

**«ОЛЕНА ПЧІЛКА:
барви особистості та феномен
національного духу»**

*матеріали Всеукраїнської науково-практичної
конференції,
присвяченої 175-річчю від дня народження
Олени Пчілки
Звягель, 30 травня 2024 року*

П 94 Олена Пчілка: барви особистості та феномен національного духу: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 175-річчю від дня народження Олени Пчілки Звягель. 30 травня 2024 року. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2024. 620 с.

ISBN 978-617-558-101-8

У науковому збірнику опубліковані матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Олена Пчілка: барви особистості та феномен національного духу», присвяченої 175-річчю від дня народження Олени Пчілки. Конференція відбулася 30 травня 2024 року у місті Звягелі Житомирської області. У доповідях та виступах на пленарному засіданні розкривалися раніше невідомі сторінки життя і творчості Олени Пчілки, особлива увага акцентувалась на дослідженні національної ідеї у творчості та суспільно-політичній діяльності великої українки, розглядалися питання вшанування родини Косачів та збереження історичної пам'яті.

За зміст публікацій, достовірність інформації, цитат, покликань на джерела відповідальність несуть автори.

УДК 94(477)(092) Пчілка(082)

ISBN 978-617-558-101-8

© Колектив авторів, 2024

ЗМІСТ

Відомості про авторів 11

Вступ..... 18

РОЗДІЛ І. Олена Пчілка: особистість, творчий шлях, доля. Звягельський період

БАРАНОВСЬКА Лариса

Мелодія Олени Пчілки – музична візитівка Звягеля 21

ГАММА Людмила

Ольга Косач. «Найкращії літа...». Звягельські сюжети 28

ГОЛЯЧЕНКО Олександр

Приїзд Олени Пчілки у Новоград-Волинський
(спогад в'язня сталінських таборів) 46

ДИБА Алла

ПОБРАТИМ, КУМАСЯ І ЗАБУТА ТІНЬ:

До історії дружби Косачів та Лисенків..... 52

КОГАН Леонід

Що сталося з Яковом Морозом?..... 74

НЕМЧЕНКО Галина

Жанрова специфіка драматичних творів Олени Пчілки

«Сужена – не огужена» та «Світова річ» 83

НЕМЧЕНКО Іван

Строфіка та метрика поезії Олени Пчілки 90

РУЩИЦ Марія

Олена Пчілка: особистість, творчий шлях, доля.

Звягельський період 102

ФЕДУНЬ Марія

Олена Пчілка (Ольга Косач-Драгоманова)

та Олена Галичанка (Олена Сіменович-Кисілевська):

перегуки долі (до 140-річчя жіночого руху в Україні) 113

**РОЗДІЛ II. Громадська, політична, наукова діяльність
Олени Пчілки**

БІЛЯЦЬКА Валентина

Олена Пчілка і Січеславщина: «культурні зрушення»,

«національні почуття» 119

ІЩЕНКО Анастасія, КОНОНЕНКО Ірина

Олена Пчілка – берегиня українського національного скарбу. . . 131

КИЗЯК Людмила, БІДЮК Ірина

Відродження узорів Олени Пчілки у вишивці на полотні 138

КРУТАС Олександра

Громадська, політична та видавнича діяльність Олени Пчілки. . . 152

ЛЕБІДЬ Марина

Полтавський край у життєвому і творчому шляху Олени Пчілки. . . 164

ЛЕВКОВСЬКА Марія

Видавнича діяльність Олени Пчілки на Волині і її значення

для історії української літератури. 170

СЛІПЕНКО Ганна

Стартаперка видавничої справи: Олена Пчілка 181

ТКАЧ Оксана, КРИВКО Ірина

Роль Олени Пчілки у розвитку народної освіти в Україні 188

РОЗДІЛ III. Олена Пчілка: провідниця національної ідеї**БАБІНЕЦЬ Лілія**

Просвітницька діяльність Олени Пчілки в контексті національного відродження України 195

БАРАНОВСЬКА Людмила

«Переможець» як світоглядна позиція Олени Пчілки 202

БАРТНИЦЬКА Анастасія

Актуальність просвітницьких ідей Олени Пчілки в умовах російсько-української війни 206

БОРИСЮК Зоряна

Поетичний світ Олени Пчілки.
«Веди ж ти нас поетичним шляхом правди» 214

ВОЛОШИНА Христина, БАСАЛАЄВА Олена

Олена Пчілка – матір українського націоналізму 228

КОЛОМІЙЧУК Ольга

Олена Пчілка - берегиня української нації 237

КОРНЄЄВА Віолетта, КОНОНЕНКО Ірина

Ольга Косач: основоположення національного конспекту шляхом видавничої та літературної діяльності 246

КОТЮК Галина, ГОНЧАРУК Тамара

Олена Пчілка – берегиня національних цінностей 252

МАРЧЕНКО Наталія, БРЮХАНОВА Мар'яна

Націоналізм Олени Пчілки як особистісний світогляд 258

НІКОЛОВА Ольга

Формування патріотизму як провідна ідея поезії

Олени Пчілки. Роль художніх засобів виразності 266

РЖОНДКОВСЬКА Тамара

Олена Пчілка і Михайло Драгоманов – яскраві

представники Драгоманівського роду..... 277

ЩУКІНА Ірина

Збірка Олени Пчілки «Українським дітям»

як історична пам'ятка 288

ЯЩЕНКО Ольга

Олена Пчілка – провідниця українського націоналізму 300

**РОЗДІЛ IV. Постать Олени Пчілки в історичному,
культурологічному та філософському аспектах**

КОТЮК Галина

Олена Пчілка – фундатор українського характеру 305

КРУПКА Мирослава

Постать Олени Пчілки в контексті українського

емансипаційного руху..... 312

РОМАНЮК Іван

Наддністрянський край Вінниччини в житті і творчості

Олени Пчілки 322

ШПИЛЬКІВСЬКА Олена

Олена Пчілка: злам стереотипів 330

ЯРОВЕНКО Тетяна

Творчий портрет Ольги Петрівни Косач (Олени Пчілки)

в трансатлантичному дискурсі. 340

РОЗДІЛ V. Олена Пчілка: мати, письменниця, педагогиня. Її вплив на формування дітей і внуків творчими особистостями та українськими патріотами**БЛОХИН Даряна**

Олена Пчілка – аристократка українського духу,

письменниця, педагог 355

ГАДЖИЛОВА Ганна

Образ Олени Пчілки в епістолярному наративі

Михайла і Лариси Косачів 376

ДАВИДЧЕНКО Інна

Твори Олени Пчілки для дітей та методика

їх викладання у ЗЗСО 391

ДАНИЛЕНКО Володимир

Проблема інакшості в оповіданні Олени Пчілки «Артишоки»... 403

ДУБРОВСЬКА Альона

Олена Пчілка – велика Мати української педагогіки 413

КАЛЬЧЕНКО Олена

Олена Пчілка – мати, письменниця, педагог 425

КУЗЬМІНА Надія

Олена Пчілка: барви особистості та феномен
національного духу 435

МОСТОВА Ганна

Вивчення творчості Олени Пчілки в початковій школі 439

МУХАРОВСЬКА Наталія

Олена Пчілка як новатор формування у дітей ключових
компетенцій для успішної адаптації їх у сучасному світі 445

МУШТАЙ Людмила

Олена Пчілка – український родючий ґрунт 450

ПЕТРЕНКО Юлія

Альтернативна система освіти Олени Пчілки
крізь призму сьогодення 457

РЕБРІЙ Олександр

«Діти – се наш дорогий скарб, се наша надія, се –
молода Україна». Педагогічний та письменницький шлях
Олени Пчілки 467

ТИХУН Тетяна

Українські орнаменти: особливості виховання в родині
Олени Пчілки 472

ТКАЧЕНКО Тетяна

Олена Пчілка: барви особистості та феномен
національного духу 482

ХАМЗАЄВА Вікторія

Олена Пчілка: мати, письменниця, педагогиня.

Її методи виховання дітей українськими патріотами. 491

ШАРОВА Тетяна

Вивчення творчості Олени Пчілки обдарованою молоддю 496

РОЗДІЛ VI. Дослідження та популяризація життя і діяльності Олени Пчілки в Україні та за кордоном засобами музеїв та бібліотек**ВІТРЕНКО Валентин**

З листів Аріадни Іванівни Слоневської-Труш до завідувачки літературно-меморіального музею у Звягелі Римської Віри Омелянівни та мисткині Тетяни Неллінгер з приводу 100-річного ювілею Лесі Українки 509

ДІДУСЕНКО Ганна

Деякі зауваги до використання джерелознавчої бази при висвітленні образу Олени Пчілки (за матеріалами Полтавської ОУНБ імені І.П. Котляревського). 525

ДМИТРУК Валерій

Постать Олени Пчілки на сторінках діаспорських видань (з фондів Волинської ДОУНБ імені Олени Пчілки). 538

ЄВТУШОК Євгенія

Олена Пчілка та родина Косачів в науковій діяльності Волинської ДОУНБ імені Олени Пчілки. 546

ІВАНЧЕНКО Ія, КРИЦЬКА Антоніна

Дослідження та популяризація життя Олени Пчілки в Україні та за кордоном засобами музеїв та бібліотек. 567

КОСТЮК Степан

Фонд Олени Пчілки у Тернопільському обласному
краєзнавчому музеї: особливості нових надходжень 573

ПИЛИПЕНКО Галина

Внесок колишньої очільниці Літературно-меморіального
музею Лесі Українки у Звягелі Віри Римської у популяризацію
постаті Олени Пчілки на Звягельщині. 576

ХІВРЕНКО Ніна

Прижиттєві видання творів Олени Пчілки:
з колекції Національної історичної бібліотеки України 589

ЧИКАЛЕНКО Інна

Дослідження та популяризація життя і діяльності
Олени Пчілки в Україні засобами музеїв та бібліотек 595

**РОЗДІЛ VII. Висвітлення літературного надбання
і громадської діяльності Олени Пчілки та членів
Косачівської родини засобами масової інформації**

КОЗЛЕНКО Ольга

Висвітлення літературного надбання і громадської
діяльності Олени Пчілки в теле- та радіопроєктах 601

НОВОСАД Оксана

Часописи Волині (1921–1939 рр.) про Олену Пчілку
та родину Косачів 606

ЧЕПІГА Ганна

Виховний потенціал дитячих творів Олени Пчілки 613

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

БАБІНЕЦЬ Лілія Анатоліївна	вчитель української мови та літератури, Сумський заклад загальної середньої освіти І–ІІІ ступенів № 12 Сумської міської ради
БАРАНОВСЬКА Лариса Юріївна	викладач Звягельської школи мистецтв
БАРАНОВСЬКА Людмила Леонідівна	вчитель української мови та літератури ліцею імені Олени Пчілки м. Ковеля Волинської області
БАРТНИЦЬКА Анастасія Вікторівна	науковий співробітник Літературно-меморіального музею Лесі Українки
БАСАЛАЄВА Олена Вікторівна	викладач Новоград-Волинського економіко-гуманітарного фахового коледжу
БІЛЯЦЬКА Валентина Петрівна	доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри філології та мовної комунікації Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»
БІДЮК Ірина Михайлівна	зберігач фондів Літературно-меморіального музею Лесі Українки
БЛОХИН Даряна	доктор філософії, кандидат педагогічних наук, професор, лауреат Шевченківської премії-2015, президент «Німецько-Українського наукового Об'єднання імені Ю. Бойка-Блохина» (НУНО), голова Фонду імені Ю. Бойка-Блохина та Родинного архіву-музею при Університеті Григорія Сковороди в Переяславі
БОРИСЮК Зоряна Володимирівна	методист Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти
БРЮХАНОВА Мар'яна Олегівна	студентка Звягельського політехнічного фахового коледжу

Відомості про авторів

ВІТРЕНКО Валентин Володимирович	краєзнавець, голова Звягельської міської районної організації НСКУ
ВОЛОШИНА Христина Валеріївна	студентка Новоград-Волинського економіко-гуманітарного фахового коледжу
ГАДЖИЛОВА Ганна Олександрівна	кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України
ГАММА Людмила Петрівна	заступник директора літературно-меморіального музею Лесі Українки, завідувачка філії «Музей родини Косачів-Драгоманових»
ГОЛЯЧЕНКО Олександр Сергійович	туристична агенція «Поліська палітра», селище Іршанськ, Коростенський район, Житомирська область
ГОНЧАРУК Тамара Василівна	викладач Звягельського медичного фахового коледжу Житомирської обласної ради
ДАВИДЧЕНКО Інна Дмитрівна	доцентка кафедри української лінгвістики, літератури та методики навчання комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради
ДАНИЛЕНКО Володимир Григорович	доцент кафедри документознавства та інформаційної діяльності Державного університету інформаційно-комунікаційних технологій, м. Київ
ДИБА Алла Георгіївна	науковий співробітник відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України
ДІДУСЕНКО Ганна Анатоліївна	головний бібліотекар відділу краєзнавства Полтавської обласної універсальної наукової бібліотеки імені І.П. Котляревського
ДМИТРУК Валерій Юхимович	вчений секретар Волинської державної обласної універсальної наукової бібліотеки імені Олени Пчілки

ДУБРОВСЬКА Альона Володимирівна	вчитель української мови та літератури КЗ «Слатинський ліцей» Дергачівської міської ради Харківської області
ЄВТУШОК Євгенія Олексіївна	заступник директора з наукової роботи Волинської державної обласної універ- сальної наукової бібліотеки імені Олени Пчілки
ІВАНЧЕНКО Ія Анатоліївна	здобувач вищої освіти 1 курсу факуль- тету ветеринарної медицини Одеського державного аграрного університету
ІЩЕНКО Анастасія Олександрівна	учениця 10-го класу Роменського ліцею № 2 ім. акад. А. Ф. Йоффе Роменської міської ради Сумської області, слухачка секції «Українське літературознавство» Комунального закладу «Роменська міська Мала академія наук учнівської молоді» Роменської міської ради Сумської області
КАЛЬЧЕНКО Олена Юріївна	вчитель української мови та літератури КЗ «Слатинський ліцей» Дебачівської міської ради Харківської області
КИЗЯК Людмила Володимирівна	викладач вищої категорії – старший ви- кладач, викладач технології вишивки ДНЗ «Новоград-Волинське вище про- фесійне училище»
КОГАН Леонід Григорович	краєзнавець
КОЗЛЕНКО Ольга Сергіївна	вчитель української мови та літе- ратури Павлівського ліцею імені В. О. Сухомлинського Онуфріївської се- лищної ради Кіровоградської області
КОЛОМІЙЧУК Ольга Сергіївна	вчитель Черкаської загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів № 25
КОНОНЕНКО Ірина Володимирівна	вчитель, керівник секції «Українське літе- ратурознавство» Комунального закладу «Роменська міська Мала академія наук учнівської молоді» Роменської міської ради Сумської області

Відомості про авторів

КОРНЕЄВА Віолетта Станіславівна	учениця 10-го класу Роменського ліцею № 2 ім. акад. А.Ф. Йоффе Роменської міської ради Сумської області, слухачка секції «Українське літературознавство» Комунального закладу «Роменська міська Мала академія наук учнівської молоді» Роменської міської ради Сумської області
КОСТЮК Степан Володимирович	завідувач науково-методичного відділу Тернопільського обласного краєзнавчого музею, голова Тернопільської обласної організації Національної спілки краєзнавців України
КОТЮК Галина Іванівна	викладач Звягельського медичного фахового коледжу Житомирської обласної ради
КРИВКО Ірина Миколаївна	кандидат історичних наук, доцент кафедри джерелознавчих студій та суспільних комунікацій Запорізького національного університету
КРИЦЬКА Антоніна Олегівна	викладач кафедри суспільно-гуманітарних наук Одеського державного аграрного університету
КРУПКА Мирослава Анатоліївна	доцентка кафедри української літератури Рівненського державного гуманітарного університету
КРУТАС Олександра Іванівна	завідувачка соціокультурним центром Харківської державної наукової бібліотеки ім. В.Г. Короленка
КУЗЬМІНА Надія Валентинівна	вчитель української мови та літератури КЗ «Слатинський ліцей» Дергачівської міської ради Харківської області
ЛЕБІДЬ Марина Олексіївна	вчитель української мови та літератури, зарубіжної літератури КЗ «Полтавська загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів № 38 Полтавської міської ради Полтавської області»

ЛЕВКОВСЬКА Марія Петрівна	старша наукова співробітниця Гадяцького історико-краєзнавчий музею
МАРЧЕНКО Наталія Миколаївна	викладач Звягельського політехнічного фахового коледжу
МОСТОВА Ганна Ігорівна	здобувач фахової передвищої освіти КЗ «Балтський педагогічний фаховий коледж»
МУХАРОВСЬКА Наталія Іванівна	заступник директора з гуманітарної осві- ти і виховання Звягельського медичного фахового коледжу Житомирської облас- ної ради
МУШТАЙ Людмила Євгеніївна	вчитель української мови та літера- тури в КЗ «Харківська гімназія № 136 Харківської міської ради»
НЕМЧЕНКО Галина Вікторівна	кандидат філологічних наук, доцент, співробітниця міжкафедральної науко- вої лабораторії «Українська література в англомовному світі» при Херсонському державному університеті
НЕМЧЕНКО Іван Васильович	кандидат філологічних наук, доцент кафедри української й слов'янської фі- лології та журналістики Херсонського державного університету
НІКОЛОВА Ольга Леонідівна	вчитель української мови та української літератури Розівської гімназії з почат- ковою школою – філії Кулевчанського опорного закладу – ліцею з початко- вою школою та гімназією Білгород- Дністровського району Одеської області
НОВОСАД Оксана Степанівна	вчитель української мови та літератури ліцею села Глухи Дубечненської сільської ради Ковельського району
ПЕТРЕНКО Юлія Володимирівна	старша наукова співробітниця філії «Музей родини Косачів-Драгоманових» Літературно-меморіального музею Лесі Українки

Відомості про авторів

ПИЛИПЕНКО Галина Миколаївна	старший науковий співробітник Літературно-меморіального музею Лесі Українки
РЕБРІЙ Олександр Вікторович	здобувач фахової передвищої освіти КЗ «Балтський педагогічний фаховий коледж»
РЖОНДКОВСЬКА Тамара Миколаївна	наукова співробітниця Літературно- меморіального музею Лесі Українки
РОМАНЮК Іван Миронович	доктор історичних наук, професор, за- відувач кафедри історії України Він- ницького державного педагогічного уні- верситету імені Михайла Коцюбинського
РУЩИЦ Марія Олегівна	здобувач навчально-наукового ін- ституту філології та журналістики Житомирського державного універси- тету імені Івана Франка
СЛІПЕНКО Ганна Василівна	методист відділу освіти Жашківської міської ради Черкаської області
ТИХУН Тетяна Володимирівна	здобувач навчально-наукового ін- ституту філології та журналістики Житомирського державного універси- тету імені Івана Франка
ТКАЧ Оксана Василівна	заступник директора з виховної роботи, викладач-методист, ВСП «Нікопольський фаховий коледж Українського держав- ного університету науки і технологій»
ТКАЧЕНКО Тетяна Іванівна	докторка філологічних наук, доцентка, за- відувачка кафедри гуманітарних та фун- даментальних дисциплін Київського ін- ституту бізнесу та технологій
ФЕДУНЬ Марія Романівна	докторка філологічних наук, доцентка, професорка кафедри педагогіки та пси- хології Івано-Франківського ОІППО

ХАМЗАЄВА Вікторія Миколаївна	вчитель української мови і літератури Херсонської загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів № 47 Херсонської міської ради
ХІВРЕНКО Ніна Дмитрівна	бібліотекар НДВ стародруків, цінних та рідкісних видань Національної історичної бібліотеки України
ЧЕПІГА Ганна Олексіївна	вчитель української мови та літератури комунальної установи Сумська загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів № 23, м. Суми, Сумської області
ЧИКАЛЕНКО Інна Віталіївна	здобувач навчально-наукового інституту філології та журналістики Житомирського державного університету імені Івана Франка
ШАРОВА Тетяна Михайлівна	доктор філологічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу роботи з обдарованою молоддю Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти»
ШПИЛЬКІВСЬКА Олена Валеріївна	кандидат філологічних наук, доцент, вчитель Академічного ліцею № 47 м. Київ
ЩУКІНА Ірина Анатоліївна	завідувачка науково-експозиційного відділу «Музей Лесі Українки» Музею видатних діячів української культури Лесі Українки, Миколи Лисенка, Панаса Саксаганського, Михайла Старицького
ЯРОВЕНКО Тетяна Сергіївна	кандидат філологічних наук, викладач української літератури Харківського кооперативного торгово-економічного фахового коледжу
ЯЩЕНКО Ольга Вячеславівна	здобувач навчально-наукового інституту філології та журналістики Житомирського державного університету імені Івана Франка

ВСТУП

Відповідно до рішення Звягельської міської ради № 960 від 07.09.2023 року з метою вшанування пам'яті та відзначення 175-річчя від дня народження видатної української письменниці та громадської діячки, однієї з центральних постатей національної культури Олени Пчілки (Ольги Петрівни Косач), враховуючи її винятковий внесок у розвиток української літератури, у культурне, освітнє та суспільно-політичне життя України, виховання любові до рідної культури і літератури для формування позитивного іміджу та туристичної привабливості громади, 2024 рік у Звягелі оголошено роком Олени Пчілки.

Ольга Петрівна Косач – символ національної культури та незалежності нашої держави. Через красу українського слова вона створила барвистий та виразний образ нашого незламного народу, завжди палко обстоювала національну ідею, право України на самостійність, а українців – на власну державу. «Шанувати своє рідне», «зживатися з своїм рідним», «добре знати свою мову, пісню» – ці слова Олени Пчілки особливо актуальні сьогодні.

В її особистості поєднувалося ціле суцвіття талантів – педагогині, поетки, драматургині, перекладачки, вченої, громадської діячки. А ще ця феноменальна жінка була блискучою журналісткою та видавчиною. Впродовж майже семи десятиліть можновладці намагалися стерти той слід, який залишила ця видатна жінка, вбити пам'ять про неї, бо не могли їй вибачити той безкомпромізм, який виявляла у всьому, що стосувалось України. А це і протести проти національних утисків і русифікації, і послідовне обґрунтування спроможності української культури посісти гідне місце в світовій, і пропагування української історії, що будила в нащадків національну свідомість. Глибоко актуально і сьогодні звучать її слова, звернені до свого народу: «Ні, нехай

живуть українці, нехай навчаються жити в більшій згоді! Наша незгода завжди більше руйнувала нас, ніж чужа ворожнеча до нас».

Одинадцять щасливих років прожила сім'я Косачів у старовинному Звягелі. Саме Звягельська земля стала тим духовним джерелом, під впливом якого 19-річна Ольга Косач розпочала науково-етнографічну, літературно-педагогічну та громадську діяльність. У Звягелі вона створила першу публічну бібліотеку «з самих-но українських книжок». Саме наше місто стало колыскою народження трьох дітей Косачів, які збагатили історію, культуру України.

30 травня у місті Звягелі, в музеї родини Косачів-Драгоманових, відбулася Всеукраїнська науково-практична конференція «Олена Пчілка: барви особистості та феномен національного духу» з нагоди 175-річчя від дня народження матері геніальної Лесі Українки – Ольги Косач (Олени Пчілки). Її мета – дослідження невідомих сторінок життя і творчості цієї Величної Українки, її значимості у становленні української нації.

До конференції долучилися 63 учасники, серед яких науковці, краєзнавці, літературознавці та інші фахівці, які представили свої роботи на різноманітні теми, пов'язані з життям, творчістю та громадською діяльністю Олени Пчілки. Географія учасників надзвичайно велика: Житомирська, Полтавська, Київська, Чернівецька, Рівненська, Волинська, Вінницька, Черкаська, Івано-Франківська, Харківська області і, звісно, місто Звягель.

Оргкомітет висловлює щиру подяку всім учасникам конференції за плідну та творчу роботу. Окремо хочемо висловити глибоку вдячність Звягельській бібліотеці за відмінну організацію та ефективну підготовку заходу, а також за відповідальне супроводження всіх етапів конференції. Сподіваємось, що проведення Всеукраїнських

Вступ

науково-практичних конференцій стане у Звягелі гарною традицією із залученням все більшої кількості науковців та дослідників.

Нехай і надалі приклад життя Олени Пчілки надихає нас усіх до нових звершень та досягнень! Адже вона робила все можливе і неможливе, щоб ми нині могли гордо сказати: «Ми – українці!».

Управління культури і туризму Звягельської міської ради

РОЗДІЛ І

Олена Пчілка: особистість, творчий шлях, доля. Звягельський період

УДК 784.4

Лариса Барановська
(м. Звягель)

МЕЛОДІЯ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ – МУЗИЧНА ВІЗИТІВКА ЗВЯГЕЛЯ

Анотація. В статті висвітлено історію появи та подальшого використання авторської мелодії Олени Пчілки, що стала основою гімну м. Звягель.

Ключові слова: творчість Олени Пчілки, музичний додаток до драми-феєрії «Лісова пісня», культура міста Звягель.

За роки незалежності України широкому загалу стало відомо багато нових цікавих фактів щодо нашої культури. Частина з них – заборонена або замовчувана. Але є й така що залишилася недослідженою. Одна з таких – зв'язок особистості Олени Пчілки з містом Звягель. Родина Косачів прожила тут вісім з половиною років, а Олена Пчілка створила саме в нашому місті мелодію, що стала основою для гімну міста вже в часи незалежності.

Про мене, нам, звягелянам, усе, що пов'язано з Лесею Українкою та її родиною, потрібно закарбовувати в пам'ять змалку. Адже про все, що ми тепер дізналися, наші діти мають знати змалечку. Знахідка найдрібніших деталей має зразу поповнювати скарбницю національної свідомості.

Історія виникнення мелодії гімну міста Звягель отримала нові факти, що з'явилися завдяки дослідженням сучасних науковців. Сама історія висвітлена в статтях «Мелодія № 8. Щоденник зустрічей» [1] та «Мелодія як символ міста Новограда-Волинського: історія її народження та життя» [2]. Цікавим додатком стала інформація Ірини Шукіної про використання цієї мелодії в п'єсі «Кобзареві діти» Олени Пчілки [3]. Дослідники життя О.П. Косач приділили увагу її навчанню у Зразковому пансіоні шляхетних дівчат мадам Нельговської та музичній освіті Олени Петрівни. Стан освіти українського жіноцтва в середині ХІХ століття, зокрема О.П. Драгоманової пояснює плутанину щодо авторства окремих мелодій. Приємно усвідомлювати, що до 175-річчя з дня народження О.П. Косач-Драгоманової це питання науковцями вивчено і висвітлено. В наш час доведено, що Олена Пчілка є автором пісень «До тебе, Олесю», «Ми лугами йдем», «Ой там на моріжку поставлю я хижку» та мелодії до тексту народної веснянки «Розлилися води» [3]. Саме мелодія до веснянки стала основою гімна нашого міста. Зібрана воедино інформація щодо цього факту в хронологічному порядку вибудовується наступним чином.

Рік 1873. Виходить у світ 3 том етнографічної праці П.Чубинського. Олена Пчілка на текст веснянки «Розлилися води» складає свою мелодію. Її запам'ятовує на все життя й сприймає як народну дочка Лариса. Лисенко записує з голосу Лесі Українки низку мелодій. Серед них – веснянка з Жабориць «Розлилися води на чотири броди»

25.07.1911 року закінчено драму-феєрію.

Рік 1912. М.Садовський планує постановку драми у Києві, пише лист з проханням дати вказівки щодо постанови.

Рік 1913. Мелодія внесена в текст рукопису «Лісової пісні» з новими словами («Як солодко грає») самої Лесі Українки; за задумом драматурга стає провідною рушійною мелодією драми. Рік 1913 вказує, спираючись на опис Кліментом Квіткою подій

1907–1908 років: «В наших заняттях пісенним репертуаром Лесі Українки настала перерва до 1913 р., коли на ці заняття пішли її останні сили» [4].

Рік 1914. В світ виходить окреме книжкове видання силами родичів з нотним додатком та одним авторським коментарем. Це видання стало канонічним. Мелодія записана як для співу, але без слів. Імовірно з цього часу вистави йшли з музичним супроводом.

У 1917 році К.Квітка видає збірку «Мелодії записані з голосу Лесі Українки» з записом мелодії Лисенком. 1920 рік – Олена Пчілка написала п'єсу для дитячого театру «Кобзареві діти» з присвятою Тарасові Шевченку. Поява одного з героїв твору Перебенді пов'язана з невеликою музичною картиною. Тут звучить народна пісня «Про Морозенка», народний танок «Горлиця» та вся веснянка на мелодію Олени Пчілки.

1923 рік. Відбувається перше видання тексту «Лісової пісні» з нотним додатком та коментарями К.Квітки. В поясненнях до нотного додатку цього видання Квітка розкриває історію виникнення. Видання рідкісне, всього три тисячі примірників.

1936 рік. Написаний балет М.А. Скорульського. Мелодія композитором використовується згідно вказівок Лесі Українки. Додано ще одне проведення у фіналі.

25.02.1946 року відбулася прем'єра балету. Його музика з часом переступить державні кордони і буде звучати в усьому світі.

У 1958 році з'явилася опера В.Кирейка. В ній використані з 16-ти мелодій лише чотири. Одна з них – мелодія № 8. Вона звучить в тих самих моментах як і в балеті Скорульського.

07.08.1961 року відбулась прем'єра кінострічки режисера Віталія Ільченка з музикою Ігоря Шамо, де мелодія набуває симфонічного розвитку.

У 60–70 роках музика балету супроводжує постановки драми; відбуваються спроби поставити уривки з балету аматорськими силами під фонограму. Мелодія стає частиною оркестрових творів.

З 1978 року супроводжує звук курантів в місті, де народилася і мелодія, і Леся Українка.

У 1981 році мелодія звучить в новаторських симфонічних прийомах Євгена Станковича в фільмі режисера Юрія Іллєнка.

09.10.1996 року затверджено гімн міста Новограда-Волинського, автором музики якого став композитор Іван Мамайчук (на основі мелодії Олени Пчілки), автором слів – поет Юрій Ковальський.

01.08.1997 року відбулася унікальна постановка драми на острівку річки Случ поблизу будинку, де народилася поетеса. Мелодія розпочинає виставу.

Рік 2002. Спроба відновити куранти з мелодією-символом стає паузою у звучанні наспіву на батьківщині.

20.07. 2011 відбулося перше хорове виконання наспіву як основи гімну міста.

2015 рік – зроблено студійний запис хорового виконання гімну. Сьогодні мелодія гімну звучить на багатьох суспільно-політичних, культурних та масових заходах в місті.

Хронологія появи та існування у нашому житті знаної мелодії навела на деякі цікаві паралелі.

Мелодія О. Косач з плином часу проявилась по-новому через призму творчості українських митців від всеукраїнського масштабу до аматорів. Вона стала звуковим втіленням глибоко-християнського змісту легенди із с. Жабориці Звягельського повіту. Через своє звучання надала глибинного змісту мелодії-символу м. Звягель, а відновлення міських курантів з щоденним її звучанням буде нагадувати кожному про сенс життя.



УКРАЇНА

НОВОГРАД-ВОЛИНЬСЬКА МІСЬКА РАДА НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ
ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ

РІШЕННЯ

Восьма сесія
9 жовтня 1996 року

двадцять другого скликання

Про затвердження гімну
міста Новограда-Волинського.

Зважаючи на те, що місто Новоград-Волинський має свою символіку, враховуючи пропозицію громадськості міста, міська рада народних депутатів
ВИРІШИЛА:

1. Затвердити гімн міста Новограда-Волинського, автори Іван Мамайчук – голова Новоград-Волинської міськрайонної спілки композиторів, керівник оркестру народних інструментів міського Палацу культури, Ірїй Ковальський – головний редактор щотижневої газети "Зв'язель-інформ", член спілки журналістів України.

2. Встановити, що оркестровий виклад гімну використовувати, як позивні сигнали, перед початком сесій міської ради народних депутатів, передачі місцевого радіомовлення, телебачення, радіоканалу, а також під час проведення загальноміських свят, урочистостей.



В.І.Загирив

В.І.Загирив

85

муз. І. Мамайська
сл. Ю. Ковальського

ГІМН
міста Новограда-Волинського
(для хорового хору)

Де ви соки круча, скеля стрінка,
Во-во-висока дзвони не бою на,
Слава си ви ви ви в надгробку батьків,
Нім-не на те сльози-ка.

ГІМН МІСТА

МУЗИКА Івана МАМАЙСЬКОГО
СЛОВА Юрія КОВАЛЬСЬКОГО

З широким поглядом десь,
добра, слава, дорогий Вок
і рідному місту.

ДЕ ВИСОКА КРУЧА, СКЕЛЯ СТІНКА,
ГОЛОСИСТІ ДЗВОНІ НЕБО ТОРКА;
СЛАВА СНЕЖИ ВІКІВ,
ГОРДИХ БАТЬКІВ
ПЛИНЕ, НАЧЕ СЛІЗУ-РІКА.

МИ ТВОІ, ВОЗВРАГЛ, ДОКЛИ В СНИ
РІДНА ЛЕСА З НАМИ СОНЦЕМ ВІСНІ;
СЛОВО ПРАВДИ ЗВУЧИТЬ
І ПЛОМЕНИТЬ,
НАВІ ДУХІ ВОРОНИТЬ.

МОЛОДОЇ ВОЛІ СТЕЛИТЬСЯ ШЛЯХ,
НАВІ ВІД КАСЯ-ДОКІ В НАШІ СНАХ;
ПІДНІМАЄСЯ, РОСТИ,
САЛОМ ЦВІТИ,
СЛАВСЯ, МІСТО, У ВІКАХ!

І. Мамайська

Перелік використаних джерел та літератури

1. Баранець-Барановська Л. Мелодія № 8. Щоденник зустрічей, Митець – культура – виміри часу. Міжнародні наукові читання 2020–2021 в музеї Бориса Лятошинського в Житомирі: зб. ст. Житомир: ТОВ «Видавничий дім «Бук-Друк», 2022. С. 155–182.

2. Барановська Л.Ю. «Мелодія як символ міста Новограда-Волинського: історія її народження та життя». *Ні, я жива! Я буду вічно жити! Я в серці маю те, що не вмирає!. Утвердження української національної ідеї у творчості і громадсько-політичній діяльності Лесі Українки, Олени Пчілки, Олега Ольжича та інших видатних особистостей сучасності на теренах Волині-Полісся: зб. матер. регіон. наук. конф., присвяч. 150-річчю від дня народж. Лесі Українки і 170-річчю від дня народж. Олени Пчілки*. Кн. перша. Житомир: вид. О.О. Євенок, 2021. С. 360–367.
3. Щукіна І. «Мелодії до співів у дитячих п'єсах Олени Пчілки». *Олена Пчілка. Український дитячий театр*. Київ: Веселка, 2015. С. 393–430.
4. Квітка К. Музично-фольклористична спадщина Лесі Українки. Публікації. Статті. Дослідження. Київ: Вид-во АН УРСР, 1956. Т. II. С. 429–446, С. 444.

ОЛЬГА КОСАЧ. «НАЙКРАЩІЇ ЛІТА...». ЗВЯГЕЛЬСЬКІ СЮЖЕТИ

Анотація. В статті відслідковується процес формування Ольги Косач як матері, громадської діячки, фольклористки, етнографіні, літераторки у період її проживання у м. Звягель.

Ключові слова: Звягель, звягельський період, автобіографія, етнографія, фольклор, наукові розвідки, родинне виховання, національний ґрунт, матір, українська мова.

Мета дослідження. Проаналізувати період початку формування Олени Пчілки як особистості, що відбувалося на Звягельщині.

Текст статті. 1868 рік. До маленького старовинного містечка Звягель, що входило тоді до складу Волинської губернії, приїздить молоде подружжя: Ольга та Петро Косачі. З «Автобіографії» Олени Пчілки: «У 1868 році я одружилась з П(етром) Косачем і він повіз мене у Звяглі (офіційно – Новоград-Волинський), де тоді служив за «Председателя съезда мировых посредников» [1, с. 20]. В книзі «Леся Українка. Хронологія життя і творчості» Ольга Косач-Кривинюк, дочка Олени Пчілки, пише про цю подію: «Через кілька днів після весілля П. А. і О. П. Косачі поїхали до м. Звягеля і оселилися там на головній вулиці в помешканні, що найняв П. А. Косач, приїхавши туди на службу» [2, с. 23]. 19-ти річна Ольга Косач, наповнена враженнями від спілкування з найкращими представниками української молодії інтелігенції в київській «Старій Громаді», запитана ідеями про-світництва, активно включається в громадське життя Звягеля. З «Автобіографії»: «...Удалося мені положити у Звяглі початок «Общественной» бібліотеки з самих но українських книжок.

Невеличка вона була, та тішила тим, що виключно була українська. Помагали мені в тім мої знайомі ще з Києва, що служили теж у Звяглі...

До звягельських часів на 69 рік приходитьс'я й моя знайомість із видатним етнографом і перекладачем Гоголя на українську мову Михайлом Федотовичем Лободовським. Це була людина дуже поважна й достойна пошани... У той час, як я з ним познайомилася, він мав уже дуже багато записів з уст народніх: пісень, казок, окремих виразів і слів для словника. ...Його збірками і я зацікавилася. Матеріал його був прекрасний, оригінальний... Після учителювання він вступив на посаду волосного писаря (у Звягелі – Л.Г.), з'являвся він завжди ніби до мого чоловіка у справах і лиш потім бачилася з ним я. Та недовго інкогніто заховувалось: які відносини могли бути між волосним писарем і дружиною председателя з'їзду мирових посередників? Він мусів виїхати за кордон до Михайла Петровича (Драгоманова – Л.Г.), коли той уже був на еміграції... Дуже багатий запас із своїх записів передав Лободовський Грінченкові і через публікацію матеріалів його в Грінченковому словнику виявився він на світ як етнограф» [3, с. 21–22].

Про різнобічні інтереси Ольги Косач звягельського періоду свідчить її переписка з українським істориком, археологом, етнографом Володимиром Антоновичем. В одному з листів, копія якого експонується у Звягельському музеї родини Косачів-Драгоманових, Ольга Косач ділиться з Антоновичем цікавим фактом щодо нібито археологічної знахідки, що була виявлена під Новоград-Волинським (Звягелем) і запрошує його дослідити цей об'єкт.

Під впливом фольклору пізніше сама почала писати вірші та оповідання. За словами Олени Пчілки «оповідань автобіографічних» вона зовсім не писала, але в основі кожного її оповідання, «чи великого, чи маленького, лежить якийсь дійсний факт. Таким чином «Забавний вечір», «Чад», «Маскарад» і інші подібні

відбили мої вражіння з життя провінційальної інтелігенції з часу мого перебування в Звягелі, Луцькому й Ковелі» [4, с. 44–45].

У 1872 році Ольга Косач вперше їздила за кордон, зі Звягеля. «Їздила я виключно для того, щоб розважити сім'ю Драгоманових, себто мого брата Михайла», – писала Олена Пчілка в «Автобіографії». – «У них тоді померла маленька дочка Оля... Мій приїзд приніс велику розвагу і для Михайла, і для його дружини. ...Пізно восени я поїхала додому до дітей і до мами (у Звягель – Л.Г.)» [5, с. 22]. По дорозі додому у Відні за дорученням брата Михайла Драгоманова Ольга Косач вперше зустрілася з «активними» українцями-галичанами: Окуневським, Гриневичем, Білинським, Бучинським. На Бучинського своєю відмінністю від тодішніх галичанок і німок Ольга Косач справила сильне враження. Він писав про неї, що це «ein herrliches Weib», «чудова жінка», що вона його «ідеальна приятелька» [6, с. 26–27]. Проживання у невеличкому містечку, яке, як сама Олена Пчілка пізніше писала, «було більше схоже на село, ніж на місто», сприяло зближенню з простим народом та його побутом. Ольгу Петрівну часто можна було бачити у селах Звягельського повіту: там вона збирала вишивки, зразки народного орнаменту, записувала народні пісні, казки, перекази, народні вирази, звичаї й обряди.

«З моїх матеріалів, що в ті роки я зібрала на Волині (у звягельському повіті – Л.Г.), багато я давала використовувати братові Михайлові і його приятелям для збірок і окремих наукових розвідок... Я вже не говорю про передачу величезного музичного матеріалу Миколі Віталійовичу Лисенкові (Микола Лисенко – український композитор, засновник української класичної музики, громадський діяч – Л.Г.). Він знаходив у моїх передачах дуже для себе цікаві речі» [7, с. 21]. У березні 1878 р. Микола Лисенко відвідав родину Косачів у Звягелі. Разом з Оленою Пчілкою «списали» вони тоді ціле весілля волинське. Ольга Косач-Кривинюк писала: «Лесина мати багато народних пісень подала до запису

Лисенкові і крім цього весілля. Між справді народними пода-ла Лесина мати Лисенкові і quasi-народну пісню «Олеся», що сама скомпонувала і слова і мелодію для неї. Лисенко потім дуже сердився, коли йому казали про походження цієї пісні, – йому було досадно, що він не пізнав, що це пісня не народна» [8, с. 33]. У спогадах і думках про Миколу Лисенка, опублікованих Оленою Пчілкою в часописі «Рідний край», вона згадувала, що щоразу, як приїздила до Києва, бачилася з ним, «привозячи йому й пісні нового для мене, прекрасного краю волинського». Саме в одне з таких відвідувань Києва «між іншими піснями волинськими» Микола Лисенко записав від Ольги Косач «й ті дві мелодії-перлини», що одразу стали відомими по всій Україні: «Без тебе, Олеся» та «Куперьяна». Тексти і мелодії народних пісень, що їх зібрала Ольга Косач на Звягельщині, були вміщені у збірник Миколи Лисенка «Українські народні пісні», що його було видано у Лейпцигу коштом Петра Косача.

Серед тих «приятелів» братових, про яких згадує Ольга Петрівна, був і Михайло Старицький, письменник, драматург, громадський діяч, один із засновників українського театру. Для нього збирала молода Косач тексти народних пісень. У своїх спогадах про Михайла Старицького Олена Пчілка згадувала, як він, навесні 1868 року, захоплений на той час перекладами казок Андерсена, «напав» на неї, тоді ще Ольгу Драгоманову, з приводу перекладів «ну хоча би того ж самого Андерсена на українську», таким чином, «втягнув до українського письменства». «Про писательство» молода Косач тоді зовсім не думала. Щоби захопити юну Ольгу Драгоманову цією працею, Михайло Старицький купив і подарував їй «томик в гарній оправі казок Андерсена французькою мовою». При цьому запевнив її, що «значно легше буде перекладати з мови чужої, аніж з російської». Ще й до того вона добре розмовляє рідною їй українською мовою. Влітку 1868 року, після одруження, Ольга Драгоманова-Косач виїхала на Волинь (до Звягеля – Л.Г.) і там, у Звягелі, підбадьорена

похвалами Михайла Старицького, продовжувала перекладати з подарованої книжки і переклала 10 казок. Нажаль, першим перекладам Ольги Косач з Андерсена «не судилося бути побаченими світу». Під час різдвяної поїздки з волинського Звягеля до Києва, куди Ольга Косач їхала «в гості» і везла свої переклади, щоби показати їх Михайлу Старицькому і братові, – вони загубилися, коли «випали з речей в дорозі...». Все ж казки Андерсена знайшли своє місце в родині Косачів: в перекладі саме Михайла Старицького були вони для малих Михайла і Лесі одними із улюблених книжок для читання у Звягелі.

В «Автобіографії» Олена Пчілка згадує, що у 1876 р. до них на Волинь, до «тихого містечка Звягель», несподівано приїхав Михайло Петрович Старицький. «Приїзд такого гостя» для Косачів був радісною подією.

Звягельський період життя Ольги Косач, майбутньої Олени Пчілки, освітлений народженням трьох (перших з шести) дітей Косачів: Михайло (Михайло Обачний) – 1869 р., Лариса (Леся Українка) – 1871 р., Ольга (Олеся Зірка) – 1877 р. «...Народився Михайло Петрович Косач, старший брат і друг Лесі Українки, в м. Звягелі в домі на головній вулиці», [9, с. 24], «13 лютого (1871 р. – Л.Г.) народилася Лариса Петрівна Косач, по чоловікові Квітка, літературний псевдонім Леся Українка, на Волині в м. Звягелі (Новоградволинському) на Случанській вулиці в д. Окружка, де вона й жила два перші роки свого життя» [10, с. 25], «26 травня (1877 р. – Л.Г.) народилася Лесина сестра Ольга в Звягелі в домі Завадських» [11, с. 31].

Про «будиночок Окружка» Олена Пчілка згадує: «...коло Случі» (річка у Звягелі – Л.Г.). Бо й справді, та малесенька уличка була коло самої Случі. Там були гарні скелі над водою і хороше місце для купання. ...Околиця поетична» [12, с. 15]. «...Се був маленький домочок, на тихій вулиці; мені сподобалось і те, що вуличка була мовби сільська, і околиця була гарна; домочок був близько від Случі, з таким хорошим купанням і такими гарними

скелями, навпроти, по другій бік Случі, було мальовниче узгір'я – садиба Мезенцева, що спускалася до самої річки прекрасним гаєм. ...В цьому маленькому домочку добродія Окружка й його дружини «Окружчихи»... – вродилася славетна українська письменниця, Леся Українка» [13, с. 16].

«В Окружків жили ми два роки, а потім перейшли жити в 1873 році, восени, на вулицю Завадських, найнявши цілу садибу таки в пані Завадської. Це була найкраща з трьох наших домівок звягельських, де ми, Косачі, проживали: мали-бо ми в Завадських дуже великий, хоч і одноповерховий, будинок, а до того – розкішний садок, теж дуже великий. Давня правдива панська оселя. Садок був до деякої міри запущений, але через те ще кращий, так вільно росло в ньому садове і всяке інше дерево: липи, тополі тощо, і сила кущів – бузків розмаїтих, жасминів і всяких довголітніх квіток. Нашим малим дітям було так добре в тій чудовій оселі! Власне, ради дітей ми й найняли ту домівку в Завадських, бо в Окружка нам, при побільшанні нашої сім'ї, стало тіснувати, та й садка при його домочку не було. В домі Завадських у 1877 році 26 мая вродилася друга наша дочка, Ольга» [14, с. 17–18].

Господарство не приваблювало молоду Ольгу Косач. Весь вільний час віддавала вона вихованню двох малих дітей і громадським справам. «З родичів бували у Звягелі ще: «бабушка» – мати Єлизавета Іванівна Драгоманова, розумна, розсудлива, діяльна жінка. Вона подовгу жила в нас, провадячи господарство, коли мати їздила з дому, та й при матері, бо мати наша ніколи цією справою не цікавилася й мало займалася нею» [15, с. 37–38].

«Хатня» робота Ольги Петрівни у Звягелі, за її ж словами, була педагогічно-літературною. Діти (Михайло та Леся – Л.Г.) до шкіл нікуди не ходили. «Мені тоді здавалося, що школа зараз же зруйнує моє змагання виховати дітей в українській мові. ...До цього страху за українську мову дітей приходиться ще й те, що я, живучи ще у Звягелі, в такому простенькому місті, що

скидалося на село, приїхавши з-за кордону, возила дітей з першою весною «на дачу», щоб вони не одвикали від мови, бо під час, як я виїздила за кордон, прийняли були няньку-росіянку, з бувших кріпаків панів Урусових, що розмовляла лише по-російськи і трохи таки мову дітям попсувала. Цей вплив швидко минув», – згадує Ольга Петрівна [16, с. 30].

Для своїх старших, Михайла і Лесі, Ольга Петрівна у Звягелі відкрила чарівність рідної пісні, казки, літератури і культури. Одним з улюблених місць, куди возила мати Михайла і Лесю на спілкування з рідною українською стихією, було село Жабориця (нині – Заріччя, що на Житомирщині), де діти проймалися народним духом: знайомилися з життям простого селянського люду, гралися з сільськими дітьми, чули українську мову і слухали народні пісні. Під час однієї з поїздов до лісового Звягельського краю п'ятирічна Леся почує від матері про лісову русалку – мавку. Цей образ залишиться в пам'яті дівчинки. І вже 40-річна Леся Українка на основі материнських розповідей про лісових духів, що почула їх в Жаборицькому лісі на Звягелщині, напише свою безсмертну драму-феєрію «Лісова пісня».

Молода матір дбала про духовний розвиток своїх двох первістків. Стосунки з дядьком Михайлом Драгомановим, її братом, сприяли тому. Саме тому, дізнавшись про вимушений від'їзд брата за кордон, в еміграцію, Ольга Петрівна везе на початку 1876-го року 7-річного Михайла і 5-річну Лесю зі Звягеля до Києва, щоби «діти довше побули з ним (дядьком, Михайлом Драгомановим – Л.Г.) на прощання». На початку літа 1876 року Леся виявила бажання написати своєму «кумірові», дядькові, листа в Швейцарію, де він перебував в еміграції. «Мати показала літери і як їх складати, і Леся, дуже небагато повправлявшись, стала писати» [17, с. 29].

Помітивши у п'ятирічної Лесі хист до музики, Ольга Петрівна докладає всіх зусиль, щоби музичний талант дочки розвивався.

Спеціально для Лесі купує рояль Людмили Драгоманової, яка слідом за чоловіком виїхала в еміграцію до Швейцарії.

Матір для малих Михайла й Лесі була своєрідним «божеством». Ольга Косач-Кривинюк в оповіді про дитячі роки Лесі Українки у Звягелі пише: «Взагалі ж у Звягелі її (Лесі Українки – Л.Г.) життя було ще не затьмарене: вона там була здорова, хоч і тендітна. Там мала хорошу природу навкруги – а вона ж так любила життя! ...там вона любивалася своїм божеством – матір'ю, коли мама складала свої перші книжки (що їх Леся з Мішею знали до слова напам'ять), вимальовувала свої узори, зібрані в поїздках з батьком по волостях, то була, на Лесин закоханий погляд, найкраща, найрозумніша, найталановитіша в світі жінка» [18, с. 43]. У «Хронології ...» Ольги Косач-Кривинюк під записом «1877» (Лесі 6 років – Л.Г.) читаємо: «Весною Леся почала захоплюватися декламацією. Деклямує різні вірші, між іншим, дуже охоче «Русалку» Міцкевича в перекладі Куліша» [19, с. 30]. Чи не мати спонукала 6-ти річну доньку до читання дорослої поезії?

Гліб Лазаревський в книзі «Молодість Лесі Українки» писав: «Українських підручників не було, і Ольга Петрівна змушена була попереду сама складати потрібні підручники початкової українською мовою, а потім навчати з них Мішу та Лесю, вчила вона їх і французької мови, користуючись для цього казками Андерсена у французькому перекладі...» [20, с. 184]. Ольга Косач-Кривинюк 1875-им роком у «Хронології...» фіксує лише один факт життя Лесі Українки: «Леся навчилася читати і самостійно прочитала першу книжку: Комаров Михайло, «Розмова про земні сили», К.1874, ст 58» [21, с. 28]. «Мати не любила «дитячих книжок», уважала що вони лише псують дитині-людині смак...» [22, с. 41]. Не любила – отже, скеровувала читання дітей в необхідне для її розуміння русло. Книги, припускаємо, за вибором матері – дорослі і розумні. «...Як згадували й розказували потім Леся з Мішею, у них були просто хороші книжки, а не спеціально пристосовані для дітей переробки чи скорочення, чи якесь

«кисло-солодке сюсюкання», нібито таке миле дітям, справді ж здебільша їм одвортне, поки у них ще не зіпсований смак. З розповідей знаю, що в Звягелі найлюбиміші, буквально «підручні» й «настольні» книжки Міши і Лесі були такі: «Міфи класичної древности» Штоля в російському перекладі (зовсім без жадної белетристики, без жадного «пристосування» серйозно написана книжка); «Сербські народні думи й пісні» в українському перекладі Михайла Старицького; ще було кількатомне видання, що звалося у дітей «Дикі Люди»... Четверте улюблене читання у Лесі й Міши – це кілька томів «Трудів» Чубинського, особливо том з піснями й том з казками, та казки Рудченка. Тобто етнографічні словесні матеріали» [23, с. 41].

Петро Одарченко, український літературо- та мовознавець, критик, педагог, підкреслював національну складову у системі освіти і виховання Ольги Косач: «Видатна письменниця була одночасно і піонером в ділянці виховання національного виховання українських дітей. Бажаючи уберегти своїх дітей від русифікаційного впливу чужої школи, Ольга Петрівна перша з-поміж тодішніх українських діячок вчила своїх дітей рідною мовою...» [24, с. 889]. В статті «Мати Лесі Українки» він зазначив, що саме «завдяки заходам Ольги Петрівни її донька Лариса стала славетною українською поеткою» [25, с. 889]. Про ці «виховавчі заходи» писала вона у листі до Омеляна Огоновського, українського ученого-філолога: «...В дітей мені хотілося перелити свою душу й думки – і з певністю можу сказати, що мені це вдалося. Не знаю, чи стали б Леся й Михайло українськими літераторами, коли б не я? Може б стали, але хутчій, що ні... Від батька вони не могли б навіть навчитись української мови, бо він нею не вміє говорити. Власне, я «наважила» й завше окружала дітей такими обставинами, щоб українська мова була їм найближчою, – щоб вони змалку пізнавали її якнайбільше. Життя зо мною по-серед волинського люду сприяло тому» [26, с. 889].

Саме під наглядом матері Леся вчить «чужі мови» і в оригіналі читає твори світової літератури, робить перші спроби перекладів творів світової поезії на українську мову.

Михайло Драї-Хмара – поет, літературознавець, перекладач, в дослідженні «Леся Українка. Життя й творчість» так само акцентує нашу увагу на національній темі виховання Оленою Пчілкою своїх дітей: «Надзвичайно важливим є те, що навчання провадилося рідною українською мовою, завдяки чому дитина не відривалася від національного ґрунту. Не можна не вбачати в цьому великого виховавчого таланту її матері, що весь час стежила за освітою своїх дітей та керувала нею. Як не тяжко було в ті часи учити дітей по-українському (бо жодного українського підручника тоді не було), все ж таки мати Лесина, жінка високо інтелігентна, й глибоко переконана українка, переборола всі труднощі й добилась того, що її діти здобули солідну освіту» [27, с. 889].

Людмила Старицька-Черняхівська, українська письменниця, дочка Михайла Старицького, у статті «Хвилини життя Лесі Українки» згадує: «Леся і Міша до гімназії не ходили. Як діти, що виховуються не в гімназії, а вдома, вони були далеко серйозніші і освіченіші за нас. Одрізнялися від нас і мовою і одежею. Балакали і ми по-українськи, але се вже була якась мішанина з російщиною, що затопляла нас в гімназії, – Леся ж і Міша балакали добірною мовою, бо вони і вчилися на ній; скільки пам'ятаю Лесю і Михайла, – все пам'ятаю їх в доброму українському вбранню: Михайла – в сірій чумарочці, Лесю в спенсері, в вишиваній сорочці, білява голівка гладенько перев'язана стьошкою. ...В сі роки Леся і Михайло були далеко серйозніші й освіченіші багатьох дітей, до того ж були вони цілком свідомими і запеклими патріотами. Інтелігентна і глибоко переконана мати вміла впливати на душі своїх дітей; вона ж керувала їх освітою, не пускаючи її з національного ґрунту, а в той час се було дуже тяжко, бо й жадного підручника українського не було» [28, с. 742,743].

Олена Пчілка в листі до своєї онуки Оксани Шимановської у 1925 році зазначила, що Леся виростала «в атмосфері інтелектуального й змісненого українства». Саме ця атмосфера, що її створювала мати для своїх дітей, і дозволила Лесі Українці сформуватися як поетесі – українці. Як би не мати, якби не закладені саме матір'ю оті підвалини українського самоусвідомлення, чи стала би Леся УКРАЇНСЬКОЮ поетесою?... Поетесою стала би точно – мала до цього талант, а чи українською? – розмірковувала сама Олена Пчілка, адже не кожен її сучасник міг зважитися на подібне в лихі часи дії Емського указу.

Діти Олени Пчілки в дитинстві її обожнювали, а потім, все своє доросле життя, любили і шанували. Леся і її брат Михайло були під впливом матері чи не найбільше за всіх. Авторитет матері для дітей був настільки великий, що вони вважали «найкращою», «найрозумнішою», «найталановитішою» жінкою в світі.

«Ще в гурті брата Михайла («Стара громада» в Києві, *Л.Г.*) я захопилася етнографією. Цей нахил до записів етнографічних я привезла з собою у Звяглі. ...Вся ця країна, а особливо той куточок – Звягельщина, просто чарували мене. Властиво про Волинь мала я перед приїздом туди не дуже виразне уявлення. Часто спадав на думку ходячий вираз, що Волинь – це край тяжко ополечений, що вже до значної міри втратив свою українську подобу. Але з першого ж ознайомлення із Звягельщиною виявилась для мене глибока властивість її: мова волиняків здавалася мені розкішною, чарівною. Правда були в ній особливості, часом дуже одмінні од моєї Полтавщини, але часто ці властивості в мові мені особливо подобались. Дещо й інше з волинського побуту живило те моє захоплення етнографа. Між іншим – вишивки. Це був для мене непочатий край. Дивно сказати тепер, що з цього захоплення орнаментикою волинською вийшла моя перша наукова робота. Так, перша наукова робота. Це величезна праця під назвою «Український орнамент», що вийшла друком аж у 1876 році. Всі роки перебування до цього на Волині були

роками збирання до тої роботи матеріалів. В опрацюванні ж матеріалу не мало пособила мені участь брата Михайла й інших його вчених приятелів, а особливо Антоновича. Вони постачали мені давні видання й давали мені цінні вказівки, що можна було знайти в історії етнографії» [29, с. 20].

«Ті мамині узорі, – згадувала Ольга Косач-Кривинюк, – мали великий виховавчий вплив на Лесю й Мішу: діти з самого початку свого свідомого життя бачили, що їх мати серйозно й наполегливо працює над узорами, збирає їх, вимальовує, щось пише до них, радиться про них з «ученим» дядьком, нарешті – велика подія – друкує їх. І це робота не над якимсь «дамським рукоділлям», а над збірником «українських народніх узорів» з їх коханої Звягельщини. З перших років життя ця материна робота поруч з «Трудами» Чубинського навчила дітей поважати роботу коло найрізноманітнішої української етнографії» [30, с. 43].

«Альбом під назвою «Українській народній орнамент. Вышивки, ткани, писанки. Собрала і привела в систему О.П. Косачева» вийшов друком у Києві у друкарні С. Кульженка. Специфікою цього видання було те, що усі представлені орнаменти – волинські, й зібрані вони були вони Ольгою Косач виключно у селах Новоград-Волинського (Звягельського) повіту.

У «Передмові» до видання Ольга Косач ставить вивчення українського народного орнаменту на ґрунт «наукової системності». «Завдяки сприятливим обставинам», як повідомляє дослідниця, їй вдалося зібрати досить велику кількість зразків народної української орнаментики та впорядкувати їх у певну систему. ...Мистецький альбом Ольги Косач вийшов у рік, коли тривали жорстокі утиски української культури, українського слова. До горезвісного Валуєвського циркуляра, за яким української мови, а отже української культури «не було, немає і бути не може», долучився підписаний царем Олександром II таємний Емський указ про заборону українського письменства, сценічних вистав і читання на «малоросійськом наречії», а також друкування

українською мовою текстів до нот... Відтак розлога і ґрунтовна передмова до видання «Український народний орнамент. Вышивки, ткани, писанки» була написана російською мовою. Однак за змістом і за духом вона була українською» [31, с. 6–7].

Петро Одарченко зазначав: «Ця праця здобула високу оцінку не тільки серед українських учених, а й серед видатних західноєвропейських вчених. У Парижі один французький професор так захопився цією працею, що прочитав про неї цикл лекцій. Багато інших етнографічних та фолкльорних матеріалів, що їх збрала Олена Пчілка, використали українські вчені в своїх наукових працях» [32, с. 888].

Дочка Ізидора Косач-Борисова згадувала, що захоплення матері підтримував батько Петро Косач: «Олена Пчілка – псевдонім, що мама придбала собі, як була ще зовсім молода. Тоді молоде подружжя (наші батьки) жили у Звягелі, на Волині, там часом Ольгу звать Олена, а що мама дуже захоплювалася зібранням етнографічного матеріалу (вишиванки, тканини), то батько наш казав, що вона як тая пчілка працює». [33, с. 14–15]. Згодом саме псевдонім Олена Пчілка стане з-поміж десятків інших найвідомішим.

З «Автобіографії» Олени Пчілки: «Праця для орнаменту дуже добре єдналася взагалі із етнографічною працею. У мене швидко по приїзді знайшлися близькі приятелі в Звяглі щодо збирання словесних етнографічних матеріалів. Два лірники так добре познайомилися зі мною, що вже зовсім не боялися приходити додому до нас переказувати свої пісні. Була в мене теж така собі бабуся Коржинська – це ходячий великий збірник усяких народніх переказів. У збірнику моєму «Думки-мережанки» є цілий розділ «З народних уст» переказів баби Коржинської. ...Часто теж, записуючи десь матеріяли для орнаменту, так зручно було записати при тім і якесь оповідання чи окремий вираз, похоплений з балачок, що оточували мене. Повинна я сказати, що і знайомості з польським товариством сприяли моєму ознайомленню

з етнографією Волині. Між поміщиками-поляками були люди, дуже зацікавлені етнографією Волині, добре знали її й мали власні старі друковані збірники. Ці аматори-етнографи охоче прислали мені свої збірники. Не мале число зібралось у мене пісень місцевих волинських і часто я аж тепер тільки знаходжу місце, де варто спогадати щось із тих волинських пісень. Сюди ж належить і моя друга робота чимала, що теж вийшла науковою з моїх шуканнів етнографічних. Я кажу про «Вислід про колядки волинські», що надруковано в «Київ. Стар.» геть аж у 900 роках» [34, с. 20]. В музеї родини Косачів-Драгоманових експонується копія сторінки 367 з «Вислїду...» з колядкою за підписом «Зап. од лирника в г. Звяглі».

У 1878 році Косачі поїхали за кордон, «відчуваючи ...міцну потребу ...побачитись»: Ольга Петрівна – з братом, Петро Антонович – з другом Михайлом Драгомановим, що жив еміграції. Зустрілися в Парижі, де Косачі відвідали Всесвітню економічну виставку. Михайло Драгоманов приїхав до Парижа як учасник археологічного з'їзду з бажанням виступити щодо утиску української культури в царській росії. Подорож до Парижу з зустрічами там з українським емігрантами не обійшлася без наслідків: в службовому становищі Петра Антоновича Косача сталася зміна – «для пользи служби» перевели його до Луцького.

«Ми переїхали до Луцького цілим домом в 1879 р., і порвалася таким чином моя дружба зі Звягелем», написала Олена Пчілка в «Автобіографії», виданій у Харкові у 1930 році. [35, с. 28].

Повернулася Олена Пчілка до Звягеля лише у 1928 році. Ольга Косач-Кривинюк в «Хронології...» описує факт відвідування міста: «... Літом я з матір'ю (Оленою Пчілкою – Л.Г.) була в Звяглі. Ми знайшли дім Окружка і в ньому мати моя показала ту кімнату, де народилася Леся. ...Казали пізніше звягельчани, що на домі Окружка після тих наших одвідин і за вказівками матері нашої було прибито меморіальну дошку про те, що там народилася Леся Українка» [36, с. 25].

Про ці відвідини Новограда-Волинського (Звягеля) Оленою Пчілкою згадує Яків Мороз, який на той час працював у Новоград-Волинському педагогічному технікумі: «Старенька бабуса (а матері Лесі Українки на той час було вже 79 років – Л.Г.) почувала себе бадьоро й ходила з молоддю по вулицях Новограда-Волинського, була на річці і в інших місцях, що її цікавили. Будинок, де народилася Леся Українка, за словами Олени Пчілки, мало чим відмінився так довкола, як і всередині. В ньому розположені кімнати так, як було це 60 років тому. Здивувало Олену Пчілку ще й те, що в кімнаті, де народилась Леся Українка, навіть так само стоять меблі, як було тоді» [37, с. 85]. Студентам технікуму на їх прохання розповідала про життя родини Косачів у Звягелі; про поїздку з малими Мішею і Лесею до с. Жабориця, де розповіла дітям історію про лісову Мавку; про те, як вона мріяла ще раз побувати у Звягелі, ще раз побачити розкішні краєвиди Звягельщини, що так зачаровували її у ті 11 щасливих років їхнього родинного життя.

Це були дійсно найкращії літа з життя родини Косачів. Ольга Косач, 19-річна дружина голови зїзду мирових посередників, сповнена надій і сподівань відповідно свого юного віку. Все те, що оточувало її в дитинстві на Полтавщині, все, що складало полтавську «українську стихію», тут, у тоді волинському Звягелі, помножувалося на нові емоції і новий досвід самосприйняття. Щасливі перші роки у шлюбі з коханою людиною, народження перших трьох дітей, спілкування з простими українцями-селянами, до якого вона звикла ще у рідному Гадячі і яке у Звягелі ще більше окрилювало її українсько налаштовану душу – все це створювало відчуття щастя. Ще не хворіла тоді її перша донька Леся, і не затьмарювалося подружнє життя проблемами її здоров'я. Тут, на Звягельській землі, відбулося остаточне становлення Громадянки-патріотки, що сприяло перетворенню Ольги Косач в ОЛЕНУ ПЧІЛКУ.

Список використаних джерел та літератури

1. Пчілка Олена. Оповідання з Автобіографією. Харків: РУХ, 1930. С. 20.
2. Косач-Кривинюк Ольга. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. Нью-Йорк: Видавнича с-ка Гомін України, 1970. С. 23.
3. Пчілка Олена. Оповідання з Автобіографією. Харків: РУХ, 1930. С. 21–22.
4. Так само. С. 44–45.
5. Так само. С. 22.
6. Косач-Кривинюк Ольга. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. Нью-Йорк: Видавнича С-ка Гомін України, 1970. С. 26–27.
7. Пчілка Олена. Оповідання з Автобіографією. Харків: РУХ, 1930. С. 21
8. Косач-Кривинюк Ольга. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. Нью-Йорк: Видавнича С-ка Гомін України, 1970. С. 33
9. Так само. С. 24.
10. Так само. С. 25.
11. Так само. С. 31.
12. Мірошніченко Лариса Петрівна. Тематико-експозиційний план музею-садиби Косачів у Новограді-Волинському. Київ, 1994–1995 рр. С. 15. З фондів філії «Музей родини Косачів-Драгоманових» Літературно-меморіального музею Лесі Українки, м. Звягель.
13. Так само. С. 16.
14. Пчілка Олена. Оповідання з Автобіографією. Харків: РУХ, 1930. С. 17–18.
15. Косач-Кривинюк Ольга. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. Нью-Йорк: Видавнича С-ка Гомін України, 1970. С. 37–38.

16. Пчілка Олена. Оповідання з Автобіографією. Харків: РУХ, 1930. С. 30.
17. Косач-Кривинюк Ольга. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. Нью-Йорк: Видавнича С-ка Гомін України, 1970. С. 29
18. Так само. С. 43
19. Так само. С. 30
20. Мірошниченко Лариса Петрівна. Тематико-експозиційний план музею-садиби Косачів у Новограді-Волинському. Київ, 1994–1995 рр. С. 184. З фондів філії «Музей родини Косачів-Драгоманових» Літературно-меморіального музею Лесі Українки.
21. Косач-Кривинюк Ольга. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. Нью-Йорк: Видавнича С-ка Гомін України, 1970. С. 28
22. Так само. С. 41
23. Так само. С. 41
24. Так само. С. 889
25. Так само. С. 889
26. Так само. С. 889
27. Так само. С. 889
28. Старицька-Черняхівська Людмила. Хвилини життя Лесі Українки. Київ: Наукова Думка, 2000. С. 742, 743
29. Пчілка Олена. Оповідання з Автобіографією. Харків: РУХ, 1930. С. 20
30. Косач-Кривинюк Ольга. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. Нью-Йорк: Видавнича С-ка Гомін України, 1970. С. 43
31. Стащенко Надія. Передмова до репринтного видання альбому «Українській орнамент. Собрала і привела в систему Ольга Косачева». Ковель, 2010. С. 6–7.
32. Косач-Кривинюк Ольга. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. Нью-Йорк, Видавнича С-ка Гомін України, 1970. С. 888.

33. Денисюк Іван, Скрипка Тамара. Дворянське гніздо Косачів. Львів: Науково-видавниче товариство Академічний експрес, 1999. С. 14–15.
34. Пчілка Олена. Оповідання з Автобіографією. Харків: РУХ, 1930. С. 20.
35. Так само. С. 28.
36. Косач-Кривинюк Ольга. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. Нью-Йорк: Видавнича С-ка Гомін України, 1970. С. 25.
37. Данилюк-Терещук Тетяна. Вам живеє слово сказати хотіла б я на спомин чулий: спогади Олени Пчілки. Волинь філологічна: текст і контекст. Леся Українка і персоналії епохи: зб. наук. праць. Вип. 26. Луцьк: Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2018. С. 85.

УДК 908(477.42)

Олександр Голяченко
(с. Іршанськ
Коростенський район,
Житомирська область)

ПРИЇЗД ОЛЕНИ ПЧІЛКИ У НОВОГРАД-ВОЛИНСЬКИЙ (СПОГАД В'ЯЗНЯ СТАЛІНСЬКИХ ТАБОРІВ)

Анотація. *Стаття присвячена приїзду у місто Новоград-Волинський у 1928 році Олени Пчілки. Автором спогаду є випускник Новоград-Волинського педагогічного технікуму, учитель, в'язень сталінських таборів Ф.С. Чевпотенко.*

Ключові слова: *Олена Пчілка, Леся Українка, місто Новоград-Волинський, річка Случ, Федір Чевпотенко, Григорій Литвинчук.*

Постановка проблеми. Листаючи старі підшивки газет можна довідатись про маловідомі факти із біографії знаменитих постатей України, зокрема, Олени Пчілки – матері Лесі Українки. Цей матеріал допоможе краєзнавцям розширювати свою дослідницьку базу та спрямовувати її у потрібному напрямку.

Метою дослідження стало узагальнення маловідомої інформації – приїзд Олени Пчілки до Новограда-Волинського, місця народження Лесі Українки, що став останнім у її біографії.

Текст статті. 12 січня 1960 року у володарсько-волинській районній газеті «Колгоспна праця» з'явилась стаття-спогад Федора Чевпотенка «Над рікою Случ» [1, с. 3]. У ній розповідається про приїзд Олени Пчілки у 1928 р. до міста Новограда-Волинського, у якому народилась Леся Українка. «Найбільш пам'ятною подією був приїзд в Новоград-Волинський матері Лесі Українки – Олени Пчілки, відомої письменниці, етнографа й історика, члена-кореспондента Академії наук УРСР. Прибула з дочкою і зятем. Уже дорослий її онук був з фотоапаратом. Він завжди клацав, знімаючи всі цікаві місця і людей» [3, с. 60].

Автор спогаду пише, що Олена Пчілка була низенька, сива, худорлява бабуса. Голос її, хоч і тремтів, але ще був міцний. «Ніяких зборів у технікумі не проводили, коли прибули до нас ці дорогі гості. Зібралися всі на подвір'ї. Завели щиру, теплу розмову про літературу, поезію, про народну творчість. Попросила стара, щоб заспівали їй українських народних пісень. Довго співали. Уважно слухала вона і просила ще й ще. Аж плакала двічі, мабуть, згадавши щось із свого життя. А пісня може розворушити найглибше заховані і радість і горе, які трапляються в житті людини» [3, с. 60].

Далі Федір Чевпотенко згадує: «А потім пішли ми всі за нею. Вона вже нас повела. Зайшли в невеликий дерев'яний будинок. Зберігся він таким, як і був, казала нам Олена Пчілка. Зайшли до будинку.

– Ось тут, в цій кімнаті, в тому куточку на ліжку і народила я свою Лесю, – сплакнула старенька, показуючи рукою в куток.

Побували ми й біля річки Случ. Ще один будинок показала нам стара, де жила наша улюблена поетеса, а її рідна донька.

– А тепер гляньте ви на ці чари. Хіба ще десь є така краса, як ось тут, над Случем! Підіть ви вдовж річки. Подивіться на її береги, на ці прекрасні дерева, які про щось таємниче шепочуть. Хіба тут не замієшся? А скільки тут пам'ятників сивої давнини? Вони, як німі свідки, без слів розповідають про великі історичні діла. Старовинне це місто, що звалось Звягель, зберегло в собі багато німих свідків давніх чвар, що тут відбувалися. Живими народними героями-богатирями, які грудьми відстояли не одну ворожу навалу на рідну землю, здаються на прибережні скелі. Звідси і брало початок те основне невичерпне джерело, яким живилася поезія Лесі Українки...» [3, с. 60–61].

Федір Чевпотенко пише, що ще довго, багато і цікаво розповідала Олена Пчілка про поезію, літературу, згадувала і друзів, і недругів Лесиних. Нам хотілось ще і ще її слухати. «Та ось вона змовкла. Попросила ще раз заспівати. Залунав хорівий

спів над річкою, серед цієї чарівної волинської природи, про яку її донька писала:

*Ой, чи так красно в якій
країні,
Як тут на нашій рідній
Волині!*

Слова пісень, мелодія їх і для нас зазвучали якось по-іншому. Вони вабили, будили, кликали до прекрасного, чарівного, могутнього. Оточуюча місцевість теж нам видалась іншою в ту мить. Ніби якась таємничість приховувалась скрізь. Здавалося, що звідти, з-за прибережних дерев от-от вийдуть стародавні наші предки з луками й списками, а там і вершники з'являться. А десь на тому березі вже чути: гуде-йде велика сила на нашу рідну землю. Мимовільно стріпуєш головою, щоб відігнати ці мрії, цей міраж, що не зникає з-перед очей» [3, с. 61].

«В своїй творчості Леся Українка часто згадувала «Случі рідної веселі береги», де

*...кругом садочки, біленькі
хати.*

І соловейка в гаю чувати.

Тут вона вперше побачила людські злидні і горе. Леся Українка не залишилась байдужою до того, як мучаться «*брати мої вбогі, закуті в кайдани*», і згодом у вірші «Нарис на руїні» проголосила: «*Хай згине цар!*» [3, с. 62].

«...Ніколи-ніколи не забути мені цієї зустрічі. Та хіба тільки мені? Скільки розмов було після цього! Кожну найменшу дрібничку цієї події згадували, обговорювали. В педагогічному технікумі ми присвятили цілий номер журналу нашій зустрічі з О. Пчілкою. Писали в місцевій газеті. Були й фотокартки, вміщені в нашому журналі: гості з студентами, околиці краєвиди...», – завершує свій спогад Федір Чевпотенко [3, с. 63].

Варто розповісти про автора статті «Над рікою Случ». Його товариш, відомий у нашому краї вчитель, автор книги «Дворище»,

Григорій Миколайович Литвинчук (батько Жанни Григорівни Литвинчук – Заслуженої працівниці культури України, завідувачки музею «Андріївська церква») писав: «Привертає увагу трагічна доля цієї людини, типова для непересічних людей в епоху тоталітарного режиму сталінської доби. Федір Чевпотенко був талановитим поетом-початківцем. Вчителька української мови й літератури Н.І. Шумська бачила в ньому майбутнього видатного поета української літератури» [2, с. 98].

Чевпотенко Федір Сидорович (15.07.1908–07.05.1960) – вчитель, краєзнавець, в'язень сталінських таборів. Уродженець села Кропивні Володарсько-Волинського району. Випускник Володарської трудової семирічки, Новоград-Волинського педагогічного технікуму, філологічного факультету Житомирського педагогічного інституту. Працював учителем української мови та літератури у сільській середній школі. «У 1939 році всіх вчителів, що мали відстрочку від військової служби, призивають в армію. Чевпотенка, не зважаючи на його інвалідність, забирають на військову службу. А незабаром розпочинається війна з Фінляндією. Федір Чевпотенко потрапляє у вороже оточення і в полон. Але «вождь всіх часів і народів, великий і мудрий Сталін» заявляє: «У нас нема полонених. Є тільки зрадники Батьківщини!» [4, с. 99–100].

Після підписання мирного договору, фінська сторона передала радянському уряду всіх військовополонених. Їх зразу ж на місці заарештовують і віддають під суд військового трибуналу. Чевпотенко одержує вирок: за зраду Батьківщині вісім років суворого режиму.

В умовах ув'язнення у місті Норильську (РРФСР) Федір Чевпотенко написав дві частини «Правописного словничка української мови» на 134 та 444 сторінки, датованих 1947 р. У спогадах про роботу над рукописами він згадує: «Майже всі слова записувалися по пам'яті. Лише наприкінці роботи я мав дві-три газети, прислані мені з дому. Папір я випрошував в інженерів

проектного відділу. Сам зшив і склеїв дві книжки, в яких записав ці слова. Весь свій вільний час я віддавав цій роботі. Ця праця поліпшувала і скорочувала час чекання зустрічі з рідними, відганяла тяжкі думки, а також навертала мене до рідної мови, на якій багато років майже не доводилось розмовляти. Чимало помилок в словах стверджує мою низьку грамотність в той час. Крім того, за багато років забув правопис багатьох слів. Але писав. Писав для себе, для пам'яті і з любов'ю до рідної мови» [2, с. 102].

Відбувши сповна свій строк покарання, Федір Чевпотенко, виснажений, змучений, напівживий, із вкрай підірваним здоров'ям, повертається у рідне село. Тавро «зрадника Батьківщини» невідступно тяжіє над ним, переслідує його. Спроба влаштуватись на роботу в школі зазнає повної невдачі. Причиною недопущення його до цієї роботи була морально-політична неблагонадійність. З великими труднощами йому вдається влаштуватись завідуючим сільського клубу. З небаченою енергією ця хвора людина береться за доручену їй роботу. В неймовірних труднощах післявоєнного періоду він проводить ремонт старого клубного приміщення, завозить паливо, організовує читання лекцій, вечори художньої самодіяльності, концерти, вистави. За відмінну роботу його нагороджують Почесною грамотою Міністерства культури УРСР. Проте, на ці незаперечні успіхи, ставлення до Чевпотенка з боку районного й сільського керівництва залишалось упередженим, недоброзичливим, а то й ворожим.

Не зважаючи на те, що ще за життя він був повністю реабілітований: «Реабілітація! Це для мене велика радість. Адже це мене найбільше гнітило. Чим я міг довести, що я перебував в ув'язненні без вини? І аж тепер про це написано в документі» [4. с. 456], цей безвинний так і пішов у небуття з тавром «зрадника Батьківщини». Лише через більш ніж 30 років, у період «хрущовської відлиги», коли тяжкохворий Федір Сидорович Чевпотенко був прикутий до ліжка, редакція газети «Колгоспна праця» спромоглася надрукувати його спогад про зустріч з Оленою Пчілкою.

Висновки. Завдячуючи публікації у районній газеті, ми дізнались не лише про факт приїзду до міста Новограда-Волинського матері Лесі Українки Олени Пчілки, а й про трагічну долю автора спогадів – в'язня сталінських таборів, жителя села Кропивня Володарсько-Волинського району Федора Чевпотенка. Через десятиліття студент Новоград-Волинського педагогічного училища проніс пам'ять про зустріч із Оленою Пчілкою, що була лише миттєвістю у житті матері Лесі Українки.

Перелік використаних джерел та літератури

1. Чевпотенко Ф. Над рікою Случ...(спогад). Колгоспна праця, 1960. 12 січ.
2. Горошківщина – перлина українського Полісся: Краєзнавча хрестоматія Володарсько-Волинського району Житомирської області / упоряд. О.С. Голяченко. Житомир: Вид-во «Волинь», ПП «Рута», 2005. 128 с.
3. Сяє сонце над Іршею. Краєзнавча хрестоматія Володарсько-Волинського району / автор-упорядник О.С. Голяченко. Новоград-Волинський: Новоград, 2013. 232 с.
4. Хорошівський район: Краєзнавчий енциклопедичний довідник / упорядник та відповідальний редактор О.С. Голяченко. Житомир: Житомир Poligraf, 2019, 528 с. + кольор. вкл.

УДК 821.161.2(09) Косач 061.237(477) «18/19»

Алла Дибя
(м. Київ)

ПОБРАТИМ, КУМАСЯ І ЗАБУТА ТІНЬ: (До історії дружби Косачів та Лисенків)

Ця наукова розвідка виконана у межах проєктів, які фінансуються за рахунок коштів бюджетної програми «Підтримка розвитку пріоритетних напрямів наукових досліджень» (КПКВК 6541230).

Світлій пам'яті музикознавиці Ірини Щербанюк (22.12.1959–2.11.2023), колишньої наукової працівниці Київського музею Миколи Лисенка

Анотація. У науковій розвідці робиться спроба створення короткого літопису дружби родин Косачів та Лисенків, увиразнюються окремі важливі аспекти цього дослідження, яке розкриває не тільки суто родинні стосунки, але й значні складові загальнонаціонального поступу українців.

Ключові слова: свідчення, автографи, вшанування, спілкування, ініціатива, вічне збереження, дослідники, спогади.

Постановка проблеми. Вивчення ще недостатньо дослідженої в літературознавстві тематики, важливої для розуміння того, що зробили в житті люди, про яких ідеться і чим важливі вони для нас сьогодні.

Мета дослідження. Кожен з нас, дослідників Лесі Українки та її оточення, звертаючись до певної вузької тематики й обираючи наступний напрямок свого пошуку, добре розуміє, що цими ж шляхами міг вже проходити хтось інший, тому, зважаючи на вже оприлюднене, намагаєшся знайти якісь нові, невідомі ще «родзинки» і представити їх у власній науковій розвідці, що й спробую зробити і цього разу.

Текст статті. У листі Лесі Українки до Людмили Старицької-Черняхівської датованому груднем 1912 року з Гелуана (Єгипет) маємо таке її свідчення «...З Миколою Віталєвичем зв'язані в мене спогади найдорожчих молодих літ, в його хаті стільки незабутнього пережито! Старицький, Лисенко – сі ймення для інших належить тільки для літератури і хисту, а для мене вони вічно викликатимуть живі образи, як імення близьких і рідних людей що, властиво, ніколи не вмірають, поки живе наша свідомість. Не знаю, чи буде хто з молодшого покоління згадувати коли про мене з таким почуттям, як я тепер згадую про Миколу Віталєвича і Михайла Петровича (я все їх бачу тепер поруч!). Але я б хотіла на те заслужити. Не трапилось мені провести вкупі з громадою до вічного дому Ваших рідних, і тим, певне, я не раз бачу їх живими, як завжди бачу свого татка¹ і Мішу², і ніяк не хоче душа моя вірити в те, чого і перо уперто не хоче написати, ніколи, ніколи... Але ж я плачу тепер, значить, вірю?...» [12, с. 347].

Нещодавно у гадяцькому альманасі «Мистецьке гроно» мала дві подачі публікації «Серденька мої...»: до питання про дружбу Миколи Лисенка з Михайлом Драгомановим [1], яка лише частково захоплювала тему дружби Миколи Лисенка з родиною Косачів. Цього разу хотілося б докладніше зупинитися саме на цьому аспекті життєпису Миколи Лисенка. Позаяк у багатьох моментах я, як літературознавець, не можу конкурувати з музикознавцями, зокрема зі світлої пам'яті моїми музейними посестрами Роксаною Скорульською, Мариною Чуєвою та Іриною Щербанюк, але, маючи від них безцінні видання, які вони готували, й ті консультації, які надавали впродовж кількох десятиліть, наважуюсь все ж торкнутися цієї теми. Не можу не посилатися і на роботи завідувачки Київським музеєм Лесі Українки, літературознавця, музеєзнавця, музикознавця Ірини

¹ Косач Петро Антонович (1841–1909). – юрист за фахом, батько Лесі Українки.

² Косач Михайло Петрович (1869–1903). – вчений-фізик, педагог, старший брат Лесі Українки.

Щукіної, обов'язково цитуватиму та увиразнюватиму зі свого боку тут її наукові знахідки.

Отож знайомство і співпраця родин Косачів, Драгоманових, Лисенків та Старицьких почалися ще зі студентських часів у Києві: спільна робота у Київських недільних школах, участь у перепохованні Тараса Шевченка. Ольга Драгоманова (в одруженні Косач) мала б побачитися з друзями брата Михайла Драгоманова ще зовсім юною ученицею пансіону Нельговської. Далі було весілля Ольги та Петра Косачів у церкві села Пирогів під Києвом. Частково про обставини знайомства й спілкування Ольги Драгоманової з майбутнім чоловіком я вже розповідала у своїй науковій розвідці «Юнак один, Петро Антонович Косач, зробив Олі пропозицію про одруження...» із циклу наукових есеїв «Звягельські етюди» [5]. Ще в часи моєї роботи у Київському музеї Лесі Українки ми в екскурсіях завжди звертали увагу на вінчальний вінок Олени Пчілки (збереглися ще й три букетики штучних квітів з тієї урочистої події та документ про вінчання [13, с. 146–147]). А їхні друзі були присутні на вінчанні молодят 22 липня 1868 року в Христо-Воздвиженській церкві села Пирогів під Києвом. Про те вінчання докладніше розповідає Ірина Щукіна у своєму дослідженні «Про «opus musicum» та інші маловідомі реліквії музею». На тому весіллі було багато щасливих несподіванок. Зокрема невимовну радість викликала несподівана поява у товаристві «закордонного гостя» Миколи Лисенка, якого вона або не пізнала чи й не бачила до того важливого моменту. Наступну цитату зі спогадів Ольги Косач-старшої (Олени Пчілки) наводжу з подачі І.А. Щукіної: «Всі вибігли назустріч, увели гостя в хату, вітали, садовили!... Привітання, поздоровлення, розпитування, розповідання, новини – все лунало разом, безладно, мов бризки швидкого водограю! Миколу Віталійовича розглядали, називали «німчиком»; жарти, сміх, перериваний поважними речами. Так пройшов і обід. Пора було їхати до церкви [...]. Микола Віталійович сів у повоз разом

з молодими, подавши мені китицю з білих квіток, що він таки встиг захопити в Києві. В другий повоз сіли М. Драгоманов, В. Антонович, двоє Кістяківських (Олександр і Василь), що мали підписатися в церкві як свідки. Все – свої! Вінця надо мною держав Микола Віталійович» [13, с. 147].

Попереду довгі десятиліття щирого спілкування, у якому неможливо було й зрозуміти, хто з них є кровним родичем, а хто – ні. Були спільні хвилини радості, тяжких втрат і розчарувань, багато спільних творчих проєктів. Зокрема збір матеріалів до Словника української мови, до якого долучилося немало представників Київської громади. Упорядкувати, редагувати й додати результати власних досліджень довелося пізніше Борисові Грінченку. У передмові від упорядника до видання цього словника 1907 року, розповідаючи досить докладно про підготовку видання, вказується зокрема: «Записанныя отъ народа слова доставили въ разное время слѣдующія лица (въ скобкахъ обозначена мѣстность, къ которой относятся матеріалы): [...] Н.В. Лисенко (Кременчугск. у., Подольск. г.)» [9, с. XXI]. «Кромѣ сейчасъ поименованныхъ лицъ, в работѣ разновременно принимали участіе: [...] М.П. Драгомановъ, [...] О.П. Косачъ, [...] Н.В. Лисенко» [9, с. XXII]. «Во-первыхъ, рядомъ сочувствовавшихъ работѣ лицъ сообщенъ былъ намъ рукописны й матеріалъ, состоявшій изъ записей словъ и выражений, добытыхъ непосредственно отъ народа. Такіе матеріалы доставлены были слѣдующими лицами (въ скобкахъ обозначена мѣстность, къ которой относятся матеріалы): [...], а также и другія рукописи, заключавшія въ себѣ лексическія матеріалы [...] К.В. Квитка – 170 кар. (Кіев. г.)» [9, с. XXV]. Отже, поруч із Миколою Лисенком та іншими його побратимами зі «Старої громади» і гуртка «Плеяда», яких тут спеціально не згадуємо, щоб не відволікатися від основної теми. Бачимо серед тих, хто надавав свою працю для Словника, Ольгу Петрівну Косач (Олену Пчілку), але, на жаль, не бачимо Петра Антоновича Косача, хоча, ймовірно, переданий від їхньої родини

матеріал, міг містити й записи Петра Антоновича, глибоко зацікавленого в оприлюдненні цієї роботи. Бачимо також Климента Квітку (в майбутньому чоловіка Лесі Українки, видатного діяча українського уряду в часи Української національної революції 1917–1921 рр. та одного з творців Української академії наук, який також долучився до підготовки Словника, адже робота над ним тривала кілька десятиліть. У цей же період (1868 р.) П.А. Косач надав кошти для видання зібраного М.В. Лисенком збірника українських народних пісень. Цим виданням щиро опікувався і Михайло Драгоманов [13, с. 153]. У свою чергу, його дружина всіляко допомагала композитору і музикознавцю, надаючи йому записи пісень та наспівуючи певні мелодії. Тоді ж вони з Лисенком почали записувати українське весілля [6, с. 32]. А одного разу мати Лесі Українки піджартувала над побратимом, надавши йому запис пісні «Без тебе, Олесю...», назвавши її народною. Проте через якийсь час зізналася, що ця пісня належить їй.

Друзі активно допомагали і працею, й коштами для видання журналу «Киевская Старина». Постійно бували на концертах Миколи Лисенка, на прем'єрах опер та оперет композитора: «Прем'єра першої української оперети [«Різдвяна ніч» пізніше була перероблена авторами на оперу – А. Д.] на великій київській сцені 25 січня 1874 р. стала видатним явищем у літературно-мистецькому житті Надніпрянщини. Подивитись її приїхало багато українців з різних міст, Ольга і Петро Косачі спеціально приїхали з Волині підтримати своїх друзів-авторів – Миколу Лисенка і Михайла Старицького [автора лібрето – А. Д.], а також друзів-акторів – Ольгу Лисенко [першу дружину Миколи Лисенка Ольгу, до одруження О'Коннор – А. Д.], Олександра Русова, Ореста Левицького, Станіслава Габеля» [6, с. 48]. Згодом прем'єра відбулась і в Харкові: «В лютому Лесина мати їздила до Харкова на виставу «Різдвяної ночі» Лисенка» [6, с. 47]. Цей літопис постановок творів Миколи Лисенка, на яких були присутні їхні друзі Косачі, можливо, пізніше продовжить ще хтось з дослідників.

Знайомство маленької ще Лариси Косач з друзями батька Лисенком та Старицьким відбулося, очевидно, у січні 1876 року, коли М.П. Драгоманов виїздив на вимушену еміграцію, тоді ж відбувся прощальний вечір і прозвучала сумна Лисенкова пісня на слова Тараса Шевченка:

ЧИ МИ ЩЕ ЗЙДЕМОСЯ ЗНОВУ?

Чи ми ще зійдемося знову?

Чи вже навіки розійшлися?

І слово правди і любові

В степи і дебрі рознесли!

[...] Свою Україну любіть,

Любіть її... Во время люте,

В остатню тяжкую минуту

За неї Господа моліть.

Тоді київські друзі зібралися на останню вечірку в господі Драгоманових на Кузнечній (про цю зустріч маленької Лесяї з дядьком, його родиною й друзями говорить у цитованій нами науковій розвідці й Ірина Щукіна, згадуючи й улюблену дядькову пісню «Ой, у полібилинонька коливається...», яку Лесина мати вже ніколи не могла чути без сліз [13, с. 149–150]). Згодом вони могли побачитися від 22 по 29 травня 1876 року в Києві, коли дружина Михайла Драгоманова Людмила з дочкою Лідією виїздила до Відня, де тоді мешкав Михайло Драгоманов, у супроводі Вільяма Беренштама та члена Старої громади Миколи Шершавицького.

Вдруге, за твердженням Роксани Скорульської вони зустрілись восени 1881 р., коли Олена Пчілка зі старшими дітьми мешкала на розі вулиць Стрілецької та Рейтарської. Недалеко від них мешкали Лисенки й Старицькі (Старицькі навіть якийсь час жили в одному будинку з Драгомановими, а Михайло Старицький став для Олі Драгоманової її хрещеним батьком в літературі, Він же заохотив її до перекладацтва. А насправді були зустрічі Косачів з Лисенками 1874 року та, можливо, якісь й якісь інші.

Вони постійно спілкувалися, подружилися їхні діти. Знаємо, що діти Миколи Лисенка тільки народжувалися, тож до гурту вони долучаться дещо пізніше, про що свідчитиме у своїх спогадах Галина Лисенко та численні спільні фото, зокрема на Полтавщині у Косачів-Драгоманових, адже впродовж багатьох десятиліть Лисенки й Старицькі відвідуватимуть Косачів у Колодяжному на Волині та у Гадячі й Зеленому Гаю на Полтавщині. Навіть Микола Лисенко, незважаючи на всю свою, часто надмірну, завантаженість на роботі, іноді мав кілька днів, щоб побути у друзів на дачі. Збереглося також фото, де Лисенки, Косачі й Драгоманови на Княжій Горі під Каневом у травні 1900 року. Саме Микола Лисенко вибирав і допоміг придбати фортепіано для Косачів [6, с. 281]. Є й свідчення про святкування Різдва у Косачів з М.В. Лиенком [6, с. 292].

Свого часу мені довелося готувати передачу фотооригіналу «Микола Віталійович Лисенко з сином Тарасиком» з фондів Київського музею Лесі Українки, куди він колись був переданий на вічне збереження, у фонди Музею Миколи Лисенка. Скажу чесно: було боляче відривати цей скарб від серця Лесиної скарбниці, але ми розуміли, що та світлина має бути разом із матеріалами усієї родини Лисенків.

Леся Косач бере уроки гри на фортепіано у першої дружини Миколи Лисенка Ольги (дівоче О'Коннор). Лариса Косач з Людмилою Старицькою вчать разом англійської мови. Юні Косачі та юні Старицькі беруть участь у різних українських вечірках, які влаштовують їхні батьки. Пізніше усі вони візьмуть участь у створенні й діяльності літературного гурту «Плеяда» [3].

У листуванні Миколи Лисенка немало теплих згадок про Косачів. Наприклад, в листі М.В. Лисенка до М.П. Драгоманова від 12 жовтня 1876 р. з Києва: «О[льга] П[етрівна Косач] приїздила сама сюди. Бачилися. Щиро балакали. Паніматка ваша до неї поїхала зімувати. А Сашу птенця-брата зустрів оце днями на Хрещ[атику], купувало газету Новое Вр[емя]». Каже, учусь

тепер первый сорт» [7, с. 115]. Згадувана тут паніматка – це мати Ольги Косач (Драгоманової) та Михайла Драгоманових. А Саша птенець-брат – це наймолодший брат Ольги Петрівни та Михайла Петровича Олександр Петрович Драгоманов, лікар-психіатр. У листі до Бориса Познанського від 25 травня 1886 р. з Києва серед найцікавіших новин останнього часу називає таку: «Вийшло з друку у Києві: «Думки-мережанки Олени Пчілки – віршовий збірник. Вийшла «Зібраниця [з] рідного поля «Панаса Мирного» – 2 оповідання прозові: «Лихий попутав» і «П'яниця». Пішла до друку його ж драма «Перемудрив» « [7, с. 169–170]. Наступний лист від [31 травня 1886 р. з Києва]. Тут є також згадка про Косачів: «Балакав оце днями про тебе з Косачем, що приїздив сюди на кілька день за жінкою» [7, с. 170].

28 жовтня 1892 року в листі до В.Й. Шухевича є така теза: «Як що можна, пришліть мого «Пана Коцького», маю потребу. Ще, якщо Ваша ласка, чи не можна б вислати мені чи то поштою, чи то якоюсь okazією перший випуск віршів Гейне у перекладі на укр[аїнську] м[ову] Лесею Українкою. Пані Косач (Олена Пчілка), її мати, друкувала ю [?] у друкарні Т[овариства] им[ені] Шевченка» [7, с. 204]. А в грудні 1898 року почалася підготовча роботи над постановкою казки-опери Миколи Лисенка (лібрето плєядівки Дніпрової Чайки) «Коза-дереза», а Леся Українка стала тоді режисером, костюмером, бутафором і гримером.

17 листопада [18]98 року з Києва М.В. Лисенко пише до М.Ф. Комарова короткого, але щедро насиченого інформацією листа, подаючи яскраву картину вшанування І.П. Котляревського 1898 року: «Любий, дорогий Михайле Хведоровичу!

У суботу, 21 листопада, у нашій літературно-артистичній салі святкуємо 100-літню річницю появи «Енеїди» Котляревського, 2 реферати читатимуть автори: Людмила Черняхівська і Науменко. Привітні вірші до Котляревського Старицького, Олени Пчілки, Лесі Українки і Сошенка. Спів і, нарешті, мій гімн до тексту Шевченка «На вічну пам'ять Котляревського при солі,

хорі. Присилайте на ім'я правління Літературно-артистичного общества у суботу колективну привітну українську телеграму і молоді теж.

Ваш М. Лисенко» [7, с. 282]

14 червня 1901 року з Києва Микола Лисенко пише до дочки Мар'яни, яка частенько їздила в гості до родини Лесі Українки: «Голубочко моя рідненька, Мусічка. Сьогодні зустрів мене Петро Антонович [Косач] та й переказав, що він має має з Колодяжного вісті, що ви всі добре доїхали, і всі здорові. Як тобі живеться на новому місці, у новому краю? Як ти поводишься, чи добре гуляється тобі? чи рада ти, що там? чи весело тобі? Чи гуляєте з Дорою по саду й лісу, чи доводиться коли небудь и купатися? Чи жарко у вас? Кажуть, що на Волині великі дощі падають. А у нас одне – пекло та й пекло таке, що 35° що дня Божого. [7, с. 316]. «Остап, тётя Соня, Тарасик і тётя Гліка³ тебе усі, усі, усі дуже цілуємо и згадуємо. Ждемо од тебе вістки. А ти кланяйся О[льзі] П[етровні] й усій сім'ї [Косачів] од нас» [7, с. 317].

22 червня 1901 р. з Києва. Микола Лисенко до дочки Мар'яни: «З листа шановної кумасі Ольги Петровни [Косач] вважаю, що гулянки з Дорою ви справляєте добре: щастя. Боже, але що наука не вельми посувається. А я на це тобі скажу, що розумів, виправляючи тебе у Колодяжне, що й одпочинеш, и вволю нагуляєшься, и діло своє (німецьке) на дозвіллі робитимеш совісно, бо допливши до самого берега, на березі утопитись, – це сором и scandale (скандал) перед людьми А з німецькою провалитись, це ж ганьбаа та й годі» [7, с. 318].

Вже 29 червня 1901 року з Києва батько повідомляє дочку Катерину: «Люба моя Катрусю. Оксана [Косач] привезла вчора від тебе листа. Дуже радий я, що ти, під впливом селянського життя і доброго режиму та харчу, крепче себе почуваєш. Оксана казала, що на лиці покрашчала и взагалі погрубішала. Проводь таке життя і на довго знову підкрепися. Мусічка [Мар'яна Лисенко – А. Д.]

³ Гликерія Тумасова – знайома родини Лисенків [7, с. 652].

двічі вже писала, и я їй двічі одмовивсь. Хвалиться, що добре їй там и весело живеться. Дай-то, Боже! Вже числа 8–10 липня прибуде до Київа, як Косачі перетаборюватимуться у Гадяче» [7, с. 318].

А в листі до дочки Катерини від 4 травня 1903 року з Києва розповідає про те, що хотів би усіх дітей відправити «на вільне» в час канікул. Проте Остапа «треба готувати до екзаменів з усіх предметів на август – це візьме не менч 100–120 рублів. От тобі ці гроші, що пішли б на дачу, підуть на оплату репетітора. А Тарасикові та й мусі з Галею треба б воздуха не київського хоч на 2–21/2 місяці. Після Великодніх свят у перший понеділок я довідався у гімназії, що Остап не тільки не ходив усю другу чверть, себ то ноябрь и декабрь, до Різдва, але й од Нового Року до самого Великодня ні разу не був у Гімназії. Инспектор виніс мені журнал, де стояло краснорічиво сплош нб, нб, нб... Я став питати ради у Петра – діректора и просити, що його робити. Він сказав, що О[стап] підлеглий исключенію за непосещеніе и крим того в кращому випадку мусить тримати испити в осени з усіх геть чисто предметів. Оце тобі картина з морального обличчя того, якому треба б було вчитись, щоб ще опікуватися малим Тарасиком на случай моєї смерті. А тут самому не далеко висвятитись на босяка. Я підводив и Людю, и О.П. Косач – це ж його Хрещена мати, – и ті його улещували ити і кінчати середню школу, без якої одна дорога в писарі, двірники, etc. А ти ще, та й инчі підцьковували узяти його з Гімназії и оддати у Муз[ичну] Школу, водячись якимсь там надзвичайним хистом його до музики, забуваючи, що музикант без певної й солідної освіти є небільш, як катеринщик⁴, що крутить на вулицях шарманку з двору до двору. А Косачка це тільки на мою вимогу знищить картёжну гру у себе з Микосем, де зіходились гімназисти у карти грати!! И де певне Остап (бо він там просвіщавсь) посадив и графинчика, и чарочки etc. И вона тільки на мої вимоги розігнати

⁴ Шарманку називали також «катеринкою» [7, с. 572].

ніби сю симпатичну компанію в наш ХХ вік, коли люде іншими справами й освітою готуються до життя, а не тими офіцерськими забавами. Може воно й безпешніше дати молоді таку забаву и дивитись на ню крізь пальці з погляду Дейст[вительної] Стат[ської] Советникової. Марьяна так собі лізе переваги-ваги. Теж компанія Дори-ледащиці порядної та ще там є мацапура, через двері живе, патлате, и вільне від освіти й розвою. Як що перейде, то хіба ледве-ледве, або ж по традиції щорічній з передержкою з 1–2 предметов» [7, с. 353–354]. Далі розповідає про проблеми з вихованням Тарасика, Галі. Жаліється, що довелося вигнати няньку, яка розбещувала й балувала Тарасика, навчила його «паскудних лайок», біла його: «Тяжко без матери[нського] догляду, хтоб вів їх без мене и регулював життя та руководив та пильнував, куди и де хто йде и бува. Гліка була на Великод[ні] Св[ята] у Шульгіних; бували инколи у нас, помога. Кума [очевидно, йдеться про О.П. Косач-старшу (Олену Пчілку) – А. Д.] часто бува; носить гостинці Тарасику[...]» [7, с. 354]. Отож усі «радоші» підліткового віку своїх дітей і Косачі, й Лисенки переживали разом. І наслідки безглузлого виховання няньками маленького Тарасика долали разом. І те, що, зрештою, Остап Лисенко став відповідальним хранителем, дослідником і публікатором творчого архіву батька, допомагав з дружиною у створенні Київського музею Миколи Лисенка, у цьому заслуга люблячого батька-вдівця, хрещеної матері та друзів родини. Адже усі діти Миколи Лисенка вивчилися, мали добрий фах, самовіддано працювали для України, створили родини. Проте і їх зачепила хвиля репресій, але про це, звісно ж, у інших дослідженнях.

Відомо також, що Микола Лисенко переконав 17-річну Лесю Українку, щоб вона написала текст до вже написаної ним музики для мішаного хору «Жалібний марш», присвячений 27-ми роковинам від Дня смерті Тараса Шевченка. Незважаючи на те, що завжди вважала таку роботу мукою для себе, Лисенкові вона відмовити не могла. Проте тільки така музично обдарована

особистість, як Лариса Косач, могла здійснити задум композитора, а він про це добре знав, наполягаючи на виконанні роботи.

Микола Лисенко очолював музичну комісію у Київському літературно-артистичному товаристві (1895–1905), яке поступово дякуючи зусиллям київської української громади поступово перетворювалося в українську культурну організацію, за що й було закрито з початком революції 1905–1907 рр.

Усі вони брали участь у підготовці й проведенні відкриття пам'ятника Іванові Котляревському в Полтаві 1903 р. Але на світинах зі свята ми ніде не бачимо обличчя Миколи Лисенка. Він тоді став «людиною за кадром» – проводив безкінечні репетиції, щось узгоджував, готував спектакль і т.п. [4]. 1898 року Леся Українка створила вірш «Забута тінь», де прозвучали слова: «Се жінка Дантова» [11, с. 209]. Сучасники письменниці натякали на те, що такою «Дантовою тінню» стала для композитора його друга дружина Ольга Липська⁵, матір його дітей. Проте на вшануванні Котляревського такою «тінню», чорноробом свята став Микола Лисенко. Цікаво, що у ті дні в Полтаві він зупинився в господі місцевого адвоката, побратима Олени Пчілки по журналу «Рідний край» Миколи Дмитрієва⁶. Тоді ж у цьому помешканні перебували й Леся Українка з матір'ю. Збереглося фото делегації, яка їздила в період Першої російської революції виборювати права на українську книгу, пресу, школу (датоване у різних джерелах кінцем 1905 р. або початком 1906 рр.). На одному з кадрів бачимо й дружину Дмитрієва, господиню гостинного помешкання в Полтаві. Микола Лисенко в Україні і у світі ще й до сьогодні недостатньо оцінений і пошанований, проте кожне наше нове дослідження за цією темою долає той дивний ефект «забутої тіні», коли у нас набагато більш пошанований,

⁵ Ольга Антонівна Липська (1860–1900) – українська піаністка, громадська діячка, друга дружина Миколи Лисенка

⁶ Микола Андрійович Дмитрієв (1867–1908) – видавець, громадсько-політичний і культурний діяч.

а сьогодні щодо нього викликає набагато більше дискусій, щирий приятель Миколи Лисенка Петро Чайковський, ніж сам геній української музики. І в цьому контексті для гідного осягнення й відзначення творчого доробку батька української музики немало зробили колеги з Київського музею Миколи Лисенка та загалом Музею видатних діячів української культури.

Згадуючи про гурток «Плеяда», Людмила Старицька-Черняхівська наголошує, що «гурток, який зародився в затишній квартирі Лисенка [10, с. 775], а ядро гуртка, за свідченням Галини Лисенко: М. Лисенко, М. Старицький, Олена Пчілка та Леся Українка. Докладніше про «Плеяду» й кожного з її учасників у моїх численних публікаціях на цю тему та великому науковому есеї «Українська Плеяда – найкраща, найталановитіша дитина Старої (Київської) Громади» [3].

«Вибачте, Шановна Кумасю⁷, Ольго Петровно, – пише Микола Лисенко до О.П. Косач (Олени Пчілки) 20 січня 1894 р., – що такі незвичайні⁸ єсьмо, доси на Вашого привітного листа не одмовили. Закрутилися в кашлях, клопотах. Подай, Боже всещедрий, й Вам, и сімбі усі[й], що решта сидить у Колодяжному, зичимо здоров'я й долі щасної усім вам. Ждемо вас, скучилися за Вами. Оце в четвер, 27-го у нас буде збірка Літератури, що так довго не одбувалася за недбалістю де кого⁹. Оце зараз у двері до нас хтось дзень-дзелень! увіходе п[анна] Леся и пита, чи буде ж що у Четвер. А я питаю, чи мама не приїхала? Мама, каже, пише, що в цьому місяці певне й не буде» [7, с. 226].

Згадує тут Лисенко й про трагікомічну історію з творчого літопису «Плеяди», коли юні кияни вирішили, було, створили на Наддніпрянській Україні київську філію журналу «Дзвінок», почали збирати гідні твори (звернулися навіть до Михайла Коцюбинського), почали щось редагувати, але «галицькі лиси»

⁷ О.П. Косач-старша була хрещеною матір'ю Остапа Лисенка [7, с. 538].

⁸ «Не шануємо звичаїв [7, с. 538].

⁹ Йдеться про завантаженість Миколи Лисенка [7, с. 538].

злякалися «конкуренції» і цю ініціативу відкинули: «Ну, що ж казати Вам нового? Діло таке спасенне, як піднесенне Дзвінка¹⁰ силами нашої пишучої молоді, розсипалося з-за дурноголового Шухевича¹¹, котрий загорівсь одразу амбіцією редактора и в присланих матеріалах постеріг наступ на його честь. Не вважаючи на кількарразне ясування йому хибності його поглядів і конечної потреби піднесення й поновлення змісту Дзвінка, бо їхній Дзвінок не годиться й не задовольняє наших дітей, він з упертістю воловою все своє [провадить]. Треба було лишити це таке корисне діло, котре ще до того з'їдало до праці гурток молоді переважно прецілий з дівчат та молодиць» [7, с. 226].

І ще безліч важливих питань українського поступу піднімає Микола Лисенко в цьому короткому листі до куми Ольги Косач: «Друге: діло видання з Чайченком¹² розійшлося, бо він замість Київа обняв посаду земську у Чернігові. Пропонував туди йому дати матерьял словарний робити, але Київ з принципа не дає листочка поза Київ. Комаров з Адесу радить удатись до Дикарева¹³, фільлога справжнього, вченого. Не знаю, на чому ще розмова з йім. На черзі святкування ювілеїв Левицького (Нечуя) и М.П. Старицького. Питання, коли? Всі радять до свят Великодних заводити, що [6] була спосібність людім з инчих народів прибути у Київ вшанувати. Тим часом на Пасху 4-го дня зачнуть вистави укр[аїнська] трупа Садовського з Заньковецькою. Ген[ерал-] Губ[ернатор] дав М.П. Стар[ицько]му розрішення на 25 вистав. У Лютому має розпочатись друкування художньо-етногр[афічного] збірника Венгржиновського, орнаменту Подолії, [відомого] яко коментатора нар[одних] пісень. Робота чудова.

¹⁰ «Дзвінок» – український ілюстрований журнал для дітей (Львів, 1890–1914).

¹¹ Володимир Осипович Шухевич (1850–1915) – редактор журналу «Дзвінок».

¹² Чайченко – псевдонім письменника, педагога Бориса Дмитровича Грінченка (1863–1910).

¹³ Дикарев – Митрофан Олексійович Дикарів (1854–1899) – український фольклорист, мовознавець, етнограф.

Прийшло з Москви моє нове видання 6 №№ дальших Музики до Кобзаря.

Щиро вітаю Вас і Петра Ант[оновича]. Оля хотіла писати Вам, та діти одбили.

М. Лисенко» [7 с. 226–227].

Отож йдеться й про контекст підготовки Словника, впорядкованого пізніше Борисом Грінченком, і про ювілеї Івана Нечуя-Левицького та Михайла Старицького, про український театр, нові збірники українських народних пісень та Лисенкової музики до «Кобзаря» Тараса Шевченка все те, що об'єднувало їх до кінця життя.

17 листопада Київ, [18]98 р. М. В. Лисенко пише до М.Ф. Комарова: «Любий, дорогий Михайло Хведоровичу!

У суботу, 21-го листопада, у нашій літературно-артистичній салі святкуємо 100-літню річницю «Енеїди» Котляревського, 2 реферати читатимуть автори: Людмила Черняхівська і Науменко. Привітні вірші до Котляревського Старицького, Олени Пчілки, Лесі Українки і Стешенка. Спів і, нарешті, мій гімн до тексту Шевченка «На вічну пам'ять Котляревського»¹⁴ при солі, хорі. Присилайте на ім'я правління Літературно-артистичного общества у суботу
Ваш М. Лисенко». [7, с. 282, 554].

Друзі й рідні композитора стали свідками цього славного вшанування.

З листа Миколи Лисенка до дочки Мар'яни від 14 червня 1901 року з Києва: «Голубочко моя рідненька, Мусічка. Сьогодні зустрів мене Петро Антонович [Косач] та й переказав, що він має з Колодяжного вісті, що ви всі добре доїхали, і всі здорові. Як тобі живеться на новому місці, у новому краю? Як ти поводишься, чи добре гуляється тобі? Чи рада ти, що там? Чи весело тобі? Чи гуляєте з Дорою по саду й лісу, чи доводиться коли-небудь и купатися? Чи жарко у вас? Кажуть, що на Волині великі дощі падають. А у нас одне – пекло та й пекло таке, що 35° що дня Божого» [7, с. 316]. Розповідає про малого, рано осиротілого Тарасика, який

¹⁴ Кантата Миколи Лисенка.

то хворіє, то видужує, а батько в цей час мусить багато працювати, щоб забезпечити родину. Діти ж все додають йому клопотів: «Остапові я вже найшов репетитора-гімназиста, що допіро скінчив гімназію [очевидно, йдеться про те, що почалися канікули в гімназії – А. Д.]. Ось уже 3-й день, як він з ним що дня займається математикою. Шкода Остапа: усі гуляють, спочивають, а він, бідний, мусить займатись і сидіти в городі. Хто ж тому винен? Сам, бо погано увесь рік займався. Були й репетитори, а все не шанувавсь» [7, с. 316]. Переживає батько й за неуспіхи Мар'яни з німецькою мовою, потерпає про те, щоб вона не залишилась на другий рік у тому ж класі. У листі згадуються і Софія Лисенко (в одруженні Старицька), і Ольга Косач-старша, й усі Косачі в Колодяжному. Показово у цьому контексті, до речі те, що основним хранителем родинного архіву Лисенків, упорядником майбутніх видань батькової спадщини, творцем першої музейної кімнати й фундатором майбутнього Київського музею Миколи Лисенка судилося стати саме Остапові Миколайовичу, який в дитинстві та юності стільки переживань коштував Миколі Віталійовичу.

Саме Миколою Лисенком була організована музична частина «галицького вечора», про який Леся Українка повідомляє Михайла Кривинюка у жовтні 1901 р., дякуючи побратимові за надіслані ноти [6, с. 569].

Ми також добре знаємо про те, що 1896 року відбулося весілля Людмили Старицької з Олександром Черняхівським, на якому друзками були Лариса і Ольга-молодша (в майбутньому Косач-Кривинюк) Косачівни, а боярином молодого – Михайло Кривинюк, якому судилося стати побратимом Лесі Українки і нареченим, а згодом і чоловіком дружки Ольги. Пізніше Косачі разом з друзями святкували весілля Катерини Лисенко (в одруженні Масленикової) [6, с. 572]. І таких радісних зустрічей у друзів було чимало. Наприклад, традиційні впродовж багатьох десятиліть поїздки на чолі з М.В. Лисенком на Тарасову гору в Каневі. А боротьба за спорудження пам'ятника Шевченкові, де Лисенко

був головою організаційного комітету цієї акції, забрала у композитора багато сили й здоров'я, проте він ніколи на це не нарікав.

22 червня 1901 р. з Києва Микола Лисенко пише дочці Мар'яні: «З листа шановної кумасі Ольги Петровни [Косач] вважаю, що гулянки з Дорою ви справляєте добре: щастя, Боже, але що наука не вельми посувається. А я на це тобі скажу, що розумів, виправляючи тебе у Колодяжне, що й одпочинеш, и вволю нагуляєшся, и діло своє (німецьке) на дозвіллі робитимеш совісно, бо допливши до самого берега, на березі утопитись, – це сором и scandale (скандал) перед людьми. И з-за чого? Витримала [екзамени] з трудніших предметів, як от арифметіка. А з німецькою провалитись, це ж ганьба та й годі» [7, с. 318]. Крім того, вже у Києві обіцяє попросити Надію Олександрівну Кониську перевірити те, що Муся вивчила в Колодяжному. Навіть, якщо ще багато прогалин у знаннях, то, поїхавши до Требінських, продовжить навчання.

Одним з найтяжчих випробувань у житті стало для Лисенка закриття владою Українського клубу, фундатором та керівником якого він був. Це стало, мабуть, останньою тяжкою зарубкою на його зраненому серці.

Вже по смерті свого побратима Олена Пчілка написала великі, надзвичайно теплі, присутні спомини про побратима «Микола Лисенко (Спогади думки)» [8], які поєднали в собі і власне мемуари, й дбайливо зібрані авторкою матеріали до біографії Лисенка. Вони пройшли більше чотирьох десятиліть разом по життю. Микола Віталійович, незважаючи на недобре самопочуття, до останнього свого дня працював, як викладач. Вже зібрався йти на черговий урок, та озвалося його хворе серце. Кинулися шукати лікаря, прибігли до Косачів – думали, що є вдома Ольга Косач-Кривинюк. Ольги-молодшої не було. Ольга-старша побігла до сусідів і була присутня поруч із вмираючим другом в останні миттєвості його земного буття [8, с. 176–178].

Замість висновків: У фондах Музею Миколи Лисенка та в Інституті літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України

збереглися матеріали творчих ювілеїв Миколи Лисенка. Деякі з вітальних адрес до 35-річчя композитора були або написані власноруч Оленою Пчілкою, або ж переписані її рукою. Як бачимо, вона була допущена до «святая святих» – особистого архіву ювіляра. І саме Олена Пчілка стала авторкою привітання Лисенкові від Київських письменників: «Ви дали голосно озватися народній пісні, зворушуючи душі наші болями й жалями душі народної, єднаючи в своїх творах найдорожчі почуття народні з найдорожчими почуваннями краших, свідомих синів Рід[ного] Краю. І щоб такі сини могли зростати у нас із малого-малечку, не забули Ви подати свій голос і до дітей наших, щоб сотворялася і в нас основа всякої національності – національна сім'я» [13, с. 158].

Саме таку НАЦІОНАЛЬНУ СІМ'Ю й творили Косачі, Лисенки, Драгоманови, Старицькі разом з іншими своїми побратимами й посестрами, надлюдськими зусиллями долаючи усі перепони й заборони часів Російської імперії, а згодом літня Олена Пчілка побачить звирячі першопочатки репресій більшовиків, які торкнуться до їхніх звитяжних родин, нищачи той, так дбайливо виплеканий ними цвіт нації. Проте ніякі репресії не змогли здолати того праведного духу, який залишили нащадкам ці відчайдушні батьки нації [2].

1.



2.



3.



Підтекстовки до фото про листування Лисенка і Драгоманова:

1. Ольга Косач-старша, Михайло Старицький, Гнат Хоткевич, Марія Старицька, Микола Лисенко. Київ, Літературно-артистичне товариство. Відзначення Шевченківських роковин. 1900 р.

2. Косачі, Лисенки і Драгоманови з друзями на хуторі Княжа Гора біля Канева. Травень 1900 р.

Зліва направо: Михайло Кривинюк, Аріадна Драгоманова, п. Лукомська, Ольга Косач-молодша, Микола Лисенко, Іван Труш; за ними стоять: Катерина Лисенко, Оксана Косач, Максим Мережинський, Галина Лисенко, Остап Лисенко, Микола Біляшівський, Степан Лаврентьєв; унизу сидять: Світозар Драгоманов та п. Гофман.

3. Ганна Дмитрієва, Ольга Косач-старша, Ілля Шраг; стоять: Володимир Науменко і Микола Дмитрієв. Петербург, 1905 (1906 –?). Оригінал у Відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України.

Перелік використаних джерел та літератури

1. Диба А. «Серденьята мої...»: До питання про дружбу Миколи Лисенка з Михайлом Драгомановим // Мистецьке гроно: літ.-краєзнав. альманах культурно-мистецької спілки Гадяцького краю / відповід. за вип. О. Недовіс. Гадяч: Вид-во «Гадяч», 2023. Вип. 15. С. 9–13: фото. Вип. 16. С. 22–25: фото.
2. Диба А. «Сила її була в її індивідуальності...»: Штрихи до портрета матері цілого покоління українців-державників // Освіта та виховання в родині Косачів. Педагогічне краєзнавство: стратегічні орієнтири сучасного педагогічного процесу: матеріали VII Всеукр. Косачівських пед. чит. (23 черв. 2022 р., м. Луцьк) / упоряд.: П.С. Олешко, О.Й. Дем'янюк, А.М. Силюк. Луцьк: Волинський ІППО, 2022. С. 33–40: іл.

3. Диба А. «Українська Плеяда – найкраща, найталановитіша дитина Старої (київської) громади» // *Леся Українка і сучасність: зб. наук. пр. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки*. Луцьк: РВВ «Вежа», 2007. Т. 4, кн. 1. С. 295–320.
4. Диба А. «Щасливий день шанування рідного поета»: учасники гуртка «Плеяда» на святі Котляревського в Полтаві 1903 року // *Леся Українка і родина Косачів в історії української та світової культури: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 150-річчю від дня народження Лесі Українки, с. Колодяжне, 25 лют. 2021 р. / упоряд. Є. Ковальчук*. Луцьк, 2021. С. 132–141: фото.
5. Диба А. «Юнак один, Петро Антонович Косач, зробив Олі пропозицію про одруження...»: документи про Новоград-Волинський у фонді Михайла Драгоманова Інституту літератури. Етюд третій з циклу «Звягельські етюди» // *Її зоря повік буде ясна: матеріали наук. конф. до 135-річчя від дня народження Лесі Українки (м. Новоград-Волинський, 25 лют. 2006 р.) / упоряд. В. Римська*. Новоград-Волинський: НОВОград, 2006. С. 34–43.
6. Косач-Кривинюк О. *Леся Українка: хронологія життя і творчості: репринтне вид.; вступ. ст. М.Г. Жулинського*. Луцьк: Волинська обласна друкарня. 2006. 926 с.: іл. 13 с. (Проект «Літературна скарбниця»).
7. Лисенко М.В. *Листи / упоряд. Р.М. Скорульська; голов. ред. А.П. Лащенко*. Київ: Музична Україна, 2004. 680 с. + 24 іл. фото.
8. Пчілка О. *Микола Лисенко (Спогади думки) // М.В. Лисенко у спогадах сучасників / упоряд. Остап Лисенко; ред. та комент. Ростислава Пилипчука*. Київ: Музична Україна, 1968. С. 63–182.
9. *Словарь української мови. Том 1: А-Ж / Зібрала редакція журналу «Кієвская Старина»; упорядкував, з додатком. власного*

матеріалу, Борис Гринченко. Київ: Друкарня Акційного Товариства Н.Т. Корчак-Новицького у Києві, 1907. 494 с.

10. Старицька-Черняхівська Л. М. Драматичні твори. Проза. Поезія. Мемуари / вступ. ст., упоряд. та прим. Ю.М. Хорунжого. Київ: Наукова думка. 2000. 848 с.
11. Українка Л. Повне академічне зібрання творів: у 14 т. Т. 5. Поетичні твори; Ліро-епічні твори / ред. О. Вісич, С. Кочерга; передм. С. Романов; упоряд., комент. С. Романов та ін. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2021. 928 с.: іл., портр.
12. Українка Л. Повне академічне зібрання творів: у 14 т. Т. 14. Листи (1907–1913) / ред. С. Романов; упоряд. В. Прокіп (Савчук); комент. В. Прокіп (Савчук), В. Агеєва. Луцьк: Волин. Нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2021. 616 с.: іл.
13. Щукіна І. Про «opus musicum» та інші маловідомі реліквії музею // Роль визначних особистостей – митців, діячів науки та культури у процесі формування національної самосвідомості наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.: матеріали ХІІ–ХІV наук. семінарів, приуроч. до дня народження Михайла Петровича Старицького / за заг. ред. В. Піскун; упоряд. О. Гураль; літ. ред. І. Чиркова. Київ, 2019. 257 с.

УДК 37 (091) (477.42)-051 МОРОЗ

Леонід Коган
(м. Любек, Німеччина)

ЩО СТАЛОСЯ З ЯКОВОМ МОРОЗОМ?

Анотація. У статті прослідковується подальша доля педагога Якова Миколайовича Мороза, колишнього викладача Звягельського (Новоград-Волинського) педагогічного технікуму

Ключові слова: Яків Мороз, Запоріжжя, педагогічний інститут, 1930-і роки, сталінські репресії

2021 року в збірнику матеріалів наукових конференцій, присвячених 150-річчю від дня народження Лесі Українки і 170-річчю від дня народження Олени Пчілки, була опублікована моя стаття «Яків Мороз – викладач педагогічного технікуму та учасник зустрічі з Оленою Пчілкою на землі Звягельській» [1, с. 210–215]. Після ліквідації Звягельського педтехнікуму в другій половині 1928 року згадки про Я.М. Мороза в архівних документах і друкованих виданнях зникають. Спроби автора цих рядків знайти його ім'я у довіднику «Реабілітовані історією. Житомирська область» і на сайті «Пам'ять народу. 1941–1945» виявилися невдалими. Лише наприкінці минулого року виникла ідея вести пошуки за межами Житомирщини. Для отримання інформації зайшов на сайт Національного банку репресованих [2], де відшукав двох осіб, які мали однакове прізвище, ім'я й по батькові: Мороз Яків Миколайович. Один із них народився 1900 року в Славутському районі, був малописьменним і працював чорноробом на заводі в м. Павлодар, тоді як другий народився 1899 року в Глухівському районі, мав вищу освіту і працював лектором Запорізького педагогічного інституту. За роком і місцем народження, освітою та фахом персональні дані другого Я.М. Мороза і викладача Звягельського педтехнікуму збігалися. Пізніше стало відомо, що слідча справа другого Я.М. Мороза зберігається у Державному

архіві Запорізької області. Звернувся до співробітників архіву з проханням надіслати мені скани цієї справи й незабаром отримав їх електронною поштою. Матеріали справи дали можливість прослідкувати подальшу долю Якова Мороза.

1937 року НКВС сфабрикував кримінальну справу так званої «української контрреволюційної націоналістичної організації» (УКНО), що ставила перед собою мету насильницького відторгнення України від Радянського Союзу. У Запоріжжі були заарештовані директор музею історії Дніпробуду М.Г. Філянський (у минулому український поет-декадент), директор педагогічного інституту Г.А. Волков, викладачі та студенти цього навчального закладу. Згодом М.Г. Філянський, викладачі педінституту Н.Л. Солодкий, Є.В. Троцюк, І.З. Чекурлій, а також студенти Ф.Ф. Борисенко, І.Ф. Говоруха, І.П. Кальниш, Г.Л. Масич, П.О. Мельников, І.П. Невенченко були засуджені до розстрілу [3, с. 141–142, 234–235, 340, 369, 405, 449, 452, 460, 516, 546; 4, с. 578].

28 жовтня 1937 р. міський відділ НКВС за активну контрреволюційну діяльність заарештував лектора Запорізького педінституту Якова Миколайовича Мороза. Згідно з анкетною заарештованого, народився він 14 листопада 1899 р. у с. Білиця Глухівського району, проживав за адресою: м. Запоріжжя, вул. Гоголя, 68 кв. 2. Його дружина Кочубей-Мороз Ніна Іванівна, 1906 р.н., працювала бібліотекаркою в педінституті; сину Юрію було 10 років. Брат Якова Миколайовича – Василь, 1904 р.н. – працював у Києві директором середньої школи, інший брат – Опанас, 1907 р.н. – мешкав на станції Ромодан і працював у колгоспі. Вперше Я.М. Мороза заарештували у 1930–1931 році, але через шість місяців випустили на волю [5, арк. 7–7зв, 9–9зв].

В основу звинувачення Якова Мороза за ст. 54–10 ч. 2 КК УРСР покладені зізнання заарештованих за іншими справами М.Г. Філянського і Н.Л. Солодкого. Перший, якому було приписано керівництво УКНО м. Запоріжжя, розповів слідству, що дізнався про належність Мороза до цієї організації

у 1935 році від Солодкого. А останній стверджував, що діяльність Якова Мороза полягала в обробці студентів педінституту з метою створення націоналістично налаштованих кадрів. Яків Миколайович на допитах і під час очних ставок із Філянським і Солодким категорично заперечував висунуті проти нього обвинувачення. «Трійка» УНКВС по Дніпропетровській області 15 листопада 1937 р. засудила Я.М. Мороза до 8 років позбавлення волі. У заяві на ім'я прокурора від 12 січня 1938 р. Яків Миколайович пише, що звинувачення його у контрреволюційній діяльності ґрунтується на неправдивих свідченнях Філянського і Солодкого. Перед очними ставками з ними слідчі попереджували Я.М. Мороза, щоб він не ставив їм питань. Після 15 листопада його жодного разу не допитували. Він просив влаштувати для нього додаткову очну ставку і надати йому можливість під час неї ставити питання, однак його прохання проігнорували. За повідомленням начальника в'язниці НКВС м. Запоріжжя, «зек Мороз Яків Миколайович ... 12/III-39 р. помер від хвороби запалення очеревини» [5, арк. 3, 11–25, 28, 48, 56–56зв].

У листопаді 1937 р. Н.І. Кочубей, дружина Якова Мороза, у листі до Й.В. Сталіна описала деякі життєві обставини, в які вона тоді потрапила. Під час арешту чоловіка було складено опис всього майна родини, вилучено облігації на суму 3930 крб. і ощадну книжку на ім'я Я.М. Мороза із залишком вкладу на суму 2300 крб. Описані меблі залишили у квартирі під відповідальність Ніни Іванівни. Цього ж 1937 року померли її батьки, які мешкали у Краматорську: 27 квітня – мати, Ольга Митрофанівна Кочубей, а 11 червня – батько, Іван Іванович Кочубей, який працював юристом на заводі ім. Куйбишева. Ніні Іванівні як єдиній спадкоємиці вдалося після тривалих клопотань отримати від Краматорської страхової інспекції у зв'язку зі смертю батька страхову виплату в розмірі 3000 крб. Не маючи власної ощадної книжки, вона поклала ці гроші на рахунок чоловіка в ощадній касі. Крім того, Ніна Іванівна перевезла в Запоріжжя із Краматорська меблі, які

належали її батькам. Належність меблів батькам могли підтвердити кілька осіб, які їх добре знали. Після звільнення її з роботи як дружини репресованого Н.І. Кочубей залишилася із сином без засобів до існування. Вона двічі писала заяви на ім'я начальника Запорізького міськвідділу НКВС з проханням повернути їй вилучене майно, зверталася також до прокурора, але безрезультатно [5, арк. 57–61 зв].

У грудні 1939 р. Запорізька обласна прокуратура у порядку нагляду звернулася до начальника обласного управління НКВС з проханням переглянути вирок «трійки» УНКВС щодо Я.М. Мороза. Його справу відіслати на дослідження. Але на той час Якова Миколайовича, який помер у в'язниці, та розстріляних Філянського і Солодкого, які свідчили проти нього, повторно допитати було вже неможливо. На допит викликали двох колишніх студентів факультету української мови й літератури педінституту. За їхніми свідченнями, Я.М. Мороз викладав у них західну літературу та літературу народів СРСР. Приблизно в 1936 році у журналі «Літературна критика» надрукована його стаття про творчість білоруського поета Якуба Коласа. На питання, чи помічали вони у викладанні Якова Мороза «націоналістичну лінію», відповіді були негативними. Переглянувши матеріали справи, слідчі НКВС зробили висновок, що вирок «трійки» УНКВС стосовно Я.М. Мороза був правильним і не підлягає скасуванню. Оскільки його засудили без конфіскації майна і цінностей, вирішили задовольнити скаргу Н.І. Кочубей, повернувши їй облігації та ощадну книжку [5, арк. 29–30, 39–44, 62–65].

У квітні 1963 р. надійшов лист від Ніни Іванівни Кочубей на ім'я М.С. Хрущова, в якому вона просила його допомоги у відновленні доброго імені її чоловіка. У ньому Ніна Іванівна розповіла, зокрема, що Якова Мороза вперше заарештували 1931 року разом із групою викладачів Кременчуцького педінституту, але потім усіх реабілітували. Він вірив, що це була помилка, яку уряд виправив, і в 1937 році, коли його виводили з дому, сказав

дружині: «Бережи сина. Я спокійний, знову розберуться, і все буде добре». Через декілька днів після арешту чоловіка Ніні Іванівні вручили відношення про виселення з квартири та звільнили з роботи. На вулиці знайомі боялися з нею розмовляти, не відповідали на її привітання. У грудні 1937 р. її прийняли на винзавод мити пляшки, але незабаром звільнили. Врешті-решт їй вдалося влаштуватися влітку 1938 р. на завод ім. Войкова. Після тривалих клопотань її разом із сином залишили в бараку педінституту в одній кімнаті з іншою родиною. У 1939 році вона отримала довідку про смерть чоловіка у тюремній лікарні. Колишній в'язень, якого випустили на волю, розповів Ніні Іванівні, що її чоловіка сильно били, і справжньою причиною його смерті була внутрішня кровотеча. 13 серпня 1941 р. Н.І. Кочубей та її син евакуювалися із Запоріжжя та прибули на Північний Кавказ. Жили у станиці Підгірній біля Георгіївська. Вона працювала дояркою, а син – пастухом. Після наближення фронту до Північного Кавказу вони останнім ешелonom вирушили до Середньої Азії та через місяць прибули до м. Душанбе, столиці Таджикистану. Тут Ніна Іванівна залишилася і після закінчення війни [5, арк. 68–72 зв].

Лист Н.І. Кочубей передали до Запорізької обласної прокуратури, якій доручили переглянути справу Я.М. Мороза. Матеріали справи показали, що Філянський і Солодкий під час слідства жодного конкретного прикладу «практичної контрреволюційної діяльності» Мороза не навели. Взято також до уваги, що 1959 року, після додаткового розслідування, були скасовані вирoki щодо Філянського і Солодкого. 5 червня 1963 р. президія Запорізького обласного суду, розглянувши протест прокурора Запорізької області, вирішила: вирок «трійки» УНКВС від 15 листопада 1937 р. стосовно Я.М. Мороза скасувати, а його справу припинити через відсутність складу злочину. Незабаром Н.І. Кочубей отримала довідку про реабілітацію чоловіка [5, арк. 66,74–75,82,84,89–94].

Очевидно, син Я.М. Мороза – Юрій Якович Мороз – не знав про реабілітацію батька, тому що у липні 1988 р. від нього

із Ташкента надійшов лист до начальника 10-го відділення Управління КДБ по Запорізькій області, в якому він просив повідомити, чи переглядалася справа Якова Миколайовича. Він пише, що не вірив у винність батька, а «людина, яка донесла на нього (якийсь Чуприна), покінчила життя самогубством у 1939 році». До речі, мати Юрія – Н.І. Кочубей – у листі до Хрущова також згадувала викладача фізкультури та секретаря партбюро інституту, який писав наклепницькі заяви на своїх колег (його прізвище вона забула). Згодом його виключили з партії, і він повісився [5, арк. 69 зв, 95–96].

Хоча в кримінальній справі Я.М. Мороза Новоград-Волинський жодного разу не згадується, в її документах зустрічаються імена кількох осіб, які в минулому проживали у цьому місті. Крім Якова Миколайовича, викладача Звягельського педагогічного технікуму в 1925–1928 рр., до них належить також родина Кочубей. За даними довідника «Памятная книжка Волынской губернии на 1914-й год», надвірний радник Іван Іванович Кочубей, майбутній тесть Я.М. Мороза, обіймав посаду голови Новоград-Волинського з'їзду мирових суддів. 1921 року він тимчасово виконував обов'язки завідувача повітового бюро юстиції, яке знаходилося за адресою: вул. Садова (нині – вул. Івана Франка), № 27. Це також домашня адреса родини Кочубей. У другій половині 1920-х років нумерація будинків на цій вулиці змінилася, і будинок Кочубея мав з того часу № 2. Відомо, що Я.М. Мороз під час роботи у Звягельському педтехнікумі проживав за цією самою адресою, тобто у батьків своєї дружини. Мабуть, цей будинок вважався надто великим і через це не підлягав денационалізації. У квітні 1927 р. І.І. Кочубей засвідчив довіреність на ім'я члена Харківської окружної колегії оборонців для виступу останнього на суді у справі про визнання права власності на будинок на вул. Садовій, 27/2 [6, с. 460; 7, арк. 18; 8, арк. 10зв; 9, арк. 147 зв-148 зв].

Ніна Іванівна Кочубей у листі до Сталіна згадує новоград-волинських педагогів Костянтина Васильовича Подольського і Ксенію Федорівну Королевську, які знали її з дитинства. Відомо, що перший викладав математику в чоловічій гімназії, а друга – французьку мову в жіночій гімназії. У 1920-х роках вони стали вчителями радянських трудових шкіл: Подольський – у школі № 3, а Королевська – у школі № 1. Варто також зазначити, що Костянтин Васильович і Ксенія Федорівна були дворянами, тобто «класовими ворогами» більшовиків. Залишатися далі в Новограді-Волинському, де їх добре знали, було небезпечно, і близько 1930 року вони переїхали до Краматорська. У цьому ж місті оселився Іван Іванович Кочубей зі своєю дружиною [5, арк. 60; 10, с. 131,356; 11, арк. 35–36].

Ознайомлення з кримінальною справою Я.М. Мороза дало можливість встановити факти проживання і праці педагога в 1930-х роках у Кременчуці та Запоріжжі. Однак залишалося без відповіді питання: коли і куди він виїхав зі Звягеля? Відповідь дала наукова співробітниця відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України Алла Дибя. У своїй статті «Звягельські етюди» вона серед іншого публікує два листи Якова Мороза до Олени Пчілки, які зберігаються в Інституті літератури. У другому листі, від 16 лютого 1929 р., він пише: «Я працюю в м. Сумах в Педагогічному технікумі на посаді викладача укр. мови й літератури ... Дуже жалкую, що не здійснились мої мрії. Так хотілось попрацювати в Новоградвол[инську] ще хоча рік, щоб одвоювати будинок, де народилась Леся, і перетворити його в музей ім. Лесі Укр[аїнки], але на жаль цього не пощастило зробити. М[істо] Суми мені дуже подобається, бо для праці тут дуже сприятливі умови: є музей, чимало бібліотек і т.і. Тепер збираємо і обробляємо вкупі з зав. музеєм т. Онацьким (Вашим земляком, що Вас добре знає) матеріал про Шевченка, який перебував на Сумщині і Олеся, що народився в Білопільлі» [12, с. 44].

У Звягельському літературно-меморіальному музеї Лесі Українки є копія фрагмента рукопису з описом деяких подробиць гостювання Косачів у Звягелі в липні 1928 р. За змістом можна здогадатися, що автором рукопису була Ольга Косач-Кривинюк, сестра Лесі Українки. Вона пише, зокрема, що Яків Миколайович Мороз і його тесть Іван Іванович Кочубей «прийняли нас дуже привітно, маму лишили в себе, нам дуже гарно влаштували хату (рисов. залу) в педтехнікумі, теж на Садовій вул., дуже близько від Мороза» [13].

Перелік використаних джерел та літератури

1. Коган Л.Г. Яків Мороз – викладач педагогічного технікуму та учасник зустрічі з Оленою Пчілкою на землі Звягельській. //»Ні, я жива! Я буду вічно жити! Я в серці маю те, що не вмирає!« Леся Українка. Збірник матеріалів наукових конференцій, присвячених 150-річчю від дня народження Лесі Українки і 170-річчю від дня народження Олени Пчілки. Книга перша. Житомир, 2021.
2. Національний банк репресованих. URL: <https://www.reabit.org.ua/nbr/> (дата звернення 12.04.2024)
3. Реабілітовані історією. Запорізька область. Книга перша. Запоріжжя, 2004. 584 с.
4. Реабілітовані історією. Запорізька область. Книга четверта. Запоріжжя, 2008. 700 с.
5. Державний архів Запорізької області. Ф. Р-5747. Оп. 3. Спр. 10411.
6. Памятная книжка Волынской губернии на 1914-й год. Житомир, 1913. 549 с.
7. Державний архів Житомирської області (ДАЖО). Ф. Р-19. Оп. 1. Спр. 2.
8. ДАЖО. Ф. Р-412. Оп. 2. Спр. 23.
9. ДАЖО. Ф. Р-1118. Оп. 1. Спр. 3.

10. Памятная книжка Киевского учебного округа на 1912/13 учебный год. Киев, 1913. 725 с.
11. ДАЖО. Ф. Р-266. Оп. 1. Спр. 105.
12. Дибя А. Звягельські етюди. *Її зоря повік буде ясна*: матеріали наук. конф. до 135-річчя від дня народження Лесі Українки / упоряд. В. Римська. Новоград-Волинський, 2006. с. 23.
13. Оригінал рукопису зберігала племінниця Лесі Українки – Ольга Сергіїв, а після її смерті перейшов до спадкоємців.

УДК 821.161.2–341.09

Галина Немченко
(м. Херсон)

**ЖАНРОВА СПЕЦИФІКА
ДРАМАТИЧНИХ ТВОРІВ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ
«СУЖЕНА – НЕ ОГУЖЕНА» ТА «СВІТОВА РІЧ»**

Анотація. У статті розглянуто жанрові особливості драматичних творів Олени Пчілки «Сужена – не огужена» та «Світова річ», простежено внесок письменниці в розвиток жанрів водевілю та комедії, розробку характерної актуальної проблематики, звернено увагу на літературно-мистецький контекст.

Ключові слова: водевіль, комедія, конфлікт, ситуація, монолог, діалог.

Постановка проблеми. Олена Пчілка (Ольга Петрівна Драгоманова-Косач, 1849–1930) належить до тих величних поетес української культури, що своїм життям та доробком утверджували національні ідеали. На жаль, її творчість не дійшла до читача в повному обсязі. Клеймо буржуазного націоналіста, дане за радянської доби ще довго стояло на перешкоді популяризації та вивченню її творів. Гідна подиву її громадська діяльність, просвітницька, етнографічна, фольклористична та видавнича справи.

Доробок письменниці розмаїтий: поезія, проза, драматургія, мемуари та публіцистика. Любов до театру зумовила написання авторкою ряду п'єс. Як відзначає дослідниця Р. Тхорук: «У відділі рукописів Інституту літератури представлено 18 назв її п'єс (фонд 28, од. зб. 96–132)» [5, с. 389]. Серед них «Дві чарівниці», «Злочинниця», «Згуба» («Втрачений рай»), «З-під неволі», «Отрута», «Скарб» («Вечір на Івана Купала»), «Трубочист» та ін. Крім того, слід відзначити твори письменниці для дитячого театру «Весняний ранок Тарасовий», «Сон-мрія, або Казка Зеленого

Гаю», «Кобзареві діти», «Різдвяна байка», «Щасливий день Тараса Кравченка» тощо. Найбільш відомі з доробку авторки побутовий водевіль «Сужена – не огужена» (1881) та комедія «Світова річ» (1884).

Драматургії Олени Пчілки приділяли в своїх публікаціях увагу Н. Вишневська, А. Гуляк, Л. Дрофань, В. Іскорко-Гнатенко, А. Козлов, Л. Мірошніченко, О. Ставицький, Р. Тхорук, Є. Шабліовський, В. Школа та ін. Зокрема В. Школа наголошує на розмаїтті драматичних жанроформ у доробку письменниці та актуальності їх вивчення [7].

Мета нашого дослідження – окреслити жанрові особливості драматичних творів Олени Пчілки «Сужена – не огужена» та «Світова річ».

Текст статті. П'єса письменниці «Сужена – не огужена» в авторському визначенні є «побутовим жартом в одній дії» [4, с. 235]. Але дослідники творчості Олени Пчілки традиційно вважають її водевілем [2, с. 24; 3, с. 45; 6, с. 21]. Твір побудований на комічній ситуації: панич Хороший помилково сприймає зовицю Варочку за дружину його друга Перепелиці. Це зумовлює ряд кумедних ситуацій у п'єсі, оскільки хазяїн дому навіть зрадів такому непорозумінню.

«П е р е п е л и ц я (схоплюється і одходить уліво, мовлячи набік). Матінко! Так це він думає на Варочку, що то моя жінка... Ану лиш, Іване, стрепенись! Піди по розум! (Уголос). Ну, гаразд! Що там про жінку! Я дуже радий, коли сподобалась. А ти одкажи мені: ти тут довго пробудеш?» [4, с. 245].

Комізм посилюється в творі через появу симпатії, а далі й глибших почуттів закоханості між Хорошим та Варочкою.

«Х о р о ш и й (сам). Ні, не догнав: десь в одну мить зникла! Боже мій, як це все несподівано сталося! Поцілувала, але чого ж потім нагадала, що вона чужа мила, ще й засміялась?!» [4, с. 264].

А Мар'ї Василівні, справжній дружині Перепелиці, імпо-нує весела вдача гостя і вона горнеться до нього. Це обурює

чоловіка. І він зізнається, що Варочка – зовиця, вдова, а не його жінка. Йому стає соромно, що приховував, хто ж насправді є його дружиною. А Мар'я Василівна, в свою чергу, ображається на таку поведінку Перепелиці. Врешті-решт конфлікт щасливо розв'язується: у фіналі традиційно, як для водевілю, відбувається примирення між подружжям Перепелиць, а Варочка з Хорошим вирішують побратися.

«П е р е п е л и ц я. Випиймо ж, панове, за нашу згоду, та дай же, Боже, щоб і ваші сужені були не огужені!» [4, с. 273].

Олена Пчілка вдало використовує в творі комічні діалоги, монологи, а також пісні, однією з яких – бадьоро та жартівливо зверненою до театральної публіки – і завершується це дійство:

Якби не ви та не ми,
То б ми тут не були!
То б ми тут не були,
Вишнівочки не пили.

А то до вас, та ще й ми,
То й жарт оцей утяли!
А чи ж гаразд утяли –
Уважайте вже самі! [4, с. 273].

У п'єсі «Світова річ» письменниця звертається до проблеми жінки, її місця в суспільстві. Заголовок ілюструє основну сюжетну ситуацію, рецепція якої простежується в ряді сцен, діалогів та монологів дійових осіб, а також увиразнює типову на той час тенденцію: жінка як товар. Народний погляд на заміжжя висловлює в комедії селянка Мар'я, що перебуває на службі в родині Красовських. Ось її діалог із донькою господарки Сашею:

М а р, я. Е, панночко!.. Знаєте, як у пісні співається: «Не всі тії сади цвітуть, що весною розвиваються, не всі тії в парі живуть, що любляться та кохаються...» Інші любляться, та розходяться, а інші йдуть не люблячи, та поживуть, звикнуться, – і нічого сінько! Світова річ!..

С а ш а. Ну, я вже не знаю...

М а р, я. Отож іменно – не знаєте ви ще, як у світі діється! [4, с. 277].

У п'єсі «Світова річ» молода панночка Саша Красовська – розумна й красива – мусить виходити заміж за нелюба, щоб залагодити господарські справи. Тут відчувається вплив фольклорної традиції в змалюванні конфлікту по лінії донька – мати («Ой пила, пила та Лимериха на меду», «Ой журилася матінка мною» та ін.).

Олена Пчілка виводить на кін міщанське середовище та його типових репрезентантів – студентів Стасенка та Голуба, генеральського синка Тамалія, представників міської управи – Богуна та Павлуценка. Це характерна риса української звичаєписової п'єси. Виведена письменницею негативна постать Тамалія до часу сприймається Сашею позитивно, але згодом дівчина усвідомлює помилковість своїх вражень. Вдача генеральського синка розкривається в діалозі з Красовською:

«Т а м а л і й. А ось що, моє голуб'ятко. Подумай над тим, яка ж єсть нам потреба переривати наше приятельство, як ти підеш за Павлуценка? Навпаки... На те літо, як ти владнуєшся в своєму власному кубельці, – а воно, до речі сказати, так близько від нашої оселі, – ми зустрінемося друзями! Ми можемо бути навіть у більшій приязні, далеко більший, ніж тепер... Та ти, моя несвідома пташечко, і не гадаєш, яка вигода настане для нас, коли ти будеш заможем, та ще – дозволь мені сей вираз – за таким дурним кнюхом, як Павлуценко!..

С а ш а (тремтячи). Вікторе Константиновичу! Да як же ви смієте?.. Ви можете без жалю покинути мене, можете давати пораду, щоб я владнувала свою долю без вас, але як же ви смієте зневажати мене, призволяти мене до якоїсь-то ганебної речі, коли я, по вашій раді, піду за Павлуценка?! Боже мій, який же ви подлий!» [4, с. 334–335].

Як і в прозі («Товаришки»), авторка прагне, щоб жінка розширювала свої права і можливості, займала належне місце в суспільстві. Стасенко пропонує Саші грати в аматорському театрі.

Ця ідея сподобалась дівчині, однак урешті-решт перемагає традиційне уявлення про жіноче призначення.

Випадок як класичний композиційний хід відіграє вирішальну роль у творі. Домаха, полюбовниця Павлющенко – жєниха Саші, розкриває його огидну суть. Керуючись здоровим глуздом, героїня відмовляється виходити заміж за вигідного жениха. Фінальна сцена є цьому підтвердженням.

«С а ш а. Мамо! Можна терпіти все, опріч зневаги! Вона сказала правду – я хотіла продать себе, ради вас; але тепер не продам, не продам! Нехай не тільки двір наш ріжуть, нехай мене ріжуть – я не піду! (До Павлущенко). Беріть ваші дарунки й гетьте від нас. Ідіть до своєї сім'ї!» [4, с. 357].

Підтримує Сашу та її матір у такій непростій ситуації закоханий у дівчину Голуб. Отже, Олена Пчілка стверджує, що жінка повинна мати рівні з чоловіками права в суспільстві. Вона заслуговує на щасливе повновартісне життя.

У п'єсі виведені ще й інші жіночі типи. Мати Саші – безправна затуркана людина. Часто вона використовує приказку «Живемо як горох при дорозі», щоб підкреслити важкість їхніх із донькою долі. Ця жінка наївно сподівається на чесність і порядність Павлущенко, очікуючи, що Саша буде за ним щасливою. Домаха-ключниця показана в комедії рішучою в обстоюванні правди. Дізнавшись, що її господар збирається одружитися з іншою, а її таким чином обдурює як коханку та матір його ж дитини, жінка виводить крутія на чисту воду. Як відзначає дослідниця Р. Тхорук, у цьому творі «Олена Пчілка опирається на схему середньовічної книжної драми В. Шекспіра, К. Гольдоні, П. Кальдерона: впроваджує низький (простонародний) та високий (великопанський) вимір любовної теми» [5, с. 396]. Також науковиця відстежує в п'єсі фарсові елементи [5, с. 392–394].

Драматичні твори «Сужена – не огужена» та «Світова річ» Олени Пчілки з успіхом виставлялися на сцені трупю М. Старицького, органічно влились у літературно-мистецький контекст.

Гонитва за багатими нареченими висвітлювалася драматургами-сучасниками письменниці І. Нечуєм-Левицьким («На Кожум'яках», 1875; «Голодному й опеньки – м'ясо», 1886), М. Старицьким («За двома зайцями», 1883; «По-модньому», 1887), О. Кониським («Порвалася нитка», 1884), Г. Цеглинським («Торгівля жемчугами», 1895; «Соколики», 1911) та ін.

У комедії Г. Цеглинського (Г. Григорієвича) «Торгівля жемчугами» урядовець Борис Бігунець та кандидат адвокатський Симеон Головка прагнуть вигідно одружитися. Тож сюжет твору ілюструє назву. Гореземі доводять до того, що обмінюються нареченими без їх відома. Такі вчинки обурюють героїню твору Ольгу, на відміну від інших дівчат:

«О л ь г а. Всі ми винуваті, від найменшого до найбільшого. Винні діти, винні родичі, винні діди і прадіди наші, винна ціла суспільність, що не ховає дівчат як людей, але як звичайний – даруйте за слово – торговельний предмет, обчислений навіть не на найкориснішу, але якнайскорішу продаж» [1, с.107].

Життєва позиція героїні захоплює представників її середовища. Зокрема під впливом Ольги на вчительську стежку вступає Анночка: «А вже що найкраще в школі, то діти. Я боялась спочатку, щоб вони не сміялись з мене, а вони глядять на тебе з такою почесністю, якби ти була сама рада шкільна. А що за пильність? Я не мала поняття, що дівчата так радо учаться. Мені прямо жаль з ними по школі розлучатись» [1, с. 126].

У фіналі твору до цих героїнь прилучається й Ольжина сестра Марійка, яка переймається тими ж ідеями жіночої самостійності, гідності, рівноправності в суспільстві. Вже ці дівчата не дозволять нікому поводитися з ними як із товаром.

Отже, напрошуються паралелі між жіночими персонажами п'єс Олени Пчілки та дійовими особами з творів її сучасників.

Висновки. Олена Пчілка як авторка драматичних творів змогла вписати яскраву сторінку до історії національного сценічного мистецтва. Її п'єси «Сужена – не огужена» та «Світова

річ» входили до репертуару театру корифеїв та користувалися популярністю серед глядачів. Лишається тільки пошкодувати, що чимало драматичних творів письменниці через несприятливі обставини не публікувалися й не виставлялися на сценах України, а доступ до них в архівному просторі мало тільки вузьке коло науковців. Віриться, що вся драматургія Олени Пчілки, що збереглась, буде зібрана й цілісно опублікована з відповідними науковими коментарями.

Перелік використаних джерел та літератури

1. Бувальщина: Драми. Комедії. Діалоги. Водевіль / упоряд., авт. передм., приміт. О.Ф. Ставицький. К.: Дніпро, 1990. 415 с.
2. Вишневська Н. Олена Пчілка. Твори / упоряд., авт. передм. і приміт. Н.О. Вишневська. К.: Дніпро, 1988. С. 5–26.
3. Дрофань Л. Берегиня. К.: Молодь, 2004. 208 с.
4. Пчілка О. Твори / упоряд., підготовка текстів та приміт. А. Ф. Чернишова; вст. стаття Є. С. Шабліовського, О.Ф. Ставицького. К.: Дніпро, 1971. 463 с.
5. Тхорук Р. Комедія Олени Пчілки «Світова річ»: тематично-структурні зміщення. *Леся Українка та її родина: Статті. Дослідження. Архівні матеріали*. С. 389–401. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/40176/30Thoruk.pdf?sequence=1> (дата звернення 29.04.2024 р.)
6. Шабліовський Є., Ставицький О. Пчілка Олена. Твори / упоряд., підготовка текстів та приміт. А.Ф. Чернишова; вст. стаття Є.С. Шабліовського, О.Ф. Ставицького. К.: Дніпро, 1971. С. 3–26.
7. Школа В. Жанрова природа драматичних творів Олени Пчілки. *Леся Українка і сучасність*: зб. наук. пр. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. Т. 6. С. 402–412. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/40177/31Shkola.pdf?sequence=1> (дата звернення 30.04.2024 р.)

Іван Немченко
(м.Херсон)

СТРОФІКА ТА МЕТРИКА ПОЕЗІЇ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ

Анотація. У статті розглянуто особливості строфічної та метричної організації поетичних текстів Олени Пчілки. Найчастіше письменниця займалася версифікаційними пошуками в царині силабо-тоніки (різноманітні ямбічні, хореїчні, амфібрахієві, дактилічні структури), рідше – в рамках тонічного (дольник) та народного віршування (11-складник, 12-складник, 13-складник, 15-складник, коломийка, коляда, шумка). Серед строфічних форм у поезіях авторки домінують двовірш, катрен, шестивірш, семивірш, восьмивірш, дев'ятивірш, одинадцятивірш, сонет, а також використовуються строфоїди та астрофічні конфігурації.

Ключові слова: лірика, поема, силабо-тоніка, тонічний та народний вірш, дольник, строфа.

Постановка проблеми. У доробку української поетеси Олени Пчілки (Ольги Петрівни Драгоманової-Косач, 1849–1930) репрезентовані твори різних жанрових модифікацій, строфічних і метричних форм. Життя та літературну діяльність письменниці висвітлювали в своїх працях Г. Аврахов, Н. Вишневська, А. Гуляк, А. Діба, Д. Донцов, Л. Дрофань, А. Зайцева, І. Захарчук, В. Іскорко-Гнатенко, О. Камінчук, Н. Купрата, С. Луцій, О. Мікула, Л. Мірошніченко, Л. Новаківська, П. Одарченко, А. Ріпенко, О. Ставицький, О. Таланчук, А. Чернишов, Є. Шабліовський та ін., але обраному нами аспектові якось значної уваги не приділялось. У статті О. Мікули «Інтерпретація фольклорних елементів у поемах Олени Пчілки» («Рідний край», 2011, № 2) зазначається, що в поемі «Козачка Олена» авторка використала коломийковий вірш

(4+4) + 6 та його різновид (4+4) + 5 [2, с. 151], а в поемі «Орлове гніздо» ту ж коломийку (4+4) + 6 [2, с. 153].

Мета дослідження – охарактеризувати особливості строфічної та метричної структури поетичних творів Олени Пчілки.

Текст статті. Віршами Олена Пчілка зацікавилася ще в юні літа і мала з цього приводу підтримку батька, на відміну від матері, котра вважала це дитячими вигадками та примхами. Хоча саме декламації нею цілих уривків з «Енеїди» І. Котляревського та чути змалечку від дівчат-прях народні пісні закладали основи поетичного бачення світу майбутньої письменниці [3]. Почавши з діяльності в галузі художнього перекладу, дівчина з часом перейшла до власної творчості. Насамперед у своїй поетичній діяльності Олена Пчілка звернулася до силабо-тоніки, рідше послуговувалась досвідом тонічного та народного вірша. У творчості авторки наявні різні строфічні форми: двовірші, катрени, шестивірші, семивірші, восьмивірші, дев'ятивірші, одинадцятивірші, сонети та ін.

Двовіршеві структури з римуванням bb dd... зустрічаємо в поезії «Посмертна шана»: «Поважна улицею йде юрба густая, / Старії люди і громада молодая // Ідуть, ідуть усі у хвилях урочистих, / В своїх бажаннях серця, пориваннях чистих» [7, с. 28]. Подібним дистихом із парокситонними римами (bb dd...) подано й байку письменниці «Сама з собою...»: «Хутко побачусь – приїду у гості; / Вже потурбую старі свої кості!» [5].

Катрени – одна з найулюбленіших строфічних форм у Олени Пчілки: «Весняні квіти», «Волинські спогади», «Гульча», «З Новим роком», «Забудь мене!», «Заграва ясна», «Згуба», «Зимовий вечір», «Іванко», «Мама й цукерки», «Миколі Лисенкові», «Мій друже!», «Надіє, вернися!», «Не вмере поезія», «Орел», «Осіньне листя», «Перед блакитним морем», «Перед морем», «Переможець», «Перший вінок», «Поет», «Покута» («Хворий котик»), «Пророк», «Прощання», «Світачі небесні», «Сестричка й братик», «Сніговий дід», «Співаки», «Сповідь», «Хатні музики й слухачі», «Хто ж

чарівниця тая мила», «Школярник на виїзді», «Я дівчина невеличка», «Я дівчина чепурушка», «Як швидко літо проминуло!» тощо. Авторка всіляко урізноманітнює чотиривіршеву форму за рахунок розмаїтих конфігурацій: abab («Орел»), baba («З Новим роком», «Забудь мене!», «Заграва ясна», «Згуба», «Миколі Лисенкові», «Мій друже!», «Не вмере поезія», «Перед блакитним морем», «Пророк», «Прощання», «Світачі небесні», «Співаки»), bddd («Весняні квіти», «Іванко», «Хатні музики й слухачі», «Як швидко літо проминуло!»), напівбілий вірш bdhd («Волинські спогади», «Дрібненькі грушки», «Мама й цукерки», «Поворіт», «Покута», «Сестричка й братик», «Сніговий дід», «Я дівчина чепурушка»), bdbd («Гульча», «Зимовий вечір», «Надіє, вернися!», «Перед морем»), bdbd + baba («Надіє, вернися!»), напівбілий вірш + bdbd («Осіннє листя»), bbda + adhh («Сповідь»).

Шестивірш «Золото» репрезентує тернарний тип римування bbadda, твори «Гай-гай, мій гаю красний! Що з тобою?..» та «Метелик» поєднують рядки з суміжними парокситонними римами: bdddh, а жарт «Шлюбні метаморфози» – baddab.

Семивірш «Ноктюрно» у перших двох строфах має однакову схему: bdbb bdbb bdbb, а решта строф трохи видозмінені: bddhdb bdbk bdb. Відтак чотири строфи твору зцементовані чотирма парокситонними римами в різних конфігураціях.

Восьмивірш «Краю рідний! Серце рветься...» поданий напівбілим віршем із парокситонними клавзулами та римами bdhdkltl, а «Пісні минулого» змонтовані з рядків із паралельним римуванням: bbaaddcc. У восьмивірші «Сусіди» наведено структуру з виключно парокситонних рим із суміжним та перехресним римуванням bddhkhk.

Дев'ятивірш «Снігова баба» поетеса побудувала за допомогою схеми bbaddddcc:

Ну-те, хто з вас там бистріший?
То ідіть в садок скоріше!
Купи снігу там лежать! –

Хлопці поклик підхопили,
 Бабу з снігу враз зліпили,
 Очі з вугілля всадили,
 Рот із буряка зробили,
 От так «баба»! Молодці!
 Ну, дивуйтесь, горобці! [5].

Твір «Літні знайомості» складається з одинадцятивіршів зі схемою виключно парокситонних рим: bdbdhhhkkl.

У сонетарній творчості для поетеси характерні дві тенденції, зорієнтовані на класичні канони: 1) італійського походження, прославлена в доробку Данте Аліґ'єрі та Франческо Петрарки: «Минула молодість!.. Мов пісня прошуміла!..» (два катрени+два терцети), Я6; «Остання квітка» (два катрени+два терцети), Я6 і Я5; 2) шекспірівський тип: «Діброва смутная вже листячко ронила...» (три катрени+двовірш), Я6 і Я5.

Строфоїди характерні для віршів Олени Пчілки: «Байка предковічна» (від 4 до 10 рядків), «Галюня» (від 14 до 19 рядків), «До Кобзаря» (від 4 до 16 рядків), «Одвідини» (від 4 до 29 рядків), «Сердечні турботи» (від 4 до 12 рядків), «Скарби минулого» (від 4 до 22 рядків), «Совка» (від 4 до 29 рядків).

«Волинські спогади» побудовані у вигляді катренів напівбілого вірша з наскрізною парокситонною римою bdhd, але їх можна було б подати і як шестивірші з тернарним римуванням bbdhhd:

А) bdhd: Волинь незабутня, країно славутня! b
 У пишній красі ти красуєш! d
 Здавен твою бачу українську вдачу, h
 Здавен мою душу чаруєш! [7, с.364]. d

Б) bbdhhd: Волинь незабутня, b
 Країно славутня! b
 У пишній красі ти красуєш! d
 Здавен твою бачу h
 Українську вдачу, h
 Здавен мою душу чаруєш! d

Астрофічно подані твори поетеси «Вертаються школярики» («Додому»), «Весела пісня», «Дві зваги й дві слави», «Дітвора», «До діточок», «До Зеленого Гаю», «Зілля», «Люлі, люлі...», «Маленька українка», «На полі честі», «На спогад Шубертової серенади», «На стріванні», «Найкращі діти», «Орел на визволі», «Радощі й смуток», «Свинка», «Та вже не ти!», «Терешко», «Хатне багаття» («Ніяково»), «Хто ж чарівниця тая мила», «Чайка» та ін. Часто в таких текстах спостерігається внутрішній поділ на строфи. Так у поезії «До Зеленого Гаю» простежується двовіршева тенденція, а прикінцевий дистих трансформований у терцет. У творах «Люлі, люлі...», «На полі честі», «На спогад Шубертової серенади» помітна катренна будова. Астрофічна присвята «Та вже не ти!» складається з трьох графічно окреслених восьмивіршів, у яких рядковими сходинками (4+3+1) здійснюються аналогічні фіксації повторюваних структур. А твір «Хатне багаття» внутрішньо складається з трьох чітко означених дванадцятивіршів із повними та останнім усіченим рядками (11+1). У виданні 1971 року цей вірш подано під назвою «Ніяково» [6, с. 368–369].

Поезія «Люлі, люлі...» попри астрофічність містить 6 катренів із римуванням gaga, тобто з чергуванням дактилічних і окситонних рим), але ці чотиривірші можна було б подати й п'ятистихами:

- А) gaga: Спи, моя доненько, спи, моя доленько! g
 Я колишу на руках; a
 А як заснеш, моя ясна зоренько,– g
 Сяду в тебе в головах. a [7, с. 364]
- Б) ggaga: Спи, моя доненько, g
 Спи, моя доленько! g
 Я колишу на руках; a
 А як заснеш, моя ясна зоренько,– g
 Сяду в тебе в головах. a

Улюблена стопа в поетичному світі Олени Пчілки – ямбічна. У віршах «До Кобзаря», «З Новим роком», «Забудь мене!»,

«Золото», «Миколі Лисенкові», «На полі честі», «Перший вінок», «Скарби минулого», «Хто ж чарівниця тая мила», «Як швидко літо проминуло!» використано легкий і граційний чотиристопний ямб (Я4). Поєднання різних ямбічних структур спостерігається в творах «Пророк» (Я5, Я5655 і Я4555), «Останні квіти» та «Перед блакитним морем» (Я5454), «Не вмере поезія» (Я6 і Я3).

У «Посмертній шані» більшість строф (11) має метр Я6: «Поважна улицею йде юрба густая, / Старії люди і громада молодая [7, с. 361]. В одній із строф цієї поезії запропоновано більш динамічний віршовий розмір Я5: «Поетові оддати «довг остатній» – / Скористувати час отой придатній [7, с. 362]. Решта строф твору – це дистихи з різностопним ямбом: Я65 (4), Я56 (2), Я67 (1). Наприклад:

І на могилу гарнії вінки положуть. Я6
 Чи шана ж та, чи ті вінки допоможуть... Я5 [7, с. 362];
 Тоді, як друг живий ваш прагнув слова, Я5
 Палкого спочуття? Німіла ваша мова... Я6 [7, с. 362];
 На душу чистую! Тоді пак ви мовчали – Я6
 У серце друга більшої отрути доливали! Я7 [7, с. 362].

Ямбічна варіативність (Я5 і Я6555) характерна і для поезії «Переможець». У більшості строф репрезентовано Я5, а в двох – Я6555.

Байковий, або вольний вірш (різностопний ямб) використано в творах «Дві зваги й дві слави» (Я2, Я3, Я4, Я5, Я6), «Зілля» (Я4, Я5, Я6, Я8), «Мистецькі заздрощі» (Я3, Я4, Я5, Я6, Я7), «Розмова» (Я2, Я3, Я4, Я5), «Свинка» (Я2, Я3, Я4, Я5, Я6), що відповідає їх жанрові.

Хореїчні структури Олена Пчілка застосовує порівняно рідше. Твори «До діточок», «Новину сьогодні зранку...», «Світачі небесні», «Сповідь» репрезентують розмір Х4. Наприклад: «Онде Пояс Оріона / Щирим золотом горить, / Он кривавая червона / Зірка Марсова зорить» («Світачі небесні») [5]; «Милий милу пригортає, / А вона його питає...» («Сповідь») [7, с. 66]. А вірш «На спогад

Шубертової серенади» пропонує формат Х4343: «Місяць плине, блищать зорі, / Ніченька сія, / Грають хмароньки прозорі! / Глянь, красо моя!..» [7, с. 37].

Трискладові стопи представлені в доробку Олени Пчілки насамперед розмаїтими амфібрахієвими варіаціями. Твір «Мама й цукерки» репрезентовано структурою Амф2: «Зросла́ ж тая доня, / Втішається мама. / О ні, не судилась / Вже доля та сама» [5]. Конфігурацію Амф2234422 поетеса використала у пісенному семивірші «Ноктюрно»: «Коли я у гаю / Собі походжаю / При тихій вечірній годині, / Не знаю, чи вітер травцю торкає, / Чи постать кохана край мене ступає / У тій самотині, – / Не знаю, не знаю...» [7, с. 61]. У восьмивірші «Сусіди» теж наведено різностопний амфібрахій: Амф24442333.

Твори «З гринджолятами», «Осіньне листя» пропонують структуру Амф3: «Що за чудовая днина, / Сніг, наче срібло, блищить! / Вийшов веселий хлопчина, / Швидко з санками біжить»; «Се ви, мої мрії колишні? / Се ви, мої красні надії? / Оті, що цвіли так розкішно? / Се ви, мої сні золотії?» [7, с. 64]. А в поезії «Кохані речі» чітко витриманий метр Амф4: «Яка ти хороша! Як гожая весна! / Як квітка чудесна, як зірка небесна! / Як місячний промінь, як божее сонце! / Поглянь же на мене, як ранок в віконце!» [7, с. 38].

Амфібрахієм написано вірш «Пісні минулого», де превалює Амф4, а Амф3 спостерігається лише в останньому рядку. Амф4 та Амф3 чергуються й у віршах «Хатне багаття» («Ніяково»), «Шлюбні метаморфози». У творі «Прощання» два різновиди подібних поєднань: Амф4343 (5) і Амф4443 (1). А ось у поезіях «Волинські спогади», «Гульча», «Надіє, вернися!» послідовно чергуються складники структури Амф4343. – У вірші «Сердечні турботи» домінує метр Амф4343, але спостерігаються й окремі вкраплення Амф4443.

Дактилічні структури в поезії Олени Пчілки зустрічаємо рідше. Трьохстопним дактилем поетеса написала вірш «Згуба»:

Що ж то у нас, моя мамо,
Та не ведуться квітки?
Все ж в квітничкові пропало, –
Голі zostались грядки! [5].

Дактиль за схемою Д4343 вжито у вірші «Заграва ясна»:
Заграва ясная, зоря світова
Доню збудила мою!
Любка малесенька плакати готова,
Маму гукає свою [5].

У поемі «Орлове гніздо» дактилічна структура Д4 чергується то з Амф4 («Чув ти сьогодні, як «друг» нам єдиний / Простягну руку стуляє в кулак»), то з Амф3 («Хижую руку усяк простягає, / Україну хоче забрати»).

До тонічного віршування авторка зверталася нечасто. Дольникові рядки зустрічаємо в творах «До Зеленого Гаю», «Одвідини». Так останній із названих текстів поданий в основному амфібрахієм у межах силабо-тоніки, але з дольниковими (павзниковими) вкрапленнями: «На вхідні двері усе поглядала... / А день проминув – ніхто не спитався»; «Ба, навіть квітка весняна бриніла / В петлиці у його, первісточка біла» (підкреслення наше – І. Н.) [5].

Народнопісенний 11-складник проглядається в байці Олени Пчілки «Радощі й смуток»: «Цокотять підківки жваво в молодиць, / Мають стьонжки вкруг дівочих свіжих лиць!» [6, с. 51]. Порівняємо з народною піснею «Коли тоту команицю сіяли», що має аналогічний мелодійний візерунок:

Коли тоту команицю сіяли, (4+4+3)

Тоді ми ся любовати почали. (4+4+3) [1, с. 279].

Народнопісенним 12-складником написано патріотичний вірш «Маленька українка»: «Знаю, бо казала / Мені моя ненька, / Що я українка, / Правдива, маленька» [4, с. 207]. Порівняємо з народною піснею «Ой дуб на березу низенько схилився» з такою ж

схемою 6+6: «Давай коню сіна по самі коліна, / Давай коню води по самі поводи!» [1, С. 42].

Цей же фольклорний метр застосовано у вірші «Весняні квіти», де поряд із структурою 6+6 іноді вкраплено й 7+6 (13-складник):

Весна чарівниця,
Неначе цариця,
Наказ свій послала,
Щоб краса вставала.

І проліски, і травка,
Й зелена муравка,
І кульбаба рясна,
Й фіалочка ясна [5].

Інша варіація 13-складника – 8+5 – репрезентована у віршах «Дітвора», «Змінилося все»:

Бігла Галя по водичку
Через перелаз
Та новесеньку спідничку
Порвала в той час! [5].

Народнопісенний 15-складник зі схемою 8+7 продемонстровано в поезіях «Поворіт», «Співаки», «Школярник на виїзді»:

Ой ти, буцолі недобрий!
Нащо ж нас ти покидав?
Чи щось краще, ніж тут,
На чужині там стрівав? («Поворіт») [5].

У форматі фольклорної шумки (козачок, або чабарашка) Оленою Пчілкою запропоновано поезію «Найкращі діти»: «В полі совонька літає, / Навдокола поглядає: / Що там видно наоколі, / В небесах та в чистім полі?» [7, с. 52]. Порівняємо з 16-складником народної пісні «Туман поле покриває» зі схемою (8+8) + (8+8): «Туман поле покриває, / Козак по нім конем грає, // Білу гору проїжджає, / Сам до неї промовляє» [1, с. 343]. Цей же

народнописенний метр вживає письменниця у творах «Вітер», «Дрібненькі грушки», «Зимовий вечір», «Метелик», «Сніговий дід», «Хатні музики й слухачі», «Я дівчина невеличка».

Вірш «На стріванні», який у жанровому відношенні авторка визначила як пісню, написано в основному колядковим віршем 5+5 із цезурою після 5 складу: «Ой вечір, вечір, вже вечоріє, / Моє серденько все веселіє!.. / Котися ж, ясне сонечко, з неба, – / Світлонька твого мені не треба» [7, с. 31]. Можемо порівняти з аналогічним 10-складником народної пісні «Чи вдома, вдома пані бабуня»: «Чи вдома, вдома пані бабуня? / Що ж вони роблять, що ж вони діють? / А вони діють – золото віють, / Золото віють, срібло палають» [1, с. 51]. Проте Олена Пчілка не дотримується такої схеми протягом усієї поезії, поряд із метром коляди вона використовує у своєму творі ще й 11-складник: «Ой вечір, вечір, вже й нічка темненька, / Моєму милому стежка видненька» [7, с. 31]. Колядковим віршем написано також мініатюру «Іванко».

Пісня «Не ховайся, місяченьку!» має фольклорну основу. Твір написано з використанням народної коломийкової традиції (14-складник): «Вплив місяць із-за хмари та й став серед неба, / Мов людей спитати хоче, чого кому треба» [5], а присвята «Діточкам» запропонована і в цій формі, й у ритмі 13-складника:

Гайда, дітки, у садок!	7
Любо там та мило!	6
Скільки всяких там квіток	7
Сей рік уродило!	6
Повна рожа, мак чубатий,	8
Між кущами м'ята,	6
І барвіночок хрещатий	8
Стелеться до хати [5].	6

Подібне поєднання народнописенних метричних варіацій зустрічається й у поезії Олени Пчілки «Мудра кицька». Вочевидь, не обійшлося без впливу С. Руданського, чиї тексти письменниця добре знала й пропагувала їх, зокрема видала в Києві збірку

митця «Співомовки» (1880). Якраз «незрівнянний анекдотист» запровадив в українській гумористичній поезії два варіанти коломийки: традиційний (14-складник) та модернізований (13-складник).

Коломийковий вірш характерний і для поезій Олени Пчілки «Вертаються школярики» («Додому»), «Вишеньки-сережки», «Доки мені, неборачку», «Котик», «Покута» («Хворий котик»), «Сестричка й братик», «Чайка», «Я дівчина чепурушка». Наприклад:

Вертаються школярики	8
Із школи додому.	6
Скільки втіхи, скільки щастя	8
Малому й старому! [5].	6

Порівняємо з народною піснею такої ж метричної структури, але в двовіршовому варіанті 14+14: «Коломийка, коломийка, весела співанка, / Не раз її над колисков заспівала мамка» [1, с. 400].

А ось у байці «Поет» письменниця чергує коломийковий вірш із 15-складником 8+7:

Оступилась квочка набік,	8
Зрозуміла діло,	6
Оступились і курчатка,	8
Дивлячись несміло.	6
Та дарма! Бо це ж буває	8
І не з цуциком самим.	7
Отже ви з нього не смійтесь,	8
Не пишайтеся перед ним [5].	7

У поемі «Козачка Олена», де авторка варіює фольклорні мотиви, чергуються народнопісенні метричні конфігурації. У першому й третьому розділах використано коломийковий вірш (8+6) + (8+6), у другому та четвертому – 13-складник (8+5) + (8+5), а в п'ятому – обидві версифікаційні форми.

Висновки. Найчастіше Олена Пчілка як поетеса виступала в царині силабо-тоніки (різноманітні ямбічні, хореїчні,

амфібрахієві, дактилічні структури), порівняно рідше – в рамках тонічного (дольник) та народного вірша (11-складник, 12-складник, 13-складник, 15-складник, коломийка, коляда, шумка). Серед строфічних форм у поезіях авторки домінують двовірш, катрен, шестивірш, семивірш, восьмивірш, дев'ятивірш, одинадцятивірш, сонетарні різновиди, а також використовуються строфоїди та астрофічні конфігурації.

Перелік використаних джерел та літератури

1. Закувала зозуленька: антологія української народної творчості / вступ. ст, упоряд. та приміт. Н.С. Шумади. К.: Веселка, 1998. 510 с.
2. Мікула О. Інтерпретація фольклорних елементів у поемах Олени Пчілки. *Рідний край*. 2011. № 2. С. 150–154.
3. Пчілка Олена. «Золоті дні золотого дитячого віку...»: автобіографічний нарис / упоряд., підготовка текстів. передм. та приміт. Л.П. Мірошниченко, А.В. Ріпенко; худож. оформл. О.А. Базилевича. К.: Веселка, 2011. 79 с.
4. Пчілка Олена. Маленька українка. *Україно, нене моя! Сповідь: поезії, писанки...*: збірник / упоряд. та приміт. О. Шевченка; передм. Я. Гояна. К.: Веселка, 1993. С. 207.
5. Пчілка Олена. Повні тексти творів. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/author.php?id=134> (дата звертання: 23.04.2024 р.)
6. Пчілка Олена. Твори / упоряд., підготовка текстів та приміт. А.Ф. Чернишова; вст. стаття Є.С. Шабліовського, О.Ф. Ставицького. К.: Дніпро, 1971. 463 с.
7. Пчілка Олена. Твори / упоряд., авт. передм. і приміт. Н.О. Вишневська. К.: Дніпро, 1988. 583 с.

УДК 821.161.2:82.09

Марія Рушиц
(м. Житомир)

ОЛЕНА ПЧІЛКА:
ОСОБИСТІСТЬ, ТВОРЧИЙ ШЛЯХ, ДОЛЯ.
ЗВЯГЕЛЬСЬКИЙ ПЕРІОД

Анотація. *Тема є дуже актуальною у контексті літературознавчих дискусій. Олена Пчілка – ключова постать в українському літературному мистецтві, її творчість і внесок в українську культуру залишаються об'єктом постійного інтересу серед дослідників. Аналіз Звягельського періоду в житті письменниці розкриває важливі аспекти української історії та культури того часу, що вплинули на її творчість та життєвий шлях.*

В науковій статті проведено детальний аналіз біографічних даних Олени Пчілки, включно з інформацією про її дитинство, освіту, сімейний стан та інші головні моменти у її житті, досліджено творчий шлях письменниці за допомогою аналізу її основних творів та окреслено їхній вплив на українську літературу, вивчено Звягельський період у житті Ольги Петрівни Косач, визначено ключові творчі досягнення, проведено аналіз листування та спогадів Олени Пчілки, що стосуються цього періоду, з метою виявлення її внутрішніх переживань, поглядів та реакції на події того часу.

Результатом дослідження є підтвердження тези про те, що аналіз особистісних рис, творчого шляху, долі та Звягельського періоду Олени Пчілки дозволить виявити ключові моменти та впливові фактори, що визначили її роль у розвитку української літератури та культури.

Ключові слова: *українська письменниця, особистість, доля, творчий шлях, Звягель, біографія, Олена Пчілка.*

Незважаючи на широке вивчення, існують прогалини в розумінні важливих аспектів у житті та творчості Ольги Петрівни Косач. Зокрема, велике значення має Звягельський період життя письменниці, який визначив не лише її літературний шлях, а й розвиток як особистості. Основною проблемою дослідження є вивчення особистісних рис, творчого шляху та долі Олени Пчілки з метою розкриття її внеску в українську літературу та розуміння впливу її творчості на культуру, з особливим акцентом на Звягельському періоді.

Мета дослідження полягає у виявленні основних моментів та важливих факторів, що визначили роль Олени Пчілки у розвитку української літератури та культури через аналіз її особистісних рис, творчого шляху, долі, а також Звягельського періоду в її житті.

Останнім часом до цієї теми звертались П. Одарченко, О. Павлошин, А. Гулак та інші. Літературознавці досліджували різні біографічні аспекти життя та творчості Ольги Петрівни Косач, зокрема її період проживання у місті Звягелі.

Текст статті. Олена Пчілка – визначна українська письменниця, яка мала низку талантів і ролей, що виходили далеко за межі літературної сфери. Вона була поетесою, прозаїком і драматургом, улюбленою дитячою письменницею, публіцисткою, редакторкою та журналісткою. Також відома як талановита педагогиня, організаторка української молоді, науковиця-етнографиня й активна громадська діячка. Її безкомпромісний бій за українську національну справу став визначним для часів, у які вона жила. Письменниця також була зразковою матір'ю, яка виховала шістьох дітей включно з дочкою Ларисою, яка завдяки її піклуванню стала відомою поетесою Лесею Українкою.

Ольга Петрівна Косач народилася у червні 1849 року в місті Гадяч на Полтавщині. Вона походила з родини Петра Драгоманова, але пізніше, ставши відомою письменницею, обрала собі псевдонім Олена Пчілка.

Ось як розповідала Ольга Петрівна про місця, де минуло її дитинство: «Була та гадяцька садиба на високій, крутій горі і спускалася до річки Псла. Під самим Гадячем впадає у Псьол річка Грунь і разом з водами Псла оточує великий острів з кучерявими вербами, а поза островом розстеляється зелена долина, поки не замика її на обрію великий вічнозелений бір сосновий... Дивлячись з нашого вікна на все те поєднання гір, води і зеленощів, я завжди думала, що се чи не найкращий на всю Полтавщину краєвид, – а вона ж має так багато чудових куточків» [6].

Батько Олени Пчілки, Петро Драгоманов, був дрібним дворянином, юристом і літератором, людиною освіченою та інтелегентною. Він розвивав у своїх дітях інтелектуальні інтереси і виховував їх у дусі людяності, демократизму та любові до простого народу. Мати Олени, Єлисавета, належала до сім'ї дрібного поміщика з Цяччиного хутора. Вона мала прекрасний голос і чарувала своїх дітей рідними піснями. У родині панувала українська мова та були дотримані українські народні звичаї й обряди.

Коли письменниці було дев'ять років, помер її батько Петро Драгоманов, і старший брат Михайло почав займатися освітою маленької талановитої дівчинки. 1861 року він влаштував її в Київський приватний пансіон Нельговської, який Ольга закінчила 1866 року. Це була одна з найкращих шкіл шляхетних дівчат того часу. Одного разу на уроці німецької мови учні захоплено слухали оповідання, яке маленька Ольга Косач написала про пригоди капелюшка. Текст був настільки цікавим, що вчитель вирішив надрукувати його у німецькому журналі.

Михайло Драгоманов залучив сестру до київської «Громади», культурно-освітньої організації ліберальної української інтелігенції. Тут вона познайомилась із видатними особистостями: композитором Миколою Лисенком, письменником Михайлом Старицьким, вченими, етнографами та фольклористами Павлом Житецьким, Олександром та Софією Русовими. В організації письменниця зустрілася з коханням усього свого життя – Петром

Антоновичем Косачем, який походив із Чернігова. Знайомство відбулося в 1867 р., а в липні наступного року вони одружилися.

Після другого поділу Польщі у 1793 році Волинь і Поділля стали частиною Російської держави. Нові території були розділені на три намісництва: Мінське, Ізяславське і Брацлавське. У травні 1795 року землі Брацлавського та Подільського намісництв були поділені на ще три: Волинське, Брацлавське і Подільське. Центром Волинського намісництва стало містечко Звягель, що було перейменоване у Новоград-Волинський, але з 2022 року повернуло собі історичну назву. У XIX столітті Новоград-Волинський став повітовим містом; у 1860 році тут проживало 6561 особа. У 60-х роках XIX століття сюди приїхав Петро Антонович Косач з дружиною. Чоловік Олени Пчілки одержав у цьому місті, після закінчення університету, посаду голови з'їзду мирових посередників.

Зі спогадів Олени Пчілки: «Жили ми там вперше всього на вулиці Корецькій, се була готова домівка Петра Антоновича, що він найняв ще сам, як оселився у Звяглі. Будинок був новий, просторий... у цій першій оселі нашій на Корецькій улиці уродився якраз через рік, у липні 1869 року дорогий, незабутній син наш Михайло» [3].

«Потім, 1870 року, восени, перейшли ми в друге помешкання: найняли невеличкий домочок у міщанина Окружка. Може бути, се була Звіринська вулиця, про двір Окружкових говорилося просто – «коло Случі». Бо справді та малесенька уличка була коло самої Случі. Там були гарні скелі над водою і хороше місце для купання. От у сьому домочку старого добродія Окружка вродилася 13 лютого (за старим стилем) 1871 року дочка наша Лариса, відома під іменем Лесі Українки. Навряд щоб досі вцілів той домочок, де ми жили, й де народилася Леся, а проте, може, будиночок і досі існує. Околиця – поетична!» [3].

У цій хатині міщанина пройшли одні з перших років життя Лесі Українки. Донька Ольги Косач – Лариса Петрівна Косач – вважається однією з найвидатніших поетес української літератури.

Її творчість відзначається глибоким гуманізмом, високим мистецьким рівнем та широким спектром тематики, від патріотичних поезій про визвольні змагання українського народу до високої лірики та філософських роздумів про життя та смерть.

Згадуючи про життя в Звягелі, Олена Пчілка зазначала: «В Окружків жили ми два роки, а потім перейшли жити в 1873-му, восени, на вулицю Завадських, найнявши цілу садибу в пані Завадської, польки. Це була найкраща з трьох наших домівок звягельських, де ми, Косачі, проживали: мали бо ми в Завадських дуже великий, хоч і одноповерховий, будинок, а до того – розкішний садок, теж дуже великий. Давня правдива панська оселя. Садок був до деякої міри запущений, але через те ще кращий, так вільно росло в ньому садове і всяке інше дерево: липи, тополі тощо. І сила кущів – бузків розмаїтих, жасминів і всяких довголітніх квіток. Нашим дітям було так добре в тій чудовій оселі! Власне, ради дітей ми й найняли ту домівку в Завадських, бо в Окружка нам, при побільшенні нашої сім'ї, стало тіснувато, та й сада при його домочку не було. В домі Завадських у 1877 року 26 травня вродилася друга наша дочка, Ольга. З усього часу, прожитого в Звягелю, пробули ми в Завадських найдовше» [3].

Протягом одинадцяти років сім'я Косачів перебувала у давньому місті Звягель, де вони зробили значний вклад у розвиток та підтримку української національної культури. Навіть у тому «забутому владою і Богом закутку» Волинського Полісся, письменниця відчувала духовне надбання, що надихнуло Олену Пчілку на написання перших своїх власних віршів, таких як «Волинські спогади» та «Гульча». У цих поезіях вона оспівує щасливі роки, проведені на березі «Случі ігристої», вони пронизані глибокою любов'ю до рідного краю та волинської природи, яка зачаровує своєю красою:

«Волинь незабутня, країно славетня!

У пишній красі ти красуєш!

Здавен твою бачу українську вдачу,

Здавен мою душу чаруєш!» [2].

На Волині Ольга Петрівна захоплювалася вивченням народного побуту, записувала пісні та збирала зразки вишивок. Зібраний пісенний матеріал вона передала Миколі Лисенкові та Михайлу Драгоманову. Також вона почала працювати над розвідкою «Українських колядок».

Як наслідок її довголітньої праці над збиранням та дослідженням вишивок, у 1876 році була опублікована праця «Український орнамент». У передмові до чергового видання Олена Пчілка написала: «Потреба в таких зразках, чисто народніх, українських – велика, бо й зразки вишиванок, так само як твори народного слова, або пісні, можуть псуватися, калічитись. До сього псування чимало прилучилися, призвели ті «премії», мальовані листочки з визирунками, що ними обгортають, наприклад, брусочки мила, тощо. Такі зразки стилю спотвореного, з тим неподобним зуб'ям, та ляпаними здоровими квітками (трояндами, «рожами») можна побачити вже не тільки на вишиванках у городянок (на рушниках, на сорочках), а й на вишиванках селянських (иноді такі визирунки йшли й з «модних журналів»). Бажано, щоб наші вишиванки зоставалися при своїй давній, властивій їм красі» [5]. Ця перша наукова праця Ольги Петрівни отримала високу оцінку не лише серед українських учених, а й західноєвропейських. У Парижі один видатний французький професор був настільки захоплений цією працею, що прочитав про неї цілий цикл лекцій. Іван Франко у 90-х роках звернувся до Олени Пчілки з проханням написати статтю про українські народні вишивки, підкреслюючи в своєму листі, що для цього він не знайде більш компетентного фахівця, ніж вона.

Стосунки між родинами Франків і Косачів були дуже тісними і охоплювали не лише громадські справи, а й особисті відносини. Іван Франко познайомився з Оленою Пчілкою ще у 1879 році, про що згадує у листі до Ольги Рошкевич. Це знайомство стало початком тривалої і досить інтенсивної співпраці. Окремої уваги заслуговують і їхні особисті відносини – Олена Пчілка

була присутня на весіллі Івана Франка та Ольги Хоружинської і навіть присвятила їм вірш.

На Звягельщині Ольга Петрівна знаходила плідний ґрунт для своїх етнографічно-літературних досліджень. У своїй збірці «Думки-мережанки» вона присвятила цілий розділ народним переказам, зібраним від баби Коржинської, яку вона вважала «живою скарбницею» народної мудрості. Ольга Петрівна також дбала про літературне виховання дітей, видавши книжку «Українським дітям», у якій були представлені переклади творів улюблених російських і польських письменників. Крім того, вона займалася перекладом творів Миколи Гоголя. У 1900 році її наукова праця «Вислід про колядки волинські», заснована на матеріалах, зібраних на Звягельщині, була опублікована у журналі «Київська старина».

У родині Косачів у Звягелі виросло три видатні особистості української історії і культури: Михайло Петрович Косач, відомий як Михайло Обачний, Лариса Петрівна Косач-Квітка, відома як Леся Українка, і Ольга Петрівна Косач-Кривинюк, яка писала під псевдонімом Олеся Зірка. Основною метою матері, Олени Пчілки, було виховання своїх дітей у дусі поваги до української культури та любові до свого народу і батьківщини.

Подружжя Косачів було незадоволене тогочасною шкільною системою, тому вони самі виховували та навчали своїх дітей. Ольга Петрівна вкладала багато зусиль у розвиток їхніх здібностей, навчаючи їх музиці, малюванню, мовам, історії та заохочуючи до літератури. Леся Українка вважала свою матір найкращою, найрозумнішою та найталановитішою жінкою світового рівня.

Проживаючи в Звягелі, Олена Пчілка активно брала участь у громадському житті міста, сприяючи розвитку освіти та культури. Містечко мало значний вплив на творчий розвиток письменниці. Місцевий колорит, народні звичаї та традиції, які вона спостерігала у повсякденному житті містян, відбилися у багатьох її творах. Звягель став невід'ємною частиною її літературного

світу, в якому відображалися духовна спадщина та етнічна ідентичність українського народу.

У 1879 році Петра Антоновича перевели на службу до Луцька. Ольга Петрівна завдяки матеріальній підтримці чоловіка заснувала видавництво НГВ (Невеличкий гурток волинський). У 1880 році вона опублікувала «Співомовки» Степана Руданського, а також здійснила переїзд до села Колодяжне. Тут, у 1881 році, вона вже друкує свої переклади творів Миколи Гоголя, спрямовуючи їх на розвиток української мови.

Щоб діти письменниці могли навчатися українською мовою, Олена Пчілка видала збірник своїх перекладів «Українським дітям» у 1882 році. Сім'я Косачів переселилася до Києва на дві зими у 1882–1884 роках. У 1883 році Ольга Петрівна Косач почала друкувати свої твори в львівському журналі «Зоря». Вона спробувала заснувати часопис з Михайлом Старицьким, але отримала відмову від царської влади. Однак їм вдалося видати два випуски альманаху «Рада» у 1883 і 1884 роках.

Олена Пчілка та Наталя Кобринська разом випустили перший жіночий альманах «Перший вінок» у Львові у 1887 році, що містив твори виключно жіночих авторок. Цей альманах, який отримав високу оцінку від Івана Франка, визнавали одним з найкращих видань десятиліття. У цьому збірнику Олена Пчілка опублікувала оповідання «Товаришки» та поему «Дебора», а Леся Українка внесла три поезії та поему «Русалка».

У кінці 1890-х років родина Косачів переїжджає до Києва на постійне проживання. Ольга Петрівна стає завідувачкою літературного відділу «Київського літературно-артистичного товариства», редакторкою і видавчиною журналу «Рідний край». Вона також виступає з доповідями про видатних письменників та пише нариси і спогади про відомих діячів української культури.

Відома громадська діячка, яка служила прикладом мужності та сили волі для багатьох. Протягом усього життя вона непохитно боролася за відродження національної культури та за право

користуватися рідною мовою в літературі та освіті. Письменниця систематично зверталася до царського уряду з вимогою скасування заборони на друк та викладання українською мовою.

Олена Пчілка вважала, що виховання та освіта українських дітей – це її громадянський обов'язок. Вона віддавала багато енергії і сил на цю справу, зокрема, створила журнал «Молода Україна» та пропонувала створити комісію для догляду за дітьми при товаристві «Просвіта».

Вважала, що культура та освіта є основними засобами перебудови суспільства, відображаючи свої ліберально-просвітительські ідеї у своїх творах, які висвітлюють життя та пошуки сенсу українською інтелігенцією. Вона демонструвала спроможність української мови в опануванні складних тем, не погоджуючись з думкою, що вона придатна лише для повсякденних сюжетів.

Під час революції та громадянської війни Олена Пчілка організувала дитячий театр і редагувала газету в Гадячі, а потім переїхала до Києва, де працювала в етнографічних і літературно-історичних комісіях Академії наук УРСР. У 1928 році її обрали членом-кореспондентом АН УРСР. Померла 4 жовтня 1930 року в Києві.

Друзі описують Олену Пчілку як дивну пані з заможного роду, дуже вродливу, що надавала перевагу українському національному вбранню навіть якщо їй були доступні наймодніші сукні. Вона часто відвідувала селянські хати, де досліджувала вишивки, записувала пісні та розносила ліки під час епідемії разом із доньками Ольгою та Лесею, не дбаючи про власну безпеку.

Письменниця володіла п'ятьма іноземними мовами, малювала, грала, навіть komponувала мелодії до народних пісень. Коли слово «Україна» було заборонено, вона продовжувала писати українською мовою. Весь свій літературний доробок тепло називала теревенями.

Доля Олени Пчілки була наповнена великими випробуваннями (2 жовтня 1903 р. – смерть тридцятирічного сина Михайла,

1909 р. – смерть чоловіка Петра Антоновича Косача, 1913 р. – смерть Лесі Українки) та унікальними досягненнями. Вона, як видатна українська письменниця, пройшла через епоху революції та громадянської війни, живучи у часи турбулентних змін і політичних переворотів. Володіючи талантом мовознавця, музиканта та художниці, вона активно виступала за українську культуру та освіту, зробивши значний внесок у розвиток національної ідентичності. Незважаючи на переслідування та репресії, залишила невмирущий слід в українській літературі та пам'яті нащадків. Її життєва дорога – це приклад непохитної віри у важливість української культури та боротьби за її збереження.

Ольга Драгоманова залишила величезний літературний доробок. До її найвідоміших творів належать «Товаришки» (1887), «Світло добра і любові» (1888), «Соловйовий спів» (1889), «За правдою» (1889), «Артишоки» (1907), «Півтора оселедця» (1908), а також п'єси «Сужена не огужена» (1881) і «Світова річ» (1908). Пчілка також прославилася своєю дитячою літературою, серед якої варто зазначити п'єси «Весняний ранок Тарасовий» (1914), «Казка Зеленого гаю», «Зелений гай», «Щасливий день Тарасика Кравченка» (1920), «Киселик, Скарб, Мир миром» (1921), «Кобзареві діти» та інші. Крім того, вона перекладала та переспівувала світову класику, публікувала літературно-критичні статті і спогади, а також проводила дослідження українського фольклору та етнографії.

Висновки. Аналіз особистісних рис, творчого шляху, долі та Звягельського періоду Олени Пчілки підтверджує тезу про визначальний вплив цих факторів на її роль у розвитку української літератури та культури. Дослідження дозволило виявити ключові моменти у її житті та творчості, а також визначити впливові чинники, що визначили її внесок у формування національного літературного стандарту.

Зокрема, у Звягельському періоді життя письменниці відбулося зближення з українським народом – це сприяло розкриттю

нових творчих можливостей та визначило особливий стиль її творчості. Дослідження допомогло краще зрозуміти внесок Олени Пчілки у розвиток української літератури та культури, підкресливши значення її творчого стилю та життєвого підґрунтя для формування національної літературної ідентичності.

Перелік використаних джерел та літератури

1. Видатна діячка української культури кінця XIX – початку XX століття: (до 150-річчя від дня народж. Олени Пчілки). *Народна творчість та етнографія*. 1999. № 2–3. С. 3–15.
2. Волинські спогади – Олена Пчілка, повний текст твору. *Бібліотека української літератури УкрЛіб*. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=24220> (дата звернення: 19.04.2024).
3. Золото-блакитний струмочок Лесиного дитинства. Віртуальний музей міста Звягель (Новоград-Волинський). URL: <https://www.zwiahel.info/museum/room7/1> (дата звернення: 19.04.2024).
4. Пчілка О. Годі, діточки, вам спать! / ред. О. Яремійчук; упоряд. О. Таланчук; іл. І. Литвин. Київ: Веселка, 1991. 334 с.
5. Пчілка О. Українські узори. 5-те вид. Київ, 1927.
6. Учасники проєктів Вікімедіа. Олена_Пчілка#Джерела URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 19.04.2024).

УДК 821.161.2–94

Марія Федунь
(м. Івано-Франківськ)

ОЛЕНА ПЧІЛКА (ОЛЬГА КОСАЧ-ДРАГОМАНОВА)
ТА ОЛЕНА ГАЛИЧАНКА (ОЛЕНА СІМЕНОВИЧ-
КИСІЛЕВСЬКА): ПЕРЕГУКИ ДОЛЬ
(ДО 140-РІЧЧЯ ЖІНОЧОГО РУХУ В УКРАЇНІ)

Анотація. У статті йдеться про двох українок, які залишили вагомий доробок на ниві вітчизняної літератури та науки, були прихильницями й організаторками жіночого руху в Україні та світі, славилися як добрі матері та виховниці своїх дітей, які згодом стали відомими не лише на рідних теренах, але й у діаспорі, у світових просторах. Обидві українки, одна – представниця центральної, інша – західної частини нашої Вітчизни, були залюбленими у рідній мові, вишивці...

Ключові слова: письменство, письменниця, жіночий рух, народне мистецтво, вишивка, мова.

Події нинішньої доби вимагають, особливо в умовах воєнного лихоліття, усвідомлення єдності України. Суголосся долі наших земляків і землячок, колись розділених кордонами, але однастайних у своїх життєвих позиціях і вподобаннях, можуть стати сьогодні добрим прикладом єдності нації, усвідомленням нашої ідентичності. Тому потреба в порівнянні (зіставленні) долі українок Олени Пчілки (Ольги Драгоманової-Косач) та Олени Галичанки (Олени Сіменович-Кисілевської¹⁵), а відповідно й тема, яку ми обрали, є, на наш погляд, **актуальною**. Отож, ставимо своїм **завданням** простежити перегуки долі українок, які були

¹⁵ Олена Львівна Кисілевська (дівоче прізвище: Сіменович, псевдоніми: О. Галичанка, Калина, Незнана; 24 березня 1869, с. Фільварки, нині у складі м. Монастириська Тернопільської області – 29 березня 1956, м. Оттава, Канада) – українська письменниця, журналістка, редакторка і видавчиня, громадсько-політична та культурно-освітня діячка. – Детальніше див.: *Вікіпедія*.

причетними до нашого письменства, науки, жіночого руху, 140-у річницю якого відзначаємо цьогогоріч, тощо...

Насамперед хочемо наголосити на тому, що обом жінкам милозвучним було ім'я «Олена», як бачимо з обраних ними псевдонімів (а для Кисілевської це було ще й її рідне ім'я!)... А також варто підкреслити, що і Олена Пчілка, і Олена Галичанка, різниця у віці яких складає двадцять років (нинішнього року маємо два ювілеї: 175 років від дня народження Ольги Драгоманової-Косач і 155 років із дня народження Олени Кисілевської (Сіменович)) були причетними до жіночого руху в Україні. Так, тут доречними будуть, очевидно, слова Мілени Рудницької: «Жіночий рух діє в усіх жінках...», які стали гаслом календаря, виданого до 140-річного ювілею («1884 – рік народження. 2024 – рік єднання та перемоги»).

Оскільки Ольга Драгоманова-Косач впливала на плекання жіночої ідеї на західних теренах (відомо, що вона навіть фінансувала перше жіноче видання, яке зорганізувала Наталія Кобринська), а Олена Кисілевська була наймолодшою учасницею жіночих зборів у Станиславові (нині Івано-Франківську) 1884 року (тоді О. Кисілевська навчалася у Станиславівській виділовій школі та мала всього 15 років), то можна припустити, що авторитет старшої за віком О. Драгоманової був таким, що вплинув на вибір псевдоніма Олени Галичанки. До слова, обидві українки мали братів, які, безперечно, були зразками для них. Так, відомий усім Михайло Драгоманів, брат Олени Пчілки. І, правда, маловідомий загалом рідний брат Олени Кисілевської – лікар Володимир Сіменович (4.01.1859, с. Фільварки (нині – у межах м. Монастирська, що на Тернопільщині), або Бучач – 13.06.1932, Чикаго)¹⁶, який свого часу емігрував і доклав чимало зусиль до життя наших

¹⁶ Він був редактором тижневика «Америка» в Шенандоа, організатором кооперативних крамниць у Пенсильванії, активним діячем Українського Народного Союзу, головним редактором тижневика «Україна» (про нього детальніше див.: *Вікіпедія*).

громад у діаспорі, у т.ч. до спорудження української церкви у США (Чикаго), публікувався у галицькій пресі тощо.

Вважаємо, що перше жіноче зібрання кінця XIX століття мало чималий вплив на О. Кисілевську, адже її пізніше, впродовж усього життя, цікавили проблеми жіноцтва, вона була причетною до зорганізування галичанок у Союзи українок, подбала про видання в Коломиї часописів для жінок – «Жіноча Доля» і «Жіноча Воля». У 1934 році О. Кисілевська була причетною до проведення у Станиславові Міжнародного Українського Жіночого Конгресу, де виступила з доповіддю на тему: «Відношення української жінки до шкільництва». Нині, як данина шани за працю, Союз українок Коломийщини носить її, Олени Кисілевської, ім'я...

І Ольга Драгоманова, і Олена Сіменович були залюбленими у взори українських вишивок. До питання «Олена Пчілка і вишиванка» вже зверталися науковці, зокрема Віра Агеева. Стосовно ж Олени Кисілевської ця проблема, пов'язана з народною ношею і нашим орнаментом, на жаль, не була розкрита.

Олена Пчілка, всеукраїнка, як називали її галичани, «велика мати українського націоналізму» (оцінка Дмитра Донцова), феміністка, одна із чоловічих постатей української Старої Громади, журналістка, політична діячка, організаторка жіночого руху, як слушно зазначає В. Агеева, «блискуче зіграла на театрі життя багато ролей». Вона ж причетна до становлення моди на українську вишивку та мову. Саме цій красуні, законодавиці мод, жінці-матері ми завдячуємо нинішній популяризації вишиванок, знанням про розмаїття орнаментів і фасонів.

Олена Пчілка – королева балів, невтомна збирачка фасонів, узорів, зразків ужиткового народного мистецтва. У 1876 році вона видала книгу «Український народний орнамент». У 1912 році світ побачив її альбом «Українські узори». Олена Пчілка – перша українська жінка-академік, мистецтвознавчиня, мистецька критикиня, вона ж – письменниця, яка сприяла появі першого жіночого видання «Перший вінок», про що ми вже вели мову...

Треба сказати, що й сама Ольга Косач добре вишивала, однак завжди на цю справу їй не вистачало часу. Також уміли вишивати і її доньки: Ізидора, Ольга, Леся...

Олена Кисілевська, багатодітна матір, журналістка, редакторка, популяризаторка здорового способу харчування, ініціаторка проведення Дня матері в Україні, організаторка жіночого руху, пізніше – очільниця СФУЖО, багато подорожувала. Вона прискіпливо описувала економічний побут чужої держави у книзі «Швайцарія»¹⁷ (вперше видана в Коломиї, 1933; перевидана нами 2022 року). І це не дивно, адже економічні проблеми були важливими для тогочасної Галичини. Звичайно, свій внесок у це питання зробила й О. Кисілевська.

Необхідно зазначити, що серед проблем, які порушувалися на сторінках редагованих письменницею у Коломиї часописів, були й питання економічного життя краю, жіночої моди¹⁸ тощо. Як приклад можна навести хоча б допис Олени Кисілевської «Наші мистецькі вироби домашнього промислу на виставці у Львівському промисловому музеї» («Жіноча доля», 1931). На сторінках «Швайцарії» ми ж надibuємо на такі слова і словосполучення: «ручки гаптярок», «годиннички», «подушечка», «перстенець на жіночий палець» та інші, що засвідчує залюбленість мисткині-жінки у досконало виконаних виробах і повагу до людей праці. А також – особливості жіночого мемуарного дискурсу першої половини ХХ століття.

Присутність специфічного, суто жіночого погляду на світ, коли іноді у центрі уваги опиняються серед інших питання

¹⁷ Назву (її ж ми зберегли у сучасному виданні) цього твору та інших джерел Галичини першої половини ХХ століття, як і цитати з них, подаємо за прарисом того часу, зберігаючи стиль оригіналів. – М. Ф.

¹⁸ До слова, науковці стверджують, що саме Галичина «диктувала» лексичне наповнення у сфері моди. Про це детально див. у статті: Астапцева Х. Ф. Галичанізм у fashion-публіцистиці Львова міжвоєнного періоду: зауваги на захист галицького лексикону (на матеріалі щоденників «Діло» та «Новий час») // Поліграфія і видавнича справа. – 2019. № 2. С. 126–140.

(і це зовсім не дивно!) моди, ми відчули й у її «Листах з-над Чорного моря (до сина)» (Коломия, 1939)... Там О. Кисілевська зізнавалася: «Не була б я жінкою, якби не цікавили мене багаті крамничні вистави. Це ж цікаво: які тут носять черевики? Які капелюхи? Які матерії й кольори модні?» [3. с. 61].

У свої творах Олена Кисілевська часто звертає увагу на народну ношу. Так, у книзі «До комор Довбуша» (Львів, 1925) описує «барвні, наче театральні строї» гуцулів, серед інших подає світлинку за підписом «Гуцулка їде на кони і пряде кужіль». Цікаву фотографію надibuємо нині у виданні «Вакації у Дзядзя. Теофіль Кисілевський» (Верховина, 2017), де зображена «письменниця, громадська дічка Олена Кисілевська – дружина Юліяна, брата Теофіля Кисілевського» в гуцульському вбранні. Народжена на Поділлі, О. Сіменович усією душею полюбила Карпати... Подібно, як Ольга Драгоманова, народжена на Полтавщині, полюбила Волинь... Нині ми можемо знайти чимало світлин, де наші мисткині, члени їх родин, їхні діти позують у народних строях! У галицьких же виданнях знаходимо численну кількість світлин родини Косачів.

Окремої уваги заслуговує книга О. Кисілевської «Листи з-над Чорного моря (до сина)», у якій авторка надає багато уваги національному одягові туркенів, подає світлину своїх знайомих українців, у яких вона зупинилася та які супроводжували її у екскурсіях, тощо. Прикметно, що книгу авторка адресує своєму сину – Володимирі Кайе-Кисілевському¹⁹, колишньому вояку, який боровся за незалежність України, науковцю, який довгий час проживав на теренах Англії та Канади, мав найвищі нагороди Канади... Така ж доля побуту на землях чужини,

¹⁹ В. Кисілевський, як зазначається у деяких джерелах, державний службовець, діяч української діаспори, детально вивчав ранній період еміграції та поселення українців у Канаді, керівник Українського Бюро в Лондоні, перший голова Канадської асоціації славістів, дійсний член Наукового товариства імені Тараса Шевченка, Української вільної академії наук (про нього детальніше див. у *Vikinediї*).

творчих пошуків судилася й синові Ольги Драгоманової-Косач – письменнику Юрієві Косачу...

Висновки. Отож, обидві українки, Олена Пчілка (Ольга Драгоманова-Косач) та Олена Галичанка (Олена Кисілевська (Сіменович), хоча були розділені свого часу кордонами, жили й творили в умовах тогочасної бездержавної України, однак були залюбленими у звичаї та традиції рідного краю, в народну орнаментику, вишивку, українську мову, були добрими організаторками й матерями. Вони були доньками нашого народу, визначними жінками свого часу, вміли увібрати у своє єство кращі ментальні риси українського жіноцтва... І мріяли про незалежну Україну! Перегуки їх доль свідчать про єдність нашої Батьківщини і дають цікавий матеріал для узагальнень...

Перелік використаних джерел та літератури

1. Астапцева Х.Ф. Галичанізми у fashion-публіцистиці Львова міжвоєнного періоду: зауваги на захист галицького лексикону (на матеріалі щоденників «Діло» та «Новий час»). *Поліграфія і видавнича справа*. 2019. № 2. С. 126–140.
2. Вакації у Дзядзя. Теофіль Кисілевський. Верховина. Редакція журналу (видавництво) «Гуцульщина». 2017. 168 с.
3. Кисілевська Олена. Листи з-над Чорного моря (до сина). Коломия: видавництво «Жіноча Доля». 1939. 178 с.
4. Марія Гнатюк та Юліана Бойчук. Олена Кисілевська крізь призму розвитку українського жіночого руху в Східній Галичині та світі (до 150-ліття з дня народження). Коломия: Вік. 2019. 112 с.
5. Федунь М.Р. Українські подорожі: західноукраїнська мемуаристика перших десятиріч ХХ століття. Олена Кисілевська «Швайцарія». Івано-Франківськ: Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника. 2022. 219 с.: іл., портр.

РОЗДІЛ II

Громадська, політична, наукова та видавнича діяльність Олени Пчілка

УДК 821.161 2–3.09

Валентина Біляцька
(м. Дніпро)

ОЛЕНА ПЧІЛКА І СІЧЕСЛАВЩИНА: «КУЛЬТУРНІ ЗРУШЕННЯ», «НАЦІОНАЛЬНІ ПОЧУТТЯ»

Анотація. У статті розглядається постать Олени Пчілки в контексті перебування її в Катеринославі, акцентовано на проблемно-тематичних параметрах нарису «В гостях у Катеринослава», який було надруковано 1908 року. Оповідь у нарисі подано з домінуванням художньої інформації, а не документальної, з увиразненням роздумів авторки на проблеми національної ідентичності. Наголошено на її діяльності із відомими діячами культури Січеславищини того часу, зокрема з Дмитром Яворницьким, з яким вона листувалася і порушувала нагальні питання.

Ключові слова: *нарис, спогад, Олена Пчілка, Катеринослав, лист.*

Життя та творчість Олени Пчілки, Ольги Петрівни Драгоманової-Косач (1849–1930), – могутній поштовх до відродження національної ідентичності України. Уважається, що не було такої сфери гуманітарної науки і культури, де б вона не проявила себе як високообдарована особистість.

На превеликий жаль, роль самобутньої творчої особистості в культурному й літературному житті України незаслужено замовчувалася, визнання її справжніх заслуг затяглося на десятки років, за життя недооцінена, а в радянський час обвішана ярликами. В енциклопедіях того часу «простежується така її характеристика: стояла на «буржуазно-націоналістической позиции (БСЭ), її твори –»позначені впливом ліберально-народницьких і культурницьких ідей» (УРЕС)» [6, с. 1].

Постановка проблеми. Різностороння спадщина Олени Пчілки привертає увагу літературознавців і шанувальників творчості з 60-х років ХХ ст. (переважно статті про літературний доробок письменниці та передмови до видань її художніх творів). Нове осмислення життєдіяльності, художньої, видавничої спадщини, ролі Олени Пчілки в культурно-освітньому русі України почалося з 90-х років, за часів незалежності це роботи Віри Агеєвої, Анатолія Гуляка, Тетяни Данилюк-Терещук, Любові Дрофань, Оксани Забужко, Анни Зайцевої, Ольги Камінчук, Миколи Легкого, Ольги Мікули та інших.

З 90-х років ХХ ст. досліджується й тема «Олена Пчілка і Катеринославщина», правильно буде визначити: «Родина Драгоманових-Косачів і Катеринославщина». В основному це праці письменника, краєзнавця Миколи Чабана «Вічний хрест на грудях землі. Художньо-документальні нариси» (1993), «Сучасники про Яворницького» (1995), «Великі в Катеринославі-Дніпропетровську» (Олена Пчілка та Леся Українка) (2001), «Діячі Січеславської «Просвіти» (1905–1921) (О.П. Косач-Кривинюк. М.В. Кривинюк) Біобібліографічний словник» (2002), «Просвіт'янка Ольга Косач-Кривинюк – земський лікар на Катеринославщині (до 140-річчя від дня народження)» (2018) та наукового співробітника музею Наталії Василенко «Життя і творчість родини Драгоманових-Косачів на Катеринославщині» (2005), «Катеринослав у житті і творчості родини Драгоманових-Косачів» (2006), «Українська дитяча книжка в Катеринославі.

Ольга Косач-Кривинюк. Переклади з чеської» (2009), «До 130-річчя з дня першого перебування на Придніпров'ї Олени Пчілки, Лесі Українки, Олесі Зірки» (2021) та інші.

Олена Пчілка неодноразово була гостею Катеринослава, її приїзди обумовлені не лише сімейними обставинами: донька Ольга Петрівна Косач-Кривинюк, лікар за фахом, перекладачка, етнограф протягом 1910–1921 рр. мешкала зі своєю родиною в Лоцманській Кам'янці, передмісті Катеринослава. *«Ці видатні українські жінки сприяли розвиткові національної культури, просвітницького руху, громадської активності мешканців Катеринослава»* [10, с. 186]. Кожний приїзд Олени Пчілки для міста був пов'язаний із певними «культурними зрушеннями». Про перебування на Катеринославщині, про відвідання визначних культурно-історичних місць йдеться не лише у спогадах сучасників, періодиці того часу, а й нарисі Олени Пчілки «В гостях у Катеринослава». Нарис друкувався в трьох номерах «Рідного краю» (№ 29, 31, 32) 1908 року, а в 1995 році М. Чабан у книжці «Сучасники про Яворницького» надрукував частину нарису, у якій згадувався «козацький батько». Уперше з Дмитром Яворницьким Олена Пчілка познайомилася, коли приїхала в серпні 1905 року, як гостя XIII Археологічного з'їзду, який вчетверте проводився археологічним товариством в Україні.

Мета дослідження – розкрити «культурні зрушення» Олени Пчілки під час перебування її в Катеринославі, акцентувати на проблемно-тематичних аспектах нарису «В гостях у Катеринослава», листуванні з Дмитром Яворницьким.

Текст статті. Розглядаючи нарис «В гостях у Катеринослава» Олени Пчілки, правомірно акцентуємо на домінуванні не документальної, а художньої інформації, у якій віддзеркалено ідеї і погляди авторки, її культурний рівень. Нарис – це «художньо-публіцистична міметична нарація на документальній основі з поглибленою емпіричною достовірністю, в якій зображені справжні факти, події, конкретні люди» [4, с. 96]. Так, більша

частина оповіді в нарисі присвячена висвітленню проведення XIII Археологічного з'їзду, відповідно, згадуються учасники та гості зібрання: Микола Дмитрієв (отримала від нього лист про з'їзд), харківський професор Д. Міллер, Д. Яворницький, М. Комаров, Д. Донцов, Д. Синявський, графиня Уварова.

Цей нарис є унікальним документом доби. Через сприйняття авторки ми спостерігаємо, як відбувався з'їзд, як зверхньо поводитися головуюча з'їзду княгиня Уварова, ігноруючи поданий до Ради наукового з'їзду протест проти заборони участі українських учених із Галичини і виступів українською мовою. Навіть після того, як до графині пішло «скільки душ» на чолі з харківським професором Д. Міллером, просячи, щоб протест було вписано до протоколу засідання, то графиня сказала, що нікого з «чужостранців» на з'їзд не запрошено. На зауваження Міллера, що галицькі українці зовсім не «чужі» для Катеринослава, то графиня «свідповіла», що галичане «хуже иностранцев» і вона не хоче, щоб на з'їзді читались доклади українські, не хоче, щоб до з'їзду мішали «політику». *«Графиня мала іменно «надменний» вигляд. Колись я бачила її на київському з'їзді, як ще головою був граф Уваров, її чоловік, то вона тоді поводитись мовби по-іншому. Тепер же графиня і «обривала», «кого слід», і навіть держалася мовби стомкіш. Що ж до інших, хто до неї вдавався, чи говорив щось про неї, то, сказати правду, аж досадно було дивитись на них: поважні, відомі професори й інші знакомиті мужі поводитись іменно «подобострастно». Вони якось особливо вигинали спину, вживали «словообращенія» найвищого стилю: «Наша високоуважаемая», «наша досточтимейшая» і т. ін.»* [8, с. 4]. Олена Пчілка передає свій емоційно-психологічний стан на з'їзді, і в такий спосіб надає читачеві змогу відчувати умови, у яких відбувалася подія.

У нарисі «В гостях у Катеринослава» оповідь тяжіє до тревелогу. Олена Пчілка в тексті подає художні пейзажі, картографічні описи, які її супроводжували з Полтавщини до схилів

Дніпра-Славутича. У кожному краєвиді, як зазначає авторка, своя велика краса, що вабить погляд мандрівця: *«Широкими округлими хвилями розлігся придніпрянський степ і щось могутнє відчувається в тих перелогах. Разом з Дніпром, з білими косами, разом з застиглими островами все те становить величну і своєрідну картину. Боже! Які бувають чудові заходи сонця посеред тієї панорами! Який переграй різнобарвного світла – на Дніпровім лоні, на зелених берегових шатах! Ніколи не забуду одного заходу сонця на Дніпрі, що довелося мені бачити, – теж пливучи по Дніпру в тих же місцях. Дніпро був тихий, тихий, лагідний; злотисті й рожеві відблиски широко розходились по йому; умлівав у сизому повітрі хвилюючий степ, а білі й фіялкові хмарки, пронизувані промінням червоного сонця, грали, замикаючи краєвид, такими колірами, що не списати, не змалювати їх! І все теє вкупі єдналися барвами, творило розмаїтно-широку. Вільно розгорнену і разом таку зграйну симфонію чудових тонів, що очі вбірала вона! Бачила я після того захід сонця на Альпах, на Середземному морі, та того заходу, того барвистого свята посеред Дніпровіої околиці – не забуду ніколи!»* [8, с. 2].

Нарис «В гостях у Катеринослава» – це особисті враження Олени Пчілки від пережитого й побаченого, це роздуми національно свідомої патріотки, знавця історії поневолення українського народу й руйнування Січі, марно багато слів авторка бере в лапки, передаючи в такий спосіб зневажливе ставлення до всього «царственного». Олена Пчілка дала оцінку задумам Потьомкіна й Катерини на «сьому Дніпровому надгір'ї» перенести «другу» столицю. «А мрія манила цікавою вигадкою... Чому не було можливо, що «Друга» перенесла столицю на Дніпрові береги? Адже «Перший» переніс її з місця більше насиченого, з тієї «первопрестольної» Москви, на далекі Невські береги, зоставивши Москву «порфіроносною» вдовою. Хіба не були ті береги Невські в свою пору пустинню, холодною, болотяною, – тільки й того, що «свіжою», далекою від московської боярської «крамоли»?... А тут

уже «Катеринослав» мав бути на ясному, теплому півдні, в су-
сідстві з чарівною, уже подоланою «Тавридою».

Грицько Нечоса ласкаво посміхувався, та міркував разом
з Другою, як би зручніше зруйнувати дощенту «осине гніздо»,
вільнолюбних завзятців. І виміркували... До місця, вибраного
для Катеринослава, не доходив ні гомін від порогів, ні гуки запо-
розької Ради, а швидко було виміркувано спосіб, що Рада тая й
гомоніти перестала... Запорожжя було приборкано. Січ взято
в полон. – В Катеринославі гадалося сидіти безпечно...

Та не сужено було стояти царственній твердині в голо-
вах зруйнованого Запорожжя. Про Катеринославі – нагадує
лише дворець-пустка, та супроти його пам'ятник Катеринин.
Пам'ятник тяжкий, негарний. Стоїть незграбно жіноча постать,
з каменю – якогось-то жаб'ячого, зеленого кольору. Прикро диви-
тись на його!» [8, с. 3–4].

Олена Пчілка вносить у текст емоційно-оцінні смисли, де-
монструє ідентичність часу, етносу й культури. Вона не була за-
цікавленою засіданнями археологічного з'їзду, на яких, слухаючи
«доклада», доводилося міркувати, що питання «нашої археології
не рішено з певністю ніяк...», два ранки ходила розглянути кате-
ринославський етнографічний музей (імені Поля). Музей її вразив
кількістю експонатів: «стільки в йому всього єсть: одежі, вишива-
нок, зброї, церковних знадобів. старих книжок та рукописів і т.і.
Єсть і цілий чумацький віз, з усіма причандалами, є при йому й
постать чумакова, добре зроблена. Сього не можна сказати про
інші постаті в музею. – різні «типи» (натуральної великості)»
[8, с. 5]. Саме в музеї Олена Пчілка побачила Дмитра Яворницького,
«добродія, що якомсь особливо ретельно порався в музею і при тім
так охоче й уміло давав пояснення скільком людям» [8, с. 5]. Його
характеристику в нарисі авторка подає за «справою», якій він від-
даний, за деталями його діяльності, а не за портретними описами.

Героїню нарису, Олену Пчілку, цікавили культурно-освітні
події в місті. Вона відвідала відкрите «Комерческе училище»

побудоване в «українському стилі». Про себе відмітила, що стилю українського там і немає, але є де навчатися. Вона подарувала свій збірник «Українських народних узорів» з коханої Звягельщини, щоб «пан мистець» приладнював до своїх мистецьких вимог і будівничих умов. *«Будівничий дуже дякував, взяв збірник і казав, що тепер він має якийсь ґрунт для своєї роботи, і що буде міркувати, як краще ужити узори мого збірника для оздоблення будинку»* [8, с. 7].

Олена Пчілка добре знала українські народні звичаї, обряди, записувала український фольклор, студіювала його [5], тому «напросилася» на зустріч із кобзарями, які зупинилися в комерційному училищі. Варто наголосити, наскільки фахово вона коментує гру бандуристів: *«Се були заступники трьох різних станів кобзарства. Полтавець Кравченко – се тип ще старосвіцького кобзаря, останок давньої давнини; він співав нам старечим голосом, старосвіцькі думи й пісні. Чернігівський Пархоменко, середнього віку – се вже кобзар новий, «концертний», що звук уже з'являється на «помості» (він і тепер був одягнений трохи по-театральному); сей знає слова дум – уже з книжки, мелодії їх не тямить, співає на голос який-небудь, хоч би й танечний... Сей проспівав нам «Морозенка». 3-й кобзар, Катеринославець, – був зовсім молодий хлопець, літ 18-ти. Сей старих пісень не знав ніяк. Він проспівав нам «Зійшов місяць, зійшов ясний» (вірш Ол. Кониського на смерть Шевченка). Коли я спитала, що се за пісня, то кобзарик сказав, що її склав Лисенко... Бог його знає, звідкіль він теє взяв!*

Безперечно, краще за всіх була кобза Кравченкова, з її піснями: *се був відгомін чогось такого суцільного й прекрасного, що жаль обгортав, почувавши його умирання, і хотілось вірити, що така чудова річ, як кобзарство, не може померти, що воно повинно відродитись, – тільки краще, потужніше, ніж у тих двох молодчих наслідників старого кобзарства, що перед нами сиділи...»* [8, с. 7–8].

Оповідь у нарисі, як і належить жанру, подано з наявністю часової дистанції. Наприклад, про свого приятеля Олена Пчілка пише: *«Давно, літ з 15, не бачились ми з д. Донцовим; думала я, може, й одицурався вже він давніх київських приятелів, через те й не шукала його в Катеринославі; аж ні: сам таки підійшов на засідання з'їзду і до себе покликав, і вітав нас дуже щиро»* [8, с. 6]. Ретроспективно подає авторка й опис першого приїзду в Катеринославі у 1891 році, коли вона була проїздом до Євпаторії з доньками Ольгою та Лесею. Олена Пчілка з доньками поїхали в козацьке село Старий Кодак поблизу першого з дев'яти Дніпрових порогів та залишків однойменної польської фортеці: *«...підійшли ближче, стояли й дивились на місце давньої козацької твердині та на Кодацький поріг, що крутив і шумував хвили вперек усієї річки, – встала грізна година: гриміла грома, замиготіли блискавки, заходили клубки синіх та сивих хмар. Вся картина була така велична й гарна, що здавалась якоюсь дивною декорацією, утвореною рукою невидимого чарівника! Більше я не бачила порогів; але та Кодацька картина загодила мене повік»* [8, с. 8]. Такі факти, підкріплені точними географічними описами, «сприяють створенню в читача ефекту безпосередньої присутності на місці події» [3, с. 10].

Дніпрові пороги «загодили» Олену Пчілку на все життя, у листі до Д. Яворницького від 23.10.1909 року вона повідомляла: *«У всякому разі на цілу сторінку «Рідного краю» зроблю 2 знімки той Ненаситець, що бушує, і ту скелю, де Ви з Тариновським сидите»* [2, с. 236].

Олена Пчілка довгий час підтримувала зв'язки в Катеринославі з Дмитром Яворницьким та іншими діячами культури того часу, особливо діячами «катеринославського товариства «Просвіта», котре сприяло пробудженню національної самосвідомості серед народу, пропагувало кращі зразки світової літератури та української культури, відстоювало рідну мову, виборювало право на існування національної школи» [1]. Наталя

Василенко у статті «„Золотий рій“ Олени Пчілки на Придніпров’ї» подає інформацію про те, що у вересні 1911 року катеринославський часопис «Дніпрові хвилі» сповіщав у замітці «З українського життя. О.П. Косачева (Олена Пчілка) в Катеринославі», що в місті побувала відома українська письменниця, редакторка «Рідного краю» Олена Пчілка.

Разом з Дмитром Яворницьким Олена Пчілка брала участь в організації філії «Просвіти» в приміському селі Мануйлівка. Часопис «Дніпрові хвилі» на початку 1911 року надрукував текст листа, яким вона привітала відкриття будинку товариства 5 грудня 1910 року, надіславши книжки, видання «Рідного краю» і 50 карбованців грошей: *«Відчуваю, скільки праці, клопотів, силкування й душевного болю прийняли Ви, поки довели своє діло до кінця, – хоч і тепер ще маєте значну вагу на своїх плечах. Честь і слава велика Вам! Дай же Боже, щоб кубельце національної освіти, звите Вами в Запорізькій краї, зміцнилося й красувало на добрий зразок і приклад всім іншим українцям!»* На сторінках «Рідного краю» протягом 1905–1916 рр. Олена Пчілка друкувала прозові та поетичні твори катеринославських письменників, у яких вбачала майбутнє національної літератури: А. Кащенко, Т. Сулими, П. Гаєнка, Т. Митруса, Ю. Михайліва, Т. Татарина, Л. Сохачевської [1].

Дбаючи про духовний розвиток молоді, розвиток освіти рідною мовою, Олена Пчілка велику увагу приділяла читанню книг, у яких правдиво відтворено дійсність, що доносить істину про Україну. *«Письменниця не визнавала таких дитячих книжок, котрі орієнтували тільки на пасивне сприйняття дійсності»* [7, с. 87]. Найкращим подарунком дітям Олена Пчілка вважала цікаву та корисну книжку, тому часто дарувала своїм дітям і дітям своїх друзів. У Катеринославі до участі у видавничій діяльності І. Труба залучав багатьох педагогів, письменників, художників, громадських діячів міста, які часто збиралися у його будинку. Гостями були й Олена Пчілка, її донька й зять Ольга і Михайло Кривинюки. *«Саме тут обговорювалися й*

вирішувалися плани видавництва перших шкільних підручників українською мовою і творів для дітей, які з 1917 р. почали видаватися в Катеринославі» [1]. У Катеринославі було надруковано дві книжечки для дітей Олени Пчілки: «Зелений гай. Віршики й казки з малюнками для дітей. Зложила Олена Пчілка» (1917), «Байки Олени Пчілки. Для сім'ї і школи» (1918).

Про «літературні» справи йдеться і в листуванні з Д. Яворницьким. На сьогодні маємо одинадцять листів Олени Пчілки до академіка, це переважно рекомендації та поради щодо друку творів у «Рідному краї» та «Молодій Україні». У листах згадується і про дочку Ольгу Косач-Кривинюк (Олену Зірку). Її переслідувала поліція, тривалий час вона була безробітною і лише завдяки «протекції» Д. Яворницького змогла працювати за фахом (лікарем). Проте перевага в листуванні надається «загальній» справі. У листі від 23.10.1909 року Олена Пчілка пише: *«З оповідання «Драний хутір» відбитки для Вас пришлю. У всякім же разі «Драний хутір» не залежеться. Коректуру пошлю Вам так, як Ви бажаєте... Поправку Вам у віршах зроблю; але, по-моєму, слід би ще в трьох місцях справити, бо не виходить міра вірша...*

Оповідання (розуміється «Драний хутір») мені дуже сподобалось, але я не хочу хвалити, щоб Ви чого лихого про мене не подумали: що я хочу піддобритись. Хороша річ – та й годі» [2, с. 236–237].

У листі від 02.11.1909 Олена Пчілка зазначає: *«Переходжу до справ літературних. Ваш патрет той знаю і він мені зовсім не подобається: очі опущені, убрання – німецьке, портрет давній. Се – Еварницький, а я хотіла б дати портрета Яворницького, що сидить на Дніпровій скелі... не пошкодуйте карбованця – зніміть портрета в убранні українським. Побачите, що за хороший козацький патрет буде! Такого я залюбки надрукую в «Ріднім краю» при Вашому оповіданні, або іншому творові» [2, с. 238].*

Із захопленням у листах писала Олена Пчілка і про катеринославський музей, що є гордістю й духовним центром України,

«дає тепло і світло українське». Навіть у листах адресу вказувала: «В Музей. Вельмишановному п. Дмитрові Еварницькому». Коли була в Катеринославі, при першій нагоді відвідувала музей. У травні 1915 року письменниця подарувала історичному музею збірку поезій Лесі Українки «На крилах пісень» (1904) із власноручним підписом: *«Прекрасному історичному музеєві в Катеринославі. Пам'ятка від О. Пчілки. с. Кам'янка. 1915 р.»* [1].

Висновки. Отже, перебування Олени Пчілки в Катеринославі було надзвичайно плідним, пов'язане зі служінням українському народу, розвитком національних духовних сил. Яскравим підтвердженням є роздуми свідомої патріотки в нарисі «В гостях у Катеринослава», видавнича діяльність, листування з Дмитром Яворницьким, зв'язки з діячами катеринославського товариства «Просвіта». У змалюванні мешканців Катеринослава домінує натуралістична образність із яскраво вираженою позитивною (Д.Яворницький) та негативною (Потьомкін, княгиня Уварова) експресією. У нарисі «В гостях у Катеринослава» авторка намагається передати болісне усвідомлення нікчемності людини перед глобальними цивілізаційними зрушеннями, плекаючи віру в духовну еволюцію особистості, збереження загальнолюдських чеснот, непідвладних тотальній руйнації.

Перелік використаних джерел та літератури

1. Василенко Н. «Золотий рій» Олени Пчілки на Придніпров'ї. URL: https://www.dnipro.lib.dp.ua/poetka_pismennicya_Pchilka
2. Епістолярна спадщина академіка Д.І. Яворницького. Вип. 2. Листи діячів культури до Д.І. Яворницького / укл. С.В. Абросимова, Н.Є. Василенко А.І Перкова. Дніпропетровськ, 1999. 460 с.
3. Ковальова Т.В. Розвиток жанру подорожнього нарису в українській журнальній періодиці 20–30-х рр. ХХ ст.: автореф. канд. філол. наук. Дніпропетровськ, 2014. 22 с.

4. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. Т. 2 / авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. Київ: ВЦ «Академія», 2007. 624 с.
5. Мікула О.Творчість Олени Пчілки і фольклор. Ужгород: Гражда, 2011. 312 с.
6. Новаківська Л.В. Просвітницька діяльність і педагогічні погляди Олени Пчілки: автореф. канд. пед. наук. Київ, 1999. 17 с.
7. Офіцерова А.П. Олена Пчілка за національний скарб українського народу. Вісник Маріупольського університету. Серія: Філологія, 2013, вип. 8. С. 85–91.
8. Пчілка Олена. В гостях у Катеринослава. URL: https://gorod.dp.ua/history/doc/v_gostjah_u_katerynoslava.pdf
9. Пчілка Олена. В гостях у Катеринослава. Сучасники про Д.І. Яворницького / упор. М. Чабан. Київ: МВП «Яролавів Вал», 1999. С. 345–48.
10. Чабан М.П., Шевцова З.І., Гапонов В.В. Просвітянка Ольга Косач-Кривинюк – земський лікар на Катеринославщині (до 140-річчя від дня народження). Історія медицини. Гастроентерологія. 2018. Вип. 52. № 3. С. 186–194.

УДК-821.161.2.09Пчілка

Анастасія Іщенко
Ірина Кононенко
(м. Ромни)

ОЛЕНА ПЧІЛКА – БЕРЕГІНЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО СКАРБУ

Анотація. У цій статті досліджено дії Олени Пчілки на протипавагу режиму, що пригнічував. Автором охарактеризовано стан української мови й літератури за тогочасного уряду. Саме Олена Пчілка виступає як берегиня вітчизняної свідомості й національності. Відома діячка через дитячу та наукову літературу, праці та школи висвітлювала свої ідеї.

Ключові слова: дитяча література, національна культура, розвиток культури, письменниця-патріотка, українська мова та література.

Проблематика дослідження прослідковується у детальному вивченні національної ідеї у творах Олени Пчілки, а також у її суспільних справах.

Мета статті полягає у детальному висвітленні розвитку історичної та патріотичної динаміки у творах письменниці і їх зв'язку з політикою і культурою тієї епохи.

Текст статті. Ні для кого не секрет, що українська школа була на межі фантастичного за часів царської Росії. Усі заборони й утиски зі сторони нещадної влади змушували опускати руки людей, які боролися за національні ідеї і власну народну свідомість. Ось чому ті, у кого залишилася надія до виховання справедливого покоління вдавалися до різноманітних заміни понять. У середовищі фахівців спостерігалися намагання виробити методичні основи вивчення рідної мови. Звісно, Олена Пчілка не була винятком.

Олена Пчілка, незважаючи на багаточисленні заборони російського імперіалізму, впевнено стояла на своєму – на захисті

національних інтересів народу і педагогіки, яка була потрібна за-
для виховання відповідального покоління молоді. Нерідко подіб-
ний ентузіазм схожих людей переборював неможливі перепони.

Олена Пчілка прекрасно усвідомлювала, що створення, а тим
паче формування української свідомості неможливе без розвитку
української мови та літератури. Ось чому письменниця так боро-
лася проти заборони викладання українською мовою в школах.
У свою чергу, це неабияк сприятиме усвідомленню національної
гордості самими українцями. Що цікаво, однією з дій Олени
Пчілки було підписання резолюції у 1904 р., після святкування
35-річчя літературної діяльності Івана Нечуя-Левицького, у якій
достеменно вказувалось, що заборона української мови позбав-
ляє не лише українську інтелігенцію можливості висловлювати
свої думки, а й відбирає таку неймовірну можливість у народу
дізнаватися про світ саме рідною мовою-ненькою. На думку пое-
теси через це не існувало певної впевненості українського народу
у своїй державності, саме це забиало сподівання на еволюцію
власної культури.

Безперечно, гурток «Література», або «Плеяда молодих укра-
їнських літераторів» був важливим етапом у культурному житті
України. Нам відомо, що він діяв з 1889 року і очолювали його
саме Олена Пчілка, Микола Лисенко і Михайло Старицький.
«Плеяда...» стала академією виховання нового покоління, при-
лучення до вивчення власної ідентичності свідомо. Як зазначає
Г. Аврахов: «Це була розгалужена, новітня школа самовдоскона-
лення ініціативної молоді, де навчалося і так чи інакше заявило
про себе, як творчу особистість, понад тридцять «плеядівців»
[1, с. 144]

Членами цього освітньо-творчого осередку стали не лише
нащадки названих родів – Леся Українка, Л. Старицька-
Черняхівська, Михайло Обачний (Косач), Грицько Григоренко
(О. Судовщикова). Старші, поважні досвідом і віком, ніколи
не тяжіли повчальництвом над молодими, а були рівноправними

партнерами в літературних дискусіях. Плеяду молодих сприймали як «плоть од плоті, кость од кості нашої» (Олена Пчілка). Духовне зростання кожного з членів було справою всіх, а духовне зростання громади – ставало надбанням кожного. Гурток існував як велика духовна родина, що ставила метою формування самобутньої національно свідомої творчої особистості.

Таким чином, українське крило товариства, до складу якого входила і Олена Пчілка, сприяло духовному піднесенню українського народу шляхом заохочення до української літератури і мистецтва юних талантів. Справами, близькими серцю Олени Пчілки було надання необхідної допомоги молодим письменникам, артистам, художникам, збирання і вивчення української народної творчості.

Письменниця-патріотка, спрямовувала свою творчу діяльність на виховання молодих українців, що досі лишається недооціненою в контексті національно-культурного будівництва України. О. Косач задавала живі, органічні засади виховання, її творча педагогіка ґрунтується на здорових принципах народної моралі, на гармонійному впливові благодатної української природи, на визнанні глибокої національної традиції, міфології [2, с. 54, 299]. Її досвід був загальноохоплюючим, таким, що враховував усі недоліки українського суспільства та сприяв його виправленню.

Виховна школа Олени Пчілки не має аналогів у світовій практиці. Багато уваги вона приділяла романтичному елементові у вихованні: вважала необхідним складником доброго виховання мрію у прекрасне. Зайве доводити, що в цьому відношенні літературна класика могла служити якнайкращим доказом. Не випадково у вихованні власних дітей О.П. Косач використовувала класичну літературу, до якої прилучала дітей змалечку. І це давало свої ефекти: літературний романтизм захоплював маленьких читачів, надихав їх на цікаві, творчі ігри. А пізніше, як це підтвердилося в творчій долі

Лесі Українки, він міг також обернутися неймовірним інтересом до світових тем та образів у власній творчості [3, с. 83]. Тобто майстерність Олени Пчілки у вихованні любові до всього рідного була неперевершеною. Фольклорні джерела письменниці відкривала перед дитиною із геніальністю майстра, будила в дитячій душі творчі начала, давала стимул творчій уяві та фантазії. Сутність творчого педагогічного підходу Олени Пчілки знайшла відображення у романтичному піднесенні та поетизації дитячої душі, яка після таких уроків творчості залишалася з людиною на все життя.

Любов до рідного, українського проходить через усі справи Великої Письменниці. Зокрема, це стосується найсвітлішого, що є у житті – дітей, які є майбутнім нашої країни, а їх правильне виховання – запорукою духовного

багатства нації. Тому письменниці звертається до дитячого письменства та дитячого читання як актуального способу розвитку майбутнього громадянина. Мова не йде лише про особистісно-родинні передумови, хоча й вони тут важливі: спершу письменниці підбирала найкращу лектуру для своїх дітей, пізніше – для внуків, яких також дуже любила. У ширшому сенсі особистий педагогічний досвід був перенесений на загальноукраїнську ситуацію, яка чекала на розумних, глибоких, національно свідомих осіб.

Найкращим подарунком для дитини Олена Пчілка вважала цікаві й корисні книги, а тому часто дарувала їх як своїм, так і дітям друзів, знайомих. Так, Б. Комаров, згадуючи приїзди Олени Пчілки до Одеси, писав, що вона завжди привозила «в гостинець» книги: поезії Надсона, оповідання Діккенса, казки Андерсена, свою збірку «Думки-мережанки», переклади та перші твори своїх дітей Михайла і Лесі.

Педагогічні уроки, засвоєні під час виховання власних дітей, служили для Олени Пчілки безпомилковим барометром у подальшій творчості. А ефекти, яких вона домоглася, працюючи

з дітьми, вражаючи. «Увага до духовного виховання забезпечила велику віддачу з боку дітей, які мусили завдячувати матері любов'ю до літератури, світової історії, знанням іноземних мов, розвитком талантів. Всі діти займалися художніми перекладами, писали художні твори» [4, с. 246].

Досвідчений педагог, Олена Пчілка вважала, щоб глибоко проинятися суспільними проблемами, в коло дитячого читання потрібно вводити твори, що несуть наукові відомості про природу і навколишній світ. Авторка сприяє доведенню до молодого покоління науково-пізнавального матеріалу, необхідного для сприйняття дітьми знань про найбільш загальні закономірності довкілля. Таким чином, щоб юні читачі могли дізнатися багато цікавого про землю та різноманітні зміни на її поверхні, про море, вулкани, коралові острови, «крейдянні гори», повітря, сніг, вітер, про життя тварин та тропічні рослини, а також про багато інших речей та явищ природи.

Олена Пчілка вважала, що саме дитяча книжка може навчити дитину мислити, робити самостійні висновки, формувати світогляд, естетичні смаки, моральні переконання молодого покоління. Звідси також актуальність самостійного писання творів для дітей, коли доброї україномовної літератури бракувало. Звідси та вага, яку вона надавала правильному, розсудливому вибору книг для дитячого читання.

Олена Пчілка не випадково зосередила свою увагу на дитячій педагогіці та літературі. Проблема дитинства й виховання є першочерговою. Про це письменниця завжди наголошувала у своїй творчості. У рефераті «Праця виховальна», що зберігся у відділі рукописів Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України, вона палко переконує в потребі жертвовної праці для дітей. «Бо діти – се наш дорогий скарб, се – наша надія, се – молода Україна. Чи дитина виросте приятелем, чи ворогом України – се багато залежить од виховання, од того, що їй було зацеплено в сім'ї» [5]. Олена Пчілка в поетичній творчості для

дітей, делікатно відображає увагу до дитини та її духовного світу. Великий педагогічний досвід, врахування естетичних смаків власних дітей сприяли успіхові її віршів серед маленьких читачів. Те, як малята сприймають ліричне, письменниця добре знала, тому у її творах жива наука гармонії слова, ритму, відчуття краси.

Поетичні твори про природу особливо успішно реалізують завдання гордості за свій рідний край, естетичного виховання. Під час ознайомлення з ними, діти поринають у безмежність, вічність природи, розуміють її взаємозв'язок з людиною («Діточкам», «Весняні квіти», «Весна-красна», «До діточок», «Діброва смутная вже листячко ронила...», «Як швидко літо проминуло», «Змінилося все...» та ін.).

Патріотичним змістом відзначаються такі дитячі п'єси Олени Пчілки, як: «Казка Зеленого Гаю», «Весняний ранок Тарасовий», «Дві чарівниці», «Мир миром», «Щасливий день Тарасика Кравченка», «Без'язикий», «Кобзареві діти» та інші. Лише дві з них було надруковано. Інші п'єси ставилися на сцені з рукописів і користувались неймовірним успіхом у юних глядачів [6, с. 114–116].

Варто звернути увагу на типового героя дитячих творів Олени Пчілки. Це передусім сильна особистість, що живе у згоді з народною мораллю і вміє зарадити собі у нелегких ситуаціях. Людина активної життєвої позиції знаходиться у центрі багатьох її творів. Вона цілеспрямована, горда, наділена патріотичними почуттями, здатна діяти ініціативно, самостійно, неординарно. Авторка «перекладала» дитячою мовою тривожні дилеми дійсності, які знайомі кожній людині.

Олена Пчілка цінувала в людині особистість, індивідуальність, неповторну душу, а не її приналежність до класу чи нації. Яскравим прикладом цього є як її власні поетичні твори, так і ті, що вона перекладала з інших мов («Пророк», «Увінчаний співець», «Анчар» О. Пушкіна, «Співець» В. Сирокомлі, «Мцирі» (М. Лермонтова та ін.).

Висновки. Отже, Олена Пчілка в системі виховання молоді надавала важливого значення змісту й спрямуванню творів, що призначалися для дитячого читання. Письменниця вважала, що книга повинна давати дітям матеріал для пізнання дійсності, розвивати їхню увагу, позитивні риси характеру і водночас відповідати їхнім запитам та інтересам. Вона вміло вловлювала й вибудовувала елементи дитячої субкультури, на той час слабко проявлені в українській літературі.

Художня література для дітей, акцентуючи увагу на загальнолюдських, гуманістичних цінностях, має виховувати національно свідому людину, яка шанує історію, традиції, звичаї народу і відчуває відповідальність за його долю. Усім цим вимогам відповідала творчість для дітей самої Олени Пчілки.

Перелік використаних джерел та літератури

1. Аврахов Г. Олена Пчілка: барви особистості і феномен духу. *Дзвін*. 1993. № 10–12. С. 140–144.
2. Аврахов Г. Олена Пчілка – людина, що мала виняткове відчуття потреб нації. *Дивослово*. 1999. № 12. С. 54–56.
3. Драй-Хмара М. Леся Українка: Життя і творчість. Київ: Держвидав України, 1926. 156 с.
4. Історія української літератури ХІХ століття. 70–90-ті роки / за ред. О. Гнідан: У 2 кн. Київ: Вища школа, 2002. Кн. 1. С. 453–454.
5. Пчілка Олена. Праця виховальна. Доповідь. 16. VI. 1917. Олена Пчілка. ІЛ., Ф. 28.
6. Мірошніченко Л. Український дитячий театр Олени Пчілки. *Київська старовина*. 1999. № 4. С. 114–125.

УДК 746.3(477):929(092) Пчілка

Людмила Кизяк
Ірина Бідюк
(м. Звягель)

ВІДРОДЖЕННЯ УЗОРІВ, ЗІБРАНИХ ОЛЕНОЮ ПЧІЛКОЮ, У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ВИШИВЦІ

Анотація. *Стаття присвячена аналізу збірки «Українські узори», яку упорядкувала й видала українська письменниця Олена Пчілка. Дослідження доступно розкриває важливість використання автентичних узорів, подано національні орнаменти, які збрала Олена Пчілка, а також наведено варіанти використання їх елементів в оздобленні сучасних швейних виробів.*

Ключові слова: *узор, Олена Пчілка, технічний малюнок, орнаментальність, особливості кольорознавства, вишивка, техніка вишивки, особливості виконання вишивки, швейний виріб.*

Постановка проблеми. Сьогодні Україна продовжує свій шлях відродження як суверенної та незалежної держави, що супроводжується активним процесом формування національно-культурної свідомості, значною зацікавленістю до історичного минулого. У таких реаліях актуальним є відродження національних традицій, зокрема використання автентичних узорів у сучасній українській вишивці.

Значний внесок у розвиток та збереження української вишивки зробила Ольга Петрівна Косач-Драгоманова, знана під псевдонімом Олена Пчілка. Людина з широким світоглядом і ґрунтовною освітою, вона зажила слави в історії української етнології як мистецтвознавець, мистецький критик і популяризатор народно-ужиткового мистецтва.

Метою дослідження є аналіз особливостей кольорознавства, орнаменталії та технології виконання технік вишивки зі збірки «Українські узори», яку упорядкувала й видала Олена Пчілка (О.П. Косач-Драгоманова).

Текст статті. Мистецтво художньої вишивки є невід'ємною духовною частиною українського народу. Кожна господиня знає, що вишитий виріб – це оберіг родини і благополуччя майбутнього дітей. Тому всі ставляться до вишивки дуже сакрально, а до виготовлення виробів із вишивкою підходять обережно, дотримуючись певних законів (канонів).

В Україні вишивати вміли у всіх регіонах. Кожна область, інколи навіть село, володіли своїми унікальними техніками вишивання. Проаналізувавши старовинні та сучасніші зразки вишивок, можна умовно скласти своєрідний атлас регіонів України за типовими для них візерунками, орнаментами і символами, техніками і кольорами. І хоч чітких меж використання певної техніки вишивки ніколи не було (бо люди, спілкуючись, передавали, навчали одне-одного особливостей ремесла свого краю) та все ж є головні риси, які відрізняли кожную область від іншої [10, с. 106–107].

У час, коли політика російського імперського уряду була спрямована на повну денаціоналізацію нашого народу Олена Пчілка, натхненна ідеями і порадами брата Михайла Драгоманова, при надійній підтримці чоловіка Петра Антоновича Косача, невтомно працює задля того, щоб вижила самобутня українська культура [6].

Роки перебування на Житомирщині, зокрема у Звягелі (тоді офіційно – Новограді-Волинському), куди Олена Пчілка приїхала після заміжжя, були роками збору матеріалів до видання збірки. Цей край захопив молоду жінку багатими проявами народної творчості та збереженням давніх обрядів [7].

У своїй автобіографії Ольга Петрівна написала: «Ще в гурті брата Михайла я захопилась етнографією. Цей нахил до записів етнографічних я привезла з собою у Звягель. Та який багатий ґрунт я знайшла на Волині! Вся ця країна, а надто Звягельщина, мене чарувала. Мова волиняків мені здавалась розкішною, чарівною. Правда, були особливості, відмінні від моєї рідної Полтавщини, але це мені особливо подобалось. Вишивки – непочатий край!» [8].

У 1876 року Олена Пчілка публікує ґрунтовне видання з системного студіювання українського традиційного вишивального мистецтва: «Українській народный орнаментъ. Вышивки, ткани, писанки». Видання складалось із 31 листа. Тут були представленні збірці нагрудних та нарукавних орнаментів вишитих сорочок, зразки узорів на рушниках, нашивних стрічкових гердан та писанок з коментарями упорядниці [5, с. 100].

Цією збіркою письменниця поклала початок науково-етнографічній розробці української орнаментики, а також ввела в європейський науковий мистецтвознавчий обіг розуміння існування української орнаментики. Іван Франко писав: «...Здаєсь, компетентнішого робітника надъ Вас не знайду» [2].

Позитивні відгуки на збірку були надруковані в тогочасній французькій та австрійській пресі. Так, французький історик Альфред Рамбо у паризькому часописі «Revue des Deux Mondes» (фр. «Огляд двох світів» чи «Огляд Старого і Нового світу») захоплено зазначає: «Ці граціозні мотиви прості та гармонійні як відверті мелодії України. У всьому цьому присутнє мистецтво, мистецтво наївне, інстинктивне та вишукане». Вчений використовує згадану працю під час читання лекцій у Паризькій академії мистецтв [4].

Аналізуючи узори зі збірки Олени Пчілки можна зробити висновки щодо кольорів та видів орнаменту, які переважали на Звягельщині, а також технік виконання вишивки.

Художня якість вишивки великою мірою залежить від композиції малюнка – творчого поєднання різних елементів узору, але однаковим за змістом, кольором, формою. Для вишивальниці дуже важливо знати, яку роль відіграють кольори. Це допоможе обирати найкраще поєднання у вишивці, оскільки вдалий добір кольорів ниток робить цікавим навіть невдалий малюнок. Усі кольори вишивки повинні бути пов'язані між собою, утворюючи гармонію [9, с. 167].

Для Житомирщини характерними кольорами є чорний, червоний, білий і синій. Чорний колір символізує землю,

а земля – це годувальниця, багатство і благополуччя. Він також вказує на глибину Божественної Таємниці. Наприклад, ченці носять чорне на знак повного зречення від усього мирського, відсторонення від світу, намірів заглибитися у вивчення божественного, причаститися до нього.

Червоний означає радість, пристрасть, любов і життєлюбність. Червоний займає перше місце в палітрі кольорів. Цей колір – втілення життя, тож його наділяють властивостями оберега. На весільних рушниках він вказує на нерозривні зв'язки в сім'ї, кровні зв'язки. Цей колір мають всі символи, чия сила спрямована на зміцнення сім'ї та формування її щасливого життя.

Білий переважно використовується для вишивання мережок. Білий колір – це джерело чистоти, непорочності, святості. Раніше його настільки цінували, що навіть обручки робили зі срібла. Також білий колір радості і світлих подій, тому вишиванки в таких тонах вважаються святковими.

Синій колір є символом стихії води, жіночої енергії, сили, протилежній чоловічій стихії вогню. Поєднання червоного і синього виражає єдність і суперечку двох сил, двох стихій. Синій колір говорить про прагнення до нескінченності. Він дає напрямок, але не дає кінцевої точки [12].

Для композиції вишивки характерна особлива орнаментальність. Орнамент – це графічна чи живописна прикраса, створена з ритмічно поєднаних елементів геометричного або рослинної форми.

В орнаментальних композиціях вишивки велику роль відіграють мотиви-символи, значення яких змінювалося з розвитком суспільства, але завжди люди вірили в те, що вони володіють магічною силою. Усі мотиви взяті з реального життя, на що вказують їхні назви. За зовнішнім виглядом мотиви, які зустрічаються на вишитих виробах, бувають геометричними, рослинними, зооморфними, антропоморфними [12].

Досліджуючи видання Олени Пчілки «Українські узори», можна зробити висновок, що вишивці Житомирщини притаманні

такі мотиви: «колосок», «барвінок», «мальва», «калина», «виноград», «хміль», «дубові листочки» тощо. Вони несуть у собі відображення древніх символічних уявлень народу. Так, мотив «барвінку» є символом нев'янучого життя. У вишивці спостерігаємо і древній символ «дерево життя», зображуваний переважно у формі листя і гілок. У вишивках орнаментів часто зображуються птахи, обов'язково, у парі [1].

Також вишивці краю притаманні геометричні, рослинні та тваринні мотиви. Геометричні символізують поєднання батьківської та материнської енергій. Наприклад, трикутник символізує гори; круг, ромб та квадрат – сонце та місяць. До мотивів рослинного світу належать такі, як меандр, овес, косиці, перерва – у вигляді рослини, що стелиться по землі.

До мотивів тваринного світу (зооморфних) можна віднести такі символи: вуж – фігура у вигляді ламаної лінії, в'юни – фігура, утворена з ламаних ліній, одна з яких має загнуті кінці; раки – у вигляді перехрещених ліній, одна з яких має загнуті кінці; ластівка – має вигляд крил птаха у польоті, символ доброї звістки; сови – фігура у вигляді перехрещених ліній із загнутими в різні боки кінцями; барани – дві лінії, що перетинаються, із загнутими всередину кінцями; цуцики – дві паралельні лінії з чотирма перекладинами; волове око – має вигляд ромбів, що знаходять один на одному [1].

На основі цих мотивів-символів і будуються орнаменти вишивки Звягельщини. Виконувались такі вишивки на біло-сірих лляних або конопляних домотканих тканинах. Вирішальний вплив на характер та вибір мотивів орнаменту мають різноманітні «техніки» вишивки. Найвідоміші технічні прийоми вишивання: «хрестик», «занизування», «вирізування», «поверхневий верхоплут», «ретязь», «гладь», «лиштва», «мережка прутик з настилом» та інші. Однією з найпоширеніших технік вишивки на Звягельщині була техніка вишивки «хрестик», «гладь».

«В цьому збірнику міщу знов – чисто народні зразки вишивання, зібрані на Україні, по нашим селах. Потреба в таких зразках,

чисто народніх українських – велика, бо й зразки вишиванок, так само як твори народного слова, або пісні, можуть псуватися, калічитись. До сього псування чимало прилучилися, призвели, ті «премії», розмальовані листочки з візерунками, що ними обгортають, наприклад, брусочки мила, тощо. Такі зразки стилю спотвореного, з тим таких неподобним зуб'ям, та ляпаними здоровими квітами (трояндами, рожами), можна побачити вже не тільки на вишиванках у городянок (на рушниках, на сорочках), а й на вишиванках селянських; (іноді такі визирунки й з «модних журналів») [11, с. 87].

Відродження української ідентичності через популяризацію народної вишивки – важливий елемент національно-патріотичного виховання та духовного становлення українців. З метою популяризації узорів, які збрала Олена Пчілка, директор музею родини Косачів-Драгоманових Людмила Гамма ініціювала проєкт із вишивання полотна за узорами Олени Пчілки, із залученням до цієї роботи представників різних міст України.

Конопляне полотно для вишивання узорів передав краєзнавець Едуард Соломін. Розробити ескіз для вишивання та керувати самим процесом праці мали честь майстрині та учні Новоград-Волинського вищого професійного училища.

Кожен вид діяльності має певну послідовність роботи. Від правильно побудованої послідовності залежить якість виготовлення виробу. Перед тим як почати вишивати, також потрібно стежити за послідовністю роботи, а саме:

- вибір моделі для оздоблення;
- вибір орнаменту;
- підбір технік виконання вишивки;
- підготовка технічного малюнка;
- підбір матеріалів та інструментів;
- організація робочого місця;
- виготовлення відшивки.

Кожен з цих пунктів має певну послідовність, адже від цього залежить якість виконання та естетичний вигляд виробу.

Ескіз вишивки був виконаний на папері в кольорі та в зменшеному вигляді. Орнаменти вибрані від більшого до меншого, в певних проміжках між поверхневими техніками вишивки, були вставлені прозоро-рахункові мережки, також від більшої мережки до меншої. По центру виробу запланували вишити уривок з віршу Олени Пчілки «Волинські спогади»:

*«Ви, Звягеля скелі, узгір'я веселі!
Ми з вами пак довго живали!
Найкращії літа з життя сього світа
Мої проміж вас пролітали!».*

Саме ці слова для нас, земляків, є дуже символічними. Під уривком вірша було вирішено відтворити підпис Олени Пчілки. Для реалізації цього задуму майстрині та учениці училища провели ряд дослідницьких робіт, аби якомога краще передати всі нюанси підпису письменниці. Також було збільшено та розроблено під вишивку розмір вірша та підпису.

Підготувавши ескіз для виконання вишивки за мотивами узорів Олени Пчілки, вишивальниці перейшли до наступного етапу реалізації проекту – підготовки технічного малюнка та виготовлення відшивки. Технічний малюнок призначений для того, щоб майстриня могла перезняти або відтворити узор вишивки у відповідному кольорі. Для відтворення, перезняття або компоновки рахунковими техніками певного узору використовують міліметровий папір з різною величиною сітки. На міліметровому папері одна клітинка відповідає одному хресту, солов'їному вічку, стовпчику, лиштві, клітинці зернового виводу, стібку набивання тощо. А інколи одна клітинка – одна нитка тканини [3].

Презентація ескізу відбулась в місцевому музеї родини Косачів-Драгоманових. Священник Свято-Михайлівського собору (м. Звягель) ієрей Артемій освятив полотно і благословив на роботу з вишивання.

Коли ескіз виробу підготовлений і технічні моменти з'ясовано, потрібно все відшити на окремій тканині, щоб з'ясувати

розрахунок вишивальних ниток для певного стібка та підібрати кількість ниток тканини для вишивання. Такий процес називається виготовлення відшивки (Додаток А).

У рамках Міжнародного свята літератури і мистецтв «Лесині джерела», яке майже 40 років щорічно проходить на батьківщині Лесі Українки у місті Звягелі (Новограді-Волинському), 26 липня 2019 року в музеї родини Косачів-Драгоманових відбулась мистецька акція «Узори Олени Пчілки», яка об'єднала навколо себе шанувальників літературного слова й образотворчого мистецтва. Кожен бажаючий завітавши до музею родини долучився до вишивання на полотні стародавніми українськими узорами. Тоді й розпочалася реалізація проєкту з вишивання полотна за узорами Олени Пчілки.

Опісля до роботи долучилися бібліотекарі Гадяцької бібліотеки ім. Лесі Українки (Полтавська обл.). Впродовж місяця полотно вишивали на батьківщині авторки збірки.

Наступними естафету вишивання отримали жителі Одещини, зокрема майстри та учні Березівського вищого професійного училища Державного університету «Одеська політехніка» (Додаток Б), майстри Одеського обласного центру української культури та представники студії декоративно-ужиткового мистецтва «Дивосвіт» (м. Доброслав).

Далі до створення унікального вишиваного полотна долучилися майстрині Пулинщини Житомирської обл. Вишивальниці впродовж місяця вишивали зазначений узор зі збірки Олени Пчілки, участь у роботі брали майстри, які володіють умінням вишивки та виявили бажання стати частиною історії декоративно-ужиткового мистецтва. Аби якнайкраще реалізувати узори для представників Пулина майстри та учні Новоград-Волинського вищого професійного училища провели майстер-клас. Залишивши візерунки на полотні, які вже стали частиною творення нової історії української культури, 24-х метрове полотно передали до міст-побратимів Звягеля – Борислава (Львівська обл.) та Коломиї (Івано-Франківська обл.).

Упродовж «подорожі» полотна містами України, з 2019 року до сьогодні, до вишивання долучалися не лише майстрині вишивки, а й військовослужбовці, лікарі, представники влади, гості Звягеля з України, Польщі, Німеччини, Сполучених Штатів Америки, Північної Кореї, Японії, Франції, Ізраїлю, а також відомі діячі України. Зокрема, під час перебування полотна у м. Гадяч, на ньому залишила декілька стібків українська співачка та акторка, лауреатка Державної премії УРСР ім. Тараса Шевченка, Герой України – Ніна Митрофанівна Матвієнко.

Варто зазначити, що важливо також відроджувати узори зібрані Оленою Пчілкою і в оздобленні сучасного одягу. Ще декілька років тому вишитий одяг був атрибутом хіба що святкування Дня Незалежності або концерту з виконання українських народних пісень. При слові вишиванка всі уявляли білу сорочку, вишиту червоними та чорними нитками, або, щонайменше, традиційний національний костюм з жіночою плахтою або чоловічими шароварами. Вивчення орнаментів і тканин взагалі було справою лише музейних працівників або колекціонерів. Відродження популярності вишиванки у незалежній Україні відбулось після Помаранчевої революції. На «хвилі» патріотизму та національної єдності багато людей носили вишитий одяг як повсякденний. Остаточним «вибухом» моди на вишиванку стали події 2014 року, коли в бажанні об'єднатися навколо спільної мети, українці стали заново шукати впізнаваний і всім зрозумілий символ ідентичності. І саме тоді вишита сорочка набула своє повноцінне друге життя.

Вишиванка і сьогодні зазнає трансформацій. Найкраще виглядають осучаснені моделі, які поєднують у собі сучасний матеріал, комфортний крій, національні кольори, зберігають автентичність та орнаментальність.

Усе вищезазначене надихнуло майстринь та учнів Новоград-Волинського вищого професійного училища на створення ексклюзивних жіночої та чоловічої вишиванок із використанням

народних узорів зі збірки Олени Пчілки. Головна мета на воєнне сьогодення – це підняття патріотизму та історичної грамотності здобувачів освіти. Ніщо так не стимулює до роботи як власні розробки, що перегукуються з минулим і сьогоденням. Зокрема, для створення виробів були використані такі техніки в геометричних орнаментах як: мережка «прутик з настилом», «пряма лиштва», «ретязь». Кольори тканини для виробів та нитки виконання вишивки було обрано національні. Амбасадорами виробів стали сучасні українські співаки – Анастасія Приходько (Додаток В) та УАКТАК (Ярослав Карпук).

Враховуючи результати дослідження, можна зробити висновок, що Олена Пчілка втілила в життя мрії багатьох рукодільниць, майстринь, культурознавців і показала відповідальність перед своїм народом та якнайкраще продемонструвала відданість мистецтву.

Усі роки перебування у Звягелі, були роками збору матеріалів до видання «Українські узори». Цей край захопив молоду жінку багатими проявами народної творчості та збереженням давніх обрядів.

Проаналізувавши видання, можна зробити висновок, що на Звягельщині переважали такі види орнаментів як: геометричний, рослинний, зооморфний, рідше використовувався антропоморфний та предметний. Також популярністю користувався і змішаний вид орнаменту, наприклад, геометрично-рослинний. Кожен з цих видів мав певну сакральність і оберегову значимість.

Збірка Олени Пчілки стала цінним і невід’ємним внеском у скарбницю не тільки української, а й світової спадщини народного мистецтва України. Її видання – це величезний культурний, історичний, мистецький внесок у розвиток та збереження моди української вишивки Звягельщини.

Висновки. Сьогодні узори, які зібрала Олена Пчілка об’єднують українців. Зокрема, реалізація проєкту з вишивання полотна за її узорами – це значний внесок у відродження української

культури та національної ідентичності. «Подорож» полотна містами України дала змогу долучити не лише майстрів з вишивки, а й всіх бажаючих, зокрема молодь, до важливої національно-виховної роботи. Узори, зібрані письменницею, стали відомі не лише на Житомирщині, а їх елементи у вишивці почали використовувати у всій Україні. Актуальною на сьогодні є стилізація узорів зібраних Ольгою Петрівною в оздобленні сучасного одягу. Такий одяг надихатиме та виховуватиме наше суспільство на засадах любові до рідного краю та Батьківщини.

Цінуймо свою рідну культуру та національну ідентичність так, як це робила Ольга Косач-Драгоманова!

ДОДАТКИ

Додаток А

Процес виготовлення відшивки за узорами зі збірки Олени Пчілки на конопляному полотні



Додаток Б

**Вишивання частини великого полотна майстрами
та учнями Березівського вищого професійного училища
ДУ «Одеська політехніка»**



Додаток В

**Українська співачка Анастасія Приходько у вишиванці
оздобленій елементами узору зі збірки Олени Пчілки**



Перелік використаних джерел та літератури

1. «Вишивана моя Україна» на Житомирщині: «А над світом українська вишивка цвіте!». 2016. URL: <http://surl.li/ntdgz> (дата звернення: 25.04.2024).
2. Іскорко-Ігнатенко В. Народознавчі праці члена-кореспондента Академії наук України Олени Пчілки. *Народна творчість та етнографія*. 1999. № 4. С. 67.
3. Костюкова В. Традиційні засоби виконання та техніки оздоблення народного вишивального мистецтва Київщини XIX–XX століть. URL: <http://surl.li/ntzua> (дата звернення: 28.04.2024).
4. Нарбут О. Олена Пчілка. Видання «Український народний орнамент» 1876 р. URL: <http://surl.li/ntbqp> (дата звернення: 22.04.2024).
5. Олійник М. Студії української орнаментики Ольги Косач: наукові та міжкультурні зрізи джерельної бази. *Народна творчість та етнологія*. 2021. № 4 (жовтень-грудень). С. 94–109.
6. Олійник М. Українська вишивка як етнографічне явище у доробку Олени Пчілки: рефлексії кінця XIX – початку XX століття та сучасний дискурс. URL: <http://surl.li/nudfh> (дата звернення: 10.04.2024).
7. Освіта та виховання в родині Косачів: матеріали V Всеукр. Косачівських пед. читань, приурочених до 150-річчя Андроника Лазарчука, відомого українського художника і педагога-організатора художньої освіти на Волині та в Україні, і 150-річчя від дня народження Лесі Українки (26 червня 2020 р., м. Луцьк) / упоряд.: П.С. Олешко, Н.М. Кот, А.М. Силюк. Луцьк: Волинський ІППО, 2020. 144 с. URL: <http://surl.li/nudcq> (дата звернення: 02.04.2024).
8. Пчілка О. Оповідання (з автобіографією) / до друку виготовив Т. Черкаський. Х.: Кооперативне видавн. РУХ, 1930. 288 с.
9. Радкевич В.О., Пашченко Г.М. Технологія вишивки: підручник / за ред. Н.Г. Ничкало. К.: Вища школа, 1997. 303 с.

10. Рашидова С. Вишивка – культурна традиція українського народу і виховання молоді: збірник тез Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції, присвяченої Всесвітньому дню вишиванки. К.: Педагогічна думка, 2020. 162 с. URL: <http://surl.li/ntays> (дата звернення: 19.04.2024).
11. Українські узори. Зібрала Олена Пчілка (О. Косач): Видання шосте. 1947. URL: <https://salo.li/7bb3816> (дата звернення: 25.04.2024).
12. Що символізують кольори візерунків на вишивці? URL: <http://surl.li/ntczl/> (дата звернення: 13.04.2024).

821.161.2.09 Пчілка (092)

Олександра Крутас
(м. Харків)

ГРОМАДСЬКА, ПОЛІТИЧНА ТА ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ

Анотація. *Стаття про Олену Пчілку, яка створила цілу епоху в українській культурі. Талановита авторка повістей, оповідань, новел, нарисів, перекладів творів світової класики, а також громадський діяч, педагог, редактор, видавець. Олену Пчілку вшановують за талант, мужність, свободолюбивість, жінку із гордою і щедрою душею. В статті відтворені невеликі сторінки її життєвої і творчої біографії.*

Ключові слова: *особистість; поетичне слово; науковість; видавничі здібності; педагог; талант; діяльність.*

Постановка проблеми. Ознайомлення з величною силою слова Олени Пчілки, думок, діянь, зі створеною літературною спадщиною, громадською, політичною та видавничою діяльністю.

Мета дослідження. Збереження літературно-мистецької спадщини Олени Пчілки та пам'яті про славну людину нашої країни.

Текст статті. Яскрава зірка української культури, неординарна особистість, пристрасна патріотка, талановита письменниця і педагог, перекладачка, критик, публіцист, етнограф, фольклорист, журналістка, редакторка, видавець, активна громадська діячка. Такою була Ольга Петрівна Косач, сестра Михайла Драгоманова, матір Лесі Українки. Їй належить чільне місце в історії української культури.

Життя і творчість Олени Пчілки ще недостатньо досліджені й вивчені, її ім'я незаслужено залишається в тіні її талановитої доньки Лесі Українки. Тому вивчення й дослідження творчості Олени Пчілки – багатий матеріал для літераторів, істориків і краєзнавців.

Творчість і громадська діяльність Олени Пчілки припала на важкий період в історії українського народу – період усіляких заборон української мови, книжок, театру, закриття недільних шкіл. У літературі й мистецтві – засилля царської адміністрації, переслідування і конфіскація видань, які видавались чимось підозрілими для цензорів. Художня творчість Олени Пчілки відбила окремі суттєві тенденції тогочасної літератури, а разом з тим ідеї й настрої середовища, серед якого вона виростала і про яке писала. Її громадська, видавнича, літературно-критична та перекладацька діяльність стала помітним компонентом тогочасної української літератури. Але ніщо не могло зламати її патріотичних переконань. Усе своє життя вона невтомно трудилась, була за словами Панаса Мирного «...робоча, як бджола». Трудилась на ниві сімейній, сама виховувала своїх шістьох дітей. Виростила їх такими ж патріотами, якою була сама. Олена Пчілка була енергійною, працьовитою і принциповою жінкою, яка ніколи не зрікалася своїх поглядів, не боячись переслідувань чи арештів. Не покладаючи рук працювала на ниві українській.

Закінчивши Київський зразковий пансіон шляхетних дівчат (1866), Олена Пчілка здобула ґрунтовні знання з літератури, досконало опанувала німецьку та французьку мови. Але не тільки це відіграло важливу роль у формуванні світогляду майбутньої письменниці. Вона потрапила до Києва в благодатну пору загального громадського піднесення. Опинившись у середовищі київської групи «українофілів», які згодом склали ядро «Старої громади», вона захоплюється їх ідеями. Тут в основному формувався її світогляд, літературно-естетичне кредо, яке не зазнало суттєвих змін протягом усього її довгого життя.

Тут вона знайомиться з Михайлом Старицьким і Миколою Лисенком, а з часом це знайомство переходить у міцну довголітню дружбу.

На Волині, куди вона переїхала з чоловіком, за прикладом і підтримкою старших товаришів пильно вивчає народний побут

і народну творчість. Від місцевих людей, мандрівних кобзарів і лірників записує найрізноманітніші пісні, обряди, звичаї. Особливе наукове значення мала зібрана нею велика колекція зразків народного орнаменту. А книжка, видана друком у Києві 1876 року «Український народний орнамент», принесла їй славу першого в Україні знавця цього давнього й незабутнього різновиду народного мистецтва. Ця робота здобула високу оцінку українських та зарубіжних вчених.

Багато з того, що робила ця жінка, було зроблено вперше. Вона була однією з перших матерів хто навчав дітей рідною українською мовою, запровадила багато неологізмів в українську мову, уперше запровадила слово «жарт» для драматичних творів, уперше в українській літературі у своїх творах показала життя української інтелігенції. Об'єктивно-розповідна манера письма дала їй змогу ширше зображувати життя, виступити за розвиток художніх форм – творити українську культуру так, як можна було, пробуючи своє перо в усіх літературних жанрах. Її читачем були найширші демократичні кола – від селянства до інтелігенції. Та й віковий діапазон був доволі широким – від дітей до дорослих.

На кінець XIX–початок XX ст. припадає розквіт українського відродження. Саме в цей час українська національна ідея стала панівною в силу свого історичного покликання. Ця національна ідея і живила творчість Олени Пчілки і її діяльність на суспільній і громадсько-політичній ниві. Вона спиралась на ґрунтовне знання історії України. У трактуванні національної ідеї письменниця бачила класове розшарування суспільства, в якому багатії висміюють народ, заперечуючи будь-які прояви народності, українства. Вищі верстви суспільства, відмежовуючись від народу, відкидають і свою приналежність до української нації, пристаючи до іншої – панівної. Цією панівною нацією була або польська або російська. Тому важливішою за класову є національна боротьба, боротьба за свою ідентичність.

Перші прозові твори Олена Пчілка надрукувала на початку 80-х років XIX століття у львівському журналі «Зоря». Це були оповідання «Пігмаліон», «Забавний вечір» і «Чад», в яких порушується тема фальшивого народолюбства. Вона відкрила Україні талановитого поета Павла Тичину – допомогла видати вірші, цим самим благословивши автора у велику світову літературу. За її сприянням у 1884 році у тому ж самому журналі «Зоря» з'явилася перша Лесина публікація – вірш «Конвалія», а згодом побачила світ і перша збірка «На крилах пісень».

Взагалі творчість і громадська діяльність Олени Пчілки надзвичайно багатогранні, вона посідає значне місце у розвитку української культури кінця XIX–початку XX століття.

Але її ім'я стало відоме широкому загалу порівняно нещодавно. Впродовж майже семи десятиліть можновладці намагалися стерти той слід, який залишила ця жінка, вбити пам'ять про неї, адже не могли пробачити ту безкомпромісність, яку вона виявила в усьому, що стосувалося України. А це і протести проти національних утисків і русифікації, і послідовне обґрунтування спроможності української культури посісти гідне місце в культурі світової, і пропаганда нашої історії, що будила у нащадків національну свідомість. Деякі літературознавці під тиском тодішньої системи спотворили духовний образ, намагаючись принизити цю видатну жінку, зводили на неї наклепи, звинувачували її у крайньому націоналізмі та вішали на неї ярлик буржуазно-ліберальної письменниці. Можливо тому й досі дуже мало літературних досліджень, які б охоплювали всі аспекти її багатогранної творчості.

Визначною подією в літературному житті стало видання у 1999 році наукового збірника «Олена Пчілка і Волинь», до якого ввійшли матеріали науково-практичної конференції, що відбулася в Луцьку. У збірнику дуже багато документальних свідчень, невідомих або маловідомих як читацькому загалу, так і науковцям. На жаль, видання вийшло дуже малим тиражем і тому є недоступним для тих, хто цікавиться творчістю Олени Пчілки.

Ми знаємо її як маму Лесі Українки й сестру Михайла Драгоманова, дитячу письменницю, відому громадську діячку, талановиту фольклористку, проте є ще майже невідомі напрямки діяльності цієї яскравої особистості та незаслужено забуті факти її біографії.

Відзначаючи 175-річний ювілей, необхідно згадати про те, що етнографічна робота Ольги Петрівни дістала високе визнання і їй, першій жінці в Україні, було присвоєно звання члена-кореспондента Української Академії наук.

Невідома нам ще одна грань таланту Олени Пчілки – таланту драматурга, адже вона написала дванадцять п'єс під загальною назвою «Український дитячий театр», з яких до цього часу опубліковано лише дві.

Талант Олени Пчілки проявився і в музичній творчості. Створені нею українські пісні стали народними. Наприклад, пісня «Без тебе, Олесю» набула такої популярності, що виконувалася навіть на концертах, а мелодія пісні «Розлилися води на чотири броди», яку Леся Українка чула в дитинстві і вважала за народну, стала центральною мелодією «Лісової пісні».

У 1884 році Олена Пчілка надрукувала свої «Переклади з Гоголя», тим самим розвиваючи та поширюючи рідну мову. Трохи пізніше вона видала збірник перекладів «Українським дітям». З 1883 року письменниця почала друкувати свої поезії та оповідання у львівському журналі «Зоря». Разом з М. Старицьким двічі видавала альманахи «Рада», в якому було надруковано її поему «Козачка Олена». Дуже цікавим було видання «Перший вінок» (1887 р.), який Ольга Петрівна підготувала разом з письменницею Н. Кобринською. Авторками цього видання були лише жінки. При тодішній розпорошеності літературних сил це було нелегкою справою. Немалу частку роботи у підготовці альманаху взяв на себе Іван Франко. Видання дістало схвальну оцінку критики. На сторінках видання Олена Пчілка надрукувала своє оповідання «Товаришка» та поему «Дебора».

У 1886 році вийшла в світ її збірка поезій «Думки-мережанки», що привернули увагу громадськості своїм щирим ліризмом і життєлюбством.

Авторка немов увесь час шукає себе в поетичному жанрі, звертається до різних форм і різних тем, якими жила українська поезія 80-х років. Збірка писалася, як зазначала Олена Петрівна, в різні часи і під різними настроями душі, то й зміст дуже перистий – і вірші, і байки, і чисто лірика.

Дуже активна літературно-громадська діяльність письменниці розгорнулася у Києві, куди Косачі переїхали жити. Вона організовує літературні вечори, підтримує молодих письменників.

У 1901 році українська громадськість урочисто відзначала 25-річчя літературної діяльності Олени Пчілки. Відомі в Україні люди говорили про заслуги письменниці в розвитку української літератури, культури і високо оцінили її діяльність. 1903 року відбулося відкриття пам'ятника І.П. Котляревському, Тодішньою владою було заборонено виголошувати промови українською мовою, але Олена Пчілка, всупереч забороні, свою промову виголосила рідною мовою. Цього ж року Олена Пчілка надрукувала цінну етнографічну розвідку про українські колядки. Трохи пізніше вона написала оповідання «Збентежена вечеря», «Півтора оселедця», комедію «Світова річ».

Серед ряду українських видань, що «самостійно» стали з'являтися в грозові дні революції 1905 року, був щотижневик «Рідний край», який почав видавати в Полтаві Микола Дмитрієв. У 1906 році на запрошення Дмитрієва Пчілка ввійшла до складу редакційної колегії журналу і переселилася в Полтаву. Тут вона проявила справжнє подвижництво – стає фактичним редактором і видавцем «Рідного краю», а з 1908 року журнал повністю переходить до її рук і вона почала видавати додаток «Молода Україна» – перше періодичне видання для дітей на Наддніпрянській Україні, який вийшов у 1908 році. Він народився й існував завдяки ентузіазму та копіткій праці Олени Петрівни. Переконана в необхідності такого видання

для підростаючого покоління свідомої української інтелігенції, вона всі фінансові витрати взяла на себе. Щоб краще уявити обставини, за яких з'явилась «Молода Україна», слід згадати ряд заборон (найбільш відомі – Валуєвський циркуляр 1863 року і його таємне доповнення – Емський указ 1876 року) унеможлиблював існування преси українською мовою на території України, що входила до складу Російської імперії. Такий стан тривав аж до революції 1905 року.

Поява дитячого часопису стала своєрідним підсумком життєвих і творчих надбань самої редакторки. Виховання власних дітей, а потім і онуків було джерелом незгасаючої енергії для Ольги Петрівни. Дбаючи про українську літературу для своїх дітей, а потім і онуків, вона поступово стверджувалася як дитяча письменниця. У 1882 році видала в Києві збірник перекладів «Українським дітям», оригінальні твори різних жанрів увійшли до збірки «Думки-мережанки» (1886 р.). Журнал «Молода Україна» став особливою сторінкою в житті письменниці, яскравим втіленням її багатогранного таланту і сходинкою для подальшої праці на літературній ниві.

Підґрунтям всієї діяльності Олени Пчілки було виховання в батьківській родині, в місті Гадячі на Полтавщині. І хоча рід Драгоманових – дворянський, проте діти виховувалися без гувернерів, у демократичних традиціях. Під впливом ідей брата Михайла Драгоманова і його друзів сформувалася її неосяжна любов до України, усвідомлення її пригнобленого становища і гаряче прагнення докласти своїх сил для ствердження та розвитку національної культури. Одним із етапів роботи на цьому шляху і було створення журналу для виховання наймолодшого покоління свідомої української еліти, з яким пов'язувалися мрії про щасливе майбутнє України: «Діти – се наш дорогий скарб, се наша надія, се – молода Україна». Журнал заклав міцну основу для розвитку вітчизняної дитячої періодики, зокрема дитячої публіцистики, сприяв національному вихованню молодого покоління українців.

Олена Пчілка досить майстерно подавала у своїх публікаціях для дітей про те чи інше явище поряд із пізнавальним

матеріалом вкраплення із художньої літератури, факти із сучасного суспільного життя, які виконували виховну і просвітницьку місію, сприяла виробленню у юного читача уважного ставлення до культурних і політичних подій в Україні та світі.

Олена Пчілка прагнула залучити до участі в журналі якомога ширше коло авторів. У першому номері «Рідного краю» за 1905 рік обізвався до читачів ветеран українського письменства Панас Мирний. Тут він опублікував поему в прозі «Сон». У «Рідному краї» часто публікувалася Леся Українка. Тут побачили світ уривки з її драматичних поем «На руїнах», «В катакомбах» та інші твори, сповнені пафосу боротьби. У «Рідному краї» пройшли перші проби пера письменників, що «дійшли свого зросту і сили» – Павла Тичини, Максима Рильського, Івана Ле, Олени Журливої. Будучи редактором журналу «Рідний край», Ольга Петрівна систематично порушувала на його сторінках проблеми національного виховання молоді, яке було можливим, за її переконанням, ще й за умови патріотичного виховання в родині. Вона була тонким психологом і прекрасно відчувала дитячу душу. В своїй роботі Олена Пчілка зверталась до найкращих, віками утверджених моральних цінностей і чеснот, важливих смислових національних ментальних кодів, що зберігалися в народній творчості. Кожен номер «Молодї України» містив фольклор у кожному друкувалися твори різних жанрів: казки, ігри, загадки, прислів'я, приказки, швидкомовки, колядки та щедрівки, приповістки, сміховинки.

Відомо, що протягом всього життя Ольга Петрівна збирала зразки українських народних узорів, упорядковувала їх і залишила для пам'яті наступних поколінь шість друкованих альбомів. Тож не дивно, що в «Молодї України» періодично друкувалися зразки узорів для вишивки від найпростіших до досить складних з відповідними поясненнями.

Олена Пчілка не тільки любила сценічні вистави, вона сама була талановитим драматургом і натхненником домашнього театру, де грала часто головні ролі. Вражає у драматичних творах

письменниці місткість сюжетної дії, сценічне чуття, психологічні деталі, подих реального життя. Вона була найяскравішою представницею серед письменниць-жінок, що звернулись до драматичного жанру. Спеціально для трупи М. Старицького Олена Пчілка написала п'єси «Світова річ» та «Сужена – не огужена», комедія «Світова річ» написана на прохання М. Старицького. Пристосована ним до сцени, ця п'єса кілька років ставилася трупами корифеїв українського театру за участю Кропивницького, Саксаганського, Заньковецької. Цей оригінальний твір, багатий картинками побуту українського панства другої половини ХІХ століття та характерними типами цього середовища.

Зверталась Олена Пчілка і до історичної тематики, про що свідчать плани до п'єс «Мазепина мила» і «Козацька шинкарка», що містяться в рукописному фонді письменниці.

Близько 12 п'єс написала Олена Пчілка для дитячого театру. Дві з них («Весняний ранок Тарасовий» і «Казка Зеленого Гаю») були надруковані, всі інші разом з цими ставилися на сцені з рукопису і йшли з великим успіхом (до нашого часу так і не побачили світ і лишаються лише в рукописному вигляді).

Майже півстоліття дитячі твори письменниці були практично невідомі. У виданні 1971 і 1988 років вміщені лише чотири байки. Та драматургічна спадщина не вичерпується згаданими творами. Лишаються в архіві письменниці незакінчена комедія «Марица на водохреща, або Бродяча почка, а також незакінчений чорновий варіант драми з життя чиновників «Отрута».

Значне місце в літературному доробку Олени Пчілки посідають художні переклади. Кращі твори античної та західноєвропейської літератури привертають увагу Олени Пчілки як перекладача і видавця. Це твори Овідія і Сапфо, Свіфта і Діккенса, Гете і Шіллера, Доте і Гейне, Гюго і Словацького, Міцкевича і Сирокомлі, Андерсена і Брега Гарта, Мопассана і Уайльда.

Поетичними й прозовими творами, а також перекладами, поряд з оригінальними творами, Олена Пчілка немало сприяла

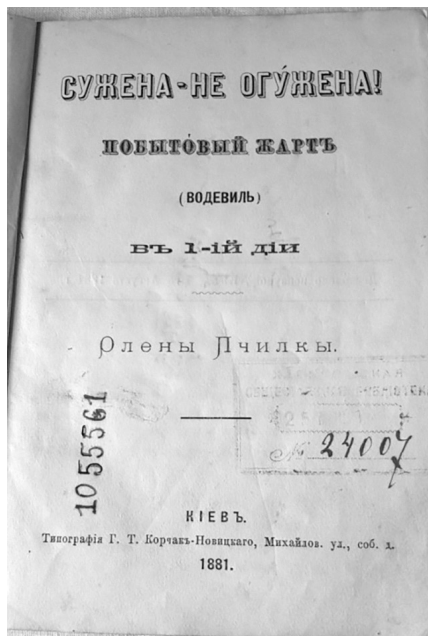
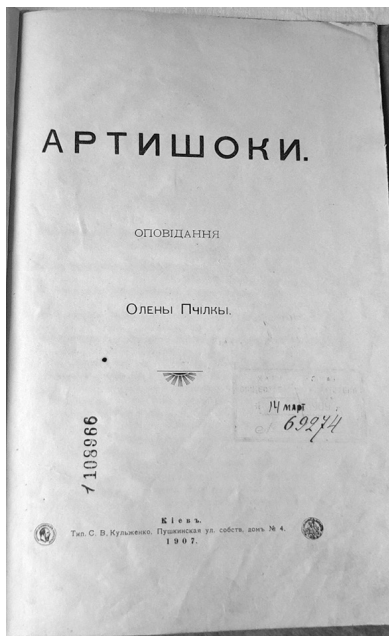
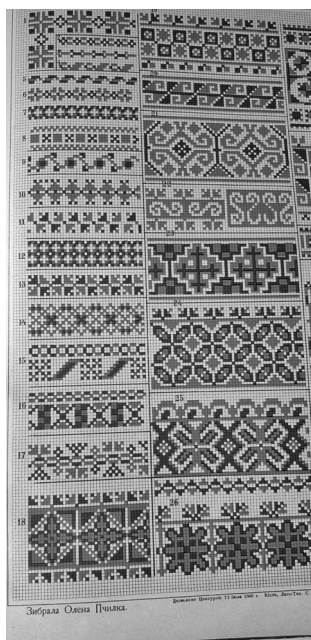
розвиткові української літературної мови. Слідом за Михайлом Старицьким вона сміливо запозичувала слова з іноземних мов і «кувала» нові. Зараз просто неможливо уявити, як могла наша мова обходитися без слова «мистецтво», адже вперше його ввела саме Олена Пчілка. Залучала вона в літературний обіг і такі вживані слова, як «переможець», «променистий», «палкий» (останнє стало улюбленим епітетом поезії Лесі Українки).

Олена Пчілка також виступала із статтями про Є. Гребінку, Б. Грінченка, опублікувала розвідки «Наші поети з народу» (1908) та «Т. Шевченко й українські поети з народу» (1910). Письменниця знайомить читачів з українською вертепною драмою, народною музикою, мистецтвом українських кобзарів, розповідає про народні казки, українські колядки. У 20-ті роки письменниця написала спогади про М. Драгоманова, кілька наукових праць, вірші. Останній вірш Олени Пчілки «Три вірша я знайшла в альбомі вашім...» датовано 1927 роком.

За життя Ольга Петрівна багато разів бувала за кордоном. Їздила на побачення до свого брата Михайла Драгоманова, супроводжувала хвору Лесю Українку на лікування. Завжди і всюди залишалась сміливою громадянкою, патріоткою, мужньою жінкою.

Висновки. Незабутній Олесь Гончар сказав про Олену Пчілку, висловлюючи думку про те, що ми перед нею у боргу, адже за радянської доби життя, творчість та громадська діяльність письменниці були «викинуті» з нашої літератури та історії. Проте за останні роки про неї уже чимало написано і надруковано частину її творів. 1991 року видавництвом «Веселка» засновано літературну премію ім. Олени Пчілки за кращі художні твори для дітей, її іменем названі бібліотеки, вулиці. І всі заходи, які проводяться на день пам'яті, є також невеликою частиною боргу цій великій жінці, полум'яній патріотці, справжній Березині українського слова. Олена Пчілка є втіленням нашої національної гідності, до якої повинен прагнути кожен українець, зразок безкомпромісності у відстоюванні своїх ідей.

РОЗДІЛ II. Громадська, політична, наукова діяльність Олени Пчілки



Перелік використаних джерел та літератури

1. Дрофань Л.А. Берегиня. К.: Молодь. 2004. 216 с.
2. «З братами я ще словом поділюсь»: бібліогр. покажч. / упр. культури і туризму Волин. ОДА; Волин. ДОУНП ім. Олени Пчілки; упоряд. В. Бабій, ред. Е. Ксендзук. Луцьк: Твердиня, 2009. 112 с.
3. Пчілка О. Оповідання з автобіографією. Харків, 1930. 280 с.
4. Пчілка О. Твори. К.: Дніпро. 1971. 460 с.
5. Рожко В. Український православно-релігійний світогляд Олени Пчілки в її житті і творах. *Vіra*. 2009. ч. 2 (134). С. 12–14.
6. Семенко С. Проблема національного виховання української молоді в публіцистиці Олени Пчілки С. Семенко. *Рідний край*. 2009. № 2 (21). С. 80–84.
7. Щукіна І. Молода Україна Олени Пчілки. *Веселочка*: всеукраїнський літературно-мистецькай журнал для дітей. 2009. № 4. С. 12–15.

929(092) Пчілка(477.53)

Марина Лебідь
(м. Полтава)

ПОЛТАВСЬКИЙ КРАЙ У ЖИТТЄВОМУ І ТВОРЧОМУ ШЛЯХУ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ

Анотація. У статті висвітлюються біографічні відомості української письменниці і громадської діячки Олени Пчілки, пов'язані з Полтавщиною. Описано період перебування в Гадячі і Полтаві, її внесок у розвиток періодики, гурткової роботи, налагоджуванні культурних зв'язків і вплив на розвиток української мови.

Ключові слова: «Рідний край», українська мова, театр, література, Зелений гай, відкриття пам'ятника.

Актуальність дослідження полягає в тому, що узагальнено життєві віхи Олени Пчілки, пов'язані з Полтавщиною, які зручно використовувати з метою вивчення українського культурного процесу на зламі XIX–XX століття.

Метою статті є висвітлення діяльності письменниці на теренах Полтавщини, **завданнями** – відображення внеску Олени Пчілки в популяризацію української культури і її впливу на культуру рідного краю.

Текст статті. Полтавський край – місце народження і діяльності визначних українських особистостей, серед яких помітне місце посідає Олена Пчілка (Ольга Петрівна Косач-Драгоманова). Більшість сприймає її лише як маму Лесі Українки, котра мала великий вплив на доньку, але вона є також талановитою письменницею, званою меценаткою, перекладачкою, етнографинею, фольклористкою, публіцисткою, громадською діячкою, активісткою феміністичного руху тощо.

Олена Пчілка народилася на Полтавщині у давньому містечку Гадяч, колишній гетьманській столиці, резиденції Богдана

Хмельницького, Івана Виговського та Івана Брюховецького. У Гадяцькому краї також зростали такі особистості, як мовознавець Михайло Жовтобрюх, письменники Іван Білик і Панас Мирний, а також рідний брат Олени Пчілки – відомий літературознавець й історик Михайло Драгоманов.

Про місце свого дитинства Олена Пчілка згадувала: «Була та гадяцька садиба на високій, крутій горі і спускалася до річки Псла. Під самим Гадячем впадає у Псьол річка Грунь і разом з водами Псла оточує великий острів з кучерявими вербами, а поза островом розстеляється зелена долина, поки не замика її на обрідю великий вічнозелений бір сосновий... Дивлячись з нашого вікна на все те поєднання гір, води і зеленощів, я завжди думала, що се чи не найкращий на всю Полтавщину краєвид, – а вона ж має так багато чудових куточків» [2, с. 6].

Гадяцький період у дитинстві майбутньої письменниці тривав доти, доки юна Ольга в 12 років не переїхала на навчання до Київського пансіону шляхетних дівчат. Проте Ольга Петрівна часто приїздила до рідних у Гадяч протягом усього життя. У 1906–1914 років була видавчиною тижневика «Рідний край» у рідному місті (будівля редакції збереглася, хоча і у видозміненому вигляді), його додатку «Молода Україна» (1908–1914 pp), «Газети Гадяцького земства» (1917–1919 pp).

Знаходимо такі спогади про ці періоди перебування в Гадячі: «Я з місяця в місяць докладала своїх грошей і живилась надією, що становище ж таки покращає; мабуть читачі боялися передплачувати журнал, бо були такі, що прохали пересилати їм журнал на чуже ім'я, боячись репресій на службі за передплату українського журналу. Боляче було і матеріально, і морально, але не хватало сили справу кинути й видання припинити» [1, с. 63].

Окрім роботи над періодикою Гадяча Олена Пчілка організовувала аматорський дитячий театр і писала п'єси для дітей [2, с. 10]. Також створила українознавчий гурток, який відвідували учениці жіночої гімназії (тепер це будівля Гадяцького училища культури).

На околиці Гадяча, в урочищі «Зелений гай» Олена Пчілка разом зі своїм чоловіком Петром Косачем збудували дачу спеціально для Лесі Українки. Вологий волинський клімат погіршував здоров'я доньки, а гадяцький сухий біля берегів Псла покращував. Сюди ж приїздили її друзі: Ольга Кобилянська, Сергій Мержинський, Климент Квітка, Фотій Красицький, Гнат Хоткевич та інші. Саме в Зеленому гаї Леся Українка написала такі твори, як «Сфінкс», «Ра-Менеїс» (1900), «Ніобея», «Осінні співи» (1902), «Напис на руїні» (1904), «Три хвилини» (1905), «Тиху задуму вечірнюю», «Пророк» (1906), різні оповідання, статті, листи.

Садиба не збереглася, але на території Зеленого гаю наприкінці червня щорічно відбувається обласне літературно-мистецьке свято «Дивоцвіт Лесинога гаю». На мінімайданчиках гаю гостей зустрічають мелодії українських пісень у виконанні творчих колективів району. Традиційно наявні виставки народних умільців району, а також театралізовані вистави за творами Олени Пчілки і Лесі Українки.

На жаль, саме в рідному місті 11 березня 1920 року заарештовано Олену Пчілку під час святкування дня народження Тараса Шевченка в Гадяцькій гімназії за «антибільшовицькі» виступи. Суспільна діячка на тому заході огорнула погруддя поета синьожовтим стягом, який зірвав розлючений комісар Крамаренко. Переповнена зала дружно підтримала письменницю обуреним скандуванням: «Ганьба Крамаренкові!»

Вплив полтавського краю на життєпис Олени Пчілки пов'язаний не лише із її перебуванням у Гадячі, а й зв'язком з відомими представниками українського культурного простору з Полтавщини.

У 1881 році письменниця видала українською переклади творів Миколи Гоголя, уродженця с. Великі Сорочинці Миргородського повіту Полтавської губернії. Також їй належать спогади про композитора Миколу Лисенка (народився в селі

Гриньки Кременчуцького повіту Полтавської губернії, написав оперу «Наталка Полтавка» за мотивами однойменної п'єси найвідомішого полтавця І.П. Котляревського), драматурга Михайла Старицького (народився в селі Кліщинці Золотоніського повіту Полтавської губернії, навчався у Полтавській чоловічій гімназії), брата Михайла Драгоманова.

У 1903 році Олена Пчілка з донькою Лесею Українкою та іншими представниками української інтелігенції (Михайлом Коцюбинським, Христиною Алчевською, Василем Стефаником, Миколою Лисенком, Сергієм Єфремовим, Гнатом Хоткевичем, Миколою Міхновським та іншими) приїхала на відкриття першого пам'ятника українському письменникові – Івану Петровичу Котляревському. Олена Пчілка не побоялася виступити українською мовою попри категоричну заборону, встановлену царською владою Емським указом і Валуєвським циркуляром.

«Жартуючи, казали ми, що коли, боронь Боже, наш поїзд розіб'ється, то надовго припиниться відродження української нації», – згадував поміщик і меценат Євген Чикаленко. Так він опишував потяг, що восени 1903 року прямував із Києва до Полтави, у якому перебували найяскравіші представники української інтелігенції.

Після урочистостей Олена Пчілка разом з Лесею Українкою побували на гостинах у садибі Панаса Мирного на околиці Полтави в Кобищанах. Рідний брат Олени Пчілки Михайло Драгоманов товаришував і навчався разом зі старшим братом Панаса Рудченка – Іваном Біликом, співавтором роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Збереглася історична світлина у вітальні Панаса Мирного, на якій по центру зображена Леся Українка, праворуч від неї по-турецьки склав ноги Михайло Коцюбинський, якому на плече поклав руку новеліст Василь Стефаник, ліворуч від Лесі – Гнат Хоткевич і Володимир Самійленко, позаду – Олена Пчілка і Михайло Коцюбинський. Панас Мирний відсутній на знімку, так як очікував на гостей у своєму кабінеті [фото 1].

У наші дні постать Олени Пчілки увічнено в Гадячі скульптурою письменниці в урочищі «Зелений гай» [фото 2], її іменем названо Гадяцький ліцей № 1, на базі Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка видається журнал «Рідний край», яким завідувала Ольга Косач у Гадячі.

27 березня 2024 року в День театру Народний театр на Павленках у Центрі культури та дозвілля м. Полтави влаштував прем'єрний показ вистави «Світова річ» за мотивами однойменної п'єси Олени Пчілки. Режисерка театру Галина Чернявська розповіла глядачам: «Ми пройшли непростий шлях від ідеї до створення вистави, яка має стати символом ствердження національної гідності й стійкості, віри в Перемогу і важливості її наближення, перш за все в свідомості кожного, потужною силою мистецтва».

Висновки. Отже життєві і творчі віхи Олени Пчілки тісно пов'язані з Полтавщиною, де вона зростала, творила і відчувала себе потрібною задля побудови українського культурного простору.



Фото 1. Олена Пчілка
з Лесею Українкою
та іншими представниками
української інтелігенції
в Полтаві в 1903 році.



Фото 2. Памятник Олені Пчілці в Зеленому гаю
на околиці Гадяч (2023 р.)

Перелік використаних джерел та літератури

1. Бунтарки: нові жінки і модерна нація / уклад. В. Агеєва. Київ: Смолоскип, 2020. 368 с.
2. Пчілка Олена. «Годі, діточки, вам спатъ»: Вірші. Оповідання. Казки. Фольклорні записи: для молод. шк. віку. Київ: Веселка, 1991. 333 с.
3. Пчілка Олена. Зелений гай. Віршики й казки з малюнками для дітей. Гадяч: Гадяцька земська друкарня, 1914. 32 с.

УДК 821.161.2.09+655.41(477.82)](092)

Марія Левковська
(м.Гадяч)

ДВА ЮВІЛЕЇ. ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ НА ВОЛИНІ І ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

(З нагоди 175-ї річниці від Дня народження Олени Пчілки
та 190-ї річниці від Дня народження Степана Руданського)

Анотація. На ґрунті громадсько-політичних рухів у країні проаналізовано звязельський період дослідницької, суспільної та просвітницької діяльності Ольги Косач на стадії становлення молодого науковця. Друга частина роботи присвячена дебюту видавничої праці Олени Пчілки, що розпочався з друку книги Степана Руданського. Окремо проаналізовано значення цього видання для подальшого утвердження імені поета в українській літературі, а також актуальності окремих його творів з моменту видання і упритул до наших днів.

Ключові слова: Пчілка, Руданський, ювілей, Снігомовки, Драгоманов, Звягель, видавництво, відродження, актуальність, література.

Постановка проблеми. Щедрий на ювілеї 2024 рік додає до плеяди 210-річниці Т. Шевченка, 175-річчя Олени Пчілки і Панаса Мирного ще одну скромну і маловідому дату – 190 років від Дня народження поета і перекладача Степана Руданського. Його ім'я довго лишалося у затінку, якби не видавничі діяльність Ольги Петрівни Драгоманової-Косач. Вплив Олени Пчілки на популяризацію поетичного спадку маловідомого автора Степана Руданського в історії української літератури освітлений недостатньо, хоча це цікава сторінка біографії видавчині.

Метою дослідження є розгляд діяльності Олени Пчілки на Волині, її вплив на розвиток українського друкованого слова,

виявлення зв'язку між двома іменами ювілярів і відродження забутого імені вищезгаданого автора зокрема.

1868 року, обвінчавшись з Петром Антоновичем Косачем у церкві с. Пирогово під Києвом, молода Косачівна приїздить разом із чоловіком у Звягель. Тут починається новий і цікавий етап у її житті. З цим періодом пов'язані перші спроби громадської, просвітницької, суспільно-корисної праці. Бо крім незвичного донині амплуа молодої дружини і матері Ольга Петрівна приміряє на себе ще й незнану роль науковиці, дослідниці і видавчині [11].

Двадцятиріччя 1860–1880-х років осяяне ідеями народництва – українського народолюбства, хлопоманства, українофільства. Цей громадсько-політичний рух охопив найбільші міста України і, за словами М. Драгоманова, *«сама найгарячіша наша думка: чим-небудь якнайскоріше заплатити мужикові за те, що ми вигодувались і навчилися за його кошт»* [3] втілювалася у життя не лише завдяки вченим мужам української літератури і науки, а й дякуючи звичайним студентам, майбутнім вчителям.

60-ті рр. XIX століття – це епоха зламу старих суспільно-економічних феодальних стосунків, часи становлення широкої державницької думки. Нова українська інтелігенція починає гуртуватися у об'єднання – сходини однодумців в ім'я культурного і політичного відродження народу [14]. Громадівці, зокрема Київські – найвизначніші. З-поміж них активно виокремлюємо знану постать – брата Ольги Петрівни Михайла. Молодша сестра не з чуток розуміла змістовність і вагомість просвітницького покликання.

Молодь демонстративно носила український національний одяг, створюються недільні школи, де безкоштовно навчали грамоті неписьменних, щоби у подальшому нести вогник просвітницької місії вже на підготовлений ґрунт. Саме ці шкільні потреби ставлять активістів перед питанням мови в народній освіті.

На хвилі народницького руху і за прикладом брата, а також пожиттєвого заняття свого батька – Петра Якимовича Драгоманова

у царині збирання народознавчих матеріалів, Ольга Петрівна розпочинає активну етнографічну і фольклористичну діяльність. Захоплена волинською стороною вона віднаходить тут широчезне підґрунтя для своєї праці. Її зацікавлення переросте у активну наукову, дослідницьку роботу. Сама дослідниця говорила, що вишивки були для неї «непочатим краєм» [4, с. 179]. Тому і не дивно що вже за короткий час у 1876 році у Києві у друкарні С. Кульженка виходить друком її перша і найвідоміша наукова розвідка «Український орнамент». Пчілці тоді було всього 27 років, а попереду – велике і довге життя, присвячене служінню Україні.

Проте від початку її етнографічні дослідження просувалися дещо інакше. Відомо, що зібрані на Волині народні пісні молода науковця першочергово надсилає братові, ймовірно, шукаючи у його словах оцінки чи схвалення, що і не дивно. Михайло Драгоманов на той час мав репутацію уже відомого культуролога, етнографа і дослідника. Йому належить низка наукових праць, поміж яких фахові: «Педагогічне значення малоросійської мови» (1866), «Малоросія в її словесності» (1870), «Наукове дослідження російсько-українських народних приказок» (1873), «Малоруські народні перекази й оповідання» (1876) Михайлові Драгоманову [6, с. 15,17,18,25]. Крім брата Пчілка ділиться зібраним матеріалом зі знавцем, збирачем і поціновувачем народного музичного мистецтва, композитором Миколою Лисенком [1]. Їхнє спілкування у подальшому стане багаторічним, Микола Віталійович відвідуватиме і Гадяч, і Зелений Гай.

Публікація решти розвідок Ольги Петрівни відбудеться дещо пізніше. Гідну оцінку науковців отримають і зібрані на Волині колядки, опубліковані у «Київській старовині» у 1903 році, циклом із січня по червень – «Українські колядки. (Текст волинський)». Висловлені Пчілкою гіпотези знайдуть продовження у роботах фольклористів пізніших часів [8]. Як, власне, і робота з української орнаментики, що згадана вище: вона витримає п'ять перевидань, а інтерес до неї не згас і понині.

Незважаючи на те, що етнографію Олена Пчілка зватиме історією України, зайнятість її у Звягелі не обмежуватиметься лише збиранням фольклору. У контексті зазначеної теми найбільше нас цікавить активний порух Ольги Петрівни як видавчині. З цією справою вона буде пов'язана протягом усього життя, але початок свій діяльність такого роду також бере саме у Звягелі [11].

Суспільна і просвітницька робота, що її провадить молода науковиця, розпочинається зі збирання у місті громадської бібліотеки. Проте українське друковане слово, як і видавнича база повністю відсутні. Свого часу у Гадячі Михайло Драгоманов спільно з друзями зайнялися створенням такого читального закладу, виручивши кошти для книг із різдвяних вистав, організованих самотужки. Вочевидь, приклад брата переймає і Ольга Косач. Згуртувавши наколо себе активістів, які готові працювати для народу і во ім'я просвітницької та національної ідеї, жінка спрямовує зусилля у напрямі розвитку друку книг із різних галузей знань саме рідною мовою, зрозумілою народним масам. Дебютом такої корисної справи був друк у вже відомому для Ольги Петрівни видавництві Стефана Кульженка. Цього разу вона звертається до невідомого широкому загалу імені Степана Руданського і видає його книгу під назвою «Співомовки». (Київ: Тип. С.В. Кульженко, 1880. – 72 с. Дозволено цензурою Киев, 7-го апреля 1880 г.) [16].

Поетичний видрук зі вступним Пчілчиным словом «Прислів'я од видавця» містив 28 поетичних творів автора. Офіційно за видавцем закріплено криптонім «Н-й Г-ъ В.» – себто «Невеличкий гурт Волинський». Можемо читати що це, власне, і була сама Ольга Косач. Хоча окремі джерела вказують на те, що це і був той гурток ініціаторів книжкових видань, яких об'єднала навколо себе молода Косачівна.

Чому саме на Руданського упав вибір Пчілки і як це послугувало подальшому розвитку і звучанню його імені не лише на етапі тогочасних книгодруків, а й упритул до наших днів?

Степан Васильович з'явився на світ на Вінниччині, похований у Криму тож, здається, не має нічого спільного ні з Волинню, ні навіть з рідним для Пчілки Гадячем. У його житті було все: бідність, голод, нещасливе кохання, періодичні друки у виданнях, відмови цензурних комітетів, щира чоловіча дружба, чесність і робота, багато роботи – жертвовної, самовідданої, яка, зрештою, і витіснила творчі плани [10].

Обрав лікарський фах у супереч сподіванням батька священика та ще й захотів бути літератором і не яким, а українським. По завершенню навчання у Петербурзі Руданського призначають на посаду міського Ялтинського лікаря, а за кілька років він уже стає почесним мировим суддею. Левову частину часу забирає у молодого спеціаліста практика, проте на захоплення все ж вдавалося викроювати дрібку хвилин. Степан Васильович знав кілька мов, у тому числі і давні – іврит, латинь, давньогрецьку (у оригіналі читав Гомера та Вергілія), а в Криму почав вивчати ще й татарську, тож окрім поетичної лишив по собі і перекладацьку спадщину; захоплювався живописом [9, с. 319–329]. Тут же спізнався з українським художником Айвазовським, українським істориком М. Костомаровим. У Ялті Руданського навідував професор медицини С. Боткін, який лікував його ще у студентські роки, друг Шевченка М. Лазаревський, а також реформатор українського театру М. Щепкін. [7, с. 9–10]

П. Колесник стверджує, що твори Руданського були добре відомими серед студентської молоді [7, с. 11]. До дбайливо зібраного і опрацьованого поетом фольклору звертався М. Номис – аж 298 записаних Руданським народних прислів'їв увійшли до книги «Українські приказки, прислів'я і таке інше». Саме завдяки етнографічній діяльності твори Руданського настільки віртуозні і багаті такою широкою кількістю народнопоетичних форм [18, с. 17]. Ймовірно, така спільність захоплень і послугувала однією з причин, що змусило Ольгу Петрівну звернути увагу на творчий доробок віршника.

Справедливості заради варто зауважити, що одним із перших повірив у талант недрукованого тоді автора гадячанин Михайло Драгоманов. До його праці «Малоруські народні перекази й оповідання» було включено окремі напрацювання Степана Васильовича. Окрім того, Драгоманов зацікавився авторським перекладом «Іліади». Михайло Петрович згадував, що був готовий взятися за видання твору, про що написав перекладачеві, щоправда не обійшлося без зауважень. Руданський обіцявся *«поправити свою працю»* і навіть надіслав замовнику одну зі змінених частин. На жаль, видання у «Правді» не відбулося через відсутність відповіді редактора. За якийсь час, передавши авторові листа з Флоренції через спільного знайомого, Драгоманов отримав таку приписку-відповідь від Степана Васильовича: *«Драгоманову прошу передати, що я хворий і давно припинив усі свої літературні справи»*. Це було у 1872 році, а вже за кілька місяців навесні 1873-го поета не стало [5, с. 159–162]

Проте Михайло Петрович про Руданського не забув. Говорив, що він був *«... одним з вельми небагатьох малоросійських поетів недавнього часу зі справжнім талантом та зі спробами торкнутися нових тем, а не тільки тих, які заїздили попередники й наслідувачі Шевченка, <...> був навдивовиж талановитою людиною»* [2].

У автобіографії Олена Пчілка зізнавалася: *«ще в гурті брата Михайла я захопилась етнографією. Цей нахил до записів етнографічних я привезла з собою у Звяглі»* [4, с. 178]. Підтвердження того, що вплив і авторитетність старшого брата були для Ольги Петрівни вагомими важелями, принаймні на початковому етапі становлення її як науковиці, ми неодноразово сьогодні віднаходили і зауважували у тексті. Тож можемо зробити припущення, що саме з легкої руки Михайла Драгоманова Олена Пчілка і звернула увагу на забутого, не друкованого при житті автора.

Далі справу було вирішено завдяки присутньому по життю ентузіазму і активності Ольги Петрівни. Вона отримала у Києві

від добродія Синицького, родича Руданського, авторський рукопис останнього. Із дозволу власника зшиток обіцяла повернути після того як надрукує. Таким чином вперше було видано книгу, яку поету так і не вдалося опублікувати за життя. Окрім віршів рукопис містив і інші твори Степана Васильовича – поеми і переклади. Їх громадська діячка планувала втілити у другій книзі, коли виручить кошти за першу. І хоч не так сталося, як гадалося і мрія про друге видання не втілилася, все ж, завдяки оприлюдненню Пчілкою «Співомовкам» про Руданського заговорили у літературних колах, почали частіше публікувати, відшукували невідомі раніше рукописи. Услід за гадячанкою Драгомановою-Косач окремі твори поета видають у Львові. Дещо пізніше Руданським цікавиться А.Кримський, друкує І.Франко (1886), а М. Комаров і В. Лукич, спільно з Науковим товариством ім. Т.Г. Шевченка укладають і випускають у світ семитомник автора (1895–1903) [7, с. 11].

За життя Руданський власноруч упорядковував дві збірки, що призначалися для видання, але не йому самому, а Ользі Косач вдалося втілити поетів намір. Хай навіть і по смерті автора, але у світ виходять його «Співомовки». Варто зазначити, що Степан Руданський по-особливому називав жанрові різновиди власних творів: «співами» він охрестив поеми, «щілками» – вірші, а «піснями» – ліричні і перекладні писання.

З-під руки письменця вийшло понад дві сотні гуморесок, кілька поем і віршових хронік, ряд ліричних поезій і балад та навіть водевіль. Невідомо скільки би ще написав віршник, якби не епідемія холери, що розгорілася в місті. Рятуючи від неї хворих, лікар занедужав і сам. Окрім того недуга пробудила у його тілі заснулі з періоду вологого холодного Петербурга сухоти. Степана Васильовича Руданського не стало у 38 років [17].

Нечасто у літературі трапляється так, щоб хтось із митців воскрес не лише опісля забуття, а й фактично опісля невідомості при життю, якщо зважати на відсутність друків. Однією із відповідей

на питання чому так відбулося у випадку з Руданським можна припустити наступне. Творчість Степана Васильовича була і лишається надзвичайно актуальною упродовж десятиліть. Уже по пройдених історичних подіях, аналізуючи твори автора ми донині знаходимо начасні, важливі і навіть злободенні теми: і про царя, який *«підійнявся на погибель моєї України»* і про Москву, що *«собі три тисячі не спитавши взяла»*, і вже зовсім сьогоденно звучать міркування козаків *«...так чого ж нам з України іти у Варшаву? Лучше битись з москалями...»*. (Цитати з поем Руданського «Павло Апостол» і «Павло Полуботок» [12, с. 461–466]). Вже про те, наскільки подібні мотиви були небезпечними у часи імперії і говорити не доводиться.

Ось, до прикладу іще один уривок із його поеми «Мазепа, гетьман український», написаної у тому ж 1860-му році, що і дві попередні. Захоплюватися особою, якій оголосили анафему, погодьтеся, уже ризик. Оминаючи сюжет і подієвий ряд наводжу лише рядки, де автор, нарікаючи на постійне втручання східного сусіда в українські справи, пише:

*Чого знову полк Гадяцький
З молодим Трощинським
Посилають аж до Бугу
Битися з Ліщинським?*

*І ізнову кілька тисяч
В Москву забирають,
А Вкраїну москалями
Зтиха набивають.*

Або:

*Чи ж буде він нашу волю
Давню шанувати,
Коли посьмів на гетьмана
Руку підійняти? [15]*

Таких прикладів у багатій творчості поета незліченна кількість. Певна, що кожен, зацікавившись його спадщиною, знайде власні, важливі і потрібні саме йому строфи, слова чи афоризми.

Сьогодні Руданський повернувся до нас учергове. Цього разу – в пісні.

Рядки поетових творів покладено на музику. Відомі українцям «Повій, вітре, на Україну», «Гей, воли, чого ж ви стали» і навіть сучасні «Згадай мене мила» (гурт «Пиріг і батіг»).

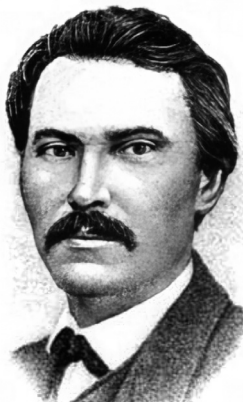
Хай і після багатьох років забуття, а все-таки, виявилися пророчими його думки про безсмертя творчості і дивне воскресіння через слово:

*І пташки пролетять,
Спогадають тебе,
І співак перейде,
Не забуде тебе! [13, с. 52]*

Відрадно, що саме завдяки цьогорічній ювілярці втілилися нереалізовані мрії і сподівання поета. Можемо припустити, що без старання Ольги Петрівни про нього нині би не говорили. Високий професіоналізм письменниці, редакторки і, безсумнівно, незрадлива відданість просвітницькій і громадській справі дозволили їй відкрити автора Руданського широкому колу дослідників, літераторів і читачів, глибинним чуттям видавчині «вгадати» безсмертність поетичного слова Степана Руданського. Відгукуючись про його творчість Олена Пчілка писала: «*Твори <Руданського> ясують щирий талант, принаджують як твою живую думкою, що положена в їх, так і тим живим словом, – го-лосним і міцним, як гартована криця, – котрим вона виголошена. Що до мови в творах Руданського, то не знаємо, яку можна знайти їй догану: мовою своїх творів Руданський не оступиться перед найкращими письмовцями українськими.*» [2].



Олена Пчілка – 1880-ті роки



Степан Руданський

Перелік використаних джерел та літератури

1. Беззуб Ю.В. Зірка українського відродження Олена Пчілка. URL: <https://www.slideshare.net/slideshow/ss-73399858/73399858>
2. Вишняк М. «Перейдуть віки, ...і щілки мої знов прокинуться, ... в сотні душ живих перекинуться». *Кримська Світлиця*. № 1 (03.01.2014). URL: <http://svitlytsia.crimea.ua/?section=article&artID=12761>
3. Глушко С. Драгоманов і недільні школи // Україна. 1924. Кн. 4. С. 35–37.
4. Іскорко-Гнатенко В. Олена Пчілка: «...маю своїм почесним завданням – служити, по змозі й сназі, Високодостойній Академії». *Волинь філологічна: текст і контекст*: зб. наук. пр. Вип. 28: Олена Пчілка в літературному процесі порубіжжя / упоряд. Т. Левчук, С. Романов. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2019. 320 с. С. 178–188.
5. Драгоманов М. «Австро-руські спомини» // Михайло Драгоманов: автожиттєпис / уклали І.С. Гриценко, В.А. Короткий, М.В. Томенко. К.: Либідь, 2009. С. 159–162.
6. Драгоманов М. Бібліографія (1861–2011) / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Наук. б-ка ім. М. Максимовича; упоряд.:

- Короткий В.А. (кер. авт. кол.) та ін.; редкол.: Гриценко І.С. (голова) та ін. Дрогобич: Коло, 2011. 740 с.: портр.
7. Колесник П.Й. – передмова. Степан Руданський. Співомовки, переклади та переспіви / редкол.: І.О. Дзеверін (голова) та ін.; упоряд., прим. В.І. Мазний. Київ: Наук. думка, 1985. 637 с.
 8. Мікула О.І. Творчість Олени Пчілки і фольклор: дис. на здобуття канд. філ. наук: 10.01.07/ Мікула Ольга Іванівна. Львів, 2007. URL: <https://mydisser.com/en/catalog/view/312/789/20240.html>
 9. Огоновський О. Історія літератури руської. Ч. 2, відділ 1. С. 319–329. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Ohonovskyi_Omelian/Ystoriia_lyteratur_ruskoi_Chast_2_Viddil_1.pdf
 10. Панченко В. Ялтинський «поетолікар». Кримські хроніки Степана Руданського. *День*. 2017. № 185. URL: <https://day.kyiv.ua/article/istoriya-i-ya/yaltynskyy-poetolika>
 11. Римська В. Злото-блакитний струмочок Лесиного дитинства. URL: <https://www.zwiahel.info/museum/room7/1>
 12. Руданський С.В. Співомовки, переклади та переспіви / редкол.: І.О. Дзеверін (голова) та ін.; упоряд., прим. В.І. Мазний. Київ: Наук. думка, 1985. 637 с.
 13. Руданський С. Твори / Передмова Л. Яхно. К.: Видавництво «Київська правда», 2005. 400 с.
 14. Світленко С.І. Народолюбці // Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: Наукова думка, 2010. 728 с.: іл. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Narodoliubtsi>
 15. Твори Степана Руданського. Львів: Просвіта, 1913. Т. 2, С. 69–76.
 16. Цифрова колекція. Одеська національна бібліотека. URL: <https://odnb.odessa.ua/rarities/item/155?lang=uk>
 17. Юрчишина О. Степан Руданський – санітарний батько Ялти. Кримська світлиця. URL: <http://svitlytsia.crimea.ua/?section=article&artID=4740>
 18. Яхно Л. Світ поезії Степана Руданського. Твори. К.: Київська правда, 2005. 400 с.

УДК 655.41:821.161.2Пчілка

Ганна Сліпенко
(м. Жашків)

СТАРТАПЕРКА ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ: ОЛЕНА ПЧІЛКА

*«Діти – це наш дорогий скарб,
це – наша надія, це – молода Україна».*
Олена Пчілка

Анотація. У статті розглянуто власні проєкти видавничої справи Олени Пчілки. Простежено тісні творчі зв'язки з когортою української інтелігенції кінця XIX початку XX століть.

Ключові слова: Олена Пчілка, часопис, альманах, журнал, видавнича справа, «Перший вінок», «Рідний край», «Молода Україна».

Постановка проблеми. Важливе місце в історії України, культури, кінця XIX початку XX століття посідає Олена Пчілка – аристократка української літератури, подвижниця українського націоналізму, організаторка жіночого руху. Людина нового світогляду, активна ідейниця видавничої справи, смілива редакторка провідних часописів та альманахів на українських теренах.

Мета дослідження – продемонструвати активну національну позицію, письменницько-видавничу, меценатську діяльність, ініціативність, новаторство Олени Пчілки.

Текст статті. Справжнє ім'я Олени Пчілки – Ольга Петрівна Драгоманова-Косач, яка народилася 17 червня 1849 року в місті Гадячі Полтавської губернії.

Активна діяльність Олени Пчілки припадає на другу половину XIX – початок XX століть й була частиною тих здобутків, що їх досягала, примножувала потужна когорта української інтелігенції цього періоду.

У час заборон української мови, а саме в рік прийняття Емського указу 1876 року було заборонено друк і завезення

українських книжок, переклади, вистави й викладання в школі українською. Олена Пчілка взялася за переклад класики. Легко перекладала українською з німецької, данської, французької, польської, російської, вигадувала неологізми: завдяки Олені Пчілці, наприклад, маємо прикметники «палкий» і «променистий». У 1876 року в Парижі видала фундаментальну працю «Український народний орнамент»: 298 зразків вишивок, 31 таблиця візерунків, 23 візерунки для писанок [1].

У роботі представлені зрізи нагрудних та нарукавних орнаментів вишитих сорочок, зразки узорів на рушниках, нашійних стрічкових герданів та писанок з коментарями упорядниці.

Завдяки праці Олени Пчілки про самобутні українські народні орнаменти дізналися у всьому світі, а виданий альбом вважається першою систематизованою працею з дослідження українського народного мистецтва.

Познайомившись з активісткою жіночого руху на Галичині – Наталією Кобринською, беруться за упорядкування часопису. У червні 1887 року у Львові [4] упорядницькими, редакторськими й фінансовими зусиллями Наталії Кобринської та Олени Пчілки (з чоловіком Петром Косачем) вийшов друком часопис «Перший вінок». У передмові до альманаху Кобринська писала:

«Видаючи «Жіночий альманах» з самих жіночих праць, ми не гадаємо відчужуватися від мужчин на полі загальних стремлень і ізолювати жіноче питання від інших суспільних задач. Ми лиши переконані, що ніхто ліпше від нас самих не зможе знати про наші терпіння, недостатки і вимоги, що ми повинні старатися ближче об'яснити наше положення в суспільстві» [3].

До створення «Першого вінка» було залучено 17 авторок (11 із Галичини й 6 із Наддніпрянської України): Ганну Барвінок, Олену Грицай, Дніпрову Чайку, Уляну Кравченко, Анну Павлик, Климентину Попович, Михайлину Рошкевич, Людмилу Старицьку, Ольгу Франко, Олесю Бажанську тощо.

Основними творами видання стали «Товаришки» Олени Пчілки та «Пані Шумінська» Наталії Кобринської, поема «Русалка» й кілька поезій Лесі Українки. Крім художніх творів, в альманасі було опубліковано матеріали Кобринської про становище жінки, зокрема «Руське жіноцтво в Галичині в наших часах», «Замужня жінка середньої верстви», «Про рух жіночий в новітніх часах». Софія Окуневська – двоюрідна сестра Кобринської – під псевдонімом Єрина *** подала розвідку «Родинна неволя жінок в піснях та обрядах весільних». А Ольга Франко – матеріал про карпатських бойків та їхнє родинне життя [3].

Як будь-яке перше у своєму роді явище, альманах викликав різні відгуки у критиці. Але це не зупиняло Наталію Кобринську: «...не радість, ні втіха, ні гра пуста була поводом його видання, а загадали ми без упереджень і здогання діткнулися найглибших ран, заданих жіноцтву нашим порядком суспільним. ..., хто бажає, щоб жінка ніколи не виростала з дитинства, вічно крилася в слимачій шкаралупці і носилася лиш усюди з своєю хаткою, – той нехай не допускає до її рук наш «Альманах», бо ми його зложили для дозрілих умом і переконанням одиниць, котрі без небезпеченства можуть дивитися в світ правди і дійсного життя» [3].

Вихід у світ альманаху «Перший вінок» це була заявка на право жінок говорити власним голосом, займатися власною діяльністю.

Наприкінці 1890-х родини Косачів перебралася до Києва. Тут Олена Пчілка очолила літвідділ «Київського літературно-артистичного товариства» [6].

У 1905 році в Полтаві почав виходити журнал-тижневик «Рідний край» [4]. Цей журнал був необхідним у період національно-визвольного руху початку XX століття.

На запрошення фундатора журналу «Рідний край» М. Дмитрієва Олена Пчілка сама без родини у 1906 році переїхала до Полтави [4], щоб долучитися до редакційної колегії.

До складу редакції видання входили М. Дмитрієв, П. Рудченко, С. Черкасенко, Г. Шерстюк. 3 березня 1907 року редакторство бере на себе Олена Пчілка [4]. У травні 1907 року припинено видання «Рідного краю», й перенесено до Києва [4].

1907 року в Києві Олена Пчілка організовує й самотужки видає часопис «Рідний край», а за два роки – ще й додаток до нього, журнал для дітей «Молода Україна» [2], який видаватиме до 1914 року [4].

Унікальність цього часопису в тому, що його, по-перше, в тому що це був перший і єдиний у тодішній Російській імперії дитячий журнал українською мовою.

Письменниця видавала журнал власним коштом, власними силами, бо не мала можливості оплачувати працю співробітників, і була у київській квартирі Косачів, нині це вулиця Саксаганського, 97, де знаходиться Музей Лесі Українки. Щомісячний номер складався з 32 сторінок у половинку формату А4, папір – подібний до газетного, нечисленні ілюстрації – чорно-білі. Проте звертав на себе увагу промовистим оформленням: обкладинку обрамлювала широка смуга українського народного орнаменту, що несла в собі дух маніфесту.

В журналі частинами друкувались твори світової класики – Дж. Свіфта, Кіплінга, Діккенса, які перекладали українською Олена Пчілка та її донька Ольга Косач-Кривинюк [2]. Також вміщувались поради, які можуть допомогти у навчанні, історії, спрямовані на виховання моральних цінностей і чеснот. Також традиційним був розділ «Світознання» із захоплюючими змістовними розповідями про навколишній світ, А ще – зразки фольклору: ігри, пісеньки, загадки, прислів'я, тощо. Також – українські народні казки – «Казка про котика і півника», «Пан Коцький», «Солом'яний бичок», «Журавель та чапля» та інші, які Олена Пчілка підписувала псевдонімом «Бабуся» [8]. У часописі була й рубрика присвячена представникам української культури – Тарасу Шевченку, Миколі Лисенку, Михайлу Старицькому, Борису Грінченку.

Олена Пчілка переживала фінансові труднощі, брак коштів на видання журналу. У листі до історика Дмитра Яворницького вона пише: «Може, Ви якого мецената, чи меценатку знайдете, хоч для «Молодої України»?.. Становище-ж моє дуже трудне, бо не стоїть за мною ніяка партія і ніякі меценати. Поки ще жив чоловік мій, то «в хвилину трудную» виручав не хто, як він <...> Мені не багато й треба. Не про бариші думаю, а щоб тільки стало оплатить друкарню. За свій труд і життя в Києві не лічу нічого. <...> Пошукайте мені помічі!» [8]. Видавчиня вестиме й перемовини з Полтавським дворянським банком про субсидію під заставу власної родової землі.

1914 рік. Початок Першої світової війни. Журнал «Молода Україна» закрито. Російська влада закрила всі українські видання. Скінчився короткий період свободи українського слова.

8 травня 1917 року [6] в рідному Гадячі Олена Пчілка стає редактором «Газети Гадяцького земства».

«Газета Гадяцького Земства» видавалась у місті Гадяч Гадяцького повіту Полтавської губернії в період з 01 січня 1906-го до грудня 1918 року і з вересня до листопада 1919 року. Засновником газети була Гадяцька повітова земська управа. Газета, як правило, виходила 2–3 рази на тиждень обсягом 4 сторінки, у форматі сучасної районної газети [6].

З призначенням на посаду редакторки О. Пчілки «Газета Гадяцького земства» змінила свою назву на «Рідний край» «Газета Гадяцького земства» та стала друкуватись виключно українською мовою.

«Газета Гадяцького земства» була такою самою, як будь-яка повітова газета тих часів, що друкувала на своїх шпальтах інформацію місцевого значення, журнали засідань повітових земських зборів, рекламу. Тому за змістом опублікованої інформації не відрізнялась від інших подібних видань.

З приходом Олени Пчілки газета спрямувала вектор подачі інформації у бік популяризації України як держави, приділяючи особливу увагу національній українській ідентичності [6].

Газета масштабувала свою роботу: публікація художніх творів, висвітлення діяльності місцевої «Просвіти», інформування про вистави народного театру.

Свою увагу газета звертала й на загальнодержавні події. На її шпальтах публікувались тексти Універсалів Центральної Ради, міжнародних договорів, інформація з фронтів. Не оминались увагою питання освіти, церкви, культури.

У період з грудня 1918-го до серпня 1919 року, коли Полтавщину захопили більшовики, газета не виходила, а з листопада 1919-го була остаточно ліквідована радянською владою.

Уже в 1920 році, коли все тремтіло з жаху перед нелюдським терором ЧК, більшовицької катівні, Олена Пчілка в Гадячі на конференціях та публічних вистпах критикує дії окупаційної влади й закликає селян до рішучої боротьби проти більшовиків. Після цього Олену Пчілку арештували, а коли великими зусиллями вдалося її з ЧЕКА вирвати, вона мусила переїхати з Гадяча в Могилів-Подільський до дочки Ізидори.

Наприкінці 1921 року Олені Пчілці дозволили повернутися до Києва, де вона з 1924 року працює в комісіях Академії Наук, в 1925 році її обирають членом-кореспондентом АН України.

В липні 1929 року, почалися масові арешти у справі «Спілки визволення України». Невдовзі у Харкові, тодішній столиці УСРР, радянська влада організувала один з наймасштабніших процесів, де на лаві підсудних опинилися визначні представники української інтелігенції [7].

Десятки друзів, знайомих Олени Пчілки по національній боротьбі були тоді арештовані. Державне політичне управління (ДПУ), що прийшло на місце Надзвичайній комісії, не могло оминати Олену Пчілку. До неї приходять із ордером на арешт, але письменниця лежить, уже прикута тяжкою хворобою до ліжка – і арешт не вдався. Хвороба протримала Олену Пчілку в ліжку аж до 4 жовтня 1930 року, коли незламний дух цієї жінки залишив німічне тіло [6].

Отже, Олена Пчілка – Ольга Петрівна Драгоманова-Косач присвятила все своє життя просвітницькій діяльності. Допомогала своєму народові знаходити, розвивати та зберігати національні духовні та культурні спадки. Свої зусилля спрямовувала на видання своїх художніх творів, праць колег та соратників, видання якісних та інформаційно наповнених альманахів, часописів, газет.

Для більш ґрунтовного ознайомлення можна скористатися віртуальною дошкою, де зібрані корисні покликання на альманахи, газети та періодику, що видавалися під редакцією Олени Пчілки.

Деталі за покликанням:

<https://padlet.com/slipenkoganna/padlet-dcprprx4l8644jf8>

Перелік використаних джерел та літератури

1. Агеева В. Як Олена Пчілка ввела моду на вишиванки і українську мову. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/blogs-49007856>
2. Косянчук І. «Молода Україна»: попередник «Барвінка». URL: <https://poglyad.tv/moloda-ukrayina-poperednyk-barvinka-article>
3. Мочарник І. Наталія Кобринська – за духом часу й українського жіночого руху. URL: <https://chytomo.com/nataliia-kobrynska-za-dukhom-chasu-j-ukrainskoho-zhinochoho-rukhu/>
4. Новаківська Л. Подвижництво Олени Пчілки на видавничій ниві. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/123456789/13210/1>
5. Новіков О. Репринтне видання «Газета Гадяцького земства, 1906–1919 pp.». URL: <https://www.istpravda.com.ua/columns/2023/06/1/162754/>
6. Чернов А. Зірка українського відродження. URL: <https://day.kyiv.ua/article/istoriya-i-ya/zirka-ukrayinskoho-vidrozhennya>
7. Шурхало Д. «Опера СБУ, музика ГПУ»: як чекісти ламали українську інтелігенцію. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/proces-svu-nkvd-proty-intelihentsiji/30077646.html>
8. Щукіна І. «Будемо розмовляти по українському»: як Олена Пчілка видавала єдиний український дитячий журнал у Російській імперії. URL: <https://umoloda.kyiv.ua/number/3476/164/134798/>

УДК 94(477)(092)*Пчіл:37.013

Оксана Ткач

(м. Нікополь)

Ірина Кривко

(м. Запоріжжя)

РОЛЬ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ У РОЗВИТКУ НАРОДНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Анотація. *Стаття присвячена діяльності Олени Пчілки у галузі народної освіти. Особлива увага приділена літературно-просвітницькій діяльності письменниці у справі формування національної педагогіки.*

Ключові слова: *Олена Пчілка, літературно-видавнича діяльність, освітньо-просвітницька роль, громадська діяльність, національно-патріотичний характер, художньо-літературна спадщина.*

Постановка проблеми. Постать Олени Пчілки серед її сучасниць вирізняється особливою багатогранністю та неординарністю. Своїм життям, творчістю та громадською діяльністю вона довела спроможність жінки досягти успіху та визнання у суспільстві. Одним з важливих сенсів життя та діяльності Олени Пчілки була її просвітницька діяльність у сфері народної освіти.

Мета дослідження полягає в аналізі освітньої та літературно-просвітницької діяльності Олени Пчілки.

Текст статті. Олена Пчілка мала великий вплив на становлення громадянської позиції своїх дітей, всього свого оточення та ще великої кількості як своїх сучасників, так і багатьох наступних поколінь. Олена Пчілка – українська письменниця, меценатка, перекладачка, етнографка, фольклористка, публіцистка, громадська діячка, науковиця, член-кореспондент Всеукраїнської академії наук.

Постать Олени Пчілки є визначальною у розвитку народної освіти в Україні у другій половині XIX – початку XX ст. Розглядаючи її літературно-видавничу та освітньо-просвітницьку роль, слід зазначити, що ці види її активності важко відокремити від інших сфер громадської та культурної діяльності, оскільки всі вони були пронизані любов'ю до українського народу та вірним йому служінням «своїм різким словом» [7, с. 40].

Літературно-видавнича праця Олени Пчілки розпочалася на Волині, де вона провела з чоловіком та старшими дітьми доволі багато часу. Саме тут народжуються її перші твори та друкуються у львівських виданнях (журналі «Зоря» та альманаху «Рада»). Першою творчою працею, що увібрала в себе результати її етнографічних розвідок, була знаменита робота під назвою «Український народний орнамент. Вишивки, ткани, писанки» (1876 р.). Це унікальне видання витримало п'ять перевидань у різні роки. Книга представляла собою альбом з таблицями народних орнаментів та коментарями, а також передмовою авторки російською та французькою мовами [4, с. 36].

1886 рік став роком виходу у світ її першої поетичної збірки «Думки-мережанки» у типографії Корчака-Новицького (м. Київ). Своєрідність цієї збірки полягає в тому, що майже всі поезії в ній присвячені родичам та близьким людям, і тому кожна з них написана в особливій манері.

Ще однією знаменною літературно-видавничою подією в житті О. Пчілки, та й всього українського письменства, був випуск жіночого альманаху «Перший вінок» (1887 р.), назву якому, за даними Л. Смоляр [8, с. 309], дала саме Ольга Петрівна Косач. У створенні та випуску цього альманаху Олена Пчілка, разом зі своєю колежанкою та однодумницею Наталією Кобринською, брала участь і як організаторка, і як редакторка, і як меценатка, і як авторка. У «Першому вінку» було зібрано 49 творів різного жанру за авторства жінок Галичини та Наддніпрянщини. Цей

альманах став символом єднання активного літературного жіноцтва з обох сторін річки Збруч. До такого єднання гостро прагнула О. Пчілка і докладала максимум зусиль.

Велику роль Ольга Петрівна зіграла у становленні та розвитку феміністичних ідей на території України. На думку Л. Смоляр, «її ім'я золотими літерами записано в історії жіночого руху» [8, с. 309]. Якщо Н. Кобринська визнається зачинателькою жіночого руху на західних землях України, то в Наддніпрянщині нею можна по праву вважати Олену Пчілку. Її громадська діяльність тісно переплітається з культурним та просвітительським рухом в країні, що відбувався у той час.

Разом з науково-пошуковою роботою діячка започатковує літературно-видавничу діяльність, об'єднуючі коло себе тих, хто, як і вона, віддано працює задля свого народу. Головним інтересом її подвижництва стає видавництво українських книжок, особливо для дітей та юнацтва, яких вкрай не вистачало для просвітницької роботи серед населення України. Для навчання власних дітей Олена Пчілка уклала збірки «Дітські пісні, казки й приказки» та «Українським дітям», які стали їх букварем [4, с. 37].

У 1906 році Олена Пчілка сама без родини переїздить до Полтави, щоб працювати в редакції журналу «Рідний край» [6, с. 194]. А вже з березня 1907 року стає головною редакторкою цього часопису, зробивши його справжнім «рупором» пропаганди національних інтересів українського народу. Тут друкувалися різні статті наукового, освітянського, суспільного характеру та художні твори різних жанрів. Щотижневик «Рідний край» почав видаватися з 1905 року спочатку у Полтаві (1905–1907 рр.), потім – у Києві (1907–1914 рр.).

З першого ж номеру, як стала його редакторкою Олена Пчілка, помітна громадянська позиція видавчині, яка дбає про національно-патріотичний характер матеріалів свого видання. Окрім публікацій письменниць та поеток (Х. Алчевська, Л. Волошка, Н. Кибальчич, О. Пчілка та інші), значне місце

у часописі посідають статті різних діячів та діячок, що закликають українців та українок до єднання, переосмислення свого існування, пробуджують свідоме жіноцтво до проявів активності.

У цьому номері «Рідного краю» (від 21.02.1908 р.) ми бачимо допис учительки з Харкова, яка пише про збільшення інтересу до української мови та літератури в учнів та учениць середніх шкіл. Вона висловлює сподівання, що цей інтерес виховає їх справжніми інтелігентами, пройнятими національно-демократичними ідеями [1, с. 14].

У номері дев'ять цього ж часопису (від 07.03.1908 р.) у першій колонці – стаття Михайла Драгоманова «До українського жіноцтва», де автор звертається до учасниць запланованого Всеросійського жіночого з'їзду з настановою про належну підготовку до зустрічі з делегатками інших народів, звернувши увагу на потреби саме свого народу. «Ми сподіваємось, на Україні є чимало свідомого жіноцтва, що відгукнеться щиро на такий заклик», говорить у цій статті [2, с. 2]. Як редакторка цього журналу, Олена Пчілка постійно та наполегливо відстоювала ідею українізації системи народної освіти. На сторінках часопису висвітлювалися найменші кроки у цій сфері [6, с. 195].

Олена Пчілка багато сил та часу приділяє питанням виховання та навчання українських дітей у дусі патріотизму, любові до праці та поваги до людей. Вона сама, як мантру чи заклинання, не раз повторювала фразу: «Діти – це наш дорогий скарб, це наша надія, це молода Україна». Маючи шістьох дітей, вона приділяла достатньо уваги і любові кожному, навчаючи та виховуючи їх в українських традиціях, розвиваючи в кожному певний хист, любов до української та світової культури, рідної мови, історії, літератури, мистецтва. З такою ж материнською увагою вона ставилася до своїх племінників та дітей свого близького оточення.

Саме заради підростаючого покоління українців О. Пчілка створює при київському товаристві «Просвіта» спеціальну комісію турботи про дітей. Вона започатковує журнал «Молода

Україна» (1908–1914 рр.), як додаток видання «Рідний край», який вважається «першим періодичним виданням для дітей в Наддніпрянській Україні» [3, с. 38]. За недовгий час існування київської «Просвіти» за участю О. Пчілки було видано 36 книжок українською мовою для народу [4, с. 42].

Особливе місце в її художньо-літературній спадщині посідають дитячі твори: «Українським дітям», «Зайчатко і хлоп'ятко», лібрето до опери «Дві чарівниці», збірка «Книжка-Різдвянка» та інші. Важливу роль у вихованні гармонійної особистості відіграють зразки фольклору та міфології, приклади етнографічних традицій. «Її твори заклали підвалини того, що сьогодні ми називаємо свідомим сприйняттям навколишнього середовища, соціальною відповідальністю у ставленні до довкілля... У душі української дитини Олена Пчілка формує любов і повагу до природи» [5, с. 160].

Ще одним проявом виховання дітей у національному дусі є влаштування Оленою Пчілкою у 1910 р. разом з Українським клубом Шевченківського ранку [4, с. 44], а у 1914 р. присвятила 100-річному ювілею від дня народження Т. Шевченка тематичний випуск дитячого журналу «Молода Україна» [4, с. 46].

Серед творчої спадщини літераторки ми зустрічаємо не лише поетичні твори («Пророк», «Прощання» та інші), але й чимало прозових творів різних жанрів: оповідання («Золота писанка», «Біла кицька», «Артишоки» та інші), нариси, новели («Збентежена вечерея» тощо), байки («Зілля», «Котова наука», «Радощі і смутки»), фольклорні та етнографічні записи, театральні сценарії та твори («Отрута», «Світова річ»), наукові статті, критичні публікації, переклади, художні твори для дітей тощо.

Але найкращими творами О. Пчілки знавці вважають оповідання «Товаришки» (1887 р.), яке розглядає проблеми прав жінок на освіту та професійну діяльність; повість «Світло добра і зла» (1888 р.), яка наскрізь пронизана національною ідеєю служіння своєму народові; оповідання «Солов'їний спів» (1889 р.), «За правдою» (1889 р.), «Півтора оселедця» (1908 р.) та інші.

В своїх творах вона однією з перших описала в українській художній літературі образ «нової жінки», яка, на думку авторки, має бути, в першу чергу, патріоткою; рішуче боротися за свої права і свободи, проявляти тверду волю і героїчну сміливість. Саме такою була і сама Олена Пчілка.

Вставши на шлях боротьби за права всіх українців, зокрема і жінок, на національну освіту, Олена Пчілка була прихильницею еволюційного шляху розвитку суспільства, подолання неписьменності та низького рівня культури народу. Вся її літературно-просвітницька діяльність пов'язана з історіями про представників української інтелігенції, що перебувають у пошуку життєвого смислу на шляху до щастя та свободи.

До постаті Олени Пчілки можна кілька разів використовувати епітет «перша», адже вона і справді була першою у багатьох іпостасях: перша з жінок, хто боровся за чистоту української мови; першою ввела моду на вишиванки серед своїх сучасниць; перша в Україні жінка-академік тощо. Але головна її заслуга полягає у відданому служінні своєму народові на ниві його просвіти і національно-патріотичного виховання.

Софія Русова у своїй книзі споминів про «наших визначних жінок» написала про Олену Пчілку такі слова: «Ми недооцінювали тих рис прямолінійності її думання, нас вражала різкість її доган і неприхильна поведінка з усіма, кого вона визнавала не досить націоналістичних переконань. Але суд історії, історії усіх страждань українського народу виявив правдиву правоту її впертої прямолінійності» [7, с. 40–41].

Висновки. Розглянувши яскраві прояви різних граней особистості Олени Пчілки, ми вкотре переконалися в значущості внеску науково-педагогічної, літературно-видавничої, освітньо-просвітницької та національно-громадянської діяльності нашої героїні у збереження та розвиток національної ідентичності українського народу.

Перелік використаних джерел та літератури

1. *Рідний край*. 1908. № 7. URL: <http://surl.li/sqvjw> (дата звернення: 12.04.2024).
2. *Рідний край*. 1908. № 9. URL: <http://surl.li/sqvll> (дата звернення: 12.04.2024).
3. Барнич О.В. Методика використання креативного потенціалу художньої спадщини українських педагогів на уроках літературного читання: метод. посібник. Чернігів: Чернігів. нац-й ун-т ім. Т.Г. Шевченка, 2015. 80 с.
4. Іскорко-Гнатенко В. Сторінками київського життя Олени Пчілки (до 170-річчя від дня народження). *Слово і Час*. 2019. № 7. С. 33–52.
5. Куманська Ю. Твори Олени Пчілки для дітей: екологія душі та природи. *Волинь філологічна: текст і контекст*: зб. наук. пр. Вип. 28. Луцьк: Східноєвропейський національний ун-т ім. Лесі Українки, 2019. С. 157–167.
6. Новаківська Л. *Подвижництво Олени Пчілки на видавничій ниві*: зб. наук. праць за матеріалами всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті», 11–12 червня 2020 року. Львів: Друкарня Львівського національного медичного університету імені Д. Галицького, 2020. С. 192196.
7. Русова С. Наші визначні жінки. Вінніпег, 1945. 140 с. URL: <http://surl.li/sqwgwv> (дата звернення: 30.03.2024).
8. Смоляр Л.О. Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України II пол. XIX – поч. XX ст. Сторінки історії: монографія. Одеса: Астропринт, 1998. 408 с.

РОЗДІЛ III

Олена Пчілка: провідниця національної ідеї

УДК 821.161.2–2–09

Лілія Бабинець
(м. Суми)

ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНИ

Анотація. Публікація присвячена висвітленню громадської та просвітницької діяльності видатної української діячки Олени Пчілки. Окреслено витоки формування громадської позиції письменниці: родинне виховання та проукраїнська позиція батьків. Охарактеризовано основні напрямки її просвітницької діяльності (за Л. Новаківською): фольклор та етнографія, літературна й видавнича активність, участь у культурно-просвітницьких ініціативах, боротьба за освіту та рівноправне становище жінок у суспільстві.

Ключові слова: Олена Пчілка, просвітницька діяльність, національне відродження, напрямки діяльності, формування національної свідомості, літературна спадщина.

Постановка проблеми. У період розквіту української культури та освіти в XIX столітті, Олена Пчілка виступила як ключова постать, що вплинула на просвітницьку діяльність та жіночий освітній рух. Олена Пчілка, як визначна фігура українського

національного відродження, проявила себе як неповторна особистість з виразними рисами творчості та наполегливості. Її активне підтримування прав свого народу стало неодмінною складовою історії. Внесок діячки у формування української освіти та реалізацію принципів гуманізму і демократизму відкриває нові можливості для дослідження її життєвого та творчого шляху. Її вклад у розвиток освіти та культури неоцінений, а її ім'я є провідним у просвітницькій праці та популяризації української мови та культури.

Мета дослідження – охарактеризувати основні напрямки просвітницької діяльності Олени Пчілки та її роль у національному відродженні України.

Виклад основного матеріалу. Олена Пчілка (Ольга Петрівна Косач, уроджена Драгоманова) народилася 29 червня 1849 року у містечку Гадяч на Полтавщині. Початкову освіту вона отримала вдома, де батьки привили їй любов до української літератури та народних звичаїв. Її батько відігравав значну роль у формуванні її поглядів і переконань щодо освіти та національної самосвідомості [5].

Отримана в батьківському домі освіта та прищеплена любов до української культури заклала підвалини формування особистості письменниці та громадської діячки. Відтак, ґрунтовні знання, отримані в процесі дорослішання та постійне самовдосконалення пізніше дозволило Олені Пчілці самостійно забезпечити початкову освіту своїх дітей, тим самим започаткувавши власну просвітницьку діяльність як педагог та наставниця своїх дітей. Вона була майстринею у володінні рідною мовою, мала високий рівень мовленнєвої майстерності та володіла різними видами мистецтва: оповіданням, живописом, музикою, співом і танцями, а також виявляла акторські здібності. Вона старалася передати ці риси своїм дітям, демонструючи їм свою творчу обдарованість [3].

Родина для Олени Пчілки була центром, де формувалися національні почуття та національна свідомість. Вона вважала, що

саме в сім'ї діти повинні виховуватися в любові до рідної мови та почутті гордості за своє народження. Олена Пчілка активно втілювала ці ідеї, використовуючи різноманітні аспекти української культури для виховання своїх дітей. Олена Пчілка вважала, що початкова освіта дітей має надаватися мовою їхнього народу. Тому вона активно використовувала українське середовище для виховання своїх дітей, сприяючи їхньому зануренню в рідну культуру та мову. Однак вона також розуміє, що виховання дітей українською мовою не повинно перешкоджати їхньому розвитку та вивченню інших мов і культур. Її досвід показує, що вивчення інших мов може бути успішним лише тоді, коли рідна мова закорінена в глибокій духовній сутності дитини [3].

Свідчення сучасників підтверджують, що діти Косачів, хоч і не відвідували школу, проявляли вражаючий інтелект і вільно володіли різними науками, включаючи майстерне володіння як рідною, так і іноземними мовами, а також мали глибокі знання в літературі. Олена Пчілка вбачала, що залучення дітей до літературної творчості сприяє розвитку їхніх знань та майстерності в мистецтві слова. Вона підтримувала своїх дітей у їхніх літературних спробах і завжди була для них порадиником і критиком [5]. Відтак, першим поприщем, де була реалізована просвітницька діяльність Олени Пчілки стала її власна родина.

Л. Новаківська, у своїй науковій праці визначає кілька напрямків просвітницької діяльності Олени Пчілки: у галузі фольклору та етнографії, літературну й видавничу активність, участь у культурно-просвітницьких ініціативах та боротьбу за освіту та рівноправне становище жінок у суспільстві [4]. Охарактеризуємо кожен з означених напрямків детальніше.

За період зростаючого інтересу до українських традицій і побуту, Олена Пчілка активно займалася вивченням народної творчості, збираючи зразки народного орнаменту та узорів для подальшого аналізу й дослідження. Її робота в цій галузі послужила основою для власних наукових праць, таких

як «Український народний орнамент» (1876) та інших. Публікації Олени Пчілки в журналах «Київська старина» та «Рідний край» сприяли поширенню народних мистецьких творів та підвищенню рівня культурної свідомості [3]. У своїх наукових працях та публіцистичних матеріалах щодо етнографії та фольклору, Олена Пчілка прагнула відновити й піднести українське національне мистецтво, звернувши увагу на його етнографічну цінність та важливість.

Літературна діяльність Олени Пчілки виступала як ключовий засіб її просвітницької роботи, оскільки вона використовувала мистецьке слово для піднесення культурного рівня українського народу та просування ідей національного відродження. У своїх творах, таких як «Пігмаліон», «Світло добра і любові», «Соловий спів», «Біла кицька» та інші, вона відображала перші прояви національно-культурного руху в Україні, а також намагалася зблизити інтелігенцію та народ, знаходила шляхи захисту від національного та соціального утисків [4].

Олена Пчілка також активно працювала в галузі видавничої справи, заснувавши видавництво НГВ (Невеликий Гурток Волинський) у 70-і роки XIX століття. Вона разом з М. Старицьким випускала літературний альманах «Рада» (1883, 1884), а спільно з Н. Кобринською – жіночий альманах «Перший вінок» (1887), також приймала участь у створенні та випуску часопису «Рідний край» та «Газети Гадяцького земства» (1917–1919) [1].

Як педагог і просвітитель, Олена Пчілка активно сприяла виданню різноманітних журналів, у яких розглядала широкий спектр тем, від суспільно-політичних питань до літературно-художніх творів, публіцистики та роздумів про освітні проблеми. Ці видання відігравали важливу роль у розвитку інтелектуального рівня читачів, формуванні національної самосвідомості та любові до рідної мови.

Участь Олени Пчілки в роботі культурно-просвітницьких організацій, які активно функціонували на зламі XIX і XX століть,

була ключовим аспектом її активності. Вона приєднувалася до різноманітних товариств, таких як Київське Літературно-артистичне товариство (1895–1905), Київський Український Клуб (1908–1912), гурток «Плеяда» (1889–1900), а також Гурток українознавства гадацької української шкільної молоді (1917–1919). Подібно до багатьох інших українських інтелектуалів того часу, вона часто діяла в декількох організаціях одночасно [1].

У межах цих товариств Олена Пчілка брала участь у різноманітних комісіях та органах управління, що координували етнографічні, літературні, освітні, театральні та видавничі ініціативи. Вона приділяла особливу увагу роботі з дітьми та молоддю, сприяючи їхньому освітньому розвитку. Наприклад, гурток «Плеяда», який вона очолювала разом з М. Лисенком та М. Старицьким, став важливим місцем для формування національно свідомих особистостей серед молоді. Вона також ініціювала створення Гуртка українознавства, де організовувала заходи, присвячені Т. Шевченкові та сприяла історичним та літературним дослідженням серед учасників [5].

Олена Пчілка активно виступала з лекціями, давала поради учням та завжди була доступною для тих, хто звертався за допомогою. Її робота в цих товариствах відображала не лише її зацікавленість у культурі та освіті, але й справжнє бажання сприяти розвитку українського суспільства та підвищенню рівня свідомості серед громадян.

Олена Пчілка відома як великий захисник жіночої освіти. Вона вірила, що доступ до освіти має бути загальним правом для жінок, і працювала над створенням умов для цього. У 1878 році вона заснувала жіночу школу в Києві, яка стала першою в Україні. Олена Пчілка завжди виявляла інтерес до розвитку жіночого руху, який почав активно розвиватися наприкінці XIX століття. Це проявлялося в її участі в таких ініціативах, як видання жіночого альманаху «Перший вінок» (1887), співпраця з полтавським відділенням Спілки рівноправних жінок (1906) та захист прав

жінок на отримання освіти та вищу освіту. Олена Пчілка також активно публікувалася в українській періодиці та виступала з публічними лекціями про жіночі права та освіту [4].

Тож, Олена Пчілка – творча та вольова особистість, стала невтомним популяризатором національних надбань українського народу, залишивши незабутній внесок в історії відродження України.

Висновки. Отже, Олена Пчілка залишила виразне віддзеркалення в історії України, як просвітницька діячка, письменниця та захисниця прав жінок. Просвітницька діяльність Олени Пчілки була невід’ємною складовою життєтворчості цієї багатогранної особистості, яка лишила значну літературну спадщину, пронизану любов’ю до української мови, традицій та культури.

Перелік використаних джерел та літератури

1. Астапюк І. Вивчення життя і творчості Олени Петрівни Косач на уроках в загальноосвітній школі. Минуле і сучасне Волині та Полісся. *Олена Пчілка і родина Косачів в історії інтелектуальної еліти України та Волині*: наук. зб. Вип. 33. Луцьк, 2009.
2. Вишневська Н. Олена Пчілка. Твори. упоряд., авт. передм. і прим. Н.О. Вишневська. К.: Дніпро, 1988.
3. Дембовська Ю. «В дітей мені хотілось перелити свою душу й думки...». Свобода. 2009. № 34. Лют. березень. С. 7.
4. Новаківська Л.В. Просвітницька діяльність і педагогічні погляди Олени Пчілки. Рукопис: ... дис. на здобуття вченого ступеня кандидата педагогічних наук. Інститут педагогіки АПН України, Київ, 1999.
5. Яблонська О. Поетична Шевченкіана Олени Пчілки в контексті розвитку жанру. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Олена Пчілка і родина Косачів в історії інтелектуальної еліти України та Волині*: наук. зб. Вип. 33. Луцьк, 2009.

УДК 821.161.2.09

Людмила Барановська
(м. Ковель)**«ПЕРЕМОЖЕЦЬ» ЯК СВІТОГЛЯДНА ПОЗИЦІЯ
ОЛЕНИ ПЧІЛКИ**

Анотація. Здійснено літературознавчий аналіз поезії Олени Пчілки, яка була вилучена з друкованих видань за радянських часів, але збережена в збірнику «Струни. Антологія української поезії II ч.», укладачем якого є Лепкий Богдан. Книга надрукована в Берліні в 1922 році, зберігається в ліцейному Музеї унікальної книги. Була зроблена вперше спроба лексико-семантичного аналізу мовотворчості авторки на основі вірша, який допомагає збагнути ідейне спрямування твору.

Ключові слова: образ переможця, світоглядна позиція, історична епоха, боротьба за поступ.

Постановка проблеми. Світоглядна позиція Олени Пчілки проглядається передовсім у її поетичних творах. У вірші «Переможець» маємо можливість побачити еволюцію образу переможця, який спочатку пройшов кривавими стежками борні за правду, але такий шлях не виправдовує авторка, вона наполягає на тому, що має бути інший спосіб утвердження «доброї думки». Тому з'являються декларативні слова-поради для ватага: «щастя спільного почин» має здобуватися не мечем, а перемогою Науки та Праці. Такі «стежки тихі» в рідному краї зможуть привести до громадського поступу.

Мета дослідження. Через аналіз лексичного матеріалу вірша, його художніх засобів, вивчення семантики окремих одиниць дійти висновку щодо особливостей мовотворчості Олени Пчілки як свідомої українки, борця за право на рідне слово, політичної діячки, письменниці.

Текст статті. Ще в 2016 році ми отримали в спадок з-за океану літературу від громадської організації «Американці за демократію

в Україні» за сприяння Лідії Тарнавські для нашого ліцейного Музею унікальної книги. Однією з таких книг виявився збірник «СТРУНИ» (II ч. Антології української поезії від найдавніших до нинішніх часів для вжитку школи й хати), який був укладений Богданом Лепким і виданий у Берліні в 1922 р. спільними зусиллями сподвижників «Українського слова» та «Української народної бібліотеки».

Сьогодні прийшов час звернутися до цього скарбу, адже тут уміщений вірш «Переможець», написаний Оленою Пчілкою. За радянських часів він не друкувався, бо в жодному виданні не трапляється. Поезія складається з дев'яти строф, у перших чотирьох спостерігаємо характеристику історичної епохи, коли «річки кроваві лилися во ім'я правди і добра», коли «вставала трупу братського гора». Олена Пчілка натякає на часи «лицарської слави» і використовує архаїчну форму слова напередовець (той, що йде попереду), щоб створити образ ватажка, який прогресивну думку «чорним димом повивав і кидав у смертну пащу». Очевидно, поетка має на увазі час «війни згублевої» з тими, хто приносив у світ любов та слово благоді. Невільники виборювали свободу тільки шляхом «кров за кров», і ми відчуваємо осуд ліберально налаштованої авторки. Однак «наставало рабство друге знов», бо створювалася ситуація вторинного поневолення, коли більшовицький режим прийшов на землі України, а це вже насторожує ліричного героя.

У п'ятій строфі Олена Пчілка стверджує, що настали «інші часи», коли добра думка не потребує «ні крові, ні вогню», вона смілива, бо порівняльний зворот «як зірка гожа з ясних небес» засвідчує її потужність та силу переконання, що існують інші засоби боротьби – слово, яке не містить «громів, блискавиць і туч», його несе новий ватаг, який беззброєний, за ним не чути гарматної луни. Ватаг не меч простягає ворогу, а гілку маслини як символ науки, праці. На його коругві заклик до згоди, яка прокладе шлях для спільного щастя. Та чи судиться йому

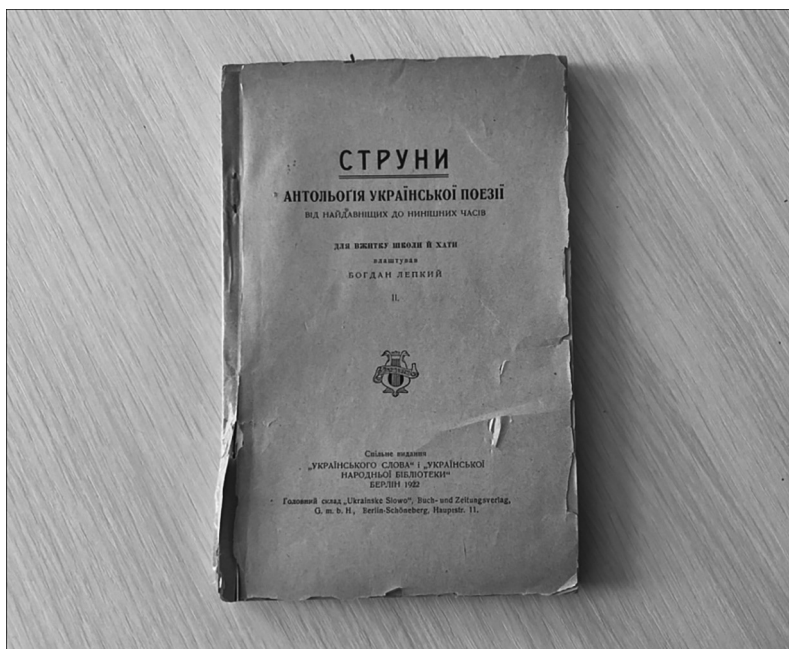
перемога? Олена Пчілка переконана, що він прийде до мети «не з гуком сурем», не «квітки йому вкриватимуть дорогу», а на чолі навряд чи будуть «лаври густі». Заперечний риторичний оклик розпочинає останню строфу, у якій авторка називає конкретну особу переможця, якому судилося в рідному краї зустрітися з братами на «стежках тихих», щоб підняти високо свою голову, повиту терном, зі щасливими сльозами. Отже, образ переможця – це збірний образ інтелігента, який через наукову працю намагатиметься просвітити «промінням тихим» дорогу до поступу і при підтримці соратників-однодумців на теренах рідної землі зможе прийти до мети. Однак терновий вінець на чолі переможця свідчить про нелегкий жертвний шлях, але йому вдасться проронити сльози щастя, бо він стане свідком поступу.

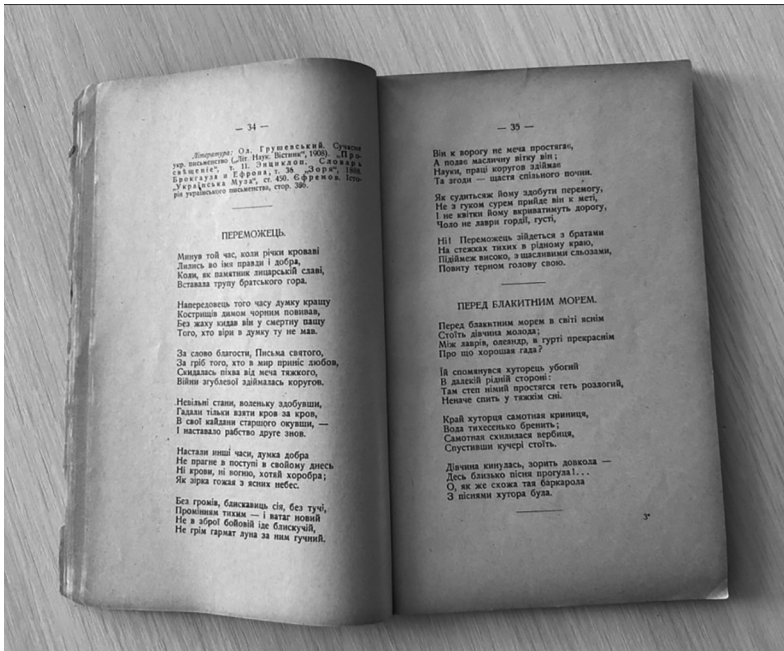
Олена Пчілка активно використовує бінарні опозити: *лаври-терен, ворог-брати, меч-маслична вітка, напередовець-ватаг новий, мир-війна, воленька-рабство, тихий-гучний*. Це дає змогу зіставити історичні передумови появи нового лідера в суспільстві. Цікавими є образи *проміння тихого та стежок тихих*, письменниця акцентує увагу на тому, що є інші шляхи для здобуття поступу, вона заперечує використання «зброї бойової», яка приносить кров та вогонь, а значить утрати. Боротьба за *думку кращу, думку добру* змушує піднімати коругву науки, праці, які дадуть почин *щастя спільного*. Поетка використовує епітети *річки кроваві, лицарська слава, труп братський, дим чорний, смертна паща, меч тяжкий, війна згублева, невільні стани* для змалювання, очевидно, реалій Першої світової війни, зміни суспільного стану після революції 1917 року, натякає на рабство друге – *більшовицьке ярмо*.

Слід звернути увагу на вживання пестливого слова *воленьку*, яке трапилося у вірші лише раз, але дало зрозуміти авторські сподівання. Атрибутиви повної форми *гожая, гордії* наближають поезію до народного звучання, а закінчення родового відмінку іменників *благости, крові* та старослов'язми *днесь, сурма*,

небеса надають стилю авторки біблійного звучання. Якщо брати до уваги лексико-семантичну систему мовотворчості, то такі лексеми, як *напередовець* (заст.), *паща*, *гріб*, *піхва*, *коругва* (істор.), *поступ*, *вітка*, *почин*, *сурма*, *гук*, *чоло*, *терен* засвідчують праслов'янське коріння, добірність лексики вражає, відмова від слів іншомовного походження – не просто стиль, це дотримання української ідеї, вірність їй та пропаганда рідного слова.

Висновки. Виникає питання, чому за радянських часів цей вірш був під забороною, напевно, цензура відразу зрозуміла ідею Олени Пчілки, яка насторожила радянську ідеологію своєю сміливістю та національною переконливістю. Завдяки Богдану Лепкому, який надрукував вірш у Берліні, ми маємо можливість побачити глибину переконань жінки-інтелігентки, яка вірила в дієвість мирних, «тихих», засобів боротьби за поступ.





Перелік використаних джерел та літератури.

1. Струни. Антологія української поезії II ч. / уклад. Лепкий Б. Берлін: Українське слово, Українська народна бібліотека, 1922, с. 34–35

УДК 929(092) Пчілка

Анастасія Бартницька
(м. Звягель)

ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ: АКТУАЛЬНІСТЬ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Анотація. У статті розглянуто актуальність тематики просвітництва Олени Пчілки. Прослідковано особливості творчого та громадсько-культурного шляху талановитої української письменниці, меценатки, перекладачки, етнографки, фольклористики, публіцистки та громадської діячки Ольги Петрівни Косач (Олени Пчілки), який було спрямовано на формування освітнього рівня різних категорій населення.

Ключові слова: просвітництво, мова, народ, нація, національна свідомість, Ольга Петрівна Косач, Олена Пчілка.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення російського окупанта значно підвищило інтерес суспільства до витоків розвитку просвітницьких та національних ідей українського народу, зокрема, їх творців. Процес формування просвітницького середовища та світоглядних ідей в Україні – зумовлений особливостями історичного розвитку українських земель, які перебували під владою російської імперії. Тривалий час знищувались усі прояви національної свідомості українців, але варто зауважити, що у всі часи становлення української нації були активні поборники ідейно-просвітницьких рухів національного відродження.

Метою дослідження є вивчення та дослідження характерних маркерів просвітництва у громадсько-політичному житті Олени Пчілки. Особливості їх впровадження у суспільний дискурс як елемент формування громадської думки. Здійснити аналіз актуальності просвітницьких ідей Олени Пчілки в умовах російсько-української війни.

Текст статті. Потужна постать Олени Пчілки постає для нас сьогодні особливим символом розвитку національної ідеї. Вона була активним борцем за національне самоутвердження, виборювала українську культуру та мову, не схиляла голову перед царськими заборонами. Ні за яких обставин не зрікалася своїх поглядів і безстрашно пропагувала їх, не боячись ні арештів, ні репресій, ні в'язниць.

На кінець XIX – поч. XX ст. припадає розквіт українського відродження, коли стало легше після всяких цензурованих утисків пробитися українському слову. Саме в цей час національна ідея стала панівною в Європі. Ісайя Берлін писав з цього приводу: «Той рух має своїх прихильників і ворогів... надихались ним люди чину та митці, інтелектуальні еліти і юрба... І все ж не буде перебільшенням стверджувати, що в сучасному світі це один з найвпливовіших, а подекуди на земній кулі – наймогутніший із земних рухів, і що частина з тих, хто не спромігся передбачити його еволюцію, поплавилися за це волею, ба життям. Мова про націоналізм» [2, с. 12].

Просвітницька складова професійної діяльності Олени Пчілки та її погляди залишаються актуальними і на сьогоднішній день. Більш детальний аналіз діяльності Ольги Петрівни свідчить, що вона мала значний вплив на своїх дітей, спонукаючи їх до творчості [3, с. 37].

Одним із характерних маркерів просвітницької діяльності Ольги Косач-Драгоманової можна вважати виховання дітей, оскільки вона всіма силами протистояла русифікації. Не віддавала дітей до російськомовних шкіл, навчаючи їх вдома.

Характерна особливість, що навчання було українською мовою, саме завдяки цьому свідомість дітей з дитинства тяжіла до національного ґрунту. Українських підручників не було, але Олена Пчілка власноруч перекладала українською найвідоміші дитячі твори світової літератури. Діти у сім'ї Косачів свідомо говорили українською мовою, вивчали народні пісні, культуру та звичаї, а також носили народний стрій.

Сама Олена Пчілка досить детально розповідає про те, як саме вона долає непросте завдання материнства, плекає своїх дітей оточуючи своєрідною оазою любові. А робити їй те ой як непросто! «Повинна сказати, що хоч українських книжок для дітей майже не було, зауважила письменниця, – але все ж і не так мало було в сім'ї, де хотіли мати їх, це тим більше, що тоді у нас не розрізняли дитячої і недитячої книжки. Діти з великою охотою читали Кулішеві твори, оповідання Марка Вовчка, «Пана Твардовського» Гулака-Артемовського знали напам'ять. Великим вкладом в лектуру дітей були Андерсенові казки в перекладі Старицького і сербські пісні в його ж перекладі, що дуже любила Леся. Тії пісні про віли (русалки) призвели до того, що Леся сама себе називала Вілою» (Спогади про Лесю Українку. – с. 84) [1, с. 25].

Олена Пчілка писала: «Діти – се наш дорогий скорб, се – наша надія, се – молода Україна. Чи дитина виросте приятелем, чи ворогом України, – се багато залежить від виховання». Тому можна чітко стверджувати, що одним із елементів просвітницької діяльності Олени Пчілки було виховання її дітей, під час якого відбувалось формування національної самосвідомості крізь призму освітницьких засад, якими вона насичувала дітей [4].

Ольга Косач стала однією із перших жінок, які боролись за українську мову, і це є ще одним маркером просвітництва цієї видатної жінки. Вона незважаючи на численні утиски та заборони, впевнено стояла на захисті української мови. Питання мовної свідомості є одним із елементів індивідуалізації народу, репрезентацією народу, його культури, традицій, психології та ментальності.

Пропагування рідної мови Олена Пчілка вважала одним із важливих завдань, одним із яскравих прикладів було її перебування у складі делегації до прем'єр-міністра Вітте у справі скасування заборон на українську мову. Відсутність української книги та видавничої справи спричинили активний розвиток

у цьому напрямі. Бере початок формування «общественной» бібліотеки виключно з українських книжок та створення видавництва, метою якого було сприяння друку українських книжок з різних галузей знань, які були доступні народу.

Ольга Косач зуміла реалізувати ряд видавничих планів з метою просвіти українського народу і формування національної свідомості. Вона належить до числа перших українських жінок-видавців. У 1880 році Олена Пчілка видала своїм коштом «Співомовки» Степана Руданського, а через рік опублікувала збірку «Українським дітям».

Здійснювала видавництво та редакцію журналу «Рідний край», в якому приділялась значна увага питанню розвитку української мови та літератури, етнографії, історії та народній творчості. Це був перший український часопис, який розпочав свій вихід у Полтаві з дозволу влади після прийняття в росії 24 листопада 1905 року «Тимчасових правил про друк».

На шістнадцятому числі в травні 1907 року полтавська влада закрила часопис, але Олена Пчілка отримала дозвіл на його видання в Києві й перенесла туди роботу редакції. На кошти самої Олени Пчілки журнал виходив у Києві до кінця 1914 року. Олені Пчілці вдалося зберегти його й під час Першої світової війни, коли вся українська преса в росії була заборонена.

У 1915–1916 роках видання журналу було перенесене до Гадяча. Таким чином, загальна історія часопису «Рідний край» нараховує одинадцять років. Це найбільш тривалий пресовий проект, який існував у Східній Україні на початку ХХ століття між двома російськими революціями [5].

Олена Пчілка в одному із видань журналу присвятила ґрунтовну розвідку Євгенову Гребінці, яку приурочила до сотих роковин від дня народження українського письменника, байкаря, педагога та видавця. Назвала вона її «Євген Гребінка і його час», в статті зосереджено інформацію про велич видатної особи письменника. Друкувались статті про Тараса Шевченка, Івана

Франка, значну роль відіграв часопис у розвитку українського театру, оскільки здійснювались публікації драматичних творів, а також театральної критики.

Кожне видання часопису «Рідний край» – це свідчення про вагомий вклад у розвиток української преси та видавничої справи Олени Пчілки та видатних українських діячів. Адже завдяки створенню інформаційних матеріалів національно-патріотичного спрямування, український народ формував уявлення про свою історію та визначних особистостей, що і є елементом просвітницької діяльності.

Олена Пчілка була редакторкою журналу «Молода Україна», який був додатком до тижневика «Рідний Край». Це перший і єдиний український дитячий журнал на території російської імперії. Ольга Косач видавала його власним коштом, оскільки плекала сподівання на краще майбутнє та підвищення рівня обізнаності молодого покоління.

Олена Пчілка пише у своїй автобіографії: «У Києві я ще почала видавати при «Рідному Краєві» дитячий місячник «Молода Україна», який мені це утруднив становище, бо передплатників було мало, а лише друк і папір на одне число коштував 60 карб., не рахуючи оплати праці співробітників і гонорарів. Я з місяця в місяць докладала свої гроші і живилась надією, що становище таки покращає; мабуть читачі боялися передплачувати журнал, бо були такі, що прохали пересилати їм журнал на чуже ім'я, боячись репресій на службі за передплату українського журналу. Боляче було і матеріально, і морально, але не хватало сили справу кинути і видання припинити» [7, с. 202].

У тематиці просвітництва крізь видавничу сферу Олени Пчілки варто згадати, що вона разом з Наталією Кобринською заснувала у Львові альманах жінок-письменниць «Перший вінок», до якого були включені також цікаві етнографічні розвідки та низка статей феміністичного змісту, зокрема про становище жінки в Україні та світі. Перший жіночий альманах як за авторським

складом, так і за читацькою аудиторією, значно вплинув на розвиток жіночого руху України.

Ще одним характерним маркером просвітництва та пропагування національної ідеї є праця Олени Пчілки про українські колядки та щедрівки, яка була надрукована на сторінках журналу «Київська старовина» у 1903 році.

Варто зауважити про творчу діяльність Олени Пчілки у сфері української дитячої літератури, що також є просвітництвом. Її перу належать оповідання, численні поезії, казки, ціла низка п'єс.

Етнографічна діяльність Ольги Косач також налічує особливості просвітницького характеру. Праця «Український народний орнамент», яка побачила світ у 1876, вміщує настільки багатий і систематизований матеріал національних мотивів, що принесла Олені Пчілці славу найпершої дослідниці у справі народно-ужиткового мистецтва. Вже після її публікацій почали з'являтися дослідження й збірники зразків народної вишивки.

Також варто згадати, що з 1890-х років Олена Пчілка веде активну роботу як очільниця літературного відділу «Київського літературно-артистичного товариства». Здійснює організацію концертів і літературних вечорів, які присвячені пам'яті українських письменників.

Непересічна постать Олени Пчілки потрібна нам особливо сьогодні, коли у боротьбі за національне самоутвердження ми знову і знову надихаємося неугасимим світочем національної ідеї, що її виплекали минулі покоління. Як громадський і політичний діяч вона поклала міцні основи для відродження своєї нації. Особливу роль вона покладала саме на молоде покоління, і тому величезне значення надавала вихованню дітей в національному дусі, «щоб не виростали вони перевертнями, щоб звикали вони шанувати своє рідне» [6, с. 140].

В умовах російсько-української війни просвітницька тематика Олени Пчілки набуває нових практичних барв, оскільки

її творчий та громадсько-культурний шлях зіткнуто із характерних елементів просвітництва. Нею були закладені міцні основи для відродження української нації, які актуальні і сьогодні.

Формуючи національну ідентичність у своїх дітей з раннього дитинства, Олена Пчілка реалізовувала просвітницькі засади. Питання виховання у дітей патріотизму та національної свідомості – надзвичайно важливо в умовах російсько-української війни, діти повинні навчатися українською мовою, спілкуватися й читати нею, бо за ними майбутнє. Якщо з дитинства вивчати історію, знайомитись із культурою та традиціями свого народу, в майбутньому це стає одним із ключових факторів, які впливають на національну свідомість.

Висновки. Ольга Косач розуміла, що національне відродження може відбутись тільки за умови розвитку української мови, книгодрукування та преси, оскільки це ставало ключовим фактором розвитку національної свідомості та утвердження української ідеї. В умовах російсько-української війни видавничча галузь продовжує розвиватися, адже книговидання є однією зі складових культурної ідентичності нації, що сприяє рівню освіченості народу, збереженню та примноженню духовної спадщини нашого народу.

Список використаних джерел та літератури

1. Диба А. Вічна Мати України. *Вічні Берегині України*: Наук. пр. й розвідки до 150-річчя від дня народження Олени Пчілки та 130-річчя від дня народження Лесі Українки / редкол. М.О. Іванюк та ін. Новоград-Волинський: НОВОГрад, 2001. С. 25.
2. Дрофань Л. І правду й боротьбу благословити (Олена Пчілка в сучасному прочитанні). *МІСТ: Мистецтво, історія, сучасність, теорія*. 2010. вип. 7. С. 200–223. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mist_2010_7_52 (дата звернення: 25.04.2024).

3. Моклиця М. Роль сімейних стосунків у становленні письменниці Лесі Українки та світової культур. *Леся Українка і родина Косачів в історії української та світової культури: матеріали Всеукр. наук.– практ. конф., присвяч. 150 – річчю від дня народження Лесі Українки*, с. Колодяжне, 25.05.2021. С. 39–44.
4. Пчілка Олена. Праця виховальна. Доповідь. 16. VI. 1917 / Олена Пчілка. ІЛ. Ф.28.
5. Степаненко Н.С. Часопис «Рідний край»: духовні обшири українства. Полтава: ПП Шевченко Р.В., 2011. 190 с.
6. Таланчук О.М., Дунаєвська Л.Ф. Олена Пчілка і дитяча література. *Актуальні проблеми сучасного літературознавства та мовознавства*. Київ, 1991. С. 140–144.
7. Скрипка Т. Лариса Петрівна Косач-Квітка (Леся Українка). Бібліографічні матеріали. Спогади. Іконографія. Нью-Йорк, Київ, 2015. С. 202.

Зоряна Борисюк
(м.Тернопіль)

**ПОЕТИЧНИЙ СВІТ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ.
«ВЕДИ Ж ТИ НАС ПОЕТИЧНИМ ШЛЯХОМ ПРАВДИ»**

Анотація. У статті проаналізовано поетичний світ Ольги Петрівни Косач-Драгоманової (Олени Пчілки), дитячої поетеси, матері Лесі Українки. Її напрочуд світла, сповнена енергії і віри дитяча поетична спадщина заслуговує на визнання не лише в Україні, а й далеко за її межами. У її творчості акцентується увага на необхідності духовного розвитку підростаючого покоління. Ще у ранній поетичній творчості спостерігається, що важливу роль у вихованні дітей, формуванні в них ціннісних орієнтирів, відіграє мовно-національне питання. Ця високообдарована особистість проявила себе у різноманітних сферах освіти і науки, однак роль письменниці у літературному і культурному житті України приховувалася.

Ключові слова: Творчий доробок, жанрово-стильове розмаїття, поезії, тематика, поетичний світ, громадсько-патріотичні мотиви, гуманістичний характер, естетичні позиції, художня деталь.

Постановка проблеми. Дане дослідження є актуальним, оскільки творчість письменниці робить позитивний вплив на нинішнє підростаюче покоління, формує в нього високий моральний та духовний потенціал. Безперечно, що літературна діяльність Ольги Косач-Драгоманової – це вагомий внесок у збагачення всієї вітчизняної літератури і культури. Практичне значення роботи полягає насамперед у можливості творчого застосування фактичного матеріалу. Зібрана й узагальнена інформація сприяє поглибленню й збагаченню знань про творчість Олени Пчілки для дітей. Даний матеріал може бути використаний

педагогами, психологами, вихователями дошкільних закладів, а також з просвітницькою метою.

Мета дослідження. У процесі роботи використовувались науково-педагогічний та проблемно-логічний аналіз творчої діяльності Олени Пчілки як дитячої письменниці. Здійснено теоретичний аналіз дитячої художньої літератури авторки, праць вітчизняних літературознавців, дослідників її творчості.

Текст статті. «Була це постать, яка трохи осторонь стояла від української суспільности. Багато було питань, які ділили її від тої суспільности. А головне – її вдача, безкомпромісова, мілітантна, горда, що можна побачити на її портреті, звідки дивляться на вас пара проникливих суворих очей, з-під трохи насуплених брів, висунуте наперед, виразно окреслене підборіддя, високе просте чоло, твердо закроєні уста; нічого з солодкавості української Марусі, а цілість – повна жіночого чару, краси і детермінації» (Дмитро Донцов) [1, с. 155]. Художня спадщина Олени Пчілки така ж багатогранна, як і її діяльність. Поезія, проза, драматургія, переклади забезпечили їй важливе місце у кагорті українських письменників кінця XIX століття. У цілому творча спадщина Олени Пчілки дуже різноманітна: письменниця, меценатка, перекладачка, етнографка, фольклористка, публіцистка, громадська діячка (учасниця національно-визвольного та феміністичного рухів), перша членкиня-кореспондентка Всеукраїнської академії наук. Вона є тим цілющим джерелом, яке напоює дитину добром, любов'ю до світу та людей, пізнанням краси навколишньої природи. Це відіграє значну роль у становленні дитини як особистості та формуванні її свідомої громадянської позиції. Великий виховний талант Олена Пчілка спрямувала на всю українську молодь. «Її сильна вольова натура, її великий патріотизм, її вміння переконувати діяли з великою силою на молодь, – зазначає Петро Одарченко. – Свої думки, свої ідеї, свою вольову діяльну любов до України та до українського народу Олена Пчілка перелила не тільки в своїх дітей – вона перелила її в молоді серця

тих дітей і юнаків, що мали щастя бачити цю енергійну діячку й чути її палкі промови й заклики» [2, с. 68].

Ставши дитячою письменницею, Олена Пчілка впливала на молодь своїми завжди глибоко національними творами і творами світової класики, які вміщували в один з перших дитячих журналів «Молода Україна» (1908–1915), видавцем якого була сама. У часописі вона друкувала вірші, байки, оповідання та казки для малят, дитячі п'єси.

Дитячі твори письменниці впродовж 30 років виходили й окремими збірками. Авторка уміла своїми творами входити у світ дитячих уявлень, торкатися сердець юних читачів. Наче теплом сонячного проміння, зігрівала вона паростки дитячих пошуків та мрій. Ніжне ставлення до дітей відчувається в кожному творі письменниці; її вольові, героїчні, сміливі образи дівчат-патріоток (поєми «Юдіта», «Козачка Олена») були прикладом невтомної праці на користь народу, любові до його мови, культури, історії. «Цій самій меті служили й дитячі п'єси Олени Пчілки, які відзначалися живою розповіддю, прекрасною мовою, патріотичним змістом і моральними мотивами. Повчальний характер п'єс не впливав на їх літературні якості. Збірничок для дітей «Книжка Різдвянка» виховував у дітей любов до рідних національних традицій», – наголошує П.Одарченко [2, с. 69].

Відомі збірки віршів «Думки-мережанки», «Годі, діточки, вам спать!» є свідченням того, що у цієї геніальної особистості глибоко в душі горить вічний вогник любові до рідної землі, людей, які її оточують, до мови, а найбільше, без сумніву, до дітей. Саме для них, майбутньої юної зміни, письменниця творила мистецькі шедеври, ніжними ліричними словами лікуючи зболілі дитячі серця.

Поява збірки віршів «Думки-мережанки» засвідчила справжню майстерність і високе творче обдарування мисткині. Поетеса, працюючи над різноманітними ліричними жанрами, вишукує багатогранні підходи, неординарні форми і методи. Вона торкнулася найбільш актуальних для тієї історичної доби тем,

намагаючись цим продемонструвати, як суспільні обставини впливають на формування психологічної аури дитини. Про свою збірку Олена Пчілка відгукується так: «Так як «Думки-мережанки» писані в різні часи, під різними настроями душі, то зміст цієї книжки вийшов дуже перістий: і тенденційні вірші і біблейські теми (також взяті задля тенденції), і байки, і жарти, і чиста лірика – все вкупі» [3, с. 56].

Багатогранність проблематики творів Олени Пчілки для дітей обумовила розмаїття векторів наукових пошуків. Однак поза увагою дослідників – екологічний аспект виховного потенціалу її творів. Зрозуміло, що для письменниці екологічне виховання було складником патріотичного почуття, адже любов до рідної природи Волинь філологічна: текст і контекст формує любов до рідного краю. Її твори заклали підвалини того, що сьогодні ми називаємо свідомим сприйняттям навколишнього середовища, соціальною відповідальністю у ставленні до довкілля. З цією метою Олена Пчілка використовує багатий арсенал міфології та фольклору, засіб олюднення природи, поетизацію середовища, в якому живуть сільські діти. У її записах дитячого фольклору постає цілісний органічний світ природи і людини, який покликаний сформувати в малих слухачів бачення себе як невід'ємної частини Всесвіту, де сплелися диво й реальність, а також думку про необхідність збереження цієї гармонійності, шанобливого ставлення до природи як свого дому. Із природою пов'язаний не лише річний цикл українця, його погодні передбачення й заготівля врожаю, це безпосередній театр, у якому відбувається все життя. У дитячих іграх, хороводах, забавах і квачах часто діють персоніфіковані образи тварин чи рослин, тому в реальному житті діти вже не будуть ставитися до них як до іграшок, чогось вторинного й тимчасового. У душі української дитини Олена Пчілка формує любов і повагу до природи. В авторському відступі сюжетної поезії «Зайчатко й хлоп'ятко» проступає думка про формування співчуття до живого світу тварин:

Бідні сіренькі зайчата!
Небезпечно їм гуляти!
Хто що хоче з ними робить:
Б'є з рушниць, псами гонить,
А до того ще й глузує,
Бо ніхто не зна, не чує,
Як ті зайчики вмирають,
Скільки мук вони приймають!.. [4, с. 24].

Згодом і ліричний герой цього твору замислиться:

«Що, як був би я – зайчатко?
Чи то й я б так всіх лякався,
Доки в руки не попався?
Та й з мене б так глузували?
Вбили б, шкурку теж зідрали?..
Як тужила б моя мати!» [4, с. 24].

Виховуючи в малих читачів емпатію, Олена Пчілка прагне сформулювати розуміння того, що найвища цінність – життя і все на землі взаємопов'язане.

Творча діяльність Олени Пчілки почалася з поетичних перекладів улюблених з дитинства поетів: О.Пушкіна («Анчар»), М.Лермонтова («Три пальми», «Мцирі», «Гілка Палестини»), польського поета В.Сирокомлі («Співець»). Її приваблювали цілісні, горді, патріотичні натури, готові заради високої мети притлумити сердечний біль, забути особисті інтереси і стати «з громадою у поєдинок». Саме такими критеріями керувалася вона, підбираючи зразки для перекладу з чужомовних літератур, з біблійних мотивів та образів – для переспівів й оригінальної поезії. З дитинства захопившись «Тарасом Бульбою» і кавказьким ченцем, що виривається на волю і гине у смертельному поединку з диким барсом, Олена Пчілка у зрілому віці поетизуватиме, звеличуватиме героя – «цілого чоловіка», як сказав би І.Франко, що живе повнокровним життям людини і громадянина.

Громадсько-патріотичні мотиви – ось що вирізняє Олену Пчілку не тільки серед письменниць-жінок, а й серед поетів, попередників і сучасників – співців «гіркої долі». «Не в той слід іду, в який пішов той Марко Вовчок і сучасні йому автори, я стала на нове поле», – писала вона Омеляну Огоновському. 50 літ вона засівала те поле ідеями правди, віри, добра, краси і гордості за свій народ, з корінням вириваючи бур'ян рабства, слабкості, байдужості, лінивства.

Свою жіночу гідність і моральну висоту вона довела ще життям: відмовилася одружитися з Василем після смерті його дружини; доглядом за ним, поранилим у другому поході, вихованням його сина; саможертвністю, коли, падаючи від знемоги і старості, сама доглядала пораниених козаків. Це перший в українській поезії образ жінки, свідомої українки, ніжного серця і сильної волі, з розвиненим почуттям гідності й самоповаги, готової на самопожертву заради України. Від Запорозької Січі, від Шевченка і народної поезії сприйняла Олена Пчілка бойовий дух, уперте стремління до національної свободи, до знищення політичного гніту. Провідне начало її світогляду – це радикально-визвольний порив в універсальній формі, прагнення до всебічної емансипації людини і народу. Звідси – боротьба за повноцінну людину, за цілісну і значущу людську особистість; звідси – образи активних, інтелектуально-вольових людей, здатних діяти ініціативно, самостійно, неординарно.

У поемі «Юдіта» – переспіві біблійного сюжету – героїня свідомо йде на жертву заради помсти за свій народ, покорений Олоферном, закутий у кайдани, оглуmlений ним. Вона, Юдіта, Ізраїлю найкращий цвіт, добровільно

Нести охоча на поталу
Владарю хижому тому,
Що вготував собі забаву,
А їм зневагу і тюрму [5, с. 49].

Вона стійко і мужньо переносить наругу, осуд, і прокльони своїх одноплемінників, намагаючись у прощальному слові запевнити, що чинить правильно і чесно. І дотримала свого слова. Ціною своєї честі повернула честь своєму народу:

Ізраїль! Вбогая Юдіта
Йому себе не продала:
Занапастила свої літа,
Для тебе ж – помсту здобула! [5, с. 53].

Орієнтація Олени Пчілки на людей, що йдуть своїм шляхом і протиставляють себе іншим людям, певною мірою зумовлювалася характером самої поетеси, котрій вистачало мужності в час поклоніння «старшому братові» сказати: «Не можна думати відірваними гаслами – лібералізм, соціалізм, поступ, або як тепер змосковськи кажуть українці – «прогрес» – без відношення до своєї країни. Особливо тому, що ж ці доктрини несли до нас з Московщини. Що з того, що говорили нам – не будьте вузькоглядними, обмеженими провінціалами! Будьте космополітами, всесвітнянцями! – що з того, коли прошкробати тільки, а з-за принадної маски якось міжнародної науки завше вилазило огидне обличчя облудного наїзника» [1, с. 168].

Набувши бойової вдачі, мужності в частих «поєдинках» з громадою, відчуваючи відразу до пасивної моралі непротивлення злу, Олена Пчілка наділяє цими чеснотами своїх героїнь, тому автобіографізм її творчості має велику питому вагу, особливо у поезії, де ліричний герой і поетеса становлять одне ціле.

Героїні Олени Пчілки не тільки мають волю і здатні діяти, а й розумно направляють на волю. Вчинки козачки Олени і Юдіти не є результатом несподіваного швидкого рішення, зробленого в стані афектації, в нападі роздратування чи завдяки миттєвій інтуїції, а цілком усвідомлені. Інколи поетеса наскільки загострює цей бік справи, що стає перед небезпекою схематизму й абстракції, та загальна концепція героя як істоти, керованої не тільки інтуїтивно-емоційною природою, а насамперед своїм

інтелектом, волею, національною свідомістю мала виняткове велике значення, носила воістину гуманістичний характер.

Поетична збірка «Думки-мережанки» вийшла у Києві (1886). Вона складається з чотирьох розділів: I (без назви) – оригінальні поезії; II – Переспіви; III – Байки, IV – Жарти. «Так як «Думки-мережанки» писані в різні часи, – писала вона, – під різними настроями душі, то зміст книги вийшов дуже піриятий: і тенденційні вірші, і біблійські теми, і байки, і жарти, і чиста лірика – все в купі» [5, с. 28].

Зміст, справді, вийшов строкатий, але ідейне спрямування – любов до рідного краю, його історії, народу, пісні і культури – наскрізне. Воно і є тим композиційно-філософським стрижнем, що дав змогу об'єднати їх канонічність. Зберігаючи суто зовнішню форму пісні, романсу, сонета, байки, вони наповнені філософським змістом і виконані одним способом (мережанки – різновид вишивання). Таким чином, назва збірки – не просто вдалий плід поетичної фантазії авторки, а тематичний філософський ліричний образ, з допомогою якого поетеса ділиться з читачем своїми думками і почуттями, розповідає про радість і печаль, тугу і захоплення, відчай і розгубленість, викликані почуттями особистого чи суспільного життя.

Поетичний морський пейзаж, сонячний день, гурт прекрасний викликають у дівчини думки-асоціації про інший край, без цієї природної розкоші з блакитним морем, лавровими деревами (поезія «Перед блакитним морем»). Вірш побудований на контрасті. Рівновага членів протиставлення (розкішний чужий – бідний рідний край) досягається симетричним розміщенням однакової кількості строф (перша і четверті – друга і третя) у формі градації. Чотири строфи – чотири ступені розвитку одного тематичного образу. Задума дівчини перед блакитним морем – композиційний місток до наступного перевтілення тематичного образу ліричного суму. Розкриття причини – туга за рідним краєм – у другій строфі. У третій цей образ підсилюється експресивно-асоціативним

епітетом «самотня криниця», «самотня вербиця», що «пояснює» настрій дівчини відчуттям самотності у чужому краю; пісня – баркарола – кульмінація його – найвище напруження почуття, залишеного поетесою «відкритим».

В Олени Пчілки немає пейзажної лірики як самостійного жанру. Природа для неї – традиційний засіб глибинного художнього пізнання і розкриття стану душі ліричного героя. Це зумовлено завданнями, які ставила перед поезією Олена Пчілка, тісно пов'язуючи проблематику з національними, соціальними, громадянськими потребами. У поезії «Волинські спогади» (1883) сумний колорит переживання дівчини протиставлено зовнішньому блиску морського узбережжя. В такому протиставленні втілено глибоку, разючу суперечність між зовнішнім благополуччям і спокоєм та внутрішньою невлаштованістю.

Цілий ряд віршів Олени Пчілки побудований за принципом конфліктного протистояння: почуття, вільна творчість – і вимоги розуму, громадянського обов'язку. Цей громадянський обов'язок кличе юнака у важку, невідому дорогу («Прощання»). Героїня іншої поезії «Забудь мене!» прощається з коханим і конфлікт серце – розум вирішує на користь другого. Не може єднати свою долю з чоловіком, не гідним її. До такого присуду вона йшла довго і тяжко. Сердечний жаль ще сильніше охоплює все її єство, але:

Хай і моєму серцю тяжко
Сказати тобі: навік прощай!
Нехай і так, – нехай і важко, –
А серцеві не потурай! [5, с. 24].

У поезії «Кохані речі» пряма порада дівчатам розважно ставитись до будь-яких речей, не приймати їх на віру. Інтимно-довірливою й привабливо-щирою постає поетеса у віршах, де ліричне «я» ідентичне авторському «я» («Волинські спогади», «Гульча», «Та вже не ти!..», «Мій друже!», «Влад-ру П.Н-ку», «Скарби минулого» та інші). У них – життєві враження і почуття,

переживання самої авторки. Та не лише її. Говорячи про себе, про своє, поет говорить про людське, позаяк його натура містить все, чим живе людство.

Традиційна як поет для української поетичної думки, Олена Пчілка має низку особливостей. В її віршах відсутнє шевченківське узагальнено-трагічне сприйняття України як частини всесвіту. Образ України в її творчості – меншої філософської глибини і відкритості порівняно з світовою художньою думкою; розкривається в стильовій атмосфері інвективи, осудження, що конкретизувало предмет розмови, знімало розмитість абстракції.

Ідейно-тематична й образна система поезії Олени Пчілки пов'язана передусім з осмисленням нової людини, нового буття. Новий ліричний герой як стильова форма вираження нової людини, нового буття став організуючим центром образної системи. В українській поезії від Тараса Шевченка до Лесі Українки поетична творчість Олени Пчілки репрезентує образний світ ліричного героя як вияв самосвідомості. Ніби полемізуючи з поетами, Олена Пчілка обстоює громадянську функцію художнього слова, упевненість, що суспільно корисними можуть бути лише ті твори, які вселяють надію, підносять дух і навіть з могили промовляють

...до людей, що серця позбулись,
І люди наберуть від їх нової сили,
І будуть серцем жить, як і жили колись [5, с. 60].

Олена Пчілка належала до кола поетів (М.Старицького, І.Манжури, Б.Грінченка, Л.Глібова, П.Грабовського), які зуміли подолати «псевдо шевченківські шаблони», проторували нові шляхи в літературі, орієнтуючи поетичне слово на пряме «втручання» у суспільне життя, на служіння визвольним прагненням народу.

Саме цій меті присвятила своє життя і творчість Олена Пчілка. Її слово відгукувалося на злободенні завдання часу і було рефлексією душевного стану людини, якій не байдужі соціальне

і національне визволення народу, служіння йому. Не задовольняючись відтворенням суто сільських настроїв, Олена Пчілка одна з перших в українській поезії заговорила вустами українського інтелігента, що характеризує її як поета-новатора.

У поезії «Пророк» поетеса показує несформованість позиції народу з низьким соціальним і національним рівнем свідомості – сліпого й темного, потребуючого доброго проводиря, інтереси якого збігалися б з інтересами народу; проводиря, що зміг би стати світлом ясним для сліпих очей; що знає той шлях у край, «Одданий Богом нам». Пророк боляче переживає, що його народ зрадив найсвятішому, тому й проклинає його пасивність, лінивість, небажання дійти до заповітної мети.

Інтелектуалізація поетичної думки Олени Пчілки пов'язана насамперед з утвердженням нового для української поезії героя – інтелігента в усій багатовимірності його соціальних зв'язків і самоусвідомленні як особистості. Навіть традиційну тему жінки-патріотки поетеса трактує по-своєму. В поезії «Одвідини», що можна назвати віршовим оповіданням, йдеться про покритку-панну, яка в несвітських муках народила дитину, але ще більших мук завдав їй цинізм коханого:

Склонившись над дітям і промовив недбайно:

– Ну що ж там!..кавалочок м'яса, звичайно! [5, с. 28].

Любовна тема тут невіддільна від соціальної. У повивальний інститут приходять тільки ті, хто не може народити дитину у палаці. Саме до цієї категорії належить героїня. Перші, і мабуть, останні відвідини пана відібрали, вбили найменший проблиск надії, що підтверджується фінальними риторичними запитаннями оповідачки-чергової, від імені якої ведеться розповідь про ці відвідини, що залишили тяжкий слід у її серці:

З тих пір – як слабую в палату уводять,

«Одвідини» ті в мене з думки не сходять!

Чого пак достане по муках тих тяжких?

Чи ясного щастя, чи сліз тільки важких!.. [5, с. 29].

Нарочита прозаїчно-розмовна інтонація, перенесення, діалоги, стриманість, відсутність замилювання, формальної орнаментності, відраза до розчулено-зменшувальної лексики – все це надає поезії «Одвідини» непідробної щирості і психологічної переконливості.

Спокійні, ненав'язливі, без бажання вразити вибрані деталі поезії «НоктюРН» (1893) – прозорість неба, спокійний світлозір, тиша:

Коли я у гаю
Собі походжаю
При тихій вечірній годині,
Не знаю, чи вітер травицю торкає,
Чи постать кохана край мене ступає,
У тій самотині, –
Не знаю, не знаю [5, с. 61].

Олена Пчілка звертається до методу поетичного навіювання, впливаючи не тільки смислом і враженням, а й емоційними обертонами, наполегливим «завороженням» тишею вечірньої години і самотністю. Пейзаж-характеристика переходить у пейзаж-настрій. Лірична настроєність стає частиною. Драматичного ефекту. Природа у поетеси не абстрактна, а локальна і характерна. Її пейзаж реалістичний. Поетичний зір авторки досягає виняткової гостроти, її деталі, незважаючи на стилістичну скромність, часто вражають і закарбовуються у пам'яті як єдина деталь імпресіоністів. Лаконізм, предметність, діловий характер порівнянь і метафор, простота фрази, її дієвість, її стремління до типу «іменник-дієслово» як до якоїсь межі, рівність і стриманість інтонації – це основні риси стилю Олени Пчілки-поетеси. Зверненням до світу природи вона розширила амплітуду ліричного вираження психології людини, домоглася тонкого нюансування настроїв, доклала чимало зусиль для збагачення виражальних можливостей української лірики за допомогою символіки природи, музично-звукових проявів її життя, нових

знахідок у застосуванні паралелізмів. Недарма зазначав літератор Максим Славинський: «Сила її була в її індивідуальності. Волі вона була непохитної, характеру непоступливого, розуму обсяглого, почуття глибокого й гарячого, як вогонь, пристрасті некомпромісової».

Авторка активно виступала ще й у жанрі байки. «В її байках, – пише О.Вишневська, – висміюється обивательська філософія «усмак пожить» («Зілля»), бездарні віршописці, що претендують на славу («Дві зваги й дві слави»), базіки-народолюбці («Радощі й смутки»)» [11, с. 237].

Привертають увагу ці твори майстерністю віршованої техніки, вмiлим синтезуванням народнопоетичної основи та авторського вимислу, демократизмом змісту, непідробною жвавістю викладу і дотепністю.

Кращу частину поетичного доробку Олени Пчілки характеризує жанрово-тематичне багатство (думка, пісня, сонет, вірш-портрет, вірш-оповідання, медитація, байка, поема тощо), відданість письменниці засадам реалізму і народні, послідовність у викритті духовного рабства, пасивності, нестійкості переконань; тенденція до звільнення особистості, розширення її прав; у можливості особистості «находити собі подібних чи, якщо вона виняткова і при тому активна, дати їй нагоду піднести до свого рівня інших».

Висновки. Поезія Олени Пчілки зачіпала майже всі найважливіші проблемно-тематичні та естетико-виражальні пошуки епохи. Вона і сьогодні своїм світосприйнянням, художнім осмисленням особистості, суті людського життя – близька і зрозуміла читачеві. Олена Пчілка сприяла творенню нового поетичного виразу в українському слові, який акумулював у собі творчий метод і світоглядні переконання, індивідуальну манеру та особистість творця, національну своєрідність і сам процес освоєння і організації життєвого матеріалу.

Перелік використаних джерел та літератури

1. Донцов Д. Мати Лесі Українки (Олена Пчілка). Дві літератури нашої доби. Л., 1991. С. 155
2. Одарченко П. Українська література: Вибрані статті. Київ, 1995. С. 68
3. Пчілка Олена. Біографічна замітка. *Зоря*. 1888. № 3. С. 55–56.
4. Пчілка Олена. Годі, діточки, вам спать!: вірші, оповідання, казки, фольклорні записи: для дошк. та мол. шк. віку / упоряд, та передм. О.М. Таланчук. Київ: Веселка, 1991. 334 с.
5. Пчілка Олена. Твори. Київ: Дніпро, 1988. С. 367.
6. Мікула О. Творчість Олени Пчілки і фольклор. Ужгород: Гражда, 2011. 308 с.
7. Колкутіна В. Олена Пчілка в рецепції Дмитра Донцова. *Рідний край*. 2010. № 1. С. 105–110.
8. Новаківська Л. Березина роду і нації. Київ: Науковий світ, 2001. 48 с.
9. Русова Софія. Спогади. К., 1996.
10. Чикаленко Є. Щоденник. Львів, 1930.
11. Українка Леся. Новейшая общественная драма. Зібрання творів у 12 т. Київ: Наукова думка, 1977. Т. 8: Літературна критика; публіцистика. С. 237.

УДК 172.15:821.161.2.09(092) Пчілка

Христина Волошина
Олена Басалаєва
(м. Звягель)

ОЛЕНА ПЧІЛКА – МАТІР УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ

Анотація. У статті автор розглядає ключові аспекти життя та творчості Олени Пчілки, висвітлює вплив національного духу на її творчий шлях, а також розкриває особисті риси характеру письменниці.

Ключові слова: Олена Пчілка, українська письменниця, національний дух, творчість, особистість, українська література, культура, шлях особистості.

Постановка проблеми полягає в необхідності вивчення впливу творчості і громадської діяльності Олени Пчілки на формування національного духу українського народу, а також розгляду її особистості, творчого шляху та взаємозв'язку з українською літературою та культурою.

Мета дослідження полягає в аналізі творчості Олени Пчілки як видатної поетеси та громадської діячки кінця ХІХ – початку ХХ століття, вивченні її внеску у розвиток української літератури та культури, а також у встановленні зв'язків між її творчістю та формуванням національного самоусвідомлення українського народу. Дослідження спрямоване на розкриття ключових аспектів життя та творчості Олени Пчілки, її впливу на суспільне життя та культуру свого часу, а також на сучасне українське суспільство.

Текст статті. Олену Пчілку охоче називають матір'ю українського націоналізму. Чи не першим віддав їй таку честь Дмитро Донцов, суддя суворий і принциповий. Ольга Петрівна Косач входила у керівні органи створюваних українських громадських інституцій, підписувала петиції й вимоги до чинної влади. Олена

Пчілка пишалася своїм козацько-гетьманським шляхетським родом Драгоманів. «В нашій драгоманівській сім'ї, – згадувала Ольга Петрівна, – збереглася пам'ять про те, що пращур нашого роду був заволока з Греччини, по національному походженні таки грек; служив він драгоманом при гетьманському уряді, за Бог дана Хмельницького, в Чигирині».

Величезний, можна сказати, визначальний вплив мав на Олену Пчілку її старший брат, Михайло Драгоманов, публіцист, історик, філософ, письменник і вчений. Він очолював ліве крило київської «Старої громади», поширював ідеї федералізму, в еміграції заснував українську друкарню в Женеві. «Коли б не він, все життя моє минулого б зовсім по іншому», – зізнавалася Олена Пчілка.

Уже маючи власну сім'ю, Ольга Петрівна зважилася на неймовірний, як на ті часи, педагогічний експеримент. Вона не хотіла, щоб дітей русифікували в офіційних школах міністерства освіти царської Росії, тож син і доньки до певного часу вчилися вдома. Допомогали при цьому їй відмінні знання, отримані у приватному дівочому пансіонаті п. Нельговської у Києві, що давав випускницям педагогічну освіту і право викладати у школах і жіночих гімназіях Російської імперії.

Творчий шлях вона розпочала власними перекладами поезій Пушкіна «Полтава», «Казка про золотого півника» і Лермонтова «Тучі», «І нудно, і сумно» на українську мову. З виходом у 1876 році у Києві книжки «Украинский народный орнамент: вышивки, ткани, писанки», Олена Пчілка здобула славу першої в Україні знавчині цього виду народного мистецтва. Книгу створено в рамках проекту «Вишивка етнографічна «Украинский народный орнамент: вышивки, ткани, писанки» О.П. Косачева. Киев, 1876». Це була перша ґрунтова етнографічна робота з української орнаментики, секція етнографії, Ольги Петрівни Косач (Олени Пчілки). Вона містить фотокопії першоджерела, його переклад сучасною українською мовою, відтворені сучасними

українськими майстринями вишиті полотна, зразки тканин та писанки, а також сучасний одяг та реконструкції народного вбрання, оздобленого виключно ручною вишивкою за схемами з альбому. Відтворені зразки подаровані Музею видатних діячів української культури Лесі Українки, Миколи Лисенка, Панаса Саксаганського, Михайла Старицького.

У 1880 році Пчілка видала своїм коштом «Співомовки» Степана Руданського. З 1883 року почала друкувати вірші та оповідання у львівському журналі «Зоря». Одночасно брала діяльну участь в українському жіночному русі, в 1887 році разом з Наталією Кобринською видала у Львові альманах «Перший вінок», який став першим в Україні феміністичним альманахом. Він містив 40 творів (від статей до оповідань, а також поезії українських авторок), зокрема твори Лесі Українки, Ганни Барвінок, Уляни Кравченко, Климентії Попович, Грицька Григоренка та передмову Н. Кобринської.

Навесні 1879 року Ольга Косач з дітьми приїхала в місто Луцьк до чоловіка, якого перевели на посаду голови Луцько-Дубенського з'їзду мирових посередників через українофільство та зустріч родини Косачів з Михайлом Драгомановим на всесвітній виставці у Парижі. А також при відвіданні округи Женева в Швейцарії, де мешкала у той час родина Драгоманових, Ольга Петрівна стала хрещеною матір'ю новонародженої доньки Аріадни.

У 1890-х роках вона проживала у Києві на Маріїнсько-Благовіщенській вулиці, 97.

В обстоюванні національної ідеї Ольга Косач була послідовною. Кілька разів, коли в цьому поставала нагальна потреба, зважувалася на протиправні акції. Так трапилося 1903 року під час відкриття пам'ятника Івану Котляревському в Полтаві. Владою було заборонено виголошувати промови під час виступів українською мовою. Звичайно ж, Олена Пчілка виголосила промову рідною мовою, не надто зважаючи на поліцію.

З початком революції 1905 року з'явилися сподівання на лібералізацію. Громадівці робили все можливе, аби добитися скасування Емського указу 1876 року. За «Указом» дозволялося видавати українською мовою історичні літературні пам'ятки і художні твори, але лише за умови їх написання згідно з російською орфографією та отримання попереднього дозволу на публікацію від Головного управління у справах друку. Місцевій адміністрації наказувалося посилити нагляд, щоб у початкових школах не велося викладання українською мовою, та щоб з громадських бібліотек були вилучені книги українською мовою, що не відповідають зазначеним вимогам.

Окрім того, на підставі Емського указу було закрито Південний відділ Російського географічного товариства (ПВ ГТФ) у Києві, припинено видання «Киевского телеграфа», заборонена діяльність українських Громад, звільнено ряд професорів українського походження з Київського імператорського університету (М. Драгоманова, Ф. Вовка, М. Зібера, С. Подолинського та інших). Ще 1878 року на Паризькому літературному конгресі М. Драгоманов виступив проти шовінізму російського уряду та написав статтю на захист української мови і культури, у якій різко засудив Емський указ. Багатьом українським громадським діячам довелося покинути Україну, частина емігрувала за кордон, а частина була вислана в інші регіони імперії. Утім, навіть попри царську заборону, українські книжки продовжували виходити. Налагодилися за допомогою Олени Пчілки та Івана Франка тісні контакти з Галичиною, де цензура була толерантною. Через кордон українська література надходила таємно на терени тодішньої України, а саме Кубань, Стародубщину, Білгородщину, Курщину, Таганрожчину, які в роки радянської влади захопила Москва.

У книзі «Хронологія життя і творчості Лесі Українки» Ольги Косач-Кривинюк є згадка про лист сестри до Марії Михайлівни Карташевської від 4 березня 1905 року. У ньому вона сповіщає

про приїзд до Санкт-Петербурга в складі делегації українських письменників і культурологів також Олени Пчілки, яка «була все справами зайнята і до важних панів ходила», написала «чудову доповідну записку голові Комітету міністрів графу С. Ю. де Вітте, була в хорошому настрої і вигляд мала прекрасний». У цій записці висловлювалася вимога української інтелігенції про необхідність скасування Емського указу, яким заборонялися викладання в школах і публікації українською мовою. І хоча Емський указ не був скасований офіційно, однак він втратив чинність 17 жовтня 1905 року з виданням так званого «Маніфесту громадянських свобод в імперії» російським імператором Миколою II. Як бачимо, протесана роль Ольги Петрівни була великою.

«Рідний Край» – український громадський політико-економічний та літературно-науковий, а також популярно-освітній часопис. Виходив у 1905–1907 роках у Полтаві, з кінця 1907–1914 років – у Києві, у 1915–1916 роках – у Гадячі. У 1915–1916 роках через заборону владою друкування українських видань «Рідний край» виходив російською мовою. Першим видавцем часопису став Григорій Маркевич. Він входив до його редколегії разом із Панасом Мирним, Григорієм Коваленком, Миколою Дмитрієвим та іншими. 1906 року на запрошення М.А. Дмитрієва до редколегії журналу увійшла Олена Пчілка, а від березня 1907 року вона стала його редактором-видавцем. Часто вона змушена була використовувати кошти власної родини для видання журналу і потім його розповсюджувати при опорі влади і російського чиновництва. Від 1908 року часопис мав щомісячний додаток для дітей під назвою «Молода Громада». Так він мав нашиватися спочатку. Але потім Олена Пчілка змінила назву додатка на «Молоду Україну». Цей журнал видавався фактично на кошти її редакторки і поширювався не лише в Україні, а й за кордоном в українських родин.

У редакційній статті першого номера відчувається непоборна радість Олени Пчілки від усвідомлення того, що українські діти

нарешті мають своє періодичне видання: «Будемо розмовляти, – пише вона, звертаючись до своїх малолітніх читачів, – розмовляти по українському. Довго ми ждали сього. Всі діточки мають свою часопись: французи – французьку, німці – німецьку, отак і інші; тільки в нас не було своїх кубельців, для українського слова. Тепер вони єсть. Просимо-ж не цуратися нас, бо не подоба цуратися свого рідного слова». Як же виглядав перший дитячий журнал? – запитує директорка Літературно-меморіального музею Лесі Українки у Києві Ірина Щукіна. І відповідає: Порівняно з сучасними – вкрай скромно: щомісячний номер складався з 32 сторінок у половинку формату А 4, папір – подібний до газетного, нечисленні ілюстрації – чорно-білі. Проте звертав на себе увагу промовистим оформленням: обкладинку обрамлювала широка смуга українського народного орнаменту, що несла в собі дух маніфесту. Впродовж усього життя Олена Пчілка збирала зразки українських народних узорів, вивчала й упорядковувала їх, залишила для пам'яті наступних поколінь шість видань друкованих альбомів. Безперечно, саме любов до вишивки підказала варіант візуального втілення ідеї. Вона також наводить титульну сторінку одного із дитячого часопису, що зберігається у фондах музею.

Губернатор Полтавської губернії за наполяганням цензури припинив видання часопису «Рідний край» – «за его вредное направление». Утім, видання цього часопису Олена Пчілка незабаром продовжила у Києві та Гадячі.

На жаль, час і обставини помітно притишували творчу та соціальну активність Олени Пчілки. Це пояснювалося простими речами. Дедалі більше матір турбувала хвороба Лесі Українки, а це потребувало не лише належного режиму, виконання приписів лікарів, а й регулярного лікування дочки за кордоном: Німеччина, Австро-Угорщина, Італія, Єгипет, Кавказ і Крим. 1 серпня 1913 року у курортному грузинському місті Сурамі у 42 роки вічність забрала її дочку Лесю Українку. А ще були

інші діти, турбота за їхнє неспокійне родинне життя, вічні материнські переживання, безперечно, лягали важким тягарем на Олену Пчілку.

Після національно-визвольної революції 1917 року у 68-літньої Олени Пчілки наче відкрилося друге дихання. З утворенням УНР із новим завзяттям стала вона до праці на користь молоді Української держави. Усю бурхливу енергію внутрішнього світла трудівниця спрямувала на належне виховання шкільної молоді в Україні саме в національному дусі. Невтомна берегиня відвідувала школи, влаштовувала з учнями бесіди, організовувала тематичні вечори пам'яті Тараса Шевченка, старшого брата Михайла Драгоманова, Івана Котляревського, Миколи Лисенка та інших знаних постатей. Головною ціллю Ольги Петрівни Косач стало живе мислення учнів, їх поклик до соціального становища й людської вдачі. Коли до влади в Гадячі у грудні 1918 року прийшла Українська Центральна Рада, у повіті влаштували урочисте свято з нагоди присвоєння місцевій чоловічій гімназії імені Михайла Драгоманова. Олена Пчілка виступила зі спогадами про брата, оповідаючи, як слід дбати про Неньку Україну, коли тебе позбавили батьківщини, вислали на чужину, спробували відібрати любов, друзів, народ. Такі слова молодь зустріла бурхливо, гукаючи: «Слава!».

У 1920 році під час святкування дня народження Тараса Шевченка у Гадяцькій гімназії, Ольга Петрівна Косач огорнула погруддя поета синьо-жовтим стягом. Коли ж розлучений місцевий комісар Крамаренко зірвав прапор, обурено скандувала: «Ганьба Крамаренкові!». Переповнена зала дружно підтримала її.

За антибільшовицькі виступи Олена Пчілка була заарештована. Після звільнення з арешту виїхала до Могилева до рідних, де перебувала до 1924 року. У 1925 році за вагомі здобутки у розвитку української літератури, науки та культури Ольгу Петрівну Косач було обрано членом-кореспондентом АН УРСР з напрямку етнографія.

Врешті 1930 року чекісти прийшли з ордером на її арешт у надуманій справі СБУ. Вісімдесятилітня жінка вже не могла самостійно ходити, вона була прикута до ліжка, тому розгублені візитери таки вирішили залишити її вдома. Матір'ю опікувалися доньки Ізидора та Ольга, проте невдовзі й вони зазнали переслідувань. Частково збережений від більшовицьких зайд родинний архів хвора Ольга Косач-Кривинюк таки вивозить у роки війни за кордоном в Чехію та Німеччину. Дещо передає у Львові дослідниці Марії Деркач. І тим рятує унікальний пласт нашої національної пам'яті.

Олена Пчілка належить до числа тих громадських діячів, які невтомною працею на терені української куль тури зробили значний внесок до духовної скарбниці свого народу. На ниві красного письменства вона трудилась близько шістдесяти літ, випробувавши перо в усіх літературних жанрах: драми та комедії, повісті та оповідання, байки та ліричної поезії, епічної поеми й поетичних перекладів. Людина з широким світоглядом і ґрунтовною освітою.

Висновки. Олена Пчілка була публіцисткою, видавцем та громадською діячкою XIX століття, яка внесла значний внесок у розвиток української літератури та куль тури. Її творчість відображала національні ідеали, патріотизм і боротьбу за незалежність українського народу. Важливим аспектом її діяльності було формування в українському суспільстві національного самоусвідомлення та підтримка української мови. Олена Пчілка залишила помітний слід у історії України.

Перелік використаних джерел та літератури

1. Архипов В. Непримиренна. URL: <https://web.archive.org/web/20161030204831/http://www.harmony.com.ua/text/393.html> (дата звернення 11.04.2024)

2. Бунтарки: нові жінки і модерна нація / упоряд. Віра Агеева. Київ: Смолоскип, 2020. С. 61.
3. Вишневська Н. Олена Пчілка. Твори / упоряд., авт. передм. і прим. Н.О. Вишневська. К.: Дніпро, 1988. 582 с.
4. Журнал «Об издании О.П. Косач журнала на малорусском языке под названием „Рідний край“». ЦДІА України у м. Києві. Ф. 295. Оп. 1. Од. зб. 95. Арк. 1.
5. Костянтинівська О. Тролі й Олена Пчілка: як українська вишивка у 1878 році підкорила Париж. *Україна молода*. URL: <https://umoloda.kyiv.ua/number/3645/164/150677> (дата звернення 08.04.2024)
6. Пчілка Олена. Лист до Д. Яворницького, жовтень 1908 р. Інститут літератури НАН України ім. Т.Г. Шевченка. Відділ рукописів. Ф. 28. Од. зб. 1 162. 2 арк.
7. Редакційна передова. *Рідний край*. 1907. № 1. С. 2.
8. Степаненко М.І. Літературознавча Полтавщина: енциклопедичний довідник. Полтава: Видавець Шевченко Р.В., 2015. С. 223–225.

УДК 821.161.2.09

Ольга Коломійчук
(м. Черкаси)

ОЛЕНА ПЧІЛКА – БЕРЕГІНЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

Анотація. У статті проаналізовано позицію української письменниці та педагога Олени Пчілки в національному відродженні українського народу. До читача донесено стан пригніченого ставлення тогочасного уряду до української мови та української культури. Олена Пчілка виступає на захист формування української національної свідомості, через розвиток української школи, української мови, дитячої літератури за формування своєї державності.

Ключові слова: українська школа, дитяча література, українська мова, пізнання світу, розвиток культури, школа виховання, письменниця-патріотка, національна культура.

Постановка проблеми. Олена Пчілка належить до числа тих діячів, які невтомною працею на терені української культури зробили значний внесок до духовної скарбниці свого народу. На ниві письменства вона трудилась близько шістдесяти літ, випробувавши перо в усіх літературних жанрах: драми та комедії, повісті та оповідання, байки та ліричної поезії, епічної поеми й поетичних перекладів.

Мета статті – висвітлення історичної динаміки та еволюції патріотичних мотивів у творах письменниці, а також їх зв'язку з політичною та культурною ситуацією епохи кінця ХІХ – початку ХХ століття, відображення національної ідеї та своєрідності у творчому доробку письменниці, її суспільній та педагогічній діяльності.

Текст статті. Олена Пчілка, незважаючи на численні заборони та утиски, впевнено стояла на захисті національних інтересів народу, національної педагогіки, опираючись на самовідданих

її ревних прихильників, серед яких були педагоги-письменники Х. Алчевська, Б. Грінченко та інші. Нерідко ентузіазм цих самовідданих людей переборював перепони неможливі до подолання.

Українська школа була неможливою в умовах царської Росії. Тому через заборони нерідко доводилося вдаватися до різноманітних замінних форм. У середовищі фахівців спостерігалися намагання виробити методичні основи вивчення рідної мови. Це, відповідно, накладало додаткові обов'язки на дитячу літературу, що була незмінно пов'язана з потребами національного шкільництва. Олена Пчілка в цьому контексті надає перевагу літературній творчості для дітей.

Олена Пчілка розуміла, що формування національної свідомості неможливе без розвитку української мови, що сприяє розвитку української дитячої літератури. Тому вона боролася проти заборони викладання українською мовою у школах. Що, в свій час, сприятиме усвідомленню українцями їх національної гордості. Так у 1904 р., на святкуванні 35-річчя літературної діяльності І.С. Нечуя-Левицького, після завершення урочистості вона разом з учасниками вечора підписала резолюцію, в якій вказувалось, що заборона української мови позбавляє не лише українську інтелігенцію можливості висловлювати свої думки, а й відбирає у народу єдиний засіб для пізнання світу рідною мовою, через що в українському суспільстві не існує впевненості в своїй державності та нема надії на розвиток своєї культури.

Важливим етапом у культурному житті України став гурток «Література» або «Плеяда молодих українських літераторів». Про його діяльність відомо з 1889 року. Олена Пчілка, М. Лисенко, М. Старицький очолюють гурток. «Плеяда» стала школою виховання молоді змін, свідомого прилучення її до поступових українських ідей. Як зазначає Г. Аврахов, «це була розгалужена, новітня школа самовдосконалення ініціативної молоді, де навчалося і так чи інакше заявило про себе, як творчу особистість, понад тридцять «плеядівців» [1, с. 144].

Членами цього освітньо-творчого осередку стали не лише нащадки названих родів – Леся Українка, Л. Старицька-Черняхівська, Михайло Обачний (Косач), Грицько Григоренко (О. Судовщикова). Старші, поважні досвідом і віком, ніколи не тяжіли повчальництвом над молодими, а були рівноправними партнерами в літературних змаганнях, дискусіях. Плеяду молодих сприймали як «плоть од плоті, кість од кісті нашої» (Олена Пчілка). Духовне зростання кожного з членів було справою всіх, а духовне зростання громади – ставало надбанням кожного. Гурток існував як велика духовна родина, що ставила метою формування самобутньої національно свідомої творчої особистості.

Звісно, систематично порушувалось теж питання впровадження української мови в школах. У Російській імперії такі «вольності» не дозволялися. І в 1905 році діяльність товариства «Плеяда» була заборонена за «неблагонадійність». Тому виникала гостра необхідність для створення надійної опори української нації. Таку силу ми бачимо в особі Олени Пчілки.

Письменниця-патріотка, спрямовувала свою творчу діяльність на виховання молодих українців, що досі лишається недооціненою в контексті національно-культурного будівництва України. О. Косач задавала живі, органічні засади виховання, її творча педагогіка ґрунтується на здорових принципах народної моралі, на гармонійному впливові благодатної української природи, на визнанні глибокої національної традиції, міфології [2, с. 54, 299]. Її досвід був загальноохоплюючим, таким, що враховував усі недоліки українського суспільства та сприяв його виправленню.

Виховна школа Олени Пчілки не має аналогів у світовій практиці. Багато уваги вона приділяла романтичному елементові у вихованні: вважала необхідним складником доброго виховання мрію у прекрасне. Зайве доводити, що в цьому відношенні літературна класика могла служити якнайкращим доказом.

Не випадково у вихованні власних дітей О.П. Косач використовувала класичну літературу, до якої прилучала дітей змалечку. І це давало свої ефекти: літературний романтизм захоплював маленьких читачів, надихав їх на цікаві, творчі ігри. А пізніше, як це підтвердилося в творчій долі Лесі Українки, він міг також обернутися неймовірним інтересом до світових тем та образів у власній творчості [3, с. 83]. Тобто майстерність Олени Пчілки у вихованні любові до всього рідного була неперевершеною.

Фольклорні джерела письменниці відкривала перед дитиною із геніальністю майстра, будила в дитячій душі творчі начала, давала стимул творчій уяві та фантазії. Сутність творчого педагогічного підходу Олени Пчілки знайшла відображення у романтичному піднесенні та поетизації дитячої душі, яка після таких уроків творчості залишалася з людиною на все життя.

Олена Пчілка через дитяче читання, правдиве відображення дійсності доносить істину про Україну. Письменниці не визнавала таких дитячих книжок, котрі орієнтували тільки на пасивне сприйняття дійсності. Відверто не схвалювала фальшивого тону дорослих, коли вони, розмовляючи з дітьми, вдавалися до лукавих вигадок, засуджувала, як згадувала пізніше донька Ольга Косач, «кисло-солодке сюсюкання» [4, с. 41], що переважало в той час у творах для дітей.

Педагогічні уроки, засвоєні під час виховання власних дітей, служили для Олени Пчілки безпомилковим барометром у подальшій творчості. А ефекти, яких вона домоглася, працюючи з дітьми, вражаючі. «Увага до духовного виховання забезпечила велику віддачу з боку дітей, які мусили завдячувати матері любов'ю до літератури, світової історії, знанням іноземних мов, розвитком талантів. Всі діти займалися художніми перекладами, писали художні твори» [6, с. 246].

Олена Пчілка писала для дітей, враховуючи їх вікові особливості. Робила це однією з перших в українській літературі кінця XIX – початку XX століття, оскільки на той час вікові

та психологічні чинники в письменстві для дітей ще погано розрізнялися. Цим письменниця наблизила українця до розуміння своєї національної вартості.

Творчість Олени Пчілки для дітей багата і різноманітна. Її складають поезії, оповідання, байки, драматичні твори, фольклорні записи. Ці твори здебільшого позбавлені формального дидактизму, їх об'єднує прагнення авторки розбудити у дітей любов до рідного краю, виховувати кращі моральні почуття, навчити бачити прекрасне в навколишньому світі. Більшість із творів, адресованих дітям, були надруковані в часописі «Молода Україна» (1908–1914), у збірнику «Українським дітям» (1882), збірці «Думки-мережанки» (1886) [8], у журналах «Зоря», «Дзвінок» [9; 10; 11]. Частина, в основному драматичні твори, зберігаються в рукописах [12; 13; 14; 15]. У наш час найповніше видання дитячих творів Олени Пчілки з'явилося у 1991 році під назвою «Годі, діточки, вам спати!» за упорядкуванням і передмовою О. Таланчук [9].

Олена Пчілка не випадково зосередила свою увагу на дитячій педагогіці та літературі. Проблема дитинства й виховання є першочерговою. Про це письменниця завжди наголошувала у своїй творчості. У рефераті «Праця виховальна», що зберігся у відділі рукописів Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України, вона палко переконує в потребі жертвовної праці для дітей. «Бо діти – се наш дорогий скарб, се – наша надія, се – молода Україна. Чи дитина виросте приятелем, чи ворогом України – се багато залежить од виховання, од того, що їй було защеplено в сім'ї» [16].

У дитинстві душа відкрита життєвим враженням, різноманітним впливам, дитина спрагло вбирає в себе все оточуюче. «Відомо, що спілкування з писемним словом прямо залежить від оволодіння мовою, абеткою й читацькими техніками. Тому в ранньому шкільному віці («віці Попелюшки») дитині, котра як читач почувається ще невпевнено, аби зацікавитися книгою,

необхідною є не стільки її подібність до ігрового предмета, скільки комунікаційний посередник», – зауважує М. Славова [17, с. 59]. Образ оповідача в дитячих віршах Олени Пчілки дуже вдало знаходить довірливу інтонацію спілкування з дитиною.

Поетичні твори про природу особливо успішно реалізують завдання гордості за свій рідний край, естетичного виховання. Під час ознайомлення з ними, діти поринають у безмежність, вічність природи, розуміють її взаємозв'язок з людиною («Діточкам», «Весняні квіти», «Весна-красна», «До діточок», «Діброва смутная вже листячко ронила...», «Як швидко літо проминуло», «Змінилося все...» та ін.).

Олена Пчілка доносить до читача могутній заряд гуманізму, доброти, сердечності. Письменниця докладає всіх зусиль, щоб виховати у дітей почуття любові один до одного, необхідність допомагати у біді, рятувати від небезпеки («Зайчатко й хлоп'ятко», «Сестричка й братик», «Івасик», «Дітвора» та ін.).

Високо цінуючи взаєморозуміння і порядність в родинних стосунках, Олена Пчілка чимало віршів написала про сім'ю. Вони вчать поважати старших, цінувати турботу батьків, піклуватися про менших себе («Люлі, люлі», «Мама і доня», «Сестричка і братик», «Вишеньки-сережки», «Сусіди»).

Патріотичним змістом відзначаються такі дитячі п'єси Олени Пчілки, як: «Казка Зеленого Гаю», «Весняний ранок Тарасовий», «Дві чарівниці», «Мир миром», «Щасливий день Тарасика Кравченка», «Без'язикий», «Кобзареві діти» та інші. Лише дві з них було надруковано. Інші п'єси ставилися на сцені з рукописів і користувались неймовірним успіхом у юних глядачів [18, с. 114–116].

Варто звернути увагу на типового героя дитячих творів Олени Пчілки. Це передусім сильна особистість, що живе у згоді з народною мораллю і вміє зарадити собі у нелегких ситуаціях. Людина активної життєвої позиції знаходиться у центрі багатьох її творів. Вона цілеспрямована, горда, наділена патріотичними

почуттями, здатна діяти ініціативно, самостійно, неординарно. Авторка «перекладала» дитячою мовою тривожні дилеми дійсності, які знайомі кожній людині.

Олена Пчілка цінувала в людині особистість, індивідуальність, неповторну душу, а не її приналежність до класу чи нації. Яскравим прикладом цього є як її власні поетичні твори, так і ті, що вона перекладала з інших мов («Пророк», «Увінчаний співець», «Анчар» О. Пушкіна, «Співець» В. Сирокомлі, «Мцирі» М. Лермонтова та ін.).

До читанки, яку готувала письменниця мали увійти твори саме такого спрямування. Але з часом їх видали окремою книжкою під назвою «Українським дітям» (1881). У передмові до неї знаходимо таке пояснення: «Всі переклади готувалися до дитячої читанки, хрестоматії. Задля деяких уваг, книга ся не може хутко з'явитися у світ, тим часом, здалось мені, що не буде бездоладним, коли ці переклади будуть видані нарізно від хрестоматії, окремим виданням, щоб, мовляв, раз уже зроблена праця не лежала мертвим статком, коли часом доведеться їй пролежати роки» [9, с. 8]. Навчання в школах рідною мовою і видання українських підручників були заборонені. Могло спливати багато часу, перш ніж ці заборони будуть зняті. Зважаючи на це, Олена Пчілка не чекала і дала українській дитині поживу для серця і розуму рідною мовою.

Тому Олена Пчілка у системі виховання підростаючого покоління надавала важливого значення змісту і спрямуванню творів, що призначалися для дитячого читання. Письменниця вважала, що книга повинна давати дітям матеріал для пізнання дійсності, розвивати їхню увагу, позитивні риси характеру і водночас відповідати їхнім запитам та інтересам. Вона вміло вловлювала і вибудовувала елементи дитячої субкультури, на той час слабко проявлені в українській літературі.

Художня література для дітей, акцентуючи увагу на загальнолюдських, гуманістичних цінностях, має виховувати національно

свідому людину, яка шанує історію, традиції, звичаї народу і відчуває відповідальність за його долю. Усім цим вимогам відповідала творчість для дітей самої Олени Пчілки.

Григорій Аврахов про Олену Пчілку та її діяльність говорив: «Сьогодні, коли ще порівняно невелика частка свідомої себе української інтелігенції (часто самотужки, у нелегкім змаганні до істини) шукає відповідей на питання, що і як виховувати, навчати, – теоретичні розмірковування Олени Пчілки, її практичні способи реалізації педагогічної системи, масштаби діянь неупокореного духу, громадянське патріотичне подвижництво стають надійними взірцями, високоавторитетними документами, програмою реальних цілей. У сьогоденних тривогах, пошуках себе як нації Олена Пчілка з нами і за нас. Там, усе ще далеко попереду, на видноколах революційного поступування – реально зрима Вона: простягає нам руки, кличе за собою. Хай кожен побачить її не зганьблений жодним чорним наклепом світосяйний, поривний образ. Хай почують її натужний голос благословенні юнки, духом розквітлі жінки, матері України» [1, с. 144].

Висновки. У вихованні національної свідомості, збереженні традицій, письменниця покладала надії на молоде покоління. Як досвідчений педагог-новатор у юних українців, Олена Пчілка втілювала всю свою титанічну працю. Полум'яне життя та творчість письменниці дало могутній поштовх для відродження національної України.

Перелік використаних джерел та літератури

1. Аврахов Г. Олена Пчілка: барви особистості і феномен духу. *Дзвін*. 1993. № 10–12. С. 140–144.
2. Аврахов Г. Олена Пчілка – людина, що мала виняткове відчуття потреб нації. *Дивослово*. 1999. № 12. С. 54–56.
3. Драй-Хмара М. Леся Українка: Життя і творчість. К.: Держвидав України, 1926. 156 с.

4. Косач-Кривинюк О.П. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. Нью-Йорк: Вид. Спілки «Гомін України», 1970. 923 с.
5. Комаров Б. Одеські зустрічі. *Спогади про Леся Українку*. К.: Дніпро, 1971. С. 136–154.
6. Історія української літератури ХІХ століття. 70–90-ті роки / за ред. О.Гнідан: У 2 кн. К.: Вища школа, 2002. Кн. 1. С. 453–454.
7. Пчілка Олена. Листи до Лідії Шишманової. ІЛ. Ф. 28. Од. зб. 423–427.
8. Пчілка Олена. Думки-мережанки. К., 1886. 37 с.
9. Пчілка Олена. «Годі, діточки, вам спать»: Вірші. Оповідання. Казки. Фольклорні записи: Для дошкільного та молодшого шкільного віку. К.: Веселка, 1991. 333 с.
10. Пчілка Олена. Зелений гай. Віршики й казки з малюнками для дітей. Гадяч: Гадяцька земська друкарня, 1914. 32 с.
11. Пчілка Олена. Казочка про Коржика. (О. Пчілка із фольклорних записів). К.: Гроно, 1996. 13 с.
12. Мірошниченко Л. До історії архіву Драгоманових (Косачів). *Українська мова і література в школі*. 1993. № 4. С. 41–45.
13. Пчілка Олена. Збірка віршів власних і перекладених (1892 р.), с. Колодажне. ІЛ. Ф. 28. Од. зб. 64.
14. Пчілка Олена. Збірка віршів і оповідань для дітей молодшого віку. ІЛ. Ф. 28. Од. зб. 62.
15. Пчілка Олена. Псалом («Благослови, душе моя, Господа»). ІЛ. Ф. 28. Од. зб. 68.
16. Пчілка Олена. Праця виховальна. Доповідь. 16. VI. 1917. ІЛ. Ф. 28.
17. Славова М. Попелюшка літератури. Теоретичні аспекти літератури для дітей. К.: ІПЦ «Київський університет», 2002. 81с.
18. Мірошниченко Л. Український дитячий театр Олени Пчілки. *Київська старовина*. 1999. № 4. С. 114–125.

УДК 172.15:929(092)

Віолетта Корнєєва
Ірина Кононенко
(м. Ромни)

ОЛЕНА ПЧІЛКА: ПРОВІДНИЦЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ

Анотація. *Багато українців знає Олену Пчілку як аристократку, феміністку, мати Лесі Українки, письменницю, активістку... Однак, перш за все, вона – це основоположниця українського характеру.*

Ключові слова: *Олена Пчілка, Україна, письменництво, націоналізм, патріотизм.*

Проблематика наукової статті полягає в тому, що із шкільної програми нам надто мало запам'яталося про Олену Пчілку: ми вивчаємо її вірші, переважно дитячі, а її біографія «схована» за власною ж донькою, Лесею Українкою. Свого часу до цього доклала зусиль радянська влада. Проте необізнаність майбутнього покоління вже лежатиме на наших плечах.

Мета мого дослідження полягає у висвітленні впливу діяльності Олени Пчілки на формування українських ідей, культурного життя та національної свідомості. Я також прагну розкрити роль спадщини письменниці та її вплив на подальший розвиток українського суспільства.

Текст статті. З дитинства майбутня письменниця жила в оточенні любові до волі, українського слова та культури. Так Ольга Косач згадувала у своєму автобіографічному нарисі: «Виростали ми під чином двох течій: української, простонародної і російської, панської. Українська течія – се було наше природне оточення з найменших літ: се були наші няньки, вся наша двірська челядь і її діти, та й вся гадяцька й повітова людність, що мала взаємини з нашою сім'єю чи нашим двором» [6].

І то не дивно, бо в сім'ї Драгоманових, де разом з Ольгою зростало ще п'ятеро дітей, дотримувалися українських звичаїв, обрядів, прищеплювалася любов до природи та мистецтва.

«Можна сказати, що українська течія оточувала нас могутньо: се була українська пісня, казка, все те, що створила українська народна думка і чого держався тодішній народний побут. А пісень чули ми за дитячі літа стільки, що й не злічити! Усякі народні обрядності не минали нашого двору: колядування, посипання, запросини на весілля. Чи можна ж було нам не знати українського слова, коли воно було просто таки нашою рідною, притаманною стихією?» [8] – писала Олена Пчілка.

Важливою постаттю, яка суттєво вплинула на ідеї та діяльність Ольги Косач, був ніхто інший, як її старший брат – Михайло Драгоманов. Зазначала вона про нього так: «Він так багато зробив і для мене особисто: коли б не він, все життя моє минуло б зовсім по-іншому, зійшло б на інший шлях...» [7].

Так, у 1876 році, коли був виданий Емський указ, а українська мова зазнавала утисків та заборон, Олена Пчілка, перейнявшись ідеями Михайла та підтримкою свого чоловіка Петра Косача, видає «Український народний орнамент». Це була її перша наукова робота, натхненна краєвидами Волині. Праця містила в собі понад триста зразків української вишивки. Можна впевнено сказати, що О. Косач ввела моду на народні українські оздоби.

Та чи не найвиразніше розкривається сутність ідей української письменниці в 1905–1914 роках, коли Ольга Косач влаштовується працювати в редакцію «Рідний край»: «Одного разу, зустрівшись зі мною, Дмитрієв запитав мене, чи не згодилася би я редагувати «Рідний край». Я згодилась. Мені найняли квартиру і в 1906 році я переїхала до Полтави з Гадячого...» – писала вона в «Автобіографії» [2, с. 58].

Олена Пчілка вірила, що саме українська редактура стане шансом на національне відродження й інструментом, що забезпечить нашому народові провідне місце серед культурно

розвинених країн Європи. Кожна її стаття вирізнялася майстерністю та унікальністю, не важливо писала б вона про Сорочинську трагедію 1905 року чи про необхідність щорічного вшанування Івана Котляревського – усюди помітна була вправність її слова.

Оскільки редакція не мала професійних журналістів, Ольга Косач виконувала не лише роботу редакторки, а й брала на себе адміністративні та технічні обов'язки, приділявши виданню значну кількість свого часу та уваги [2, с. 59]. «Боляче було і матеріально, і морально, але не хватало сили справу кинути й видання припинити. Пробувала я була зацікавлювати передплатників низькою передплатною ціною, даремними додатками й т. ін., та це не помагало» [4, с. 2].

Крім суспільно-політичних тем, Ольга Петрівна часто зверталася й до аспектів культурного життя України. Важливе місце серед її творів займає етнографія. Досліджуючи цю тему, фольклористка була першою, хто виявив, що ця наука майже не розвивається на теренах України, а тому не з'являються нові казки чи пісні.

«Як до вас говорити? Як до вас промовляти... адже є між вами великі, єсть і маленькі, всякого віку!... Той хоче казочку, той хоче пісеньки, той хоче думкою далеко витати; а той хоче те пізнавати, що ось тут, біля його, той хоче розваги, той хоче науки і все це містить цей часопис. Кого послухати?... Треба так робити. Щоб хоч потрошку всім догодити! Єсть в нас в кошику багато й казочок. І пісеньок, і загадок, і оповідань про життя людське, і оповідань про життя світове. Роздивимось коло себе близенько, а схочемо, то й у далекі краї подамось. Побуваємо і на долах, і у горах, по всіх світах широких; поглянемо на зіроньки у високому небі, а схочемо, то й на дно моря заглянемо! Хіба не придумали люди, як і туди зазирнути? Багато дива є на світі! Коли б тільки людина могла все збагнути!... Будемо все подавати по своїй черзі, а ви собі, вибирайте, що кому до вподоби. Знайдеться й малюночків чимало, все піде по своїй потребі», – писала вона

в журналі «Молода Україна», місячному додатку до «Рідного краю» [4, с. 3].

Таким чином, у журналі «Рідний край» під керівництвом Олени Пчілки завжди виділялося хоча б невелике місце для найкращих етнографічних матеріалів. А вибирати їй було з чого. Чимало листів, адресованих їй, писалися сільськими вчителями, військовослужбовцями чи ремісниками: хтось просто дякував за невпинну працю, тоді як інші прохали опублікувати і їхні доробки в журналі.

Водночас українська преса ігнорувала Олену Пчілку, тоді як російська оголосила її антисемісткою. Так, одного разу їй дорікнула російська делегація: «Українських газет не читаєм, так как етава языка не знаєм».

На здивування Олени Пчілки, як можна не знати української мови, живучи в Україні, пролунала відповідь: «Ми живьом не на Украйне, а в Російской імперії». «Мені зосталось сказати на це одно, і я це сказала: значить правда, що ви серед нас чужородне тіло, ви дійсно нам чужі, навіть вороги нації» [7], – згадувала пізніше Ольга Косач.

Це тільки мала частина зі змістовної біографії Олени Пчілки, що вже вказує на її мрії та погляди, прагнення та цілі. Свого часу Ольга Петрівна пропагувала прогресивні ідеї, що є актуальними й для реалій сьогодення. Вона, безумовно, була мудрою жінкою, гарною матір'ю, а найголовніше – прикладом для тогочасного суспільства. Її життєвий та творчий шлях сповнений відданістю національним ідеалам, революційних поглядів і щирим бажанням змінити становище українського народу:

Нехай моя додолу ще не пада сила!
 Нехай на любу Україну надивлюсь, –
 Мій погляд променем святим палає;
 Нехай з братами ще я словом поділюсь,
 Хай пісня тая ще по світу погуляє [5].

Олена Пчілка прагнула передати свій запал, патріотичні ідеї та любов до всього українського не тільки власним дітям, а малечі загалом. Неодноразово вона повторювала: «Діти – се наш дорогий скарб, се наша надія, се – молода Україна». І я не можу не погодитися з нею. Важливо було вже тоді усвідомлювати необхідність передачі ключових українських ідей дітям, не обмежуючись тільки молоддю чи старшим поколінням. І тому, на мою думку, твори Олени Пчілки здебільшого дитячі, але вони повчальні.

Ще з минулих років Ольга Косач пропагувала ідею важливості збереження української мови, культури та спадщини. Вона була віддана Вітчизні серцем і розумом, і за таку відверту вірність сучасна молодь має їй дякувати, бо так ніхто й не побачив би того вірша про гарбуза та не прочитав би твір про котика-воркотика. Саме такі люди й будують майбутнє нашої нації.

«Просимо ж не цуратися нас, бо не подоба цуратися свого рідного слова! Воно любе, як материна ласка! ... тішимося тим, що нам довелося говорити з українськими дітьми, українським словом, в українському часопису. Бажаємо, щоб те слово знайшло щирий привіт!» [6] – зазначала Олена Пчілка.

Отже, із впевненістю можна сказати, що Ольга Косач за життя брала активну участь у просуванні культурних ідей та етнографічних вчень серед молоді та, зокрема дітей. Видатна українка також мала суттєвий вплив на тогочасне суспільство та його культуру через публіцистичну та літературну діяльність. Олена Пчілка активно боролася за збереження української мови та культурної спадщини й донесення ідей, закладених у творчості, і тогочасному молодшому, і майбутньому поколінням.

Перелік використаних джерел та літератури

1. Життя та творчість Олени Пчілки. Освіта. UA.
URL: https://osvita.ua/vnz/reports/ukr_lit/14218/.

2. Кучернюк І.В. Часопис «Рідний край» в суспільно-політичному та культурному житті України (1905–1916 рр..). Київ, 2016, 180 с.
3. Олена Пчілка, видання «Український народний орнамент» 1876 р. Prekrasa Studio-онлайн школа української вишивки. URL: <https://www.prekrasastudio.com/blog/65-olena-pchilka-vydannia-ukrainskyi-narodnyi-ornament-1876r>.
4. Богданець-Білокаленко Н. Журнал «Молода Україна» Олени Пчілки в історії розвитку дитячої літератури: Наукові Читання з дитячої літератури імені Л. Кіліченко, м.Івано-Франківськ, 25 трав. 2016, С. 7.
5. Олена Пчілка – вікіцитати. Вікіцитати. URL: https://uk.m.wikiquote.org/wiki/Олена_Пчілка.
6. Цитати та вислови Олени Пчілки | takequotes.com. TakeQuotes.com | Online quotes database. URL: <https://takequotes.com/ua/author/olenapchilka>.
7. Беззуб Ю.В. Зірка українського відродження Олена Пчілка. SlideShare. URL: <https://www.slideshare.net/ippo-kubg/ss-73399858>.
8. 1849 – народилася Олена Пчілка, письменниця. Український інститут національної пам'яті – офіційний веб-сайт. URL: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/lypen/17/1849-narodylasya-olena-pchilka-pysmennysya>.

УДК: 821.161.2:377.14

Галина Котюк
Тамара Гончарук
(м. Звягель)

ОЛЕНА ПЧІЛКА – БЕРЕГІНЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ

Анотація. *Стаття присвячена дослідженню життєвого та творчого шляху Олени Пчілки у відстоюванні та захисті української мови, освіти та українського мистецтва. У період утисків та заборон усього українського Олена Пчілка не боялася виборювати ідею національної культури, формувати національну свідомість нового покоління українських патріотів, закладати фундамент українського характеру. Її по праву названо «матір'ю українського націоналізму».*

Ключові слова: *національна освіта, національна культура, українська мова, українська школа, український характер, національна свідомість.*

Актуальність статті обумовлена об'єктивними проблемами сьогодення та боротьбою українського народу за власну державність та її цінності. Попри те, що живемо в незалежній країні, яка має свої атрибути, у числі яких – українська мова, сьогодення як ніколи активізує питання вивчення, володіння та пропагування рідної мови. Саме мова є тим внутрішнім активізатором усвідомлення й ідентифікації людиною своєї приналежності до історії та надбань нації, а відтак необхідною умовою формування національної свідомості. Кожен з нас свої початки вивчення мови, а отже й самоідентифікації розпочинає в сім'ї, родині, а далі в соціальних інституціях, зокрема в школі. Саме тому, зважаючи на вищезазначене, слід розглянути життєву позицію Олени Пчілки щодо питання обстоювання права на вивчення рідної мови, мистецтва

та етнографії в українській школі за часів царської та більшовицької Росії.

Метою статті є висвітлення життєвої позиції Олени Пчілки щодо захисту національної школи, популяризації української мови та культури в цілому кінця XIX – початку XX століття, **завданнями** – відображення своєрідності та величі духу щодо виборювання права сповідання національних цінностей.

Текст статті. Серед видатних жіночих постатей України кінця XIX – початку XX ст. почесне місце займає неймовірно цікава та багатогранна особистість – Ольга Петрівна Косач-Драгоманова, вона ж – Олена Пчілка. Разом з тим, ще так мало досліджена та належним чином не популяризована навіть у наш час. Таки мав рацію Дмитро Донцов, коли писав, що вона була за життя недооцінена, ще й часто висміювана короткозорими та примітивними чиновниками, однак цілеспрямована, справедлива і далекоглядна [1]. Слід зазначити, що у період утисків і заборон усього українського, не боялася відстоювати ідею національної культури та освіти. Так Леонід Дрофань у статті «І правду, й боротьбу благословити» зазначає, що Олена Пчілка ще за часів царської Росії наполегливо відстоювала ідею національної школи [2]. Зокрема, прикладом власного життя втілювала ідею національної освіти: власних дітей не віддавала до початкової зросійщеної школи, спочатку навчала сама винятково українською мовою, потім домашні вчителі, репетитори. У гімназію – лише в старші класи, коли була достатньо сформована національна свідомість дитини. Так виховувалося, формувалося і виростало молоде покоління свідомих українців.

Таким чином, можемо зробити висновок про те, що Олена Пчілка усвідомлювала важливість початкової освіти як фундаменту у формуванні майбутньої життєвої позиції особистості, а тому надала перевагу сімейному навчанню власних дітей. Підтвердженням вищезазначеного є думка, викладена нею у рефераті «Праця виховальна»: «Бо діти – се наш дорогий

скарб, се – наша надія, се – молода Україна. Чи дитина виросте приятелем, чи ворогом України – се багато залежить від виховання, од того, що їй було защеplено в сім'ї» [3]. Поряд з тим, віддаючи дітей в старші класи, була переконана в сформованості їхніх національних цінностей та водночас перенесенні таких переконань в соціум, а відтак формуванні осередків національно сформованих поглядів навіть у зросійщену школу.

Отже, система освіти, обрана нею для власних дітей, стала засобом популяризації рідної мови та історії.

Водночас Олена Пчілка застосовувала й більш радикальні форми пропагування освіти на національних цінностях. Не боялася відкрито виступати з протестами проти національних утисків та цілковитої русифікації. Боролася за право вивчати українську мову в освітніх закладах нашої держави.

Так, мешкаючи у Звягелі (а тут народилося троє старших дітей Косачів – Михайло, Лариса та Ольга), Олену Пчілку обурювало, що у цьому українському провінційному містечку в той час не було жодної української школи. Натомість була російська, єврейська, а української – зась.

Власним дітям прищеплювала любов до рідного слова, рідних традицій та звичаїв. Виховувала у глибокій повазі до ближнього, не цуратися свого національного і свого походження. А це, як зазначає Д. Донцов, – швидше виняток, ніж закономірність тієї інтелігенції, яка «боялася виступати за рідну націю і культуру» [1]. Але ця високоосвічена, сильна та цілеспрямована жінка у період царсько-російської денаціоналізації українського дворянства виховувала дітей свідомими українцями з глибоким почуттям гідності до національної приналежності.

У часи заборони українського книгодрукування, щоб мати дитячі українські твори, Олена Пчілка почала сама писати для дітей, а також займалася перекладами: однією з перших таких спроб були переклади казок Г.Х. Андерсена, а згодом до перекладів М.В. Гоголя долучала своїх старших дітей – Михайла та Ларису.

Варто згадати ще один її так званий педагогічний експеримент: за ініціативи Олени Пчілки щороку на початку березня відзначали день народження Тараса Шевченка. А в часи Валуєвського циркуляру та Емського указу – це справжній подвиг. У Звягелі – це, зазвичай, було родинне свято в колі рідних та друзів. А коли Олена Пчілка мешкала в Києві, то панахиду замовляла у Софійському соборі, і це була уже загальноміська подія [4]. Ось так і формувалась національна свідомість, так закладався фундамент українського характеру.

Варто згадати розповідь Петра Одарченка – літературознавця та земляка Олени Пчілки, де учений зазначає, як у гімназії міста Гадяча відбувалося чергове шевченківське свято 11 березня 1920 року. Усе йшло без ніяких перешкод: читали «Заповіт», потім струнний оркестр виконав національний гімн, на сцені великий бюст Шевченка, огорнутий жовто-блакитним стягом. Доповідач почав промову, і в цей час у зал увійшли представники влади. Розпорядник вечора непомітно загорнув один кінець прапора, щоб було видно лише один колір. Побачивши це, до сцени підійшла Олена Пчілка і розгорнула прапор так, щоб обидва кольори було видно. Більшовицький комісар Крамаренко, побачивши шовковий жовто-блакитний стяг, вибіг на сцену, зірвав прапор, почав його шматувати і несамовито кричати: «Петлюрівщина! Контрреволюція!» Тоді до сцени підійшла ВОНА – Олена Пчілка, високо підняла руку і голосно гукнула: «Ганьба Крамаренкові!» Уся зала, як грім загула: «Ганьба Крамаренкові!» – і вмить на грудях хлопців і дівчат замайоріли жовто-блакитні бантики і тризуби [4]. Більшовицька влада не могла їй пробачити цього. Її звинувачували в націоналізмі, та хіба це новина для нас! Але вона не боялася відстоювати рідну мову та культуру, вперто виборювала свої кордони в освіті та літературі. Старшій доньці порадила взяти псевдонім Українка, і це в той час, коли все українське було під заборорою, коли російська імперія наше національне називала «націоналізмом».

Маючи педагогічний хист, Олена Пчілка підтримувала та усіляко допомагала формувати та розвивати поетичний талант Лесі Українки. Упродовж усього життя була її порадицею, про що свідчать їхні листи, наприклад: «Люба мамочко! Недавно писала тобі і знов пишу... Прости, на сей раз лист буде діловий...» (від 7 листопада 1897 р.) [5]. І далі в листі донька запитує матір про стан постановки Лесиної драми Михайлом Старицьким, радиться, чи варто переробити деякі сцени. Розповідає про Сергія Мержинського та його наміри разом із Кропивницьким поставити її драму «Блакитна троянда» у Мінську, запитує поради в Олені Пчілці чи варто погоджуватися, чи ні... І з листа стає зрозуміло, наскільки авторитетною та важливою була для Лесі думка матері.

Ще один спогад про Олену Пчілку з мемуарів Євгена Чикаленка про те, як Українське київське товариство, куди входила й Олена Пчілка, змусило Івана Лучицького – представника Києва в Російській Державній Думі, стати на захист української школи і дозволити вивчати українську мову в Україні. Чи не парадокс? Але ж факт – і зусилля їхні таки частково дали результат! На початку дев'ятисотих років вдалося таки захистити українську мову в школі [6].

Не менш цікавою є її результативна поїздка до Петербургу на аудієнцію до міністра Вітте з проханням про відміну Емського указу, що дало змогу не лише повернути, нехай частково, українську мову в школу, але й друкувати українські твори та газети [7].

Багатьма талантами та твердим характером наділена ця неймовірна жінка. Її життєпис та творчість треба вивчати в новій українській школі, щоб знати і розуміти, як непросто виборювалася наша національна освіта, який тернистий шлях пройдено, щоб мати змогу нині навчатися рідною мовою, вивчати свою історію, неспотворену радянською більшовицькою системою. Пам'ятаймо, що на таких титанах трималася та розвивалася наша освіта та культура.

Висновки. Отже, вивчення життєдіяльності і творчої спадщини цієї непересічної особистості, на нашу думку, є необхідною умовою становлення української школи та розвитку освіти в Україні на принципах демократизму, гуманізму та концепції національного виховання. Таки Дмитро Донцов мав рацію, назвавши Олену Пчілку «матір'ю українського націоналізму».

Список використаних джерел та літератури

1. Агеева В., Семків Р. Шалені авторки. URL: https://youtu.be/W3KmJJZVd6E?si=oEH7o_m45nHymEdT
2. Дрофань Л. «І правду й боротьбу благословити» (До 150-річчя від дня народження Олени Пчілки). *Дивослово*. 1999. № 6. С. 50–54.
3. Пчілка Олена. Праця виховальна. Доповідь. 16. IV. 1917. ІЛ. Ф. 28.
4. Денисюк І., Скрипка Т. Дворянське гніздо Косачів. Львів: Академічний експрес, 1999. С. 18.
5. Леся Українка. Твори в чотирьох томах. Т. 4: оповідання, статті, листи. Київ: Дніпро. 1982. С. 259–262.
6. Пчілка Олена. Викинуті українці: До жидівсько-української справи / ред.-упоряд., передм., прим. В. Архипов. К.: МАУП, 2006. С. 46–47. (Б-ка українознавства; Вип. 5).
7. ЧИТАНКА: «Товаришки» Олена Пчілка.
URL: <https://www.youtube.com/live/JoAGOmxB2gU?si=pwtX7Z5xv3eoMls9>

УДК 821.161.2

Наталія Марченко
Мар'яна Брюханова
(м. Звягель)

НАЦІОНАЛІЗМ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН

Анотація. *Олена Пчілка – визначна історична та культурна постать, без перебільшення, одна з основоположниць українського націоналізму, яка все життя відстоювала своє право на місце у суспільстві. Часто незрозуміла сучасникам, вона вперто кричала на весь світ про несправедливу кривду та неоправну шкоду, які причиняли українському народу чужі кати протягом багатьох століть. Вона була голосом та душею нації: палка, відкинута та непримиренна.*

Ключові слова: *Олена Пчілка, «матір українського націоналізму», самобутність, націоналізм, світогляд, феномен.*

Постановка проблеми. Олена Пчілка – громадська діячка, непересічна письменниця, мати всесвітньовідомої поетеси, берегиня національного вогнища – жінка, образ якої неправильно інтерпретується та сприймається нашими сучасниками. Причина цього криється в тому, що образ Олени Пчілки як особистості здебільшого висвітлюється обмежено зі сторони її як матері та дитячої письменниці. Натомість такий аспект як громадська діяльність у сфері плекання української ідентичності почасти залишається поза увагою. Це пояснюється тим, що Олена Пчілка була «незручна» для тодішньої спочатку царської, а потім більшовицької влади. Про неї заявляли як про «буржуазну націоналістку» та всіляко применшували діяльність письменниці в політичному та літературному житті нації.

Мета дослідження. У цій праці ми хочемо розглянути діяльність Ольги Драгоманової-Косач через призму її національного

світогляду та розкрити образ «матері українського націоналізму». Утвердити істинність суджень цієї непересічної постаті та немарність її боротьби.

Текст статті. Дитинство Ольги Драгоманової (після одруження – Косач) проходило в атмосфері плекання українських традицій, вивченні фольклору та шанування славетного козацько-гетьманського роду Драгоманових. Цьому насамперед сприяла мати Єлизавета Іванівна Цяцька, яка змалку прищеплювала своїм дітям любов до українських звичаїв. Як пізніше згадувала сама Олена Пчілка: «Можна сказати, що українська течія оточала нас могутньо: се була українська пісня, казка, все те, що створила українська народна думка і чого держався тодішній народний побут» [7]. Згодом, у юнацькі роки, старший брат Ольги, Михайло Драгоманов, залучив її до просвітницької організації української інтелігенції «Община», де вона мала змогу познайомитися з М. Лисенком, М. Старицьким, П. Житецьким та іншими прогресивними культурними діячами. Саме на цьому етапі вона почала формувати своє внутрішнє «Я», яке перегукувалося із почуттям власної національної ідентичності та приналежності до української нації як сталого явища.

Тут Ольга знайомиться зі студентом Київського університету, дворянином Петром Антоновичем Косачем. У 1868 році заохана пара вінчається та невдовзі їде до Новограда-Волинського (сучасного Звягеля), адже Косач П.А. отримує посаду голови з'їзду мирових посередників. У цьому місті народжуються їхні старші діти: Михайло, Лариса та Ольга.

Олена Пчілка в якості матері реалізувала себе доволі нетипово, як на той час. Усупереч тодішнім заборонам, створює для своїх дітей фактично ізольоване середовище, у якому виколісує любов до національних традицій та культури. Як пише одна з дослідниць історії родини Драгоманових-Косач Алла Диба: «Це була дивна пані, яка разом з чоловіком виховувала своїх дітей в умовах царської Росії свідомими українцями. Вони бігали

рідними садочками й луками у вишиванках, корсетках, чумарках, часто босі, вільно й гордо спілкувалися українською, вважаючи її найкращою мовою світу, бо вона була для них рідною» [4, с. 4].

Таких принципів Олена Пчілка дотримувалася і в громадському житті: активно досліджувала фольклор, зокрема традиційний український орнамент, виступала за націоналізацію та дерусифікацію, поширення української літератури. З березня 1907 року стала редактором газети «Рідний край та невдовзі отримала нестримний потік критики від сучасників через працю Ф. Немо «Чи корисні нам жиди?», опублікованої в газеті. Там автор аналізує розвиток українсько-єврейських взаємин, дотикаючись складних сторінок нашої історії, та приходять до висновку, що «тільки сліпа людина не бачить економічної переваги безправних жидів над нашим народом, дати тепер жидам рівні права – значить не тільки скривдити наш народ, а осудити його на безпросвітне страждання» [3, с. 14].

Після публікації цієї статті на газету та редакторку зривається шквал обвинувачень в антисемітизмі та чорносотенстві. Єврейські політичні кола, своєю чергою, об'єднують навколо себе інтелігенцію і розпочинають «фінансову блокаду» видання, скорочуючи число передплатників. Цей випадок яскраво висвітлює те, що Олена Пчілка, відстоюючи ідею українського націоналізму, часто була відкинута суспільством. Адже в її розумінні поняття «націоналізм» як соціокультурна ідеологія означало не лише політичний рух за державність, а й самоусвідомлення кожним українцем власної самобутності та ідентичності.

Олена Пчілка як представниця «зникаючого» виду української інтелігенції розуміла, що відокремлення особистості від її мови, від коріння та, як наслідок, нації в цілому, призводить до ізолювання індивіда та неприйняття його суспільством. Лише консолідація – вихід для української нації з тієї складної ситуації, яка склалася. І, хоч як прикро не було б це визнавати, але ідеї та проблеми, які висвітлювала Олена Пчілка понад сто

років тому, знаходять відгук і в нашому сьогодні: через стільки часу наша нація знову прийшла до проблеми, вирішення якої так гостро стояло ще з часів України в складі царської росії.

Олена Пчілка вбачала шлях до майбутньої державності українського народу саме в об'єднанні навколо національної, самостійницької ідеї, у поширенні української літератури серед широких мас, у дослідженні автентичних традицій, плеканні в молодому поколінні духу нації. Свої просвітницькі ідеї вона втілювала в літературних творах, зокрема і в дитячих. Переїнявши на себе редакторські обов'язки газети «Рідний край», Олена Пчілка хоч проживала і не найкращі часи, проте, реалізуючи власні ідеї та амбіції, створила своєрідний додаток до газети – часопис «Молода Україна». Це видання стало своєрідною ниткою, яка дала змогу Олені Пчілці пов'язати поширення ідейно-патріотичних творів із впливом на молоде покоління в умовах тотальної заборони всього українського. А в 1905 році у складі української делегації на зустрічі з головою ради міністрів у Санкт-Петербурзі вимагала скасувати заборону українського друку.

Як пізніше напише у спогадах М. Славінський, історик, депутат І Державної Думи, а згодом – глава дипломатичної місії УНР у Празі: «Сила Олени Пчілки залежала не від того, яких політичних переконань вона трималася, навіть не від її літературних заслуг, що їх вона безперечно мала. Сила її була в індивідуальності. Волі вона була непохитної, характеру непоступливого, розуму обсяглого, почуття глибокого й гарячого, як вогонь, пристрасті некомпромісової. Кого вона любила – любила незалежно від зовнішніх обставин, кого не любила – не любила як слід». [5, с. 344].

Олена Пчілка у власному трактуванні тогочасної проблеми українства, дійшла висновку, що однією з основних перепон до об'єднання українського народу навколо спільної ідеї є саме класове розшарування суспільства. Часи під польським та російським пануванням заподіяли непоправної шкоди українській ідентичності. Влада окупаційних країн принижувала значення

нашої мови та культури. Внаслідок цього, окремий індивід, який мав бажання увійти до кола тогочасної інтелігенції, вбачав вихід лише у відмові від української самобутності та невизнанні власного коріння. У своїх творах Олена Пчілка співчувала кожному співвітчизнику, якому довелося зіткнутися з цією глибокою несправедливістю. Проте не підтримувала ідеї, що терпіння без зусиль щось змінити, може привести до позитивного результату.

Прикладом відданості письменниці власним ідеалам є відкриття пам'ятника зачинателю нової української літератури, автору «Енеїди», Івану Котляревському в Полтаві в 1903-му році. Кошти на спорудження пам'ятника надходили не лише від інтелігенції, а й від простого народу, адже влада дозволила збирати їх лише у Полтавській губернії. На подію зібралося багато визначних постатей того часу. «Жартуючи, казали ми, що коли, боронь Боже, наш поїзд розіб'ється, то надовго припиниться відродження української нації», – згадував пізніше поміщик і меценат Євген Чикаленко [6]. Проте увечері в залі просвітницького будинку імені Миколи Гоголя відбулося урочисте засідання, яке завершилося скандалом: виголошувати промову українською мовою дозволялося лише гостям з південно-західної Галичини, натомість піддані російської імперії мусили виступати російською. Звісно, таке рішення гостро розкритикували, і деякі делегати навіть відмовилися від наданого слова на урочистості. Всупереч категоричній забороні, Олена Пчілка виголосила з трибуни промову українською, надіславши цим самим своєрідне повідомлення та заклик не підкорятися безглуздим та несправедливим наказам панівної верхівки, яка на меті мала лише знищення української нації шляхом заборони спілкування рідною мовою. Адже мова – це кордони держави: поки жива мова, жива і нація. Найефективніше асимілювати українство серед інших націй можна обіравши нитку, яка сплітає між собою всі покоління та верстви населення, заборонивши те єдине, що об'єднувало між собою українців. Забравши у нації мову, можна легко зламати

її дух. Імперія століттями намагалася розпорошити українців серед інших народів. І найперше та найефективніше, що робила окупаційна влада на наших землях – це знищувала національну ідентичність. Якщо немає мови та культури, то немає і народу.

Проте влада не вибачила Олені Пчілці таких закидів. Протягом багатьох десятиліть стирався та применшувався будь-який слід про діяльність Олени Пчілки як публіцистки. В очах суспільства жінку висвітлили як «буржуазну націоналістку» та прирівняли її досягнення до рівня посередньої письменниці. Постать Ольги Косач почала асоціюватися лише з образом матері Лесі Українки та дитячої літератури.

Саме тому Олену Пчілку і нарекли «матір'ю українського націоналізму», адже вона була однією з перших, хто чітко сформулював саму ідею державності, була тією, хто на весь світ з гордістю заявляла, що вона українка, незважаючи на те, що на той час нас навіть не визнавали за окрему націю. Її феномен полягає у тому, що вона ладна була заплатити неспівмірну ціну за можливість і далі боротися за те, що вона по праву вважала своїм. Олена Пчілка дотримувалася думки: лише боротьба здатна змінити українську долю. Вона розпалювала вогнище віри у свій народ, його сутність та закликала співвітчизників долучитися до її ідеалів. Письменниця помічала процес маргіналізації української культури та мови, та, як наслідок, відмирання нації, тому присвятила все своє життя проповідуванню свідомого українства.

«Неприйнята життям, вона перемогла його, бо остаточно те життя, хоч спізнено, признало її рацію», – так пізніше охарактеризує Олену Пчілку теоретик українського інтегрального націоналізму Дмитро Донцов [1, с. 175]. Часто незрозуміла суспільству, вона наполегливо готувала собі місце на трибуні, аби отримавши повагу та визнання, і далі провіщати про пекучу кривду та біль українського народу. Немов Кассандра, вона намагалася достукатися до своїх сучасників та пробудити в них пригноблене бажання волі та самостійності.

Висновки. Олена Пчілка в українській історії – не лише письменниця та мати своїх відомих дітей, вона – правічний голос багатостраждальних предків. Відкинута суспільством, вона не покинула свій народ у скрутному становищі. Попри невизнання та образи, вона торувала шлях самостійництва для майбутніх поколінь та виколисувала в них любов до України. Справді, немов матір, зятято та невблаганно виборювала вільне майбутнє для нащадків, міцно тримаючись власних принципів та ідеалів, все своє життя палко захищаючи від сплюндрування українську творчість, поезію та історію.

«Багато перешкод, що маємо яко наслідок нашого давнього рабства під тягарем обскурантизму або й хоч культури, та деспотичної, що вгашала нашого національного духа, не давала нам розвивати як слід нашу багату, могутню мову», – писала Олена Пчілка гірку правду, яка є актуальною і на сьогодні [2, с. 8]. Та все ж, через стільки часу, ми довели, що вона мала рацію та не дарма боролася: українці – вільний, непримиренний та незламний народ, який вижив тоді, і виживе зараз. Адже на нас лежить відповідальність виконати заповіт Олени Пчілки: зберегти свою волю, культуру та самобутність для наступних поколінь та бути гідними синами та доньками своєї Батьківщини.

Перелік використаних джерел та літератури

1. Донцов Д. Дві літератури нашої доби. Львів, 1991. 296 с.
2. Дрофань Л. Берегиня. Київ: Молодь, 2004. 206 с.
3. Олена Пчілка. Викинуті українці: До жидівсько-української справи / ред.– упоряд. В. Архипов. К: МАУП, 2006. 352 с.
4. Римська В. Що ми знаємо про пані Пчілку? *Лесин край*. 2019. № 6. С. 11.
5. Славінський М. Гортаючи сторінки життя. Заховаю в серці Україну: Поезія. Публіцистика. Спогади / упоряд. Б. Славінського та Д. Славінського. К: Юніверс, 2002. 416 с.

6. Мандзюк Д. Класики у фраках. *Локальна історія*. 2022. 31 серпня. URL: <https://localhistory.org.ua/rubrics/photo/klasiki-u-frakakh/> (дата звернення 09.03.2024)
7. 1849 – народилася Олена Пчілка, письменниця. Український інститут національної пам'яті.
URL: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/lypen/17/1849-narodylasya-olena-pchilka-pysmennytsya> (дата звернення 29.02.2024)

УДК 172.15+821.161.2.09Пчілка

Ольга Ніколова

(с. Розівка

Білгород-Дністровський район

Одеська область)

ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ ЯК ПРОВІДНА ІДЕЯ ПОЕЗІЇ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ. РОЛЬ ХУДОЖНІХ ЗАСОБІВ ВИРАЗНОСТІ

Анотація. *Темою роботи є літературознавче дослідження поетичних творів Олени Пчілки – питання на сьогоднішній день досить цікаве й актуальне. Сьогодні ми все частіше звертаємось до історії та людей рідної Батьківщини, намагаємось глибше і всебічно їх пізнати. Адже шлях до загальнолюдської культури пролягає саме через національне виховання. Потреба людини у пізнанні свого краю сформована досить давно.*

Ключові слова: *Олена Пчілка, людина, природа, поезія, художні засоби виразності, виховання, діти, Батьківщина, патріотизм.*

Природа рідного краю – невід’ємна складова поезій Олени Пчілки. Читаючи її вірші, можемо стверджувати, що серце поетеси, її душа належить рідній землі, усьому тому, що оточує людину, яка на цій землі народилася...

Мета дослідження: враховуючи актуальність теми, її наукове і практичне значення, а також зацікавлення у вивченні творчої спадщини письменниці, автор ставить за мету дослідити творчу особистість Олени Пчілки як поетеси.

Задачі дослідження:

- здійснити ідейно-художній аналіз окремих віршів весняного циклу;
- дослідити образну картину людини та природи;
- дослідити вплив творів на людей;

– дослідити мовне багатство творів, важливість і доцільність застосованих художніх засобів виразності.

Ознайомлення з шедеврами національної літератури є важливим чинником національно – патріотичного й естетичного виховання сучасної молоді, поглиблення її загальної освіченості та піднесення духовності, формування суспільно – ціннісних орієнтирів особистості.

Сьогодні, як ніколи, література може стати тим містком, який поєднає читацьке життя людини зі світовою літературою, культурою. Тож презентація власного історико – культурного надбання європейській і світовій спільноті на часі.

Знайомство з творами українських письменників сприяє осмисленню історії рідного краю, його духовного життя, національних традицій, є могутнім виховним засобом, стимулює самовдосконалення і саморозвиток особистості, для якої приклад вихідця з рідного краю є дієвою моральною шкалою.

Волинь є носієм глибоких історико – літературних традицій, котрі мають значимий внесок у духовне життя України, її культуру (з Волинню пов'язане життя та літературна діяльність багатьох людей). Усі вони є окрасою української літератури, її гордістю.

Ми повинні знати їхні імена, їхню творчість, щоб мати повніше уявлення про свою Батьківщину, аби більше цінувати та любити її. «Хто не шанує видатних людей свого народу, той сам не гідний пошани», зазначав Максим Рильський.

Осягнення і втілення загальнолюдської культури, як відомо, йде через рідну культуру та літературу. Тому для нас пріоритетним є **УКРАЇНСЬКЕ, НАРОДНЕ, НАЦІОНАЛЬНЕ**.

Текст статті. ОЛЕНА ПЧІЛКА...

Ольга Петрівна Драгоманова (Олена Пчілка) – це людина, яка все життя присвятила справі розвитку української культури, невтомно й самовіддано (як і її улюблена комаха – бджола-невсипуща трудівниця!) працювала в ім'я

відродження української нації. Творчість цієї людини така ж багатогранна, сповнена боротьби за рідне слово, краси, надії, як і її постать.

Досить довго про Олену Пчілку не писали, не друкували її твори, всіляко намагалися викреслити її з історії літератури. І лише останнім часом ім'я Олени Пчілки зазвучало в шані, яку їй давно вже мало віддати суспільство, про оновлення якого мріяла і для якого так багато зробила письменниця.

Олена Пчілка – поетеса, автор прозових, ліричних та драматичних творів, перекладач, науковець, фольклорист і етнограф, публіцист, видавець, активна громадська діячка. А ще – матір геніальної Лесі Українки!

Народилася Ольга Петрівна Драгоманова на Полтавщині, у місті Гадячі. Але вона назавжди – невмирущий символ Волині!

Як відомо, Олена Пчілка походила зі славетного роду Драгоманових, відомого ще за часів Гетьманщини. Дітей у сім'ї Драгоманових привчали шанувати природу, любити мистецтво. Ці традиції Олена Пчілка гідно продовжила в процесі виховання власних дітей. Пізніше вони переросли в – загальнонародні».

«Діти – се наш дорогий скарб, се наша надія, се – молода Україна», – неодноразово повторювала Олена Пчілка.

Вся творча спадщина Олени Пчілки стала ґрунтом для розвитку літератури для дітей. І саме їй належить поважне місце в українській дитячій літературі.

У багатоаспектній проблематиці творів Олени Пчілки для дітей виокремлено роль природи як чинника морально-етичного та патріотичного розвитку дітей. Доведено, що діти, виховані на творах саме Олени Пчілки, постають свідомими носіями ідеї любові до всього живого, що їх оточує. В такий спосіб письменниця показує, на якому ґрунті формується любов до рідного краю, рідної землі, Батьківщини, її краси.

Твори Олени Пчілки у свій час заклали фундамент того, що сьогодні ми називаємо свідомим сприйняттям навколишнього середовища, соціальною відповідальністю у ставленні до довкілля, майбутнього своєї країни.

Ця ідея проходить червоною ниткою через усю творчість Олени Пчілки. Ненав'язливо, просто звертаючи увагу на навколишнє середовище, вона формує любов і повагу до рідної природи в маленькій душі кожного українця. Виховуючи в малих читачів емпатію, Олена Пчілка прагне сформуванню розуміння того, що найвища цінність – життя і все на землі взаємопов'язане.

Отже, твори Олени Пчілки для дітей мають значний виховний і пізнавальний потенціал. Любов до природи – важливий чинник морально-етичного та патріотичного розвитку дітей. Усе це залишається в душі людини на все життя.

Аналізуючи деякі вірші О.Пчілки, спостерігаємо, що природа для неї є вічним джерелом краси, натхнення, радості, щастя. Природа – це велике диво, на яке щодня дивишся і кожного разу знаходиш і бачиш у ній щось нове, чого не бачив раніше, чого не помічав.

Природа рідного краю – невід'ємна складова поезій Олени Пчілки. Слухаючи її вірші, ми можемо стверджувати, що серце поетеси, її душа належить рідній землі, її просторам, річкам, лісам, усьому тому, що оточує кожну людину, яка на цій землі народилася.

У ході дослідження проводився ідейно-художній аналіз віршів; досліджувалась тематика, художні засоби, мовне багатство творів. Багато уваги приділялось саме художнім засобам для того, щоб зрозуміти, що ж робить поезії Олени Пчілки особливими, несхожими на твори інших поетів.

Розглянувши й проаналізувавши ряд віршів весняного циклу Олени Пчілки, можна побачити своєрідність застосування деяких художніх засобів (табл. 1–4).

Таблиця 1

Вірш «Весняні квіти»

Різновиди художніх засобів	Приклади з твору
Епітети	Свій, зелена, рясна, ясна, весняні, веселі, кохані, зимового, ясного, дрібненькі, маленькі...
Порівняння	Неначе цариця; мов діти маленькі
Метафори	Весна-чарівниця наказ свій послала; всі квіти весняні з-під листя виходять; ті квіти дрібненькі розбіглись у гаю; щоб краса вставала
Окличні речення	Для мами-голубки!
Зменшувально-пестливі слова	Травка, муравка, фіалочка, дрібненькі, маленькі

Авторський висновок: Я їх позбираю
 В пучечок до купки-
 Для мами-голубки!

Таблиця 2

Вірш «До діточок»

Різновиди художніх засобів	Приклади з твору
Звертання	Діточки
Метафори	Сонечко сміється, жайворонок в'ється, він весну нам сповіщає
Окличні речення	Годі, діточки вам спать! Він весну нам сповіщає!
Зменшувально-пестливі слова	Діточки, сонечко

Таблиця 3

Вірш «Весна-красна»

Різновиди художніх засобів	Приклади з твору
Епітети	Легким, вільним, красна, ясна, зелених, веселих, яснее, блакитнім...
Звертання	Челя донько!
Метафори	Всміхається яснее сонце; обізався соловейко; сади білим цвітом сяють
Алегорія	Мовить весна-красна
Окличні речення	Доки пора щасна! Прилинула ясна!
Зменшувально-пестливі слова	Улоньки, хмаринонькам, соловейко, козаченько, молоденька
Інверсія	Прийшла весна-красна; залунали всі улоньки; пограває козаченько;

Таблиця 4

Вірш «Веснянка»

Різновиди художніх засобів	Приклади з твору
Епітети	Гарні, теє, червонім
Звертання	Дівчаточка
Метафори	Шумлять луги, шумить вітер, шумить дощик
Зменшувально-пестливі слова	Дощик, річеньці, дівчаточка
Інверсія	Шумлять луги, шумить вітер,

На мій погляд, усі вірші Олени Пчілки, які підлягали аналізу, схожі між собою. Їх об'єднує простота, щирість, відкритість, реалістичність, занепокоєння. Все це досягається завдяки художнім засобам, які використала поетеса (застосована велика кількість епітетів, порівнянь, метафор, звертань, зменшувально-пестливих

слів, окличних та питальних речень, інверсій, повторів, незвичних слів (улоньки, пограває, челя донько).

Аналізуючи вірші, ми спостерігаємо, що у поетеси домінує перехресне римування (абаб); форма твору – монолог; характер твору – опис + роздум; настрій твору – оптимістичний (домінує любов до навколишнього світу).

Мені здається, що саме це і робить поезію Олени Пчілки самобутньою, незвичайною, надзвичайно яскравою, оригінальною та актуальною.

Аналізуючи поезії, ми впевнились у тому, що Людина і Природа – одне ціле (рис. 1).



Рис. 1. Природа – джерело людського існування

Висновки. У результаті дослідження ми дійшли висновку, що знайомство з літературою українського народу сприяє осмисленню його історії, його духовного життя, традицій, є могутнім виховним засобом, що стимулює самовдосконалення і саморозвиток людини.

Художній світ поезії Олени Пчілки репрезентує власний внутрішній простір думок і переживань, почуттів та емоцій. У своїх віршах поетеса доводить, що найбільшу насолоду і радість, найпалкішу любов до рідного краю, до життя викликає спілкування з природою, яка завжди чарувала і чарує, хвилювала і хвилює людину. В природі все гармонійно, доцільно, красиво!

У своїх творах вона ділиться своїми думками про природу. Кожна поезія може стати прикладом гуманістичної взаємодії з навколишнім світом. Олена Пчілка зауважує, що сенс життя полягає в тому, щоб жити в мудрій злагоді з природою.

Поезії поетеси вирізняє вільна побудова творів, яскраві реалістичні риси виявляються в реалістичних картинах з неперикрашеними образами, в спогадах про своє життя, в описах природи, сама сюжетна лінія побудована на конкретно реалістичних картинах дійсності.

Безумовно, поетичне слово має могутню силу. Воно здатне надихати, підтримувати, облагороджувати душу. Через емоційність художніх образів ми сприймаємо світ, вчимося помічати красу довкола, співпереживати всьому живому.

Олена Пчілка – талановита поетеса, що володіла унікальним даром. Вона – тонкий лірик, який майстерно створив затишний, чудовий, чарівний світ. Її вірші дивовижно прості та щирі можуть розбудити навіть зовсім «закам'янілу» душу. Усі твори О. Пчілки зворушують, зацікавлюють читача, бо в них – надзвичайні речі: краса природи, щирість, духовне багатство, любов до рідного краю.

З цією метою Олена Пчілка використовує багатий арсенал міфології та фольклору, засіб олюднення природи, поетизацію середовища, в якому живуть діти. У її творах постає цілісний органічний світ природи і людини, який покликаний сформувати в малих слухачів бачення себе як невід'ємної частини Всесвіту, де сплелися диво й реальність, а також думку про необхідність збереження цієї краси і гармонійності.

В душі української дитини Олена Пчілка формує любов і повагу до рідної природи, до рідної землі. Саме дитячі образи Олени Пчілки постають свідомими носіями ідеї любові до всього живого. У такий спосіб письменниця показує, на якому ґрунті формується любов до рідного краю.

У багатоаспектній проблематиці творів Олени Пчілки для дітей виокремлено роль екологічних мотивів як складника морально-етичного та патріотичного розвитку дітей.

Олена Пчілка була не тільки видатною письменницею, але й дуже добрим педагогом. Вона знала психологію дитини, її духовний світ.

Використовуючи у своїх поезіях саме потенціал простих художніх засобів (епітетів, порівнянь, метафор), створюються незабутні картини природи рідної землі, виховується близькість до природи, прагнення берегти і примножувати її багатства.

Роль художніх засобів у творах, у мові надзвичайно велика. Застосовані Оленою Пчілкою художні засоби, надають творам яскравість, підсилюють емоційний вплив, привертають увагу читача і слухача до висловів. Художні засоби допомагають авторці створити художній образ, а читачу поринути в світ художнього твору.

Застосовані **епітети** підсилюють виразність, образність мови творів, надають художню, поетичну яскравість мові, збагачують зміст висловлювання; виділяють характерну рису чи якість предмета, явища, підкреслюють його індивідуальні ознаки, створюють живе уявлення про предмет, викликають певне емоційне ставлення до них, допомагають побачити авторське ставлення до навколишнього світу, рідної української природи.

Порівняння в досліджених поезіях допомагають більш точно уявити предмет або явище, допомагають побачити в предметі нові, невидимі сторони, надають опису особливу наочність.

Через **метафоричне значення слів і словосполучень** авторка віршів не тільки підсилює видимість і наочність зображуваного,

а й передає неповторність, індивідуальність предметів або явищ, виявляючи при цьому глибину і характер власного асоціативно-образного мислення, бачення світу.

Уособлення надають тексту яскравий, зримий характер, підкреслюють індивідуальність стилю автора.

Роль ужитих **звертань** – привернути увагу читача до зображуваного; посилити емоційне сприйняття.

Інверсію використано Оленою Пчілкою для залучення уваги читача або слухача до найважливіших в смисловому плані слів.

Висновки. Отже, всі твори Олени Пчілки для дітей мають значний виховний і пізнавальний потенціал, формують любов до Батьківщини, патріотизм.

Загальновідомо, що кожна людина у світі вільна у своєму житті, але вона має завжди пам'ятати, що вона – частина Природи. А поетичні твори Олени Пчілки несуть у собі могутній виховний потенціал. Її поезія випоєна живлющими соками рідної української землі, у ній пульсує і пломениться національний дух!

Творчість Олени Пчілки варта наслідування. Водночас здається, що поезії прості, але в той же час вони емоційно наснажені. А все це назавжди залишається в дитячій душі...

Перелік використаних джерел та літератури

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ, Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. 1736 с.
2. Камінчук О. Олена Пчілка: аспекти творчої діяльності. *Слово і Час*. 1999. № 6. С. 12–18.
3. Літературознавчий словник-довідник. 2-ге вид., випр., допов. Київ: Академія, 2007. 751 с.
4. Новаківська Л. Олена Пчілка і українські діти. *Рідна школа*. 1998. № 11. С. 8–9.

5. Одарченко П. Олена Пчілка і молодь. Спогади про Олену Пчілку (До 50-их роковин з дня смерті). *Молода Україна*. 1981. Ч. 297. С. 3–5, 7–9.
6. Одарченко П. Олена Пчілка як дитяча письменниця. Ми і наші діти. Дитяча література. Мистецтво. Виховання. Зб. 1 / за ред. Б. Гошовського. Торонто; Нью-Йорк: Об'єднання працівників дитячої літератури ім. Л. Глібова, 1965. С. 241–248.
7. Пчілка Олена. Годі, діточки, вам спать!: Вірші, оповідання, казки, фольклорні записи: для дошк. та мол. шк. віку / упоряд. та передм. О.М. Таланчук. Київ: Веселка, 1991. 334 с.
8. Пчілка Олена. Український дитячий театр. 3-тє вид. Київ: Веселка, 2017. 439 с.
9. Таланчук О.М., Дунаєвська Л.Ф. Олена Пчілка і дитяча література. *Актуальні проблеми сучасного літературознавства та мовознавства*. Київ. 1991. С. 140–144.

УДК 929(092) Драгоманов+929(092) Пчілка

Тамара Ржондковська
(м. Звягель)

**ОЛЕНА ПЧІЛКА І МИХАЙЛО ДРАГОМАНОВ –
ЯСКРАВІ ПРЕДСТАВНИКИ ДРАГОМАНІВСЬКОГО РОДУ**
(До 175-річчя від дня народження Олени Пчілки)

Анотація. *Стаття присвячена Михайлу Драгоманову та Олені Пчілці (Ользі Драгомановій-Косач). Проаналізовано їх діяльність та роль в розвитку української науки, історії та культури.*

Ключові слова: *Михайло Драгоманов, Олена Пчілка, родина Драгоманових, українська культура, етнографія, фольклор.*

Сьогодні знання своєї історії, своєї національної приналежності, свого коріння є потужною зброєю у боротьбі за справедливість, за свідомість людей не тільки в Україні, а й у всьому світі. Це вивчення історії українського державотворення, етапів боротьби за відновлення державності.

«Утім, поміж народів, під скіпетром Російської імперії, чимдалі частіше з'являлися громадсько-культурні діячі, письменники, науковці, митці, котрі однозначно пов'язували назріваючі перетворення з європейськими цінностями й дороговказами тогочасного суспільного поступу. З-поміж них були видатні українські інтелектуали – представники Драгоманівського роду: Михайло Драгоманов, Олена Пчілка, Леся Українка...» [4, с. 4].

Минуло 175 років від дня приходу у світ 29 червня 1849 року Ольги Драгоманової. Псевдонім, який собі обрала і під яким найчастіше друкувалася, – Олена Пчілка. Вона належить до найвидатніших постатей в історії та культури України. Усе більше граней відкриваємо у ній. Цю видатну жінку, без сумніву, треба ставити поруч з дочкою Лесею Українкою.

Багатогранна діяльність Олени Пчілки – помітне явище в історії українського культурного та громадського життя. Сама Олена Пчілка виняткова і недооцінена постать. На її творчу спадщину наклали негласне табу, що діяло навіть після смерті діячки. Її звинувачували в українському буржуазному націоналізмі та шовінізмі. Дмитро Донцов справедливо вважав її світлим винятком серед інших тогочасних інтелігентів, чиї «скалічені душі... боялися виступити за рідну націю і культуру». І назвав письменницю – «матір, ю українського націоналізму». Але час працює на її добре ім'я. Олена Пчілка відома як письменниця, перекладачка, етнограф, фольклорист, перша жінка – журналістка, редактор, видавець, академік.

Ольга Драгоманова-Косач залишила гарні спогади про родину, про середовище, в якому росла вона, її брати і сестри. Старший син в родині Драгоманових – Михайло Петрович, став одним із найвидатніших інтелектуалів своєї доби, вченим, ліберальним мислителем, що надовго визначив розвиток української політичної думки; історик, публіцист, літературознавець, громадський діяч.

Родина Драгоманових багато зробила для української культури, і не лише для культури. Михайло Петрович, перший український вчений, який заявив світовій спільноті про утиски української мови в Російській імперії, народився 18 вересня 1841 р. у повітовому місті Гадяч (колишньому полковому місті старої Гетьманщини) на Полтавщині в дрібнопомісній дворянській родині. Михайло Драгоманов та його сестра Олена Пчілка, походять із «досить самотньої родини, в якій у багатьох представників ще у молоді роки виявилися політичні та соціальні зацікавлення, а також виразні інтелектуальні й культурні вполювання» [3, с. 177].

Втім, найбільшу роль у первісній світоглядній формації Михайла Драгоманова відіграв його батько – дрібний дворянин й аматор-літератор, який виступав як оборонець полтавського

незаможного люду. Саме батько, «...Петро Драгоманов, «відкрив» своєму синові розмаїття навколишнього людського моря...Батько продемонстрував сину складну гаму соціальних і культурних барв, відтінків і тонів. Зокрема, з дитячих років прищепив йому незмінну повагу до людської особистості, попри її соціального походження, освіти, національну та конфесійну належність, майновий стан, фінансовий достаток» [4, с. 5].

Ось звідки у його дітей, письменниці Олени Пчілки та вченого-історика Михайла Драгоманова народницькі настрої. Звісно, підігрівали їх і родинні перекази про те, що далекий предок був «драгоманом», тобто перекладачем, тлумачем у козацькому війську Богдана Хмельницького. Приміром, Яків Драгоманов – рідний дядько, був членом Товариства об'єднаних слов'ян.

У своєму «Автобіографічному нарисі» Ольга Петрівна писала: «Жили ми в дуже близькій оточенні нашої дворової челяді і взагалі дрібної гадяцької людності. Можна сказати, що українська течія оточувала нас могутньо: се була українська пісня, казка, все те, що створила українська народна думка і чого держався тодішній народний побут; з усім тим зливалося й наше життя... А пісень чули ми за дитячі літа стільки, що й не злічити!.. Усякі народні обрядності не минали нашого двору: колядування, посипання, запросини на весілля... Чи можна ж було нам не знати українського слова, коли воно було просто таки нашою рідною, притаманною стихією?» [6, с. 8–9].

Олена Пчілка у «Спогадах про Михайла Драгоманова» пише: «Про наших батьків згадує Михайло в своїй автобіографії з почуттям вдячності, з твердим признанням одержаного від батька духовно-коштовного добра. Він каже: «Охоту до читання та свого роду політики я перейняв змалку од батька, і за його приводом ще школярем гадяцької школи перечитав майже всі цікаві книжки з його книгозбірні» [7, с. 422]. «Дійсно, такий батько міг розвинути інтелектуальні інтереси у своїх дітях, – оточенням,

так би сказати, етнографічним, в хаті нашої трималася атмосфера інтелігентності: батько до кінця свого життя випишував собі газету, журнали, альманахи» [7, с. 422].

Далі: «Щиро повинен я дякувати батькові своєму за те, що він розвинув у мені інтелектуальні інтереси, та що між нами не було розладу морального й боротьби, – явище незвичайне в Росії і тепер, а колись – тим більше» [7, с. 422]. «Мабуть, се насамперед стосується до питання релігійного. Наші батько й мати були, відповідно своєму часові люди дуже набожні і дітей старалися виховувати теж в дусі релігійному» [7, с. 425]. Михайло ще в ранньому юнацькому віці відійшов далеко від релігійних переконань своїх батьків. «... Не пам'ятаю, я й такого, щоб наші старі картали когось із дітей за «вільнодумство». Я не перечу твоєї новій думці вільній, а ти не руш моєї душі»... Така обопільна обережність і пошана, – лишилася на весь вік» [7, с. 426]. У своїх спогадах і брат, і сестра пишуть про батькове записування українських пісень. На жаль, всі ті збірники загинули. І саме під керівництвом батька Ольга Драгоманова здобула ази освіти. Після його смерті (1860 р.) нею опікувався старший брат Михайло. Він забрав сестру до Києва й влаштував до приватного зразкового пансіону для шляхетних дівчат А. Нельговської. Ольга Драгоманова була найкращою ученицею цього пансіону. У листі до матері від 24.02. 1861 р. Михайло писав: «Судовщиков питає Нельговську: «Ви заметили, какая даровитая девочка Драгоманова? – «Это не я одна, это все заметили», – відповіла вона. – Значит – уррррра!!!...». Ольга Драгоманова згадувала про один жарт. Учителю німецької мови загадав написати гумористичне оповідання і зовсім самостійне без наслідування якогось відомого жанру і відправив до петербурзького журналу. Після прочитання у класі, учитель зробив багато компліментів Олі з приводу цього оповідання, радив писати й навіть дав перечитати братові Михайлові. Брат долучає 16-річну сестру, що навчалася у передостанньому класі, до кола київської інтелігенції. Знайомить зі Старицькими й Лисенками,

а з огляду на те, що помешкання усіх трьох родин знаходилися поряд на Маріїнсько-Благовіщенській вулиці, часто обговорювали літературні справи.

«Через те, що мій брат Михайло Петрович був уже одружений (і навіть, учителював у нас), мене відпускали із напівзакритого закладу до нього в гості на свята. Звісно, такі відпустки до брата і його дружини, котра також мене дуже любила, ставали для мене подвійним святом!» – згадувала Ольга Петрівна [6, с. 17]. Із спогадів Олени Пчілки: «На осінь 1867 року я вже оселилася в Києві у брата. Було дуже людно і втішно, знайомих було дуже багато і здебільшого все такі цікаві люди. Це був близький український кружок т. зв. Старих громадян. Сім'я Антоновичів, Житецьких, Лисенків, Старицьких і ін... Дуже любили в тому гуртку етнографію» [6, с. 19]. Саме етнографія була наукою політичною, адже фольклорні записи означували ареал розселення українців. Потім за Драгоманівськими записами визначали політичні кордони.

«Сучасні науковці, вивчаючи процес становлення української нації, особливу увагу приділяють роботі Київської Старої громади, напівлегальної організації, що закладала підвалини українського державотворення, була «суспільно-політичною і культурною формою національно-визвольного руху др. пол. 19 ст. до виходу на арену українських національних партій» [1, с. 186–187]. Етапним у справі становлення Михайла Драгоманова як політичного і громадського діяча став його виступ над домовиною Т. Шевченка у Києві, коли прах Кобзаря перевозили до Чернечої гори. У виголошеній промові від імені студентства Київського університету М. Драгоманов сказав: «Кожний, хто йде служити народу, тим самим надіває на себе терновий вінець». Разом з ним були В. Антонович, М. Лисенко, Тадей Рильський, М. Старицький, Петро Косач. Згодом вони стали ядром Київської громади. Учасники об'єднання утверджували державну символіку, гімн, формували політичні товариства і партії.

Саме в колі друзів свого старшого брата Ольга Драгоманова знайомиться зі своїм майбутнім чоловіком. У сім'ї спільних близьких друзів Рашевських-Константиновичів вони заприятелювали. Петро Антонович Косач по закінченню університету весною 1864 року і поданій дисертації був затверджений у ступені «кандидата законодавства». Спочатку служив у Києві, а потім поїхав працювати на Волинь, однак часто приїздив до Києва. Михайло в листі до матері писав: «...По всем сим соображениям, я так думаю, что лучшей пары для Оли и ожидают нечего, тем бодем, что и Косач, и Оля любят друг друга» [9, с. 452].

У колі громадівців 22 липня 1868 р. Петро Косач і Ольга Драгоманова обвінчалися в Хресто-Воздвиженській церкві с. Пирогово поблизу Києва. Свідками були: «Поручителі по невесте: доцент Киевского Университета А.Ф. Костяковській, приватъ доцентъ того же Университета М.П. Драгоманов».

Драгоманов став першим політичним емігрантом в Російській імперії. За Емським указом 1876 року для припинення «небезпечної для держави діяльності українофілів» особисто імператор Олександр II постановив: «Немедленно выслать из края Драгоманова и Чубинского, как неисправимых и положительно опасных в крае агитаторов».

Після звільнення з університету Св. Володимира за політичну неблагонадійність, Драгоманов емігрував до Женеви, де очолив осередок української політичної еміграції, заснував Вільну українську друкарню. Ольга Косач-Кривинюк, коментуючи цей фрагмент, зазначає, що причиною переведення Петра Косача до Луцька стала саме зустріч її батьків з Драгомановим під час закордонної подорожі 1878 р. Такої ж думки дотримувалася і Ольга Петрівна.

На початку лютого 1876 р., виїжджаючи за кордон, Михайло Драгоманов зупинився на кілька днів у Новограді-Волинському, де мешкали Косачі. З лютого він оформив «нотаріальну повну довіреність на ім'я дружини, що залишилася в Києві» [2, с. 66],

адже вирушав у далеку невідану путь один... Без сумніву, це відбулося за порадою і сприянням Петра Косача. Скільки ж було передумано перед тим, як з'явився цей документ. Для Михайла Драгоманова в еміграції Олена Пчілка стала ніби містком між ним і рідним краєм, залишеною батьківською хатою. Вона надсилала братові наукову літературу, дбала про копіювання таких необхідних для нього фольклорних записів – усього не перекажеш... На той час Олена Пчілка вивчала український вертеп і описувала Драгоманову свої спостереження та відкриття, які його так схвилювали та надихнули. Видання «Політичні пісні українського народу 18–19 ст.» (Женева 1883–1885) стало продовженням «Исторических песен малорусского народа», виданих разом з В. Антоновичем (Київ, 1874–1875). А в сумну хвилину М. Драгоманов писав Ользі: «Я из всех людей, – родных и неродных, – больше сих любил тебя и теперь не только болею, когда ты подолгу не пишешь, но даже начинаю обижаться, отчего еще более болею, так как всегда считал обидчивость за признак глупости. – Видно, начинаю слабеть. – От, упав чумак, упав та і лежить!». В іншому листі пише: «Верю, твое письмо, полученное за ужином, так благотворительно подействовало, что ночью я первый раз за 30 дней почувствовал себя спокойно и уверовал в поправление».

Глибока щира довіра до сестри уживалася в натурі М. Драгоманова з упевненістю в своєму абсолютному авторитеті до неї. Так воно і було... Михайло Петрович з відвертістю робив зауваження до белетристичних творів Ольги Петрівни. «Как же Пчілка, насекомое, которое і світу бачило, літаючи, и вкус обязана иметь уже по самому званию своему и занятия делом – могла знизиться и до напечатанья, и до писания, даже думанья...».

Я скажу, что ужасно рад бы был получить от тебя более подробные сведения о Киеве, ибо, признаться, люблю и сей город. Молодежь теперешнюю слушно бранят, но я скорее всего ожидал

от нее именно тех черт, о которых ты пишешь. «Непросвещенность сама по себе еще не беда; страшно только буйство против просвещения: Вот почему я и тебя прошу, как всякого с кем говорю о Киеве: учится ли молодежь или намерена учиться иностранным языкам?».

Починаючи з 1883 року, у кожному листі М. Драгоманов перепитує Олену Пчілку про здоров'я Лесі і докладає зусиль щодо консультації її в професора у Відні, планує додати в розмірі 500–1000 франків. «Лесичкины таланты, – підкреслює Михайло Петрович у листах, – меня радуют до слез, хотя не удивляют...».

«Про значення діяльності Драгоманова в суспільно-політичному житті вітчизни др. пол. 19 ст. писали його учні і послідовники – І. Франко, М. Павлик, В. Стефаник, Леся Українка, М. Старицький та ін. шанувальники й духовні спадкоємці Драгоманова; кожен по-своєму сприймали його думки. Брили їх на своє озброєння, йшли в життя з його «духа печаттю» [2, с. 12].

Опинившись в еміграції, Драгоманов відверто виступає з гострою критикою політики царизму. У 1876 році, як відомо, цар Олександр II підписав указ про заборону видання наукової та художньої літератури для народу українською мовою. Таке жорстоке ставлення до культури багатомільйонного народу викликало обурення серед найширших передових кіл України. Великою заслугою Драгоманова є те, що він одним з перших виступив з сміливим протестом проти ганебного указу. І водночас Олена Пчілка всіма силами протистоїть русифікації – навіть, своїх дітей не віддає до 12 років до гімназії, навчаючи їх вдома.

В 1903 році на відкритті пам'ятника І. Котляревському в Полтаві, демонстративно свою промову виголосила рідною мовою, незважаючи на сувору заборону і ризик арешту. Вона була єдиною жінкою, яка поїхала у складі делегації української інтелігенції на перемовини до царського прем'єра добиватися скасування Емського указу.

В обстоюванні національної ідеї Олена Пчілка була послідовною. Входила в керівні органи українських інституцій, підписувала петиції до чинної влади. За потребою зважувалася на зовсім протиправні дії. Так трапилось в 1920 році у Гадячі на святкуванні роковин Т. Шевченка, коли вона огорнула синьожовтим стягом погруддя поета, викликавши обурення червоного комісара, але шалену підтримку залу. Водночас одягалася у національні строї та спілкувалася виключно українською мовою. До кінця життя Олена Пчілка перебувала під постійним наглядом НКВС. Її старший брат, політичний вигнанець, який упродовж більше ніж 20-ти років поневірявся по різних країнах, добре спізнався з політичним, культурним і науковим життям Європи 1870–1890-х рр. [3, с. 190].

Останні шість років життя провів у Болгарії, був професором Софійського університету. Присутність у Софії такого відомого в Європі історика й політичного діяча викликала інтерес болгарської інтелігенції до української літератури. Завдяки Драгоманову місцевій культурній громадськості стали відомі імена українських письменників: Старицький, Нечуй-Левицький, Костомаров, Павлик, Олена Пчілка та інші.

Багата ерудиція і глибокий аналітичний розум дали змогу М. Драгоманову піднести українську науку на європейський рівень.

У спогадах Ольга Косач-Кривинюк про звягельський період життя Косачів, про дитячі роки Лесі, пише: «...Там мала хороше товариство і з старших і з дітей, мала хорошу до душі розвагу й науку в книжках, у оповіданнях старших, у жаборицьких піснях та веснянках, туди приїздив її «кумір» – дядько Михайло, там вона любила своє божество – матір'ю: коли мама складала свої перші книжечки, вимальовувала свої узори, зібрані в поїздках по волостях, то була, на Лесин закоханий погляд, найкраща, найрозумніша, найталановитіша в світі жінка...» [8, с. 43].

І далі дочка Олени Пчілки пише у спогадах: «...вихід друком маминих узорів, як усі ми називали цей збірник. Ті мамині узори мали великий виховний вплив на Лесю й Мішу: діти з самого початку свого свідомого життя бачили, що їх мати серйозно й наполегливо працює над узорами, збирає їх, вимальовує, щось пише до них, радиться про них з «ученим» дядьком, нарешті – велика подія – друкує їх...» [8, с. 43]; [5, с. 19].

Вплив М.П. Драгоманова на свою молодшу сестру, на становлення її як письменниці – незаперечний. «Коли б не він, все життя моє минуло б зовсім по-іншому, зійшло б зовсім на інший шлях», – з любов'ю згадувала брата Олена Пчілка.

«На початку 1876 року мати привезла Лесю і її брата Михайла до Києва, і вони жили у Драгоманових. Михайло Петрович планував емігрувати за кордон, і мати хотіла, щоб діти довше побували з ним на прощання. Приїхала на той час і Лесина бабуня Є.І. Драгоманова. В кінці січня Леся була на прощальному вечері М.П. Драгоманова і добре пам'ятала його, навіть запам'ятала, що товариші співали тоді любиму дядькову пісню: «Ой, у полі билинонька коливається... Наша мити все життя після того не могла чути цієї пісні, так її журих спогад про той прощальний вечір» [8, с. 28].

Майбутнє українців Михайло Драгоманов вбачав у вільній та рівноправній родині європейських народів. Як згадувала його старша дочка Лідія Драгоманова-Шишманова, батько «прагнув зробити нарешті Україну свідомим членом сім'ї народів, а не м'яким піском, з якого чужі люди ліплять що їм потрібно для своїх власних інтересів». (с. 138. Драгоманова-Шишманова Л. Зі споминів про Михайла Драгоманова. Дзвін. 1991. № 10) [4, с. 186].

Висновки. Показуючи приклад щирої відданості справі, патріотизму та невтомної роботи власним нащадкам, Олена Пчілка водночас робила те саме для цілої нації. І належно оцінити її внесок – завдання нашого та наступних поколінь.

Список використаних джерел та літератури

1. Гирич І. Український Київ кін. ХІХ-поч. ХХ ст. Київ: Пенмен, 2017. 782 с.
2. Драгоманов М.П. літературно-публіцистичні праці у двох томах. Т. 1. Київ: Наукова думка, 1970. 532 с.
3. Литвин В.М. Будівничі українського національного відродження ХІХ–ХХ ст.. Постаті. Ідеї. Візії. Київ, 2021. 463 с.
4. Литвин В.М. Європейськість як мета та ідеал. Київ, 2021. 32 с.
5. Мірошніченко Л.П. Михайло Косач (Михайло Обачний). Київ: Видавничий дім «Комора», 2017. 592 с.
6. Олена Пчілка. Оповідання (з автобіографією). Харків: Рух, 1930. 288 с.
7. Олена Пчілка. Твори. Спогади про Михайла Драгоманова. Київ: Дніпро, 1971. 464 с.
8. Ольга Косач-Кривинюк. Леся Українка. Хронологія життя і творчости. Нью-Йорк, 1970. 919 с.
9. Український культурологічний альманах. Невідомий Драгоманов. Київ, 2009. 464 с.

Ірина Щукіна
(м. Київ)

ЗБІРКА ОЛЕНИ ПЧІЛКИ «УКРАЇНСЬКИМ ДІТЯМ» ЯК ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТКА

Анотація. У статті йдеться про початок літературного шляху Олени Пчілки, її свідомий вибір служіння національній ідеї, про погляди щодо завдань художнього перекладу і розвитку української літературної мови, створення лектури для дитячого читання. Розглянуто особливості збірки перекладів «Українським дітям» (1882), обумовлені історичним контекстом, зокрема, запропонований перекладачкою метод лагідної українізації, а також яким чином першодрук збірки віддзеркалює стан української мови і культури у цілому за колоніальних умов.

Ключові слова: Олена Пчілка, «Українським дітям», переклади, «ковальство», ярижка, наголоси, неологізми, примітки, українізація.

Так склалося, що першу збірку «дитячої» письменниці Олени Пчілки з адресною назвою «Українським дітям» донині згадують лише як факт в її творчій біографії, видання не стало предметом уваги дослідників, ні як добірка перекладених текстів, ні як об'єкт дитячої літератури.

Ця книжка лишалася практично невідомою за совєтської доби, адже мало кого цікавили переклади творів російських класиків українською мовою від авторки буржуазної націоналістки. У шкільній програмі перекладені нею твори вивчалися мовою оригіналу (не беремо до уваги переклад з польської). Нині ж, у період дерусифікації, тяжкої боротьби нашого народу й загостреного сприйняття всього, що стосується росії, ставлення до таких пам'яток культури неоднозначне. Ясна річ, нам хочеться викорінити з пам'яті все, що стосується ненависного ворога. Але як забути всі ті тотальні заборони, які мали на меті унеможливити

формування української нації та розвиток її культури, згадаймо «ключові»: Валуєвський циркуляр (1863 р.) та Емський указ (1876 р.), а також низку додаткових, які не лишали і найменшого шансу, серед них – заборона перекладати книжки українською мовою навіть з російської (1892 р.) і видавати українські книжки для дітей (1895 р.). У дослідженні спадщини українських митців минулих століть необхідно дотримуватись суто наукового підходу і розглядати їхню творчість в історичному контексті; вилучення певних фактів з біографій, тим паче таких, що є невід'ємними від дуже важливих обставин життя всього народу, не дасть можливості створити правдивий портрет митця й історичної картини у цілому. Маємо задаватися питаннями: в ім'я чого і як українські діячі, попри етноцид і лінгвоцид, йшли шляхом розвитку рідної культури і ствердження національної ідеї.

Тож звернімося до збірки Олени Пчілки «Українським дітям» як до матеріальної історичної пам'ятки, яка беззаперечною першоджерела демонструє наслідки обставин, за яких письменниця починала свій творчий шлях, яка дає можливість розпізнати її пріоритети, окреслити завдання і проблеми, що виникали у процесі розвитку української літературної мови, а також і шляхи їх вирішення. Додаючи історичний контекст і контекст життєпису авторки, можемо визначити особливості цього видання, історію його створення і познайомитись з прикладом лагідної українізації, яку запропонувала Олена Пчілка у цій збірці. Увага до певних деталей видання дасть можливість увиразнити початок літературного шляху письменниці й акцентувати її свідомий вибір служіння український національній ідеї.

Вихідні дані за першодруком: Українськимъ дітямъ. Пять перекладівъ-віршівъ Олены Пчілки. Къивъ: Литографія] Г.Т. Корчакъ-Новицкаго, 1882. 47 с. Дозволено цензурою, Кіевъ, 18 Ноября 1881 г.

Сам по собі цей бібліографічний опис, де бачимо ярижку, розбіжності у написанні місця видання, промовисто ілюструє

ситуацію з українським правописом, якщо ж додати, що чотири з п'яти першотвори написані російськими письменниками, то маємо предмет для роздумів про стан української культури у часи панування російського імперіалізму.

Творчий дебют Олени Пчілки на ниві дитячої літератури збіркою «Українським дітям» був обумовлений нагальною потребою створення лектури для дитячого читання рідною мовою, насамперед, для власних дітей. У роки, що передували появі збірки, за словами письменниці, її «хатня робота» була педагогічно-літературною. «Дбання про лектуру для дітей близько зійшлося в мене з бажанням зайнятися перекладами деяких речей, що мені їх дуже хотілося дати українським малим читачам. Отож я приготувала книжечку «Українським дітям» з перекладів деяких улюблених моїх письменників російських і польських» [6, с. 28].

До збірки увійшли переклади/переспіви п'яти творів: чотирьох поезій – «Співець» Владислава Сирокомлі²⁰, «Анчар» Олександра Пушкіна, «Гілка з Палестини» і «Три пальми» Михайла Лермонтова та його ж поема «Мцирі».

Лектура, як бачимо, скоріше для юнацтва, ніж для дітей, але назва «Українським дітям» – авторська. Пригадується історія, описана Ольгою Петрівною Косач в автобіографії, як у дев'ятилітньому віці вона переписала фрагмент з «Мцирі» і подала батькові з власним підписом «Оля Драгоманова», щоб почути чи був би він радий побачити її ім'я під гарними віршами у книжці. Діти Драгоманових змалку знайомились з творами Пушкіна, Лермонтова, Гоголя, вчили багато віршів напам'ять «і навіть видатніші уривки прози Гоголевої (це був улюблений автор татовий). <...> Я не знала в дитячих літах, що ту гарну, красномовну риторичку створила в Гоголя Україна. Тут уже умови змагання двох стихій були нерівні. З одного боку, літератури української не було в нас зовсім, а тут мали ми такі добірні твори. Певне,

²⁰ Владислав Сирокомля (1823–1862) – польсько-литовський та білоруський письменник.

коли б мали ми й гарні твори українські, то були б вони нам ще більше до сподоби, бо вони більше торкали б нашу душу, – так не доходила ж до нас ніяка література українська. Тим то російські твори красного письменства, а ще як вони торкалися України, української природи й людей, так подобались нам» [6, с. 10–11].

Ситуація з домінуванням російської літератури за чверть століття мало змінилася. Спеціальної дитячої літератури практично не було, і Олена Пчілка пропонувала своїм дітям ту саму, перевірену досвідом, лектуру, та, вмотивована бажанням дати українську книжку, почала писати сама. Наміри її не обмежувались перекладами з російської, хоча вона з них починала, О.П. Косач чудово володіла французькою, німецькою і польською мовами і хотіла долучити широке коло читачів до ознайомлення з літературою інших народів мовою українською. Переклади мали виконувати і загальнолітературну функцію, і стати засобом розвитку української літературної мови. Важливо зауважити, що твори, які вона обирала для перекладу, були високохудожніми. Як писав Дмитро Донцов, Олену Пчілку «займала боротьба за нову людину, не лиш за скибу землі або з „народною долею“» [1]. Тож не випадково центральною постаттю збірки «Українським дітям» стає Мцирі, улюблений герой її дитинства, – незламний, витривалий, волелюбний, не по літах мудрий, з загостреним почуттям приналежності до свого народу і туги за рідним краєм.

Перша збірка для юних читачів «Українським дітям» стала задекларованим початком шляху письменниці довжиною у все життя, який був спрямований на виховання національно свідомого молодого покоління українців, на вірне служіння національній ідеї. Розкішний «куточок» українського орнаменту на обкладинці виразно це акцентує. Така візуалізація стала характерною рисою видань Олени Пчілки. На титульному аркуші читаємо слова Т. Шевченка:

«Колись-то я поза Уралом
Блукав і Господа благав,

Щоб наше слово не вмирало»²¹.

Відкриває збірку не характерний для дитячого видання вірш «Співець» – суголосні роздуми В. Сирокомлі і перекладачки про місію поета. Фрагмент цього твору прозвучав уже як власна обітниця Олени Пчілки, коли став епіграфом її поетичної збірки «Думки-мережанки» (Київ, 1886 р.):

«Співець той, хто припавши низенько,
Як покутарь світовий і божий,
Сльози радості й смутку тихенько
На свою вбогу землю положе»²² [2, с. 1].

Прагнення присвятити себе українській літературі – свідомий вибір Олени Пчілки: «Не кожен, мовляв, пожадає принести свою талановитість «на подання»²³ щирій думці – писати своєю краєвою мовою; або краще сказати, не кожен занедбає своє самолюбство на стілько, щоб, маючи спроможність об'явитись з своїми творами перед далеко більшою громадою, котра прочита «й оцінує їх як слід», – «заховав би свій талан» у безправній, прихованій мові» [8, с. 2]. В колоніальних умовах цей свідомий вибір став для Олени Пчілки шляхом антиімперського протистояння і націєтворчої діяльності.

Історію створення збірки «Українським дітям» О.П. Косач описала сама: «Се був мій перший спробунок писати віршами! Вийшла ж та проба от з чого: написала я по-українськи маленьку читаночку-граматку для дітей по звуковій методі (вона й теперь лежить готова у мене між рукописями). Яко додаток до неї були визначені деякі російські вірші, котрі я конечно хотіла помістити

²¹ Епіграф збірки очевидно написаний з пам'яті, це – не точно цитований початок поезії Т. Шевченка «Марку Вовчку»:

Недавно я поза Уралом
Блукав і Господа благав,
Щоб наша правда не пропала,
Щоб наше слово не вмирало <...> [9, с. 282].

²² Ці слова надруковані на обкладинці й на титульному аркуші.

²³ «В жертву» – примітка Олени Пчілки.

тільки в українським перекладі. Але кого було просити о таку працю? Думала я о Старицьким, та він тоді був дуже зайнятий, – і от, одного вечера прокинулась у мене гадка: а що як би спробувати самій переложити хоть одні вірші? З роду не писала віршів, а про те... ачеї справді не святі горшки ліплять! Спробувала «Цвітку Палестини» Лермонтова, – здалось, що переклад вийшов не поганий; далі – більше сміливості!.. І так уявилась незабаром збірочка тих перекладів «Українським дітям», котру я й зважилась друкувати окреме від читанки, про котру тодішній цензор Ляймінг наперед сказав мені, що ні в яким разі не пустить її» [4, с. 1079–1080].

Буквально перед цією збіркою побачили світ переклади Олени Пчілки оповідань Миколи Гоголя (в 1880–1881 рр.). Сам факт появи цих видань руйнував стале переконання тогочасного русифікованого суспільства, що «українська мова може служити pro domo sua, так би сказати – для хатнього вжитку, повинна бути якнайпростішою, цуратися всякого «новшества» літературного, – зазначала Олена Пчілка. – Новіший же погляд, щодо нього приходився погляд Старицького і мій, признавав значну волю за дальшим ходом нашої літератури, признавав право неологізмів і взагалі ширшого стилістичного розвитку української мови. Нас із Старицьким у ворожому таборі прозвали були навіть «ковалями» за те, що ми допускали змогу «кувати» нові слова, яких не вистачало в літературній українській мові»» [6, с. 28].

У передмові до перекладів з Гоголя Олена Пчілка оприлюднила свої думки щодо розвитку української літературної мови, окреслила мету і завдання художнього перекладу, зокрема, наголошувала, що «кожна мова, которою починають писати, не може zostаватися зовсім такою, як нею говорять, – на те вона навіть так і зветься одмінно, – літературною» [8, с. 12]. Обґрунтовуючи актуальність своїх перекладів, вона висловлює міркування чому М. Гоголь не писав українською: «Не було ж за часу Гоголя ні громади українських письменців, ні громади четців: одно другому

і було на заваді. Либонь тепер стоїть діло іначе. Знайшлось би кому переказати твори Гоголеві по українськи і єсть для кого» [8, с. 10]. Вказує й на відмінність підходів російських і українських письменників до збагачення мови: «Тоді як російська літературна мова на стілько не дбала о свою краєву підставу, що навіть без потреби вводила чужомовну фонетику (напр. писалось брег, кладезь, младой, хладный тощо), наші працівники української літератури надто дбають об тім, щоб як найбільш приблизити і новіші додатки до народного струму» [8, с. 17].

Олена Пчілка аргументує своє право на творення нової лексики: «Кує слова і народна дума, коли складає такі слова, як «безхліб'я», «безвіддя», «чужий – *чужаниця*», «пишний – *пишаниця*», <...> кує слова і бездоганний кобзарь Шевченко, коли говорить *недоуми, любомудрий*, коли називає портрет *поличчям*» [8, с. 22].

У листі до О.М. Огоновського від 13 (25) лютого 1892 р. Олена Пчілка писала: «В кожній літературі ніхто не соромиться сказати, що такі-то автори «збогатили літерат[урну] мову», тільки у нас, – хоть дедалі все менше, – але все ж і досі почуєте лайку Старицькому й мені за новаторство в писанню, за «ковальство». Дарма! Не знаю, як віднесетесь Ви, може бути, теж з доганою, – але і в таким разі я не хочу ховатись, а навіть прошу Вас зазначити факт моєї «ковальської» праці коло укр[аїнської] літерат[урної] мови²⁴, – праці на підставах, котрі я виголосила в передмові до «Перекладів», щό має бути моїм твердим переконанням поки мого віку!» [5, арк. 77].

Яким же чином усе це позначилося на текстах збірки перекладів «Українським дітям» і взагалі що їх вирізняє? Створена в такому близькому часі, вона продовжила шлях втілення намірів Олени Пчілки, розпочатих у перекладах з Гоголя, але вже на новому рівні: створення літератури для родинного читання

²⁴ У цей час учений працював над нарисом про Олену Пчілку, який увійшов до видання: Омелян Огоновський. Історія літератури руської [української]. Львів, 1893. Ч. III. С. 1072–1126.

і молодшого покоління українців. На сторінках першодруку збірки бачимо авторські посторінкові примітки, в яких Олена Пчілка подає переклад російською мовою вжитих у тексті її перекладу українських слів²⁵. Цей факт яскраво ілюструє становище в тогочасному суспільстві: через тотальні тривалі заборони української мови, відсутність можливості її розвивати, існування української мови лише на побутовому рівні призвело до того, що для збагачення словникового запасу перекладачка пропонує *українському* читачеві тлумачення *російською* мовою рідко вживаної в щоденному спілкуванні української лексики, а також і створених нею нових слів.

Про Олену Пчілку часто говорять як про педагога. У збірці «Українським дітям» маємо яскравий приклад того, яким чином вона намагалася долучити нових читачів, як виробила ненав'язливу методику опанування українською літературною мовою, власне, провадила лагідну українізацію населення українських земель, етнічних українців, яких російська імперія позбавляла історичної пам'яті, національної культури і традицій, посягала й на їхнє майбутнє. Який не стандартний ланцюжок вибудувала Олена Пчілка: російське першоджерело – переклад на українську мову для українців – тлумачення певної української лексики знов-таки російською, а в тексті міститься 68 (!) авторських посторінкових приміток з такими перекладами... Цей ланцюжок є рідкісним історичним свідченням шляхів становлення української мови, боротьби за збереження національної самобутності, і він зафіксований на сторінках автентичного видання «Українським дітям».

Звернемо увагу ще на один педагогічний прийом: це видання, по суті своїй, адресоване не лише дітям, воно було призначене і для родинного читання, тож старші члени сім'ї, ніби для дітей, а насправді – разом з ними, могли розширювати межі своїх знань і навичок у володінні рідною мовою, змістовно проводити дозвілля.

²⁵ Лише в одному випадку подано тлумачення слова грузинського походження.

У цій статті вже не раз згадувалось ім'я Михайла Старицького, саме він, старший товариш на літературній ниві, ініціював перекладацьку працю Ольги Драгоманової і став однодумцем на все життя. Цілком природно, вона орієнтувалась на його досвід і здобутки, а нападки на обох за «ковальство» об'єднували їхні зусилля для ефективного протистояння і на користь справі. Перші переклади Андерсена, зроблені Оленою Пчілкою слідом за Старицьким, на жаль, не збереглися, і ми не можемо побачити чи наслідувала початківця його приклад, але маємо першодрук натхненника: Казки́ Андерсе́на з корóткою его життєписью. Переклав з первотво́ра М. Стари́ченко. Видáнне оздо́блене патретом автора і одина́дцятьма малю́нками роботи худо́ж. Н. Мура́шка. Київ, 1873. Бачимо дуже рясні наголоси у текстах і навіть на титульній сторінці. Текст розташований на 362 сторінках, а потім вміщено «Поясне́ння де́яких слов, що вжива́ються рідше» на 19 сторінках [3].

Чи взяла до уваги ці напрацювання М. Старицького у перекладах казок Олена Пчілка?

Так, в її збірці «Українським дітям» також проставлені наголоси, хоча їх значно менше ніж у Старицького. Проте й вона, не суголосно з нашим нинішнім сприйняттям, подекуди ставила наголоси у листах, творах для дорослих, навіть на обкладинці книжки²⁶. Видається, що в той період для Олени Пчілки такі наголоси стали органічною невід'ємною частиною всіх текстів, які вона писала; це спостерігається і в подальшому, хоча меншою мірою.

Загалом же, увага авторів до акцентуації слів була продиктована нагальними потребами часу: необхідно було скеровувати читачів на вірне вживання мало знайомих чи зовсім незнайомих слів, сприяти їхньому опануванню українською мовою.

Ідея «тлумачного словника» Старицького наприкінці видання у збірці Олени Пчілки «Українським дітям» набула іншої форми,

²⁶ Наведений раніше у цій статті епіграф з обкладинки «Думок-мережанок», де є два наголоси, відтворений за першодруком.

зручнішої для використання: тлумачення слів були розміщені у посторінкових примітках. Цільова аудиторія читачів давала авторці більший простір для просвітницької роботи, проставлені наголоси і пояснення слів сприймалися органічно, а у виданнях для дорослих такий підхід міг мати і негативні відгуки.

Через десятиліття після появи збірки «Українським дітям» (у лютому 1892 р.) Олена Пчілка писала Омеляну Огоновському: «Рецензія на сю мою книжечку п[ана] Мищенка була поміщена в «Заре» в тім самім [18]82 році, – дуже коротенька, але з докорами за «сковані» слова. Отсе, посилаючи Вам сю свою книжечку, переглянула я в ній (в тих перекладах «Укр[аїнським] дітям») з цікавістю примітки внизу до многих «сміливих» слів!.. Дуже рада, що їх тоді поробила: се цінний причинок до історії нашої літ[ературної] мови! Де ж бо, тоді треба було перекладати такі слова, як корувати, пра́гнутий, зважлівий, лунати, сутінь і т[акі] и[нші]. Із них одні сковані, а другі тільки правобережні, не ужиті... Власне, як сьогодні, пам'ятаю, що п[ан] Мищенко в «Заре» казав, що таких слов нема – як «нужденний», «струмок», «знебувся» і т[акі] и[нші]... Тепер же мені навіть смішно, нащо було додавати переклад до таких слів, як скарга, турбо́та, мрі́ї, лиші́ти, давні́на, – настільки вони тепер ужилися! Ба, – тепер!.. (а тоді, либонь, потрібно було перекладу, коли за них лаяли!) <...> Так, я горжусь тим, що мною створено багато таких слів, як переможець (замість победитель), зага́рливий (енергічний), променистий (блистательний) і т[акі] и[нші]. Ще через скільки літ сі слова уживуться настільки, що ніхто не буде вірити, що сі слова – «сковані». Мене перестануть лаяти; але перемога моя буде не тоді, а вже єсть тепер, – бо вже у мій прокли́наний слід вступили молодчі автори, цілком не жахаючих тих скованих виразів» [5, арк. 71–71 зв.; 74 зв.; 77].

Вона писала про літературну громадку «Плеяда», коло молодих українських письменників, до якого входили і троє старших дітей Олени Пчілки, з якими вона ділилася набутим досвідом.

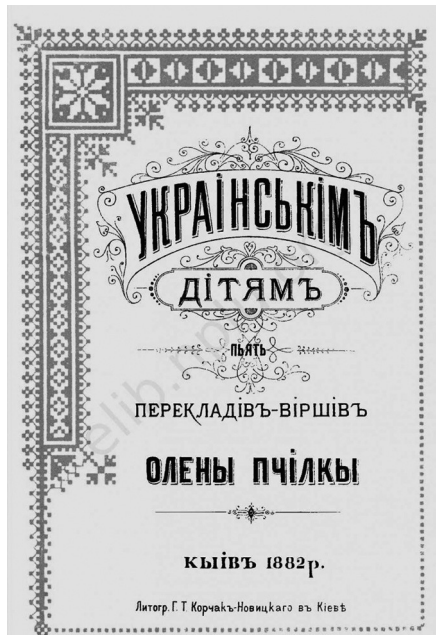
У передмові до першого видання плеядівців – «Книги пісень» Генріха Гейне в українських перекладах Лесі Українки і Максима Стависького (Львів, 1892) – Олена Пчілка наголошує: «<...> добрі переклади добрих авторів однаково потрібні як і власні добрі праці <...> А для пісьменности такої молодой, як наша, в котрій справжня літературна мова тільки що починає вироблятися, – переклади (звичайно, переклади добрі), мають бути ще корисніші, ніж для якої іншої, бо, даючи багатий світовий зміст, твори славутніх метців слова, стилю, мають багато послужити, при пильній праці перекладачів, до виробу вдатної, добірної літературної мови нашої» [7, с. VI].

Нинішньому поколінню важливо скласти для себе правдиву цілісну картину того, яким непростим шляхом відбувалось становлення української нації, її ментальності, державності, здобувалось право на свою національну культуру, літературу, і наскільки важливим чинником була саме українська мова. Для історії важливі матеріальні пам'ятки, які зберігають свідчення для наступних поколінь, одна з них – збірка Олени Пчілки «Українським дітям» – свідчення подвижницької праці письменниці на ниві української літератури і антиімперського протистояння, а також документ епохи, що зафіксував стан української культури в умовах російського поневолення.

Перелік використаних джерел та література

1. Донцов Дмитро. Мати Лесі Українки (Олена Пчілка). URL: <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Publ/Dontsov/DviLiteratury/OlenaPchilka.html> (дата звернення 15.04.2024).
2. Думки-мережанки Олени Пчилки. Київ, 1886. 100 с.
3. Казки Андерсена з короткою его життєписью / пер. М. Стариченко; худ. Н. Мурашко. Київ: Друк. И. и А. Давиденко, 1873. 362, XIX, [3] с.: іл.

4. Огоновський Омелян. Ольга Косачева (Олена Пчілка). Історія літератури руської. Львів, 1893. Ч. III. С. 1072–1126.
5. Олена Пчілка. Лист до О.М. Огоновського від 13 (25) лютого 1892 р., Колодяжне. Центральний державний історичний архів України у Львові. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 2385.
6. Олена Пчілка. Оповідання (з автобіографією). Харків: Рух, 1930. С. 5–46.
7. Олена Пчілка. Передмова // «Книга пісень» Генріха Гейне. Переклад Лесі Українки і Максима Стависького. Львів, 1892. С. V–VII.
8. Олена Пчилка. Прислівья // Переклади зъ Н. Гоголя (два rozmaityхъ зразкы) Олены Пчилкы. Київъ, 1881. 32 с.
9. Шевченко Тарас. Зібр. тв.: у 6 т. Київ, 2003. Т. 2: Поезія 1847–1861. 784 с.



Обкладинка збірки Українським дітям.

Ольга Ященко
(м. Житомир)

ОЛЕНА ПЧІЛКА – ПРОВІДНИЦЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ

Анотація. У статті розглядаються аспекти життя та творчості Олени Пчілки, її націоналістична позиція та громадсько-політична діяльність.

Ключові слова: український націоналізм, націоналістичний аспект, свобода, національна культура, публіцистика, нація.

Постановка проблеми. Розуміння й аналіз впливу націоналістичних поглядів Олени Пчілки на формування свідомого читача становить сьогодні значний інтерес, оскільки в умовах повномасштабного вторгнення росії в Україну національна ідея набула надважливого значення.

Мета дослідження – з'ясувати особливості формування національної свідомості Олени Пчілки, висвітлення націоналістичних поглядів через її видавничу діяльність.

Олена Пчілка народилася в родині української інтелігенції. Її батько, Петро Якимович Драгоманов, дбав про належну освіту дітей.

«Виростали ми під чином двох течій: української, простонародної і російської, панської, – писала Олена Пчілка. – Українська течія – се було наше природне оточення з найменших літ: се були наші няньки, вся наша двірська челядь і її діти та й вся гадяцька й повітова людність [...]. Учив нас грамоти і взагалі всієї початкової книжної «премудрости»... Це була «хатня наука»» [6].

У 1861 році одразу після різдвяних свят старший брат Ольги, Михайло Драгоманов, студент другого курсу історико-філологічного факультету університету Святого Володимира, забрав її до Києва. Дівчинку було влаштовано у найкращий у Києві

на той час «Зразковий пансіон благородних дівиць», власницею якого була Агаф'я Осипівна Нельговська [2, с. 103–109].

Саме тут, у Києві 1860-х, формування національної свідомості Ольги Драгоманової набуло нових обертів. У 1866 році вона закінчила пансіон з відмінним атестатом. Брат долучає її до перекладів з французької та німецької мов, він увів її у коло національно-свідомих особистостей, від якого, за словами Софії Русової, Ольга не відходила ні на крок.

У 1868 році Ольга Драгоманова бере шлюб із Петром Косачем, подружжя переїздить до Звягеля. Згодом стала матір'ю шістьох дітей, бабусею п'ятих онуків.

У вирі революції вона почала творити національний український театр, національні погляди висловлювала через призму дитячого світосприйняття: писала п'єси для дітей, які називала «орудками» [5, с. 79–85].

«[...] Вона бачила, що ворогів Україна має багато – і зовні, й всередині [...] «Всередині» – це про того внутрішнього ворога, що був носієм зцементованої рабської психології, його агресивного опору, який тяжко вражав у ті дні не лише свідомих дорослих українців, а й дітей. Нищівно коротким виявився радісний час відродження країни. «Наприкінці 1918 року Гадяч зайняли большевики, від мами відібрали Зелений Гай, ліс порубали на дрова, а будинок продали «на знос» [...]», – згадує у спогадах Ізидора Косач. Люди у провінційному Гадячі, писала вона, були «такі приголомшені, стероризовані, особливо українці [...]» [4, с. 101–117].

Окрім того, Олена Пчілка заснувала журнал «Молода Україна» для дітей середнього дошкільного та молодшого шкільного віку. В журналі публікувались тексти на різноманітну тематику, зокрема на історичну.

З 1905 року в Полтаві видавався журнал (тоді його називали «часописом») «Рідний край». До його видання долучилася й Олена Пчілка. Ба більше: вона домоглася його видання у Києві, працювала як головна редакторка, авторка, як політична і громадська

діячка, виконувала численні обов'язки члена редакції, вирішувала фінансові питання.

З перших кроків вона зіткнулась із ворожим ставленням: з різних політичних сторін їй дорікали, що вона зрадила суспільно-політичний ухил журналу, перетворила його на літературний. Попри все, Олена Пчілка змогла протримати журнал до 1914 року; перед цим, у 1907 році, журнал закрили у Полтаві. Проте Пчілка змогла відкрити його втретє у рідному Гадячі, видання проіснувало два роки (1915–1916) [3, с. 102–113].

У журналі друкувалися передові автори того часу, порушувались національно-важливі теми, тексти були різні за жанрами та темами. При написанні та відборі текстів до журналу Олена Пчілка, перш за все, керувалась національною ідеєю, вона прагнула скеровувати читача до важливості самоусвідомлення.

У цьому журналі Олена Пчілка публікувала свої статті, присвячені стану української мови, українській книзі, періодичних видань, українській культурі в цілому.

Ось, для прикладу, інформаційна редакційна замітка без підпису, з назвою «Постанова з'їзду діячів людських університетів» (Рідний край, 1908, ч. 1). «В Петербурзі отсе відбувається з'їзд з цілої Росії діячів людських університетів. При тій темноті, що панує над російськими народами, завдання таких університетів дуже велике; але виконувати його вповні вони не в стані, – і не з своєї вини. В боротьбі з народною темнотою діячам людських університетів на кожному кроці приходится наражатись на безліч перешкод; проте треба знати, що робота їх, хоч і далеко їй до тієї універсальности, достачала і достачає велику користь людности Росії, але сливе виключно – людности московській. Ми, українці навіть, і в задоволенню потреби самоосвіти, – як і у всьому іншому, – дуже покривджені. В 1876 р. нас духовно осліпили, – заборонивши нам нашу мову. І довгі часи од нашого народу було одібрано красу правдивої науки, як од сліпця – красу природи. Лише недавно і ми добули хоч трохи

права на самоосвіту та й та крихта нашого права не забезпечена. Права ж на одинокі успішнішу освіту, се на освіту в рідній мові по школах, ми не маємо й досі» (Постанова, 1908: 4).

У цьому журналі був опублікований есей «Хата на могилі Шевченка», де Олена Пчілка дала докладний опис хати-музею Шевченка, її експонатів.

12 вересня 1903 року в Полтаві відбулось відкриття пам'ятника Іванові Котляревському. З Петербурга до Полтави телеграмою надходить заборона виголошувати та зачитувати промови українською мовою. Перші промови І. Стешенко і О. Єфременкова виголошують таки російською. На кафедру виходить Олена Пчілка.

«А коли я вийшла на кафедру, – згадувала Олена Пчілка, – то мимо заборони, я все ж таки почала: «Я мусіла би говорити по-російськи, але в цей день з полтавцями інакше як українською мовою привітатись не можу». Присутні представники влади просто були спантеличені і десь-то не встигли опам'ятатися і зупинити мене. Промова моя була ніяка не наукова, та до наукового виступу я не готувалась. Бо промови наші названо «науковими» було, щоб дістати дозвіл виголосити» [1, с. 60].

Більше українських промов, що готували, не виголосили; лиш галичанам було дозволено говорити українською, бо вони «російської мови не знали».

Список використаних джерел та літератури

1. Гуць В. Маловідомі сторінки з життєпису Олени Пчілки: архів. матеріали, пов'язані з відкриттям пам'ятника І. Котляревському в Полтаві, 1903 р. *Слово і час*. 2005. № 10. С. 58–67.
2. Іскорко-Гнатенко В. Маловідома сторінка біографії Олени Пчілки (перший Київський період). *Слово і Час*. 2016. № 9. С. 103–109.

3. Констанкевич І. Націоналістична діяльність Олени Пчілки як «редакторки-видавчині» часопису «Рідний край». *Волинь філологічна: текст і контекст*, 2022. № 34. С. 102–113.
4. Косач-Борисова І. Зелений Гай (спогад). Лариса Петрівна Косач-Квітка (Леся Українка). Біографічні матеріали. Спогади. Іконографія / упоряд. Т. Скрипки. Нью-Йорк; Київ: Темпора, 2015. Кн. II. С. 101–117.
5. Мірошніченко Л. Гімн України у дитячій п'єсі Олени Пчілки. *Слово і Час*. 2014. № 12. С. 79–85.
6. Пчілка Олена. Автобіографічний нарис. Золоті дні золотого дитячого віку. Київ: Веселка, 2011. 77 с.

РОЗДІЛ IV

Постать Олени Пчілки в історичному, культурологічному та філософському аспектах

УДК 821. 161.2: 377.14

Галина Котюк
(м. Звягель)

ОЛЕНА ПЧІЛКА – ФУНДАТОР УКРАЇНСЬКОГО ХАРАКТЕРУ

Анотація. У статті висвітлюються життєвий та творчий шлях Олени Пчілки як фундатора українського характеру. Проаналізовано вклад письменниці в історію становлення та розвитку української культури. Окреслено твори, в яких донесено стан пригніченого ставлення тогочасного уряду до української мови та української культури. Показано роль Олени Пчілки в боротьбі з царською цензурою за скасування кабальних указів, що забороняли українську мову.

Ключові слова: видавчиня, журналіст, культура, нація, письменниця, перекладач, поезія, фольклористка.

Постановка проблеми. Олена Пчілка залишається яскравою постаттю в українській культурі. Поетка, авторка прозових та драматичних творів, науковець, перекладач, фольклорист, етнограф, видавець, активна громадська діячка, яка є найталановитішою жінкою світового рівня. На жаль, ім'я цієї неординарної особистості тривалий час залишалося в тіні, бо Олену

Пчілку звинувачували в крайньому націоналізмі, антисемітизмі, нависли ярлик буржуазно-ліберальної письменниці. Причиною була любов до своєї землі, свого народу, звичаїв та традицій, що стали фундаментом творчості письменниці.

Мета дослідження – дослідити життєвий та творчий шлях Олени Пчілки як фундатора українського характеру; проаналізувати вклад письменниці в історію становлення та розвитку української культури; показати роль Олени Пчілки в боротьбі з царською цензурою за скасування кабальних указів, що забороняли українську мову.

Текст статті. Ольга Петрівна Косач-Драгоманова – надзвичайно неординарна постать у нашій історії. За життя зуміла так багато зробити, що її діяльність важко пояснити якимось одним визначенням. Як писав у листі до неї видатний український письменник Панас Мирний: «Нашим нащадкам доведеться оцінити Вашу щиру працю народною поговоркою: «Родюча, як земля, а робоча – як бджола» [7].

Аристократка нашої літератури, мати видатної Лесі Українки, зразкова берегиня великої талановитої родини, інтелігентка за походженням і стилем, феміністка й організаторка жіночого руху, а ще законодавиця моди (нинішньою популярністю на різноманіття вишиванки ми великою мірою завдячуємо саме їй). Можливо, замало ми ще про неї знаємо ще й через те, що була вона ворогом номер один у царській та й більшовицькій Росії, за життя її часто називали українською буржуазною націоналісткою. Її не видавали упродовж пів століття, а по смерті її потужну творчість та багатогранну діяльність заховали за образом «матері хворої Лесі Українки».

Насправді Олена Пчілка надзвичайно потужна особистість: у неї багата не лише дитяча література, але й драматургія та проза. Цікаві спогади дають нам можливість збагнути, наскільки це помітна постать Київської «Старої громади». Походить вона з роду, що дав нам як мінімум чотири покоління видатних

діячів: її дядько Драгоманов – поет-декабрист, її брат Михайло Драгоманов – один з найвидатніших інтелектуалів своєї доби; сама Ольга Драгоманова – вона ж Олена Пчілка – письменниця, перекладач, журналіст, видавчиня, фольклористка та політична діячка; її донька Леся Українка – відома письменниця; її онук Юрій Миколайович Косач – український поет, прозаїк, драматург та редактор. Це наша аристократична родина, яку ми майже втратили на початку XX століття [8].

Нащадки роду Драгоманових займалися збиранням фольклору, а українська етнографія у ті часи була політичною наукою: фольклорні записи зазначали місця розселення українців. За цими Драгоманівськими записами пізніше визначали політичні кордони нашої держави. У заміжжі Ольга Петрівна також збирає зразки вишивки, готує та видає альбом народних узорів, який було представлено на виставці в Парижі. Ця робота показала світові моди українську ідентичність. Саме завдяки її кропіткій праці, ми зберегли ці узори. Вона як і Михайло Драгоманов та Володимир Антонович добре розуміли політичну важливість етнографії, тому записували пісні та зразки народної вишивки, і видавали їх, бо, де є українські вишиванки, де звучить українська пісня, там є українці.

Вплив Олени Пчілки на активізацію всього українського був надзвичайний: протягом усього життя вона наполегливо й безкомпромісно боролася за майбутнє національної культури, за право говорити, писати й друкувати книжки рідною мовою. Вона першою взялася за реформування української мови, яку в часи тотальної русифікації спрощували до рівня сільських говірок. Ввела нові слова: «мистецтво» (замість артизм чи штука), «палкий», «переможець» тощо. Завдяки їй українською мовою «заговорили» такі світові класики як: Овідій, А. Міцкевич, Й. Гете, Г. Андерсен, Гюго, Мопассан та ін. Її оселі ставали центром культурного життя, до неї тягнувся цвіт української інтелігенції. Для неї не існувало штучно створених кордонів, які

ділили українські землі на Захід і Схід. Вона завжди підтримувала зв'язки з Галичиною та Буковиною, повсякчас утверджуючи єдність українського культурного процесу. Пам'ятаймо, що це були часи Емського указу, який забороняв усе українське. А вона, як зауважує Ірина Фаріон, «заперечила той Емський указ», який був покликаний знищити все українське [10]. Однак маємо усвідомлювати, що в ті непрості часи ми таки мали свою культурну еліту – освічену, мудру і цілеспрямовану. На таких особистостях трималася і тримається Україна.

Ми дуже мало знаємо про книжку Олени Пчілки «Викинуті українці», де авторка активно відстоювала позицію українців, їх інтереси, протистояла усім, хто нехтував українським, за що й звинувачували її в антисемітизмі [4]. На початку дев'ятисотих років Олена Пчілка видавала часопис «Рідний край», де піднімала надважливі українські питання, про те, як певні представники влади саботують усе українське, заявляючи, що газет українських не читають, оскільки цієї мови не знають. І живуть вони, мовляв, не в Україні, а в Російській імперії. На що Олена Пчілка відповіла: «значить правда, що ви серед нас чужорідне тіло, ви дійсно нам чужі, навіть вороги нації» [5]. Уже цієї фрази достатньо, щоб зрозуміти, якою сильною особистістю була ця жінка – це база, ґрунт, основа українського характеру. Російська влада різко відреагувала на ці її публікації. І, як згадує сама авторка, до неї «завітала» ціла російська делегація, щоб протистояти її антисемітським публікаціям. Однак яких соковитих барвів про вдачу цієї жінки додає у своїх спогадах Дмитро Донцов: «...її вдача безкомпромісова, мілітарна, горда, що можна побачити й на портреті, звідки дивляться на Вас пара проникливих суворих очей, з-під трохи насуплених брів,... високе просте чоло, твердо закроєні уста; нічого з солодкавості української Марусі...» [10]. Згадує, як поводи́ла себе ця жінка, коли бачила атаку на свою мову та культуру, на свої кордони! У суспільстві викорінювала комплекси меншовартості передовсім української інтелігенції,

нешадно борючись з масштабним наступом на право українців розмовляти та вивчати рідну мову, розвивати рідну культуру [5].

Ось така вона ця жінка: відкрита, амбітна, відверта у своїх оцінках того, що відбувалося довкола неї, і разом з тим наполеглива у захисті всього, «що зветься Україна». Згадаймо відкриття пам'ятника І. Котляревському у Полтаві 1903 року, лише одна жінка знехтувала указ царської росії про заборону виступів українською мовою. І цією жінкою була Олена Пчілка, лише вона здобулася на цю моральну відвагу і демонстративно виголосила свою промову українською. Як зазначав Д. Донцов: представники влади були настільки приголомшені, що не наважилися її навіть зупинити. Яка сила крилася у цій тендітній з виду жінці. Уперше велика громада на офіційному святі почула промову українською мовою, що сприймалося як протест проти національного гніту царської Росії.

Вона також була неабиякою дипломаткою у відстоюванні своєї ідеї: бо вже через два роки після виступу у Полтаві Олена Пчілка – серед чотирьох делегатів української інтелігенції у Санкт-Петербурзі на перемовинах з царським прем'єром графом Сергієм Вітте добивається відміни багаторічної драконівської заборони на україномовний друк і шкільництво. А 1920 року, за більшовиків, під час святкування дня народження Тараса Шевченка у Гадяцькій гімназії, Олена Пчілка огортає погруддя поета національним синьо-жовтим стягом. І коли розлючений комісар Крамаренко зірвав прапор, обурено скандує: «Ганьба Крамаренкові!» Переповнений зал дружно підтримує її [5]. Тоді відбулася недовгим арештом. Як згадує Антонь Костенко – літературознавець, автор книги «Леся Українка», працюючи над книжкою, він ще застав у живих очевидця, який бачив, як «похилого віку знану письменницю прив'язали до коня чекіста і гнали курним шляхом, чи це не татарщина?» [1]. Ні, – відповімо уже ми, – це культура «руського міра». А в 1930 році до неї приїде знову чекістський чорний «воронок», щоб заарештувати цю

запеклу радянсьоненависницю, найлютішого ворога радянської влади, але її життєва свічка уже догоратиме... 4 жовтня того ж 1930 року вісімдесятиоднолітню славетну українську письменницю, громадську діячку, першу жінку – члена-кореспондента УАН Олену Пчілку без урочистостей, без промов тихо прийняла київська земля Байкового цвинтаря. Поряд з чоловіком Петром Косачем, сином, письменником і фізиком Михайлом, та донькою, Лесею Українкою [5].

Висновки. Жінка з крицевою волею та гарячим серцем, усе своє свідоме життя тяжко і цілеспрямовано готувала ґрунт, на якому зросли й розквітли таланти її дітей, торувала міцний фундамент українського характеру. Зважаймо, що в той час мало яка жінка зважилася бути взагалі помітною. Наскільки непересічною та яскравою особистістю була Олена Пчілка – це фундамент українського характеру, на таких зберігалася наша ідентичність та вибудовувалася нація та культура. Як зазначав Олесь Гончар: «А як багато зробила вона для України! Якої вдячності заслуговує! І не тільки тому, що народила й виховала нам Лесю, створила таку чудову, національно свідому сім'ю. Видаючи журнал «Рідний Край», ця дивовижна жінка подвигала навіть тодішніх архітекторів до відродження українського стилю. Ні, ми в боргу, в боргу перед нею» [5]. Ім'я Олени Пчілки надовго було викреслено з нашої літератури і культури, хоча вона була членом української Академії наук, але значимість її творчого набутку достойно оцінили сучасники і нащадки.

Перелік використаних джерел та літератури

1. Костенко А. Леся Українка. Серія «Життя чудових людей» (ЖЗЛ). Серія біографій. Випуск 19 (507). М.: Молода гвардія, 1971. 352 с.
2. Денисюк І., Скрипка Т. Дворянське гніздо Косачів. Львів: Академічний експрес, 1999. 269 с.

3. Гончар О. Щоденники. К.: Веселка, 2004, Т. 3. 606 с.
4. Пчілка О. Викинуті українці: До жидівсько-української справи. К.: МАУП, 2006. 352 с.
5. Топ-100 великих українців. Люди, які визначали перебіг історії з часів Київської Русі до наших днів. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/top-100-velikih-ukrajinciv-yaki-vplinuli-na-istoriyu-novini-ukrajini-50116669.html>
6. Лист Лесі Українки до матері. URL: <https://www.lukrainka.name/uk/Corresp/1898/18980411.html>
7. 17 липня народилася Олена Пчілка. URL: <https://library.khntusg.com.ua/novini/17-lipnya-narodilasya-olena-pchilka>
8. Агеева В., Семків Р. Як Олена Пчілка Емський указ відмінила. Шалені авторки. URL: https://youtu.be/W3KmJJZVd6E?si=oEH7o_m45nHymEdT
9. Читанка: «Товаришки» Олена Пчілка. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=JoAGOmxB2gU>
10. Фаріон І. Олена Пчілка – перша жінка-націоналістка, – журналістка, – видавець, – академік. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=42j4ry2wuWU>

Мирослава Крупка
(м. Рівне)

ПОСТАТЬ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОГО ЕМАНСИПАЦІЙНОГО РУХУ

Анотація. У статті постать Олени Пчілки осмислюється крізь призму емансипаційного руху, тому в центрі дослідницької уваги перебувають проблемні питання, пов'язані з презентацією громадянського та мистецького активізму жінки в системі соціокультурних шукань кінця XIX – початку XX століття. Авторка доходить висновку, що емансипація постає ключовою концепцією діяльності Олени Пчілки і реалізується через стратегію формування освітнього простору для жінок, про що йдеться у повісті «Товаришки», написаній для альманаху «Перший вінок».

Ключові слова: емансипація, творчість, освіта, фемінізм, альманах, жінка.

Фемінізм як ідеологія, організований жіночий рух і соціокультурний проєкт виник в Україні у кінці XIX століття, зокрема у 1878 році в Києві відкрилися Вищі жіночі курси, 1884 року Олена Доброграєва створила жіночий гурток, у Станіславові Наталя Кобринська заснувала Товариство руських жінок, а у 1887 році разом з Оленою Пчілкою видала жіночий літературний альманах «Перший вінок», залучивши до співпраці українську культурну еліту. У «Передньому слові» було сказано: «Перший раз виступаємо разом з нашими старшими сестрами українками в імені нашої національної єдності на ниві загальних справ і спільного всім жінкам питання» [10].

Особливе місце у суспільно-політичному та культурному житті того часу відігравала Ольга Петрівна Драгоманова-Косач, яка акумулювала у своїй діяльності два актуальні емансипаційні рухи: націоналізм та фемінізм. Попри величезне значення постаті

Олени Пчілки, окреслене у роботах І. Денисюка, А. Зайцевої, М. Легкого, С. Луцій, О. Мікули, Л. Новаківської, В. Сірук та ін., детального дослідження громадського та мистецького активізму здійснено не було, що і становить мету нашої роботи.

Тогочасна феміністична ідеологія тяжіла до ліберального варіанту, який включав «ідеї суспільної рівноправності двох статей, вимога надати жінкам повноцінні громадянські, зокрема політичні, права, практичні кроки в справі розширення сфери професійної діяльності жінок, критика патріархальних засад сімейно-шлюбних відносин» [5, с. 210]. Мілена Рудницька, досліджуючи генезис жіночого руху, зауважує, що «матеріальні відносини, поступ техніки, право поділу праці, усупільнення праці» [14, с. 85] дали поштовх до витворення нового типу жінки-громадянки.

За переконаннями Олена Пчілка близька до феміністичного націоналізму. «Родинне життя у розумінні цих жінок охоплювало громадське поле, а виховання свідомих громадян вважалося священним обов'язком матері» [2, с. 85], – констатувала дослідниця вітчизняного жіночого руху Марта Богачевська-Хомяк. Утверджуючи націоналізм як ідеологічну платформу культури, матір транслює його і в простір родини: «В дітей мені хотілося перелити свою душу й думки – і з впевненістю можу сказати, що мені це вдалося. Не знаю, чи стали Леся й Михайло українськими літераторами, коли б не я? Може б стали, але хутчій, що ні...» [11, с. 252]. Олена Пчілка розглядала фемінізм у контексті боротьби за національну справу і виступала за створення української жіночої організації, яка б сприяла вирішенню питання освіти, оскільки, на її переконання, лише свідомо мати може дітей виховати патріотами: «Хто перший ворушить у дитини почуття і прихильність до рідного слова, як не Мати? – вона ще над колискою перша бачить, як починає розгорятись Божа іскра в дитини, вона перша направляє її по шляху духовного розвитку» [12, с. 1]. Активістка доречно розставила акцент саме

на розгортанні освітнього дискурсу, адже, як зауважила Катерина Кобченко, на межі XIX–XX століть у силу політичних причин «змагання за право на освіту було практично єдино можливою формою жіночого руху та сферою здобуття прав» [6, с. 62].

Відповідно до своєї емансипаційної стратегії Ольга Петрівна Драгоманова-Косач проводить і громадсько-культурну діяльність: видає часописи «Молода Україна», «Рідний край» та інші, альманахи «Рада», «Перший вінок», пише наукові роботи «Український орнамент», «Вислід про колядки волинські», організовує громадське товариство «Український клуб», займається літературною роботою. Стиль Олени Пчілки як матері, дружини, громадської діячки виходив за межі загальноприйнятих уявлень, що, зокрема, відзначає й Соломія Павличко: «Олена Пчілка ... була амбівалентною постаттю. З одного боку, вона вигадала собі й дочці народницькі псевдоніми, з іншого – являла собою освічену людину європейської орієнтації, феміністку» [9, с. 54].

Активна присутність жінки в культурному просторі кінця XIX – початку XX століття приводить до зміни суспільної свідомості. Нові умови відкривають перед особистістю перспективи реалізуватися в публічній царині, зокрема заявити про себе в площині культури. Вихід альманаху «Перший вінок» можна трактувати як епохальну подію, оскільки багато жінок змогли презентувати себе як митців й, одночасно ідентифікуватися з певним інтелектуальним колом, що в умовах гендерної та соціально-політичної маргінальності складно переоцінити. Наталя Кобринська писала: «Перші думки, кинені про жіноче питання в товариство станіславське, викликали хаос, крик і лайку. Декотрих ініціаторів тої думки хотіли дискредитувати помовленням о те, чого они собі найбільше желали, т.є. о розбудження у нас жіночого питання /.../ З тим питанням можна тепер голосно відізнатися, можна говорити, наколи дотепер ледве думати було свобідно» [4, с. 295]. Олена Теліга, окреслюючи дискримінаційний статус жінки в українському соціумі, високо

оцінила цей емансипаційний проєкт, «було це великою сміливістю з боку його ініціаторок і великою подією в житті тисяч українок. У високому мурі, що ділив тісне подвір'я жіночого життя від широкого світу, доступного тоді лише мужчинам, кілька сміливих жінок пробили вікна, крізь які можна було дивитися на цей світ і кидати тим, що у ньому, свої бажання і домагання..» [16]. Олена Пчілка на прохання галицької феміністки Наталі Кобринської активно долучилася до реалізації новаторського замислу: «Це мало бути дуже оригінальне видання: альманах із творів самих тільки авторок-жінок і на теми виключно з жіночого життя. Межі строками читалося, що чоловіки не мають зовсім брати участь у цьому виданні» [11, с. 258]. У кризовий момент вона фінансово підтримала видання, і цим уможливила його публікацію. «Олена Пчілка швидко усвідомила ті завдання, які ставить її доба перед молоддю, особливо перед жінкою. І жінки активно взялися до праці, намагаючись у такий спосіб самореалізуватися. Суспільство з сильними патріархальними настроями змушене було поступово прийняти жінку в її новій ролі» [7, с. 62], – констатує Світлана Луцій.

У «Першому вінку» було представлено твори 17 письменниць як знаних Олени Пчілки, Ганни Барвінок, Наталі Кобринської, так і початківців Уляни Кравченко, Дніпрової Чайки, Климентини Попович, Лесі Українки, Людмили Старицької-Черняхівської. Прізвища інших авторок: Катерина Довбенчук, Анна Павлик, Ольга Левицька, Михайлина Рошкевич, Олесь Бажанська, Сидора Навроцька, Олена Грицай – менш відомі широкому загалу, адже для них в силу різних причин публікація в альманасі була чи не єдиною літературною спробою. Так, Анна Павлик та Олесь Бажанська віддали перевагу громадській діяльності, Катерина Довбенчук не знала грамоти, а надруковану в «Першому вінку» працю надиктовувала. Решта, реалізувавши себе в гендерних ролях матері, дружини, господині, не змогли розвинути письменницький хист.

У програмовому вірші «Перший вінок» Олена Пчілка чітко називає адресатом альманаху жінок-читачок і свідомо відмежовується від суду чоловіків-критиків, які упереджено ставилися до творів іншої статі. Відомий факт, що Іван Франко, беззаперечний авторитет у тогочасній культурній ієрархії, відхилив твір Ольги Кобилянської, про що з великим жалем писала Олена Пчілка: «Таким чином єдиний із письменників, що мав дорадчий голос, спричинився до такої шкоди для альманаху» [11, с. 259]. Так само Іван Франко безапеляційно відредагував і повість «Товаришки», яку письменниця створила спеціально для «Першого вінка». Олена Пчілка була обурена жорстким втручанням чоловіка, про що емоційно повідомляла у листі: «Мене дуже огорчають ті численні скорочення, котрі Ви поробили в моїй повісті (без мого жадання і позволення) /.../ Уже яку найменшу втіху (а часом, може, найбільшу!) має издатель у тім, що в його виданню уже чиє не чиє, а його власне писання буде надруковане цілком! Тож-бо думалось мені з певністю, що ні цензорських, ні редакторських порізків в надрукованих «Товаришках» бачити не буду! Яке гірке розчарування...» [17, с. 82].

Має слухність Віра Агеєва, вважаючи, що «фемінізм як проблема культури українськими інтелектуалами в цей час майже не усвідомлювався, ототожнення чоловічого й загальнолюдського, позірна неприсутність жінки в культуротворчих процесах, обмеженість суспільних ролей, їй дозволених, і можливостей самовираження, їй приступних – все це здавалося «природним», одвіку усталеним і незмінним» [1, с. 144–145]. Спроби письменниць порушити традиційні соціальні парадигми, за якими жінка була витіснена у сферу інтимного, й реалізувати себе в публічній діяльності сприймаються чоловіками, з одного боку, як посягання на їх питому роль і створення таким чином конкуренції, а з іншого – як загроза патріархальній родині: «Українські чоловіки ... незручно почували себе, стикаючись із відкритим фемінізмом. Хоч про напруження між українськими діячами

і діячками відверто не говорилося, старша генерація діячів, такі як Єфремов, Грушевський і Чикаленко, не дуже схвально ставилися до енергійних жінок. Фемінізм як такий узагалі не був популярною темою» [2, с. 78].

Всупереч патріархальним структурам, громадські активістки виступала за створення жіночих товариств і видання альманахів, щоб сприяло самопрезентації жіноцтва та усвідомлення власної унікальності й сили. Планувався випуск «Другого вінка», куди мали б увійти спогади Уляни Кравченко про учителювання на селі, поезії Лесі Українки та згадуваний твір Ольги Кобилянської. Однак через фінансові проблеми та розбіжності в поглядах на завдання феміністичного руху видання не було здійснене. Проте Наталя Кобринська за підтримки Євгенії Ярошинської та Ганни Барвінок протягом 1893–1896 років випустила три числа альманаху «Наша доля», де продовжувала поширювати емансипаційні ідеї. Поряд із феміністичними літературними творами виступали з публіцистичними працями Ольга Кобилянська «Дещо про ідею жіночого руху», Євгенія Ярошинська «Чого нам боятися?», Грицько Григоренко «Справи вищої освіти», Любов Яновська «Про становище української селянки», Олена Пчілка «До українського жіноцтва», «Завдання українських жінок».

Жіночий емансипаційний рух кінця ХІХ – початку ХХ століть став вирішальною причиною появи численної плеяди письменниць. Творчість стає для жінок не лише естетичною потребою, але й спробою подолати маргінальне становище в соціокультурному світі, самореалізуватися, заявити про власні потреби та запропонувати свій погляд на вирішення нагальних потреб. При тому письменниці «Першого вінка» увиразнили тяглість жіночої літературної традиції, важливість вибудовування та підтримки якої наголошує представниця сучасного покоління Оксана Забужко: «Кожне нове покоління українських письменниць змушене мовби розпочинати заново конструювання свого літературного родоводу, навпомацки й наосліп, крок за кроком

вишукуючи для себе в архівній тьмі затерті «рольові моделі» з рідномовної традиції – та ще добре, коли просто затерті, а не до невпізнанности переряджені критичною інтерпретацією під «взірцевих українських жінок», буцімто відповідних усім приписам патріархально-колоніальної культури...» [3, с. 173–174].

У літературних творах «Першого вінка» втілювалися інваріанти тогочасних емансипаційні концепцій: від ідеї особистого розкріпачення та визволення через мотив самодостатності та ідентичності до проєкції ролі жінки в національному житті. Так, Віра Агеєва вказує на світоглядні зрушення, які були проілюстровані в знакових текстах перехідної епохи: «На сторінках «Першого вінка» було опубліковано два твори, в яких ішлося про радикальну зміну становища жінок, причому цей конфлікт матерів і дочок в оповіданні Наталі Кобринської «Пані Шумінська» (пізніша назва «Дух часу») і в повісті Олени Пчілки «Товаришки» було оцінено в протилежних точок зору – старшого і молодшого покоління» [1, с. 110]. У художніх творах Олена Пчілка відмежовується від традиційного народництва, формуючи постать жінки-патріотки крізь призму емансипаційних змагань у повісті «Товаришки». Зокрема, Вікторія Сірук вказує, що «повість сприймається як новаторська: через зображення навчання українки за кордоном, побут і розваги молодих українців у європейських містах, акцентуація на прагненні жінки до професійної самореалізації, розвінчання патріархальних стереотипів провінційного міста, моделювання діалогів у інтелектному середовищі, докладні описи лікарської практики, пейзажні замальовки Альп, урбаністичні картини Цюриха і Відня» [15, с. 40].

Коментуючи тему твору, авторка зазначала, що в ньому зображена «пора першого пробудження нашого жіноцтва в 60-х роках, першого поривання его до раціональної освіти й життя» [10]. У центрі повісті художні проєкції двох жіночих постатей, змодельованих світоглядно протилежними. Люба Калинович – персонаж-носіє авторських ідей, яка «втілює в собі

риси суспільної свідомості 60-х років» [8, с. 19]. У її характері поєднуються як типові жіночі риси: вразливість, емоційність, невпевненість, так і аналітичний розум, самодисципліна, висока політична свідомість, що традиційний соціум приписує виключно чоловікам. Мета Калинович – здобути професію й працювати для народу – увиразнює концепцію жіночої освіти як шляху до емансипації, але в руслі служіння громаді. Письменниця доводить, що завданням освіти було, в першу чергу, виховання національно свідомих патріоток, а підвищення інтелектуального рівня особистості відходило на другий план. У повісті Люба втілює гендерну рольову модель не лише громадянки: у любовному наративі стосунки з Костиком увиразнюють опозицію сильної жінки та слабкого чоловіка та ілюструють авторську тенденцію ототожнення любовної і патріотичної зради, а шлюб з Корнієвичем сприймається як нагорода героїні за працю над собою та відданість народним інтересам.

Образ Брагової протиставляється характеру Калинович. Хоча Раїса їде здобувати освіту за кордон, бо «тепер се в моді», проте успішно студіює, свідомо утверджуючи повноцінність жіночої особистості: «Се доказ, що інтелігентна жіноча сила може пробити собі путь через рутинні форми життя, котрі так довго держали її оддалік од світла, а тим паче од самостійної научної пропаганди» [13, с. 212]. Шляхом наукових успіхів Раїса долає маргінальне становище в світі чоловічих цінностей, моделюючи маскулінний тип поведінки: «Її поведіння було найважливіше, її мова була найголосніша» [13, с. 200]. Успішно закінчивши навчання, Раїса шукає способи реалізуватися як професіоналка, керуючись, на відміну від Люби, не патріотичними, а особистими мотивами. Вона дотримується концепції вибраних індивідуальностей, які є репрезентаторами культурного потенціалу народу, але відкидає можливість розвитку всього загалу, й тому вважає роботу в цьому напрямі безперспективною: «Маса вся прогресувать не може!» [13, с. 161].

У публічному дискурсі того часу проблема стосунків інтелігенції та народу була гранично актуальна. Олена Пчілка обґрунтувала свою позицію у художній концепції образу Люби Калинович, побудованій на засадах культурництва та просвітництва. Натомість індивідуалізм Раїси Брагової зближує її з модерним типом героїнь наступного покоління українських мисткинь, зокрема Ольги Кобилянської.

Висновки. Участь Ольги Петрівни Драгоманової-Косач у становленні та розвитку української феміністичної традиції складно переоцінити. Громадська та літературна діяльність Олени Пчілки спрямована на популяризацію емансипації через формування освітньої траєкторії жінок, побудованої на засадах патріотизму. У повісті «Товаришки» авторка художньо моделює постать свідомої громадянки, що, здобувши освіту, працює для народу. Жіночий емансипаційний рух кінця XIX – початку XX століть став вирішальною причиною появи численної плеяди письменниць, які заявили про себе у альманасі «Перший вінок», що вийшов під редакцією Наталі Кобринської та Олени Пчілки. «Перший вінок» відіграв важливу роль у консолідації культурного потенціалу в гендерному та політичному вимірах: мисткині ідентифікуватися з жіночою інтелектуальною спільнотою та об'єднали зусилля літераторок усієї України.

Перелік використаних джерел та літератури

1. Агеева В. Жіночий простір: Феміністичний дискурс українського модернізму. Київ: Факт, 2003. 320 с.
2. Богачевська-Хомяк М. Білим по білому: Жінки в громадянському житті України, 1884–1939. Київ: Либідь, 1995. 424 с.
3. Забужко О. Жінка-автор у колоніальній культурі, або знадоби до української гендерної міфології. *Хроніки від Фортінбраса. Вибрана есеїстика 90-х*. Київ: Факт, 2001. 340 с.
4. Кобринська Н. Вибрані твори. Київ: Дніпро, 1980. 446 с.

5. Маланчук-Рибак О. Жіночий рух як ідеологія і практика суспільних змін. *Основи теорії гендеру*. Київ: К.І.С., 2004. С. 182–218.
6. Кобченко К. Освіта жінок як форма емансипації: приклад Наддніпрянської України (середина XIX – початок XX століття). *Українські жінки у горнилі модернізації*. Харків: КСД, 2017. С. 52–77.
7. Луцій С. Образи «нових жінок» у прозі Олени Пчілки. *Вічні берегині України*. Новоград-Волинський: НОВОГрад, 2001. С. 61–63.
8. Новаківська Л. Подвижницька діяльність Олени Пчілки на ниві українського просвітництва. Київ: Науковий світ, 2001. 48 с.
9. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. Київ: Либідь, 1997. 360 с.
10. Перший вінок. Жіночий альманах. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Almanakh/Pershyi_vinok_Zhinochy_i_almanakh/
11. Пчілка Олена. Автобіографія. *Микула О. Творчість Олени Пчілки і фольклор*. Ужгород: Гражда, 2011. С. 215–274.
12. Пчілка Олена. До українського жіноцтва. *Рідний край*. 1908. Ч. 9. С. 1–2.
13. Пчілка Олена. Твори. Київ: Дніпро, 1988. 583 с.
14. Рудницька М. *Трагічний конфлікт*. Статті. Листи. Документи. Львів, 1998. С. 80–89.
15. Сірук В. Інтелектуалізм прози Олени Пчілки. *Волинь філологічна: текст і контекст*. Зб. наук. пр. Вип. 28: Олена Пчілка в літературному процесі порубіжжя. Луцьк, 2019. С. 32–45.
16. Теліга О. Сліпа вулиця. URL: <https://shron1.chtyvo.org.ua/Teliha/Zbirnyk.pdf?PHPSESSID=l6jlteg683vnsafp53taajnr65>
17. Швець А. Іван Франко за лаштунками «Першого вінка», або Десять контроверз видавничої історії альманаху. *Слово і Час*. 2023. № 2 (728). С. 69–88.

Іван Романюк
(м. Вінниця)

НАДДНІСТРЯНСЬКИЙ КРАЙ ВІННИЧНИНИ В ЖИТТІ І ТВОРЧОСТІ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ

Анотація. У статті на основі комплексного аналізу сучасної історіографії окреслені основні життєві віхи Ольги Петрівни Драгоманової, по шлюбі Косач (Олени Пчілки), її такого короткого проживання на Вінниччині, зокрема у місті Могилеві-Подільському з 1920 по 1924 роки. Охарактеризовано її творчу і наукову діяльність у місті над Дністром і селах Наддністрянщини.

Ключові слова: Олена Пчілка, Могилів-Подільський, життя, творчість, боротьба, література, діяльність.

Висококультурна жінка, неординарна особистість, пристрасна патріотка, талановита письменниця і педагог, перекладач, фольклорист, етнограф, видавець і редактор, активна громадська діячка. Такою була Ольга Петрівна Косач, сестра Михайла Драгоманова, матір Лесі Українки. Шанувальникам українського письменства ця жінка відома як Олена Пчілка. Їй належить чільне місце в історії української літератури [1, с. 121]. Вона за словами Леоніда Глібова дійсно була «зорею, що зійшла над рідною Україною [9, с. 34].

З'явившись в українській літературі наприкінці 70-х років XIX сторіччя Олена Пчілка виступала як прозаїк, поет, драматург, літературний критик, публіцист, перекладач творів світової літератури. Вона вважалась письменницею народницького ліберально-демократичного напрямку. У своїх творах Ольга втілювала передові естетичні ідеали, порушувала культурно-політичні, соціальні та людинознавчі питання і намагалася на них відповідати [9, с. 32].

Багато з того, що робила ця жінка, було зроблено вперше. Вона першою з матерів з освіджених родин вчила дітей рідною

українською мовою, уперше запровадила слово «жарт» для драматичних творів, уперше в українській літературі у своїх творах показала життя української інтелігенції [1, с. 121].

Перед цією особистістю схиляв голову Олесь Гончар, який був певен: «Україна у великім боргу перед Оленою Пчілкою. Майже нічого не зроблено для увічнення її пам'яті...» [5, с. 38; 2, с. 477].

Метою статті є розкриття основних життєвих і творчих віх Олени Пчілки, вираження її місця і ролі в житті м. Могилева-Подільського, Наддністрянщини, всього Східного Поділля.

Життя та творчість Олени Петрівни Драгоманової-Косач (Олени Пчілки), а також її родини, нерозривним, тісним чином пов'язані із Східним Поділлям, Вінниччиною.

Важливе місце з-поміж багатьох інших куточків Вінниччини у біографії Олени Пчілки займала Наддністрянщина, особливо місто Могилів-Подільський.

Видатна письменниця, науковець-етнограф, публіцистка, громадська діячка, педагог Ольга Петрівна Косач вперше відвідала Могилів-Подільський у 80-х роках XIX ст. Вона разом із донькою Лесею приїжджала до знайомих [7, с. 508]. Наймолодша донька Ольги, Ісидора, зазначала, що «про цю подорож і мама і Леся, бувало, згадували, але як ті знайомі звалися, не пам'ятаю. Окрім цього, на думку письменника і краєзнавця А.Бортняка, Олена Пчілка разом з донькою могли гостювати у с. Карлівка – в маєтку, придбаному Михайлом Старицьким, що був своєрідною духовною Меккою для багатьох видатних українців [4, с. 259].

Заради справедливості потрібно відзначити, що вищесказане однаковою мірою стосується й інших членів великої родини Косачів. Це доньки Олени Пчілки Ісидора та Ольга з чоловіками Юрієм Борисовим і Михайлом Кривинюком, а також дружина передчасно померлого найстаршого із дітей Михайла – Олександра Судовщикова, більш відома як письменниця Грицько Григоренко. Усі вони у 1920-х рр. жили і працювали у місті над Дністром, яке для них стало рідним. Найперше це стосується Ісидори, яка

зі своїм чоловіком Юрієм Борисовим, земським агрономом, оселилася у Могилеві-Подільському ще восени 1912 року [4, с. 260].

Нове побачення із містом над Дністром, із Поділлям у неї відбулося 1920 року. Сюди Ольга Петрівна була змушена переїхати з Гадяча після участі у Шевченківському святі 11 березня. Під час згаданого свята літня жінка не побоялася стати на захист національного прапора, якого зірвав із бюста Тараса Шевченка більшовицький комісар. Коли ж їй не вдалося це зробити, вона виголосила палку промову, за що й була заарештована. Лише на прохання дочки Ісидори з численною групою учасників свята О. Пчілку було звільнено за умови, що вона негайно покине Гадяч. При цьому їй не дозволили забрати з собою ні особисті речі, ні рукописи, ні домашню бібліотеку, які невдовзі були розграбовані і знищені [4, с. 264]. Їй тоді був 71 рік.

Олена Пчілка, оселилася в дочки Ісидори на Грецькій вулиці. Пізніше через рік сюди приїхала і донька Ольга з чоловіком. Коли чоловіка Ісидори Юрія Борисова призначили завідуючим сільськогосподарським технікумом у с. Немія, усі жили у Немії, а на зиму переїхали на Виноградну вулицю [4, с. 264–265].

Остання могилів-подільська адреса Олени Пчілки – вулиця Романівська, 29. Саме цю адресу вона позначила на аркуші з автографом доопрацьованого перекладу пушкінського «Анчара»: «Виправлено в червні 1924 р. в Могилеві-Подільському, Романівська, 29. Будинки в горах та в садах [6, с. 133; 4, с. 265].

Чимале суспільно-культурне значення мала діяльність Олени Пчілки як драматурга. Під гнітом урядових заборон у царській Росії тільки театр до певної міри був трибуною, з якої можна було звертатися до народних мас.

Зазначимо, що Олена Пчілка, проживаючи з родиною в Могилеві-Подільському, написала низку п'єс для дітей національного, морального і патріотичного спрямування («Весняний ранок Тарасовий», «Казка Зеленого гаю», «Скарб», «Кобзареві літа» та ін.) [7, с. 509].

Також з під її пера вийшли п'єси «Без'язикий», «Боротьба», «Мир миром». Цих п'єс ніде не друковано. А йшли вони на сцені у Могилеві – Подільському [9, с. 34].

Незважаючи на досить поважний вік, Олена Пчілка продовжувала плідно творити на подільській землі. Зокрема, в Інституті літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України зберігаються її авторизовані машинописи: п'єса «Мир миром» («з да-тою: «Могилів, 1921 року, 2-го квітня»; «Киселик» (з написом: «М.Могилів на Поділля, 1921 року, квітня 5-го»; п'єса «Скарб» (з поміткою: «Написано в Могилеві-Подільському у квітні 1921 року, «перед Великодним Святom») [6, с. 134; 4, с. 265].

Її донька Ольга Косач-Кривинюк, учительючи в школі імені І.Франка, організувала в ній драматичну студію, де були поставлені п'єси Олени Пчілки «Весняний ранок Тарасовий», «Казка Зеленого Гаю», «Дві чарівниці», «Скарб (Вечір на Івана Купала)», «Мир миром» та ін.

На заняттях студії була й невтомна авторка п'єс, а на ви-стави Косачі ходили усією великою родиною. Вони відбувалися у будинку 17 по вул. Пушкінській [6, с. 134]. Тут Олена Пчілка спілкувалася з місцевими педагогами, керівником самодіяльного хору Г.Гриневичем [7, с. 509].

Крім цього підраховано, що в 11-ти оповіданнях О.Пчілки («Хівря язиката», «Доля», «Божевільний», «Нагла смерть», «Черниця» та ін.) відображено побут придністровського села [4, с. 265].

Також у Могилеві-Подільському О.Пчілка читала лекції з української мови та літератури на учительських курсах, зби-рала перлини народної творчості, часто ходила по околицях міста, була в с.Лядовій. Про це згадує і онучка Пчілки – Олеся Борисова: «Я ніколи не забуду (мені тоді було 7–8 років) тої чудес-ної пори як ми «товаришували» з бабунькою, наші прогулянки (вгори і яри), колекціонування фосфоритів, кременів, гончарної мистецької посуду і взагалі спостережень природи і народного

мистецтва, як ми їздили з бабунею по селах і оглядали й змальовували малюнки кругом вікон на печах і т.д.» [4, с. 265; 6, с. 135].

Сім'я Косачів добре знала навколишні села Могилівського повіту. Саме тут Олена Пчілка звернула увагу на самобутню царину декоративно-ужиткового мистецтва українців – селянське малювання на стінах. Доручала членам родини копіювати стінні малюнки всередині хати: комини, вікна, одвірки, а зовні – вікна, присьби, хижки. І точилися навколо цього родинні розмови: про те, що серед багатьох національностей, котрі проживаючи на Поділлі, хати малюють лише українці; про те, що розписи роблять тільки жінки; про те, «яку треба мати повагу до краси, яку жадобу її, щоб приймати, при всьому убозтві селянському, при всіх злиднях, стільки праці й клопоту», щоб згодом знову поновлювати забруднені малюнки [6, с. 134].

«Ходять у рай» Олеся й бабуня. Олесі-7, бабуні-70. Поволі йде бабуня, ноги старі вже. Очі молоді, сірі. Бабуся сидить, дивиться на широку Дністрову долину... Потім бере бабуня Олесю за ручку, ідуть по хатах. Бабуня перемальовує малюнки в селянських хатах; багаті подільські орнаменти на печах, коло вікон. Дома сидить бабуня за письмовим столом, перемальовує орнаменти. Тихий захід довгого трудового життя. Сиве волосся гострі очі. Олеся грається тихенько біля бабуні» [3, с. 8].

Також письменниця відвідувала навколишні села і містечка для записування народних пісень та збирання етнографічних матеріалів. У Могилів-Подільському повіті знайшли записувачів народнопісенних творів. Це були як правило вчителі, які передавали їй зошити із записами календарно-обрядової лірики [7, с. 509].

Якось пощастило Олені Пчілці записати на Могилівщині думу про Коновченка (Вдовиченка). Але запис думи, надісланий з Могилева-Подільського в Київ А.Кримському загубився. Тоді в листі від 6 червня 1924 року К.Квітка передає їй прохання від М.С. Грушевського прислати йому хоч копію чернетки запису цієї думи.

В архіві Олени Пчілки зберігаються загальні зошити із записами веснянок, колядок, щедрівок, купальських побутових пісень. Їх записав в Озаринцях Могилівського повіту невтомний збирач народних скарбів В.Парасунько, а також Р.Бензар, Г.Мельниченко та ін. Цих людей дуже шанували в родині Косачів. «Тих музикантів, що написали мелодії гаївок, я дуже прошу прислати копії записів музично-етнографічному кабінетові при Академії», – клопотався К.Квітка в листі до Олени Пчілки від 29 квітня 1923 року [6, с. 134–135].

Цікавою сторінкою в житті Олени Пчілки за час проживання у Могилеві-Подільському було її знайомство з відомим місцевим педагогом, краєзнавцем, письменником, етнографом, перекладачем, літературознавцем Олександром Івановим. В альбом до автора Олена Пчілка вписала декілька своїх поезій, написаних в Могилеві-Подільському: «На долі земному», та «Надіє, живи». Глибоко шануючи письменницю О.Іванов присвятив їй свою поезію «Олені Пчілці» та «Щедрівку», яка вперше була виконана в могилів-подільській церкві 1 січня 1925 року на музику Стеценка.

Після переїзду з Могилева-Подільського до Києва Олена Пчілка продовжували листуватись з Олександром Івановим. 29 березня 1925 року в листі, вона розповідає йому про громадське життя Києва, свої видавничі плани, фінансове становище сімей своїх дочок Ольги та Ісидори.

У Відділі рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України (ф. 28) зберігається лист О. Іванова до письменниці від 20 серпня 1929 року, де О. Іванов розповідає про підготовку до видання перекладу поеми Г. Лонгфелло «Пісня про Гайавату». До речі, на переклад безсмертного твору Г. Лонгфелло українською мовою наважилися лише сім авторів, серед яких – П.Мирний, О.Олесь, М.Зеров, К.Шмиговський та ін. На жаль, переклад так і не побачив світ. Літературознавець О.Боднар відзначав: «Майстерно виконана неопублікована інтерпретація О. Іванова (1923), вона присвячена

Олені Пчілці, яка надихнула його на працю і редагувала переклад поеми. Характерно, що О.Іванов користувався діалектизмами, архаїзмами, полонізмами, що зумовлено етнічним походженням та регіоном проживання поета [8, с. 287].

Результатом етнографічних досліджень О. Пчілки у Наддністрянському краї були її праці «Українські народні легенди останнього часу» («Етнографічний вісник». Київ, 1925. Кн.1. С. 41–49), «Українське селянське малювання на стінах» («Записки історико-філологічного відділу ВУАН», Київ, 1929), а також численні зошити із записами веснянок, колядок, щедрівок, купальських, побутових пісень, зібраннях і записання у селах Могилів-Подільського повіту [4, с. 265].

У фондах Державного архіву Вінницької області зберігається цікава справа, яка стосується призначення Олені Пчілці персональної пенсії. Зокрема, у витязі з протоколу засідання постійної комісії з призначення персональних пенсій та допомоги при Наркомсоцзабезі від 17 березня 1924 р. зазначалося про призначення призначення О.П. Косач персональної пенсії в розмірі повної ставки 10 розряду, після обстеження майнового становища і стану здоров'я.

19 червня 1924 р. таке обстеження відбулося про що свідчить короткий актовий запис «гр. Косач нічого ні грошей, ні нерухомого майна, не має». Після цього, 21 червня 1924 р. Могилівський соцзабез повідомив, що О.Пчілці цього числа виплачена пенсія за час з 17 березня по 1 червня в розмірі 149 крб. і 25 коп. Після отримання пенсії Олена Пчілка виїхала з Могилева-Подільського до Києва, де працювала в Академії наук аж до своєї смерті 4 жовтня 1930 року [4, с. 265–266].

Висновки. Таким чином, життя і творчість Олени Пчілки та її родини неможливо уявити без благотворного впливу щедрого Подільського краю, його талановитих людей та чарівної природи. У свою чергу, вихідці з Великої Волині назавжди залишили там частку свого розуму, серця і душевного тепла.

Перелік використаних джерел та літератури

1. Гажаман Н. Олена Пчілка – «образ української жінки». *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2009. № 6. С. 121–125.
2. Гончар О. Щоденники: У 3 т. Київ: Веселка, 2008. Т. 3. 1984–1995. 648 с.
3. Данилюк-Терещук Т. Культурологічні рефлексії Любові Дражевської: Олена Пчілка // *Леся Українка і родина Косачів в історії української та світової культури*: Наук. зб.: присвяч. 150-річчю від дня народження Лесі Українки, с. Колодязне 25 лютого 2021 року / упоряд. Є.Ковальчук. Луцьк, 2021. С. 7–11.
4. Завальнюк К.В., Стецюк Т.В. Родина Косачів та Східне Поділля // Четверта Могилів – Подільська науково-краєзнавча конференція. Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2012. С. 258–268.
5. Кочерга С. «Милая мама...» Емперативна інтерпретація епістолярного образу Олени Пчілки. *Слово і час*. 2019. № 10. С. 37–43.
6. Мірошніченко Л.П. Косачі в Могилеві – Подільському // Перша Могилів-Подільська краєзнавча конференція. Жовтень 1996 р. Могилів-Подільський, 1996. С. 132–135.
7. Олійник В.В. Могилів-Подільський у життєпису українських письменників-класиків (О.Пчілка, Л.Українка, М.Старицький) // П'ята Могилів-Подільська науково-краєзнавча конференція / Матеріали конференції, 16–17 жовтня 2015 р., м. Могилів – Подільський – Вінниця: ПП Балюк І.Б., 2015. С. 508–511.
8. Черняк В.О.В. Іванов: штрихи до біографії // Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі: минуле та сьогодення (До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського)». Вінниця, 2011. С. 287–289.
9. Шумілова А.Олена Пчілка: світло добра і любові. *Вісник книжкової палати*. 2009. № 12. С. 32–34.

ОЛЕНА ПЧІЛКА: ЗЛАМ СТЕРЕОТИПІВ

Анотація. *Статтю присвячено актуалізації та систематизації матеріалів і досліджень про життя, зокрема діяльність, Ольги Косач (Олени Пчілки). Проведено короткий історичний екскурс щодо системи освіти жінок і політики імперського уряду, спрямованої на заборону української мови та української культури. Висвітлено позицію громадської діячки, письменниці та педагога про національне відродження. Зібрано й систематизовано інформацію про спрямування діяльності Олени Пчілки та її велику працю із залученням передового жіноцтва, спрямовану на популяризацію української мови та культури, розвиток української школи, дитячої літератури, формування української національної свідомості та нашої державності.*

Ключові слова: *освіта, родина, спогади, націоналізм, громадянська позиція, українська національна свідомість.*

Постановка проблеми. Довгий час у нашому суспільстві при-
нижувалась і замовчувалась роль Ольги Косач (Олени Пчілки)
у багатьох державницьких процесах. Зазвичай розповсюджува-
лась інформація про неї як дитячу письменницю та окремі факти
з біографії, де йшлося про родинне життя. Також ще збереглися
стереотипні судження щодо несуттєвого впливу передового
жіноцтва на формування національно свідомого висококуль-
турного суспільства. Принижувалась та замовчувалась і роль
Ольги Косач (Олени Пчілки) у цих процесах. Зважаючи на це,
виникає потреба у вивченні правдивих фактів, що, на нашу
думку, є необхідним особливо сьогодні.

Мета статті полягає в актуалізації та систематизації інфор-
мації про напрями діяльності Ольги Косач (Олени Пчілки) на тлі
коротких історичних екскурсів.

Текст статті. Для того що усвідомити роль Олени Пчілки у розвитку українського суспільства, досягнути масштабність її діяльності та неординарність підходів до вирішення надскладних завдань, які вона ставила перед собою, потрібно для початку трохи зануритись у суспільно-політичну, національно-культурну та освітню ситуацію того часу.

Звісно, нашу увагу варто спрямувати на стан освіти, яку мали можливість здобувати українки-сучасниці Ольги Петрівни Косач, а також окреслити вплив тодішнього менталітету на формування певної стигматизації жінок загалом.

Наприкінці XIX – початку XX стст., як зауважує Г. Стечак, середня освіта в імперії тільки починала формуватися. Саме тоді закладались вимоги та формувався суспільний запит на те, якими мали бути українські дівчата – випускниці. Основний акцент робився на елементарні знання, ерудицію, а також підготовку до сімейного життя, бо майбутні матері повинні були бути скромними, стриманими та завжди пам'ятати про Бога [1].

Незважаючи на те, що учениці здобували також базові знання з педагогіки, медицини та гігієни, вивчали мови, навчання велося російською мовою без урахування національної ідентичності, а тому значний вплив на збереження українських традицій мала безпосереднього сім'я.

На перший погляд перелічені обставини не могли б сприяти появі такого феномена, як Ольга Петрівна Косач, у дівочтві Драгоманова, яка взяла собі псевдонім Олена Пчілка, але він з'явився всупереч суспільним умовам та під впливом оточення. Ким була ця жінка, постать якої і сьогодні викликає так багато дискусій та суперечок? Звісно, що найчастіше її згадують як матір видатної Лесі Українки, української поетеси та письменниці, не забуваючи приписати надмірну суворість і вимогливість у вихованні дітей. Водночас, зважаючи на досягнення дітей Олени Пчілки, можна стверджувати, що її навички виховного впливу є доречними.

Досліджуючи біографію Олени Пчілки, можна зрозуміти, що на її розвиток як особистості вплинуло насамперед середовище, в якому вона зростала, а особливо батько Петро Драгоманов та брат Михайло Драгоманов. Добре освічений батько передав дітям любов до навчання та літератури. Пчілка здобувала початкову освіту вдома, що вчергове підкреслює роль сім'ї у її становленні. Згодом Ольга Петрівна ще закінчила «Зразковий пансіон шляхетних дівчат» у Києві, власницею якого була А. Нельговська, єдиний навчальний заклад, доступний для жінок, в якому дівчата отримали загальні знання з базових предметів, вивчали іноземні мови, Закон Божий, а також навчались вести домашнє господарство.

Оскільки в той час найкращими чеснотами жінки-матері були стриманість, скромність, терпимість, любов до Бога, ніхто особливо не звертав увагу на інтелект і світогляд, а на жінок з активною громадянською позицією більшість суспільства реагувало як на дивачок, яких інколи навіть сторонилися.

Олена Пчілка не відповідала тодішнім «стандартам». Вона була люблячою матір'ю, хоча водночас і вимогливою та іноді безкомпромісною. Її бурхлива енергія задавала позитивний темпоритм життю родини. Вона і тут ламала стереотипи, бо керувалася не фанатичною любов'ю, а діяльною і мудрою любов'ю матері, яка бачила перед собою конкретну мету: виховати дітей повноцінними особистостями, сильними духом, гідними громадянами рідної землі [1].

Усі крапки над «і» у цій справі ставить О. Косач-Кривинюк. Саме вона, а пізніше І. Косач-Борисова, у своїх мемуарах донесли до суспільства історію свого роду, традиції виховання, світоглядну позицію, на що, безумовно, найбільший вплив мала Олена Пчілка.

«Мати – ні, це занадто велика фігура, занадто складна, занадто значна її роль і її місце в житті не лише всіх нас, особливо ж Лесі, а в цілому українському житті і не з моєю кебетою писати

про неї в цілому об'ємі її значення для української культури. Скажу лише, що розумніших за неї людей я знала мало, а, може, й зовсім не знала. Були у її вдачі прекрасні риси, але були й такі, що дуже болюче вражали близьких людей, в першу чергу її дітей. А тому і хорошими й злими рисами вона поклала великий карб на Лесі, але все ж хороші риси переважали. У всякім разі, Леся безмірно любила її і дуже високо цінувала все своє життя аж до смерті, хоч не раз умлівала од болю, що його завдавала їй мати. В своїх споминах напишу про неї лише як про наше мало не божество – «маму» [2].

Ось що писала у своєму листі до матері Леся Українка: «...За ціле життя твоє мало платити «кількома стрічками листа», за нього мало цілого мого життя – я б віддала своє життя без жалю ради тебе» [2].

Безумовно, Леся увібрала від матері всі найкращі якості й велику силу духу.

Але наше завдання не обілення цієї величної жінки перед ніцими недоброзичливими критиками, а систематизування того внеску, який вона зробила як для тогочасної української спільноти, так і для майбутніх поколінь.

Розпочнімо з того, що сама Олена Пчілка, на відміну від тих багатьох так званих громадських діячів, які її критикували, вказуючи на її місце на кухні та біля дітей, чітко визначилася у тому, яку політичну ідеологію підтримуватиме. В автобіографії вона зазначає, що позиціонує себе за ідеологією українською націоналісткою. Своїх переконань вона не змінила до останніх днів життя.

Варто зазначити, що в українському літературному просторі Пчілка з'явилася, представивши суспільству свій «Українській народный орнаментъ». Саме після Емського указу 1876 року, коли імперський уряд вирішив позбавити українців мови та голосу, вона презентує світу окрасу самобутньої української культури – понад 300 зразків українських орнаментів. Ця гігантська робота, яка була проведена за підтримки брата Михайла Драгоманова

та чоловіка Петра Антоновича Косача, отримала належну оцінку 1878 року на Паризькій Всесвітній виставці. За життя Олени Пчілки альманах видавався п'ять разів, востаннє – 1928 року.

Але не лише національний орнамент цікавив Олену Пчілку. Важливою віхою у її видавничій діяльності стало створення жіночого альманаху «Перший вінок», заснований 1887 року, який патрунував Іван Франко. Видання не лише репрезентувало жінок як письменниць, а й заакцентовувало жіночу проблему. До прикладу, Н. Кобринська вмістила чотири статті на теми: «Про рух жіночий в новітніх часах», «Про руське жіноцтво в Галичині в наших часах», «Замужня жінка середньої верстви», «Про первісну ціль товариства руських жінок у Станіславові». Загалом 17 жінок з усієї України долучилися до великої праці, вони не зупинилися на феміністичних і гендерних питаннях, а усвідомили надважливість поширення національної ідеї в суспільстві [3].

Дійсно, історична цінність «Першого вінка», як писала Н. Кобринська, полягає в тому, що «інтелігентна жінка наша почувалась рівночасно русинкою і чоловіком, упірнулася в свої права національні й громадські» [3]. Зазначене є вкрай не на часі прогресивною позицією, яка могла завдати шкоду насамперед їхнім авторам.

Олена Пчілка усвідомлювала важливість засобів масової інформації, тому наступним її проектом став журнал «Рідний край», більшість публікацій якого були присвячені проблемам національного руху та суспільно-політичного розвитку. Колектив видання, очолюваного талановитою жінкою, поборницею інтересів українців, не боявся порушувати гострі питання, які тогочасна цензура називала «крамолою» та створювала всілякі перешкоди для поширення журналу.

Один з найголовніших векторів боротьби Пчілки є передусім боротьба за нашу мову, адже 1905 року вона їде із комісією до Вітте, щоб аргументовано довести безглуздість заборони української мови. Нагадаємо, що на той час діяв указ Олександра III

про заборону вживання української мови в офіційних установах і хрещення українськими іменами, заборона Головного управління в справах друку видавати українські книжки для дітей, а також була заборона на переклад книжок з російської мови на українську.

Свого часу ця поїздка не була належно оцінена, але з 24 листопада 1905 року імперським урядом було знято обмеження з українських видань. Безсумнівно, Олена Пчілка у цій справі зіграла не останню роль, зважаючи на її невтомність та енергію.

Оцінюючи складність обставин як для себе, так і для всіх, хто прагнув зберегти українську мову, Олена Пчілка чітко, послідовно та категорично відстоювала свою позицію про потребу у запровадженні освітнього процесу на основі національної ідеї, тому 1908 року виходить додаток до «Рідного краю» – журнал для дітей «Молода Україна». Загалом вона, як і Іван Франко, зробила великий внесок у започаткування саме дитячої української літератури [4].

Доктор педагогічних наук, доцент Н. Богданець-Білоskalенко, посилаючись на працю Б.К. Грінченка, зазначає, що часопис «Молода Україна» адресувався дітям від середнього дошкільного до молодшого шкільного віку. Орієнтуючи твори на певний вік, Олена Пчілка, по суті, використала ідеї Бориса Грінченка. Ось що з цього приводу він писав у вже згадуваній статті: «Засоби і весь літературний матеріал, з яким ми будемо звертатися до п'ятирічної дитини, будуть зовсім не ті, з якими ми звернемося до хлопчика чи дівчинки 14–15 років. Таким чином, журнал, який видавався б зразу і для менших, і для старших дітей, мав би, по суті, не одну мету, а цілих дві... Це не бажано тому, що мати дві мети – значить бігати за двома зайцями. Ні однієї, ні іншої мети, як належить, не досягнеш або й зовсім не досягнеш. При такій подвійній меті часопису неможлива ніяка система, а системі ми вважаємо особливо важливою, необхідною тут умовою. Найкраще журнал поділити так, щоб меншому не потрапляло

до рук те, що йому ще рано читати і щоб обоє – і менший, і старший – не м'яли і не рвали без потреби непотрібних для них частин журналу» [4].

1886 року Олена Пчілка видає збірку «Думки-мережанки», а також публікує дитячі твори у журналах «Зоря», «Дзвінок». 1991 року виходить повне видання дитячих творів авторки у збірці під назвою «Годі, діточки, вам спати!» [5].

У той час, коли більшість громадських діячів – сучасників Пчілки прагнули «загладити» гострі кути та уникати різких висловлювань, вона у своїй педагогічній і літературній діяльності наполягала на потребі у запровадженні патріотичного виховання, сприяючи тому, щоб юний читач у часи заборони навчання українською мовою мав змогу читати рідною і зрозумілою для нього мовою.

Мало кому відомо, що такі лексеми, як «променистий», «палкий», «нестяма», «мистецтво» і «переможець» прижилися в українській мові. Ця жінка дійсно уміла перемагати і була прикладом не лише для своїх шістьох дітей, але й для всієї прогресивної української молоді того часу.

«Родюча, як земля, а працююча, як бджола», – писав у листі до Ольги Косач Панас Мирний [6].

І справді дивує працездатність цієї жінки. Вона вміла знаходити справжні таланти, тому видає збірку «Співомовки» неперевершеного Степана Руданського. «Твори ясують щирий талант, принаджують як тею живою думкою, що положена в їх, так і тим живим словом, – голосним і міцним, як гартована криця, – котрим вона виголошена. Що до мови в творах Руданського, то не знаємо, яку можна знайти їй догану: мовою своїх творів Руданський не оступиться перед найкращими письменцями українськими», – зазначає Олена Пчілка [7].

І вона боролася за те, щоб наше українське слово лунало, навіть тоді, коли не відчувала належної підтримки, бо суспільство іноді лякала її безкомпромісність.

Нищівної критики Ольга Косач завдавала «толерантним» українцям, зокрема, після інциденту з професором російської мови та літератури Київського університету В. Перетцом, який виступив на засіданні Українського Наукового товариства під головуванням М. Грушевського з пропозицією відзначити 80-річний ювілей Льва Толстого. Пчілка ж відстоювала одну досить важливу думку: українській інституції не варто так перейматися тим ювілеєм, як це робило тодішнє громадянство [8].

Вона вміла бути сильною та мужньою, і ці риси яскраво продемонструвала, виступаючи українською мовою на відкритті пам'ятника М. Котляревському, огортаючи жовто-блакитним прапором бюст Кобзаря на шевченківському святі, дотримуючись своїх переконань навіть перед загрозою смерті.

Надзвичайно влучно писав про Олену Пчілку Д. Донцов: «Була це постать, яка трохи осторонь стояла від української суспільности. Багато було питань, які ділили її від тої суспільности. А головнo – її вдача, безкомпромісова, мілітарна, горда, що можна побачити й на портреті, звідки дивляться на Вас пара проникливих суворих очей, з-під трохи насуплених брів, висунуте наперед, виразно окреслене підборіддя, високе просте чоло, твердо закроєні уста; нічого з солодкавости української Марусі, а цілість – повна жіночого чару, краси, і детермінації» [9].

Висновки. Зважаючи на викладене, варто зазначити, що постать Олени Пчілки, її неоціненний внесок у розвиток суспільної думки, процесу формування української державності, національну педагогіку, етнографію, літературу потрібно досконало вивчати й досліджувати.

Довгий час її здобутки замовчувалися або, якщо якась інформація і з'являлася, то лише як про матір Лесі Українки, дитячу письменницю та поціновувачку вишивки.

Важливо, на нашу думку, більше уваги приділяти і її громадській діяльності, бо вона піднялася на найвищий рівень

розуміння національної ідеї та одночасно зі своїми посестрами послідовно й натхненно дотримувалась своїх переконань.

Отже, ця жінка зламала усі можливі на той час стереотипи, ставши першою в Україні націоналісткою, журналісткою, видавцем, академіком, зробивши також свій значний внесок у педагогіку, етнографію та літературу.

Олена Пчілка є прекрасним прикладом для сучасного жіноцтва, яке, як вважаємо, повинно більше працювати для розбудови нашої освіти на національній платформі, формуючи національну свідомість у молоді. Вона і через роки вчить нас, як треба йти до своєї мети, бути незламними у боротьбі за нашу свободу та незалежність.

Перелік використаних джерел та літератури

1. Стечак Г. Педагогічні аспекти виховання в родині Косачів. URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/35034/2/VNPK_INA_2021_Stechak_H-Pedahohichni_aspekty_vykhovannia_583-590.pdf
2. Данилюк-Терещук Т. Мемуари про Олену Пчілку як історико-літературне явище. Волинська філологічна: текст і контекст. URL: <https://volyntext.vnu.edu.ua/index.php/volyntext/article/view/401/381>
3. Єременко О.В. Київський університет імені Бориса Грінченка. Синкретичність індивідуально-стильової реалізації жіночого наративу в альманасі «Перший вінок». URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/1849/1/O_Yeremenko_VHNUVNK_66_GI.pdf
4. Богданець-Білоskalенко Н.І. Олени Пчілки в історії розвитку дитячої літератури: Наукові Читання з дитячої літератури імені Л. Кіліченка. *Молода Україна*. Івано-Франківськ, 2016. 25 травня. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/17627/>
5. Офіцерова Л. П. Олена Пчілка за національний скарб українського народу. *Вісник Маріупольського*

державного університету. Серія: Філологія. 2013. № 8. С. 85–90. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/olena-pchilka-za-natsionalniy-skarb-ukrayinskogo-narodu/viewer>

6. Неймовірні українки: Олена Пчілка. URL: <https://zlochiv.net/neymovirni-ukrainky-olena-pchilka-video/>
7. Вишняк М. ПЕРЕЙДУТЬ ВІКИ, ...І ЩІЛКИ МОЇ ЗНОВ ПРОКИНУТЬСЯ, ...В СОТНІ ДУШ ЖИВИХ ПЕРЕКИНУТЬСЯ. *Кримська світлиця: всеукраїнська громадсько-політична та літературна газета. 2014. № 1. URL: <http://svitlytsia.crimea.ua/?section=article&artID=12761>*
8. Ковалевська О. Баба з перцем. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2022/03/8/161038/>
9. Денисюк І., Скрипка Т. Олена Пчілка. Персональний сайт Тамара Скрипка. URL: <https://www.t-skrypka.name/LUkrainka/Gnizdo/Figures/OPchilka.html>

УДК 929:82 (= 161.2–055.2):81'42

Тетяна Яровенко
(м. Харків)

ТВОРЧИЙ ПОРТРЕТ О. П. КОСАЧ (ОЛЕНИ ПЧІЛКИ) В ТРАНСАТЛАНТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Анотація. Автор акцентує зацікавлення дослідників діаспори багатогранною особистістю Олени Пчілки не лише як матір'ю видатної поетеси Лесі Українки, а водночас і як одним із дієвих засобів знайомства з історією України в особах, що були на початковому етапі персоніфікантами і провідниками української національної ідеї на рівнях: **побутовому** (родина, україноцентричне виховання дітей) **мистецькому** (літературна творчість у жанрах поезії, прози драматургії, публіцистиці), **науковому** (фольклор і етнографія) та, врешті, **громадсько-політичному** (заснування жіночого руху, видавнича діяльність і т.ін.). Обсервація спадщини дослідників вільного світу, на переконання автора, повертає в український освітній дискурс, своєю чергою, також імена репресованих, або заборонених за радянських часів літературознавців (Сергій Єфремов, Микола Зеров, Михайло Драй-Хмара), емігрантів (Леонід Білецький, Петро Одарченко), та науковців націоналістичного штибу (Дмитро Донцов), відтворюючи тим самим реалістичну картину буття українського народу зазначеної доби.

Також наголошується думка, що в умовах мілітарного протистояння українського народу московській агресії та викликів майбутнього подолання її наслідків і відбудови України освітня гуманітаристика стає одним із ключових чинників формування особистості з активною громадянською позицією.

Ключові слова: асиміляція, діаспора, національна ідея, національна школа, україноцентризм, феміністичний рух,

*«Світ зустрівся з рідкісним явищем, коли геній з'єднав
вийняткового мистця з вийнятковим інтелектом,
опромінюючи їх всеохоплюючим серцем і душею»*

Марія Білоус-Гарасевич

«Ми не розлучались з тобою, Україно» [3]

«Учіться, не гайте часу! Візьміть засвоєне і набуте якнайглибше.

*Пам'ятайте, що ви відновлюєте давню і світлу традицію
VI–XVII вв. нашої історії – безпосереднього контакту України
з культурними країнами на ґрунті науки і освіти, а тому
додавайте до відновленої традиції і ентузіазму молодечого нашої
національної упертості, щоб створити симбіоз емоції і розумової
праці, який може видати прекрасні і позитивні наслідки»*

Симон Петлюра

«Сучасна українська еміграція та її завдання» [32]

«Була це постать, яка трохи осторонь стояла від української суспільності. Багато було питань, які ділили її від тої суспільності. А головне – її вдача, безкомпромісова, мілітарна, горда, що можна побачити й на портреті, звідки дивляться на Вас пара проникливих суворих очей, з-під трохи насуплених брів, висунуте наперед, виразно окреслене, підборіддя високе просте чоло, твердо закроєні уста; нічого з солодкавості української Марусі, а цілість – повна жіночого чару, краси, і детермінації». – Ось так чіткими штрихами окреслював сучасник постать Ольги Петрівни Драгоманової-Косач, матері Лесі Українки, однієї з найвидатніших постатей українського жіноцтва того часу. Окрім цього,, Дмитро Донцов створюючи словесний портрет Олени Пчілки неодмінно адресував реципієнтам **характеристичне прагнення** цієї непересічної жінки: *«В дітей мені хотілось перелити свою душу і думки, – і я з певністю можу сказати, що мені це удалося»* [*Д.Донцов ЛНВ,1931 р.– с. 37] Згодом ці слова по-різному, в залежності від настанов політичних режимів перекручували

придворні літературознавці й історики, відповідний стереотип продукувався в освітній системі. Роль і значення Олени Пчілки в житті і творчості її геніальних дітей нівелювалась чи не до соціально-педагогічних експериментів свавільного домашнього деспота/тирана. Та якщо навіть і так, то чому відразу ж не поставало питання, чи ж здатен в тиранії так потужно розгорнути крила талант чи геній, та й на якому ґрунті у такому випадку він вродився і постав. Відповідь, чи бодай окреслення її вбачаємо у передмові до закордонного (Краків, 1941 р.) видання книги з промовистою назвою «За духа нації. Леся Українка. Життя і творчість» [1].

«Чи тільки з пієтизму до заслужених людей шануємо завжди Шевченка, Франка й Лесю Українку? Чи є якісь глибші основи пошани, а то й культу цих осіб? Не пролили ж вони «крови доброї на полі слави, не вибороли народові за свого життя незалежності, не поширили границь власної держави [...]

Герої чину були конкретним відрухом нації, що хоче зберегти й забезпечити собі життя, *велетні духа* є основою цілого ряду цих відрухів. *В їх душах живуть у повній напрузі й вічні сили, рушійні сили нації* [1, с. 1–2]. (марковано курсивом напівжирним шрифтом нами – Я.Т.).

Постановка проблеми у загальному вигляді. Актуальність.

Український народ, згуртований в обороні державної незалежності[війна] демонструє всьому світові здатність мужньо й усвідомлено відповідати на низку політичних, економічних, соціальних і культурних викликів, що зумовлено: по-перше, увиразненням та консолідацією української *політичної нації*; і по-друге, піднесенням ролі особистості, новими можливостями *для самоствердження та самовираження людини* (марковано курсивом напівжирним шрифтом нами – Я.Т.).

Врешті на часі вже дослухатися напрочуд актуальних слів Євгена Пастернака у доповіді «250-ліття української еміграції, проголошеної на з'їзді УНДС у Нью-Йорку 30 травня ще

1959 року [30; 4], в якій наголошувалось зокрема таке: «250 років тому (після трагічних подій, зв'язаних з Полтавською битвою 27 червня 1709 року) «українська державна ідея», уособлена гетьманом Іваном Мазепою, мусіла уступити з України і дати шлях іншій московській ідеї «третього Риму». Проте, **боротьба поміж цими цілком відмінними від себе щодо форми, змісту і духа державними ідеями від того часу ані на хвилину не припинилася.** Боеві прапори Мазепи, винесені на чужину, піднесли перед цілим Світом не тільки проблему боротьби з Московією, як ворогом України, але й ворогом кожної іншої нації, що стоїть на шляху московської експанзії [30, с. 7–10 (примітки № 1)]. (марковано курсивом напівжирним шрифтом нами – Я.Т.).

Окрім цього, в процесі реалізації реформи Нової української школи (НУШ), на наш погляд, особливого значення набуває актуалізація досвіду боротьби й виживання та освоєння культурного й наукового спадку української діаспори, З'являються оглядові довідки Мінкультури України [20] та національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого з приводу зміни стереотипів щодо сприйняття закордонного українства [17]. І з'являються навіть такі матеріали, які можна сприймати як заклик до суспільства або рекомендації військово-політичному керівництву країни [9]. Реформа, звісно, розрахована на довгі роки, позаяк непросто змінити освітні традиції України, що усталились від набуття незалежності, до того ж перебуваючи в цупкому диктаті тяглості токсичних впливів радянської освітньої моделі. Тим більше, що держава робить обнадійливі кроки в сенсі зближення [17] з діаспорою: «Дослідження, проведене науково-дослідним інститутом МОН України у 2006 р. надає **повне розуміння статусу освіти діаспори як української національної системи освіти**» [33] (марковано курсивом напівжирним шрифтом нами – Я.Т.).

Україна вже понад десятиліття потерпає від зовнішньої агресії одвічного сусіда й ворога Московської Орди, тож як тут не згадати слова президента Українського Народного Союзу Стефана

Качарая про те, що «виживають тільки сильні громади, з ясними ідеями і загально-корисними цілями, здатні не відступати перед обставинами, а підпорядковувати їх своїм інтересам [...]». В цьому розумінні досвід нашої еміграції, усіх її «хвиль» є унікальним – це досвід внутрішнього, чистосердечного засвоєння свобод і обов'язків у прибраній батьківщині, і водночас досвід духовної вірності Україні» [4, с. 19–27].

Виділення не вирішених раніше частин головної проблеми. Актуальність. На думку науковців Польщі (О. Гнатюк [10]) й України (Л. Нагорна [26]) на сьогодні наше суспільство перебуває в стані загострення «конфлікту ідентичностей» [26, с. 47–54]. Це означає, що після мілітарної перемоги прийде час боротьби безкровної на полі культурному.

Урегулювати це питання покликана *українська гуманітаристика*. Адже сьогодні головна задача української освіти у смислово-культурному просторі – це не лише боротися з інформацією та розвіювати фейки, а створювати свої сенси, формувати свої наративи, перепаковувати нав'язану нам московією картину світу, тобто творити власний *український світ*.

Мета і завдання. Мета і завдання нашої роботи, її актуальність іманентно постають з обраних в якості мотто до статті висловів і самою драматичною українською дійсністю, інакше освітній процес під безперервними обстрілами або під наглядом озброєних боеків на ТОТ назвати важко. Та все ж, чому наша увага фокусується на представниках української діаспори. Передусім, наші міркування такі: практично всі дослідники української класики та визвольної боротьби України в історико-філологічному аспекті були «заряджені» національною ідеєю в нелегкій боротьбі за збереження національної ідентичності [примітки № 3] і, природно, мали зацікавлення особами її чоловічих представників, до котрих, безперечно, належать і Олена Пчілка з її геніальною донькою Лесею Українкою. Врахуймо й те, що емігранти добре знали і навіть могли бути особисто знайомими

з оточенням Пчілки. Плюс до цього, діаспора була достатньо поінформована про ту атмосферу, яка панувала в суспільному житті, в освітній системі Великої України в цілому, що засвідчує книга вражень від одвідин СРСР Коляски [21], і в літературно-мистецькому житті зокрема – у літературно-критичних монографіях Івана Кошелівця [23; 24]. Тому мусіла щось робити відмінне на спротив і допомагати українським братам-однодумцям на Батьківщині. Згадувана вище М. Білоус-Гарасевич з одвідин радянської України винесла тверді переконання: «Всупереч абсолютному комуністичному теророві, грубому наступу русифікації на всю нашу культуру, Україна не здається, вона постійно творить саме свою національну культуру, а це означає: Україна живе й росте» [3]. Тому своїм завданням маємо окреслення бодай пунктирно рамкові координати площини дослідження й популяризації кращих представників національної історії. І Вільний світ нам у цьому найліпший помічник і порадник.

Текст статті. Щодо питання асимілятивно-русифікаторського спрямування шкільної системи двох імперій (російської та радянської) та боротьби за національну школу знаходимо вичерпну відповідь у працях Г. Ващенка [5; 6], Г. Васьковича [7]. Останній, для прикладу, стверджував, *«чергового тяжкого удару українському народові московський уряд завдав заборонаю видавати українські книжки для школи й народної освіти та безоглядним нищенням нових початків культурного піднесення»* [7, с. 2]. Розгорнутий виклад перипетій впровадження національної школи на Україні знаходимо у надзвичайно популярній свого часу задокументованій періодизації боротьби за народну освіту Б. Грінченка *«На беспросветном пути: об украинской школе»* [12], а також у брошурі *«Народні вчителі і українська школа»* [13], де автор зокрема наголошує питання важливості освіти українського народу рідною мовою. *«Що на Вкраїні повинна бути українська школа, – про це нема чого сперечатися. Хто цього не признає, той не педагог, не вчитель, той тільки чиновник-обруситель»*.

Української школи вимагають найвищі основні принципи педагогії; за українську школу говорить сама практика діла...» [13, с. 2].

В якому стані перебувала українська школа, а точніше боротьба за неї на теренах Російської імперії на момент народження старших дітей подружжя Косачів Михайла (1869) і Лариси (1871). Головною прикметою напевне стало те, що до питання національної освіти одразу додався політичний аспект. Польські поміщики-кріпосники вчинили на народну школу рукописний донос, буцімто вона закликає до гайдамацької різанини. Потім з'явилися друковані доноси на «сепаратизмъ» українців (вперше це слово/термін було вжито в єврейській газеті «Сіонъ»), а згодом його підхопили «Московскія ведомости» та «Русскій вестник», до речі, проголошуючи, що українці і польські пани-повстанці чи не одне й те ж саме [12, с. 11–12]. З боку духовенства українська школа звинувачувалась у вільнодумстві, нерелігійності тощо.

У 1862 році офіційно заборонено українську мову: у новому шкільному уставі словосполучення «отечественный языкъ» замінено на «русскій языкъ» [с. 14]. Борис Грінченко не цурається гострих риторичних запитань, ще й поставлених загальноновизнаним авторитетам. Так, наприклад, щодо самих назв підручників для української школи («Родное слово, «Родной міръ») Михайло Драгоманов твердить «Рідна мова», «Рідний світ» – добрі слова. Та кому рідні? Московцям, чи українцям [12, с. 15].

Уже в 1905 році Одеська губерньська дума була змушена розглянути доповідь міського голови П. О. Зеленого, який маючи за основу статті К. Д. Ушинського наголосив, що освітня система не досягла, поставленої імперською бюрократією, мети – **«асиміляції малоросів с великоруссами»** («Киевская старина», 1905. – с. 23–27) (марковано напівжирним шрифтом нами – Я.Т.).

У розділі III п.н. «непригодность русских школьных книгъ для украинцев»

Тексти брались із читанки Бунакова «В школе и дома» статті «Моя родина», «Окрестности моей родины» Грінченко зауважує:

«Что, кроме унылого недоумения, может вызвать такое описание в душе нашего ученика. разве это его родина? Но иной родины в книге нет и ему приказывают считать своей ту, которая полагается по программе [12, с. 38]. Но ведь это совершенно чуждо нашему ребёнку: наши хаты не строятся изъ из еловых и сосновых брёвенъ; стены их не чернеют, а белеют, берёзы возле нихъ не торчат, а растут вишнёвые деревья» [12, с. 38].

На наш погляд, наведений значним обсягом уступ може слугувати підложжям принаймні двох напрямів творчої діяльності Олени Пчілки: по-перше, активне творення дитячої літератури (оригінальної і перекладної), по-друге, відомий факт громадської ініціативи Пчілки, коли після вступу в драматичне товариство, у Луцьку гроші, зібрані від спектаклів, Ольга Петрівна запропонувала використати для придбання українських книг для клубної бібліотеки. Також не слід забувати і про політичну тогочасну боротьбу. Водночас розлога цитата закриває питання про домашню освіту дітей подружжя Косачів, хоча, окрім національного питання, не менше важили й інші проблеми, зокрема здоров'я Лариси.

За інформацією інтернет-видань зі шкільної програми учні довідуються про село Колодяжне, яке так сприяло розвиткові поетичного натхнення і письменницького хисту в матері і її доньки, буцімто саме та повна поезії околиця змальована у «Лісовій пісні» чи то пак саме вона навіяла тему драми-феєрії. Джерело: <https://dovidka.biz.ua/lisova-pisnya-istoriya-napisannya-kompozitsiya-stilovi-osoblivosti>.

Насправді, за не менш популярною версією, задум з'явився під час перебування в Кутаїсі, Леся тяжко сумувала за Батьківщиною, крім того, знову загострилася її хвороба. Ідея створити «Лісову пісню» була навіяна спогадами дитинства. В одному з листів Леся писала, що ця драма була створена на честь «волинським лісам». Так це чи ні, але «Лісову пісню», було написано «на одному диханні» в 1911 році всього лише за три тижні і судилося їй стати найвищим мистецьким здобутком драматурга-новатора

Лесі Українки. Разом із героями-людьми – Лукашем, його матір'ю, дядьком Левом і Килиною – у драмі діють також казкові істоти, якими народна фантазія заселила ліси й води, поля й гори. Про міфічних істот ми дізнаємося вже з «Прологу», у якому з'являються жителі лісового озера: Водяник, Русалка, «Той, що греблі рве». Потерчата, а пізніше – Перелесник, Лісовик, Куць, «Той, що в скалі сидить» і «Той, що греблі рве» та ін. Усіх цих істот читач сприймає як представників природи, які протиставляються людині. Саме зіставлення світу людини і світу природи в їх гармонійних і дисгармонійних взаєминах – тема «Лісової пісні». Конфлікт, розвиток дії підпорядковані провідній ідеї – утвердженню думки, цю світ урятує краса. Краса, яка виявляється у високій, світлій духовності людини, у її гармонії з природою, у жертвній любові й здатності прощати. Така краса очищає й відроджує людину і світ. За родинними переказами мати Лесі Олена Пчілка одержала в спадщину від своєї матері садибу в Гадячі, але мрія влаштувати життя ближче до природи і сімейні статки дозволили придбати дев'ять десятин землі з лісом – урочище Голубівщину – і побудувати дім під назвою «хутір Зелений Гай», де і мешкала вся родина Драгоманових. Джерело: <https://dovidka.biz.ua/lisova-pisnya-istoriya-napisannya-kompozitsiya-stilovi-osoblivosti>.

Проте після знайомства з Органом Об'єднання українських жінок на еміграції, журналом «Громадянка» [11, с. 1] у нас з'явилась думка про обопільний вплив творчих особистостей на відрухи власної творчості. З одного боку, «Зелений гай» стараннями матері став для немічної фізично Лариси таким собі українським Едемом, духовною скарбницею, цілющим джерелом і натхненником творчих задумів, а з другого, творчість і внутрішня наснага доньки стали приводом зазирнути у власний внутрішній світ, до таких роздумів нас спонукали вперше надруковані у зазначеному вище часописі поезії Олени Пчілки. Тож подаємо повністю міні-поему «До Зеленого Гаю» з уточненням (напередодні 1919 року), сподіваємось, вона стане креативному

вчителю в пригоді в процесі аналізу драми-феєрії, настільки разючою є схожість атмосфери всеперемагаючого життєдайного оптимізму, як близько Лесине/Мавчине «я в серці маю те, що не вмирає» і Різдво Олени Пчілки, провідних сенсів і художніх засобів – насамперед персоніфікації у творі Лесі Українки і поетичному прощанні її матері Олени Пчілки.

Прощай, коханий мій Зелений Гаю!
Прощаюсь не в розкішнім любім маю,
Коли найбільш пишаєшся красою
В зелені шата рясно уповитий;
Ні, на Різдво прощаюся з тобою,
Як сніжною ти встелений габою,
Як з інею мороз плете мережки,
На віти срібнії чіпа сережки.

Та ти й тепер стоїш такий ошатний:/
З під снігу виступа стовбур брунатний,
На білеє ж околом наче самоцвіти/
Розсипав хтось, додолу і на віти, –
На сонці сяє той іней яскравий:/
Стоїш і на Різдво ти кучерявий.
Вночі на тебе глянеш: ясні зорі/
Геть заглядають крізь гілки прозорі;
А ти стоїш задуманий так тихо,/
Неначе прочуваєш близьке лихо,
Що простяга до тебе руку жадну,/
А в ній держить сокиру безпощадну
Готову постинати красу могутну/
І обернути все в пустелю смутну.
Все знищити: і дуб і всяке древо,/
Щоб вдовольнить недолі хиже чрево,
Укрити околом чорними пеньками/
Над голими, порожніми ярками...

Здивують соловейки всі весною,/
 Як прилетять вітатися з тобою;
 Здивуються, за що лихая доля/
 Тебе побила враз? Скрізь буде пусто
 Лиш кропива ростиме буйно, густо./
 Так, буде так, мій гаю, любий друже!
 І жаль мені тебе сердечно дуже./
 І хочеться сказати, «Дай же руку!»
 Немов би це було живе створіння;/
 Таке було між нас порозуміння;
 Мені співав пісні, шептав ти й жалі,/
 А я тобі незримії скрижалаї
 Душі моєї нишком розкривала,/
 Від тебе не таїлась, все казала...

І радощі й журбу мою ти знаєш...
 «Так, друже, так! Прощай» – мені киваєш
 І ти, ти вітям поникаєш [11, с. 1 (примітка № 1)].

Висновки. У МОН України на офіційному рівні заявлено, що в українському суспільстві практично досягнуто консенсусу щодо відмови від комуністичної та російської імперської спадщини. Відтак, одним із науково-освітніх трендів НУШ є інтеграція набутків української діаспори в галузі вітчизняної гуманітаристики, для чого необхідно привернути увагу фахівців до джерел та літератури, які вже стали на сьогодні раритетними, або й зовсім не були відомими в Україні широкому освітянському загалу, із тим, щоб не очікуючи державних програм включати їх до активу викладання предмета.

ПРИМІТКИ:

1. У цитатах збережено авторські орфографію та пунктуацію.
2. Джерела марковані знаком * доступні користувачам на сайті **diasporiana.org.ua**

3. Детальніше про національну ідентифікацію українців у діаспорі дивись у нашій роботі Т. Яровенко **«Симбіоз філології та історії як основа державотворчого змісту діаспорної гуманітаристики»**. – Конін – Ужгород – Перемишль – Херсон: Посвіт, 2023. – С. 133–136.: Poswit, 2023. P. 133–136. *Rozwój nowoczesnej edukacji i nauki – stan, problemy, perspektywy. Tom XI: Geneza i wartości badań w obszarze nauk społecznych* / [Red.: J. Grzesiak, I. Zymomrya, W. Ilnytskyj]. Konin – Użhorod – Chersoń

Перелік використаних джерел та література

1. *Антоненко Н. За духа нації. Леся Українка, життя й творчість. Краків: Українське Видавництво. Літературна бібліотека ч. 2, 1941. 68 с.
2. *Альманах Українського Народного Союзу. Речник 101-ий. Видавництво: Свобода, Парсипалі, Нью-Джерзі, 2014. 234 с. Almanac of the Ukrainian National Association Svoboda Press Parsippany New-Jersey.
3. *Білоус-Гарасевич Марія. Ми не розлучались з тобою, Україно. Вибране 1952–1998. Maria Bilous-Harasevych Selected Works 1952–1998. Graphe. 34–07 Caniff. Detroit. Michigan. U.S.A. 1988. 767 с.
4. *Бюлетень українського національного союзу в США. Bulletin of Ukrainian national state union in USA. Ч. 32 (травень-червень), 1959.
5. *Ващенко Г. Проект системи освіти в самостійній Україні. Мюнхен: Накладом Центрального Комітету Спілки Української Молоді (СУМ), 1957. 48 с.
6. *Ващенко Г. Виховання любови до Батьківщини (націоналізм і інтернаціоналізм) Лондон: Видання КК СУМ у Великій Британії, 1954. 40 с.

7. *Васькович Г. Шкільництво в Україні (1905–1920). Мюнхен: Український Вільний Університет, Серія: Скрипти: ч. 33. 1969, 226 с.
8. *Вісник української громади в Хорватії. Вуковар: Українська громада Республіки Хорватія, 2011. Ч. 14. 28 с.
9. Галів Олег. Єдиний надійний союзник України – діаспора – Ірина Ключковська. UPL: [https:// dyvys info/2018/04/03 – yedyunyj– nadijnyj – soyzyuk– Ukrainyj – diaspora – Iryna– Klyvhkovska](https://dyvysinfo/2018/04/03-yedyunyj-nadijnyj-soyzyuk-Ukrainyj-diaspora-Iryna-Klyvhkovska)
10. *Гнатюк О. Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність. К.: Український науковий інститут Гарвардського університету, 2005 / Ola Hnatiuk. *Pozegnanie z imperium: Ukrrainskie dyskusie o tozsamosci*. Lublin, 2003.
11. *Громадянка. Орган об'єднання українських жінок на еміграції. Редакційна передовиця РІВ. ч. 7–8, 1949.
12. *Грінченко Б. На беспросветном пути: об украинской школе. Київ: Вік, 1907. 101 с.
13. *Грінченко Б. Народні вчителі і вкраїнська школа. Київ: Друк. т-ва М.О. Гирич, 1906. 50 с.
14. *Донцов Д. Дві літератури нашої доби Торонто: Гомін України, 1958. 296 с.
15. *Донцов Д. Туга за героїчним. Ідеї та постаті літературної України. Лондон: Видання Спілки Української Молоді, 1953. 160 с.
16. Енциклопедія історії України. *Інститут історії України. Національна академія Наук України*. UPL: [http://resource history org.ua/cgi-bin/ein/ history](http://resourcehistory.org.ua/cgi-bin/ein/history)
17. Зміна стереотипів щодо сприйняття закордонного українства та його вплив на формування позитивного іміджу України (оглядова довідка за матеріалами преси, Інтернету та неопублікованих документів за 2017–2018 роки) ДЗК Випуск 2/4 НБУ імені Ярослава Мудрого, 2019. 16 с.

18. *Зеров М. До джерел. Історично-літературні та критичні статті. Краків: Українське Видавництво, 1943. 272 с.
19. *Зеров М. Лекції з історії української літератури. Оківл: Мозаїка, Канадський Інститут Українських Студій, 1977. 271 с.
20. *Здановська В. Дослідження української діаспори: здобутки і перспективні вектори. текст і граф. дані. UPL: [https:// nbuv.gov ua /node/34](https://nbuv.gov.ua/node/34) 32.
21. Коляска І. Освіта в радянській Україні, Торонто: Пітер Мартин Асс'єн, 1970. 246 с.
22. *Книш Ірена. Смолоскип у темряві. Наталія Кобринська й український жіночий рух. Вінніпег. 1957. 302 с.
23. *Кошелівець І. Панорама найновішої літератури в УРСР. Мюнхен: Сучасність, 1974. сканування і обробка tagas. 1994. 701 с.
24. *Кошелівець І. Сучасна література в УРСР. Мюнхен: Пролог, 1964. 379 с.
25. *Косач-Кривинюк О. Леся Українка: хронологія життя і творчості. Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук, 1970. 923 с.
26. *Нагорна Л. «Війна ідентичностей»: сценарії і ризики. *Політичний менеджмент*. № 2. 2007. С. 47–54.
27. *Одарченко Петро Олена Пчілка. *Нові Дні. Український універсальний журнал*. Рік XXXI жовтень. 1980. October. ч. 10 (368). С. 5–10.
28. *Одарченко Петро. Славна дочка українського народу. Олена Пчілка. *Нові Дні. Український універсальний журнал*. Рік XXXI жовтень. 1980. October. ч. 11 (369). С. 6–10.
29. *Одарченко Петро. Іван Франко і Леся Українка. *Українська літературна газета*. ч. 2 (20) лютий, 1957.
30. *Пастернак Євген. Доповідь «250-ліття української еміграції» 30 травня 1959 року у Ньб-Йорку. *Бюлетень УНДС Bulletin Ukrainian National Stait Unionin USA*. ч. 32 (травень-червень), 1959.

31. Російська агресія проти України: правда і вигадки, причини і наслідки / керівник проєкту, упоряд. і наук. редактор П. Гай-Нижник. К.: МП Леся, 2018. 435 с.
32. *Ряст О. (Симон Петлюра). Сучасна українська еміграція та її завдання. Щипіорно: Друкарня в Щипіорно, 1921. 89 с.
33. *Студзинський К. Зустріч Ольги Косачевої з Милитоном Бучинським 1872 року. *Наша культура. Науково-літературний місячник*. Головний редактор і видавець д-р Іван Огієнко. Рік II Львів, грудень 1936 р. книжка 12(20).
34. Соболев О.М. Духовно-культурні засади збереження національної ідентичності американських підлітків українського походження в освітніх закладах США: дис.. ... канд. педагог. наук: 13.00.01, Київ, 2021. 244 с.
35. *Українка Л. Твори. Т. 12 Статті. Нью-Йорк: Загальна ред. Бориса 35. Якубського. Видавництво Юрія Тищенка і Антона Білоуса, 1954. 260 с.
36. Українська діаспора. *Вікіпедія*. UPL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>

РОЗДІЛ V

Олена Пчілка: мати, письменниця, педагогиня. Її вплив на формування дітей і внуків творчими особистостями та українськими патріотами

УДК 929(092) Пчілка

Даряна Блохин
(м. Мюнхен, Німеччина)

ОЛЕНА ПЧІЛКА – АРИСТОКРАТКА УКРАЇНСЬКОГО ДУХУ, ПИСЬМЕННИЦЯ, ПЕДАГОГ

*«Діти – се найдорожчий скарб, се – наша надія,
се – молода Україна. Чи дитина виросте приятелем, чи
ворогом України, – се багато залежить від виховання»*

Олена Пчілка.

Анотація. В статті аналізуються різні напрямки творчості і талантів видатної української письменниці, громадської і політичної діячки, педагога – виховательки Матері шести дітей – Ольги Петрівни Драгоманової-Косач (Олени Пчілки).

Ключові слова: українська національна школа, сімейне виховання, національна свідомість, український фольклор, казки, національна культура, творчість, освіта, фемінізм, жінка, Олена Пчілка, Софія Русова.

Постановка проблеми. Серед заборонених видатних діячів української культурної еліти в радянські часи, визначне місце

посідає Ольга Петрівна Драгоманова-Косач, в особі якої поєднуються різні таланти: перша жінка академік, письменниця, громадська діячка, педагог, журналістка, етнограф, фольклористка, перекладачка, видавниця та визначна вихователька – Мати шести дітей. О. Пчілку називали дитячою письменницею, проте спектр її творчості – широчезний, напевно, важко вказати таку гуманітарну царину, де б Ольга не залишила сліду. Як писав Іван Огієнко, що вона: «Сама видатна письменниця свого часу». Дійсно, вона була талантом, а її донька Леся – генієм. Вважають, що діалектизмом саме Петро Косач прозвав свою дружину, яка була дуже активна, рухлива, як бджілка, дав їй літературний псевдонім – Олена Пчілка. Тривалий час її ім'я було заборонено, або нищівно критикувалося, її творів мало видавали, порівняно нещодавно стали вивчати і видавати ряд праць про О. Пчілку.

Текст статті. Народилася Олена Пчілка 29.06.1849 р. в містечку Гадяч на Полтавщині в родині небагатого поміщика, дворянина Петра Якимовича Драгоманова та Єлизавети Іванівни Цяцьки.

З розповідей її про місце свого дитинства, вона писала: «Була та гадяцька садиба на високій місцевості; річка Грунь і разом з водами Псла оточує великий острів з кучерявими вербами, а поза островом розстеляється зелена долина, поки не замикає її на обрії великий вічнозелений бір сосновий... Дивлячись з нашого вікна на все те поєднання гір, води і зеленощів, я завжди думала, що се чи не найкращий на всю Полтавщину краєвид, – а вона ж має так багато чудових куточків» [5].

Ольга походила зі славетного роду Драгоманових, відомого предка ще з часів гетьманщини, який був перекладачем із східних мов – тому називали драгоманом. Звідси й пішло прізвище. Предки її були на дипломатичній службі у Богдана Хмельницького. Дядько, декабрист Яків Драгоманов, помер на заслання у Сибіру. Батько її мав юридичну освіту, захоплювався літературою, писав вірші, оповідання, збирав народну творчість. У своїй юридичній практиці «держав руку «дрібноти», усяких

людей козацького роду». Він був високоосвіченою людиною, знав іноземні мови. У домі була бібліотека: багато книжок, різних журналів. У родині було 6 дітей: Михайло, Іван, Варвара, Ольга, Єлена, Олександр, яких виховувала Єлизавета Драгоманова.

З гордістю за своїх батьків Олена Пчілка говорила, що «в той темний, жорстокий час, коли повновладно панувало деспотичне право, в їхній сім'ї ні з кого не знущались, нікого не карали, і діти виростили, не бачили ніяких диких сцен розправи сильного з підвладним, а наставляло на добрий розум їх лише спокійне і лагідне слово» [2]. Ольга і Олена – різні імена. Але коли Ольга, пізніше, мешкала у Звягелі, україномовні мешканці називали її Оленою.

Початкову освіту діти здобули вдома. «Українська течія – се було наше природне оточення... Щодо пісень українських, – згадувала Олена Пчілка, – то не знаю, чи ще в якому панському домі співано їх так багато, як у нас». Мати мала гарний голос, знала безліч пісень і співала їх дітям. Пізніше до «книжної науки», діти продовжували вчитися у батька.

Дітям завжди прищеплювали любов до української мови, літератури. Батько любив дітей, а особливо Ольгу, яка була дуже рухливою і активною, не дарма придбала псевдонім від невсипущих трудівниць-бджіл, і згодом вона візьме псевдонім – Олена Пчілка. Рідна українська мова, пісня, обряди та звичаї створили атмосферу, в якій виховувалася українська патріотка Ольга Петрівна Драгоманова – Косач (Олена Пчілка) та її діти. Батьки прищепили їй любов до літератури, до української народної пісні, казки, обрядовості. Волинь з її природою, пам'ятками історичної минувшини, етнографією, фольклором, народними піснями, заповнили душу дівчини.

Коли Ользі виповнилося 10 років, помер її батько. На цей час припадає навчання Михайла в Київському університеті, і два роки після, він забрав Олену до Києва і влаштував її на навчання у зразковий пансіон шляхетних панянок. Тут навчання було

гарне, працювали досвідчені вчителі, навчали іноземних мов, і Олена вивчила досконало німецьку і французьку мови.

Перший твір Олени німецькою мовою справив велике враження на вчителя, який подав його до журналу. Це був початок творчої біографії Олени Пчілки. У 1866 р. закінчила Київський зразковий пансіон шляхетних дівчат, жила у брата Михайла Петровича Драгоманова (нар.1869 р.), який закінчив фізикоматематичний факультет Київського університету, а у 1891 р. поступив у Департамський університет (Тартуський), захистив дисертацію з фізики, був відомий вчений. У Тарту була жіноча гімназія, де він викладав математику. Захоплювався літературою (псевдонім його – Михайло Обачний), історією, був літературним критиком, фольклористом, фотографом та громадським діячем. Повернувшись на Україну, він і працював у Харківському університеті приват-доцентом фізики і метеорології.

Під впливом брата Михайла формувався світогляд Олени Драгоманової. У 1868р. 18-ти літня Олена вийшла заміж за Михайлового університетського товариша, чернігівця, Петра Антоновича Косача (старший за Ольгу на 7 років), який закінчив правничий факультет Київського університету. Влітку 1868 року родина Косачів переїздить до Волині у Звягіль (нині Новгород-Волинський), до місця роботи чоловіка. Згодом тут народився син Михайло, Лариса та Ольга.

Волинь захопила Олену Косач українською стихією, мовою, чарівною природою, українськими піснями, вишиванками, народними звичаями. Тут, вона займаючись етнографією, записувала пісні, народні звичаї, збирала зразки народних вишивок, вчила дітей вишивати; одягалася сама і дітей в український стрій. Сусіди дивувалися, що Косачеві діти розмовляють «по-мужицьки» і носять «мужицькі» вбрання.

25.02 1871 року Олена народила дочку Ларису, яка увійшла в українську та світову літературу як Леся Українка. У Лесі бачила

талант навчала її писати вірші рідною мовою та вчитися у класиків української та світової літератури. Діти знали іноземні мови, перш, як пішли до гімназії. Це мало великий успіх серед гімназистів. Леся у 9 років написала свій вірш «Надія», у 13–14 років друкувалася в журналі «Жіночий альманах». Загалом О. Пчілка виросила двох синів і чотирьох дочок: Михайло, Микола, Лариса, Ольга, Оксана, Ізидора. Всі діти отримали гарні освіти: Микола Косач – закінчив Київський політехнічний інститут, працював у Ковельському земстві, брав участь у революційному русі; Ольга – лікарка, літературознавець; Оксана – музикантка, викладачка французької мови; наймолодша – Ізидора – дипломований агроном, політв'язень сталінських таборів, потім жила на еміграції, в США [15].

Волинь багата етнографічним матеріалом, українськими звичаями, піснями, що дало можливість Олені Косач видати у 1876р. альбом «Український народний орнамент» (вишивки, ткацькі вироби, писанки). Альбом перевидавався 5 раз під псевдонімом Олена Пчілка. Олена вчила дівчат вишивати, і не тільки, вона науково пояснювала українські узори. Вона стала першою у дослідженні українського народного орнаменту – від пісень, звичаїв, вишиванок настінних малюнків.

О. Пчілка написала книжку для дітей «Годі, діточки, вам спати! Вірші, оповідання, казки, фольклорні записи». Зараз ця книжка перекладена в Україні і перевидана в серії Світовид. 272 с.

Діяльність Олени Пчілки.

Роки 1880–1890 були найактивнішим періодом діяльності Олени Пчілки. Незважаючи на те, що виховувала своїх дітей, вона була видатною діячкою в різних ділянках: культурної, педагогічної, громадської політичної, літературно-видавничої, етнографічної та фольклорної діяльності.

Слід відзначити, що її педагогічні праці співзвучні з ідеями визначної вченої-педагога Софії Русової. Так як у школах вчили дітей російською мовою, то Олена Пчілка навчала дітей вдома українською мовою. Вона бачила, що діти українських родин денаціоналізуються і цьому слід запобігти. Як писала С. Русова у праці «Нова школа» (Київ, 1917), що «сучасна школа не дає дітям освіти, бо суперечить усім вимогам педагогічної науки, всім потребам народного життя, вона калічить розум і душу дитини, відриває від родини і несвідомо кидає на розпутья, без усякого виховання, без повної освіти, і вона не відповідає національному, духовному складові українського народу, народ зневірився у ній, сій школі, й не дає їй такої вартості, яку мусить мати справді народна школа» [6, с. 185].

На початку 70-х років, Олена Пчілка серйозно зайнялася українською справою після поїздки до брата Михайла Драгоманова за кордон, де він перебував у науковому відрядженні (1872). Вона відвідала Флоренцію, Рим Помпеї, познайомилася із життям і культурою інших народів. Пообіцяла братові передати листи галичанам січовикам, які перебували у Відні. Зустріч з галичанами для неї стала більш зрозумілою. Вона познайомилась з Мелітоном Бучинським, Окуневським, Гриневичем, Білинським, які були найбільш національно активними галичанами. Всі ці зустрічі у свідомості Ольги сприяли остаточному утвердженню українського руху і правильність її обраного шляху служіння українському народові. Та працювати на цій ниві стало все більше небезпечним. У 1876 р. брата М. Драгоманова звільнили із роботи в університеті, практично було його вигнано із України. Ганебний Емський указ (1876), вимушена політична еміграція брата, заборона українського слова, заборона ввезення в російську імперію книг українською мовою, заборона друку українською мовою в освітньому та культурному просторі, навіть вистав та друку текстів нот, викликали у Олені Пчілці внутрішній протест, що назавжди поклав відбиток в душі про ставлення її до Росії, царату

та окремих російських літераторів і культурних діячів. Ольга бачила страшну хмару російщини, яка насувалася на Україну і закликала до боротьби з нею.

І як писав Іван Франко, що настав час: «Може, ніколи не було так грізно поставлено питання: чи жити, чи загинути нашій нації». Та Ольга Косач не покладає сил, разом з чоловіком, працюючи невтомно, щоб вижила українська наука, культура та освіта. Вона повністю солідаризується з думками І. Нечуя-Левицького, О. Кониського у викладених статтях: «Сучасне літературне прямування» та «Український націоналізм» у жорстокі часи, коли російський царизм перетворив Україну в колонію, а українців – в рабів, загнав народ в моральне закріпачення. У Олені Пчілці головним стали виступи проти холуйського запобігання українського лібералізму перед російською культурою, літературою, проти космополітизму, який її брат ще у 1873–1874 рр. протиставляв вузькому націоналізмові. Вона вважала облудою «найщасливішу» ідею, піднесену фальшивими устами загарбників обмосковлення, мужньо і відверто, коли всі говорили пошепки, вона єдина голосно дала оцінку В. Белінському, як україножеру, захиснику кривавого московського імперіалізму, підтверджену цитатою російського критика, який писав, що «уряд російський не порушив народне право, підбивши собі кримчаків і кавказців, оті банди розбійників..., які завдали стільки злого Росії, і тим образили її великість» і, що «російський уряд визволив Грузію і Вірменію від тиранії азійських деспотів». Україножерські традиції Белінського розквітали, і свідченням цього, після смерті Белінського, була гробова мовчанка з боку російської інтелігенції на Емський указ, «царя-освободителя» Олександра II. у 1876 року, завдяки якому, – як писав І. Франко, – «в числі мучеників, каторжників, кайданників, засуджених без суду адміністративним порядком, переслідуваних без цілі, без глузду, ми бачимо цілий один народ, що колись добровільно приєднався до Росії, що своїм поступленням розламав китайську стіну, якою вона

перед тим, була відгороджена від решти світу, втягнув її в канцер європейських держав та живе суперництво європейської політики, народ, що працею своїх найчільніших синів допоміг дуже багато, найбільше з усіх посторонніх до її європеїзації, народ що ніякою спеціальною провиною, ніяким злочином не дав причин до такого тяжкого засуду, який упав на нього у 1876 р.» (Цитую за В. Беззубом. «Зірка українського відродження»).

На початку XX ст. відкривали пам'ятник І. Котляревському в Полтаві. Напередодні свята прийшов указ заборонити виступи українською мовою, що викликало розгубленість серед промовців, а деякі відмовилися від виступів, галичани (як іноземці) виступали українською мовою, всі інші – російською. Як писав Д. Донцов, що Олена Пчілка знехтувала наказом, і виступала українською мовою. Представники влади були так налякані, що навіть не зупиняли її. О. Пчілка була єдиною жінкою, що пішла на моральну відвагу, незважаючи на те, що на офіційних святах було заборонено виступати українською мовою, і це сприймалося як протест проти національного гніту царської Росії. Боротьбу за українську мову вона вела все життя. У січні 1905 р. О. Пчілка у складі представницької делегації поїхала до Петербургу, вимагаючи на перемовинах з царським прем'єром графом Сергієм Вітте у Санкт-Петербурзі відміну закону заборони українського друку і української мови у школах [9]. Комітет міністрів на чолі Вітте сам зрозумів, що заборона українського слова утруднює розпорядження корисних відомостей серед української людності, отже, приносить шкоду. Комітет звернувся до університетів Києва, Харкова, до Петербурзької Академії наук у цій справі. Висновок вчених був однозначний: українське населення повинно мати таке право, як і російське, говорити публічно і друкувати рідною мовою. Цей висновок мав історичне значення у відновленні прав української мови, оскільки українська мова – самобутня і окремішня від російської, «що її ніхто не придумав, вона існує віковічно, як і великоруська. І забороняти українцям, і не давати

їм змоги розвивати своє письменство, освіту й науку не тільки несправедливо, але й для самого народу руського і Російської держави шкідливо» – писав М. Грушевський. Відміна і заборона друку пожвавила громадсько-політичну, публіцистичну та літературну працю О. Пчілки, направлену проти російського шовінізму.

Олена Пчілка – педагог.

«Діти – се наш дорогий скарб, се наша надія, се – молоді Україна. Чи дитина виросте приятелем, чи ворогом України, – се багато залежить від виховання» (О. Пчілка).

О. Пчілка розуміла, що головне завдання перед школою в цей час – це виховання дітей в національному дусі. Будучи щирою українкою, вона виховувала своїх дітей в любові до всього українського. Свій педагогічний талант вона проявила у вихованні власних дітей: Михайла, Лесі, Ольги, Оксани, Миколи, Ісидори. Вона створила для дітей затишний український світ, захистивши дітей від зрусіфікованих на той час шкіл. О. Пчілка була впевнена, що зрусіфікована школа зведе нанівець виховання в національному дусі. Тому вона вирішила сама дати початкову освіту своїм дітям вдома. Як писала Ольга Петрівна в автобіографії: «Мені тоді здавалось, що школа зараз же зруйнує моє змагання виховати дітей в українській мові. Це був даремний страх, бо я побачила, що коли діти добре вправлені в українській мові, тоді школа цієї мови не зруйнує» [5, с. 143].

Виховуючи у дітей любов до рідної мови, пошани до українських звичаїв, вона відчинила двері дітям у народний світ: діти бачили чудову волинську природу, гралися у хованки у монастирській будівлі Луцьку, яка надихала велич і дух старовини; різні казки викликали у дітей міфологічні уяви, і це запало глибоко в душу дітей. Збираючи різні старовинні вишивки, вчила шити дівчаток, сама носила український одяг, і дітей так одягала, що

видно із фотографій. А разом з тим виховала у дітей велику спрагу до знань. Діти вчили не тільки українську мову, але й іноземні мови, які пригодилися в майбутньому житті і праці. Діти читали зарубіжну літературу та знайомилися із культурою інших народів. Уже із самого дитинства Ольга Петрівна намагалася виховувати дітей у справедливості, ніколи не наказувала. Наймолодша донька, Ісидора Косач-Борисова, писала: «Олена Пчілка була ворогом муштрування дітей, надуживання дорослих примусом, наказом з своїх дітей чогось (рідної чи чужої мови тощо), та ставила великі вимоги, а водночас у стосунках з дітьми, говорячи, що така суворість дорослих з дітьми «пригашає» дух. Так, Олена Пчілка уміла сполучати у відносинах з членами своєї родини ніжність, жартівливість із пестощами із неухильним виконанням обов'язків, то ставила великі вимоги, а водночас за різні дитячі пустощі й провини не карала» [5, с. 27–28]. Це була перша материнська школа, основи якої були закладені О. Пчілкою. На це звернув увагу М. Грушевський, І. Франко, В. Гнатюк. Так, редакція «Літературно-наукового Вісника» до 25-ліття діяльності Олени Пчілки наголосила: «Ви дали Україні перший приклад освіченої сім'ї, в якій плекається рідна українська мова і українська літературна традиція в найкращому розумінні цього слова».

А.Л. Старицька-Черняхівська, порівнюючи себе та інших однолітків з Михасем і Лесею, які навчалися в гімназії згадує: «...вони були далеко серйозніші і освіченіші за нас. Одрізнялися вони від нас і мовою, і одежею. Балакали ми по-українськи, але се уже була якась мішанина з російщиною, що затопляла нас у гімназії. Леся і Михайло балакали добірною мовою, бо вони вчилися на ній, щож до одежі, то тут вони відрізнялися від нас, скільки пам'ятаю Лесю та Михайла, все пам'ятаю їх у гарному, доброму українському вбранні: Михайла в сірій чумарці, Лесю – в спенсері, у вишиваній сорочці, біла голівка гладенько перев'язана стьождкою...» [5, с. 143]. Як писав М. Драй-Хмара, що Леся «вийшла серйознішою і освіченішою від багатьох дітей свого

часу. Надзвичайно важливим є те, що навчання провадилося рідною українською мовою, завдяки чому дитина не відірвалася від національного ґрунту. Не можна не вбачати в цьому великого виховного таланту її матері, що весь час стежила за освітою дітей по-українськи (бо жодного українського підручника тоді не було). Все ж таки Лесина мати, жінка високо інтелігентна, і глибоко переконана українка, переборола усі труднощі й добилася того, що її діти здобули солідну освіту» [9, с. 9].

Завдяки заходам Ольги Петрівни її донька Леся стала славетною поетесою. Про це писала і сама Ольга Петрівна в листі до Омеляна Огоновського: «В дітей мені хотілося перелити свою душу й думку, – із певністю можу сказати, що мені це вдалося. Не знаю, чи стала б Леся й Михайло українськими літераторами, коли б не я? Може б стали, але хутчій, що ні... Від батька вони не могли б навчитися української мови, бо він нею не вмів говорити. Власне я «наважила» й завше оточувала дітей такими обставинами, щоб українська мова була їм найближчою, – щоб вони змалку пізнавали її якнайбільше. Життя зо мною та посеред волинського люду сприяло тому» [10, с. 127]. Дійсно, батько дітей не знав української мови, але очевидно любив мову і не втручався у виховання дітей, він любив свою Дружину і навіть писав українською мовою такі чудові слова: «Моя Оля, моя Зоре, я за тебе кинусь в море...».

Домашнє виховання і навчання чи не були ідеєю для двох українських педагогів Олени Пчілки і Софії Русової, яка першою заклала основи дитячих садочків. С. Русова нагадувала, що виховання повинно бути «рідномовне», і починаючи із сім'ї, а далі продовжуватися у рідній школі, бо рідне слово – мова якого є джерелом національного світобачення, є відображення дійсності та її художнього образного мислення. Проте, на жаль, як пише С. Русова: «школи і родинне життя (за часів царизму і заборони української мови) були такі протилежні, що дитина ніби через безодню плигала з свого оточення в цілком чужу школу, де все

їй було незрозуміле: й мова, й відносини, й наука. На все рідне, що зосталося по той бік безодні клалося темне тавро – до нього ставилися в офіційній школі з презирством» [11, с. 39]. Не забувала вона погляди на виховання дітей у дитячих садках... Софії Русової, з якою познайомилася в Києві.

І все це враховувала О. Пчілка при вихованні дітей. Софія Русова розуміла, що містком від родини до школи повинен бути український дитячий садок, де навчають дітей українського слова, як писала С. Русова: «заговоріть до дитини рідною мовою, бо чужі слова є порожніми окликами, пролунають, не збудивши уяви в її думках» [6, с. 185]. І далі вона пише: «І доля, і щастя нашого народу, залежить від того як ми переведемо в життя дороге велике гасло: Вільна національна школа для виховання вільної свідомої, дружньої нації» (там само). Але в школах дітей вчили російською мовою і Русова застерігала: «Така школа вела націю до морального занепаду, до загального хуліганства в різноманітних видах... вона зневажала душу народу» [7, с. 294]. Все це враховувала Олена Пчілка при вихованні своїх дітей: домашнє виховання і навчання було ідеєю для двох наших педагогів О. Пчілки та С. Русової.

О. Пчілка читає дітям казки із томів праць Павла Чубинського, сербські народні думи та пісні у перекладах Михайла Старицького, міфи стародавніх греків, твори Т. Шевченка, П. Куліша, М. Вовчка та ін. Це в той час, коли жодної української книжки не було. Вона писала пісні, драматичні твори, створивши дома театр для дітей, які ставили на сцені свого театру, написані О. Пчілкою п'єси, казки, співали українських пісень, запрошували і на свої виступи волинських жінок, які наспівували свої пісні.

Діти любили свою Маму, Ольгу Петрівну, як свідчить донька Ольга Косач-Кривенюк, що діти Олени Петрівни «...обожнювали її в дитинстві, ціле своє життя любили і шанували. Леся і Михайлик любили її і були під впливом чи не найбільше за всіх. Нам у дитинстві здавалося кращої, добрішої, розумнішої за маму на світі жінки немає» [7].

Із листування Лесі із мамою видно, що мама мала значний вплив на діяльність Лесі, між ними були щирі і дружні взаємини: Леся розповідає мамі про своє життя, про радість і горе, про свої творчі задуми, про літературне і громадське життя. Мати разом з донькою боролася із хворобою Лесі, психологічно підтримувала її страшні болі. Перед смертю Леся продиктувала матері зміст поеми, що збиралася написати.

У молодому віці Лесі були і деякі розходження у політичних поглядах з мамою, але це нормально, все треба пережити, випробувати, щоб самій Лесі вибрати правильний шлях. Леся була під впливом І. Франка були пошуки політичних шляхів, так вона пробувала зрозуміти марксизм, поки не усвідомила його суть, і це є нормально. Хоча цим скористалися радянські вчені і писали різні наклепи на обох.

У перших творах Лесі можна помітити, який вплив літературної творчості Олени Пчілки. Твір О. Пчілки «Юдіта», безперечно мав вплив на Лесину поему «Самсон». Пізніше Леся знаходить свій шлях до світової літератури, як французької, так і німецької, що мали вплив на написання геніальних неоромантичних українських творів, які заслуговують правдивого місця в світовій літературі. Та, на жаль, при такій тодішній країні, яка не дала можливості творам Лесі увійти до складу європейської літератури, надіюся, що все ще буде, головне, щоб Україна стала на шлях європейської Держави.

У 1887 р. у Львові разом з письменницею Наталею Кобринською видавали альманах «Перший вінок» – тематика була різна. Це був перший феміністичний журнал куди увійшли твори жіночої тематики Лесі Українки, Олени Пчілки, Ганни Барвінок, Уляни Кравченко та інші.

Навесні 1879 року Ольга Косач з дітьми приїхала в Луцьк до чоловіка, якого перевели (понижили) на посаду голови Луцько-Дубенського з'їзду мирових посередників, через українофільство

та зустріч родини Косачів з Михайлом Драгомановим на Всесвітній виставці у Парижі [6].

У Луцьку вона вступила в драматичне товариство, а гроші, зібрані від спектаклів, запропонувала використати для придбання українських книг для клубної бібліотеки «Про легенди й пісні». О. Пчілка була меценаткою, вона за власні гроші видавала журнали, купувала книжки для дітей і для школи, перекладала твори світової літератури.

Ольга Петрівна відкрила своїм дітям красу української мови, природи, рідної пісні, поезії Т. Шевченка, знайомила з світовою літературою і культурою. І в цьому велика заслуга Олени Пчілки, як педагога, Матері.

Олена Пчілка – етнографка і фолькористка.

Великі заслуги Олени Пчілки в ділянці дослідження українського фольклору та етнографії. Олена Пчілка записує пісні, народні перекази, збирає етнографічні матеріали і науково їх досліджує. Зібрані пісні вона відсилає М. Лисенку, працює над розвідкою «Вислід про колядки волинські». Олена Пчілка після подорожей Новоград-Волинським повітом, збирає матеріал і працює над науковою працею, і згодом видає книжечку «Український народний орнамент» (Київ, 1876) із 23 кольоровими замальовками писанок під авторством – Олена Пчілка, і отримує високу оцінку фахівців. Олена Пчілка здобула славу першої мисткині української вишивки та цього виду народного мистецтва в Україні. Зараз відновлено схеми та описи альбому. Вона збирала українські орнаменти узорів, вишивок і видала книжку «Українські узори» (1912 і 1927), «Українське селянське малювання на стінах» та інше.). Праця «Українські узори» здобула високу оцінку не тільки в Україні, але й серед видатних західноєвропейських вчених. У Парижі один французький професор так захопився цією працею, що прочитав про неї цикл лекцій.

Багато інших етнографічних та фольклорних матеріалів, зібраних Оленою Пчілкою, використали українські вчені у своїх працях. Книга декілька разів перевидавалася і мала велику популярність у покупців. Як писав до О. Пчілки І Франко: «Може у Вас десь завалявся один екземпляр альбому, то вишліть мені». Багато інших етнографічних та фольклорних матеріалів, зібраних О. Пчілкою використали українські вчені у своїх працях. Вона вчила своїх дітей вишивати та одягалася сама і дітей в український стрій. Вона була модною стильною дизайнеркою, поєднувала українську вишивку з модною тоді зачіскою, що видно із її та Лесених фотографій. Сусіди дивувалися, що Косачеві діти розмовляють «по-мужицьки» та носять «мужицькі» вбрання.

У 1903 році Олена Пчілка на сторінках журналу «Київська старовина», видрукувала ще одну працю про «Українські колядки та щедрівки» та «Українські народні легенди останнього часу». Олена Пчілка писала свої художні твори, казки, вірші, оповідання для дітей. Так, у творі «Малий музикант» про Моцарта, вона описала в популярній формі дитинство геніального композитора, як він добивався успіху у музиці: він міг грати сонату на клавіатурі, закритій хустиною. Цим вона стверджувала про людську гідність і про те, що дитина не може бути іграшкою, а є повнокровною індивідуальністю. Малий Моцарт їздив з батьком в усі країни, і своєю геніальністю музиканта привернув увагу самого короля і його товариств.

Літературна та видавнича діяльність Олени Пчілки.

Роки 1880–1890 були періодом найактивнішої літературно-видавничої діяльності та дальшого розквіту художньої та наукової творчості.

О. Пчілка займається видавничою діяльністю, початком якої були «Співомовки Руданського» (1880), і не покидає видавничої справи до смерті, через рік вийшла збірка «Українським дітям»

із своїми перекладами деяких творів (1881). У 1882 р. вийшла «Збірка власних віршів і перекладів» О. Пчілки. З 1883 року почала друкувати вірші та оповідання у львівському журналі «Зоря», першою була збірка поезій «Думки-мережанки» (1886). Одночасно брала діяльну участь в Українському жіночому русі; в 1887 році разом з Наталею Кобринською та І. Франком було опубліковано та видано у Львові – альманах «Перший вінок», в якому були і її поезії і оповідання.

Писала Олена Пчілка п'єси – її перу належить водевіль «Суджена – не огуджена!», комедія «Світова річ», написана на прохання М. Старицького. П'єса не раз зачаровувала глядачів образами, відтвореними на сцені М. Кропивницьким, П. Саксаганським, М. Заньковецькою.

До найкращих творів Олени Пчілки належать: «Товаришки» (1887) «Світло добра і любові» (1888), «Соловийовий спів» (1889) «За правдою» (1889), «Артишоки» (1907, «Півтора оселедця» (1908), «Суджена – не огуджена» (п'єса, (1801), «Світова річ» (п'єса, 1908) та інші. Написала О. Пчілка низку публіцистичних, літературно-критичних статей і спогадів: «Михайло Старицький» (1904), «Марко Кропивницький яко артист і автор» (1910), «Євген Гребінка і його час» (1912), «Микола Лисенко» (1913), «Спогади про Михайла Драгоманова» (1926), «Автобіографія» (1930), збірка творів «Оповідання», I–III. (1907, 1909, 1911) та ін.

У 1890 роках О. Пчілка жила в Києві на Маріїнсько-Благовіщенській вулиці, 97 [7]. Нове століття було трагічним для Олени Пчілки: помер на 34 році життя її син Михайло (1903), чоловік (1909), Леся (1913); відійшли у інший світ найближчі її друзі: М. Старицький (1904), М. Лисенко (1912).

Після смерті Лесі, Олена Пчілка переїжджає із Києва до Гадяча (1914), бо редакцію журналу «Рідного краю» та додаток «Молода Україна» (з 1906–1914) було закрито, але друкувала у київських друкарнях.

Пчілка працює у «Газеті Гадяцького Земства», де друкує свої праці, а потім стає редактором з 1917–1919 рр. і видає газету українською мовою.

Олена Пчілка знала 5 мов, і слід відзначити її працю в області перекладу. В останні роки життя чимало перекладала і переспівувала праці світових класиків: Овідія, Адама Міцкевича, Йоганна Гьоте, Ганса Крістіана Андерсена, Віктора Гюго, а також публічні і літературно-критичні статті та спогади про своїх друзів та родичів: «М.С. Старицький» (1904), «Марко Кропивницький як артист і автор» (1910), «Микола Лисенко» (1913), «Спогади про Михайла Драгоманова» (1926) та інших діячів української культури.

Крім численних поезій, казок, оповідань, вона написала для дітей багато п'єс. Пише «Дві п'єси для дитячого театру»: «Весняний ранок Тарасовий», «Казка зеленого гаю»; «Скарб»; опера «Дві чарівниці» (1917); « Щасливий день Тарасика» (1920), «Мир миром» (1921), «Киселик» (1921), «Кобзареві діти», «Без'язикий», «Боротьба» та ін; серед кращих казок: «Сосонка», «Снігур та Щоглик», «Метелик», «Івасик», «Збентежина вечерея», «Дивна хатка», «Гарбузова родина», «З гринджолями» та ін.

Національно-Визвольна Революція вдихнула нові сили письменниці. Всі сили вона віддає національному вихованню молоді: відвідує школи, організовує вечори до пам'яті Т. Шевченка, організовує демонстрації тощо. Вона продовжує видавати журнал «Рідний край» своїм коштом.

Вона писала з надією, що «...становище таки покращає; мабуть читачі боялися передплачувати журнал, бо були такі, що прохали пересилати їм журнал на чуже ім'я, боячись репресій на службі за передплату українського журналу. Боляче було і матеріально, і морально, але не хватало сили справу кинути й видання припинити» [10]. У грудні 1918 р., з приходом Української Центральної Ради, відбулося урочисте свято, присвоєне місцевій чоловічій гімназії імені Михайла Драгоманова,

на якому О. Пчілка виступила, і не боялася більшовицької влади.

У 1920 році, за більшовиків, під час святкування дня народження Тараса Шевченка у Гадяцькій гімназії, Олена Пчілка огорнула погруддя поета синьо-жовтим стягом. І коли розлючений комісар Крамаренко зірвав прапор, народ обурено скандував: «Ганьба Крамаренкові!». Переповнена зала дружно підтримала її [9].

За антибільшовицькі виступи О. Пчілку женуть на допит. Як говорив автор книги «Леся Українка» літературознавець Костенко, що очевидець, який знав письменницю, будучи ще живим, розповідав йому, як пожили нашу письменницю гнали курним шляхом, прив'язавши її до коня чекіста... Чим це не «татарщина»? Вона була заарештована. Але за проханням одного із очевидців, якому вона дала адресу, щоб він пішов до комісара – боротьбіста Мусієнка, який втрутився у цю справу, і її було звільнено з умовою виїзду із Гадяча. Приїхала її донька Ісидора Петрівна і забрала маму до Могилева – Подільського, де жила до 1924 р. У 1924 р. О. Пчілка знову переїздить до Києва, працює в етнографічній науковій комісії ВУАН, друкується. Всеукраїнська Академія Наук виклопотала від уряду для неї персональну пенсію. У 1925 році за вагомі наукові праці в галузі етнографії і фольклористики її обрали у члени кореспонденти ВУАН [11].

Восени 1929 р., коли по всій Україні прокотилася хвиля арештів у зв'язку з процесом СБУ, – згадував Одарченко, – тоді до 80-ти річної письменниці, розбитої паралічем, прийшли агенти ГПУ з ордером на «право обыска и ареста». Вона не могла ні встати, ні «слідовать» за ними, її залишили. Олена Пчілка ще встигла надиктувати Теофану Черкаському, представнику харківського видавництва «Рух», (1936р. він був заарештований і розстріляний Д. Б.), у Києві свою біографію, яка разом із її оповіданнями побачила світ за її життя.

4 жовтня 1930 р. перестало битися серце визначної громадської діячки, письменниці, вченої, педагога. Донька її, Ізидора

Петрівна, бачила іронічну посмішку на лиці мертвої матері. Поховано її на Байковому цвинтарі в Києві поруч чоловіка, сина Михайла та доньки Лесі Українки. Грушевський кинув грудку землі і сказав: «Споживай з миром».

Національні і соціальні мотиви становили основний зміст творів Олени Пчілки, в яких вона виступала проти денаціоналізації, русифікації, проти національного і політичного гніту, проти чужої школи з її бездушністю та формалізмом, показувала, як національно свідома українська молодь в добу глухої реакції шукала шляхів до визволення свого народу.

Вшанування пам'яті Олени Пчілки в Незалежній Україні.

Олена Пчілка високо поцінована в Незалежній Україні. На честь Олени Пчілки названо: Волинську обл. наукову бібліотеку імені Олени Пчілки у м. Луцьку та бібліотеку імені Олени Пчілки для дітей у Києві. У 1991 році редакція видавництва «Веселка» заснувала Літературно-мистецьку премію імені Олени Пчілки, а у 1993 р. – названа вулиця Олени Пчілки у Києві. У 2011 – в Луцьку біля обласної наукової бібліотеки імені Олени Пчілки відкрито перший в Україні пам'ятник Олені Пчілці» [12]. Автор погруддя Микола Обезюк, який є автором пам'ятника Лесі Українці в Луцьку та Новограді-Волинському. Пам'ятник споруджено на кошти волинян, а 26 –й Курінь УПУ носить ім'я Олени Пчілки. 2015 – вулицю в АНДР району міста Дніпра – вулиця Олени Пчілки. На честь Олени в Гадячі встановлено пам'ятну дошку в Урочищі Зелений Гай, де мешкала родина Драгоманових.

2024 р. Україна відзначає 175-річчя від Дня народження Ольги Петрівни Косач (Олени Пчілки). Серед інших визначних українських діячів, Олена Пчілка вшановується на державному рівні. Завдяки голові Звягельської міської територіальної

громади за рішенням сесії Міської ради від 6.03. 2023 р., № 960 про оголошення 2024 року роком Олени Пчілки.

За розвиток української літератури, культурно-освітнього та суспільно-політичного життя України, Розроблена Програма заходів з нагоди відзначення 175-ліття від Дня народження Олени Пчілки на державному рівні. Цю пропозицію підтримала Верховна Рада України і внесла до Постанови ВРУ від 21.12.2023 року № 3536 – IX «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2024–2025 р.р.

Було б добре, якщо б у Києві відновили будинок, який зберігся на київській Лук'янівці, де провела останні дні Олена Пчілка, там є меморіальна дошка на цьому будинку. Але чи ще устояла від ганебних обстрілів московськими загарбниками?

Висновки. Нехай ця скромна стаття пригадає всім українцям, ким була Олена Пчілка. Нехай пам'ять про неї буде вічною.

Перелік використаних джерел та літератури

1. Аврахов Г. Олена Пчілка: Барви особистості і феномен духу. *Дзвін*. 1993. № 10–12. С. 140–144.
2. Блохин Дарина. Роль Софії Русової і Олени Пчілки у відродженні української національної педагогіки // Науковий Збірник Міжнародної наукової конференції: Леся Українка в діаспорному літературознавстві: німецько-українські зв'язки. № 11. Мюнхен (НУНО). 363 с. Стат. с. 271–288.
3. Драй-Хмара: Леся Українка. Життя і творчість. Київ. ДВУ, 1926. КС. 9.
4. Косач-Борисова Ізидора. Спогади про Олену Пчілку: барви особистості і феномен духу. *Дзвін*. 1993. № 10–12. С. 140–144.
5. Одарченко П. Мати Лесі Українки // Косач-Кревенюк Ольга. Леся Українка: Хронологія життя і творчості. Нью Йорк. Вид.: «Гомін України». 1970. 923 с.

6. Одарченко П. Українська література. Збірник статей. Київ: Смолоскип, 1995. 407 с. Ф.8.
7. Пчілка Ольга Драгоманова-Косач. Упорядник і передмова. В. Архипа. Київ: МАУП, 2006. 351 с. (Бібліографічний покажчик українознавства).
8. Пчілка Олена. Праця виховальна. Доповідь 16.06. 1917. ІЛ. Ф. 28.
9. Русова О. Нова школа. Київ, 1917.
10. Стасюк Г. Династія письменників як літературознавча проблема: феномен роду Драгоманових – Косачів. *Дивослово*. № 9. С. 51–56.
11. Хоружий Юрій. Шляхетні українки. Олена Пчілка. Київ: Видавництво Олени Теліги. 2004. 204 с.
12. Життя та творчість Олени Пчілки. URL: dyvys-info /2023/10/04/hto-take-olena-pchilka, та osvita. ua /school/ biografie/ 91004 (дата звернення: 02.03.2024).

УДК 82–6Косач:929 Пчілка

Ганна Гаджилова
(м. Київ)

*...листи теж якось дають от[д]ух серцю і відпочивок душі,
бо дають можливість коли не розговорити сум, то хоч розпи-
сати його трохи.*

Лист Михайла Косача до
Ольги Косач (матері), 12.03.[18]99.

ОБРАЗ ОЛЬГИ ДРАГОМАНОВОЇ-КОСАЧ (ОЛЕНИ ПЧІЛКИ) В ЕПІСТОЛЯРНОМУ НАРАТИВІ МИХАЙЛА І ЛАРИСИ КОСАЧІВ

Анотація. У статті на матеріалі листування доводиться, що старші Косачі горнулись одне до одного і до мами, були небайдужими до проблем рідних людей, у їхніх стосунках панували любов, дружба, взаємодопомога, культивувались сімейні цінності і патріотизм, що було передусім заслугою Олени Пчілки. Якщо мама іноді проявляла авторитаризм, сердилась за щось на дітей, то Леся і Михайло брали провину на себе, аби не загострювати конфлікт і не ображати та не засмучувати найріднішу людину, що теж є результатом материнського виховання.

Ключові слова: епістолярій, духовність, любов, небайдужість, творчість, патріотизм, авторитаризм, неконфліктність, сімейні цінності.

Постановка проблеми. Постать Олени Пчілки є неоднозначною... Творча, непересічна особистість, матір і вчитель шістьох дітей, письменниця, збирачка фольклору, видавець, громадська діячка... Родина Косачів мала у власності кілька чималих земельних ділянок, усьому цьому господарству треба було давати раду... Енергійна, діяльна (Леся в одному з листів висловлює побоювання, що мама на дачі щось розпочне

будувати...). Приймала гостей, живучи у Звягелі. Збирала і видала зразки місцевої вишивки. Згодом, у Колодяжному, у Гадячі, приймала друзів і однодумців улітку цілими родинами, якими треба було опікуватись. Була організатором світського життя тодішнього Києва, чаювань, вистав, влаштовувала вечори Старої громади у Київській квартирі на Саксаганського. Видавала разом з Кобринською альманах «Перший вінок». Вчила, не тільки як мама, а і як педагог, своїх шістьох дітей... Нелегко було, вочевидь, все це поєднувати. Звідси, частково, авторитарні, залізні нотки в характері. Оскільки було бажання і була внутрішня потреба все це охопити. Нам, сучасним жінкам, які мають родини, мають одного чи двох дітей (навіть не шістьох, як було в Олені Пчілці), і прагнуть професійної реалізації, відомо, наскільки складно все це поєднувати.

Мета дослідження. Листування... Вражає найбільше те, що зберегли адресати-Косачі переважну більшість листів одне одного, вони трепетно збирали свій родинний архів, зберегла і Олена Пчілка листи своїх дітей. Аналіз епістолярію старших дітей Олені Пчілки дозволить частково окреслити і оцінити образ «милої та любої мамочки», розібратись, як старші Косачі ставились до мами і одне до одного, адже це є безпосереднім результатом материнського виховання.

З одного боку, авторитарна мама, трохи не до деспотичності, а з іншого – таке ставлення означає її небайдужість до власних дітей, турботу про них.

Старець Паїсій Святогорець у своїй праці «Сімейне життя» наставляє: «Батьки повинні робити те саме, що робить добрий садівник, коли саджає маленьке деревце... Садівник ніжно, м'якою мотузочкою прив'язує деревце до кілочка, щоб воно не викривилось і не зіпсувалось, коли вітер буде хилити його праворуч або ліворуч. Потім садівник робить для деревця огорожу, поливає його, піклується про нього, береже його від кіз – доки в деревця не підростуть гілки... А ось коли його гілки підростуть,

садівник прибирає огорожу, а дерево починає приносити плоди, і під його тінню можуть відпочивати і кози, і вівці, і люди» [3, с. 119]. Олена Пчілка подібно викохувала своїх малих дітей, але вчасно не змогла «відв'язати» їх... Змалечку опікуючись ними, їй, як кожній мамі, складно було усвідомити, що вже діти виросли і життєвоважливі, власні рішення приймають без неї... Але її авторитаризм аж ніяк не вплинув на любов дітей до неї... Не змалив тої любові... І це теж, вочевидь, частково результат її виховання... Частково генетичний фактор... Частково інтелект... Де також не обійшлося без мами. Оскільки 40–60 відсотків інтелекту, як стверджують вчені, дитині передається від матері. Решта – результат впливу оточення і виховання. «Те, що рятує дітей і робить їх добрими – це поведінка батьків в родинному колі» – стверджує ще один грецький Святий подвижник Порфирій Кавсокалівіт [4, с. 259].

Передусім хочеться звернути увагу на форми звертання і прощання старших дітей до мами. Лесине, найчастіше вживане «люба мамочко!», «Любі мої мама і папа!» [5, 9], «мамочко», «мамочко-голубочко». Закінчує листи: «цілую тебе міцно, моя мамочко», «ну, бувай здорова, мамочко моя, цілую тебе», просить писати «яке трошки довше слово», ніж листівку ... і обов'язково підпис – «твоя Леся». Михайло звертається: «милая Мама!» (найчастіше вживається, і саме цю форму звертання винесла в назву своєї статті Світлана Кочерга [2], яка доволі повно і об'єктивно висвітлює цю тему) «милії Мама і Папа!», «мила та любя Мамочко!» [1, с. 373], «люба мамочко». Звернімо увагу, Мамочко, Мамо часто пише Михайло з великої літери, що означає величезну повагу до батьків. Михайло підписує «твій Міша». Вони ідентифікують себе як одне ціле. Іноді, в листі до батьків, пише «ваш Міша». Листи до обох батьків, до мами і до Лесі підписує «ваш Міша», листи до Лілі – «твій брат Міша». Вони – мамині і одне одного. Велика дружня, любляча родина, незважаючи ні на що. Чи це не материнська заслуга?

Михайло пише мамі з Дерпта 1896 р.: « як би тут добре і хороше не було, і все гаразд не велося, а без твого листа, без звістки від тебе і сумно, і темно, і невесело» [1, с. 338].

Після одноденного арешту і ночівлі «в участку» у листі від 6 лютого 1907 р., Леся просить: «Пиши, мамочко, хоч коротко, як ти маєшся, а то сумно, як довго нема листів, – «по нинішнім временам» всякого можна боятись. Погано, що ми тепер по всій Україні розтикані, було б охотніше вкупі» [5, с. 177].

У листі до мами і сестри з Телаві 1909 р. Леся зізнається: «...мені найприкрішою була б власне моральна розлука з вами, себто, коли б я не могла вже й на просторах сих ділити з вами добро і лихо. От тому я сама подаю приклад писання по щирості і на сей раз пишу все, як єсть, хоча, певне, вас воно може засмутити» [5, с. 275] (йдеться про невтішний на той час стан її здоров'я). Розрив із родиною – це найболючіше, що могло статися з нею: «Я часто думаю з турботою про вас» – зізнається мамі, картаючи її за мовчання і вимагаючи від неї відповіді про її і татове здоров'я [6, с. 128]. Леся переживає, коли мама не пише. Після смерті брата, коли всі почуття були ще довго загострені, у листі від 18.01.1904 з Тбілісі пояснює мамі свій стан і своє чергове прохання НЕ мовчати: «Не бійся, любя мамочко, вразити мене листами. Адже сей твій лист нічим мене не вразив, а як і є в ньому смуток, так все одно ж він є в мене і без листів; та без листів ще більший» [5, с. 98].

Дуже сильний удар для Лесі і мами – смерть Михайла. Леся звіряє мамі свої почуття: «Ох, мамочко, не мучмо себе нічим, бо єсть тільки одно лихо на світі – то смерть, досить уже її самої для муки!! Так, ти правду кажеш, нам треба горнутись до купи, нам треба помагати [один] одному, усім нам, що любили його... Я боюся за тебе. Гляди себе, дорогая!» [5, с. 9]. Сильно переживає за маму, турбується про неї.

Мама дарувала свою любов дітям. Приїхавши з Дерпта і відсвяткувавши Різдво 1893 року, Михайло пише, як завжди, щирого листа мамі, в якому зізнається: «...ніде я себе таким

щасливим не почував, як тепера... Стільки кохання, як твоє та Шурине, стільки ласки і любові, аж занадто для того, щоб зробити мене щасливим. Зрушений до глибини душі, виїздив я з Колодяжного... Усього пережитого за це Різдво надовго стане мені... Ніде я не забуду цієї зими» [1, с. 308]. Михайло, працюючи в Дерпті (Тарту), ностальгує за родиною і за батьківщиною: «Коли то ми знов разом будемо?» (1899 рік) [1, с. 415–416]. У його листах виразно проявляється любов до української природи, до малої батьківщини, до народної творчості, до художнього слова... Михайло з Дерпта рвався в Україну, шукав місця на кафедрі в Київському університеті або в Одеському (не склалось), подався в Харківський, сподіваючись, що звідти буде легше перестелитись до Києва. 1898 року зізнається: «...звудився я за своїми, за рідним краєм, за Києвом, Дніпром, Волинню. Пора, пора на тихі води, на ясні зорі, на люд хрещений, на мир веселий...» [1, с. 393]. Після переходу в Харківський університет пише в листі до батьків 17.11.1901 р.: «взагалі в Харкові я відчуваю себе краще, ніж в Дерптіostatні дві зими». Натомість з Дерпта «..тут більш, ніж де, безлистя доймає» [1, 300, лист до мами 1891 року].

Михайло часто в кінці листів бажав: «Жадаю добрих уліт²⁷ і всякого поспіху», «бувай же здорова та весела, моя дорога рідня!», «бувайте усі здорові та музам милі!», цікавився «як твої уліти? І музика до «Чарівної квітки»? Це дуже зворушливо. Він дуже тонко розумів, відчував маму і сестер... Листи мами і Лесі називав «листи милії» [1, с. 411]. На відміну від запальної Лесі (згадаємо лист 1904 року, як вона «...смальнула телеграму Славинському, щоб рекомендував мене в редактори «Южных записок»» у 1904 році... в Одесі [5, с. 124], Михайло мав справжню чоловічу натуру, з листів постає врівноваженим, розсудливим. Михайло погоджується з Лілею, що «для папи ми люде, а для мами завше будем діти... Що ж до мами і до того, що з-за її любові до дітей цим остатнім больно приходить, то і їй самій, може, ще втрое

²⁷ «Улітами» у родині Косачів називали вірші.

больніше...» [1, с. 384. І далі в листі намагається пояснити, мотивувати таке мамине поводження об'єктивними обставинами, зокрема пише про Київ, що велике місто розтріпує нерви...].

Леся любила «неспокійне, пристрасне» в поезії, писала про себе: «Хтось²⁸ таки має неспокійну натуру» [5, с. 49]. Можливо, Олена Пчілка намагалась усе життя втишити, врівноважити, заспокоїти ту натуру...?

Михайло був надзвичайно турботливим, переживав і за сестру, і за маму... Не так, як часто чоловіки – вилетіли з батьківського гнізда і живуть своїм життям... Вражає Михайлова небайдужість: «Пиши, люба мамочко, на Бога, як ти маєшся, а то мене твоя інфлуенція страшенно турбує [1, с. 267] (лист Михайла 1890 року). Татові на звістку, що мама поїхала до Лесі в Ялту 1898, пише, що це є добре, що «мама хоч трохи одійде од київського шарварку і клопоту», і тут же висловлює побоювання: «якщо дорогою не простудиться» [1, с. 376].

Ніяка родинна проблема не лишає його байдужим..! Вже маючи свою родину, він з Дерпта їде в Берлін (1899 р.) до Лесі на операцію на нозі, допомагає їй грошми.

У своєму останньому листі мамі від 26.05.1903 року Михайло просить її, щоб вона гляділа Лесю, яка мала приїхати на літо в Гадяч: «Не давай тільки ти Лесі багато писати й читати, взагалі сидіти за столом зігнувшись, виганяй її ходити чи сидіти надворі вдень у спеку. Та вночі хай би вона менш надворі сиділа та до Псла не ходила на вогкість уночі» [1, с. 504]. Ці слова вказують на його небайдужість і водночас на те, що мама контролювала Лесю ... Леся не завжди була вільна робити те, що би їй хотілося.

Михайло не просто на словах підтримував, а допомагав матеріально, щоб Леся менше утруждала себе підробітками задля хліба насущного: «Думаю на Різдві надрукувати одну статтю, гроші з неї я наперед назначив для Лесиної подорожі» [1, с. 482]

²⁸ Так Леся Українка називала себе у листах до О.Кобилянської. Іноді ще називала «хтось біленький», а О.Кобилянську – «хтось чорненький».

за кордон, «аби далі од нашої зими...» (1901 рік). (Михайло не був грошелюбцем, «цур їм, тим грошам, коли вони робляться метою [сам собі]» (пер. з німецької) [1, с. 439–440]. Михайлові було дороге Колодяжне, він заради грошей не хотів його продавати, висловлював особисту готовність «на крайні грошові видатки і втрати», «аби втримати Колодяжне» [1, с. 439]).

Михайло в листах мотивував детально свої думки щодо здоров'я, лікування, життя чотирьох сестер. Лілі (Ользі): «Цур йому з п'ятірками, коли за них треба здоров'ям накладати». [1, с. 487]. Підтримував в складних життєвих ситуаціях: «я тобі радий неба прихилити... Тобі краще знати, тобі й вибирати. Мені ж зостається більше тепер уваги звернути і постаратись надолужити занежаяне і ближче познайомитись з Кривенюком» [1, с. 479] – писав Лілі, коли мама повстала проти її вибору.

Також Ользі мудро радив «раніш скінчити науку свою, а тоді вже одружитись... Як не як, а воно так виходить, що хатній клопіт спадає завше на жінку, то ж і дома метушитись, і за книжкою сидіти, і в лабораторіях, і в клініках працювати дуже трудно. Сім'я багато часу забирає ... Коли становище жонатих студентів часто буває дуже і дуже тяжким, то тим паче тяжке становище замужніх студенток» [1, с. 476–477].

Як я вже писала, це була дружня родина. Мама і Леся вчили Лілю, Дору і Оксану іноземних мов. Михайло займався з Ольгою хімією, математикою, фізикою. Будучи в Дерпті, брав активну участь у житті родини, піклувався про сестер, писав про користь математики, про потребу відпочинку на природі в Колодяжному після виснажливих іспитів, радив у листі до матері «щодо Дориної математики, то чи не краще було б їй чи техніком чи агрономом, а не медиком, як вона, здається, збирається бути...» [1, с. 475]. І Дора таки вивчилась на агронома.

Можливо, окрім маминого виховання, у Михайла був наочний приклад близьких і дружніх стосунків мами із її братом – Михайлом Драгомановим...

Михайло – фізик, метеоролог, висловлював свою думку щодо «конісовщини» [1, с. 501], напрямів літератури. Переживаючи критику Єфремова (стаття в «Київській Старині» «В поисках новой красоты» С.Єфремова) на адресу Лесі і О.Кобилянської, переживаючи, що все це негативно відбилось на Лесиному здоров'ї, писав слова підтримки і О.Кобилянській, і Лесі. В листі до Лілі аналізував ситуацію: «Старі наші випустили Єфремова, щоб «тащить і не пущать» новий напрямок літератури. І він іскорення його..., не розбираючи способів і не шануючи в противникові людини. Досадно дивитись на це оновлювання історії і на те, як гонимії самі робляться гонителями» [1, с. 498].

Чому я так детально пишу про дітей Олени Пчілки? Тому, що ставлення старших Косачів до мами і одне до одного є безпосереднім результатом материнського виховання, зокрема, її прагнення зібрати їх усіх до купи...

Олена Пчілка була авторитарною мамою... і другом водночас, про це пише і С. Кочерга: «Авторитарний тип виховання своїх дітей напрочуд органічно поєднувався в О.Драгоманової-Косач із демократичною формою. Вона дорожила своїм авторитетом справжнього друга для дітей, передусім старших, і зразки рідкісної довірливої дружби зафіксовано в листуванні Михайла Косача з матір'ю» [2, с. 40], зібраному Л. Мірошніченко [1]. Михайло обговорює у листах родинні справи, політичну обстановку, громадське життя тих міст, де він перебуває, театральні вистави, радить не продавати Колодяжне, робить начерки технічних приладів для господарства [1, с. 492], детально оповідає мамі про свої плани на життя, обговорює Лесині справи, Ліліні, дає їй слушні поради, завжди цікавиться здоров'ям менших сестер і братів. Радить мамі, як поводитись з хворою Оксаною, як витримувати санаторний режим [1, с. 494]. Ділиться з мамою, як з другом, своїми науковими винаходами, досягненнями, трошки розповідає про досягнення і хвороби малої Єви, АЛЕ, нічого інтимно-особистого, нічого про свої стосунки з дружиною. Тільки, в кінці кожного листа,

передає вітання від дружини і тещі. Мабуть, все таки не хотів давати мамі привід влазити в своє особисте життя. Або причина криється у несприйнятті мамою його подружжя...

Мамі не байдуже, чим захоплюються її діти. І навзаєм. Дітям не байдуже мамине життя, мамині інтереси, мамине самопочуття і моральне/духовне, і фізичне. Мама допомагає друкувати Лесині твори. Леся обговорює з мамою свої художні/творчі задуми, питає в листах про постановки своїх творів. Висловлює мамі усе, що в неї на душі, як близькій подрузі... Михайло цікавиться постановкою маминої «Світової речі», поетичною творчістю, питає «що ти тепер пишеш і що думаєш писати?». Незмінно дякуючи мамі за надіслані їй книжечки, Леся може часом і м'яко дорікнути мамі. Зокрема, 1903р.: «чому ж ти, мамочко, не зробила тих поправок і пропусків у збірничку, що я тебе просила після твоєї критики?» [5, с. 29]. Мама змалку правила Лесині твори і робила зауваги до них. Деякі ранні автографи Лесі правлені рукою Олени Пчілки. Якщо мама і правила вірші Лесі Українки, то можна до цього ставитися по різному. В дитинстві, юності це була така форма навчити і підтримати. Переклади, написання віршів – усі діти змалечку до цього привчалися, жили в цьому... Мама давала свої зауваги, до яких Леся прислухалась, і до пізніших її творів, і до критичних статей. Так, Леся в листі 1906 року до мами пише, що не було часу взятися знов до статті, «але, звичайно, я ...прийму на увагу твої замітки» [5, с. 160 – стосовно статті про Чернишевського і його епоху].

Мама була авторитетом, старша дочка не хотіла її засмучувати і слухалась її, будучи вже зрілою жінкою. І не тільки для Лесі. О. Кобилянська через Лесю передавала, «що матиме собі за велику честь, коли ти обізвишся про неї в літературі» (з листа Лесі до матері від 27 січня 1903 року з Сан-Ремо [5, с. 33]. Це говорить про те, що слово Олени Пчілки було вагомим і авторитетним на той час у літературі. Вона цікавилась світовою літературою, а згодом, ставши зрілою жінкою, вже Леся радила

їй «роздивитись новітні напрямки» у французькій літературі і що сАме почитати [5, с. 35].

Впадає у вічі обопільна турбота мамина щодо Лесі і Лесина щодо мами... Леся: «...фінанси родинні заплутані, довги, труднощі... На мене йде багато більше, ніж на інших...» (1903 рік) [5, с. 61], і разом з тим, мама «журиється з [Лесиною] перекладання», Лесина праця для заробітку засмучувала і її, і Михайла. На думку рідних, головно мами, Леся перетруждала себе: «Вже я собі і репутацію таку заслужила, що як тільки візьмусь до якого зарібку, то зараз усі жахаються, що я «перетомлюся», «виснажуся», «покладу всю силу» [5, с. 101 – признається Леся, що думає з цього приводу, сестрі].

Вражає надзвичайно щирий лист Михайла з приводу непорозуміння з мамою після народження його донечки. Мама образилася, що Михайло зразу їй про це не повідомив. Михайло радіє, бо народилася дочка, і хоче ділити цю радість з мамою, а не сваритись. На ейфорії пише їй відверто, щиро, з неймовірною любов'ю: «Плакав би вголос, коли б сльози були, а то так тяжко та сумно, що й плакати годі. Що ж це таке справді з нами діється, з-за чого се так ми самі себе і один одного мучим?»... бідкається Михайло. Урозумляє маму: «Напрасне ти себе мучиш і мене без вини картаєш...» [1, с. 390]. І виправдовується: по-перше, мама боїться телеграм, тому не дав зразу. По-друге, у нього був страх, що щось станеться з дитиною... По-третє.. Найцікавіше! Очевидно, через несприйняття мамою Михайлового подружжя, Олександри, Михайло дуже боявся, «що ти, може, її, цієї позюмочки малої, не любитимеш, що скажеш, не потрібна вона мені, – що моє щастя і моя радість не на втіху тобі будуть...» [1, с. 390]. І далі йдуть його завіряння у безмежній любові і відданості. «Знай, мамо, що аби ти од мене не одцуралася, а я од тебе нігде-нігде не одцураясь, з радістю своєю піду до тебе ділитись, і в лихові та горі розваги шукати. Кожна дрібниця з твого життя, твоїх справ, твоєї роботи й клопоту мені більше цікаві, ніж свої власні. Мені руки тремтять

кожен раз, як я твого листа беру, серце колотиться, поки його читаю... « [1, с. 390]. « ...Я не вмю і не смію говорити, як я тебе люблю. Знаю тільки, що серце у мене кров'ю обливається з-за тебе, з-за твого горя, з-за твоєї образи на мене... Мамо, мамо, годі буде з нас того лиха, того горя, – берім факти так, як вони єсть, розуміймо слова так, як вони говоряться...» [1, с. 391] – напучує, застерігає маму... Справді, ми, жінки, часом перекручуємо сказане, щось додумуємо. І, врешті, як чоловік з глобальним мисленням, робить висновок: **«Дріб'язки і щоденщина застилають перед чоловіком глибші почуття, і щоденна втома і роздраження зганяються на своїх кривних проти волі і охоти та й свідомості... Тож, мамо моя дорогая, єдина, не робімо хоч ми з тобою так, не краймо свого серця, бо досить у нас і без того клопоту, хоч би з Лесіним лихом та іншими справами»** (1898 рік) [1, с. 391. Виділення моє].

1893 року Михайло зізнається мамі, що для нього надважливими є її приязнь і любов. Коли він чекав маминого пробачення за якесь своє, за його ж висловом, «свинство», а насправді просто якесь чергове непорозуміння, то і це очікування, і його провина «так все це мені тяжко і гірко приходилось, що і тепер я зовсім не можу у притомність прийти...» [1, с. 315]. І обіцяє мамі: «ніде більше не зневіришся ти в мені...» [1, с. 315]. Михайло дуже чекав, запрошував маму до себе в Дерпт, дуже хотів її завжди бачити [1, с. 474].

Часто Леся, як і Михайло, виправдовуються перед мамою за якесь своє рішення, чи вчинок, вибачаються, довго пояснюють, мотивують свою поведінку. Коли мама сердилася, Леся, особливо замолоду, часто брала провину на себе: «Щось ти вже давно нам не пишеш, може, розсердилась чого на нас. Ти не сердись, моя дорога мамочко, не в'яли мого серця, мені й так жаль, що все якось виходить, що я тобі в кожному сливе листі завдаю яку прикрість, се правда, що я не вмю листів писать, але що ж робить? Може, колись навчусь» (28 січня 1894 з Києва) [6, с. 207], 22.11.1897 року з Ялти: «Бувай здорова і не кори мене за листи,

їй-Богу, краще писати не вмію! Цілую тебе міцно-міцно!» [6, с. 402]. «Люба мамочко! Далебі, всі дні погубила і не знаю, чи давно писала тобі, чи недавно, чи то ти вже сердишся на мене, чи ні...» [6, с. 94]. Пізніше, у 1903 році, після смерті Михайла, **як по-друзі і людині, яка зрозуміє**, Леся, у відповідь на мамині докори за мовчання, **щиро** пояснює причину: «Пробач, мамочко, що я досі не відповіла тобі – сили не було... Я не слаба, я владаю собою і на вид зовсім нормальна, але як беруся писати, то і голова моя, і все тіло моє мені не служить. Один лист викликав припадок та так і досі нескінченний лежить...» [5, с. 90].

Подібно і Михайло часто просить в мами пробачення за якісь об'єктивні речі, в яких немає його провини, тільки щоб мамуля не злилась на нього і писала йому, не переривала спілкування: «Благаю тебе, мамо, пробач мені і не сердись за цю пригоду [розминулись у Харкові, мама приїхала, а Михайло виїхав] та напиши, будь ласка, коли ти хоч трохи менше сердишся, хоч пару слів, а то мені дуже не добре знати, що ти до мене й писати не хочеш. Напиши ж, моя люба, мила, пожалуйста, напиши, напиши»... [1, с. 496]. Мама, коли сердилась чи ображалась, не писала зовсім... Дітям було **небайдуже** мамине мовчання, небайдуже те, що вони, хоч і з об'єктивних причин, завдали прикрості мамі, образили її, розсердили... Ми бачимо, що вони не кажуть, не пишуть, наприклад, «цур їй, пересердиться! Потім сама обізветься»... ні! Вони намагаються пояснити ситуацію, виправдатись, слізно і уклінно просять пробачення, часом беруть провину на себе... Роблять все можливе і залежне від них, аби їхня «люба, мила мамочка» не засмучувалась, не ображалась, не сердилась... І мама пробачала і швидко змінювала гнів на милість...

Михайло пише «Ждатиму твого листа, як дощу в засуху, як сонця з неба, як дня ясного» [1, с. 394], «Пиши ж на цей лист швидше, швидше. Краще пошли телеграму, що лист отримала, що не думаєш так недобре про мене. Ждатиму її, як сонця ясного» [1, с. 392]. Виправдовує маму: «у нас все таки нерви молодші

та еластичніші, у мами ж вони геть не можуть витримати того, що наші, і так швидко забутих вона вже не може якої-небудь уразити». Так пише сестрі Ользі (Лілі) з приводу образи маминої на те, що не дав телеграму про народження своєї дочки Євці [1, с. 387].

Леся переживає, турбується, так само, як і Михайло, за маму: «Бажаю тобі, щоб ти скоріше виспалась і «прожила» після одесько-лиmano-козятинських переїздів, то тоді вже зовсім все буде гаразд» [6, с. 29, це пише 16-річна! Леся].

«Я, мамочко..., бачу, що ти ненавмисне мовчала...Тільки я все не можу звикнути до того і кожний раз турбуюсь, що або сталося що вдома, або ти сердишся за щось, і так тоді тяжко на серці!» [5, с. 60].

Коли Леся стала старшою, то мамині образи, мовчання, злість часом Леся не витримує, наприклад, одного разу пише чоловіку, що це якась комедія... «Просто аж злість бере! Чисто якийсь водевіль»... Але швидко і обов'язково діти миряться з мамою, Леся і Михайло незмінно хочуть спілкування з найріднішою людиною і з нетерпінням чекають листів від неї. Леся просить: «Я знаю, що ти зайнята, але все ж... «Пиш мені, сонце біле»» [5, с. 355].

Лесі дуже хотілось повного взаєморозуміння з мамою: «...я тільки надіюсь, що ми ще будемо думати однаково про те, що для мене щастя, а що лихо, і тою надією розважаю себе» [5, с. 9].

Можливо, окрім материнських переживань, властивих небайдужій мамі, мав місце хворобливий стан підвищеної тривожності, який впливав на поведінку Олени Пчілки? 8 липня 1889, з Одеси, Леся пише мамі: «Я тут живу благополучно: ніхто мені нічого не вкрав, ніхто мене не зарізав, я не простудилась і грекоти мене не обижають» [6, с. 29]. Лист до О.Кобилянської 1903 року: «Хтось заміряє виїхати на зиму на Кавказ, але ще з мамою о тім не говорив і боїться певної опозиції, бо мама наслухалась від людей про кавказькі пропасниці і не хоче брати на увагу, що далеко не всі місцевості кавказькі малярничні» [5, с. 87]. Михайло з Берлінської клініки так пише до батька з приводу маминого

почування перед Лесиною операцією, про її «приступи страх»: «Пробуду я тут ... до операції і після операції днів кілька, бо боюсь, що мама може буде потребувати більше за собою клопоту, ніж Леся, бо вона тепер чогось страх як теряється, коли навіть їй здається, що щось має бути, і скільки раз на день переходить од страх[у] до надії і назад» [1, с. 420].

Так само тривожний мамин стан часом проявлявся щодо Михайла, правда, не так сильно і часто, як щодо слабої Лесі, на що він заспокоює маму, зокрема, 1893 р.: «.. прошу тебе, моя люба, не смутися і не журися ти мною, бо я справді, таки справді щасливий [...] І ти за мене не бійся, мамо, ні голови, ні змислу я не втрачу від щастя і не одмінюся, чим був я у своїх думках, переконаннях, тим і зостанусь, тільки ще твердішим у них» [1, с. 308].

Михайло і Леся були миротворцями. Про це пише мамі Леся після братової смерті, порівнюючи себе з ним: «О так, мамочко, може справді в моїх очах є щось Мишине, бо в моєму серці є його струни, я так само не вмію ніким ні для кого жертвувати, хіба що собою, **своїм власним** життям, а тільки почуваю, що моє серце крається на дві половини, коли не всі, кого я люблю, любляться межи собою, і за їх незгоду я можу тільки сльозами своїми і крив'ю з серця платити, а більше не знаю, що віддати можу» [5, с. 9].

У своїх листах Михайло намагався помирити маму і сестру Лілю, не писав погано про жодну, а маневрував, пояснював позиції кожної: «мені дуже шкода і тебе, і маму» [1, с. 387]. Захищав маму, виправдовував її перед Лілею, намагався їх помирити, навіть брав провини на себе, зізнаючись Лілі: «Мені ж прийшлося першому розпочати цю болісну епоху. І хто його знає, чи не на тобі окошилась частина того, що мусило окошитись на мені» [1, с. 387–388 – мається на увазі період «обстоювання своєї самостійності» – і його, і Ліліної]. Виправдовував Лілю, її молодість, запальну вдачу перед мамою, радив сестрі, виходячи зі свого власного досвіду: «не гарячись та здержуйся, балакаючи з мамою хоч би які прикрі речі вона тобі не говорила, бо після тобі самій

дуже прикро буде за всяке своє прикре слово [...] слово вилітає комарем, а вертається волом» [1, с. 388]. Все це Михайло робив у необразливій для Лілі формі, у формі поради, а не критики чи нотацій. І закінчив лист промовистою фразою, яка характеризує і його, і усю їхню родину: «нехай цвіте кохання!», тобто побажав найбільшій християнської чесноти – кохання, взаєморозуміння усієї їхньої великій родині! Як сам і жив, як жила і Леся, як і виховала їх мама – в любові...

Висновки. Ольга Драгоманова-Косач (Олена Пчілка) виховала своїх старших дітей люблячими, благородними, турботливими, скромними, неконфліктними, інтелігентними, працьовитими і справжніми українцями-патріотами. У родині духовне домінувало над матеріальним, сімейні цінності, любов, підтримка, взаєморозуміння, українськість були домінантними в їхніх стосунках. У формуванні цих якостей превалювала роль її, мами – порадниці, подруги, однодумниці і вчительки своїх дітей.

Перелік використаних джерел та літератури

1. Косач Михайло. (Михайло Обачний). Твори. Переклади. Листи. Записи кобзарських дум. Упорядкування, біографія, коментарі та примітки Лариси Мірошниченко. К., 2017. 592 с.
2. Кочерга Світлана. «Милая Мама...»: емпативна інтерпретація епістолярного образу Олени Пчілки. Слово і Час. 2019. № 10. С. 37–43.
3. Старець Паїсій Афонський. Слова. Т.IV: Сімейне життя. Пер. з грецької. 304 с.
4. Старець Порфирій Кавсокалівіт. Життя і слова. Пер. з грецької. 2006. 328 с.
5. Українка Леся. Зібрання творів: У 12 томах. Т. 12. К.: Видавництво Наукова думка, 1979. Т. 12: Листи (1903–1913). 696 с.
6. Українка Леся. Зібрання творів: У 12 томах. Т. 10. К.: Видавництво Наукова думка, 1978. Т. 10: Листи (1876–1897). 543 с.

УДК 821.161.2–93.09

Інна Давидченко
(м. Харків)ТВОРИ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ ДЛЯ ДІТЕЙ
ТА МЕТОДИКА ЇХ ВИКЛАДАННЯ У ЗЗСО

Анотація. Енциклопедія радянських часів описує Олену Пчілку як таку, що займала «буржуазно-націоналістичну позицію», і що «в її творчості помітний вплив ліберальної народницької та культурницької думки». Становлення української школи, розвиток української освіти на гуманістичних і демократичних засадах, реалізація концепції національного виховання, освіти і навчання зумовили нові підходи до вивчення життєвого шляху і творчої спадщини цієї видатної постаті.

У багатогранній спадщині Олени Пчілки особливе місце посідає її дитяча творчість. Це дослідження показує Олену Пчілку не лише як художницю, а й як особистість, яка розкриває всі аспекти пізнання світу та доносить їх до суспільної свідомості, особливо до дитячої аудиторії. У статті розглядаються шляхи викладання творчості Олени Пчілки в загальноосвітніх закладах середньої освіти.

Ключові слова: Олена Пчілка, дитяча творчість, літературний процес, творча спадщина Олени Пчілки.

Постановка проблеми. Поява Ольги Петрівни Косач в українській літературі припала на дуже складний для неї час. Це був час гонінь на українську мову. Згадаймо Валуєвський циркуляр (1863) та Емський циркуляр (1876), які стверджували, що української мови не було, нема і не може бути. Намагання митців писати по-українськи – це вже був подвиг. Літературний процес цього періоду можна назвати періодом, коли письменники шукали нові напрями, стилі, теми, ідеї талановитих героїв, коли письменники прагнули наблизити українську літературу до європейських течій.

Метою дослідження є зосередження уваги та вивчення спадщини дітей цієї письменниці та її методики викладання в загальноосвітніх закладах середньої освіти.

Текст статті. Сьогодні вже з'явилася низка праць, у яких дитяча література, зокрема пов'язана з Оленою Пчілкою, є предметом дослідження (Н. Антипчук, Н. Дзюбишина-Мельник, Л. Дрофан, О. Мікула, Л. Мірошниченко, А. Чернишов). Однак дослідження внеску Олени Пчілки в цю галузь далекі від завершення, особливо з точки зору узагальненого теоретичного осмислення.

Творчий доробок, етнографічно-фольклористичні дослідження та наукові погляди Ольги Косач вивчали не лише її сучасники, а й наступні покоління дослідників: І. Денисюк, Д. Донцов, Л. Дрофан, Н. Купрата, Л. Мірошниченко, О. Огоновський, І. Франко, А. Чернишов та інші.

У творчому доробку Олени Пчілки є кілька поезій, тематика та проблематика яких свідчить про те, що її передусім цікавили живі біблійні образи відважних жінок та видатних постатей з історичного минулого українського народу.

Поринаячи у світ художньої мови, юні читачі насолоджуються казками, оповіданнями та поезією. Прозові та поетичні жанри формують особисті сприйняття світу молодим поколінням, позитивно впливають на розвиток якостей та формують ціннісні орієнтації. Художня література привертає увагу дітей, формує їхні власні смаки та естетичні уподобання.

У XIX столітті дитяча література формувалася на демократичних, народницьких та гуманістичних засадах. Такі твори мають національне підґрунтя і відіграють важливу роль у вихованні підростаючого покоління. Вони виконують пізнавальну функцію та вчать обирати принципи гуманізму та доброчесності. Надзвичайно важливий внесок у розвиток дитячої літератури в цей період зробила Ольга Косач-Драгоманова, яка обрала собі псевдонім Олена Пчілка. Вона вважала, що, на відміну від шкільного навчання, домашнє виховання позитивно впливає

на процес формування особистості дитини. Важливим був інтерес і любов до рідної мови, що Ольга Косач прищеплювала своїм дітям з раннього віку. Письменниця намагалась виховувати як в своїх, так і в «людських» дітях бажання вивчати солов'їну мову, адже мова то є основа становлення нації.

Знайомство з творчістю Олени Пчілки дозволяє оцінити один простий факт: більшу частину свого життя письменниця присвятила просвітницькій роботі. На її думку, саме освітній та культурний розвиток може перебудувати суспільство по-новому та привнести позитивні зміни у процес державотворення. За словами Ольги Косач, діти, які приходять у світ, повинні бачити справедливість у суспільстві. Нажаль, в умовах того часу несправедливість ламала життя дітей, соціальна нерівність ділила їх на багатих і бідних, а на заклики та ідейні переконання талановитої художниці та відомої громадської діячки мало хто з дорослих звертав увагу. Можливо, саме тому вона не зазнала переслідувань під час сталінських репресій, будучи вже літньою жінкою. Влада безпідставно намагалася викреслити її ім'я з української радянської літературної історії. Лише після здобуття Україною незалежності у 2005 році, ім'я Олени Пчілки почало з'являтися в українських та зарубіжних виданнях, а її немеркнучі шедеври були представлені увазі читачів. Її громадську та творчу діяльність справді можна назвати документом часу. Навіть сьогодні її твори мають високу пізнавальну та естетичну цінність і є вагомим внеском в українську літературу в цілому. Письменниця, яка була настільки толерантною і розуміла гостру суспільну ситуацію, ніколи не втрачала віри в подальше літературне вдосконалення та розвиток, але тільки завдяки своїй палкій любові до рідної мови. Зрозуміло, що на світоглядну позицію Олени Пчілки великий вплив мала родина та прогресивні літературні й культурні діячі, з якими вона завжди підтримувала тісні дружні стосунки, незважаючи на надзвичайні труднощі того міщанського-дворянського середовища.

У багатогранній спадщині Олени Пчілки твори для дітей посідають особливе місце: як зазначає Л. Мірошніченко [2, с. 5], загалом твори для дітей та юнацтва становлять майже половину всього її доробку. Це поезія, переклади, обробки, поеми, дитячі оповідання, повісті, оповідання, байки та п'єси. Багато з цих творів авторка публікувала у заснованому нею журналі «Молода Україна». Творча спадщина Олени Пчілки стала основою для розвитку дитячої літератури. Першою спробою на цій ниві стала збірка перекладів «Українським дітям» (1882). Згодом вона видає книгу різножанрових творів «Зелений гай» (1914). 1918 року вийшли друком п'єси «Весняний ранок Тарасовий» і «Казка Зеленого Гаю», 1919 року написана дитяча опера «Дві чарівниці» та вийшли друком збірка оповідань і віршів для дітей «Книжка-Різдвянка» та «Дві п'єски для дитячого театру».

До дитячого читача твори Олени Пчілки за радянських часів потрапляли вкрай рідко. Окремими книжками вийшли друком оповідання «Збентежена вечерея» (1970), вірші «Дивна хатка» (1986). Вірші, оповідання, казки та фольклорні записи Олени Пчілки, орієнтовані на дитячу аудиторію, видані 1991 року у книзі «Годі, діточки, вам спать!», «Казочка про дідову рукавичку» побачила світ 1996 року, збірка віршів «Гарбузова родина» – 1998 року.

О. Шевченко упорядковувала твори Олени Пчілки для дітей середнього та старшого шкільного віку у книжці «Сосонка». Л. Мірошніченко підготувала до друку п'єси для дітей, написані авторкою протягом 1910–1920 рр. До текстів «українського дитячого театру» додано записи мелодій до численних номерів у п'єсах, текстологічні коментарі, словник малозрозумілих для сучасного читача слів, світлини, ілюстрації та текстологічні коментарі. Л. Мірошніченко висвітлила цінність «українського дитячого театру» Олени Пчілки для маленьких читачів, роль її діяльності для розвитку української літератури для дітей. Дослідниця пов'язує глибинне значення драматургії Олени Пчілки для мешканців

усієї України з тим, що письменниця мала можливість жити й бачити побут людей, їхній світ як на сході (на Полтавщині), так і на заході (Волинь); тому її твори стосуються не якогось окремого регіону, а об'єднують нас у «благословенному синтезі волинських лісів і полтавських вражень» [2, с. 12].

П. Одарченко – один із перших дослідників творів Олени Пчілки для дітей («Олена Пчілка як дитяча письменниця» [5], «Олена Пчілка і молодь. Спогади про Олену Пчілку (До 50-их роковин з дня смерті)» [4]). Окремі складники проблеми проаналізовані у статті О. Камінчук «Олена Пчілка. Аспекти творчої діяльності» [1].

Творчість Олени Пчілки як дитячої письменниці розглянуто у публікації О. Таланчук та Л. Дунаєвської «Олена Пчілка та дитяча література» [7]. Л. Новаківська («Олена Пчілка та українські діти» [3]) наголосила, що педагогічний талант Олени Пчілки чи не найбільше виявився в редагуванні дитячого журналу «Молода Україна».

Отже, твори Олени Пчілки для дітей переважно були предметом дослідження в контексті ширшої наукової проблеми, зокрема «Творчість Олени Пчілки та фольклор», «Педагогічні погляди Олени Пчілки», «Періодика для дітей». Так, О. Мікула в кандидатській дисертації та в монографії «Творчість Олени Пчілки і фольклор» (2011) проаналізувала зокрема і роль фольклорних тем, мотивів та образів у творах для дітей. У публікаціях Н. Дзюбишиної-Мельник, Л. Новаківської, І. Мардакіної, Л. Помірської та ін. розглядаються багатоаспектні педагогічні проблеми у творчій діяльності Олени Пчілки. Н. Антипчук, Н. Богданець-Білоskalенко, С.Семенко та ін. проаналізували журналістську діяльність письменниці в контексті дитячої літератури та преси. Багатогранність проблематики творів Олени Пчілки для дітей обумовила розмаїття векторів наукових пошуків.

У поемі «Козачка Олена» показано зміну пір року. Осінній пейзаж викликає смуток і відчай як у дітей, так і у дорослих.

Саме в цю пору року діти відкривають для себе дивовижних створінь. Авторка досягає цього за допомогою антропоморфізму. Найцікавішою та найяскравішою збіркою для дітей, особливо дошкільнят та молодших школярів, є «Годі, діточки, вам спать!». Авторка використовує різноманітні художні засоби та прийоми для змалювання краси різних пір року та мальовничої місцевості. Наприклад, у вірші «Новина» маленька дитина уявляє дорослих, які вчать її дбати і любити все, що її оточує, використовуючи такі метафори, як «ліс поважний, мов дідусь старий та сивий», «зимове царство», «матусі любій-милій». Діти особливо радіють, коли читають поезію «Діточкам». Їм хочеться бігти до дитячого садочка, який Олена Пчілка описує в барвистих деталях.

З раннього дитинства Олена Пчілка намагалася прищепити власним дітям, як і всім українським дітям, материнську любов і бережливе ставлення до рідної мови. Прикрашання і звеличення української мови – головна мета її лірики.

Олена Пчілка завжди наголошувала на необхідності духовного розвитку молодого покоління. В одному зі своїх ранніх віршів вона зазначила, що питання мови та національності відіграють важливу роль у вихованні дітей та формуванні їхніх ціннісних орієнтирів. Письменниця також надає великого значення питанню освіти дітей. Варто відзначити поезію «Вертаються школярики».

З раннього віку діти повинні вчитися любити рослини і тварини та приручати «братів наших менших». Вірш «Зайчатко й хлоп'ятко» містить саме такий виховний меседж. Авторка вчить дітей не бути схожими на хлопчика-пастушка, який знущався над маленьким кроликом.

У вірші «Мудра кицька» улюбленці дітей показані дотепними та кмітливими. Діти, які володіють цими якостями, протягом життя набагато легше долають труднощі та невдачі. Образ kota як вірного супутника маленьких дітей зустрічається в багатьох поетичних творах Олени Пчілки. Цікавим і глибоким за змістом є твір «Співаки», який спонукає до роздумів. Поетеса акцентує

увагу на творчі здібності дітей. Кожна дитина повинна вміти використовувати ті таланти і здібності, з якими вона народжується.

Найвищою метою творчості поетеси є прагнення виховати підростаюче покоління в дусі служіння народові. У багатьох своїх коротких поетичних замальовках Олена Пчілка осмислює реалії свого часу.

Отже, Олена Пчілка увійшла у світ української літератури як видатна дитяча письменниця. Її казки, вірші, оповідання та байки стали взірцем для виховання підростаючого покоління. Персонажі її творів є типологічними. На прикладі життєвих ситуацій окремих персонажів авторка майстерно відтворює панораму життя цілого села.

Поетична спадщина Олени Пчілки повчальна і цікава для дітей. Шкільна програма з позакласного читання для 1–4 класів включає, на розсуд учителя, збірку віршів поетеси «Годі, діточки, вам спать!» [6] передбачає вивчення протягом однієї години. Вірші авторки, орієнтовані на дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, надзвичайно прості за структурою, легкі для сприйняття за змістом і невеликі за обсягом. У багатьох віршах фігурують добре знайомі дітям казкові персонажі: Снігова Баба, Чарівниця, Зайчик, Котик Мурчик та інші. Такі казки, як, наприклад, «Снігова Баба», піднімають дітям настрій і сприймаються як веселі, грайливі та райдужні вірші. Олена Пчілка дуже цікавилася тогочасною системою освіти та виховання дітей, яка, на жаль, не задовольняла її, то збілочка «Годі, діточки, вам спать!» й подає тексти віршів про школярів.

Для здобувачів освіти 5 і 6 класів шкільна програма іноді включає зразки пейзажних віршів для запам'ятовування, відібрані самими розробниками програми. Перелік таких віршів включає: «Вишеньки-сережки», «Новину сьогодні зранку», «Не ховайся, місяченьку!» тощо.

При вивченні усної народної творчості в початковій школі вірш «Люлі, люлі...» можна розглядати як програмний текст.

Діти швидко вчать коліскові, тому цей вірш рекомендується для заучування напам'ять.

Олена Пчілка дуже любила дітей і була турботливою матір'ю. Як наслідок, вона залишила для майбутніх поколінь дошкільнят і школярів багато гумористичних і веселих літературних творів, які б розважали малечу і робили їхнє дитинство насиченим і цікавим. Це жарти, ігри, забавлянки, лічилки, загадки, прислів'я та приказки. Всі ці та подібні жанри є перлинами народної мудрості, а тому доступні і зрозумілі дітям. Веселі оповідання письменниці дуже короткі. Головні герої – один – два добре знайомих дітям персонажі. Це Собака, Лисиця, Кінь, Коза. Звичайно, головними героями є також звичайні фермери, спосіб життя яких діти розуміють і знають. Як уже згадувалося, ці тексти є гумористичними, а тому викликають сміх у юних читачів. Варто також зазначити, що жанр сміховинки рідко використовувався як творча зброя українськими митцями. Молодшим школярам було б цікаво познайомитися з цим жанром у школі. Прикладами можуть слугувати «Бідна лисиця», «Розмова», «Мудра швачка» чи «У школі». Ці маленькі милі тексти мають глибокий виховний зміст.

Олена Пчілка називає скоромовки спотиканками або ж полтавськими швидкомовками. Використання таких скоромовок у освітньому процесі позитивно впливає на розвиток мовленнєвих навичок дітей. Це пояснюється тим, що в скоромовці учні повторюють одні й ті ж речення багато разів поспіль, що полегшує їм організацію мовлення. Допмагають вчителям і авторські умови для «каменів спотикання». Наприклад, «скажи anute швидко і повтори кілька разів без помилок» або «скажи anute швидко і повтори тричі, не спотикаючись». Діти молодшого віку значно активніші, коли розгадують загадки.

Вчителі початкових класів можуть використовувати цей літературний жанр як на заняттях, так і в позакласній роботі. Загадки Олени Пчілки відрізняються від звичайних народних тим, що

майже в кожній загадці є відгадка. Деякі загадки є віршованими, а деякі-прозовими. Прозові уривки схожі на арифметичні задачі, тому можуть бути використані вчителями на заняттях з математики.

Олена Пчілка також пропонує шаради, схожі на загадки, для дітей молодшого шкільного віку. У цьому матеріалі учні вивчають лише лексичні ознаки слів і краще вміють розрізняти окремі слова за їхнім лексичним значенням.

На заняттях з музики можна запропонувати включити фольклорні записи Олени Пчілки до своєї програми для учнів молодших класів. Найбільш придатними є «Іди, іди, дощику...», «Веснянка», «Дитяча пісенька», «Чорногуз, боягуз». Ці тексти, безсумнівно, запам'ятаються дітям.

Учителі повинні планувати свої курси так, щоб висвітлювати конкретні теми, використовуючи різноманітні формати занять, щоб здобувачі початкової освіти глибоко оцінили справжню велич і красу художньої мови Олени Пчілки, неповторність і чарівність її багатого і барвистого слова. При цьому вчитель має підкріплювати свій поглиблений аналіз поетичних і прозових творів авторки цитатами з текстів.

Заняття щодо закріплення набутих знань можна проводити на основі текстів казок, байок та оповідань Олени Пчілки, що дасть змогу будувати бесіди з учнями, зосереджуючи їхню увагу на головних деталях твору. Учителі повинні постійно звертати увагу на мову творів письменниці, вербальні та візуальні образи.

Семикласникам або восьмикласникам рекомендується вивчати вірші та оповідання Олени Пчілки в рамках шкільної програми з української літератури. Наприклад, «Пісні минулого», «Волинські спогади», «Весна-красна», «Діброва смутная вже листячко ронила...». На основі цих текстів діти будуть любити і берегти природу, розуміти її красу і проявляти інтерес до мистецтва. У вступній бесіді за пропозицією вчителя варто зупинитися на творах інших українських та зарубіжних авторів,

тематика та композиція яких близька до творчості Олени Пчілки. Під час фронтального опитування можна поставити учням кілька гіпотетичних запитань щодо їхнього знайомства з творчістю Олени Пчілки. Серед оповідань авторки доцільно запропонувати учням ЗЗСО для текстуального опрацювання або «Сосонку», яка входить до однойменної збірки, або ж повість «Увінчаний співець». Вивчаючи «Сосонку», вчителям необхідно провести порівняльний аналіз з оповіданням Михайла Коцюбинського «Ялинка», яке вивчається за шкільною програмою. Обидва твори виховують у дітей любов і бережливе ставлення до природи, до рослинного світу.

Повість «Увінчаний співець» вчить підростаюче покоління поважати справжніх митців, чиї слова, пісні та вірші є духовним багатством. Вивчаючи цю казку, вчителі можуть порівняти її із поемою Лесі Українки «Давня казка».

Для старшокласників для поглибленого вивчення або принаймні для занять міжпредметного читання варто рекомендувати більші за обсягом і структурою переклади ста переспіви Олени Пчілки, її оповідання, що мають значно серйозніший зміст а також драматичні твори. З перекладацького доробку письменниці можна обирати тексти відомих дітям зарубіжних класиків, зокрема Й. Гете, Г. Гейне, В. Гюга. Це можуть бути зразки пейзажної, інтимної чи філософської лірики. Більш дорослі оповідання Олени Пчілки доцільно рекомендувати для вивчення випускникам, або навіть дев'яти чи десятикласникам. Основу цих творів авторка взяла із народного життя, а тому вони є рівноправними за тематичним спрямуванням. Педагог же може обирати окремі з них для більш детального опрацювання з учнями або ж пропонувати підліткам тексти за вибором для самостійного аналізу. До переліку можуть входити такі тексти оповідань: «Товаришки», «Біла кицька», «Збентежена вечеря», «Чад», «Півтора оселедця».

Драматична спадщина Ольги Косач є надто великою. Це комедія «Світова річ» та побутовий жанр в одній дії «Сужена

не огуджена!». Вчителю достатньо поверхнево зосередити на них увагу старшокласників. Якщо ж стислий, але глибокий аналіз вчителя дозволить учням відчувати красу і досконалість художньої форми, вони самі заохотяться до прочитання повного тексту. Адже вчителі не можуть детально розкрити тему на уроці через брак часу. Загалом, аналізуючи творчість Олени Пчілки з методичної точки зору, слід звернути увагу на те, що у своїй роботі вона обирає для вирішення складні та дійсно масштабні проблеми, які переважно є актуальними для дітей певної вікової групи. При вирішенні тих чи інших нагальних питань письменниця використовує різні інноваційні підходи та методи, що мають певний виховний вплив на дітей. Саме завдяки цим підходам творчість Олени Пчілки є актуальною та доступною для підростаючого покоління.

В цілому, коли вже братися за аналіз творчості Олени Пчілки з методичної точки зору, то треба відзначити той факт, що у творах з-поміж складних, воістину масштабних проблем вона обирає насамперед актуальні для дітей певної вікової категорії. Вдаючись до розкриття окремої назрілої проблеми письменниця використовує різноманітні новаторські підходи і шляхи, щоб здійснити певний виховний вплив на дитину. Саме такий підхід робить творчість Олени Пчілки потрібною і близькою підростаючому поколінню.

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене можна сказати, що Олена Пчілка дуже цікавилася розвитком дитячої літератури. На її думку, дитячі книжки повинні вчити підростаюче покоління мислити, спонукати до самостійних висновків, формувати світогляд, естетичні смаки та моральні переконання. У поезії, оповіданнях, байках, казках, театральних п'єсах та фольклорних записах письменниця залишила багату літературну спадщину для дітей. У її творах немає формального дидактизму, їх об'єднує прагнення авторки пробудити в дітях любов до рідного краю, виховати кращі моральні почуття, навчити знаходити красу

в навколишньому світі. Олена Пчілка вважала, що в дитинстві душа відкрита до різних впливів і життєвого досвіду, що діти жадібно вбирають усе, що їх оточує, і що важливо не прогавити цю можливість у плані виховання.

Перелік використаних джерел та літератури

1. Камінчук О. Олена Пчілка: аспекти творчої діяльності. *Слово і Час*. 1999. № 6. С. 12–18.
2. Мірошниченко Л. Олена Пчілка про світ дитини. *Берегиня*. 1999. № 3. С. 3–8.
3. Новаківська Л. Олена Пчілка і українські діти. *Рідна школа*. 1998. № 11. С. 8–9.
4. Одарченко П. Олена Пчілка і молодь. Спогади про Олену Пчілку (До 50-их роковин з дня смерті). *Молода Україна*. 1981. Ч. 297. С. 3–5, 7–9.
5. Одарченко П. Олена Пчілка як дитяча письменниця // Ми і наші діти. Дитяча література. Мистецтво. Виховання. Зб.1 / За ред. Б.Гошовського. Торонто; Нью-Йорк: Об'єднання працівників дитячої літератури ім. Л. Глібова, 1965. С. 241–248.
6. Пчілка Олена. Годі, діточки, вам спать!: Вірші, оповідання, казки, фольклорні записи: для дошк. та мол. шк. віку / упоряд. та передм. О.М. Таланчук. Київ: Веселка, 1991. 334 с.
7. Пчілка Олена. Український дитячий театр / 3-тє вид. Київ: Веселка, 2017. 439 с.
8. Таланчук О.М., Дунаєвська Л.Ф. Олена Пчілка і дитяча література // Актуальні проблеми сучасного літературознавства та мовознавства. Київ, 1991. С. 140–144.

УДК 821.161.2–82.32.92

Володимир Даниленко
(м. Київ)ПРОБЛЕМА ІНАКШОСТІ В ОПОВІДАННІ
ОЛЕНИ ПЧІЛКИ «АРТИШОКИ»

Анотація. У статті з позицій постколоніальної критики досліджується проблема інакшості в оповіданні Олени Пчілки «Артишоки», що вийшло окремим виданням 1907 року. Архаїчність російського самодержавства, невирішені питання в імперії, пов'язані з неефективним поміщицьким земельним управлінням, залишки кріпосництва на селі, невдоволення робітників і селян у поєднанні зі зростанням національної самосвідомості серед народів Російської імперії, призводять до революції 1905–1907 років, яка стала прологом до розвалу Російської імперії, а на українських землях – до національно-визвольних змагань 1917–1921 років, що завершилися створенням Української Народної Республіки. У оповіданні показано, як у процесі російської колонізації імперією земель українські поміщики відчують ментальну і культурну прірву між собою та прийшлими колонізаторами, що скуплюють землі зубожілих українських землевласників.

Ключові слова: постколоніальність, постколоніальна критика, імперія, колонія, колонізація, метрополія, ментальність, національна ідентичність, асиміляція, деконструкція.

Постановка проблеми. Початок ХХ століття на українських землях був прологом до національно-визвольних змагань 1917–1921 років, які завершилися створенням Української Народної Республіки. Після ліквідації в 1764 році Катериною II титула гетьмана і перетворення Гетьманщини на Малоросійську губернію до початку ХХ століття Україна вже 136 років перебувала в статусі колонії. Перша російська революція 1905–1907 років призвела до масових селянських заворушень в Україні, вирубки

лісів, захоплення поміщицьких земель, сільськогосподарського реманенту, вимог знизити орендну плату за землю. Ці революційні події добре описані в повісті Михайла Коцюбинського «Fata Morgana» та новелі «Коні не винні». Але які настрої панували в середовищі українських землевласників напередодні першої демократичної революції в Російській імперії, до складу якої входила більшість українських земель? Як проходило їхнє зuboжіння та продаж землі новим російським господарям, що їхали з російських губерній скуповувати українські землі? Що відчували при цьому українські поміщики? Чи вважали вони російську експансію колонізацією, а себе – частиною української нації з її самобутньою мовою, історією і культурою? Деконструкція тексту оповідання Олени Пчілки «Артишоки» за допомогою постколоніальної критики допоможе знайти відповіді на ці питання.

Мета дослідження. Пошуки проявів національної свідомості в середовищі українських дворян початку ХХ століття та дослідження їхніх поглядів на росіян як на інший народ всупереч поширеній імперській концепції триєдиного народу, створеній заради власної кар'єри при дворі Петра І українським філософом Феофаном Прокоповичем, а згодом розвинутій російськими державними теоретиками Василем Татищевим, Михайлом Ломоносовим, Миколою Карамзіним, Михайлом Щербатовим, Сергієм Соловйовим та іншими.

Текст статті. У книжці «Зустріч з Іншим» польський дослідник Александр Ф'ют, апелюючи до праці Клари Каванаг «Постколоніальна Польща. Біла пляма на мапі сучасної Польщі», пише, що теоретики постколоніальної критики всю увагу зосереджують на «актах визиску та господарської експлуатації, вчинених західноєвропейськими державами на різних континентах» [5, с. 28]. Та поза межами їхніх постколоніальних досліджень залишається справжній монстр колоніальної політики – Російська імперія, Радянський Союз, а зараз – Російська Федерація, що не уявляли і не уявляють свого існування поза

захопленням чужих земель, геноцидом та асиміляцією інших народів.

Зважаючи на те, що засновниками постколоніальної теорії і критики були представники націй, які потерпіли від колоніальної політики білої раси, услід за Едвардом Саїдом і його послідовниками увага західних інтелектуальних кіл зосереджена переважно на експлуатації білими людьми представників інших рас.

З появою в 2000 році дослідження Еви Томпсон «Трубадури імперії: Російська література і колоніалізм» увага постколоніальної критики була звернута на нерасовий вид експлуатації народів, коли одні білі люди поневолюють і визискують інших білих людей [4]. Таким колонізатором у книжці постає Росія, а російська література – інструментом духовного і культурного поневолення. З появою цієї праці американської дослідниці польського походження, яка народилась у Литві, і, на відміну від більшості західних еліт, не зачарована політичним проектом під назвою «велика російська література», добре знаючи, що це лише інструмент культурного підкорення і подальшого поглинання інших народів, які стали жертвою Російської імперії, Радянського Союзу і досі перебувають в неволі Російської Федерації без права на розвиток своєї мови, культури, освіти, політичного життя, міжнародної діяльності та бізнесу. Російський імперіалізм, що виріс із традицій Золотої Орди, успадкувавши від неї державний терор і практику безперервного захоплення чужих земель, природних, культурних і людських ресурсів, як головного сенсу державного існування Росії, досліджується у працях з постколоніальної критики зарубіжних авторів українського походження Марка Павлишина, Олександра Мотиля, Віталія Чернецького, Мирослава Шкандрія, Романа Шпорлюка, Сергія Єкельчика, а також у працях українських дослідників Соломії Павличко, Ніли Зборовської, Тамари Гундорової, Оксани Забужко, Ярослава Поліщука, Олени Юрчук, Миколи Рябчука, Ірини Захарчук.

Аналізуючи прозовий спадок Олени Пчілки, Марія Моклиця зазначає, що її реалістичний метанаратив спрямований на критичне осмислення свого часу, а це «дозволяє планувати майбутнє, жити самостійно» [1]. Це стосується, зокрема, і оповідання Олени Пчілки «Артишоки», в центрі якого – небагаті українські поміщики Свойські та їхня єдина донька, красуня Олімпія, яку вони по-домашньому називали Лімпочкою.

На початку XX століття значна частина українських поміщиків, незважаючи на численні заборони щодо української мови та культури, все ще трималася давньої шляхетської традиції, що дійшла до них від православних шляхетських родів козацької доби, а ще раніше – від руської середньовічної шляхти. А відтак серед дворян на українських землях ще залишалися роди, не сполонізовані чи зросійщені, роди, які розмовляли українською мовою і трималися своїх національних традицій. Але ці традиції були сильно ослаблені, як і поміщицькі маєтки та землеволодіння, значна частина яких перебувала на межі банкрутства.

У книжці «Дилема українського Фауста» Микола Рябчук, порівнюючи розвиток інституцій громадянського суспільства на початку XX століття, писав, що на українських землях, які входили до складу Російської імперії, був глибокий застій і тотальний контроль метрополії за найменшим порухом громадянських ініціатив, а на Галичині в цей час розвивалися культурно-освітні, наукові, кооперативні, профспілкові організації, преса та політичні партії [3, с. 14]. Тож життя українських поміщиків у оповіданні зображене на тлі цього застою і тотального контролю імперії за своїми колоніями.

В Україні були великі свої землевласники: поміщики Безбородьки, Галагани, Лизогуби, Скоропадські, що походили зі старих козацьких родів, а також представники нового покоління сільськогосподарського бізнесу на українських землях – Терещенки, Харитоненки, які з'явилися після реформ у сільському господарстві. Водночас в Україну безперервно прибували

російські латифундисти, які скуплювали українські землі і ставали впливовими політичними фігурами. Через приїжджих в Україну російських колоністів царський уряд проводив колоніальну політику, спрямовану на придушення українського руху, який тодішній прем'єр Російської імперії Петро Столипін вважав найбільшою загрозою для існування імперії.

Саме такого колоніста Степана Хомутовникова зображено в оповіданні Олени Пчілки «Артишоки». Його місія нічим не відрізнялася від місії інших московських колонізаторів, які прибували на захоплені імперією землі, щоб скупити їх і взяти під свій контроль. Грошей у заїжджого московського купця було достатньо, тож він скуплював землі зубожілих українських поміщиків. Після трьох гостин в українських поміщиків Свойських московський купець Хомутовников вирішує одружитися з їхньою єдиною донькою Олімпією. Про Хомутовникова в оповіданні сказано, що «батько одділив йому капітал, і на той капітал куплено було з торгів «імініє», яке належало якраз дядькові пані Свойської, Євграфу Петровичу» [2]. Роль свата взяв на себе сусідський поміщик Хуторенко, який відверто сказав, що Хомутовникову сподобалася донька Свойських, і він відразу призначив дату, коли приїде з багатим московським женихом свататися.

Поміщики Свойські були в роздумах, чи варто їм свататися з заїжджим купцем, якого вони зневажливо називали «купчиком». Найближчі родичі Лімпочки, добре бачили, що Хомутовников – не пара їхній єдиній доньці, красуні й розумниці, але в російського купця було багато грошей, а сільськогосподарський бізнес у поміщиків йшов не дуже добре. Хомутовников дратував близьких Лімпочки. Тітонька Ольга Дудулій була спантеличена прізвищем Хомутовникова, яке здавалося їй бридким і незугарним. А пані Свойська зробила висновок щодо походження московського купця: «Так і видно, що його рід розторгувався з хомутів» [2]. Це не вкладалося в українське уявлення про шляхетське походження, адже і руська, і козацька шляхта здобувала

своє шляхетське походження у війнах, відвойовуючи право бути на чолі свого народу. У середньовічну та ранньомодерну добу приналежність до шляхти на українських землях виборювалася в боях і походах. А отже, високий соціальний статус в суспільстві залежав від воєнної доблесті. Натомість у європейських країнах і тогочасній Росії приналежність до дворянства вже купувало собі купецтво і державні службовці. Пані Свойська зрозуміла, що це прізвище видає нелицарське походження потенційного зятя.

Услід за дружиною пан Свойський змушений був визнати, що колишнє дворянство, яке одержало привілеї участю у війнах, занепадає, а на зміну йому приходить клас буржуазії. Він зреагував на походження Хомутовникова так: «...дворянство... ослабло, воно не може більше держатися в замкнutih границях свого стану, воно мусить дедалі все більше давати місце елементу... елементу прийшлому, так званій аристократії грошей» [2]. Якщо поміщик Свойський сприйняв появу буржуазії як явище невідворотнє, то його дружина з цим не могла змиритися. В її уяві шляхетська честь має бути завойована шаблею і кров'ю, а не куплена в результаті чергової фінансової оборудки. «Аристократія! Просто зброд всякий, аби з калиткою!» – так обурено реагує вона на Степана Хомутовникова. Пана Свойського роздирають внутрішні протиріччя. Йому подобається багатство Хомутовникова, але дратує його неотесаність: «...чоловік він, правда, собі простий, не дуже-то... обшліфований», – каже поміщик. І з цим погоджується його дружина: «Уже іменно Хомутовников – страхіття якесь! Просто опудало, штурпак, і більше нічого!.. Немоżliвий!.. Ані ввійти, ані сісти пристойно, не говорю уже слова сказати: червоніє тільки та потіє; мені завжди здається, що від його просто хомутом тхне!» [2]. Українські поміщики в оповіданні не сприймають купця Хомутовника, бо вважають, що шляхетність за гроші не купується.

Ще одна риса, яка дратує українських поміщиків, це низький рівень культури Степана Хомутовникова, який більше мовчав,

а якщо його щось запитували, то коротко відповідав: «да-с, точно-с» або «нет-с...». А якщо говорив, то в речення обов'язково вставляв простецькі російські слівця на кшталт «таперича» або «давеча» [2]. Українські поміщики добре володіли російською мовою, яка була державною в імперії, але літературною мовою, а російські діалектні й простонародні слова та вирази дратували освічені верстви українського суспільства. В таких випадках українці відчували, що їм нав'язують не літературну мову імперії, якою різні народи мусять спілкуватися між собою, а панування іншого народу, культурний і соціальний рівень якого нижчий за рівень поневолених імперією народів.

У 1721 році, коли Московська держава була перейменована у Російську імперію, а угро-фінські народи, відповідно до офіційної імперської формули триєдиного народу, оголошені не просто слов'янами, а великоросами. Українці це неслов'янське походження росіян завжди відчували і його не сприймали. Відповідно в Україні виробився український варіант російської мови, що відрізняється від московського варіанту, який багатьох українців завжди дратував. В оповіданні цей чужинський варіант російської мови у середовищі українських поміщиків, де в домашніх театрах ставилися українські вистави, сприймався за недорікуватість. Тож Ліпочці не подобалася мова російського купця, адже вона була освіченою, вихованою і, звісно, любила поговорити на різні теми.

Найповніше культурна інакшість між українцями і росіянами, які до XVIII століття мали офіційний етнонім московити, в оповіданні Олени Пчілки проявляється у сцені, коли розгніваний поміщик Хуторенко, який появу поміщиків Наських сприйняв як неповагу до себе, оскільки він домовлявся з паном Свойським поговорити щодо сватання Степана Хомутовникова і Ліпочки, роздратовано починає пояснювати московському «купчику», що Ліпочка піднесла йому гарбуза. Хомутовников не розуміє, що означає піднести гарбуза. «Говориться тобі, дурню, що тобі подали гарбуза, – по вашому тиква, – то се значить,

що женихові тикають дулю під ніс, одказують делікатним способом. Отож у нас так і говориться: «Гарбуза піднесли», – значить, одказали» [2]. Хуторенко обзиває купця йолопом, але той не розуміє, що означає це слово. Відмову від шлюбної пропозиції Хомутовникова пан Хуторенко трактує, як поміщицьку пиху, небажання опускатися від дворянського рівня до купця, що заробив свій капітал на торгівлі хомутами для кінської упряжі. Розгніваний Хуторенко цитує слова з п'єси Івана Котляревського: «Знайся кінь з конем, а віл з волом!» Але «купчик» не розуміє цієї алюзії, тому що був представником іншої культури.

Поміщики Свойські, Наські і Хуторенко розуміють, що між українцями і росіянами ментальна прірва, пов'язана з різним етнічним походженням, національними світоглядами, цінностями, традиціями і звичками. Але водночас вони усвідомлюють, що метрополія проводить послідовну імперську політику, спрямовану на колонізацію України, куди безконечними потоками їхали чиновники, священники, купці, підприємці, військові. Наприклад, одним із таких чиновників був батько російського письменника Михайла Булгакова, якого прислали в Київ на посаду цензора для контролю авторів, які писали українською і польською мовами. В Україні російські купці скуплювали землі, фінансували чорносотенні організації, боролися з українським національно-визвольним рухом. Українські поміщики розуміли це як незворотній процес, спрямований на підкорення та асиміляцію українських земель. Розвиток капіталізму поглиблював процес поглинання земель бідніших поміщиків багатшими. Земля зосереджувалася в руках багатих поміщиків-латифундистів.

Саме на тлі цих процесів і відбуваються події в оповіданні Олени Пчілки «Артишоки». Розуміючи, що латифундисти, серед яких багато росіян, скуплять землі збіднілих українських поміщиків, Хуторенко, що в ролі свата хотів домовитися з поміщиками Свойськими про те, аби його донька вийшла заміж за московського купця Хомутовникова, обурюється впертістю

пані Свойської: «Інші б обома руками вхопилися при таких злиднях, а вони, дивись ти, ще коверзують, перебирають! І все ота химерниця, мамуня! Як же, не може забутися, що величнього роду – предводительська дочка...» [2]. Його обурює дворянський гонор пані Свойської, який не дозволяє видати доньку заміж за чоловіка, що високий статус купив за гроші, зароблені на торгівлі кінськими хомутами.

Скориставшись непорозумінням, яке трапилося між поміщиками Свойськими і Хуторенком, пані Наська вирішує видати свою доньку заміж за Хомутовника. Коли Свойські дізнаються, що сусідська поміщиця Наська перехопила їхнього жениха, то на неї неабияк розізлилися.

Проаналізувавши, чому зірвалося сватання, вони приходять до висновку, що причиною цього були печені артишоки, піднесені Хомутовникову, які пан Хуторенко потрактував, як маленькі гарбузи, що в ритуалі українського сватання означають дипломатичну відмову, коли наречена та її родичі ввічливо посміхаються, на словах не відмовляють, але при цьому підносять гарбуза. Свойські згадали, як, підносячи жениху печені артишоки, вони жартували, що це «гарбузики». А Хуторенко цей жарт сприйняв за відмову й неповагу до себе, адже в ритуалі сватання він таки виконував роль свата.

Висновки. Персонажів оповідання Олени Пчілки «Артишоки» важко назвати національно свідомими поміщиками. Але вони чітко розрізняють, де свій, а де чужий. У російському багатому купцеві Степанові Хомутовникові вони бачать чужинця, представника метрополії, колонізатора, що скуплює землі зубожілих українських поміщиків. Їх дратує його московська вимова, неотесаність, низький рівень культури, неперебірливість. Але при цьому пані Свойська, і пані Наська наввипередки змагаються, хто швидше зможе видати свою доньку за примітивного чужинця з великим капіталом, який забезпечить безбідне життя їхніх доньок.

Між собою і московським купцем Степаном Хомутовниковим українські поміщики бачать три відмінності, які роблять його інакшим, не таким, як вони:

1) соціальну відмінність: вони – поміщики, представники давньої шляхти, предки якої заслужили шляхетство в боях зі зброєю в руках, а не пробилися в еліту, купивши собі високий соціальний статус за гроші;

2) культурну відмінність: поміщики бачать неотесаність «купчика», його неосвіченість, низький рівень культури;

3) іншу національність, ворожу й далеку, їх дратує, що Хомутовников із ними не однієї крові, не однієї національності.

Але через цю інакшість поміщики готові переступити, віддавши за московського чужинця своїх доньок лише тому, що він багатий. Це свідчить про продажність значної частини українського дворянства, яке зрадило Україні, спочатку продавшись Речі Посполитій, а потім Російській імперії. І лише одиниці залишилися вірними своєму народові.

Перелік використаних джерел та літератури

1. Моклиця М.В. Національний метанаратив і проза Олени Пчілки. URL: http://www.baltijapublishing.lv/download/monograph/colmomo_fil/12.pdf (дата звернення: 30.04.2024).
2. Пчілка О. Артишоки. URL: <https://libruk.com.ua/reader/pchilka-olena/artyshoky/> (дата звернення: 30.04.2024).
3. Рябчук М. Дилема українського Фауста: громадянське суспільство й «розбудова держави». К.: Критика, 2000. 272 с.
4. Томпсон Е. Трубадури імперії: Російська література і колоніалізм. К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2008. 368 с.
5. Ф'ют А. Зустрічі з Іншим. Харків: Акта, 2006. 268 с. С. 28.

37.018.1:929(092) Пчілка

Альона Дубровська
(с. Слатине
Дергачівська міська громада
Харківського району Харківської області)

ОЛЕНА ПЧІЛКА – ВЕЛИКА МАТИ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ

Анотація. У статті розкрито питання біографії Олени Пчілки з точки зору її впливу на виховання юного покоління та своїх власних дітей.

Ключові слова: мати, письменниця, педагогиня, мова, виховання, вплив, принциповість, наполегливість.

Постановка проблеми. Ольга Петрівна відкрила своїм дітям чар рідної пісні, казки, чар безсмертної поезії Т. Шевченка, неоціненні скарби рідного слова та багатства світової літератури і культури. Як людина мати Лесі Українки відзначалася мужністю, принциповістю, незламністю, наполегливістю і самовідданістю борця за краще майбутнє свого поневоленого народу.

Мета дослідження – охарактеризувати Олену Пчілку як матір, дитячу письменницю та педагогиню, з'ясувати її вплив на формування дітей та онуків.

Текст статті. Мати Лесі Українки належала до славної родини Драгоманових. В українській літературі вона відома під псевдонімом Олени Пчілки. Це прізвище Ольги Петрівни Драгоманової-Косач якнайкраще характеризує її надзвичайну працьовитість. Вона, як трудолюбна бджілка, весь свій вік невтомно працювала на літературній, науковій, громадській і педагогічній ниві. Ці риси материної вдачі успадкувала і її геніальна донька Леся Українка.

Ольга Петрівна всіляко заохочувала малу Лесю писати вірші рідною мовою та вчитися літературної майстерності у класиків української та світової літератури. І ці заходи матері мали великий

успіх. Лесі було лише 9 років, коли вона написала свій перший вірш «Надія». Під наглядом матері Леся вчить також чужі мови і в оригіналі читає твори світової літератури, а також робить перші спроби перекладів творів світової поезії на українську мову. Ольга Петрівна як педагог і як письменниця мала великий вплив на своїх дітей і зокрема на Лесю. Як свідчить дочка Ольги Петрівни Ольга Косач-Кривинюк, діти Олени Пчілки «обоженували її в дитинстві, а ціле своє життя любили і шанували. Леся і брат Михайло любили її і були під її впливом чи не найбільше за всіх. Нам у дитинстві здавалося, що кращої, добрішої, розумнішої за маму на світі жінки нема» [1].

Вбачаючи своє покликання у просвітницько-виховній роботі, виявила себе і як талановита дитяча письменниця, автор книг для молодших читачів: «Зелений Гай. Віршики й казки з малюнками для дітей» (1914 р.), «Байки. Для сім'ї та школи» (1918 р.), «Дві п'єски для дитячого театру» (1919 р.) та ін.

У Луцьку вона вступила в драматичне товариство, а гроші, зібрані від спектаклів, запропонувала використати для придбання українських книг для клубної бібліотеки. Тут Олена Пчілка займалася педагогічно-літературною діяльністю. З перекладів російських і польських письменників була підготовлена книга «Українським дітям» (вийшла з друку 1882 р). 1991 року видавництво «Веселка» заснувало літературну премію імені Олени Пчілки на відзначення кращих українських книжок для дітей [2].

18 липня 1869 року в Косачів народився син Михайло (у майбутньому український вчений-фізик, метеоролог, письменник та перекладач). За два роки на світ з'явилася донька, яку назвали Ларисою (Леся Українка). А потім жінка народила Олю (письменниця, літературознавиця, перекладачка, викладачка, бібліографія), Оксану (музикантка, викладачка французької мови, перекладачка), Миколу (громадський діяч, інженер-агроном за фахом, голова земської управи) та Ізидору (мемуаристка,

викладачка, перекладачка, діячка культури, почесна членкиня Союзу Українок Америки).

Подружжя Косачів виховувало своїх дітей самотужки. Їм не подобалося, що наявна система освіти була надто відірваною від народного коріння. Ольга Петрівна навчила їх мовам, музиці, історії, малюванню, відкрила чарівний світ літератури. Недарма ж діти з гордістю називали свою маму найрозумнішою та найталановитішою жінкою. Сама ж Пчілка неодноразово повторювала: «Діти – се наш дорогий скарб, се наша надія, се – молода Україна».

«Олена Пчілка сама кохалася в українському фольклорі, і в родинному житті її родини все насичене ним. Це замилювання в українському народному мистецтві (пісню, орнаментом, різними українськими народними виробами, звичаями та ін.) перейшло від матері й до родин її дітей», – згадувала донька Ізидора [3].

У Лесі Українки дуже амбівалентне ставлення до мами. Бо ж із одного боку, мама підтримує, допомагає, надихає, а з іншого – сам простір, у який виходить Леся, є значно ширшим, і він не поміщається у ті рамки, які матір задає. Саме в такі моменти опіка стає задушливою, дещо обмежувальною. І це, певно, найбільш плідна ситуація для митця: коли є якась традиція, із якою потрібно боротися, але остаточно її не полишаючи.

Пчілка ж наче й контролює, нібито й намагається всіх тримати в цій традиції, але вона допускає! Усі діти врешті так чи так знехтували бажаннями матері: одружилися без дозволу або не з тими, почали робити не те, що вона хотіла. На перший погляд здається, що її педагогічний проєкт невдалий, бо мати не змогла нав'язати дітям ті плани, які вона щодо них мала. Хіба Михайлові, але він, на жаль, не втілив їх повною мірою, не виконав програму до кінця через передчасну смерть. Інші ж так чи так вийшли з-під контролю. Але, можливо, якраз у цьому і є її найбільший успіх як мами та педагога, бо ж, якби вона була більш чи менш

авторитарна, Лесі, можливо, би не трапилося. І через сто років – уявімо світ без окупантів та метеоритів – будуть продовжувати говорити про Олену Пчілку через Лесю Українку. Але це так само важливо, бо про багатьох не говорять. Те, що вона відбулася, як людина, яка виховала Лесю Українку, – найважливіше, але це не нівелює її інші іпостасі.

Тексти для дітей – велика й важлива частина спадщини Олени Пчілки, але вони цікаві в історичному плані, бо діти змінюються, тому ці тексти швидше потрапляють в архів. Відповідно й Олена Пчілка лишається менш помітною. Дорослі ж тексти можуть бути перечитані й досить легко спроектовані на сучасність, легше інкорпоровані [4].

Вона була прекрасним педагогом не тільки своїм дітям, яких виховала у патріотичному дусі, а й мудрою вчителькою не одного покоління нашої молоді, яка виховувалась і виховується на її творах [5].

На звягельський період життя Косачів припадає Емський указ (1876) про заборону ввезення в імперію книг українською мовою, заборону сценічних вистав, навіть друкування текстів до нот. «Може, ніколи не було так грізно поставлено питання: чи жити, чи згинуть нашій нації? – як тоді», – писав Іван Франко. Та Ольга Косач при надійній підтримці чоловіка, друга й однодумця, невтомно працює, щоб вижила українська нація, її культура та мова. У час, коли підозрілим стає саме українське слово, у затишній оселі Косачів дітям читаються казки з томів Павла Чубинського, сербські народні думи та пісні у перекладі Михайла Старицького, міфи стародавніх греків, твори Тараса Шевченка, Пантелеймона Куліша, Марка Вовчка... І це при тому, що, як зауважує Олена Пчілка, книжки української для дітей майже не було!

Літо сім'я Косачів часто проводила у селі Жабориці (тепер смт. Баранівка), де діти переймалися українським народним духом, слухали мову земляків, їх пісні, розповіді матері та легенди

краю. «В дітей мені хотілося перелити душу й думку, – писала Олена Пчілка О. Огоновському. – Не знаю чи стали б Леся і Михайло українськими літераторами, коли б не я? Власне, я «наважила», і завше окружала дітей такими обставинами, що українська мова була найближчою, – щоб вони змалку пізнавали її якнайбільше. Життя зі мною, та посеред волинського люду сприяло тому».

В травні 1882 року сім'я Косачів переїхала в село Колодяжне на Ковельщині, яке стало з того часу їх постійною домівкою. В родинному маєтку Колодяжному народилися Оксана, Микола та Ізидора. Цей період свого життя Олена Пчілка назве «літературно-педагогічним».

Публікуються оповідання та вірші Олени Пчілки в українському журналі «Зоря». Тут вперше починає друкуватися і юна поетеса Леся Українка. Казки та поезії, оповідання та фольклорні записи Олена Пчілка публікувала і у львівському дитячому тижневику «Дзвінок», а також у редагованому нею журналі «Молода Україна».

Народні казки, дитячі пісеньки, ігри та забавлянки, приповідки, жартівливі віршики, колисанки, шаради, загадки, прислів'я, швидкомовки-спотиканки, сміховинки, колядки та щедрівки, різдвяні привітання, великодні жарти – ніщо не пройшло повз увагу талановитої дослідниці; до всього додала письменниця своєї праці, аби не розгубити цих народних скарбів. Залучала до фольклорної роботи й свою доньку Лесю Українку.

Олена Пчілка єдина в українській літературі жінка-байкар. Сюжети для своїх творів вона, як і інші байкарі, запозичувала з Езопових байок, однак чимало розробила і власних сюжетів з народного життя. Байки поетеси мають національний колорит, якого їм надає соковита народна мова, яскраві українські афоризми. Твори письменниці навчають шанобливого ставлення до традицій, рідної мови, культури, історії тощо. Своїм мудрим і щирим словом вона наставляла дітей на добрий розум.

У 1917 році письменниця запропонувала створити при товаристві «Просвіта» комісію, яка б дбала про дітей, бо «чи дитина виросте приятелем, чи ворогом України, се багато залежить од виховання» [6].

Чому вона так дбала про молоду парость? Бо ніколи Олена Пчілка на забувала мудру батькову науку, котрий своїм дітям дав шанс вчитися не з-під палиці, а за власним бажанням. Тільки так народжуються по-справжньому вільні люди, а з них і складаються незалежні держави.

У спогадах письменниці є таке колоритне місце:

– О тій порі, коли в педагогіці – шкільній і хатній – учити мало собі синонім бити, – нас, дітей, не тільки ніколи не били, а навіть іншими способами не карали. Отже, ми виростали, не бачивши ніяких диких сцен розправи сильного з підвладним, старших родичів з тілом і душею беззахисних дітей. Бо для наставляння на «добрий розум» було тільки спокійне, лагідне слово [7].

Ольга Косач тяжко й цілеспрямовано готувала ґрунт, на якому зросли й розквітли таланти її дітей. Мудра й ніжна мати різьбила характери своїх дітей відразу на широку шкалу. Виховувала з них патріотів і громадян своєї землі. Діти захоплювалися розумом і талантом матері й багато у чому намагалися наслідувати її.

Олена Пчілка (як свого часу її батько) виявляла велику толерантність до переконань своїх дітей і їхніх друзів. Чи не єдине тертя між поколіннями викликала розбіжність у поглядах на шлюб. Доньки Олени Пчілки свободу жінки вбачали у звільненні її від шлюбу. Безперечно, це був результат впливу й «Катехізису революціонера» Сергія Нечаєва, і творів Олександра Герцена. Врешті, рух за жіночу емансипацію у другій половині XIX ст., який був, по суті, боротьбою за вищу освіту, зачепив і героїню оповідання «Товаришки» Олени Пчілки, яка також прагнула, щоб її доньки вчилися в університетах. Письменниця була переконана, що

свободу жінки визначатиме спеціальна освіта та культура родини, у якій батьки будуть рівними в усьому, матимуть спільні інтереси й однаковий вплив на виховання дітей. Зразком такої родини й було подружжя Косачів [8].

Роль бездоганної матері була одним з покликань Ольги Косач. З одного боку, вона була ідеальною «рольовою моделлю» для чотирьох доньок – носила фешенебельні сукні з буфами за останньою модою, обожнювала українське вбрання. З іншого, послідовно й вимогливо виховувала – і доньок, і обох синів [9].

Шестеро дітей вимагали багато уваги, материнських турбот. А потреба творити, незважаючи на всі клопоти і турботи, була непереборною. Домашні клопоти не перешкоджали творчості. Насичене високими устремліннями життя було зразком для дітей, а його благодотворний вплив на них безсумнівний. 1876 року у Києві було вперше надруковано дослідницьку працю Олени Пчілки «Український народний орнамент. Вишивки, тканини, писанки». До вивчення та збирання народної творчості її заохочували М. Лисенко, М. Старицький, брат М. Драгоманов. Олена Пчілка, у свою чергу, прищеплювала любов до народної творчості своїм дітям, вчила їх розумітись на фольклорі та етнографії, формувала змалку їх естетичні смаки [10].

«Ох, та всіх нас ненатурально пригнітили «с детства!...», – напише згодом Леся Українка про ті педагогічні експерименти й навіть кинеться рятувати менших братів і сестер від матиного виховання, впроваджуваного в життя з воістину «державним» розмахом. Сама ж Олена Пчілка була про все іншої думки: «Так, я настояща Ніубея. Которе доростає – погибає. ... Леся терпить, тобто мовчить і думає, що я не бачу її мук всякого рода, що я навіть не чую, а єї стан фізичний лучче бачу, ніж вона сама. Вона, може, ще трохи надіється на вилічення, а я не надіюсь ні крихти...» Надто вже тверезий і раціональний погляд, як для матері, надто вже виразно звучить. Але Олені Пчілці ніколи не бракувало сміливості [11].

Одним з імпульсів поживлення літературної роботи стали її діти, про що вона сама сказала в «Автобіографії»: «Моя хатня робота, як і в Звяглі в останні роки, була, так би сказати, педагогічно-літературна. Дбання про лектуру для дітей близько зійшлося в мене з бажанням зайнятися перекладами деяких речей, що мені їх дуже хотілося дати українським малим читачам. Отож я приготувала книжечку «Українським дітям» з перекладів деяких улюблених моїх письменників російських і польських. Опріч того вже самі діти навіть перекладали деякі оповідання, і я теж лаштувала їх до друку».

Мати шістьох дітей, Олена Пчілка дбала насамперед про виховання національно свідомого українця, громадянина – патріота з розвиненим почуттям національної гідності, людину з високою культурою серця, сильного характеру і міцної ідеї й великої сили переконань. Прикладом для наслідування була вона сама, її чоловік; рідне слово, пісня, звичай, традиція були тим інструментом, яким вона шліфувала душі своїх дітей.

Увага до духовного виховання забезпечила велику віддачу з боку дітей, які мусили завдячувати матері любов'ю до літератури, світової історії, знанням іноземних мов, розвитком талантів. Всі діти займалися художніми перекладами, писали художні твори. Якраз на 80-ті роки припадають перші публікації у львівських часописах старших дітей Михайла (псевдонім Обачний) і Лесі (Лесі Українки).

Великий виховний талант Олена Пчілка спрямовувала й на всю українську молодь. «Її сильна вольова натура, її великий патріотизм, її вміння переконувати діяли з великою силою на молодь, – пише Петро Одарченко. – Свої думки, свої ідеї, свою вольову діяльну любов до України та до українського народу Олена Пчілка перелила не тільки в своїх дітей – вона перелила її в молоді серця тих дітей і юнаків, що мали щастя бачити цю енергійну діячку й чути її палкі промови й заклики».

Ставши дитячою письменницею, Олена Пчілка впливала на молодь своїми завжди глибоко національними творами і творами світової класики, які вміщувала в один з перших дитячих журналів «Молода Україна» (1908–1915), видавцем якого була сама. В журналі друкувалися Леся Українка, Степан Васильченко, Максим Рильський; українські переклади з М. Гоголя, М. Лермонтова, Л. Толстого, Дж. Свіфта, Ч. Діккенса, О. Уайльда, А. Доде, С. Лагерлеф та ін. Систематично виступала в часописі й Олена Пчілка з віршами, баєчками, оповіданнями та казками для малят, а також декількома дитячими п'єсами.

Дитячі твори Олени Пчілки впродовж 30 років виходили й окремими збірками. Письменниця вміла своїми творами входити у світ дитячих уявлень, торкатися серця юних читачів. Наче теплом сонячного проміння, зігрівала вона паростки дитячих пошуків та мрій. Ніжне ставлення до дітей відчувається в кожному дитячому творі письменниці; її вольові, героїчні, сміливі образи дівчат-патріоток (поєми «Юдіта», «Козачка Олена») були прикладом невтомної праці на користь народу, любові до його мови, культури, історії. «Цій самій меті служили й дитячі п'єси Олени Пчілки, які відзначалися живою розповіддю, красивою мовою, патріотичним змістом і моральними мотивами. Повчальний характер п'єс не впливав на їх літературні якості. Збірничок для дітей «Книжка Різдвянка» виховував у дітей любов до рідних національних традицій», – зазначає П. Одарченко [12].

Г.Аврахов пише: «Ольга Петрівна явила таку розсудливу вмілість педагога, таку зрілу методичну компетентність наставника і педагога, таку надзвичайну відважність узяти на себе всю повноту відповідальності за початкову освіту дітей, що доводиться тільки подивляти її вроджений учительський хист». Згодом діти продовжили навчання в гімназії. У своїй «Автобіографії» Олена Пчілка пише: «Мені тоді здавалося, що школа зараз же зруйнує моє змагання виховати дітей в українській мові. Це був даремний шлях, бо потім я побачила, що коли дітей добре вправлено

в українській мові, то тоді школа цієї мови не руйнує». Людмила Старицька-Черняхівська, порівнюючи з Михайлом і Лесею себе та інших однолітків, які навчалися в гімназії, приходять до висновку про ту незрівняну перевагу вихованців материнської школи: «...вони були далеко серйозніші й освіченіші за нас. Одрізнялися вони від нас і мовою і оджею. Балакали і ми по-українськи, але се вже була якась мішанина з російщиною, що затопляла нас в гімназії, – Леся і Михайло балакали добірною мовою, бо вони і вчилися на ній; що ж до одєжі, то і тут вони відрізнялися від нас: скільки пам'ятаю Лесю і Михайла, – все пам'ятаю їх в доброму українському вбранню, – Михайло в сірій чумарочці, Леся в спенсері, в вишиваній сорочці, білява голівка гладенько перев'язана стьождою».

Олена Пчілка вміла впливати на душі своїх дітей; вона керувала і їхньою освітою, не пускаючи її з національного ґрунту, а на той час це було дуже важко, бо й жодного підручника українського не було. Однак Михайло, що вступив уже в старші класи (успішно здавши іспити за п'ять років), закінчив гімназію з медаллю, Леся ж через хворобу до гімназії не вступала, але з дитячих років винесла добрі ґрунтовні знання, які поглиблювала впродовж всього свого життя. І багато енергії й таланту поклала письменниця на виховання й освіту українських дітей, «щоб не виростили вони перевертнями, щоб звикали шанувати своє рідне» [13].

Висновки. Отже, аналізуючи життєпис видатної Олени Пчілки, можна дійти думки, що ця людина стала видатним педагогом, громадською активісткою та дитячою письменницею завдяки прикладу власних батьків, через свою наполегливість, гуманізм, невідомий патріотизм. У своїх дітях та молодому поколінні вона втілювала особисті мрії та бажання виховувати гідних громадян своєї Батьківщини, українців, які не тільки пишуть новітню історію держави, але й знають та шанують її славне минуле.

Перелік використаних джерел та літератури

1. Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості / Леся Українка: хронологія життя і творчості. Мати Лесі Українки. Петро Одарченко. URL: l-ukrainka.name/uk/Studies/Kryvynjuk/MatyLesiUkrainky.html
2. Національна академія педагогічних наук України. Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В.О. Сухомлинського / Біографія Олени Пчілки. Олена Пчілка. Ольга Петрівна Косач, уроджена Драгоманова (29 червня 1849 р. – 4 жовтня 1930 р.). URL: <https://dnrb.gov.ua/ua/informatsiyno-bibliohrafichni-resursy/vydatni-pedahohy/pchilka-o/biohrafiya/>
3. Український інтерес / Олена Пчілка – аристократка української літератури. Мар'яна Шевелева. URL: <https://uain.press/blogs/olena-pchilka-arystokratka-ukrayinskoyi-literatury-1278339>
4. Українська правда / Між патріархатом і фемінізмом. Або що не вчать у школі про «велику мати» української літератури Олену Пчілку. Аріна Кравченко. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2024/01/20/258914/>
5. Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» / До 160-річчя від дня народження Олени Пчілки: «Слово! Річ то велика, святая...». Михайло Гуць. URL: <https://kpi.ua/pchilka>
6. Краєзнавчий блог, літературна Житомирщина / Олена Пчілка – мати, письменниця, педагог. *POSTED ON 26 КВІТНЯ, 2021 ВУ ГОРОДНИЧИЙ ВАЛЕРІЙ*. URL: <https://www.libertyspace.org.ua/2021/04/26/olena-pchilka-maty-pysmennytsia-pedahoh/>
7. Укрінформ / Олена Пчілка. 2. Родюча, як земля. Олександр Рудяченко. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2551181-olena-pchilka-2-roduca-ak-zemla.html>

8. Тамара Скрипка. Персональний сайт / Родини Драгоманових і Косачів. Олена Пчілка. Тамара Скрипка. URL: <https://www.tskrypka.name/KosachFamily/OlenaPchilka.html>
9. VOGUE / Королева-мати: що треба знати про Олену Пчілку – матір Лесі Українки. URL: <https://vogue.ua/article/culture/knigi/koroleva-mati-nadcyattalantiv-oleni-pchilki-49078.html>
10. OnlyArt / Пчілка Олена – Біографія. URL: <https://onlyart.org.ua/biographies-poets-and-writers/pchilka-olena-biografiya/>
11. Кампанія проти сексизму в медіа й політиці «Повага» / Олена Пчілка – Велика 11. Мати українського націоналізму. Сергій Осока. URL: <https://povaha.org.ua/olena-pchilka-velyka-maty-ukrajinskoho-natsionalizmu/>
12. Шкільні твори з української та зарубіжної літератури / Історія української літератури XIX ст. Олена Пчілка (Ольга Петрівна Драгоманова-Косач). URL: https://tvory.net.ua/ukrainska_literatura/lib2/istoriya_ukr_lit_xix_st/9.html
13. День / Зірка українського відродження. Чого протягом семи десятиліть можновладці не могли «пробачити» Олені Пчілці?. Анатолій Чернов. URL: <https://day.kyiv.ua/article/istoriya-i-ya/zirka-ukrayinskoho-vidrozhennya>

УДК 929(092) Пчілка

Олена Кальченко

(с. Слатине

Дергачівська міська громада

Харківського району Харківської області)

ОЛЕНА ПЧІЛКА – МАТИ, ПИСЬМЕННИЦЯ, ПЕДАГОГ

Анотація. У статті висвітлюється позиція Олени Пчілки як матері, письменниці, педагогині, науковця, фольклориста в національному відродженні українського народу. До читача донесено стан пригніченого ставлення тогочасного уряду до української мови та української культури. Окреслено її погляди на духовний національний розвиток України. Олена Пчілка виступає на захист формування української мови, дитячої літератури за формування своєї державності.

Ключові слова: мати, письменниця, педагогиня, українська мова, школа виховання, національна культура.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження полягає в тому, що вперше в українському літературознавстві здійснюється комплексне дослідження життєвого і творчого шляху Олени Пчілки.

Мета дослідження. Висвітлення історичної динаміки та еволюції патріотичних мотивів як у творах письменниці, так і у вихованні своїх дітей та української молоді.

Текст статті. Олена Пчілка – письменниця, перекладачка, педагог, журналістка, науковець, фольклорист і етнограф, видавець, активна громадська діячка, з 1925 року член-кореспондент АН УРСР, а ще – вродлива жінка, ніжна й мудра матір. Два сини й чотири доньки виростила сім'я Косачів, серед яких і геніальна Леся Українка. Ще за життя Олени Пчілки її твори гідно оцінив Іван Франко. «Сама видатна письменниця свого часу», – так сказав про неї вчений Іван Огієнко.

Справжнє ім'я письменниці – Ольга Петрівна Драгоманова-Косач. Народилася вона влітку 1849 року в повітовому стародавньому містечку Гадячі на Полтавщині. У небагатій поміщицькій родині Драгоманових з добрими традиціями у ставленні до людей, до української книжки, до рідної мови. Тут не переводилися українська пісня та казка, старосвітські обряди.

Родина походила з козацького роду перекладачів і дипломатів Драгоманів, відомих ще з часів Гетьманщини. Засновник цього роду, грек за походженням, перебував на дипломатичній службі в самого Богдана Хмельницького. Батько майбутньої письменниці, Петро Якимович Драгоманов, був освіченим поміщиком-юристом. Захоплювався літературою, писав вірші та оповідання, збирав народну творчість, його переклади друкували в тодішніх часописах. Із вдячністю письменниця згадувала ту атмосферу людяності й шляхетності, яка панувала не тільки в їхній родині, а й у маєтку. Мама, Єлизавета Іванівна, сама виховувала і доглядала шістьох дітей. Вона мала гарний голос, знала безліч народних пісень, співала їх дітям.

Початкову освіту Оля здобула вдома – її першим учителем був батько. Дівчинка росла сміливою й непосидючою, мала гострий розум. Їй було десять років, коли помер Петро Якимович. Старший від неї на вісім років брат Михайло тоді був студентом Київського університету. Через два роки, опікуючись молодшою сестрою, він забрав дванадцятирічну Ольгу з собою до Києва і влаштував на навчання в Київський зразковий пансіон шляхетних панянок.

Навчання в пансіоні було поставлено дуже добре, там працювали талановиті викладачі. Вихованки здобували міцні знання, ґрунтовно оволодівали німецькою та французькою мовами.

Першою публікацією майбутньої письменниці стала її навчальна робота – твір з німецької мови. Учителю пансіону дав вихованкам домашнє завдання: скласти гумористичну розповідь. Коли він перевірів роботи й проаналізував їх, то багатьох

дівчат похвалив, а Ользі сказав зачекати. Захоплений її роботою сам відніс домашній твір юної Ольги Драгоманової до журналу. Через деякий час приніс своїй вихованці часопис «Для молоді», який друкувався німецькою мовою, з опублікованим у ньому оповіданням. Це стало початком творчої біографії Олени Пчілки.

У дев'ятнадцять років Ольга Петрівна побралася з Петром Антоновичем Косачем, недавнім студентом і приятелем її брата. Після одруження, влітку 1868 року сім'я переїздить на Волинь, у Звягель, на місце служби чоловіка. У Звягелі народилося троє старших дітей – Михайло, Лариса (у майбутньому Леся Українка) та Ольга. На Волині українські симпатії і творчі поривання Ольги Петрівни ще більше міцніють. Волинь захопила її широкою українською стихією – гарною мовою, піснею, розкішною природою. Саме у Звягелі Ольга Петрівна займалася вивченням народної творчості: вишукувала українські етнографічні перлини, записувала пісні, обряди, народні звичаї, збирала зразки народних вишивок.

На звягельський період життя Косачів припадає Емський указ (1876) про заборону ввезення в імперію книг українською мовою, заборону сценічних вистав, навіть друкування текстів до нот. «Може, ніколи не було так грізно поставлено питання: чи жити, чи згинуть нашої нації? – як тоді», – писав Іван Франко. Та Ольга Косач при надійній підтримці чоловіка, друга й однодумця, невтомно працює, щоб вижила українська нація, її культура та мова. У час, коли підозрілим стає саме українське слово, у затишній оселі Косачів дітям читаються казки з томів Павла Чубинського, сербські народні думи та пісні в перекладі Михайла Старицького, міфи стародавніх греків, твори Тараса Шевченка, Пантелеймона Куліша, Марка Вовчка... І це при тому, що, як зауважує Олена Пчілка, книжки української для дітей майже не було!

Літо сім'я Косачів часто проводила у селі Жабориці (тепер смт Баранівка), де діти переймалися українським народним

духом, слухали мову земляків, їх пісні, розповіді матері та легенди краю. «В дітей мені хотілося перелити душу й думку, – писала Олена Пчілка Омеляну Огоновському. – Не знаю, чи стали б Леся і Михайло українськими літераторами, коли б не я? Власне, я «наважила», і завше окружала дітей такими обставинами, що українська мова була найближчою, – щоб вони змалку пізнавали її якнайбільше. Життя зі мною, та посеред волинського люду сприяло тому».

1876 року в Києві вийшла друком книжка Олени Пчілки «Український народний орнамент», яка принесла їй славу першого в Україні знавця цього виду народного мистецтва. Весною 1879 року Ольга Петрівна Косач із дітьми переїхала в місто Луцьк до свого чоловіка, якого перевели на посаду голови Луцько-Дубенського з'їзду мирових посередників. У Луцьку вона вступила в драматичне товариство, а гроші, зібрані від спектаклів, запропонувала використати для придбання українських книг для клубної бібліотеки. Олена Петрівна видала своїм коштом «Співомовки» Степана Руданського (1880). У 1882 році з перекладів російських і польських письменників була підготовлена і надрукована книга «Українським дітям».

У травні 1882 року сім'я Косачів переїхала в село Колодяжне на Ковельщині, яке стало з того часу їх постійною домівкою. У родинному маєтку Колодяжному народилися Оксана, Микола та Ізидора. Цей період свого життя Олена Пчілка назве «літературно-педагогічним». Незадоволене існуючою системою педагогіки та шкільної освіти, насамперед відірваністю її від національного та народного коріння, подружжя Косачів виховувало й навчало своїх дітей самотужки. Ольга Петрівна багато зробила для розвитку їхніх здібностей, дала їм різнобічні знання: вчила музиці, малюванню, мовам, історії, заохочувала до літератури. Із вдячністю і гордістю називала Леся Українка свою матір найкращою, найрозумнішою, найталановитішою жінкою світового рівня.

У ці роки Ольга Петрівна веде активну видавничу діяльність. Разом із Михайлом Старицьким вона підготувала і видала два випуски альманаху «Рада», з письменницею Наталією Кобринською видала жіночий альманах «Перший вінок».

У 1886 році в Києві Олена Пчілка видає збірку поезій, написаних у різні роки, під назвою «Думки-мережанки». Уже в першій своїй збірці Олена Пчілка вмістила вірші для дітей.

Публікуються оповідання та вірші Олени Пчілки в українському журналі «Зоря». Тут вперше починає друкуватися і юна поетеса Леся Українка. Казки та поезії, оповідання та фольклорні записи Олена Пчілка публікувала й у львівському дитячому тижневику «Дзвінок», а також у редагованому нею журналі «Молода Україна».

Народні казки, дитячі пісеньки, ігри та забавлянки, приповідки, жартівливі віршики, колисанки, шаради, загадки, прислів'я, швидкомовки-спотиканки, сміховинки, колядки та щедрівки, різдвяні привітання, великодні жарти – ніщо не пройшло повз увагу талановитої дослідниці; до всього додала письменниця своєї праці, аби не розгубити цих народних скарбів. Залучала до фольклорної роботи й свою доньку Лесю Українку.

Олена Пчілка – єдина в українській літературі жінка-байкар. Сюжети для своїх творів вона, як і інші байкарі, запозичувала з Езопових байок, однак чимало розробила і власних сюжетів з народного життя. Байки поетеси мають національний колорит, якого їм надає соковита народна мова, яскраві українські афоризми. Твори письменниці навчають шанобливого ставлення до традицій, рідної мови, культури, історії тощо. Своім мудрим і щирим словом вона наставляла дітей на добрий розум.

У кінці 1890-х років родина Косачів переїжджає до Києва. Ольга Петрівна завідує літературним відділом «Київського літературно-артистичного товариства», стає редактором і видавцем журналу «Рідний край», виступає з доповідями про українських, російських та польських письменників, пише

нариса та спогади про видатних діячів української культури: Тараса Шевченка, Євгена Гребінку, Миколу Лисенка, Михайла Старицького, Михайла Драгоманова, Бориса Грінченка, Павла Житецького та інших.

Ольга Петрівна Драгоманова була активною громадською діячкою, для багатьох – взірцем мужності, сили волі, незламності духу. Протягом усього життя вона наполегливо, безкомпромісно боролася за майбутнє відродження національної культури, за право говорити, писати й друкувати книжки рідною мовою. Неодноразово зверталася до царського уряду з вимогою скасувати заборону друку й викладання у школі українською мовою.

Своїм громадянським обов'язком Олена Пчілка вважала просвітительсько-виховну роботу. Багато енергії й таланту віддала справі виховання й освіти українських дітей, «щоб не вирости вони перевертнями, щоб звикали шанувати своє рідне».

У 1917 році письменниця запропонувала створити при товаристві «Просвіта» комісію, яка б дбала про дітей, бо «чи дитина виросте приятелем, чи ворогом України, се багато залежить од виховання». «Діти – се наш дорогий скарб, се наша надія, се – молода Україна», – неодноразово повторювала Олена Пчілка. Ольга Петрівна Драгоманова відома не лише як автор віршів, оповідань, байок, публіцистичних виступів, вона була визначним ученим – літературознавцем, етнографом, фольклористом. Їй належать такі праці: «Українські колядки», «Український народний орнамент», «Українські народні легенди останнього часу», «Українська гумористика», «Очерки национальных типов в украинской народной словесности».

Олена Пчілка – це найвідоміший псевдонім письменниці, хоча в неї їх було сорок чотири. Також відомі: Анело, Бубуся Олена, О. Б.-а, Віщий Олег, Гнибіда, Княжна Кочубєївна, Колодяжинська О. За спогадами молодшої дочки Ізидори Косач, псевдонім «Олена Пчілка» Ольга Петрівна Драгоманова-Косач отримала саме в місті Новограді-Волинському.

Під час революції й громадянської війни Олена Пчілка жила в Гадячі. Тут вона організувала аматорський дитячий театр, писала п'єси для дітей, редагувала місцеву газету.

У 1920 році за антибільшовицькі виступи була заарештована в Гадячі. Після звільнення виїхала в Могилів-Подільський, де перебувала до 1924 року, а відтоді до смерті жила в Києві, працюючи в етнографічній та літературно-історичній комісії Академії наук УРСР, членом-кореспондентом якої була з 1925 року.

Померла Ольга Петрівна Драгоманова-Косач (Олена Пчілка) 4 жовтня 1930 року. Похована в Києві на Байковому кладовищі поруч із чоловіком Петром Антоновичем Косачем, сином Михайлом, донькою Лесею Українкою.

Це був час, коли починали діяти жорна сталінських репресій проти української інтелігенції. Тому не дивно, що ім'я Олени Пчілки надовго було викреслено з нашої літератури й культури, хоча вона була членом української Академії наук. Значимість її творчого набутку достойно оцінили сучасники й нащадки.

Пам'ять про Олену Пчілку

Літературна премія імені Олени Пчілки.

Літературну премію імені Олени Пчілки у 1991 році заснувало видавництво «Веселка». Премією нагороджують меценатів, авторів та художників за книжки, що побачили світ у видавництві «Веселка». На нагороду можуть претендувати українські книжки для дітей, які сприяють національному відродженню та вихованню в дітей любові до України.

Музей родини Косачів – музей у Новограді-Волинському.

Заснований у 1999 році за ініціативою творчої інтелігенції міста. Музей родини Косачів – присвячений славетній, неординарній сім'ї, в якій народилася всесвітньовідома геніальна українська поетеса Леся Українка (Лариса Петрівна Косач).

Музей родини Косачів збудовано на місці будинку Завадських, в якому родина Косачів прожила шість років (з одинадцяти, які жили в Новограді-Волинському). На фасаді музею розміщено меморіальну дошку із скульптурно-барельєфним зображенням: Петро та Ольга Косачі та їх троє дітей – Михайло, Лариса (Леся Українка) та Ольга, які народилися в Новограді-Волинському. Скульптор Олена Коркушко та архітектор А. Черниченко.

Вулиця Олени Пчілки.

У Житомирі, як і в інших містах України, є вулиця, названа її іменем.

Бібліотека.

Волинська державна обласна універсальна наукова бібліотека імені Олени Пчілки.

Пам'ятник.

Бронзовий пам'ятник Ользі Петрівні Косач (Олені Пчілці) встановлений в Луцьку у 2011 році перед Волинською науковою бібліотекою ім. Олени Пчілки. Пам'ятник споруджений на благодійні кошти. Скульптор – Микола Обезюк.

Книги Олени Пчілки

1. Кицин дім: із фольклорних записів Олени Пчілки / худож. О. Харук. Київ: Гроно, 1996.
2. Олена Пчілка – дітям / упоряд., передм. В. Комзюк, Н. Пушкар; худож. Л. Іванова. Львів: Апріорі, 2015. 79 с.: іл., портр., фот. (Апріорі дітям).
3. Пчілка О. Годі, діточки, вам спать!: вірші, оповідання, казки, фольклорні записи / худож. І. Литвин; упорядкув. та передм. О. Таланчук. Київ: Веселка, 1991. 334 с.: іл., [8] окр. арк. кольор. іл.
4. Пчілка О. Малий музика Моцарт: казки, байки, вірші / худож. О.Г. Тимошенкова. Харків: Ранок, 2019. 111 с.: іл., [4] окр. арк. кольор. іл., портр. (Шкільна бібліотека).

5. Пчілка О. Сосонка: для мол. та серед. шк. віку / упорядкув. та передм. О.М. Шевченко. – Київ: Школа, 2007. 175 с. (Хрестоматія школяра).
6. Пчілка О. Сосонка: для мол. та серед. шк. віку / упорядкув. та передм. О.М. Шевченко; іл. О. Літвінова. Київ: Школа, 2007. 175 с.
7. Пчілка О. Твори / упорядкув. А.Ф. Чернишова. Київ: Дніпро, 1971. 463 с.: портр.
8. Пчілка О. Український дитячий театр / упоряд., підготов. текстів, передм., текстологічні комент. Л.П. Мірошніченко; худож. І.К. Заруба; Ін-т літ. ім. Т.Г. Шевченка НАН України. Київ: Веселка, 2017. 439 с.: портр., іл., [20] окр. арк. фот., ноти.

Література про життя та творчість Олени Пчілки

1. Антипчук Н. Часопис для дітей «Молода Україна» <https://www.libertyspace.org.ua/2021/04/26/olena-pchilka-maty-pysmennytisia-pedahoh/>
2. Антипчук Н. Часопис для дітей «Молода Україна» Олени Пчілки. *Дивослово*. 2010. № 6. С. 39–43.
3. Богдан С. «Пиши ж мені, мамочко...»: стеретипи епістолярної поведінки Лесі Українки у спілкуванні з матір'ю. *Дивослово*. 2011. № 5. С. 35–41.
4. Бондарчук, Л.І. Олена Пчілка і Житомирщина. Поліський дивосвіт: література рідного краю: Житомирщина: посіб.-хрестоматія в 2-х ч. Ч. І: критичний огляд / за ред. С.О. Пультера. Житомир: Полісся, 2000. С. 69–74.
5. Кондратенко Л. Олена Пчілка – мати, письменниця, педагог. *Дошкільне виховання*. 1990. № 7 (липень). С. 20–21.
6. Петік Л. Як Леся стала Українкою: родинна педагогіка Олени Пчілки. *Палітра педагога*. 2012. № 1. С. 3–5.
7. Петік Л. Мудра любов плекає особистість: родинна педагогіка Драгоманових і Косачів. *Палітра педагога*. 2012. № 2. С. 3–5.

8. Олена Пчілка. Викинуті українці = EJECTED UKRAINIANS; авт.-упоряд., передм. В. Архипова. Київ: МАУП, 2006. 351 с. Бібліотека українознавства; вип. 5.
9. Росінська О.А. Олена Пчілка (Ольга Петрівна Драгоманова-Косач) (1849–1930) // Українська література: сучас. довід. школяра і студ. Донецьк: БАО, 2009. С. 198–200.
10. Скрипка Т. Берегиня роду: Олена Пчілка (1849–1930). *Початкова школа*. 1996. № 3. С. 41–45. (Постаті).
11. Стасюк Г. Династія письменників як літературознавча проблема: феномен роду Драгоманових-Косачів. *Дивослово*. 2012. № 9. С. 51–56. Бібліогр.: С. 56.
12. Тетеріна О. Олена Пчілка: роль художнього перекладу в розвитку української літератури. *Дивослово*. 2013. № 10. С. 61–64.
13. Хорунжий Ю.М. Олена Пчілка. Горда жіноча душа // Шляхетні українки: есеї-парсуни. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2004. С. 5–22.

УДК 929(092) Пчілка

Надія Кузьміна

(с. Слатине

Дергачівська міська громада

Харківського району Харківської області)

**ОЛЕНА ПЧІЛКА: МАТИ, ПИСЬМЕННИЦЯ,
ПЕДАГОГІНЯ. ЇЇ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ
ДІТЕЙ І ВНУКІВ ТВОРЧИМИ ОСОБИСТОСТЯМИ
ТА УКРАЇНСЬКИМИ ПАТРІОТАМИ**

Анотація. У статті висвітлюється позиція Олени Пчілки як матері, письменниці, педагогині, науковця, фольклориста в національному відродженні українського народу. До читача донесено стан пригніченого ставлення тогочасного уряду до української мови та української культури. Окреслено її погляди на духовний національний розвиток України. Олена Пчілка виступає на захист формування української мови, дитячої літератури за формування своєї державності.

Ключові слова: мати, письменниця, педагогиня, українська мова, школа виховання, національна культура.

Проблема. Актуальність дослідження полягає в тому, що вперше в українському літературознавстві здійснюється комплексне дослідження життєвого і творчого шляху Олени Пчілки.

Мета дослідження. Висвітлення історичної динаміки та еволюції патріотичних мотивів як у творах письменниці, так і у вихованні своїх дітей та української молоді.

Текст статті. Ім'я Олени Пчілки по праву займає почесне місце в одному ряду з такими українськими Берегинями як Роксолана, Маруся Чурай, Леся Українка.

Народилася Ольга Петрівна Косач-Драгоманова у місті Гадячі на Полтавщині. Батько, Петро Якимович Драгоманов («драгоман» з грецької означає «перекладач»), був

нащадком грека-перекладача при канцелярії гетьмана Богдана Хмельницького. Любив літературу, сам писав вірші й оповідання і цю любов до слова прагнув прищепити своїм дітям. У сім'ї любили розказувати напам'ять вірші і навіть прозові уривки. Мама мала гарний голос і частенько, бувало, щось собі робить і співає. Так і зростала Оля серед чудової природи і співучих людей, які любили казку, народну пісню, легенду, любили розказувати й відгадувати сни. Першим її учителем був батько. А коли їй виповнилося дванадцять років, старший брат Михайло Драгоманов влаштував її в Київський пансіон шляхетних дівчат, де вона продовжувала навчання. Дівчинка рано відчула потяг до слова. А одного разу на уроці німецької мови так цікаво написала оповідання про пригоди капелюшка, що захоплений учитель навіть надрукував його в німецькому журналі. Ольга Петрівна здобула найвищу освіту, доступну на той час жінці, але сама не була задоволена рівнем її викладання. Згодом, будучи матір'ю шістьох дітей, вона виступала проти «казенного» навчання і всі її діти початкову освіту здобували в домашніх умовах. В автобіографії письменниця писала: «До шкіл діти нікуди не їздили. Мені тоді здавалось, що школа зараз же зруйнує моє змагання виховати дітей в українській мові». Книги для читання дітям підбирала сама і здебільшого українською мовою. Але їх, на жаль, у цей час було небагато. Мабуть, це також була одна з причин, що спонукала її взятися за перо і писати для наймолодших. Окрім написання власних творів, Ольга Петрівна багато перекладала з метою прилучити юного читача до світового письменства. Перекладала Гюго, Кіплінга, Дефо, Толстого, Гоголя та інших авторів. Із частини своїх перекладів склала книжку «Українським дітям», а решту друкувала у журналі «Рідний край» і додатку до нього «Молода Україна», який видавала самотужки й адресувала дітям. Це був неабиякий внесок у розвиток української дитячої літератури. Її твори були щирі, задушевні, прості... Вони знайомили малечу

з навколишнім світом, виховували любов до рідного краю, вчили мислити. Цікаво, що друкувати свої вірші письменниця почала на рік швидше від дочки, славетної Лесі Українки. Підписувала їх псевдонімами «Олена Пчілка», «Бабуся Олена», «Олена Княжна», «Кочубеївна», «Колодяжинська», «Анело» та іншими. А ще збирала й записувала народні пісні, видала альбом «Український народний орнамент», де подані зразки вишивок, тканин, писанок. Як згадує дочка Ізидора, Ольгу на Волині, де проживала сім'я Косачів, називали Оленою, а оскільки вона багато працювала, то чоловік, Петро Антонович, порівнював її з пчілкою. Звідси відомий псевдонім «Олена Пчілка». Письменниця дійсно любила бджіл, їх невсипущу працю, доцільну метушню. Там, де вона довго жила, заводила пасіку, хоча би три-чотири вулики.

Попри велику громадську діяльність Олена Пчілка з гідністю виконувала і свій материнський обов'язок. У сім'ї панувала повага до всього українського. Діти змалку любили одягатися в народне вбрання, обходилися без гувернанток, які так модно було наймати у дворянських родинах; дружили з дітьми «з-під селянських стріх», бігали босі по заросених луках. Усі зростали працьовитими, не цуралися навіть найчорнішої роботи. Кожен у сім'ї мав свій квітичок, городець, доглядав посаджене ним деревце. Мама вчила любити життя, бо воно – найбільша цінність, яку має людина. Любов до музики Олена Пчілка прививала ще змалечку. Співали всі...

Частим гостем у родині Косачів був відомий український композитор Микола Лисенко. Вечорами у будинку звучала українська народна пісня.

Усі діти закінчили гімназію і здобули вищу освіту (крім Лесі, яка займалася самоосвітою). Мати змалку заохочувала дітей до літературної творчості, що дало плідні результати: на сторінках тодішніх часописів згодом дебютували старші діти Косачів – Леся, Михайло (під псевдонімом Михайло Обачний), Ольга (мала псевдонім Олеся Зірка). Відомо, що в кінці XIX століття в Києві

лише десять родин розмовляли українською мовою, в тому числі сім'ї Косачів, Старицьких, Лисенків.

Хвиля репресій 1929–1930 років не обійшла й Олену Пчілку. Врятувало

її від тюремних нар лише те, що паралічем одійняло ноги, і вона була нетранспортабельною.

Ховали письменницю на Байковому кладовищі, де спочивали геніальна Леся, первісток Михайло і чоловік Петро. Ховали скромно, без промов, лише М. Грушевський, кидаючи грудку землі на її могилу, передбачливо прорік: «Вічна пам'ять тобі на рідній землі».

Список використаних джерел та літератури

1. Антипчук Н. Часопис для дітей «Молода Україна» Олени Пчілки. Дивослово. 2010. № 6. С. 39–43.
2. Кондратенко Л. Олена Пчілка – мати, письменниця, педагог. Дошкільне виховання. 1990. № 7 (липень). С. 20–21.
3. Петік Л. Як Леся стала Українкою: родинна педагогіка Олени Пчілки. Палітра педагога. 2012. № 1. С. 3–5.
4. Петік Л. Мудра любов плекає особистість: родинна педагогіка Драгоманових і Косачів. Палітра педагога. 2012. № 2. С. 3–5.
5. Скрипка Т. Берегиня роду: Олена Пчілка (1849–1930). Початкова школа. 1996. № 3. С. 41–45.
6. Тетеріна О. Олена Пчілка: роль художнього перекладу в розвитку української літератури. Дивослово. 2013. № 10. С. 61–64.
7. Українське слово: Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. – К.: Рось, 1994–1995.
8. Хорунжий Ю.М. Олена Пчілка. Горда жіноча душа. Шляхетні українки: есеї-парсуни. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2004. С. 5–22.

УДК: 821.161.2–93.09Пчілка:373.3

Ганна Мостова

(м. Балта)

ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Анотація. Дана стаття актуалізує питання вивчення творчості Олени Пчілки в початковій школі. А також містить короткі відомості про життя письменниці, про її особисте ставлення до дітей та вплив її творчості на молоде, підростаюче покоління.

Ключові слова: бджілки-трудівниці, виховання, виховання «в українській мові», етнограф, талант.

Постановка проблеми. Мова! Мабуть, у всі часи мова була проблемою, а точніше, проблемою було і є невміння, небажання та інколи відсутність можливості спілуватися, навчатися та «жити» своєю мовою.

Мета дослідження з теми « Вивчення творчості Олени Пчілки» – це, насамперед, дізнатися та дослідити її внесок у початкову освіту та звісно ж, у виховання цих самих вихованців та здобувачів освіти. Показати Олену Пчілку не лише як митця, а і як особистість, котра розкриває всі грані пізнання світу і доносить їх до свідомості громадян, а особливо до дитячої аудиторії.

Текст статті. Олена Пчілка (справжнє ім'я та прізвище – Ольга Косач) з'явилася в українській літературі у другій половині XIX століття, це був один з найтяжчих періодів життя українського народу. Вона зробила значний внесок у розвиток освіти і культури. Не було такої сфери гуманітарної науки, де б не проявила себе ця високообдарована особистість. Однак роль письменниці у літературному і культурному житті України приховувалася.

В енциклопедіях деяких часів простежується така її характеристика: стояла на «буржуазно-націоналістической позиции», «її твори – позначені впливом ліберально-народницьких

і культурницьких ідей». Становлення української школи, розвиток освіти в Україні на принципах гуманізму і демократизму, втілення в життя концепції національного виховання, освіти і навчання спонукають до нового підходу у вивченні життєдіяльності і творчої спадщини цієї непересічної особистості. Свої мрії і поривання палкої душі письменниця виливала в літературних творах. Сумніви, зневіра не раз бентежили душу, але не писати Олена Пчілка не могла. З кожним новим віршем чи оповіданням ширшає її світогляд, глибше і глибше намагається авторка пізнати людську душу. Значно зріс інтерес до особистості Олени Пчілки в останні роки національного відродження України.

Твори дитячих письменників XIX – початку XX століття вишукані формою, багатогранні за змістом, різноманітні за тематикою. Як українські так і зарубіжні критики, літературознавці, майстри пера вдавалися до детального аналізу дитячої літератури саме даного періоду. Так, на думку багатьох вчених література для дітей складається з різножанрових творів. При цьому всякий художній твір, без сумніву, відповідає віковим особливостям дитини. А на думку Ю. Ступака, добре знаного в галузі літературознавства, саме дитяча література є «органічною частиною всієї художньої літератури і всіма своїми засобами здійснює спільну з усією літературою мету – виховує молоде покоління». Поринувши у світ художнього слова, малолітній читач отримує справжню насолоду від казок, оповідань, поезії. Прозові та поетичні жанри формують у підростаючого покоління особистісне сприйняття світу, позитивно впливають на розвиток якостей, формують ціннісні орієнтири. Художні твори привертають увагу дітей, формують у них власні вподобання та естетичні погляди. У творах кожного з письменників присутній естетично-виховний вплив, на читача, а особливо на школяра. Опис пейзажів, характеристика тих чи інших персонажів, відтворення особливостей побуту не можуть не вплинути на психологію дитини. Після прочитаного оповідання чи казки,

вона по-своєму починає оцінювати окремі життєві ситуації, з'являються орієнтири, які мають вплив на неї. Кожен майстер слова, беручись за написання твору для дітей, перш за все намагається детально ознайомитися з особливістю їх різних вікових категорій. Дітям дошкільного та молодшого віку дуже цікавими і корисними є казки. Вони допомагають дитині призвичаїтись до умов життя в оточуючому середовищі, розпізнавати добро і зло, вчитися на власних і чужих помилках. Саме казка розвиває мислення дитини, пробуджує уяву, викликає певні асоціації, формує особистісний підхід до явищ і речей. Безперечно казка є світом пізнання для дитини.

Більшість творів дитячої літератури кінця XIX початку XX століття побудовано на фольклорній основі, мають місце і думки та ідеї прогресивних літературних діячів, таких як Борис Грінченко, Михайло Старицький, Олександр Кониський, Сидір Воробкевич, Олена Пчілка.

Надзвичайно великий внесок у розвиток літератури для дітей даного періоду здійснила Ольга Косач-Драгоманова, що обрала собі псевдонім Олена Пчілка. Як відомо, власних дітей письменниця виховувала в дусі патріотизму на високих гуманістичних ідеалах, вважаючи, що сімейне виховання, на відміну від шкільного, позитивно впливає на процес і становлення дитини як особистості. Важливим був інтерес та любов до рідної мови, саме це прививала Ольга Косач дітям змалечку. Письменниця намагалась виховувати як в своїх, так і в «людських» дітях бажання вивчати солов'їну мову, адже мова то є основа становлення нації. Виховні ідеали письменниці поширились між людьми. Вона радить виховувати дітей на вченні видатних українських педагогів, на творах Тараса Шевченка, Івана Франка та інших передових прогресивних майстрів слова. Високу оцінку творчості Ольги Косач-Драгоманової дано а педагогічному часописі «Світло», зазначаючи, що все це писалось «тямущою, досвідченою рукою, ретельно просіяно й упорядковано людиною, що свідома

своїєї праці і кохається в ній». Звідси й випливає, оспівування та звеличення письменницею материнської мови, рідного села, де минуло її дитинство, – є основою всієї творчої спадщини. Ознайомлення з творчістю Олени Пчілки допомагає всім нам зрозуміти просту істину: саме просвітительсько-виховній діяльності письменниця віддавала більшу частину свого життя. Усю себе присвятила вона справі навчання і виховання себе. На її думку саме розвиток освіти та культури зможе по-новому перебудувати суспільство, внести позитивні зміни в процес державотворення. На думку Ольги Косач дитина, приходячи в світ, мала б бачити в суспільстві справедливість. Та, на превеликий жаль, в тодішніх умовах несправедливість отруювала життя дітей, соціальна нерівність ділила їх на багатих і знедолених, і мало хто з дорослих зважав на заклики та ідейні переконання талановитої мисткині і знаного громадського діяча. Очевидно саме тому вона не зазнавала переслідувань в часи сталінських репресій, будучи вже людиною досить похилого віку. Її ім'я несправедливо представники владних структур намагалися викреслити з історії української радянської літератури. І лише в останні роки, коли 17 Україна здобула незалежність, ім'я Олени Пчілки по-новому зазоріло о шпальтах різних українських та світових видань, а її немеркнучі твори стали доступними читачам. Її громадську та творчу діяльність по праву можна назвати документом тодішньої епохи. Її твори і сьогодні мають високе пізнавальне та естетичне значення, є значним набутком всієї української літератури. Маючи надто велику терпимість, розуміння назрілих суспільних обставин, письменниця аж ніяк не втрачала віри в покращення і розвиток подальшого літературного процесу, а це через палку любов до рідного слова. Зрозуміло, що на формування світоглядних позицій Олени Пчілки значний вплив мали як родинне оточення, так і прогресивні літературні та культурні діячі, з якими вона повсякчас підтримувала тісні дружні стосунки, хоча в тодішньому міщансько-дворянському середовищі

робити це було вкрай складно. Чималий позитивний вплив на формування літературно-мистецьких поглядів письменниці мав її брат Михайло Драгоманов, який і знайомив її з справжніми майстрами пера і слова. Рідна земля, Україна з її трагізмом та нелегким людським існуванням постає у поезії та прозі Олени Пчілки, а також в її майстерних драматичних жанрах, публіцистиці. Попри насичену громадську діяльність Олена Пчілка, як стверджують джерела, залишається, перш за все, митцем, майстром повчального слова для дітей, на пережите і побачине нею відгукується своїми доступними і зрозумілими недорослим школярам та підліткам творами: віршами, оповіданнями, казками, байками та дитячими жартами-небеліцями. У художніх образах письменниці вдалось створити низку розповідей про дітей, яких гнобила тодішня радянська комуністична система, тому й переймалася так вона їх долями. Вона й адресує свої твори дітям від щирого серця. Незважаючи на утиски, знущання й приниження, Олена Пчілка залишилась назавжди знаменитою особистістю, а її негаснуча 18 творча спадщина все ж таки послужила на визнання і високу оцінку від читача.

Поезія Олени Пчілки торкається безліч важливих дитячих тем: любов до рідної землі, спогади дитинства, ставлення дітей до природи, щира дружба, стосунки в колі сім'ї, праця як основа життя, інтерес до книги, знань... Цілу низку ліричних віршів написано, про рідну серцю письменниці Волинь, де пройшло її дитинство. Це вірші «Волинські спогади», «Весна-красна». У декількох поезіях пейзажної лірики показано зміну пір року, красу неповторної української природи. Велика кількість дитячих віршиків мають невеликий обсяг, доступний сюжет та жартівливий характер. Їх дійовими персонажами є тварини, домашні улюбленці, птахи, які символізують дітей, їх вчинки, поведінку, риси характеру. Дитяча поезія Олени Пчілки пройнята глибоким ліризмом, легка для сприйняття читачем, має глибокий пізнавально-виховний вплив на підростаюче покоління.

Висновки. Олена Пчілка – один з родоначальників української дитячої літератури. Її перу належать численні поезії, казки, оповідання, ціла низка п'єс, які побачили світло рампи на сцені організованого нею дитячого аматорського театру. Не всі знають, що Олена Пчілка належить до числа перших українських жінок-видавців. Разом з Н. Кобринською заснувала у Львові альманах жінок-письменниць «Перший вінок», була редактором-видавцем журналу «Рідний край» з додатком «Молода Україна». До речі саме «Рідний край» благословив перші поетичні спроби Павла Тичини і Максима Рильського. Багато сил та енергії віддавала публікації творів своїх колег-письменників, а славнозвісні «Співомовки» С. Руданського видавала власним коштом.

Перелік використаних джерел та літератури

1. Твори Олени Пчілки для дітей і їх вивчення у ЗЗССО. URL: <https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6639/D0%93%D0%BB%D0%B5%D0%B2%D1%87%D1%83%D0%BA%20%D0%9E.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
2. Життя та творчість Олени. URL: <https://www.google.com/search?q=%D0%B7%D0%BD%D0>
3. Олена Пчілка – мати, письменниця, педагог. URL: <https://www.google.com/search?q=%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F+%D1%82%D0%B2%D0%BE%D1%80%D1%87%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96+%D0%BE%D0%BB%D0%B>

УДК 821.161.2:377.14

Наталія Мухаровська
(м. Звягель)

ОЛЕНА ПЧІЛКА ЯК НОВАТОР ФОРМУВАННЯ У ДІТЕЙ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНЦІЙ ДЛЯ УСПІШНОЇ АДАПТАЦІЇ ЇХ У СУЧАСНОМУ СВІТІ

Анотація. *Сьогодні, у час високих комп'ютерних технологій, інформація та інформаційні процеси стали найважливішою складовою життєдіяльності людини. Вивчаючи діяльність видатної української письменниці, громадської діячки та педагога Олени Пчілки, відомої також під псевдонімом Ольга Петрівна Косач, варто відзначити, що саме вона вважається однією із зачинателів педагогіки нового часу в Україні. Її ідеї та методи стали основою для подальших реформ у сфері освіти, особливо в контексті сучасного швидкозмінюваного світу.*

Ключові слова: *виховання, навчання дітей, методика Олени Пчілки, самостійність, творчість, співпраця, емоційний інтелект.*

Постановка проблеми. У цій статті розглянемо як Олена Пчілка стала педагогом-новатором, як її педагогічні ідеї та інновації, апробовані на власних дітях, вплинули на формування молодого покоління, які ключові компетенції для успішної адаптації в сучасному світі формувала вже на той час Олена Пчілка та які методики вона використовувала для цього.

Мета дослідження – розкрити основні аспекти педагогічної діяльності Олени Пчілки, направлені на інновації, які пізніше стали широко затребуваними для реформування системи освіти загалом; прослідкувати траєкторію розвитку ідей гуманізму в навчанні та вихованні дітей, що дало можливість матері і талановитій педагогині виховати своїх дітей справжніми українцями.

Текст статті. Олена Пчілка добре розуміла, звідки починається патріот своєї Батьківщини: «Майбутнє батьківщини залежатиме від того, чи дитина виросте приятелем чи ворогом України, од того, що їй буде зацплене в сім'ї», – писала вона, ніби зазираючи в наше майбутнє.

Її називали націоналісткою, шовіністкою, антисеміткою. Її цькували, ганьбили й ненавиділи всі, хто молився на Росію. Але ця мужня жінка, втративши за десять років сина Михайла, чоловіка і доньку Ларису (Лесю Українку), не зігнулася під ударами долі, не втратила ні своєї гідності, ні гонору, ні совісті.

Творчий доробок Ольги Петрівни Косач, її наукові погляди вивчали як сучасники, так і наступні покоління науковців: О. Огоновський, І. Франко, Д. Донцов, А. Чернишов, І. Денисюк, Н. Купрата, Л. Дрофань, Л. Мірошніченко та ін.

У багатогранній спадщині Олени Пчілки твори для дітей займають особливе місце. Взагалі твори для дітей та юнацтва – чи не половина всього її творчого доробку, як зауважила Л. Мірошніченко. А це вірші, переклади й переспіви, поеми, казки, оповідання, байки, п'єси. «Чимало цих творів письменниця надрукувала у заснованому нею журналі «Молода Україна» – першому в Наддніпрянській Україні дитячому часописі, – який почала видавати 1908 року як додаток до журналу «Рідний край» [1, с. 5]. Її творча спадщина стала ґрунтом для розвитку літератури для дітей. Л. Новаківська («Олена Пчілка та українські діти» [2] наголосила, що педагогічний талант Олени Пчілки чи не найбільше виявився в редагуванні дитячого журналу «Молода Україна»).

Серед її педагогічних ідей найважливішою у навчанні та вихованні стала любов до дітей, вона ставила дитину в центр своєї уваги, розуміючи, що кожна з них – унікальна особистість. Навіть майбутній псевдонім осмислила якось «по-дитячому» щиро і безпосередньо, але з глибоким підтекстом: «Ми, діти, геть уже пізніше дуже любили той садочок і ті вулики. А коли б

хто хотів знати, то й письменницький псевдонім позичила я від тих, добре знайомих... пчілок».

Світ постійно змінюється, тому діти повинні володіти компетенціями, які дозволять їм успішно адаптуватися до цих змін. Серед таких ключових компетенцій, впроваджених саме Оленою Пчілкою, можна виділити:

Критичне мислення: наголошувала на важливості розвитку критичного мислення у дітей. Вона вважала, що здатність аналізувати інформацію та робити обґрунтовані висновки є фундаментом для успішної адаптації у суспільстві.

Самостійність: підкреслювала значення самостійності та ініціативності. Вона вважала, що діти повинні вчитися приймати рішення та брати відповідальність за свої дії.

Творчість: через свої твори та педагогічну практику сприяла розвитку творчих здібностей у дітей, що є ключовим для інновацій та адаптації до швидкозмінюваного світу.

Співпраця: вважала, що здатність працювати в команді та взаємодіяти з іншими є важливою компетенцією, яка допомагає дітям стати успішними у майбутньому.

Емоційний інтелект: приділяла увагу розвитку емоційного інтелекту, вчила дітей розуміти свої почуття та емоції інших, що є важливим для створення здорових міжособистісних відносин.

Практична реалізація методики Олени Пчілки зосереджувалась на:

творчих завданнях: учні отримували різноманітні творчі завдання, такі як написання власних казок, створення малюнків, складання віршів тощо;

проектній діяльності: організація групових проєктів, які передбачали спільну роботу над створенням ігрових сценаріїв, малюнків, театралізованих постановок тощо;

креативних вправах: використання креативних вправ, таких як асоціативне мислення, ігри на розвиток уяви, творчі конкурси тощо;

методах «вільної роботи»: вірила в те, що діти навчаються краще, коли вони самостійно досліджують світ, пропагувала метод вільної роботи, коли учні мали можливість обирати предмети для вивчення і темп навчання;

залученні до самоосвіти: вважала, що найважливіше – навчити дитину самоосвіті, тому стимулювала самоосвітню активність учнів, допомагаючи їм розвивати інтерес до навчання та пошуків знань;

увазі до морального виховання: крім академічних досягнень, підкреслювала значення морального розвитку учнів, вважала, що лише здорова мораль може стати основою успішного життя, тому як письменниця, активно використовувала свої твори для підкреслення значення морального розвитку учнів: писала оповідання, казки та морально-етичні нариси, які часто мали освітній аспект і спрямовувалися на духовне виховання молодого покоління. Ось деякі з її творів, які відображають цю тематику: «Людина» – один з найвідоміших нарисів, у якому вона розглядає поняття людини, її призначення та місце у світі. У цьому творі вона акцентує увагу на важливості моральних якостей і внутрішніх цінностей;

– інтерактивності: підкреслювала важливість взаємодії між учителем та учнями. Її методика включала в себе обговорення, дискусії та спільні творчі проекти, що сприяло розвитку комунікативних та соціальних навичок.

– патріотичному вихованні: активно пропагувала патріотизм серед дітей. Вона розповідала про історію України, національні символи та героїв [3, с. 85].

– мові навчання: прагнула впроваджувати українську мову як основну мову навчання. Це було інноваційним підходом у часи, коли російська мова переважала.

– індивідуальному підході: відзначала важливість індивідуального підходу до кожної дитини. Вона прагнула розкривати потенціал кожного учня.

народних традиціях: використовувала народні пісні, казки та обряди як засіб виховання та навчання.

Висновки. Олена Пчілка відіграла важливу роль у формуванні молодого покоління. Її педагогічні ідеї та інновації сприяли розвитку творчих особистостей та українських патріотів. Її підхід до виховання, зосереджений на грі, творчості та само розвитку, залишається актуальним і сьогодні, а внесок у розвиток української літератури та освіти надзвичайно важливий, оскільки педагогічний доробок відзначався глибоким гуманізмом, творчістю та патріотизмом. З упевненістю варто відзначити, що Олена Пчілка була попередницею багатьох сучасних освітніх ініціатив. Її акцент на практичному застосуванні знань та інтеграції освіти з реальним життям продовжують надихати педагогів по всьому світу.

Перелік використаних джерел та літератури

1. Пчілка Олена. Український дитячий театр / 3-тє вид. Київ: Веселка, 2017. 439 с.
2. Новаківська Л. Олена Пчілка і українські діти. *Рідна школа*. 1998. № 11. С. 8–9.
3. Офіцерова А.П. Олена Пчілка за національний скарб українського народу. Вісник Маріупольського державного гуманітарного університету. сер.: філологія. 2013. Т. 1, № 8. С. 85–91. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/olena-pchilka-za-natsionalniy-skarb-ukrayinskogo-narodu/viewer> (дата звернення: 29.04.2024).

УДК 929(092) Пчілка

Людмила Муштай
(м. Харків)

ОЛЕНА ПЧІЛКА – УКРАЇНСЬКИЙ РОДЮЧИЙ ҐРУНТ

Анотація. У статті розповідається про Олену Пчілку, взірцеву матір для своїх дітей: найкрасивішу, найрозумнішу, наймоднішу, найавторитетнішу та найсміливішу. Вона, як Матінка-Земля, таємний оберіг сімейного роду та українського народу. Разом з чоловіком Петром Косачем, Олена Пчілка змогла дати своїм дітям, все що їм потрібно, як дає земля – годувальниця необхідні поживні речовин живим істотам.

Ключові слова: Матінка-Земля, традиції сім'ї, дружна родина, виховання, українська нація.

Постановка проблеми. Світ, у якому ми живемо, змінюється надто швидко, технології розвиваються, удосконалюються, та на жаль, якісне виховання підростаючого покоління в сім'ях і патріотичне виховання, зокрема, пасуть задніх.

Мета дослідження: вивести з тіні унікальну жінку – педагогиню, життєвий шлях і творчість якої ми мусимо знати, щоб відчувати себе культурною нацією.

«Кажуть, що ця жінка зналася на магії, що вона створила «мрію» і що в її домі жили тигри. А ще вона – мати геніальної Лесі Українки, талановита науковиця, письменниця, перекладачка, редакторка... Розумна, горда й «кусюча, як пчола». Усе це про Олену Пчілку – одну з найцікавіших постатей української культури».

Катерина Шаповалова

Текст статті. Важливу роль для людини відіграє середовище, в якому вона живе. Гуманістичне виховання Олени Пчілки закладалася у родині Драгоманових, що мешкала в Полтавській

губернії (м. Гадяч) і міцно трималося на демократичних традиціях цієї сім'ї. Олену Пчілку (справжнє ім'я Ольга Петрівна Драгоманова) та її братів ніколи не били, не карали за дитячі витівки, не принижували, уникали, навіть, суворих поглядів чи дратівливих зауважень у бік малечі. Виховували тільки спокійним лагідним словом. Діти отримували зрозумілі настанови, почували себе у безпеці, росли без страху в безумовній любові батьків. Уся система виховання була спрямована на те, щоб підростаюче покоління добре знало свою історію, минуле українського народу. Олена Пчілка з легкістю перейняла той педагогічний досвід, і власних дітей виховувала аналогічно. Була компетентною у будь-яких питаннях Вона, і педагог, і психолог в одній особі. Вміла знайти підхід до кожного члена родини, визначити індивідуальні потреби, скорегувати у правильне русло, порадити, допомогти подолати труднощі, які негативно впливали на навчальну діяльність та поведінку дитини. Для здорового емоційного життя дітей були створені всі умови. В сім'ї Косачів-Драгоманових спілкування дитина-дорослий, було таким, що давало можливість хлопчикам і дівчаткам виражати себе. Батько й мати цінували почуття і потреби один одного, при веденні діалогу надавали приклад якісного зворотного зв'язку.

Письменниця-патріотка свідомо зберігала все українське, що отримала ще в дитинстві і спрямовувала свою діяльність на виховання молодих українців. Неодноразово говорила: «У дітей мені хотілося перелити свою душу й думки, і з впевненістю мушу сказати, що мені це вдалося». Разом з матір'ю діти їздили по навколишніх селах, знайомилися з побутом селян, поліським фольклором, волинськими дрібними промисловими виробництвами, що базувалися на ручній праці, милувалися дикою природою. Сусіди дивувалися й обурювалися, у них не вкладалося в голову, як такі «шляхетні» діти розмовляють «мужицькою» мовою та ще й ходять одягнені у вишиванках?! Любов до навчання, до творчості, до української мови, прищеплені з дитинства,

міцно укорінилися в дитячих серцях. Олені Пчілці вдалося «перелити свою душу» свою любов до рідної мови, до рідної пісні не тільки на власних дітей, а й на українське суспільство. Олена Пчілка тримала непохитну позицію у своїх поглядах, ідеалах та принципах щодо виховання дітей, українського слова, національної культури. Не звертала уваги на осудливі погляди, їдкі висловлювання на свою адресу. Без сумніву, це супержінка, впливу якої боялися особистості, що не тільки ігнорували нашу ідентичність, а й чинили різні перешкоди тим, хто не цурався українських пісень, казок, традицій та рідної мови.

Діти Олени Пчілки та Петра Косача отримала ґрунтовну домашню освіту. Як риби у воді, почувалися вони, здобуваючи освіту у вищих навчальних закладах. В майбутньому їм легко було визначитися з вибором «сродної» праці, тієї, що найбільше припала до душі. Знання іноземних мов відкривали нові можливості: навчатися за кордоном, вільно спілкуватися з людьми в європейських країнах, бути перекладачами.

Олена Пчілка – надважлива постать в українській літературі. Понад пів століття заборонялося друкувати її твори, не було достатньо інформації, щоб справедливо оцінити її внесок в національне відродження українського народу. Літературний хист Олена Пчілка перейняла від батька Петра Яковича Драгоманова, від неї він перейшов до дітей та онуків (зокрема Юрія).

Найталановитіша в галузі літератури, донечка Леся Українка (Лариса Косач), зробила значний внесок в її розквіт: це і переклади творів Гомера, Данте, Шекспіра, Байрона, і збирання українського фольклору, і власні публіцистичні твори, патріотична та любовна лірика (майже три сотні віршів), драми, поеми.

Перша дитина – Михайло Косач, мріяв про найбільшу в Європі мережу метеостанцій. Метеоролог, український вчений-фізик, отримав посаду приват-доцента Харківського університету; перекладав твори, також наділений літературним обдаруванням, друкував власні оповідання (псевдонім Михайло Обачний).

Донька, Ольга Косач-Кривинюк, реалізовувала себе як бібліографка, етнографка, літературознавиця; працювала вчителем української мови, перекладала твори Гюго, Гі де Мопасана, Чарзла Дікенса, Олександра Дюма, також письменниця (псевдонім Олеся Зірка).

Донечка Оксана Косач – музикантка, викладачка французької мови, перекладачка. З дитинства мала схильність до вивчення іноземних мов – насамперед, французької, німецької, англійської, чеської. Із захопленням навчалася, вмотивована бажанням допомагати старшій сестрі, бути з нею поряд під час подорожей за кордон, де призначали лікування Ларисі (Лесі Українці). Вищу освіту Оксана здобула в Бельгії.

Ще один син, Микола Косач – інженер-агроном, закінчив політехнічний інститут, був призначений головою земської управи, реалізував себе, як громадський діяч.

Наймолодша донька Ізидора Косач-Борисова – агроном за освітою, діячка культури, українська мемуаристка, перекладачка; сприяла публікації документального видання «Леся Українка. Хронологія життя і творчості» (Нью-Йорк, 1970).

Олена Пчілка багато зробила для всебічного розвитку дітей. Як досвідчений педагог вона достукалася до серця кожної дитини. Прищепила любов до рідного слова, до національного вбрання. Сформувала вміння досліджувати факти й використовувати їх. У дітей були добре розвинені навички засвоєння інформації. Крім читання, письма та арифметики діти вміли критично мислити, мали неабиякі комунікативні навички, здатність до співпраці.

Ще Гіппократ створив гасло на користь людині, головну заповідь: «Не нашкодь!». На сьогоднішній день ми бачимо багато прикладів, коли авторитетні батьки, пригнічують розвиток своїх дітей надмірною критикою. Або зайняті своїми справами, практично не приймають участь у вихованні дитини, певно вважають, що інтернет зможе їх навчити долати життєві труднощі та правильно взаємодіяти з людьми. Олена Пчілка – педагогиня

з великої літери, спрямувала свій виховний процес на всебічний гармонійний розвиток особистості. Разом з чоловіком, Петром Антоновичем, було прийнято рішення навчати хлопців та дівчат вдома. У стінах власного будинку діти вчилися грати на музичних інструментах та співати українських пісень, малювати, читати й писати різними мовами, спілкуватися українською та вправлятися в словотворчість.

Турботлива, любляча мати зуміла виховати дітей, що виросли дружніми, по – справжньому рідними. Про це свідчать листи, які в родині Олени Пчілки зберігала та упорядковувала донька Ольга Косач. Ось лист із родинного листування Косачів від матері до Ольги де вона називає своїх дітей ласкаво, ніжно, навіть казково: «Лісічок (до Ольги) милий! Бережи дорогого Зеїчка (Лесю Українку)! Не давай сидіть та пишуть з вечора... Турбується мати, щоб дівчата добре харчувалися і щоб гарний зовнішній вигляд мали: «Я вишлю вам грошей, щоб молока купували..», «...сорочки вам нові чорсові шийються, обшивки вишиваються. Все вам буде, мої милі голубоньки, аби ви були мені здорові та розумні» [17.01.1894 Колодяжне].

Творчо й красиво спілкувався з дітьми батько Петро Косач. У листі до Лесі Українки, яка перебувала на лікуванні в Одесі, він намагається підтримати її морально, щоб не падала духом, «...скуку викинь за борт... Замість її зазови із-за лиманної хвилі бодрість духа, і хай він буде у тебе потужний, як море, і світліше од хвилі в тиху погоду добу!». Турботливий батько писав, щоб не шкодувала на харчі грошей, багато відпочивала, що вся родина хвилюється за її стан здоров'я «...твоя поправка [одужання]! Про неї ми всі більше усього дбаємо і бога благаємо».

Також, вражає доброзичливе ставлення дітей одне до одного. Михайло та Лариса (Леся Українка) – нерозлийвода: практикують роботу в парі, так краще засвоюються знання; разом проводять вільний від навчання час. Сестрі Оксані, довелося їхати за кордон, щоб здобути вищу освіту там і залишилася жити. Зв'язок

з родиною, незважаючи на відстань, був міцним. Неодноразово надавала прихисток родичам, котрі зазнавали утисків з боку царської росії. Ізидорі теж довелося мігрувати до США, реалізувала себе в різних професіях, але головною справою бачила збереження пам'яті про свою родину, і їй це вдалося. Ольга турботлива по відношенню до усіх, а особливо до сестрички Зеїчки (Лесі Українки). Самовіддано готує працю «Леся Українка. Хронологія життя і творчості». Сьогодні, коли є можливість прочитати сімейні листи, які зберегла Ольга Косач-Кривинюк, зовсім по-новому уявляємо, якою була Олена Пчілка та родина Косачів загалом: невтомні трудівники, як гарний бджолиний рій.

Відповідальність дорослих, своєчасне та належне виконання правил та зобов'язань кожного члена родини – природний стан сім'ї Косачів. Здорова атмосфера, в якій виростили діти, дала добрі плоди і може слугувати прикладом сьогоднішньому поколінню батьків.

Висновки. Українська нація зародилася ще у сімнадцятому столітті, у добу Козацької революції. Керманичі вісімнадцятого століття були націлені на її знищення. Мабуть, Олена Пчілка, розуміла наміри тогочасної влади та їхню політику. Свідомо чи не свідомо, своєю діяльністю вона обрала шлях Ментора, не тільки для власних дітей, а й для нашої нації. Олена Пчілка, як Матінка-Земля, що повністю всі ресурси віддає людству, власний ресурс витратила, щоб українська нація вкорінилася остаточно.

Перелік використаних джерел та літератури

1. Пчілка Олена. Годі діточки вам спать!: вірші, оповідання, казки, фольклорні записи: Для дошк. та мол. шк. віку / упоряд. та передм. О.М. Таланчук; худож. І.І. Литвин. К.: Веселка, 1991. 334 с.: іл.
2. Листи так довго йдуть... Знадоби архіву Лесі Українки в Слов'янській бібліотеці у Празі / упоряд., перед. та прим.

Світлани Кочерги, післямова Оксани Сліпушко. Нью-Йорк. 2002, 308 с.

3. Вони змінили світ. Видатні митці й мисткині України / упоряд. К. Шаповалова. Харків: Юнісофт, 2023. 120 с.: іл.
4. Мирошниченко Л. Питання текстології. Гімн України у дитячій п'єсі О. Пчілки. *Слово і час*. 2014. № 12. С. 79–85.
5. Офіцерова А.П. Олена Пчілка за національний скарб українського народу. Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філологія, 2013. вип. 8. С. 85–90.
6. Олена Пчілка. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B0_%D0%9F%D1%87%D1%96%D0%BB%D0%BA%D0%B0 (дата звернення 15.04.2024)



О.Пчілка

УДК 37:929(092) Пчілка

Юлія Петренко
(м. Звягель)

АЛЬТЕРНАТИВНА СИСТЕМА ОСВІТИ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ КРИЗЬ ПРИЗМУ СЬОГОДЕННЯ

Анотація. У статті зроблено спробу проаналізувати педагогічні засади, на яких сформувалося шестеро дітей Косачів в умовах проживання на території України у складі російської імперії, висвітлено основні педагогічні прийоми, які застосовувала Олена Пчілка до власних дітей та проведено паралель із сучасною ситуацією, яка склалася в освітньому процесі українських дітей у період 2020–2024 рр.

Ключові слова: освіта, навчання, освітній процес, система освіти, виховання, педагогіка, домашня школа, сім'я, національна свідомість

Постановка проблеми. Ми живемо в глобалізованому світі, який постійно змінюється. Ці зміни торкаються сучасної освіти, яка розвивається та удосконалюється відповідно до наявної ситуації. В період 2020–2024 рр. освітній процес в Україні зазнав вагомих деформацій, спричинених пандемією COVID-19 та повномасштабним військовим вторгненням російського агресора на територію України. У сьогоденних реаліях усі учасники освітнього процесу перебувають у стані адаптації до змін та існує ще багато питань, які потребують вирішення. Виникає необхідність у зверненні уваги на педагогічну спадщину минулого, що містить скарбницю освітньо-виховних ідей, які можуть бути творчо розвинуті та успішно застосовані в сучасних умовах. Актуальним є вивчення діяльності й поглядів українських педагогів-просвітителів, зокрема, такої постаті як Олена Пчілка.

Мета дослідження – проаналізувати сутність педагогічних поглядів Олени Пчілки, розкрити значення її педагогічної спадщини для сучасної освітньої теорії і практики.

Текст статті. У 2024 році відзначається 175 років від дня народження письменниці, поетеси, громадської діячки, етнографіні, фольклористки, людини активної та невинної дії Ольги Драгоманової-Косач, знаної під псевдонімом – Олена Пчілка. Її непересічна постать потрібна нам особливо сьогодні, коли Україна перебуває у нелегкій борні за свою незалежність та ідентичність.

Олена Пчілка як мати та берегиня великої родини Косачів сформувалася у Звягелі. Тут утворилися її педагогічні методи, які у майбутньому дали великі плоди. Усі діти Косачів були готові служити українському народові та своєму краю освіченістю і талантом.

Олена Пчілка була для своїх дітей мудрим і доброзичливим дороговказом. Творча уява матері торкнулася усіх аспектів утворення повноцінно сформованих особистостей. «Мати – ні, це занадто велика фігура, занадто складна, занадто значна її доля і її місце в житті не лише всіх нас, особливо ж Лесі, а й в цілому українському житті [...] розумніших за неї людей я знала мало, а, може, й зовсім не знала» – свідчила дочка Ольга Косач-Кривинюк [2, с. 36].

В свій час Ольга Драгоманова-Косач зважилася на педагогічний експеримент. Послідовна у своїй відданості українству, вона не хотіла, щоб дітей русифікували в офіційних школах російської імперії, тож її діти до певного часу вчилися вдома. Олена Пчілка була твердо переконана, що народна творчість і рідна природа – незамінне для зростаючого покоління середовище. Тому запропонувала своїм дітям, так звану, альтернативну освіту, систему якої вона вибудовувала навчаючи старших дітей: Михайла та Лесю. Коли старші діти підростили, то допомагали матері навчати молодших сестер і брата.

Сім'ю Олена Пчілка вважала тим життєдайним осередком, в якому формуються національні почуття, закладається підґрунтя національної свідомості. «... Бо діти – се наш дорогий

скарб, се – молода Україна. Чи дитина виросте приятелем, чи ворогом України – се багато залежить од виховання, од того, що їй буде защеplено в сім'ї [...] тее около, в котрім вироста молода людина, багато значить.» – писала вона у своїй доповіді «Праця виховальна» [6, с. 27].

Припускаємо, що педагогічний хист Олена Пчілка отримала від свого батька Петра Драгоманова, який виховував дітей в атмосфері демократії. Зі спогадів Олени Пчілки: «Ми не боялися його. Се був хутчіш наш старший брат, ніж батько. Він якось досяг того, що ми слухалися його і разом з тим не боялися. [...] Нас, дітей, не то що ніколи не били, а навіть ніякими іншими способами не карали; отже ми виростили, не бачивши ніяких диких сцен розправи сильного з підвладним, старших родичів – з тілом і душею беззахисних дітей; для «наставлення на добрий розум» було – тільки спокійне, лагідне слово» [1, с. 11].

Вірогідно, що велику роль у становленні Олени Пчілки відіграла отримана ґрунтовна освіта у Київському приватному пансіоні для шляхетних панянок Агати Нельговської (1861–1866 рр.), куди її влаштував старший брат Михайло Драгоманов. Володіючи відмінними знаннями і постійно вдосконалюючись, Ольга Драгоманова-Косач змогла самотужки осилити початкову освіту власних дітей.

Основною складовою в освітніх переконаннях Олени Пчілки була патріотична спрямованість. Починалося все з мови як головного елемента навчального процесу. «Надзвичайно важливим є те, що навчання провадилося рідною українською мовою, завдяки чому дитина не відривалася від національного ґрунту. [...] Як не тяжко було в ті часи учити дітей по-українському (бо жодного українського підручника тоді не було) все ж таки мати Лесина, жінка високо інтелігентна, й глибоко переконана українка, переборола всі труднощі й добила того, щоб її діти здобули солідну освіту» – відзначив М. Драй-Хмара у своїй праці «Леся Українка. Життя й творчість» [3, с. 889].

Дбаючи про українську лектуру для дітей, Олена Пчілка підготувала збірник перекладів «Українським дітям». Діяльність Олени Пчілки як письменниці нерозривно зв'язана з її виховно-педагогічною діяльністю. Вона згадувала, що кожна її дитина дуже рано навчилася читати і то якось між іншим, без примусу старших. Десь в чотири роки Леся спромоглася самостійно прочитати книжечку М. Комарова «Розмова про земні сили», а першого свого листа написала до дядька Михайла Драгоманова, як їй було 5 років. Михайло також рано навчився читати. У 7–8 років вже стільки всього читав і досконало пам'ятав усе прочитане чи почуте, що просто вражав цим усіх. Великим вкладом до лектури дітей були казки Ганса Крістіана Андерсена у перекладі Михайла Старицького. Діти з великою охотою читали Кулішеві твори, оповідання Марка Вовчка, «Пана Твардовського» Гулака Артемовського знали напам'ять. Михайло залюбки читав навіть монографії Костомарова [7, с. 13–14].

Ольга Косач-Кривинюк згадувала: «Мати не любила «дитячих книжок», уважала, що вони лише псують дитині-людині смак, а тому як згадували й розказували потім Леся з Мішею, у них були просто хороші книжки, а не спеціально пристосовані для дітей переробки чи скорочення [...]. З розповідей знаю, що в Звягелі найлюбиміші, буквально «підручні» й «настольні» книжки у Лесі й Міші, були такі: «Мифы классической древности» Штоля в російському перекладі (зовсім без жодної белетристики, без жодного «пристосування» серйозно написана книжка); «Сербські народні думи й пісні» в українському перекладі Михайла Старицького; ще було кількатомне видання, що звалося у дітей «Дикі люди». [...] було це якесь давнє видання – на жовтому грубому папері, стародавнім шрифтом друковане в два стовпці тексту – описів, теж цілком поважно без якогось пристосування написаних, подорожей різних славних мандрівників. В кінці тексту малюнки на всю сторінку, поставлені паралельно до корінця книжки. А що на них були намальовані різні сцени й події з життя диких

людей, яких ті мандрівники знаходили по різних «нових світах», то і все це видання звалося у нас «Дикі люди» Четверте улюблене читання у Лесі й Міші – це кілька томів «Трудів» Чубинського (часто просто говорилося «Труди»), особливо том з піснями й том з казками, та казки Рудченка. Тобто етнографічні словесні матеріали» [4, с. 41].

Олена Пчілка залучала дітей до літературної та перекладацької творчості. Поступово допомагала вона їм у перших літературних спробах, завжди була першим критиком і порадиником. Вона мала постійні стосунки з галицькими літераторами і видавництвами. Поруч з нею, на сторінках часопису «Зоря», дебютували і її діти – Леся й Михайло, а також Ольга. Під її керівництвом діти привчалися до літературного стилю та до орудування лексичними багатствами української мови через переклади [10, с. 22]. Ще в юні роки Міша з Лесею перекладали твори Миколи Гоголя з російської на українську мову. Їх переклади було надруковано окремою книжкою – «М. Гоголь. Вечорниці. Оповідання. 1885» [11, с. 53]. Завдяки старанням Олени Пчілки у літературу увійшли троє старших її дітей під псевдонімами – Михайло Обачний, Леся Українка, Олеса Зірка. «...Не знаю, чи стали б Леся й Михайло українськими літераторами, коли б не я? Може б стали, але хутчій, що ні...» – писала Олена Пчілка в листі до Омеляна Огоновського [8, с. 185]. Визнання материних заслуг висловлює у своєму листі до неї Михайло Косач: «Коли я став тим, чим єсть, коли в мені є що-небудь доброго, то се дякуючи Тобі, мамочко» [10, с. 22].

Діти Косачів були здібними до вивчення іноземних мов, зокрема Леся володіла близько дев'ятьма мовами. Зі слів Олени Пчілки: «Леся учила вкупі з братом теж латинь і грецьку мову (вона внаслідок того може вільно читати Гомера у первотворі – тож перекладає его по-українському. Зо мною она виучила німецьку і французьку мови, сама вивчилась ще по-польськи і по-італійськи. Отже, перекладає зо всіх сих мов» [12, с. 23].

Ольга Драгоманова-Косач відкрила своїм дітям чар рідної пісні, казки, національні скарби рідного слова та багатство світової літератури і культури. Як талановитий педагог Олена Пчілка дбала про те, щоб любов до народу в її дітях була органічною, тому вивозила їх у сусідні села, де вони знайомилися з народними звичаями. Вона відкривала їм прадавні скарби українського народу, давала наочні уроки фольклору. Значний вплив на дітей мала етнографічна діяльність Олени Пчілки, яка розгорнулася у Звягелі. У 1876 році вийшов друком альбом «Український народний орнамент (зразки вишивання, тканин, писанок)» з передмовою про наукове значення зібраного матеріалу [13, с. 14]. Ольга Косач-Кривинюк писала: «Ті мамині узори мали великий виховавчий вплив на Лесю й Мішу: діти з самого початку свого свідомого життя бачили, що їх мати серйозно й наполегливо працює над узорами, – збирає їх, вимальовує, щось пише до них, радиться про них з «ученим» дядьком, нарешті – велика подія – друкує їх. І це робота не над якимось «дамським рукоділлям», а над збірником «Українських народніх узорів» з їх коханої Звягельщини. З перших років життя ця материнська робота поруч з «Трудами» Чубинського навчала дітей поважати роботу найрізноманітнішої української етнографії» [5, с. 43].

Олена Пчілка спрямовувала свої сили на те, щоб освіта у дітей була різноманітною. У родині Косачів часто організовувались дитячі театральні постановки. Мати надавала їм великого значення, розуміючи їх педагогічний вплив на формування майбутньої особистості. Олена Пчілка була дуже уважною до нахилів та уподобань своїх дітей, завжди підтримувала виявлені ними інтереси до музики та живопису.

Навчання та виховання всіх своїх шістьох дітей Ольга Драгоманова-Косач здійснювала під впливом життя і творчості Тараса Григоровича Шевченка. Діти росли в атмосфері великої любові й пошани до спадщини Великого Кобзаря. Українська поезія змалечку закарбувалася в дитячій пам'яті його віршами,

адже на традиційних дитячих святкуваннях Шевченківських роковин, куди Олена Пчілка відвозила їх у Київ, маленькі Косачі неодмінно декламували твори поета. Про такі урочистості писала Ольга Косач-Кривинюк наступне: «Велика, гарно прибрана, ясно освітлена кімната була повна, головно, дітей, але й дорослих було чимало. Між дітьми – Міша, Леся і я. Всі ми троє в українських народніх строях [...]. Міша тоді прекрасно декламував «Чернця» Шевченкового. Леся просто і мило «Ой стрічечка до стрічечки». Я вивчила «Утоптала стежечку», але зважилася проказати «перед публікою» лише тоді, як і мама вийшла за мною «на кін», і я декламувала, цупко тримаючись за неї [9, с. 21].

Діти Косачів, отримавши вдома початкову освіту, вступали до гімназій. Михайло пішов вчитися до п'ятого класу гімназії, Ольга вступила до сьомого класу, Оксана – до третього, Ізидора – до четвертого, лише Микола пішов одразу у перший клас. Після навчання у гімназіях, діти продовжили здобувати освіту у вищих навчальних закладах. Леся через хворобу не навчалася у жодному навчальному закладі, отримувала приватну освіту та займалася самоосвітою.

Спробуємо провести паралель із сучасною ситуацією, яка склалася в освітньому процесі українських дітей. Зокрема, розглянемо період 2020–2024 рр. Через пандемію COVID-19, яка охопила територію України у 2020 році, єдиною альтернативою очному навчанню стало дистанційне домашнє навчання. Оскільки через високу захворюваність доводилося обмежувати робочі й соціальні зв'язки, весь навчальний процес відбувався вдома через екрани телефонів, планшетів і комп'ютерів. Згодом було запроваджено систему адаптивного карантину. Залежно від епідеміологічної ситуації в кожному регіоні визначали власні правила вибору формату навчання. Так продовжувалося до 24 лютого 2022 року, коли освітній процес сколихнуло нове потрясіння – російська федерація розпочала повномасштабне вторгнення на територію України. Велика частина шкіл та учнів

опинилися в окупації або в зонах бойових дій. По територіях, де не відбувалися наземні сутички, армія росії наносила ракетні удари, у тому числі по закладах освіти. Війна призвела до стрімкого і масштабного переміщення дітей. З початку повномасштабної війни з України емігрувала значна кількість громадян, серед яких діти дошкільного та шкільного віку. Однак, незалежно від країни перебування, ці діти, здебільшого, продовжують паралельно здобувати освіту в Україні за дистанційною або індивідуальною формою (на екстернаті чи домашній формі). Прогресивні і свідомі українські родини, перебуваючи за кордоном, активно проявляють громадянську позицію, виховуючи в своїх дітях національну свідомість. Та все ж є багато викликів, які постають перед українською освітою через послаблення культурних зв'язків учнів із Батьківщиною. За останні чотири роки освітній процес в Україні зазнав значних змін. На превеликий жаль, через російську агресію ми сьогодні не можемо стовідсотково стверджувати, що абсолютно кожна українська дитина може повноцінно та без перешкод скористатися правом стаціонарного навчання у своїй національній школі. Значну роль сьогодні відіграє домашня освіта, де велика відповідальність за навчання та виховання дітей покладена саме на батьків. Тому «чи дитина виросте приятелем, чи ворогом України» великою мірою залежатиме від атмосфери та від тих переконань, які панують у родині, де вона зростає.

Отже, можемо зробити наступні **висновки**: незважаючи на несприятливе зрусіфіковане середовище, Олена Пчілка у своїй «домашній школі» заклала у власних дітей ті необхідні «зернини», які допомогли їм у майбутньому стати освіченими людьми та сформуватися у свідомих патріотів, гідних представників української нації. Старший син Олени Пчілки Михайло Косач (Михайло Обачний) став вченим-фізиком, математиком, метеорологом, письменником та перекладачем, етнографом, дослідником, винахідником, громадським діячем. Лариса Косач (Леся Українка)

сформувалася у всесвітньовідому поетесу, драматургиню, перекладачку і громадську діячку. Все її життя було боротьбою за право бути українкою, мати власну думку, жити своїм розумом, не бути ні від кого залежною. Вона назавжди ідентифікувала українців як націю. Ольга Косач-Кривинюк (Олеся Зірка) – письменниця, літературознавиця, перекладачка, бібліографка, етнографиня, лікарка за фахом, залишила по собі неоцінену працю «Хронологія життя і творчості Лесі Українки» – зібрання цінного матеріалу про життя і творчість своєї геніальної сестри. Оксана Косач-Шимановська стала українською перекладачкою, музиканткою, викладачкою французької мови. Микола Косач – громадський діяч, інженер-агроном, голова земської управи, меценат, вихований на «косачівських» принципах, він був чесною, гуманною, високоосвіченою людиною. Ізидора Косач-Борисова стала агрономом за фахом, мемуаристкою, викладачкою, діячкою культури, членкинею-кореспонденткою УВАН, почесною членкинею Союзу українок Америки та Об'єднання українських православних сестринств у США, почесною головою Світового комітету вшанування пам'яті Лесі Українки.

Багато фактів, що стосуються Олени Пчілки та родини Косачів, ще й сьогодні залишаються невідомими. Але те, що вже досліджено, незаперечно дозволяє стверджувати: родинний підхід Косачів до освіти та виховання дітей гідний глибокого і серйозного вивчення для використання в сучасній педагогічній науці.

Список використаних джерел та літератури

1. Пчілка Олена (О.Косач). Оповідання: З автобіографією. Харків: Рух, 1930. С. 11.
2. Косач-Кривинюк Ольга. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. Репринт. вид. Луцьк: вид-во Волин. обл. друк., 2006. С. 36.

3. Там само. С. 889.
4. Там само. С. 41.
5. Там само. С. 43.
6. Столярова Анна. Харківська весна Лесі Українки. Літературно-краєзнавче дослідження. Всеукр. тов. «Просвіта» ім. Т. Шевченка, Харківська обл. організація Всеукр. спілки краєзнавців. Харків, 2006. С. 27.
7. Ржондковська Т.М. Виховання дітей в сім'ї Косачів. *Твоєму йменню вічно пломеніти*: матеріали наукової конференції до 125-річчя від дня народження Лесі Українки. м. Новоград-Волинський, 24 лют. 1996. С. 13–14.
8. Мірошниченко Л.П. Тематико-експозиційний план музею-садиби Косачів у Новограді-Волинському. Київ. 1994–1995 рр. С. 185. (З фондів філії «Музей родини Косачів-Драгоманових» Літературно-меморіального музею Лесі Українки).
9. Михайло Косач (Михайло Обачний). Твори. Переклади. Листи. Записки Кобзарських дум. Упорядкування, біографія, коментарі та примітки Мірошниченко Лариси. Київ: видавничий дім «Комора», 2017. С. 21.
10. Денисюк Іван, Скрипка Тамара. Дворянське гніздо Косачів. Львів: Академічний експрес, 1999. С. 22.
11. Там само. С. 53.
12. Там само. С. 23.
13. Там само. С. 14.

УДК 37:821.161.2(092) Пчілка

Олександр Ребрій
(м. Балта)

**«ДІТИ – СЕ НАШ ДОРОГИЙ СКАРБ,
СЕ НАША НАДІЯ, СЕ – НАША УКРАЇНА»
(Педагогічний та письменницький шлях Олени Пчілки)**

Анотація. У статті систематизовано та виокремлено цікаві педагогічні погляди Олени Пчілки, її ідеї щодо виховання дітей – майбутнього України; поради по вихованню дітей у сім'ї на українських національних традиціях.

Ключові слова: виховання, національні традиції, педагогічний світогляд, поетична спадщина, педагогічний досвід, сім'я.

Постановка проблеми. Виховання сучасної дитини на українських національних традиціях

Мета дослідження. Дослідити творчість Олени Пчілки її поради по вихованню дітей, дітей-патріотів, що і сьогодні є досить актуальним.

Текст статті. Олена Пчілка посідає значне місце у розвитку української культури кінці ХІХ – початку ХХ ст. Але впродовж майже восьми десятиліть той слід, який залишала ця видатна жінка, намагалися стерти. Їй не могли вибачити протести проти національних утисків і русифікації, послідовне обґрунтування спроможності української культури посісти гідне місце у світовій культурі, пропагування української історії, що будила у нащадків національну свідомість.

Свою творчу діяльність Олена Пчілка розпочала перекладами, першою її літературною спробою був переклад казок Андерсена за порадою М.Старицького. Пропагування рідної мови Олена Пчілка вважала надзвичайно важливим своїм завданням, вона перебувала у складі делегації до прем'єр-міністра Вітте у справі скасування заборон на українську мову.

Значний внесок Олени Пчілки і в розвитку української драматургії. Інтерес письменниці до цього виду мистецтва значною

мірою зумовили культурно-громадські та дружні зв'язки із засновниками українського професійного театру М.Старицького та М. Кропивницьким. У 1886 р. виходить перша збірка поезій Олени Пчілки під назвою «Думки-мережанки», публікуються її оповідання та вірші в українському журналі «Зоря». Тут вперше починає друкуватися і юна поетеса Леся Українка. Перу письменниці належать комедія «Світова річ» (1884), драми «Злочинниця» (1888) та «Отрута» (не опублікована). У 1914–1920 рр. вона написала кілька п'єс для дитячого театру.

Після 1917 р. Олена Пчілка багато працює як дитяча письменниця. У 1918р. вийшла друком п'єси «Весняний ранок Трасовий» і «Казка Зеленого Гаю», у 1919 р. написана дитяча опера «Дві чарівниці» та збірка оповідань і віршів для дітей «Книжка-Різдвянка». Численні фольклорні записи Олени Драгоманової містять пісні, казки, загадки, прислів'я та приказки.

Свій педагогічний талант Олена Петрівна виявила в першу чергу у своїй родині, у вихованні власних дітей. Прагнучи, щоб діти вирости справжніми патріотами, вона створила для Лесі, Михайла, Ольги, Оксани, Миколи та Ісидори затишний український мікросвіт. Олена Петрівна на все життя прищепила їм любов до рідної мови, шану до народних українських звичаїв, величезну спрагу знань, знання кількох іноземних мов, захоплення зарубіжною літературою та культурою. З вдячністю і гордістю називала Леся Українка свою матір найкращою, найрозумнішою, найталановитішою жінкою світового рівня.

Дітей гляділа й виховувала мама. «Українська течія – се було наше природне оточення ... Щодо пісень українських, – згадувала Олена Пчілка, – то не знаю, чи ще в якому панському домі співають їх так багато, як у нас». Мама й сама мала гарний голос, знала безліч пісень і співала їх дітям.

Своїм громадянським обов'язком Олена Пчілка вважала просвітительсько-виховну роботу. Багато енергії і таланту віддала

справі виховання й освіти українських дітей, «щоб не виростили вони перевертнями, щоб звикали шанувати своє рідне».

У 1917 році письменниця запропонувала створити при товаристві «Просвіта» комісію, яка б дбала про дітей, бо «чи дитина виросте приятелем, чи ворогом України, це багато залежить від виховання».

Олена Петрівна Драгоманова відома не лише як автор віршів, оповідань, байок, публіцистичних виступів. Вона була визначним вченим, етнографом, літературознавцем, фольклористом. Їй належать такі праці, як «Українські колядки», «Український народний орнамент», «Українські народні легенди останнього часу» та «Українська гумористика».

Під час громадянської війни Олена живе в місті Гадяч. Тут вона організовує авторський дитячий театр, писала п'єси для дітей, редагувала місцеву газету.

Помітний внесок зробила Олена Пчілка в розвитку української дитячої літератури. Ще в 90-х роках вона співробітничала у львівському «Дзвінку», а з 1908 року почала видавати додатком до «Рідного краю» журнал «Молода Україна» – перше періодичне видання для дітей на Наддніпрянській Україні. Спромогтися на нього було нелегко. У виданні «Молодої України» інколи наступали вимушені паузи, та коштами й невсипущою енергією редактора журнал протримався до 1915 року.

У творчому доробку Олени Пчілки важливе місце займає проза. Улюбленою формою письменниці було оповідання, а основу якого брала якась почута чи побачена нею подія, а персонажі – переважно з добре знайомого їй дрібномаєткового українського панства або ж із селянства. Дія відбувалася здебільшого на добре знайомих авторці Волині чи Полтавщині або в Києві. Та з цього не слід робити висновок, ніби Олена Пчілка завжди прагнула безпосередньо, об'єктивно подати картини реальної дійсності й різні життєві типи, полишаючи самому читачеві судити й оцінювати. Зовсім ні. Як і всій народницькій літературі її доби, прозі Олени Пчілки притаманна підкреслена, сказати б, оголена тенденційність.

Вона згадується уже в перших рядках, з першою появою і першими словами персонажа, не кажучи вже про авторські відступи.

Першою в українській літературі Олена Пчілка викрила анти-суспільну й антигуманну суть деяких релігійних сект. Почалося з того, що десь в середині 80-х років письменниця зацікавилася сектантством і ближче познайомилася з ним. На це були свої причини. По-перше в глуху пору реакції й загального падіння авторитету офіційної православної церкви сектантство набрало небувалого до того поширення, по-друге, письменниці здаля імпонувала згуртованість сектантів, твердість їхніх переконань, опозиція до уряду, хоч і на релігійному ґрунті. Мала також на думці використати цей рух у боротьбі за національні права. Та знайомство з окремими релігійними сектами, відвідування їх зібрань показало, що за тою «ідейністю» ховалися непроглядний обскурантизм, середньовічне мракобісся. В оповіданні «Рятуйте!» (1897) бузувірська секта морально калічить і доводить до петлі молоду сільську дівчину. Зачеплено цю тему і в оповіданні «За правдою» (1889). Серед загальної апатії та ідеального бездоріжжя молодь у пошуках істини й добра звертається до сектантів, але знаходить у них тільки тупий фанатизм та невігластво.

Довгий час про неї не писали, не друкували її творів, намагалися викреслити з історії літератури. І лише останнім часом ім'я Олени Пчілки зазвучало в шані (в статтях, телепередачах, на вечорах пам'яті), яку їй давно вже мало віддати суспільство, про оновлення якого мріяла і для якого так багато зробила письменниця.

Висновки. Вивчаючи творчість Олени Пчілки, пересвідчуюся в тому, що під талановитим пером Олени Пчілки замість сухуватого життєпису поточилася цікава, барвиста, жвава розповідь про дитинство, яка, окрім високих мистецьких ознак, мала ще й непересічне пізнавальне значення, бо відтворювала картини життя в околицях Гадяча середини IX ст., домашню атмосферу в родині Драгоманових, де вирости великі українці – Олена Пчілка, Михайло Драгоманов. Це надзвичайно цікава постать

епохи і переконливий приклад сучасним батькам, як треба любити і виховувати дітей, як прищеплювати їм любов до рідної землі, рідного народу, рідного слова. Для нас, майбутніх вчителів, досвід Олени Пчілки є неоціненним скарбом для наслідування. Під час пробних уроків української мови та літературного читання ми постійно звертаємося до «літературної скарбниці» української письменниці, активно використовуємо вірші, оповідання та казки, байки, сміховинки; пропагуємо серед дитячого кола твори різних літературних жанрів письменниці.

У нашому коледжі постійними є заходи по відзначенню днів народження Олени Пчілки. Це – літературна вітальня «Діти – се наш дорогий скарб, се наша надія, се – молода Україна», квест, присвячений 175-річчю від дня народження Олени Пчілки, конкурс серед студентів других-третьох курсів на кращу інсценізацію творів Олени Пчілки, конкурс на кращого читця поетичних або прозових творів Олени Петрівни.

Непересічна постать Олени Пчілки потрібна нам особливо сьогодні, коли у боротьбі за національне самоутвердження ми знову і знову надихаємося неугасимим світочем національної ідеї, що його виплекала неугасима постать.

Список використаних джерел та літератури

1. Годі, діточки, вам спать!: вірші, оповідання, казки, фольклорні записи для дошк. та мол. шк. віку / упоряд. та передм. О.М. Таланчук; худ. І.І. Литвин. К.: Веселка, 1991. 334 с.: іл.
2. Пчілка Олена. Твори. Київ: Дніпро, 1971. 463 с.
3. Пчілка Олена «Золоті дні золотого дитячого віку ...»: автобіографічний нарис / упорядкув., підготов. текстів, передм. та приміт. Л.П. Мірошниченко, А.В. Ріпенко; худож. оформл. О.А. Базилевича. К.: Веселка, 2011. 79 с.: іл.
4. Сосонка: для мол. та серед. шк. віку / упоряд. та перед. О.Шевченко; іл. О. Літвінова. К.: Школа, 2007. 176 с.: іл.

Тетяна Тихун
(м. Житомир)

УКРАЇНСЬКІ ОРНАМЕНТИ: ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ В РОДИНІ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ

Анотація. *Розглянуто життєвий і творчий шлях Олени Пчілки, її вплив на формування української ідентичності молодого покоління через твори та педагогічну діяльність. Закцентовано увагу на її ролі як матері, авторки популярних книжок для дітей. З'ясовані конкретні підходи до виховання, а також вплив на творчий розвиток і патріотичність.*

Ключові слова: *національна свідомість, національна ідея, патріотична освіта, методи виховання.*

Постановка проблеми. Розуміння та аналіз впливу Олени Пчілки на формування творчих особистостей та українських патріотів серед її дітей, конкретизація методів виховання та підходів до освіти мають важливе значення для української ідентичності, виховання національно свідомих громадян сучасної України.

Мета дослідження – вивчення методів виховання та освітніх підходів, які використовувала Олена Пчілка, встановлення зв'язку між вихованням і розвитком творчості та патріотизму в її дітей, визначення актуальності та значення її спадщини для сучасного українського суспільства.

Текст статті. Дружина, мати і письменниця. Поетеса, драматургиня, перекладачка, критикиня, публіцистка, етнографиня і фольклористка, журналістка, редакторка, видавчиня, педагогиня і власне мати. Цей фактаж не дає нам чіткого уявлення, якою була Олена Пчілка насправді. Протягом семи десятиліть Олену Пчілку не визнавали, намагалися стерти її національний і письменницький слід. Радянська влада максимально спотворила її особистість, назвавши цілковитою націоналісткою. Тому

і досі немає жодної повної монографії про жінку і талановиту особистість, що виховала на патріотичних засадах не тільки своїх дітей, але й тисячі читачів. Слушними є міркування Оксани Забужко: «... біографія Олени Пчілки, на коли б була написана, могла б замінити собою цілий посібник з історії української культури останньої чверті XIX – початку XX ст., у нас досі хіба те й відомо, що вона «мати Лесі Українки», а те, що вона мати українського націоналізму, так і не зважуються вголос сказати навіть «найпоступовіші» політичні історики» [5]. Проте на сьогодні ми маємо знати і зберігати надбання її творчості, так би мовити «орнаментів» культури і традицій нашого народу.

Історія цієї видатної українки почалася у червні 1849 року в невеличкому містечку на Полтавщині у родині небагатого поміщика Петра Якимовича Драгоманова. Початкову освіту дівчинка отримала вдома. Любов до літератури, українських пісень і традицій вплелися, як стрічки у волосся, в свідомість маленької Ольги. У 1866 році закінчила Київський зразковий пансіон шляхетних дівчат, жила у брата Михайла Драгоманова – згодом відомого літературного критика, фольклориста і громадського діяча. Ольга Драгоманова неодноразово завдячувала братові: «Коли б не він, все життя моє минуло б зовсім по-іншому, зішло на інший шлях».

Зазначимо, що поетеса дуже пишалася своїм козацько-гетьманським родом. «В нашій драгоманівській сім'ї, – згадувала Ольга Петрівна, – збереглася пам'ять про те, що пращур нашого роду був заволока з Греччини, по національному походженні таки грек; служив він драгоманом при гетьманському уряді, за гетьмана Богдана Хмельницького, в Чигирині». От так і отримав прізвисько «драгоман», оженився та назавжди залишився в Україні. Одного з його нащадків звали Стефан Драгоманов, його обрали переяславським старшиною в 1756 році. Сам гетьман Кирило Розумовський запросив його переїхати до Гадяча. Його син Яким, дід Ольги, зробив «сімейне гніздо» роду Драгоманових

в с. Будища. У нього народилися три сини і донька. Молодший син Петро служив у Петербурзі юристом при військовому міністерстві, опісля повернувся до батьківської оселі. Одружився із донькою сусіднього поміщика [12].

У дев'ятнадцятирічному віці Ольга побралася з Петром Антоновичем Косачем, недавнім студентом-правником Київського університету й приятелем її брата. Влітку 1868 року подружжя виїхало на Волинь до місця служби чоловіка у містечко Звягель. 25 лютого 1871 року тут народилася донька Лариса, яка ввійшла в світову літературу як Леся Українка. У родині загалом було шестеро дітей, усім їм мати дала прекрасну освіту.

Навесні 1879 року Ольга Петрівна Косач разом із дітьми переїхала до Луцька, де її чоловіка призначили головою Луцько-Дубенського з'їзду мирових посередників. Прибувши до міста, вона приєдналася до драматичного товариства і запропонувала використати кошти, зібрані під час спектаклів, на закупівлю українських книг для клубної бібліотеки [3, с. 69–74]. У травні 1882 року родина Косачів переїхала до села Колодяжне на Ковельщині, яке стало їхнім постійним місцем проживання. Тут почалася активна творчість і видавнича діяльність Олени Пчілки. В 1883 році вона опублікувала свою першу поему «Козачка Олена» в альманасі «Рада», а в 1886 році видала збірку поетичних творів «Думки-мережанки». Разом із письменницею Наталею Кобринською в 1887 році заснувала альманах жінок-письменниць «Перший вінок».

Олена Пчілка не тільки змалку заохочувала доньку Ларису до літературної праці, а й сприяла публікації її ранніх поезій та була першим вибагливим критиком. Прищеплені з дитинства гуманістичні ідеї й почуття, знання життя народу і любов до нього, широка освіта, родинне коріння й родинні взірці – усе це лягло в основу світогляду і національних ідеалів її дітей, пробило їхній мистецький талант і патріотизм.

Доньки Ольга Косач-Кривинюк та Ізидора Косач-Борисова згадували про її принциповість: «Лесина мати була дуже розумна,

горда, певна себе і певна в правості своїх думок і переконань людина, тверда й уперта в переконанні життя того, що уважала за потрібне. Дуже небезстороння (коли кого любила, то прощала йому багато чого, кого не любила, то знаходила в ньому й неіснуючі вади), дуже ревнива, недовірлива (напр[иклад], була переконана, що про правдиве відношення до себе в когось можна довідатись, лише ненароком почувши чи прочитавши його думку), добра загалом, але могла бути жорстокою і то навіть, або й особливо до тих людей, що їх сильно любила»; «Ми малими інстинктивно, а дорослі вже свідомо розуміли, що мати наша має вдачу сильну, енергійну, сміливу, тверду у своїх переконаннях» [14].

Наприкінці 1890-х років родина Косачів переїхала на постійне проживання до Києва, де Олена Пчілка заснувала журнал «Рідний край». У 1908 році вийшла з друку збірка її повістей, оповідань, п'єс «Світова річ». На початку нового століття Олена Пчілка зазнала важких особистих втрат: смерть сина Михайла (1903 р.), чоловіка (1909 р.) й Лесі Українки (1913 р.). Вона переїхала до Гадяча, де розмістила редакцію «Рідного краю». Олена Пчілка в усіх своїх творах рішуче протестувала проти національного і політичного гніту, денаціоналізації й русифікації. Вона виступала проти цих явищ, не схилиючись до «вulьгарного націоналізму». Прискіплива увага царського уряду та нагляд поліції не змусили її змінити своїх переконань. В епоху диктатури пролетаріату, у 1920 році, за антибільшовицькі виступи її заарештували в Гадячі, але через авторитет та вплив як відомої письменниці та громадської діячки, матері Лесі Українки, її швидко відпустили.

В 1921 році повернулася до Києва. 1924 року отримала пропозицію працювати в Академії Наук України, а вже в 1925-му стала членом-кореспондентом цієї Академії. Працюючи там, займалася етнографічними дослідженнями, писала спогади.

4 жовтня 1930 року Олена Пчілка пішла в засвіти. «Ольга Косачева, всією своєю діяльністю, а була вона дуже різнородна,

належала якраз до цього типу жінок-мужчин, з твердим характером, невгнутими переконаннями. Вона була родюча, як земля, а робоча – як бджола» [9], – так казали про неї сучасники.

Виховання в сім'ї Косачів та педагогічна діяльність Олени Пчілки через призму творів для дітей.

У сім'ї Косачів діти виховувались у демократичному середовищі української інтелігенції. Чарівна природа рідної Волині, пізніше життя в Києві, Колодяжному, а також вакації на хуторі Зелений Гай коло Гадяча, спілкування з простим народом плекали любов до України та рідної культури [2, с. 75–77].

Олена Пчілка будувала систему виховання на засадах народної педагогіки [7, с. 143]. «В дітей мені хотілося перелити свою душу й думки, – і з певністю можу сказати, що мені це вдалося... Власне я «наважила» й завше окружала дітей такими обставинами, щоб українська мова була їм найближчою, – щоб вони змалку пізнавали її якнайбільше. Життя зо мною та посеред волинського люду сприяло тому», – так писала вона в листі до Омеляна Огоновського. [13, с. 16]

Письменниця була завжди проти казенної науки і дуже неохоче віддавала своїх дітей до гімназії. Михайло вступив тільки до 5-го класу гімназії, тоді як Леся через хворобу зовсім не вчилася там. Ольга пішла до 7-го, Ізидора та Оксана – до 4-го класу. Лише Микола навчався в гімназії з 1-го класу. Домашня освіта мала свої переваги. Донька Михайла Старицького згадувала: «Як діти, що виховувались не в гімназії, а вдома Леся й Михайло були далеко серйозніші і освіченіші за нас... Все свідчило про вищий рівень Лесиної освіти і взагалі про вищий настрій її душі. В той час не було Лесі й 12 років...» [14, с. 14].

І в Звягелі, і в Колодяжному в будинку Косачів завжди збиралася еліта, це сприяло культурному та естетичному розвитку дітей.

Михайлик та Леся виховувались досить просто: влітку бігали босі, в «мужицькій одежі», купалися в річці, їли лопуцьки. Звісно,

таке виховання обурювало сусідів-панів, проте Олена Пчілка була певна у своїх переконаннях. «Головним моїм завданням... було виховати Михайла й Лесю, в роках вони між собою мало чим різнилися і їхній розвиток йшов врівні: жили вони між собою дружно», – писала вона. Тому не випадково ще в Звятелі у них з'явилося колективне ім'я «Мишелосіє». Діти обожнювали свою матір, знали напам'ять її перші книжечки. На їхню думку, найкращої та найрозумнішої жінки в світі не було. Великий виховний вплив мала на старших дітей робота Олени Пчілки над збірником «Український орнамент», куди ввійшли й візерунки Звягельщини. Ця материнська праця навчила дітей поважати роботу та цінувати українську етнографію [4].

Із спогадів Ольги Косач-Кривинюк дізнаємося: «Вдома наші батьки намагалися дати нам якнайкраще виховання. Тобто ми не були «хорошо вихованими» дітьми, маму навіть осуджували знайомі дами за те, що вона не вчить нас різних реверансів та взагалі хороших манер, а батька за те, що він попускає в цьому матері, дозволяє їй так нас «псувати». Але ж наші батьки добирали нам хороше читання, хороші забавки, намагалися прищепити нам і словом і прикладом людяне ставлення, привчали до якогось путного заняття, до роботи...» [14, с. 13].

Сім'я Косачів не цуралася народних свят та обрядів, тому мати завжди залучала дітей до народопісенної творчості, вчила поважати народні традиції.

Михайло Драй-Хмара відзначав вплив патріотичного виховання Олени Пчілки: «...надзвичайно важливим є те, що навчання дітей проводилось рідною українською мовою, завдяки чому дитина не відривалася від національного ґрунту. Не можна не вбачати в цьому великого виховного таланту матері, що весь час стежила за освітою своїх дітей та керувала нею. Як не тяжко було в ті часи учити дітей по-українськи, все ж таки мати Лесі, жінка високо інтелігентна й глибоко переконана українка, переборола всі труднощі й добилась того, що її діти здобули солідну

освіту. Завдяки заходам Олени Пчілки, її донька Лариса стала славетною поетесою» [9]. Власне, Олена Пчілка могла пишатися усіма своїми дітьми: старший син Михайло – фізик-метеоролог, письменник (псевдонім Михайло Обачний), перекладач; донька Ольга – лікарка, письменниця (Олеся Зірка), перекладачка; Оксана – інженер, Микола та Ізидора – агрономи. [14, с. 15].

Діяльність мисткині нерозривно пов'язана з її виховно-педагогічною діяльністю. Олена Пчілка підготувала збірник перекладів «Українським дітям» (1881), а пізніше написала багато поезій та оповідань для дітей.

Наприкінці XIX – на початку XX століття у Наддніпрянській Україні не видавалося жодного дитячого журналу українською мовою. Початком змін став 1908 рік, коли Олена Пчілка заснувала у Києві український дитячий журнал «Молода Україна», який був додатком до «Рідного краю». Вона не обмежувалась вихованням тільки своїх дітей у національному дусі й прагнула запобігти денаціоналізації дітей з українських родин. «Будемо розмовляти – розмовляти по українському. Довго ми ждали сього. Всі діточки мають свою часопись: французи – французьку, німці – німецьку, отак і інші, тільки у нас не було своїх кубельців для українського слова. Тепер вони єсть. Просимо ж не цуратися нас, бо не подоба цуратися свого рідного слова! Воно любе, як матирина ласка!».

Ольга Косач із власного досвіду виховання та патріотичних переконань розробляла й втілювала видавничу програму «Молодої України» [1, с. 40]. У «Рідному краї» вона зізнавалась читачам: «...коли хотілось мені додати якесь відповідніше оповідання, чи віршик, чи розповідь із світознання, чи якусь казочку, або сміховинку, чи щось інше, то сідала й писала сама, – часом підписуючи своє ймення або становище, а часом ні» [15].

Журнал «Молода Україна» пропонував своїм молодим читачам широкий спектр публікацій: казки, оповідання та поезії, що становили найбільшу частину журналу; розділ «Сміховинки»

із смішинками та жартами; загадки, задачі та ребуси; пізнавальні матеріали про людину й природу в розділі «Світознання»; історичні нариси про минуле України, визначних особистостей, а також матеріали про віру й духовність, враховуючи інтереси своїх читачів [15].

У статті «Праця виховальна» Олена Пчілка обґрунтувала свій погляд на виховання дітей. Вона звернулася до «Просвіт» «дбати про розвиток серед нашого люду – національної свідомості та освіти на своїй народній підставі, дбати з особна про дітей», бо «діти – се наш дорогий скарб, се наша надія, се – молода Україна» [6, с. 20–21].

У збірці «Годі, діточки, вам спать!» [10] письменниця зобразила різні мотиви та проблеми, які мають особливе значення для формування національної ідентичності дитини в ранньому віці. В усіх її творах, від віршів до казок, лейтмотивом є любов до України, волі, життя, сім'ї, щастя та справедливості. Більшість головних героїв збірки мають харизматичні якості, які дозволяють їм піднятися над усіма труднощами, випробуваннями та спокусами – це вірність собі, своїм переконанням, країні та роду.

Однією з визначальних ідей в оповіданнях «Малий музика Моцарт» [11] та «Увінчаний співець» [8] є тема людської гідності, самоповаги та самоутвердження. Герої цих творів стикаються з різними випробуваннями та труднощами, проте вони залишаються вірними своїм переконанням і самим собі. Ці оповідання підкреслюють важливість гідності та впевненості в собі у кожній життєвій ситуації.

Тема стосунків у родині, родинних цінностей, довірливих стосунків між батьками й дітьми, поваги батьків до дитячого віку та дитячої особистості розкриваються у портретній замальовці «На хуторі».

Висновки. Як мати, письменниця і педагогиня Олена Пчілка відіграла надзвичайно важливу роль у формуванні патріотизму своїх дітей та багатьох маленьких українців. Її творчість була

спрямована на виховання національної свідомості та патріотизму в молодого покоління. Вона не лише писала для дітей та молоді, але й вчила їх цінностям української ідентичності. Олена Пчілка також відігравала значну роль у суспільному житті та освітніх ініціативах свого часу. Її діяльність у громадських організаціях, зокрема українських жіночих об'єднаннях, сприяла розвитку освіти та культури в Україні.

У фокусі подальших досліджень – глибший аналіз впливу творчості Олени Пчілки на наступні покоління, зокрема на онуків, аналіз методів та підходів до виховання дітей та молоді, її педагогічних ідей і принципів.

Список використаних джерел та літератури

1. Антипчук Н. Часопис для дітей «Молода Україна» Олени Пчілки. *Дивослово*. 2010. № 6. С. 39–43.
2. Бондарчук Л. Звягель – колиска поетичного генію Лесі Українки. *Слово і час*. 1999. № 2. С. 75–77.
3. Бондарчук Л.І. Олена Пчілка і Житомирщина. Поліський дивосвіт: література рідного краю: Житомирщина: посіб.-хрестоматія в 2-х ч. Ч. І: критичний огляд / за ред. С.О. Пультера. Житомир: Полісся, 2000. С. 69–74.
4. Донцов Д. Мати Лесі Українки (Олена Пчілка). Дві літературні доби. Львів, 1991. 154 с.
5. Забужко Оксана. *Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій*. Київ: Комора, 2018. 656 с.
6. Кондратенко Л. Олена Пчілка – мати, письменниця, педагог. *Дошкільне виховання*. 1990. № 7 (липень). С. 20–21.
7. Новаківська Л.В. Народнопедагогічні засади виховання в родині Косачів. *Б-ка Уман. держ. ун-ту ім. П. Тичини*. Вип. 10. С. 143.
8. Олена Пчілка – дітям / упоряд., передм. В. Комзюк, Н. Пушкар; худож. Л. Іванова. Львів: Апріорі, 2015. 79 с.

9. Прокіп Валентина. «Небуденна» жінка залізної вдачі: Олена Пчілка очима сучасників (на матеріалі спогадів про письменницю). Львів, 2019.
10. Пчілка О. Годі, діточки, вам спать!: вірші, оповідання, казки, фольклорні записи; худож. І. Литвин; упорядкув. та передм. О. Таланчук. Київ: Веселка, 1991. 334 с.
11. Пчілка О. Малий музика Моцарт: казки, байки, вірші. Харків: Ранок, 2019. 111 с.
12. Пчілка О. Оповідання: з автобіографією. Харків: Рух, 1930. 288 с.
13. Т. 5. Поетичні твори. Ліро-епічні твори / Леся Українка; ред. О. Вісич, С. Кочерга; передм. С. Романов; упоряд., комент С. Романов, О. Кицан,, М. Моклиця та ін. – 928 с., 24 с. іл. URL: <https://cutt.ly/3InluDX>
14. Твоєму йменню вічно пломеніти: матеріали наукової конференції до 125-річчя від дня народження Лесі Українки». Новоград-Волинський. 1997. С. 11–1
15. Щукіна Ірина. «Будемо розмовляти по українському»: як Олена Пчілка видавала єдиний український дитячий журнал російської імперії. URL: <http://surl.li/tgxzt>.

УДК 821.161.2

Тетяна Ткаченко
(м. Київ)

ОЛЕНА ПЧІЛКА-БАЙКАРКА

Анотація. У статті досліджено формальні та змістові особливості авторських байок Ольги Драгоманової-Косач (1849–1930). Проаналізовано специфіку побудови зразків ліро-епічного жанру та викладу, з'ясовано роль інтертекстуальних вкраплень (фольклорних, біблійних, міфологічних, літературних); окреслено тематико-проблематичні акценти й визначено чільні зображально-виражальні засоби (контраст, паралелізм, еліптичні та риторичні конструкції); розкрито смислову багаторівневість (основні концепти, філософські, дидактичні та морально-етичні домінанти, цільова аудиторія, образи-символи, підтекст) і доведено актуальність художніх текстів; зазначено риси ідіостилу Олени Пчілки-байкарки.

Ключові слова: байка, самоідентичність, інтертекст, риторичні конструкції, алегорія, афористичність.

Художня спадщина Олени Пчілки сповнена яскравих текстів, які презентують різні літературні роди та жанри. Однак усі твори об'єднує авторське бажання сформувати-виховати покоління сучасників чи прийдешню генерацію українства, яке зможе консолідуватись завдяки морально-етичним принципам, національній домінанті й етногенетичній пам'яті. З-поміж доробку вирізняються байки, сповнені гумором і дотепом, несподіваними та впізнаваними перипетіями, фольклорними («з народного»), біблійними, міфологічними і літературними ремінісценціями й алюзіями. Саме тому ці ліро-епічні перлинки є позачасовими та охоплюють розмаїту (за віком, статтю чи статусом) аудиторію.

Певно, найпростішою класифікацією байок Ольги Петрівни постає поділ на дитячі й дорослі твори. Але насправді художні

тексти письменниці мають кілька змістових складників, які унеможливають подібне розмежування. Байки Ольги Петрівни – пазли, які формують цілісну візію самоідентифікації людини.

Усе починається в родині, де вибудовуються ціннісні орієнтири й світоглядні доміанти. Звісно, першою вчителькою виступає мама, яка визначає пріоритети у житті, детермінуючи характер дитини. Передусім Олена Пчілка підкреслює, що буття – скарб, особливо якщо йдеться про нерозривний зв'язок найрідніших («Сама з собою»). Та потрібно вправно виховувати нащадків, аби змінювати на краще громаду, соціум і державу. Наприклад, у байці «Снігир та Щиглик» авторка підкреслює важливість емпатії, допомоги, підтримки та поваги. Кепкування недоречне у біді, що може спіткати кожного. Співчуття постає рисою, значущою для самоаналізу, бо вчить людяності й толерантності. В історії про «Дрібненькі грушки» ненька не тільки спонукає доню працювати, отримуючи нагороду від природи зараз і в майбутньому, але й бути бережливою, розуміти вартість кожної речі, не зважати на вигляд-форму, а бачити-цінувати вміст-зміст. Натомість в історії про «Метелика» письменниця залучає контраст, розкриваючи оманливість юнацького максималізму і мудрість зрілого досвіду. Світло, якого прагне герой, має розмаїті матеріальні та духовні вияви (штучність і природність, знання та інсайт, правда і брехня, самообман та прозріння). Варто розповідати про навколишній світ в усіх проявах (позитивних / негативних), обережно й поступово, щоб індивід сміливо приймав будь-які виклики, долав перешкоди, зберігаючи сутність. На жаль, материнські застереження лише спровокували нащадка довести власну правоту, що мало драматичний фінал. Адже реальність суперечить уявленню. Люди легко захоплюються і легко втрачають інтерес до старого, щойно з'являється нове. У поводженні з метеликом порушено питання антигуманності людства, оскільки природа виступає жертвою натовпу (жорстокість, вседозволеність, нищення), не здатного думати наперед, зумовлюючи екологічні проблеми.

Ставлення батьків до нащадків може як допомогти, так і нашкодити, у чому переконує своєрідна диалогія. «Найкращі діти» постають для мами-сови центром Усесвіту, що дисонує зі сприйняттям «страшненької» малечі оточенням, що підтверджує народна мудрість (і сова казала, що її діти найкращі). Обоженню дітей протиставлено трагедію, коли орел з'їдає «послідок». Тож об'єктивна оцінка вкрай важлива для виховання, що доводить байка «Котик та кухар». Вибудовуючи алегоричну історію на відомій паремії (а мудрий їсть собі та їсть), Ольга Петрівна викриває одну із чільних вад безмежної батьківської любові: відсутність правил поведінки, обмежень і справедливих покарань деформує дитину, зумовлюючи хитрість, неповагу до інших та провокуючи нарцисизм. Водночас плекання шани до навколишнього світу й оточення забезпечує самоповагу, бажання пізнавати та вдосконалюватись, коли зразок поведінки й бачення надає ненька («Поет»).

Зустріч із новим є невід'ємним складником соціалізації. Амбівалентний процес виступає випробуванням ества. Чільну роль відіграє оточення, демонструючи позитивні та негативні риси, які загартовують чи ламають людину. Прикметно, що байкарка слушно радить ретельно визначати своє коло, спиратись на однодумців у яскравій замальовці «Свинка», де героїня обирає жолуді замість мигдалю, бо їх більше. Обігруючи біблійну сентенцію («Не давайте святого псам, і не розсипайте перел своїх перед свиньми, щоб вони не потоптали їх ногами своїми, і, обернувшись, щоб не розшматували й вас...»), Матвія 7:6), Олена Пчілка показує, що розкішне існування, матеріальні блага і статус, не є показниками аристократизму духу. Недаремно спадає на думку приказка: знав добре Біг, що не дав свині ріг.

Тому доцільно зважати на розум і внутрішні якості, що формують «Я», здатне розвиватись та боротись. Якщо в «Метелику» фінал для героя залишається відкритим, тобто він зіштовхнувся з дійсністю, одержавши травму, але спромігся визнати помилку, то чайка з однойменної байки через лицемірство друга втрачає

надію, вдаючись до суїциду. Авторка підкреслює перевагу душевних ран над фізичними. Перебите крило викликало біль і розгубленість птахи, подолані допомогою кречета. Однак прив'язаність виявилась не порятунком, а карою. Зрада стала поштовхом до фатального кроку через тотальну зневіру. Оцінюючи інших з огляду на власні переконання, чайка беззастережно довірилась палким словам-обіцянкам. Вона зосередила сенс свого буття на стосунках, руйнування котрих призвело до самодеструкції. Тож Ольга Петрівна вбачає основним чинником самознищення заслабку віру в себе, у власні сили, адже підлість і брехня супроводжують скрізь та постають повсякчасними лакмусами людини: деформація, злам або, навпаки, збереження сутності й цінування життя попри все.

Знаковим є вибір героїв. Чайка в українському фольклорі символізує вдівство, незахищеність і смуток. Ці риси притаманні героїні байки. Натомість голубка стає антитетичним образом, оскільки нівелює народну семантику чистоти й доброти. Цікаво, що кречет – рідкісний залітний гість в Україні. Тому подібний фінал розриву стосунків можна спрогнозувати заздалегідь.

Соціалізація, пов'язана зі здобуттям та опануванням різних навичок, знань і умінь, уможливорює накопичення досвіду й формування самосвідомості, що передусім полягає в аналізі чуттів, думок, слів та вчинків. Тому низка творів Олени Пчілки зосереджена саме на викритті й розкритті ества. Часом у текст вкраплено суспільний аспект. Наприклад, у байці «Радощі й смуток» висміяно лицемірство багатіїв, знуджених і мов засмучених достатком, які наче «заздрять» розвагам робітників, бо насправді радісне весілля постає лише миттєвим перепочинком від суцільного важкого ярма, вдаване захоплення цією народною психотерапією – ілюзорним самовиправданням власної трутневої натури.

Подібне викрито в повчальній «Баєчці про цуцика і про його пані», коли стабільна відповідність високим критеріям господині раптом зникає через утому від живої іграшки. Все, що раніше

було й постулювалось чеснотами, враз перетворюється на вади. Прикметно, що кардинальна зміна відбувається не з об'єктом обговорення, а з адресантом захопливих донедавна компліментів. Кепський настрій та дрібничкові негаразди стають чинником зневаги близького створіння, щоб утішити-потішити себе глузуванням з іншого. Подібне вивищення пліткуванням-«судилищем» викриває сутність пасивного й активного учасників співіснування, проте розповсюджувач-намовник передусім принижує себе. Крім того, помітні посилення на концепцію співіснування двох складників у людині, впроваджену митцем-філософом Г. Сковородою. Коли тіло дисонує / суголосьне душі, а форма узгоджується / протиставляється змісту. Цуцик не змінюється, натомість пані показує свою справжню сутність, наче міняючись місцями з колишнім улюбленцем, якщо згадати народний відповідник її словам (бреше, як собака).

Сковородинівські концепти висвітлені у низці творів. Значення «сродної праці» актуалізовано в історіях про «Гнідка та Сірка» і «Маленького вітрячка». Обурення песика неналежним поцінуванням заслуг (актуалізація паремії: як Сірка годують, то так він бреше; позичив очі у Сірка) спростовує слушними логічними міркуваннями кінць, який чітко розподіляє функції кожного, його внесок та результат, підкреслюючи необхідність знати й цінувати, що маєш, а якщо прагнеш більшого, то потрібно вдосконалюватись і працювати. В унісон лунають відповіді вітрячка великому млину. Малий наголошує на сумлінному виконанні обов'язків, коли наче незначні / непомітні дії забезпечують загальну користь і гармонію.

Цікаво, що в авторському байкарстві Ольги Драгоманової-Косач часто наявна підтекстова градація (від індивідуального до суспільного й загальнолюдського), котру можна помітити, студіюючи перипетії українства.

У байці «Котова наука» відтворено кілька спостережень. По-перше, йдеться про подібність господаря та улюбленця.

Обидва вирізняються лінню і самолюбством. По-друге, підкреслено відсутність будь-якого аналізу власної поведінки. Неробство наче виправдовується і завуальовується пасивністю іншого. Ця риса є докором не тільки дітям, які повинні вчитись, а не байдикувати, але й українцям загалом. Адже пошук «винуватця» своїх недоліків стає ілюзорним звільненням від потреби виправляти помилки, беручись до нагальної роботи. Мурко та Петрик мають щоденно виконувати обов'язки, аби налагодити порядок у власній хаті, що замість них ніхто не робитиме. Крім того, наявний біблійний та літературний інтертекст. Згадуючи байку Л. Глібова «Хмара», Олена Пчілка вказує на безцільність марної праці-внеску, яка шкодить оточенню, викликає обурення, зневагу та зневіру. Модифікуючи в афористичній моралі сентенцію зі Святого Письма («Не судіть, щоб і вас не судили; бо яким судом судити будете, таким же осудять і вас, і якою мірою будете міряти, такою відміряють вам. І чого в оці брата свого ти заскалку бачиш, колоди ж у власному оці не чуєш? Або як ти скажеш до брата свого: Давай вийму я заскалку з ока твого, коли он колода у власному оці? Лицеміре, вийми перше колоду із власного ока, а потім побачиш, як вийняти заскалку з ока брата твого», Матвія 7:1–5), вона висміює повсякчасне прагнення судити ближнього, ігноруючи власні хиби, закликає зазирнути всередину себе, влаштувавши критичний розбір взаємодії слів та учинків.

До речі, байкарка часто залучає kota як головного героя, зважаючи на його популярність в українських фольклорних текстах, адже він демонструє хитрість і статечність, витримку та самовпевненість. Не дивно, що ті самі риси притаманні й авторському персонажу, який вправно повчає людей, дотепно відповідаючи на їхні запити-закиди.

Градація від особистого до національного і загальнолюдського є змістовою домінантою історій про «Миколу й Лиску», «Орла на визволі», «Мишу-городянку і мишу-хutorянку». Сумирний

собака, звиклий до знущань і кпинів господаря, несподівано мститься хлопцеві, демонструючи силу та жорсткість, руйнує стереотипне уявлення свого виду про вірність понад усе. Затиснута в матеріальну залежність миша-городянка не розуміє своєї родички-хуторянки, яка обирає волю з холодами, працею і спорадичним голодуванням. Вона не помічає, що т.зв. зона комфорту вже давно стала справжнім ув'язненням, знищивши природню сутність, притлумивши інстинкти, перетворивши життя на існування. Втрачене усвідомлює орел, для котрого перебування у клітці стало вироком-страстю, адже унеможливило повернення до іманентного стану-буття у символіці царя птахів та володаря неба. Мимоволі вибудовуються асоціації з історичними явищами. Кріпацтво, прірва між багатими й бідними, окупаційні режими наче знищують резистентні джерела людини, народу, нації. Але насправді терпіння стає прихованим вулканом, який миттєво вибухає, досягнувши температурного максимуму. Вільним від народження осоружне рабство та властива здатність відокремлювати відданість і покору. Жива істота належить лише сама собі. Проте щоб досягнути внутрішню свободу та досягти зовнішньої волі слід боротись на противагу постійним поступкам, які розпалюють агресора на рівні особи, громади й держави.

Цікавими знахідками байкарки стали мистецькі презентації творчого процесу в художніх текстах «Поет» і «Дві зваги й дві слави». На думку пса Бобка, мистецтво потребує зосередженості й тиші, а сам поет одержує повагу та шану поціновувачів таланту. З одного боку, претензії цуцика на віршування видаються химерними, але, з другого боку, його спроби виявляються гідними уваги, оскільки засвідчують початок шляху, що, ймовірно, може розкрити справжній хист. Натомість діалог двох літераторів актуалізує проблему графоманії, коли докори у залякуванні молодих талантів стають виправданням неуктства і невігластва. Тож Ольга Петрівна викриває себелюбство псевдомитців через

жагу слави та водночас показує важливість підтримки здібностей попри стереотипні уявлення, оскільки кожний має хист, який варто допомогти знайти й розвинути.

Ольга Драгоманова-Косач презентує цілісну візію людини та буття у байкарському доробку. Вона послуговується основними силабо-тонічними розмірами, переважають ямб і хорей, що сприяє швидкому прочитанню (ритмізація тексту) та запам'ятовуванню. Вживаючи найчастішу в цьому жанрі алегорію, байкарка вдається до контрасту і паралелізму, насичує тексти діалогами, поєднуючи розмовний та художній стилі, аби увиразнити характеристики персонажів, залучає різновиди гумору, передусім іронію та сатиру, задля викриття особистих недоліків, які трансформуються у глобальні суспільні проблеми й загальнолюдські питання, охоплюючи різні галузі життєдіяльності (мистецтво, екологія, соціум, політика) у філософсько-дидактичному вимірі.

Обираючи знайомих українцям тварин і птахів, Олена Пчілка не лише актуалізує давні вірування, втілені в обрядах і казках (передусім тотемізм), а й виявляє риси менталітету, порушує актуальні теми, які потребують обговорення, роздумів та дій, презентуючи інтертекстуальні акценти (біблійні, літературні, фольклорні), часто перетворює популярну паремію на повчальну цілісну історію, спонукаючи реципієнта до саморефлексії, аби сформувати-виплекати само-та етноідентичність.

Знаково, що дякуючи музам за мистецький дар і грекам за чудовий ліро-епічний винахід у «Байці предковічній», авторка зосереджує увагу не на Езопі, а на Сфінксі, пригадуючи загадку про людину і закликаючи до праці «новітнього Едіпа». Тобто запрошує читача стати співавтором, замислитись над багаторівневістю художніх текстів, історії з яких містять численні підказки й натяки на вже відоме, забуте та нове. Однак справжній зміст розкриється тільки вдумливому реципієнту, а невіглас-простак хіба розважиться, що засвідчують еліптичні та риторичні конструкції. Недаремно самопізнання і розмисли про сенс буття

постають лейтмотивом байкопису Ольги Петрівни, яка вповні висвітлила своє кредо в дискусії-осерді філософського твору «Зілля»: краще жити повноцінно, ненастанно працювати й боротись за те, в що віриш, аніж уникати будь-яких переживань і небезпек, які знищують оманливий спокій.

Висновки. Отже, байки Олени Пчілки є унікальним автопортретом-дороговказом письменниці, редакторки, вченої, педагогині й мами.

Перелік використаних джерел та літератури

1. Біблія. Святе Письмо. Переклад проф. Івана Огієнка. Київ: Українське Біблійне Товариство, 2015. 1232 с.
2. Глібов Л. Байки. Київ: Центр навчальної літератури, 2020. 160 с.
3. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
4. Олена Пчілка. Годі, діточки, вам спати!: вірші, оповідання, казки, фольклорні записи. Тернопіль: Богдан, 2017. 272 с.
5. Олена Пчілка. Твори / упоряд. Н. Вишневська. Київ: Дніпро, 1988. 583 с.
6. Сковорода Г. Повна академічна збірка творів / за ред. Л. Ушкалова. Едмонтон, Торонто, Харків: Майдан, 2011. 1398 с.

УДК 821.161.2.09(092) Пчілка:37

Вікторія Хамзаєва
(м. Херсон)

ОЛЕНА ПЧІЛКА: МАТИ, ПИСЬМЕННИЦЯ, ПЕДАГОГІНЯ. ЇЇ МЕТОДИ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ УКРАЇНСЬКИМИ ПАТРІОТАМИ

Анотація. У статті розглянуто літературну діяльність Олени Пчілки в контексті розвитку української літератури кінця XIX – початку XX ст. Описано особливості виховання дітей в сім'ї Косачів. Схарактеризовано внесок Олени Пчілки у формування і розвиток української дитячої літератури.

Ключові слова: Олена Пчілка, патріотизм, родина, національна свідомість, дитяча література.

Проблема дослідження творчості багатогранної постаті Олени Пчілки з точки зору впливу на формування дітей полягає в актуальності сьогодення, адже після довгих років шовінізму радянської політики ми зустрілися з проблемою, подібною до тої, яку намагалася розв'язати у свій час письменниця: її роздуми про патріотичне свідоме виховання торкаються кожного. Унікальна постать Олени Пчілки потрібна нам, бо у боротьбі за національне самоутвердження ми щоразу відчуваємо приплив духовного піднесення під впливом негасимого вогню громадянської ідеї, що її виплекали минулі покоління. Особливу роль вона покладала саме на майбутні покоління, і тому величезне значення надавала вихованню дітей в національному дусі, «щоб не виростили вони перевертнями, щоб звикали вони шанувать своє рідне» [6, с. 140].

Саме тому **метою цієї роботи** стало дослідження життя та творчості Олени Пчілки, її вплив на формування дітей і внуків творчими особистостями та українськими патріотами. Різноманітна за тематикою і жанрами творчість Олени Пчілки для дітей і тепер не втратила свого педагогічного, культурного,

естетичного значення і тому може активно використовуватись у справі виховання підростаючого покоління.

У процесі досягнення поставленої мети заплановано розв'язати такі **завдання**:

1. З'ясувати місце творчого доробку Олени Пчілки в контексті розвитку української літератури кінця ХІХ-початку ХХ ст.

2. Виокреслити особливості виховання в українській родині Косачів.

Текст статті. Олена Пчілка, справжнє ім'я – Ольга Петрівна Косач, є видатною постаттю в українській літературі та культурі. Її внесок в розвиток української літератури та національного відродження був вагомим. Її життя – наполеглива й вперта боротьба за Україну. Письменниця відкидала деспотизм, нав'язливість радянської влади, не сприймала «шароварництво». Завжди прагнула культурного самобутнього розвитку, що ґрунтується на українській духовності та історичних надбаннях. Завдяки своїй багатогранності вона чітко бачила майбутнє нації і шляхи її розвитку. Упродовж свого життя Олена Пчілка насамперед нещадно боролась за національне відродження української культури, за можливість говорити, творити, видавати книги, ставити вистави українською мовою. Як письменниця вона прагнула донести свої твори до поціновувача її творчості, до майбутніх поколінь. Псевдонім літераторки говорить сам за себе: комаха-трудівниця, яка цілодобово нещадно працює. Свою творчу спадщину Ольга Петрівна почала з перекладів казок Ганса Крістіана Андерсена, згодом це були твори Миколи Гоголя, Адама Міцкевича, Джонатана Свіфта та інших. Переклади Олени Пчілки «несуть ідейно-сміслові навантаження, збагачують словник української мови, зберігають стиль і манеру письма оригіналу, є довершеними літературними зразками» [3, с. 83]. Вважаючи перекладання засобом збагачення та розвитку рідної мови, Ольга Петрівна у передмові до власних перекладів з Гоголя писала: «Трудно зважить, що більше розвиває мову, чи переклади, чи первотвори? Либонь, треба сказати так: ті й другі однаково» [3, с. 83].

Перші власні оповідання світ побачив на початку 80-х років XIX століття у львівському журналі «Зоря». Це «Пігмаліон», «Забавний вечір», «Чад». Їм притаманні лаконічний сюжет, чітка композиція та ліричне бачення світу. Тема української інтелігенції є основною у прозових творах Олени Пчілки. Це було ковтком свіжого повітря в тогочасній літературі. Поетичні твори Олени Пчілки публікуються з 1883 року. У 1886 році вийшла збірка поезій «Думки-мережанки». Пізніше поетичні твори Олени Пчілки друкувалися в альманахові «Перший вінок», журналах «Зоря» і «Рідний край». Основні жанри лірики – вірші-роздуми, ліричні медитації, послання, елегії, пісенні поезії, вірші-оповідання. Показовим для лірики поетеси є звернення до патріотичної проблематики, глибоке проникнення в душевний стан людини. Серед ліро-епічних жанрів поезії представлені байка, легенда, вірш-алегорія, поема. У них використовується античні та біблійні сюжети, події історичного минулого України.

Значний внесок Олени Пчілки і в розвиток української драматургії. Інтерес письменниці до цього виду мистецтва зумовили дружні зв'язки із засновниками українського театру – М. Старицьким та М. Кропивницьким. Драматичні твори Олени Пчілки були народжені бажанням поповнити небагатий на той час репертуар українських театральних труп. Здебільшого героями її п'єс були представники української інтелігенції. Перу письменниці належать такі драматичні твори як: «Сужена – не огужена!», «Світова річ», «Злочинниця».

Після революції 1917 року Олена Пчілка багато працює як дитяча письменниця. У 1918 р. вийшли друком п'єси «Весняний ранок Тарасовий», «Казка зеленого гаю». У 1919 році – опера «Дві чарівниці» та збірка оповідань та віршів для дітей. Більшість п'єс було інсценізовано, але вони не друкувались.

Щодо родинних цінностей, то повага до батька, матері, дідуся, бабусі, до близьких взагалі, вміння жити турботами, радіщами і болями рідних – це життєві принципи Косачів. У цій родині

діти дуже любили своїх сестер, братів, тіток, дядьків. Саме тітці Олені майбутня поетеса присвятила свій перший вірш «Надія».

Велику роль у формуванні світогляду відігравали книжки з багатогранної домашньої бібліотеки Драгоманових. Рукописи про Україну, її історію із захопленням читала Леся та її рідні. Там же майбутня поетеса побачила найпершу українську граматику, надруковану ще в 1840 році, а також знамениті літописи про історію України та козацькі визвольні війни. Не оминали увагою Косачі і творчість Кобзаря та Івана Котляревського. Ольга Петрівна виховувала дітей не тільки на національних традиціях, але й давала широку європейську освіту. Адже діти (а їх було шестеро) ішли до Київської гімназії із знаннями кількох іноземних мов: латинської, грецької, французької, німецької, володіли музичними інструментами, знаннями світової історії, грецької міфології, культури, літератури.

Олена Пчілка займалася також дослідженням української народної вишивки. У 1912, 1927 роках були опубліковані етнографічні праці «Українські узори», численні статті в збірниках, альманахах і періодиці. Сама Ольга Петрівна теж дуже любила вишивати і навчила цьому ремеслу своїх дітей. Найкраще вишивала Леся. Разом з мамою вони вишили рушник і завезли в Канів у музей Тараса Шевченка. Любити свою Україну, пишатися її минулим, боротися за краще майбутнє – такі почуття прищеплювали Косачі своїм дітям. Ось чому багато Лесиних творів мають фольклорні джерела. Власне і псевдонім – Українка – дала їй мати.

Отже, Олена Пчілка, будучи високоосвіченою людиною з власними сміливими і подекуди безкомпромісними поглядами на українське національне питання, надавала величезної уваги питанням педагогіки та виховання у патріотичному дусі молодого покоління, бо в цьому вбачала спосіб вирішення проблеми відродження, збереження української нації як такої. Прищеплення любові й пошани до України, до українського народу з його славетною історією та старовинними традиціями авторка вважала необхідною умовою для виховання національне свідомої молоді, і більшість

її творів спрямовані саме на це. Прагнучи, щоб діти виростили не лише національне свідомими, а й високоосвіченими, Олена Пчілка часто у своїх творах звертається до популяризації освіти, навчання. Крім того, у казках та оповіданнях стверджується велике значення мистецтва, порушується тема ролі митця у суспільстві.

Як талановита педагогиня, любляча мати, Олена Пчілка у своїх творах для дітей зуміла збагнути і передати найтонші прояви дитячої психіки. Засівання чистої дитячої душі прекрасним, етичним, духовним письменниця вважала найважливішою метою своїх літературних творінь.

Висновки. Таким чином, про Олену Пчілку можна говорити як про далекоглядну, вдумливу і мудру письменницю кін. XIX – поч. XX ст., чия творчість, погляди та ідеали не втратили своєї актуальності й сьогодні.

Перелік використаних джерел та літератури

1. Аврахов Г. Олена Пчілка: барви особистості і феномен духу. *Дзвін*, 1993. № 10–12. С. 140–144.
2. Вавілова І.В. Дитяча література як засіб формування особистості дитини (друга половина XIX – початок XX ст.). ... автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01. Харків, 2008.
3. Дрофань Л. Олена Пчілка: (Спроба осмислення творчого доробку письменниці). *Українська мова і література в школі*. 1990. № 10. С. 83–87.
4. Мікула Ольга Іванівна. Творчість Олени Пчілки і фольклор. ... дис. канд. наук: 10.01.07. Львів, 2007.
5. Папуша О.М. Наратив дитячої літератури: специфіка художнього дискурсу: автореф. дис... на здоб. наук. ступ. канд. філол. наук: 10.01.06. Тернопіль, 2004. 19 с.
6. Таланчук О.М., Дунаєвська Л.Ф. Олена Пчілка і дитяча література. Актуальні проблеми сучасного літературознавства та мовознавства. К., 1991. С. 140–144.

Тетяна Шарова
(м. Київ)

ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ ОБДАРОВАНОЮ МОЛОДДЮ

Анотація. У статті представлені різні форми роботи зі здобувачами освіти для вивчення творчості Олени Пчілки. Акцентовано увагу на організації та проведенні літературного аналізу, біографічного дослідження, порівняльного аналізу, контекстуального вивчення, критичного аналізу, творчих проєктів, групових дискусій, читання творів, розгляду ключових аспектів творчості Олени Пчілки для кращого опанування творчістю письменниці.

Ключові слова: творчість, Олена Пчілка, творчі здобутки, обдарована молодь, сучасні методики, філологія.

Постановка проблеми. Вивчення творчості Олени Пчілки є важливим завданням, особливо для обдарованої молоді. Сучасні методи підготовки до вивчення творчості Пчілки можуть бути джерелом натхнення та відкриття нових горизонтів у світі літератури. Роботи Олени Пчілки мають не лише художню, а й виховну та пізнавальну цінність. Вони допомагають розширити світогляд, розвивають креативне мислення та сприяють розумінню важливості культурної спадщини. Для ефективного вивчення творчості Олени Пчілки серед обдарованої молоді можна використовувати різноманітні методи, такі як аналіз текстів, дискусії, творчі завдання та проєкти, спрямовані на розуміння та інтерпретацію її творів. Також важливо враховувати історичний та культурний контекст, в якому жила і працювала письменниця. Під впливом творчої спадщини Олени Пчілки, обдарована молодь може мотивувати себе до опанування новими компетентностями із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій.

Метою статті є дослідження впливу творчості Олени Пчілки на обдаровану молодь. Шляхом систематичного аналізу творчих здобутків Олени Пчілки та їхнього впливу на покоління молодих талантів сучасна молодь може зрозуміти значення її спадщини для розвитку культури та творчих здібностей нового покоління.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В Україні творчість Олени Пчілки досліджували та вивчали багато літературознавців, літературних критиків, істориків культури та дослідників української літератури. Деякі з них здійснювали детальний аналіз окремих аспектів її творчості, тоді як інші зосереджувалися на загальному розумінні її місця в українській літературі.

Серед дослідників творчості Олени Пчілки можна відзначити таких вчених: Іван Франко, Михайло Грушевський, Василь Стефаник, Олександр Олесь та ін. Творчість Олени Пчілки привертає увагу багатьох вчених та літературознавців, які вивчають українську літературу та культуру: Юрій Ковальчук, Олександра Відюра, Василь Зеленський, Леонід Український, Наталія Янкевич. Крім цього, наукові та дослідницькі роботи про творчість Олени Пчілки проводились і продовжуються проводитись іншими вченими та літературознавцями України.

Серед сучасних дослідників можна виокремити роботи Жигун С., яка досліджувала (не) жіночу автобіографію Олени Пчілки, а Зайцева А. вивчала питання поетичного світу Олени Пчілки та утілення національної ідеї у творах письменниці для дітей. Кондратюк Г. досліджував питання компаративного аналізу творів Лесі Українки й Олени Пчілки в контексті української та світової педагогіки. Легкий М. вивчав художню прозу Олени Пчілки, а Мікула О. гумористичні колядки у дослідженні Олени Пчілки. Поліщук В., Кучерява О. досліджували художні твори Олени Пчілки на уроках розвитку зв'язного мовлення учнів 5–6 класів, Романюк Л. М. розглядав фольклоризм поетичної творчості Олени Пчілки.

Виклад основного матеріалу. Існує безліч форм роботи зі здобувачами освіти, які можна застосовувати в освітньому процесі для вивчення творчості Олени Пчілки. Для кращого розуміння творчості Олени Пчілки бажано здійснювати літературний аналіз, біографічні дослідження, порівняльний аналіз, контекстуальне вивчення, критичний аналіз, творчі проекти, групові дискусії, читання творів, розгляд ключових аспектів творчості письменниці.

Літературний аналіз творчості Олени Пчілки дозволяє розкрити багатогранність її літературного внеску. Стиль Пчілки часто відзначається простотою, лаконічністю та натуралізмом. У творчості Олени Пчілки часто зустрічаються сюжети, пов'язані з українськими народними переказами та легендами, а також з побутовими сценами з життя селянства. Її оповідання та казки часто мають просту, але емоційно збагачену сюжетну лінію. Творчість письменниці доречно розглядати за допомогою символіки. Олена Пчілка часто використовує символіку, щоб передати свої ідеї та емоції. Символи в її творах можуть відображати різні аспекти української культури, природи та людських почуттів. У творчості Олени Пчілки зустрічаються різноманітні образи, які часто є типовими для українського народу. Вони можуть включати образи доброти, сили, відваги, а також образи природи та рідної землі. Серед основних тем у творчості Пчілки можна виділити любов до рідної землі, захист природи, боротьбу за соціальну справедливість, сімейні цінності та вірність своїм ідеалам. Аналізуючи творчість Олени Пчілки з цих точок зору, можна краще зрозуміти її літературний внесок, виявити унікальність її стилю та тематики, а також збагатити свої знання про українську літературу [4, с. 33].

Вивчати творчість Олени Пчілки можна за допомогою проведення біографічного дослідження [15, с. 12]. Бажано детально досліджувати життя та біографію Олени Пчілки, зокрема важливі події, які вплинули на її творчість та погляди. Зокрема під час

проведення біографічного дослідження варто детально вивчити її дитинство, освіту, громадську та політичну діяльність, а також творчість письменниці.

Життєві перипетії, політична ситуація та особистий досвід Олени Пчілки відобразилися у її творчості. Вона створила велику кількість казок, оповідань, поезій та прозових творів, які відзначалися глибокими емоціями та патріотизмом. Біографічний контекст Олени Пчілки допомагає краще зрозуміти її творчість, оскільки вона відображає власний досвід, погляди та відношення до подій, що відбувалися в Україні та світі під час її життя [14, с. 167].

Порівняльний аналіз творчості Олени Пчілки з іншими письменниками чи творами того ж періоду дозволяє краще зрозуміти її унікальність та внесок в українську літературу. Можна порівнювати творчість Олени Пчілки з такими письменниками: Лесею Українкою, Іваном Франком, Марком Твеном та іншими видатними митцями слова [9, с. 242].

Творчість Олени Пчілки та Лесі Українки може бути цікавим корпоративним аналізом в літературі. Обидві письменниці є видатними представниками української літератури, які активно використовували народні мотиви та міфологію. Проте, якщо Леся Українка зверталася до героїчних історичних тем, то Олена Пчілка створювала більш приземлені та побутові твори, зосереджені на житті простих людей. Як і Іван Франко, Олена Пчілка була активним учасником українського національного руху та громадської діяльності. Проте, їхні творчість має різні аспекти: якщо Іван Франко звертався до соціальних проблем та філософських роздумів, то Олена Пчілка більше зосереджувалася на емоційному відтворенні природи та народного життя.

Творчість Олени Пчілки та Марка Твена може бути представлена в контексті культури та освіти. Хоча ці два митця слова належать до різних культурних контекстів, їхні твори можна порівняти за їхнім гумором та життєвою мудрістю. Обидва

вони використовували просту мову та глибокий гумор для відтворення життєвих ситуацій та людських вад. Ці порівняння допомагають побачити, що хоча творчість Олени Пчілки має свої унікальні риси, вона також вписується у контекст української та світової літератури, вносячи власний важливий внесок у її розвиток [9, с. 246].

Контекстуальне вивчення творчості Олени Пчілки допомагає краще розуміти її твори, оскільки він враховує історичні, культурні та соціальні обставини, що вплинули на неї. Олена Пчілка жила та працювала у складний період української історії, коли Україна переживала різні політичні та соціальні зміни. Її творчість розвивалася в умовах російської імперії, а пізніше – у період австро-угорської та радянської влади [13, с. 134]. Олена Пчілка була активною учасницею українського культурного життя, що включало в себе літературні об'єднання, театральні постановки, музичні вистави та інші культурні події. Вона також була членом різних громадських організацій, які сприяли розвитку української культури.

Олена Пчілка створювала свої твори в умовах соціальних нерівностей та проблем, з якими стикалися українські селяни та інші верстви суспільства. Її творчість часто відображала життя простих людей, їхні проблеми та радощі. Розуміння цих аспектів контексту допомагає краще розкрити сутність та значення творчості Олени Пчілки. Воно дозволяє побачити, як її твори віддзеркалюють і відповідають на історичні, культурні та соціальні реалії її часу, а також як вони вплинули на формування української літературної та культурної традиції [5, с. 483].

Критичний аналіз творчості Олени Пчілки зазвичай розглядається з різних точок зору, оскільки вона залишила слід української літератури та культури. Деякі критики відзначають талант Олени Пчілки в творенні простих, але емоційно насичених оповідань та казок, які мають глибокий зв'язок з українською

культурою та традиціями. Її стиль може бути вважаний експресивним та ефективним у викликанні емоцій у читачів. Деякі критики бачать у творчості Пчілки відображення соціальних та політичних аспектів її часу, зокрема, боротьбу за права селян та національну самостійність. Її твори можуть розглядатися як важливий внесок у формування української національної ідентичності.

Деякі вчені висловлюють критику щодо простоти та натуралізму стилю Пчілки, вважаючи, що вона не завжди досягає глибини або складності деяких інших письменників. Критики проводять порівняльний аналіз творчості Пчілки з іншими письменниками чи творами того ж періоду, щоб визначити її унікальність та вплив. Усі ці погляди та оцінки важливі для повного розуміння та оцінки творчості Олени Пчілки. Критичний аналіз допомагає розкрити як сильні, так і слабкі сторони її творчості, а також оцінити її місце та значення в українській літературі та культурі [2, с. 243].

Для вивчення творчості Олени Пчілки обдарованою молоддю, можна запропонувати здобувачам творчі проєкти. Здебільшого це написання власних казок та оповідань, інтерпретація поезії, створення інсценізацій, розробка мистецьких проєктів, а також літературні чи культурні виставки. Натхнені творчістю Пчілки, ви можете створити власні казкові або побутові оповідання. Ви можете використовувати події, персонажів та теми, які є типовими для української культури та природи, так само, як робила це Олена Пчілка. Можна запропонувати обрати одну з поезій Олени Пчілки та зробити її інтерпретацію через свої власні слова, малюнки або навіть музику. Такий прийом дозволить відтворити атмосферу та емоції, які вона викликала в своїх творах. Можна обрати одне з оповідань або казок Олени Пчілки та створити інсценізацію чи театральне виставлення на його основі. До такого виду занять можна долучити друзів або родину, щоб разом реалізувати вашу ідею [10, с. 106].

Для виконання мистецького проєкту можна розробляти малюнки, ілюстрації або графічні композиції, які відображають теми та образи з творчості Пчілки. Обдарована молодь може експериментувати з різними стилями малювання та виразом. Дієвою формою для вивчення творчості митців слова є організація літературних чи культурних виставок, де можна представити творчі проєкти, а також вивчити та обговорити її роботи з іншими зацікавленими особами. Такі творчі проєкти дозволять не лише глибше зануритися в творчість Олени Пчілки, але й виразити свою творчість та інтерпретацію її творів у певний спосіб.

Організація групових дискусій за творами Олени Пчілки може бути захоплюючим та пізнавальним досвідом. Треба визначити перелік творів Олени Пчілки, які будуть обговорюватися. Можна вибрати казки, оповідання, поезії або навіть фрагменти з її творів для аналізу. Для цього бажано заздалегідь сформулювати теми, які будуть обговорюватися під час дискусії. Наприклад, теми можуть включати аналіз стилю письма, образів та символіки, вивчення ключових тем та ідей, а також роль творчості Олени Пчілки в українській літературі. Бажано розподілити учасників на групи та визначити порядок обговорення та час для кожного пункту. Треба надати можливість кожній групі висловити свої думки та ідеї, а потім провести загальну дискусію. Для проведення подібних заходів треба обрати фасилітатора або модератора, який буде керувати дискусією, надавати слово учасникам та стимулювати обмін думками. Обов'язково треба записати основні висновки та ідеї, які були висловлені під час дискусії. Це може стати корисним матеріалом для подальшого вивчення творчості Олени Пчілки та її впливу. Групові дискусії дозволять учасникам поглибити своє розуміння творчості Олени Пчілки, а також збагатити свої знання та уявлення про українську літературу та культуру в цілому [6, с. 171].

Для швидкого та детального вивчення творчості Олени Пчілки обдарованою молоддю можна пропонувати здобувачам

творчі проекти, які зводяться до написання казок, ілюстрування поезій, створення театральної постановки, проведення поетичного експерименту. Можна запропонувати здобувачам створити власну казку або оповідання, використовуючи мотиви та теми з творчості Олени Пчілки. Нехай вони розкажуть історії про добро, кохання, пригоди чи чудеса, натхнені українськими народними переказами [7, с. 91].

Можна попросити молодь обрати одну з поезій Олени Пчілки та створити ілюстрації до неї. Це можуть бути малюнки, колажі, комп'ютерна графіка або навіть фотографії. Нехай вони використовують свою уяву та виразності, щоб передати настрої та образи поезії. Можна розподілити здобувачів освіти на групи та попросити кожен групу обрати одне оповідання або казку Олени Пчілки. Нехай вони розроблять сценарій та постановку для театального виставлення, включаючи рольову гру, декорації та костюми. Також можна запропонувати здобувачам вибрати одну поезію Олени Пчілки та створити власну версію або парафразу цієї поезії. Нехай вони експериментують зі словами, римами та образами, щоб відтворити атмосферу та емоції оригінального вірша. Доречно було б запропонувати здобувачам освіти створити мультимедійні презентації, відео або аудіорозповіді, які розкажуть про життя та творчість Олени Пчілки. Вони можуть використовувати тексти, малюнки, музику та інші матеріали для створення цікавого та креативного проекту. Такі форми роботи допоможуть здобувачам освіти краще розуміти та оцінити творчість Олени Пчілки з різних точок зору та поглибити своє знання про українську літературу. Відомо, що Олена Пчілка має різноманітну творчість, яка включає в себе казки, оповідання, поезію та прозові твори. Ознайомлення з різними аспектами її творчості допоможе краще зрозуміти її стиль, теми та внесок українській літературі. Читання творів Олени Пчілки допоможе краще зрозуміти багатогранність її таланту та відчувати вплив, який вона залишила на українську літературу.

Вивчаючи творчість Олени Пчілки обдарованою молоддю, можна направити їх на ознайомлення із ключовими аспектами творчості письменниці. Багато творів Олени Пчілки пронизані образами природи та описами сільського життя. Вона зображує красу української природи та реалії сільського господарювання. Важливим аспектом творчості Пчілки є піднесення сімейних та моральних цінностей, таких як любов, відданість, чесність та милосердя [8, с. 228].

У своїх творах вона часто використовує народні мотиви, казкові елементи та мудрість народу. Велику роль в творчості Пчілки відіграють квіти та рослини, які часто символізують красу, ніжність, життя та надію. Домівка часто виступає символом затишку, сімейного тепла та безпеки в творах Олени Пчілки. Головними персонажами у творчості Пчілки часто є звичайні люди з села або міста, які проживають просте, але значуще життя. Вона часто зверталася до образів дітей та материнства, що відображає її велику любов до дітей та родини.

Стиль письма Олени Пчілки відзначається простотою та зрозумілістю мови, що робить її твори доступними для різних читачів. Вона вміло передає емоції та настрої у своїх оповіданнях та поезіях, створюючи живі образи та захоплюючі сюжети. Її твори несуть ідеї про любов до природи, родини та морально-етичних цінностей. Вони відображають красу українського життя, народної мудрості та глибоке розуміння людської душі [11, с. 63].

Цікавою формою вивчення творчості Олени Пчілки є організація та проведення дебатів. Підготовка до дебатів за творчістю Олени Пчілки може бути продуктивним процесом. На початку треба ознайомитись з різними творами Олени Пчілки. Для цього потрібно перечитати її твори: казки, оповідання, поезію та прозові твори. Далі треба підготувати аргументи, які підтримують конкретну позицію у дебатах. Вони можуть включати аналіз художньої цінності творів, їх вплив на суспільство та інші аспекти.

На початку дебатів за творчістю Олени Пчілки можна виокремити кілька аргументів: художні цінність творів, інноваційний та творчий підхід, вплив на суспільство, заохочення та підтримка молодих талантів. Можна доводити аргументами значення творчості Олени Пчілки. Нам відомо, що твори Олени Пчілки відзначаються багатогранною символікою, що стимулює читачів до роздумів та тлумачень. Її твори вражають виразними образами та ліричною мовою, що допомагає читачам глибше відчувати їхню емоційну силу.

Творчість Пчілки допомагала підтримувати і розвивати українську культуру та ідентичність, сприяючи українському відродженню. Її оповідання та поезії часто ставили на порядок денний соціальні проблеми та нерівності, що сприяло формуванню громадської свідомості [3, с. 25]. Олена Пчілка виявила сміливість експериментувати з різними літературними жанрами, що дозволило їй створювати оригінальні та неповторні твори. Її праці в сфері освіти, зокрема створення шкільних підручників та журналів для дітей, сприяли підвищенню рівня грамотності та культурного розвитку населення. Олена Пчілка активно підтримувала молодих талановитих письменників та поетів, сприяючи розвитку літературної сцени. Вказані аргументи можуть допомогти підтримати позицію щодо значущості та впливу творчості Олени Пчілки у дебатах.

Творчість письменниці має величезне значення як для української літератури, так і для світової культури в цілому. Вона стала символом українського літературного відродження та сприяла збереженню та популяризації української мови, традицій та ідентичності. Її твори допомогли привернути увагу до української літератури та культури в цілому, сприяючи її популяризації в Україні та за її межами. Активна участь письменниці у громадському та культурному житті сприяла підвищенню рівня грамотності та освіти серед українського населення [1, с. 48].

Висновок. У сучасному світі, вивчення творчості видатних письменників та поетів є важливою складовою розвитку молодого покоління. Олена Пчілка, визнана фігура в українській літературі, має особливе місце в цьому контексті. Її творчість переносить читачів у світ природи, мудрості та любові, водночас викликаючи роздуми над соціальними та моральними цінностями. Молодь, вивчаючи творчість Олени Пчілки, має можливість зануритися в українську культуру та традиції, розширюючи свій світогляд і розвиваючи естетичний смак. Її оповідання, поезії та казки стимулюють уяву, спонукаючи до творчого мислення та самовираження. Твори Олени Пчілки залишаються актуальними і вдосконаленими для сучасної молоді, допомагаючи зберегти та передати цінності української культури.

Отже, творчість Олени Пчілки є невід'ємною частиною українського літературного доробку та має велике значення для розвитку української літератури та культури в цілому, а також для світової культурної спадщини. Вивчення творчості Олени Пчілки сприяє не лише формуванню літературної освіти, але й виховує громадян з високими моральними цінностями, здатними до творчого вияву себе в суспільстві. Вона залишає свій непересічний слід у серцях молодого покоління, і це допомагає будувати майбутнє української нації.

Список використаних джерел та літератури

1. Жигун С. (Не) жіноча автобіографія: Олена Пчілка про себе. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*. № 15. 2020. С. 43–48.
2. Зайцева А.В. Поетичний світ Олени Пчілки. *Література в контексті культури*. № 23 (1). 2013. С. 43–47.
3. Зайцева А.В. Утілення національної ідеї у творах для дітей Олени Пчілки. *Вісн. Луган. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Філол. науки*. 2012. С. 25.

4. Кондратюк Г. Леся Українка й Олена Пчілка в контексті української та світової педагогіки. Рекомендовано до друку науково-методичною радою Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти (протокол № 6 від 26 листопада 2020 р.). 2020. С. 33.
5. Легкий М. Художня проза Олени Пчілки (історико-літературний шкіц). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. № 21. 2012. С. 483–491.
6. Мікула О. Гумористичні колядки у дослідженні Олени Пчілки (на основі розвідки Українські колядки. Текст Волинський). *Наукові записки Національного університету Острозька академія. Сер.: Культурологія*. № 10. 2012. С. 170–175.
7. Поліщук В., Кучерява О. Художні твори Олени Пчілки на уроках розвитку зв'язного мовлення учнів 5–6 класів. *Лінгвістика й лінгводидактика: здобутки і перспективи розвитку: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих науковців: зб. тез / редкол. Т.О. Євтушина. м. Одеса 02–03 грудня 2021 р. / Південноукраїнський національний пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського», 2021. С. 91–94.*
8. Романюк Л.М. Фольклоризм поетичної творчості Олени Пчілки. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського. Сер.: Філологічні науки*. № 11. 2013. С. 228–231.
9. Федунь М. Леся Українка та Олена Пчілка в контексті західноукраїнської мемуаристики першої половини ХХ ст. // *Леся Українка і сучасність*. 2010. С. 242–254.
10. Хамедова О. Автор і читач або авторка і читачка? Гендер і наратив художньої прози Олени Пчілки. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*. № 8. 2016. С. 103–107.
11. Хомярчук А. Вишивка як елемент національної культури у творчості Олени Пчілки. *Освіта та виховання в родині Косачів: матеріали V Всеукраїнських Косачівських педагогічних читань, приурочених до 150-річчя Андроника Лазарука*

- та 150-річчя від дня народження Лесі Українки / Луцьк: Волинський ІППО, 2020. С. 63–66.
12. Хопта С. Персоналія Олени Пчілки як складова електронного інформаційно-бібліографічного ресурсу «Видатні педагоги України та світу». 2019. С. 94–95.
 13. Шарова Т. Категорія пам'яті в мемуарних творах Василя Бондаря. *Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. Серія: Літературознавство*. 2010. Вип. 1(2). С. 134–140.
 14. Шарова Т.М. Жіноча проза: теоретичні засади визначення та класифікація. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Філологія*. 49. 2006. С. 167–170.
 15. Шарова Т., Землянська А. Життя як політ: художні домінанти творчості Володимира Родіонова: монографія / передм. проф. І.Л. Михайлина. Харків: Федорко, 2017. 196 с.

РОЗДІЛ VI
Дослідження та популяризація
життя і діяльності Олени Пчілки
в Україні та за кордоном засобами
музеїв та бібліотек

УДК 75.071.1.021 (477.83)] 821.161 Труш

Валентин Вітренко
(м.Звягель)

З ЛИСТІВ АРІАДНИ ІВАНІВНИ СЛОНЕВСЬКОЇ-ТРУШ
ДО ЗАВІДУВАЧКИ ЛІТЕРАТУРНО-МЕМОРІАЛЬНОГО
МУЗЕЮ У ЗВЯГЕЛІ РИМСЬКОЇ ВІРИ ОМЕЛЯНІВНИ ТА
ДО УКРАЇНСЬКОЇ МИСТКИНІ ТЕТЯНИ НЕЛЛІНГЕР
З ПРИВОДУ 100-РІЧНОГО ЮВІЛЕЮ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Анотація. У статті розповідається про історію написання А.І. Слоневською-Труш листа від 28 грудня 1970 року зі Львова до завідувачки Літературно-меморіального музею Лесі Українки у Новограді-Волинському (Звягелі) В.О. Римської з приводу допомоги в придбанні меморіальних речей і творів родини Драгоманових-Косачів для поповнення музею, про лист до української художниці Тетяни Неллінгер та про подвижницьку роботу авторки листа щодо увічнення мистецької спадщини художника Івана Труша, члена великої родини Драгоманових-Косачів.

Ключові слова: Аріадна Іванівна Слоневська-Труш, художник Іван Труш, Тетяна Неллінгер, копії листів, родина Трушів, родинний архів Кирилюка Р.М.

Постановка проблеми. Автором вводиться в науковий обіг маловідомий лист Аріадни Іванівни Слоневської-Труш, аналізуються особливості його графічного написання, використаної в листі лексики і характер відповіді авторки листа. Також аналізується один із листів Аріадни Іванівни до художниці Тетяни Неллінгер; обидва листи написані в період підготовки і святкування 100-річного ювілею Лесі Українки. Розповідається про взаємини Івана Труша і Аріадни Михайлівни Драгоманової-Труш, чиєю хрещеною матір'ю була в 1878 році Олена Пчілка. Дається характеристика життєвого шляху дітей художника, їх внесок у культурну розбудову України та показується подвижницька праця його дружини і доньки Аріадни щодо створення меморіального музею Івана Труша; аналізується їхня меценатська діяльність.

Мета дослідження. Показати насамперед через висвітлення тексту маловідомого листа А.І. Слоневської-Труш до В.О. Римської велику подвижницьку роботу обох музейниць щодо вшанування творчості і громадсько-культурної роботи Лесі Українки, Михайла Драгоманова, Олени Пчілки та Івана Труша.

Текст статті. В особистому архіві автора статті недавно з'явилися копії листів членів родини Драгоманових-Косачів, що мають неабияку цінність. Ця листи люб'язно надав йому син покійної завідувачки Літературно-меморіальним музеєм Лесі Українки у Звягелі Р.М. Кирилюк. Один із цих листів від 28 грудня 1970 року адресований завідувачці музеєм В.О. Римській, його автором є Аріадна Іванівна Слоневська-Труш (1905–1984), старша донька відомого на той час галицького художника-експресіоніста Івана Івановича Труша, а також його дружини Аріадни Михайлівни Труш з роду Драгоманових. У листі вказано: Аріадна Михайлівна Драгоманова-Труш. Родина Трушів мешкала в ХХ столітті у Львові у власному будинку по вулиці Обводовій, 28.

З листа старшої доньки відомого українського митця Аріадни Іванівни Труш-Слоневської, що пропонується для публікації,

стає зрозумілим, яких надлюдських зусиль (важкі хвороби, похилий вік, клопоти з братом Романом, людська байдужість тощо) коштувало їй збереження родинного будинку і всього обійстя у доброму стані; вона не продала його, що значно полегшило б її життя, натомість добивалася, щоб цей красень будинок у стилі модерн, побудований архітектором Олександром Лушпинським, став філіалом Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького. Лист А.І. Труш-Слоневської цікавий і цінний через те, що, по-перше, він ще ніде не був надрукований і вперше вводиться до наукового обігу; по-друге, він написаний за вживанням лексики діалектом Східної Галичини початку XX ст., для якої характерним був вплив німецької мови, що видно з таких лексичних одиниць і зворотів, як **відноситися до** замість стосуватися без прийменника з наступним вживанням іменника в знахідному відмінку; **фото** замість вживаного літературного фотографії; **слідуючі дані** замість наступні дані; по-третє, при написанні окремих букв – великої букви С, що запозичена з болгарського алфавіту, маленької букви к, що запозичена з латинського алфавіту, намагання фігурно виписати малі букви є, я, п, т, н, написання в середині речення слова Мама (з великої букви), що підкреслює шанобливе ставлення доньки до Аріадни Михайлівни – чітко простежується вплив матері Аріадни Михайлівни Драгоманової-Труш, яка навчалася в Болгарії та у Франції, – звідти і ці буквенні знаки у авторки листа; по-четверте, цей лист дає підстави (за висновком Оксани Сторчай, дослідниці листів Аріадни Труш) «для вивчення базових культурних цінностей Львівської інтелігенції, нюансів і деталей їхнього буденного життя, способу спілкування, в якому проявляється характер особи, яка реалізовує себе як певний ментально-культурний тип» [1, с. 1428]. Лист написано у ввічливому тоні, з конкретними порадами, але без менторського повчання, незважаючи на поважний вік і обширні знання А.І. Слоневської-Труш щодо Лесі Українки та усієї родини Драгоманових-Трушів.

Даний лист є реакцією його авторки на відповідне звернення завідувачки бібліотекою-музеєм В.О. Римської, що його вона надіслала на початку грудня 1970 року у зв'язку з наближенням 100-річного ювілею від дня народження Лесі Українки. Він написаний на виконання рішення Новоград-Волинського бюро міського комітету КПУ та виконкому міської ради щодо гідного вшанування цього ювілею. На жаль, лист завідувачки музеєм з проханням не зберігся. Пройшло сім років від дня попереднього рішення керівних на той час партійних органів, внаслідок якого змінилося три директорки новоствореного музею. Тодішня його остання завідувачка стала директором музею-бібліотеки Лесі Українки в березні 1965 року, а до цього працювала бібліотекарем кабінету політосвіти Новоград-Волинського (Звягельського) райкому партії [2, арк. 2–3].

До того ж, 11 вересня 1970 року музей-бібліотека став філіалом обласного краєзнавчого музею, урочиста презентація цієї події відбулася 25 лютого 1971 року під час відкриття біля музею бронзового погруддя Лесі Українки. Відповідно до цієї дати готувалися і надсилалися Римською В.О. листи до живих членів родини Драгоманових-Косачів та їх прямих нащадків, до знамих лесезнавців з проханням передати до музею меморіальні речі і допомогти спогадами про геніальну поетесу та її відомих членів великої родини.

Лист-відповідь зі Львова була написана оперативно, 28 грудня 1970 року. У ньому Аріадна Іванівна висловлює сподівання В.О. Римській, аби «музей, в якому Ви працюєте, був гідним імені великої Поетеси і громадського діяча» [3, арк. 3, с. 1]. Вона вказує, що на той час «...я сама не є музейним працівником, тільки мистецтвознавець. І ото переважно в справах які відносяться до творчості худ.[ожника] Івана Труша. В зв'язку з цим, – пише Аріадна Іванівна, – у мене дуже багато занять і клопотів о яких розписуватися не буду» [4, арк. 3–3 зв., с. 1–2]. Тому авторка листа зі Львова рекомендує завідувачці музеєм Лесі Українки

«звернутися до Міністерства Культури, що до самої організації музею. А що відноситься до експонатів, – продовжувала авторка листа, – то до Музею Лесі Українки в Києві. То великий музей і у них зібрана більша кількість матеріалу. Очевидно оригінальних експонатів вони Вам не дадуть, але можуть прислати копії фото, фотокопії листів Лесі Українки і т.п.

Я особисто можу Вам дати слідуючі дані:

Мій батько худ. І. Труш намалював два портрети Лесі Українки. А саме, один з натури в 1900 році який експонується в Музеї Українського Мистецтва у Львові, а другий який є авторським повторенням, експонується в Музеї Українського мистецтва у Києві» [5, арк. 3 зв., с. 2–3],

Аріадна Іванівна додає: «Леся Українка, коли була в Софії, подарувала моїй Мамі Аріядні Драгоманів-Труш сорочку, яку сама вишила і цю сорочку моя Мама ще за життя передала до Історичного Музею у Львові. Там також знаходиться картинка яку малювала Леся Українка, подарувала її свого часу моїй Мамі. Що відноситься до спогадів моєї Мами про Лесю Українку, то можете знайти в книжці «Спогади про Лесю Українку». В своїх листах, які були публіковані Леся Українка згадує про мого батька» [6, арк. 3 зв. – 3, с. 3–4].

Далі Аріадна Іванівна зауважує: «Про зв'язки Лесі Українки з моїм дідом М. Драгомановим не трудно знайти в відповідній літературі» [7, арк. 3, с. 4].

Наприкінці листа вона пише: «Бажаю Вм успіхів в Вашій громадській праці і щасливого Нового Року. Аріадна Труш» [8, арк. 3, с. 4]. (Автором статті збережено оригінальний стиль написання листа – В. В.).

Доля, як свідчить один з опублікованих Арідною Іванівною листів до знайомої художниці Тетяни Неллінгер, в черговий раз піднесла Аріадні від радянської влади неприємний дарунок у вигляді чиновницької байдужості під час святкування 100-річного ювілею Лесі Українки. Так, у листі від 23 березня 1971 року

зі Львова вона з болем і гіркотою пише: «Я прийшла до переконання, що далі так тяжко працювати коло дому і всякими справами зв'язаними з Музеєм уже займатися не можу. Я запропонувала Музеєві Українського Мистецтва, щоби купили у мене дім і щоби хтось занявся домом, адміністрацією і ремонтами. На це мені відповіли, що то для них за великий клопіт. А для мене старшої жінки і не зовсім здорової то не є клопіт? В приватні руки (помимо того, що дісталаби добрі гроші) продати я не хочу. Незалежно від того дім є на стику історичних пам'яток і правдоподібно і не дозволилиби мені. Я була у адвоката. Він сказав, що з огляду на то, що дім на стику історичних пам'яток наше начальство обов'язане ним зайнятися. Радив написати просто до Міністерства Культури представити ситуацію і жадати якогось рішення в цій справі. Так як є далі безумство бути не може. Як довго я могла тягнула, а в кінці у кожного ограничені сили і можливості...

В першій номері місячника «Жовтень» були друковані мої спогади про батька. Досить їх скоротили (як то звичайно буває). Але говорять, добре, що і так... Не так легко було добитися, щоби по двох роках взяли до друку. Очевидно велика частина тих клопотів була на моїй голові. Але уже закінчується коректа і є надія, що ще в біжучому році вийде з друку...

Питаєтеся як святкувала Ювілей Лесі Українки. Загально як знаєте дуже урочисто, у Львові також так як всюди. Я до Ювілею приготувалася, то значить підготувала евентуальний виступ і пошила дуже гарну сукню. Несподіванкою для мене і моїх знайомих було, що мене не запрошували, ані на урочистий вечір в театрі, ані до будинку учених, як також на різні урочисти зв'язані з Ювілеєм Л.[есі] Українки. На відкриттю Виставки присвяченій Лесі Укр.[аїнці] була я в досить неприємнім положенню, бо помімо того, що була я на залі і начальство мене бачило, не запросили до президії. По закінченню урочистої частини, публіка зачала трохи шуміти і жінка одного художника

підійшла до директора спитати длячого мене поминули. Що правда перепросили. Було мені неприємно. Я жінка скромна, не залежить мені на якихсь гонорах, але чулася ніяково супроти публики. А беручи об'єктивно всежтаки я одна з родини Лесі Укр. [аїнки] в Радянському Союзі. Люди думали що побачать мене при нагоді Ювілею і призидіях, але якось ніхто не додумався. Пишу о тім для порядку, у відповідь на Ваше запитання. Запросили мене тільки на вечір до Центрального Архіву (Львівського). Так як повинно бути. В час принесли запрошення і запросили до президії. А на примір Школа ім. Лесі Українки урочисто святкувала Ювілей, відкрили музей її імени в однім із приміщень школи. Були у мене три рази, і учителі і кілька учнів. По всякі інформації і матеріяли. Я посвятила на це багато часу... А потім на урочистість і відкриття Музейчику не запросили. Брак звичайного доброго виховання. Я на нікого не обиджена, бо знаю як є. Як хтось сам не реклямує себе і не пхається то його забувають. То що я маю певні громадські заслуги не числиться. Я написала, що я одна з родини Лесі Укр.[аїнки]. Трохи неправильно, бо є ще брат. Його також повинні були запросити, помимо того, що він ніякими громадськими справами не займається. І з тої причини говориться, що я одна. Ніхто із людей культури його не знає. Він цілковито посьвятив себе спортові, має певні досягнення в цій галузі і відзначення. Коли би мене просили на урочистости зв'язані з Ювілеєм Л.[есі] Укр.[аїнки] то я сказалаби, що є ще брат. Так як було тоді, коли ми святкували Ювілей І. Труша. Тоді я дбала про це і мала право запрошувати бо була в комітеті святкування Ювілею [9, с. 1439–1440]. (Лист цитується за публікаціями в книзі Оксани Сторчай – В. В.).

У родині Івана та Аріадни було ще троє дітей: Мирон (1906–1978), Оксана (1910–1980), яка названа на честь наймолодшої доньки П.А. Косача і його дружини О.П. Драгоманової-Косач, і Роман (1914–1998). Кожен із них зробив певний внесок у суспільно-культурне життя України. Так, Мирон був одним із найкращих

хокеїстів Європи в 1930-х роках та чемпіоном світу зі стрільби із лука у складі французької команди. Разом з братами Ярославом і Вітольдом Слоневськими та Станіславом Скодою він заснував у Львові кіностудію «Оріон-фільм», обладнану унікальною на той час апаратурою для звукової зйомки. Був відомим знавцем архітектурних пам'яток міста Лева, про яке створив вісім документальних кінострічок. Після окупації частинами РСЧА Львова Мирон був узятий в активне розроблення органами НКДБ за участь в українському націоналістичному русі та схилений ними до співпраці. Під час окупації Львова в ході Другої світової війни Мирон залишався на окупованій території, де одразу ж попав під приціл німецької Служби безпеки і схилений, як він сам писав в протоколі допитів органами НКДБ після звільнення Львова в 1944 році, до співпраці з таємною службою нацистів та організації за завданням гестапо провокацій проти антинімецьких груп львівських патріотів. Йому також інкримінували належність до польської націоналістичної організації, що проводила антирадянську діяльність на території Західної України. В кінцевому підсумку Мирона засудили до 20 років ув'язнення, яке він відбував в м. Углич Ярославської області. Лише після втручання родини і широкої громадськості справу Мирона Труша було переглянуто і його звільнили в жовтні 1956 року. Надломлений і зневірений у справедливості радянської влади, Мирон Труш переїхав до Кракова, де одружився з учителькою Яніною Єлень; він працював майже до самої смерті в 1978 році начальником відділу продукції в одному з тамтешніх кооперативів. Похований Мирон Труш у Кракові поруч із своєю дружиною [10, с. 449–451].

Оксана Труш одружилася з Вітольдом Слоневським, отримала фах медицині і працювала у Державному загальному шпиталі у Львові (нині – обласна клінічна лікарня), а потім провізором аптеки. Під час окупації Львова залишалася працювати в аптеці. Перед звільненням міста радянськими частинами

переїхала до Варшави, де продовжила роботу в одній із аптек. Померла Осана Труш 1980 року у польській столиці, де й похована [11, с. 451–452].

Роман Труш здобув педагогічну освіту у Львові. Захоплювався стрільбою з лука, де досяг у 1930-х роках значних успіхів. Упродовж двадцяти років Роман організовував змагання лучників у Бориславлі, що мали назву «Прикарпатська стріла». Став майстром спорту і заслуженим тренером УРСР зі стрільби з лука, створив методологію радянської школи з цього виду спорту і детально розробив її окремі етапи. Він виховав цілу низку відомих спортсменів – чемпіонів світу і рекордсменів СРСР зі стрільби з лука. Під час Другої світової війни Роман працював у відділі геологорозвідки, що займався пошуком газових родовищ. Здобувши другу освіту – фінансиста, – він працював у львівській «Газолінії», потім став працювати бухгалтером на хлібозаводі, відтак перейшов працювати головним бухгалтером Львівського університету ім. І.Я. Франка, а потім ще працював в обкомі професійних спілок будівельної галузі. Після смерті сестри Аріадни Роман Труш опікувався малярською спадщиною батька, передав музеєві Івана Труша частину родинного архіву та меморіальні речі. За його сприяння 1997 року у Львові відкрито пам'ятник відомому художнику і меценату Іванові Трушу. Після смерті похований у родинній могилі Личаковського кладовища у Львові [12, с. 452–453].

Аріадна Іванівна Слоневська-Труш є українською музейницею, мистецтвознавицею, активною учасницею молодіжної організації «Пласт». Тривалий час працювала доглядачкою та екскурсоводкою музею-майстерні Івана Труша у Львові. Вона є найстаршою донькою художника Івана Труша, онукою відомого українського філософа і науковця Михайла Драгоманова, двоюрідною племінницею видатної письменниці Лесі Українки.

Аріадна (Ада) Труш народилася 21 січня 1905 року у Львові, у родині відомого українського живописця

і критика-мистецтвознавець Івана Івановича Труша та Аріадни Михайлівни Труш з роду Драгоманових. Після закінчення початкової школи вступила до гімназії сестер Василянок у Львові, де стала пластункою українського молодіжного куреня ім. Марти Борецької, загін «Калина». У 1923–1928 роках навчалася у Львівському університеті ім. Яна Казимира (нині – Львівський національний університет ім. Івана Франка – *В. В.*).

Працювала як вільна мисткиня, пробувала сили у мистецтвознавстві. Після смерті батька опікувалася його великою художньою спадщиною, що була зосереджена у будинку-майстерні художника. Аріадна Труш практично сама упорядкувала родинний архів, була разом з матір'ю однією з ініціаторок створення музею Івана Труша у родинному обійсті по вулиці Обводовій, 28 у Львові і працювала над створенням експозицій музею, які було відкрито у 1951 році. У 1963 році родове обійстя Трушів перейшло під опіку Музею українського мистецтва, коштом якого відремонтовано будинок і введено штатну одиницю охоронця фондів. Цю скромну посаду посіла Аріадна Труш-Слоневська, яка була одружена з фотохудожником Ярославом-Петром Слоневським, з яким прожила у шлюбі до 1958 року. Була членкинею Спілки художників УРСР з 1944 року.

Аріадна Труш одночасно виконувала безкоштовно обов'язки завідувачки майстерні-музею, завгоспа, екскурсоводки і навіть прибиральниці. У січні 1973 року їй запропонували безкоштовно передати приміщення Музею українського мистецтва (нині Національний музей у Львові ім. Андрея Шептицького), одночасно обіцяючи надати штатні одиниці та кошти на ремонт будинку й облаштування майстерні-музею. Аріадна Іванівна Труш була законною спадкоємицею усіх мистецьких творів батька та нерухомості. Будинок і всі художні цінності вона та брат Роман передали на початку 1980-х років Музею. На підставі дарчого документа спадкоємців художника було ухвалено міською радою облаштувати в родинному обійсті Трушів Художньо-меморіальний

музей Івана Труша, але обіцяне, на жаль, було виконано лише через 5 років після її смерті. Аріадна жила після війни зі страхом у серці, що її можуть волею якогось радянського чиновника безпідставно позбавити права проживати у родинному домі. Лише у 1989 році у будинку, де проживала Аріадна після смерті батьків, було відкрито Меморіальний музей Івана Труша. Аріадна є авторкою статей про життя та творчість Івана Труша, які публікувала у періодичних виданнях України та за кордоном. Померла Аріадна Іванівна у 1984 році, похована в родовій могилі з матір'ю Аріадною Драгомановою-Труш на полі № 4 Личаківського кладовища у Львові.

Щодо історії знайомства Івана Труша зі своєю майбутньою дружиною. Олена Пчілка, мати Аріадни Михайлівни, як стверджують спогади Ольги Петрівни Косач, запросила молодого, але уже знаного художника Івана Труша 1900 року в родинний маєток «Зелений гай» у Гадячі, аби обговорити питання подальшого написання портретів відомих українців, у тому числі і своєї доньки Лесі Українки. Саме тут у родинному маєтку Драгоманових Рада Михайлівна познайомилася з Іваном Трушем і закохалася в нього. Під час першої зустрічі з Аріадною художника вразила її краса і витончені риси обличчя. І вже восени 1900 року відбулися заручини Івана Труша і Аріадни Драгоманової, яка на той час навчалася в Парижі. 21 січня 1904 року (майже через чотири роки після заручин) Аріадна Драгоманова та Іван Труш обвінчалися у Києві. На час весілля художнику виповнилося 35 років, а його молодій дружині 26.

Згідно метричної довідки про народження і хрещення Аріадни Михайлівни Драгоманової (довідка зберігається в НМЛ ім. А. Шептицького. Архів І. Труша), її охрестили 8 жовтня 1878 року в православній церкві Воздвиження Чесного Хреста, що діяла при імператорській російській місії у Швейцарії. За хрещених запросили батькову рідну сестру Ольгу Петрівну Драгоманову-Косач (Олену Пчілку) та рідного брата матері, губерньського

секретаря Петра Кучинського. Дослідник Мирослав Мороз пише, що за спогадами Ольги Косач-Кривинюк «...З подорожі [у Францію] батьки привезли багато малюнків, речей-пам'яток і розповідей про закордон, про Паризьку виставку, про всіх Драгоманових... А 7 листопада наказом по міністерству внутрішніх справ [Російської імперії] П.А. Косача переведено на посаду голови Луцько-Дубенського з'їзду мирових посередників. В наказі не говориться про причини переведення. Але, як відзначила О. Косач-Кривинюк, було відомо, що батька нашого було переведено з обжитого місця, щоб покарати за його «українофільство» та за побачення під час подорожі до Парижа на виставку 1878 року з емігрантом, батьковим другом, а материним братом Михайлом Петровичем Драгомановим» [13, с. 15–16]. Очевидно, Мирослав Мороз не знав, що Косачі тоді відвідали м. Клороне поблизу Женеви, де після переїзду з України в еміграцію упродовж 12 років із родиною проживав Михайло Драгоманов, і його сестра взяла участь у хрещенні Аріадни, братової доньки.

Дитячі та юнацькі роки Аріадни минали далеко від рідного краю. Вона навчалась у Женеві, в початковій школі з французькою мовою викладання. Проте невдовзі через надмірну хворобливість дівчинку перевели на домашню форму навчання. Відтоді єдиним наставником і учителем Аріадни був батько. Як усебічно обдарована дитина, серед своїх ровесників А. Драгоманова вирізнялась абсолютним музичним слухом і здібностями до малювання, чим завдячувала матері, яка невпинно розвивала її природні дані і здібності своїх дітей. У подружжя Драгоманових було ще двоє дітей: старша донька Лідія (1866–1937) та молодший син Світозар (1884–1958). Після втрати батька Аріадна Драгоманова разом із рідними до 1898 року проживала в Софії, навчалася малюванню у державній рисувальній школі, потім навчалася в Сорбонському університеті в Парижі. Відтак родина повернулася до Києва. На підставі епістолярію з архіву І. Труша, пише дослідниця Оксана Біла, вдалося встановити, що впродовж

1897(?) – 1902 років Аріадна справді була студенткою Сорбонни, де студіювала літературу, філософію, історію та математику, а переїхавши до матері в Київ, давала приватні уроки французької мови. Тут уже вона була під опікою своєї хрещеної матері Олени Пчілки та її доньки Лесі Українки. Після одруження вона продовжувала навчатися, відвідуючи лекції у Львівському університеті, а також давала уроки гри на фортепіано [14, с. 444].

Через відсутність інформації, пише Оксана Біла, не вдалося з'ясувати, за яких обставин відбулося знайомство Аріадни Драгоманової з Іваном Трушем. Єдину згадку про їхню першу зустріч залишила донька Аріадна Іванівна Слоневська-Труш, яка стверджувала, що батько представився матері як давній знайомий, засвідчивши це її зображенням на свій візитній картці. Можемо припустити, що певним чином причетною до знайомства майбутнього подружжя була Леся Українка. Запізнавшись із художником, А. Драгоманова вже з перших днів помітила його ерудицію, непересічний талант і європейський стиль поведінки. Зі свого боку вона полонила І. Труша жіночністю, шляхетністю, інтелектом і високими духовними цінностями [15, с. 444]. Аріадна була у дуже близьких дружніх стосунках зі своєю кузиною Лесею Українкою, яка присвятила їй поезію: «На пам'ять 31 юля 1895 р.». Разом вони сфотографувалися 1895 року у с. Владаї поблизу Софії.

Проте з 1902 року родинні та дружні стосунки між двоюрідними сестрами майже припинилися, що болісно переживала Леся, через історію з портретом Лесі Українки роботи Івана Труша, який виконаний талановито в стриманій кольоровій гамі. Художник зобразив молоду і досить просто вдягнену жінку з простими рисами обличчя, швидше приємними аніж красивими. Одразу стає помітним проникливий погляд великих, переповнених мудрістю і стражданням очей. Це очі Лесі, пристрасної, войовничої, непереможної, як сама правда і беззахисно-втомленої. Втім, цей портрет був за домовленістю не переданий до НТШ, а Труш продав його польському графові,

що письменниці не сподобалося. Про це вона висловилася публічно. Така оцінка з боку відомої письменниці прикро вразила художника, і надалі між ним і Лесею встановилися досить прохолодні стосунки, що позначилося також на стосунках Аріадни Труш, яка поділяла думки чоловіка, зі своєю кузиною-письменницею.

На завершення слід додати, що в 1997 році відкрито Пам'ятник Івану Івановичу Трушу роботи скульптора Сергія Олешка і архітектора Михайла Ягольника. Він знаходиться на вул. Івана Франка, поблизу головного входу до Стрийського парку у Львові. 15 березня 1999 року Бродівській гімназії, у якій навчався відомий художник, присвоєно ім'я Івана Труша і встановлено на стіні будинку меморіальну дошку з барельєфом художника. Ім'я Івана Труша присвоєно також Львівському державному коледжу декоративного і ужиткового мистецтва, його іменем названі вулиці в Києві, Львові, Івано-Франківську, Бородах та в інших містах України.

Висновки. Таким чином, втілилася подвижницька праця музейниці і мистецтвознавчині Аріадни Іванівни Труш щодо вшанування художньої спадщини свого батька, про що вона писала у своїх листах до В.О. Римської та Тетяни Неллінгер напередодні і після вшанування 100-річного ювілею Лесі Українки.

Перелік використаних джерел та літератури

1. Оксана Сторчай. Листи Аріадни Слоневської-Труш, дочки художника Івана Труша, до української художниці Тетяни Неллінгер (1960–1973) / *Народознавчі зошити*. № 6 (120). Львів–Київ: Інститут народознавства НАН України, 2014. С. 1428.
2. З власного архіву Вітренка В.В. Копія трудової книжки Римської Віри Омелянівни. Арк. 2–3.
3. З власного архіву Вітренка В.В. Копія листа А.І. Слоневської-Труш до завідувачки Літературно-меморіального музею Лесі Українки від 28. 12. 1970 року. Львів. Арк. 3, с. 1.

4. Там само. Арк. 3–3 зв., с. 1–2.
5. Там само. Арк. 3 зв., с. 2–3.
6. Там само. Арк. 3 зв.– 3, с. 3–4.6.
7. Там само. Арк. 3. С. 4.
8. Там само.
9. Оксана Сторчай. Листи Аріадни Труш-Слоневської, дочки художника Івана Труша, до Тетяни Неллінгер (1960–1973) / *Народознавчі зошити*. № 6 (120). Львів: 2014. С. 1439–1440.
10. Біла Оксана. Родовід Трушів / Ні! Я жива! Я буду вічно жити! Я в серці маю те, що не вмирає! Леся Українка. Утвердження української національної ідеї у творчості і громадсько-політичній діяльності Лесі Українки, Олени Пчілки, Михайла Драгоманова, Юрія Косача та інших видатних особистостей сучасності на теренах Волині–Полісся. (Збірник матеріалів наукових конференцій, присвячених 150-річчю від дні народження Лесі Українки, 180-річчю від дня народження Михайла Драгоманова і 170-річчю від дня народження Олени Пчілки). Книга Друга. Частина I. Житомир: ПП «Рута», 2023. С. 449–451.
11. Там само. С. 451–452.
12. Там само. С. 452–453.
13. Мороз М.О. Літопис життя та творчості Лесі Українки. Київ: Наукова думка, 1992. С. 15–16.
14. Біла Оксана. Родовід Трушів / Ні! Я жива! Я буду вічно жити! Я в серці маю те, що не вмирає! Леся Українка. Утвердження української національної ідеї у творчості і громадсько-політичній діяльності Лесі Українки, Олени Пчілки, Михайла Драгоманова, Юрія Косача та інших видатних особистостей сучасності на теренах Волині–Полісся. (Збірник матеріалів наукових конференцій, присвячених 150-річчю від дні народження Лесі Українки, 180-річчю від дня народження Михайла Драгоманова і 170-річчю від дня народження Олени Пчілки). Книга Друга. Частина I. Житомир: ПП «Рута», 2023. С. 444.
15. Там само.



1. Портрет Аріадни Іванівни Слоневської-Труш в капелюшку, написаний її батьком Іваном Трушем у Львові в 1930-х роках. Полотно, олія. Збірка НХМЛ.



2. Фотографія Лесі Українки і Аріадни Михайлівни Драгоманової, похресниці Олени Пчілки, зроблена у болгарському селі Владаї поблизу Софії 1895 року.

УДК 27.53.021:021.1](477.53–25)]:821.161.2.09(092) Пчілка

Ганна Дідусенко
(м. Полтава)

**ДЕЯКІ ЗАУВАГИ ДО ВИКОРИСТАННЯ
ДЖЕРЕЛОЗНАВЧОЇ БАЗИ ПРИ ВИСВІТЛЕННІ ОБРАЗУ
ОЛЕНИ ПЧІЛКИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПОЛТАВСЬКОЇ
ОУНБ ІМЕНІ І. П. КОТЛЯРЕВСЬКОГО)**

Анотація. У статті викладено аналіз джерелознавчої бази інформаційних матеріалів, які використовуються в бібліотечній роботі для популяризації образу Олени Пчілки.

Ключові слова: твори, літературознавчі праці, спогади, радянські видання, діаспорні видання, інтернет-ресурси, джерелознавчий аналіз.

Постановка проблеми. Відзначення ювілейної дати – це не лише данина глибокої поваги до видатної особистості і можливість ще раз оглянути її життєвий та творчий шлях. Головне – це осмислення постаті ювіляра в контексті релевантності його напрацювань реаліям сучасності. Цього року громадськість відзначає 175-річчя від дня народження Ольги Петрівни Драгоманової-Косач (Олени Пчілки). Наразі вже склався цілісний образ Олени Пчілки: письменниця і громадська діячка, фольклористка, педагогиня, редакторка-видавчиня, членкиня-кореспондентка УАН та любляча дружина і мати 6-ти дітей, сестра Михайла Драгоманова і мати видатної письменниці Лесі Українки. Але слова літературознавця Г. Аврахова «Ми не знаємо Олени Пчілки. Не зуміли (чи не насміли) тісно наблизитися до неї розумом і серцем, пізнати глибинну суть намірів та звершень в аспектах художньо-творчих, в обширах науково-просвітних, організаційно-видавничих діянь і таким способом осмислити феноменальну проривність духу...» [1, с. 436], сказані ще на початку

відновлення Незалежності України, стали для нас спонукою до перегляду та аналізу наявних джерел, що використовуються для вивчення особистості Олени Пчілки та популяризації її творчої спадщини.

Мета дослідження – прослідкувати в ретроспекції особливості висвітлення образу Олени Пчілки на сторінках українських видань. Джерельною базою виступають фонди Полтавської ОУНБ ім. І.П. Котляревського, Зведений краєзнавчий каталог (ЗвКК) та мережа Інтернет.

Текст статті. Почнімо свою розвідку із огляду творчого спадку Олени Пчілки та науково-дослідницьких напрацювань з вивчення її життєпису. Пані Олена як письменниця, журналістка, педагогиня та науковиця залишила по собі різноаспектний доробок праць. Він включає поезії, казки, оповідання та п'єси для дітей, переклади і переспіви творів світової класики. Окрім того, вона є автором унікальних наукових праць з українського фольклору та етнографії та написала низку публіцистичних, літературно-критичних статей і спогадів. Своєрідним початком її творчої діяльності можна вважати 1866 рік, коли вона, виконуючи домашнє завдання з німецької мови, написала оповідку на довільну тему. Адже «вийшло таке миле оповідання про пригоди панночки та її капелюха на Дніпрі, що німець умістив його в німецький журнал, а сімнадцятирічній авторці наговорив багато компліментів, радив і далі писати» [5, с. 4].

Звернувшись до краєзнавчого каталогу Полтавської ОУНБ ім. І.П. Котляревського, ми виявили, що доробок праць нашої землячки в обласній книгозбірні (незважаючи на її функцію головного депозитарію краєзнавчих видань) вельми невеликий, а найповажнішими книжками є видання 1971 та 1988 рр. Ми не маємо жодного прижиттєвого видання творів Олени Пчілки (окрім перевиданого у 2019 році ювілейного факсимільного видання «Книжки-різдвянки» (Катеринослав, 1919). Що стосується публікацій її творів на сторінках різноманітних збірок

та у періодичних виданнях – то вони, переважно, починають з'являтися на рубежі 2000-х. Єдине виключення – декілька віршів, вміщених у першому томі «Антології української поезії» (1930). Але знову ж таки, «Антологія» надійшла до нашої бібліотеки у складі особистої книжкової колекції полтавського письменника і літературознавця П.П. Ротача лише на початку 2000-х рр.

При огляді критико-літературознавчих праць, що висвітлюють життя і діяльність Олени Пчілки, ми змушені констатувати аналогічну картину. Практично повна відсутність літературознавчих розвідок, есеїв чи монографій. Лаконічна біографічна довідка на сторінках енциклопедичного словника І.Ф. Павловського (1912), з якої дізнаємося, що Олена Пчілка – це малоросійська письменниця із полтавських дворян, яка народилася в Гадячі. Тут же подано її світліну в українському вбранні та коротку бібліографію її праць [12]. Наступні згадки про неї на сторінках українських довідкових видань з'являються у 60-х рр. XX ст. [8, 14, 15]. Щодо виявлених літературно-критичних статей, то перші з них датуються 1969 роком і були опубліковані з нагоди пошанування 120-річчя письменниці. Зауважимо, що тоді ж відзначали і 200-літній ювілей ще одного видатного полтавця – І.П. Котляревського. І на фоні чисельних публікації як творів І.П. Котляревського, так і праць про нього, доробок ювілейних напрацювань по Олені Пчілці є більш ніж скромним – у краєзнавчому каталозі ми знайшли лише кілька записів щодо публікацій в республіканських та місцевих періодичних виданнях. Наступні літературно-критичні статті (теж, до речі, ювілейні, але на пошану вже 140-річчя письменниці) датуються вже 1989 роком (якщо не брати до уваги рецензію в «Зорі Полтавщині» (1988) на щойно видану збірку її творів). І лише з відновленням Незалежності (як свідчать каталожні картки) розпочалися систематичні дослідження життєпису Олени Пчілки та її творчого спадку.

Нам пощастило перевірити *de visu* заяву редакції журналу «Визвольний шлях», що у виданнях західної діаспори «Олена

Пчілка виступає дуже часто» [1, с. 436]. В ході повірки ми по-слуговувалися фондом «Канадсько-українського бібліотечного центру», що з'явився як сектор нашої бібліотеки на порозі 2000-х. Справді, у 60–90-ті роки минулого століття на сторінках таких журналів як «Визвольний шлях», «Молода Україна», «Віра», «Наше життя», «Жіночий світ», «Нові дні», «Промінь», «Вісник Jheherald» постійно публікувалися як твори Олени Пчілки, так і літературознавчі праці та спогади про неї. Також подібні публікації можна віднайти і на сторінках різноманітних збірок та альманахів. Огляд діаспорних видань показав, що публікації про Олену Пчілку мають не тільки переважаючу кількість, але й вражають тематичною різноманітністю.

Під час перегляду краєзнавчого каталогу у нас також виникло питання: а чому «на протязі довгих сорока літ (від 1932 до 1971) у нас (в Україні – авт.) не видано жодної збірки творів Олени Пчілки» [1, с. 436]. Та у й царині критико-літературознавчих розвідок життєпису письменниці ситуація є не набагато кращою. У пошуках відповіді ми провели невелику аналітичну розвідку. Зважаючи на відсутність деяких джерел розпочали ми її, вивчаючи наступну заувагу літературознавця Г. Аврахова: «... в пляні історико-критичних інтерпретацій спадщини (О. Пчілки – авт.) не опубліковано – аж до появи розважливих статей А. Чернишова в середині 60-х років – ні єдиного скільки-небудь тверезого судження про письменницю та її творчість. Діялося щось неймовірне. Запопадливі критики мовби змагаючись між собою, по-слуговувалися щонайогудливішими прізвиськами, убивчими кваліфікаціями, що за формою і суттю нагадували кульмінальні вироки гіркопам'ятних процесів». [1, с. 436–437]. Своє судження він ілюструє тезами радянської літературознавиці Л. Міщенко: «Вона (Олена Пчілка) розуміла неспроможність і несправедливість існуючого державного ладу, але її думка не сягала до ідеї насильного повалення самодержавного ладу. Та цього й не бажала українська поміщиця Олена Пчілка». Отак, без жодного

аргументу (як речі самозрозумілі та неспростовні) інкримінувала Л. Міщенко у 1960 р. клясову провинність матері Лесі Українки. А чотирма роками пізніше безжально засудила її уже як «ворога народу»: ні більш ні менш! За твердженням категористики, Олена Пчілка «виявляла знервоване-хворобливе ставлення до національного питання. А в деяких творах, листах, пізніше в публіцистичних виступах в «Рідному краї» і як редактор цього журналу (1907–1914) Олена Пчілка проповідувала шкідливі буржуазно-націоналістичні концепції, публікувала реакційні висловлювання. Все це передувало явно ворожими антинародним вчинкам, до яких скотилася Олена Пчілка в 1917 році і наступних роках» [1, с. 437].

Як ми розуміємо, частина згадуваних «ворожих антинародних вчинків» Олени Пчілки відносяться до гадяцького періоду її життя (1917–1920 рр.). Передовсім, це створення, а вірніше «вихід» із підпілля після лютневої революції 1917 року, гуртка українознавства Гадяцької української шкільної молоді, роботою якого, серед інших, опікувалася й Олена Пчілка. Як згадує наш земляк П. Одарченко: «Щотижня у великій залі члени гуртка виступали з доповідями на різні теми з історії України, з історії української літератури. Після доповіді присутні зверталися до доповідача з різними запитаннями та висловлювали свої думки... Крім щотижневих засідань гуртка, влаштовувалися окремі вечори, вистави, концерти тощо. Співочий гурток на Різдво колядував, а напередодні Нового року щедрував... Співаки були одягнені в українське вбрання: хлопці в чумарках, дівчата в плахтах, свитках» [10, с. 175, 177]. Серед інших знакових подій цього періоду – урочистий вечір з нагоди перейменування Гадяцької «мужской гимназії» на «Гадяцьку хлоп'ячу гімназію імені Михайла Петровича Драгоманова», в якому дієву участь брала Олена Пчілка: від прикрашання зали найкращими рушниками із власної колекції до цікаво-повчальних спогадів про дитячі роки М. Драгоманова. І звісно ж, явно «вороже» зазвучав палкий

заклик пані Олени «Ганьба Крамаренкові» на Шевченковому святі (1920), коли вона безстрашно і рішуче стала на захист українського прапора. І того ж року, виступаючи на безпартійній конференції, вона знову закликає «рішуче боротися проти більшовицької навали і активно брати участь у повстанні проти червоних московських окупантів» [10, с. 181]. Зрозуміло, що ці та інші громадянські почини письменниці, в яких вона твердо й послідовно відстоювала право українців на українство, і зробили О. Пчілку настільки «невдобою» радянському режимові, що її воліли обстріхувати, або просто «не помічати». На таку ж «шану» пам'яті матері вказує й Ізидора Косач: «В Україні тепер під окупацією її постать майже не згадують. Спогади, що дали б її правдивий духовний образ, не дозволяють подати до друку. Коли вже не можна замовчати зовсім, що Олена Пчілка жила на світі (напр. у біографії Лесі Українки), то подається її ім'я завжди з епітетом «буржуазної націоналістки»...».

І лише в переддень відлиги серед хвилі негативного висвітлення образу О. Пчілки починають з'являтися спроби «поміркованої» подачі інформації: «Про неї вже, хоч стисло й невпевнено, заговорили біографічні довідки у різних виданнях. Заговорили не завжди переконливо, часом припускаючись фактичних помилок. Журнал «Вітчизна» зробив прихильно прийняту читачами спробу докладно розповісти про Олену Пчілку як про поетку й прозаїка. І все-таки постать цієї видатної української жінки досі залишається почасти таємничою...» [17, с. 84]. Мабуть, найбільш знаковими статтями цього періоду є літературознавчі розвідки А. Чернишова. На жаль, в бібліотеці немає журналу Вітчизна за 1956 рік, де вміщено його публікацію «Проти вульгаризаторського спрощенства та схематизму», яка й була «прихильно сприйнята читачами». Тож наші спостереження ми подаємо за його публікацією «Мати невмирущої Лесі» [17]. Автор дійсно намагається детально і правдиво висвітлити життєпис пані Олени. В процесі дослідження він робить акцент

саме на особистості Олени Пчілки, а не намагається розглядати її життя лише в контексті як матері Лесі Українки (хоча побіжно і зупиняється на суперечливих взаєминах матері і дочки). І все ж, детально висвітлюючи віхи життя письменниці, для опису її біографії після 1917-го року він відводить лише кілька сухих абзаців, передуючи перед ними наступну заяву: «Для О. Пчілки, В. Самійленка та інших діячів з нечіткими суспільно-політичними поглядами, всесвітньо-історичне значення Великого Жовтня лишилося незрозумілим... Відсталість від діалектики життя, нездатність сприймати нове призвели до того, що в деяких животрепетних питаннях Олена Пчілка посідала націоналістичні позиції» [17, с. 91–92]. Одночасно автор вказує на існування об'єктивних передумов, що мали невідворотно вплинути на формування ідеологічних «перекосів» у світогляді письменниці: у «Рідному краю» надibuємо й чимало шкідливого ідеологічного мотлоху, що належить тому часові. На сторінках часопису відбилися націоналістичні помилки редакторки, які треба зрозуміти на тлі доби, не виправдовуючи їх» [17, с. 91]. Тож автор упевнений, і в тім переконує читачів, що письменниця як демократка, повинна була (нехай і неусвідомлено) співчувати ідеям марксизму: «Олена Пчілка не була і не могла бути пропагандистом марксизму. Але деякі матеріали «Рідного краю» ще раз підпирають нашу тезу про лояльність письменниці до марксистів» [17, с. 90]. Не обійшов він увагою ще одне догматичне питання – взаємовідносини Олени Пчілки з російською мовою. І знову він переконує читачів, що письменниця щиро захоплювалася російською мовою та літературою і постійно популяризувала твори російських письменників. Та й дітей вона не віддала до гімназії, не тому, що оберігала їх від російської мови, а тому, що «протестувала проти офіційно-казенної системи виховання, що прищеплювало презирливе ставлення до рідної мови» [17, с. 86]. І навіть її знаменитий протест на Котляревському святі – це був виступ «...не проти російської мови, яку Олена Пчілка добре знала, а подеколи й

писала нею. Це був мужній протест проти гнобительської політики й сваволі російського царського уряду» [17, с. 89]. Таким чином, А. Чернишов чітко вписує образ Олени Пчілки в офіційний інформаційний «канон», без якого в Радянському Союзі жоден допис не допускався до друку.

Власне, в такому ж ключі написані і ювілейні статті в полтавській пресі [3, 16], які зображують Олену Пчілку як провінційну письменницю та громадську діячку-демократку кінця XIX – початку XX ст., а головне – як матір знаменитої Лесі Українки. І, звісно ж, автори не забувають вказати на «ідеологічну правильність» пані Олени, яка критично ставилася до царизму, який гнобив український народ та забороняв українську мову, хоча «у своїх політичних переконаннях не зуміла стати на позиції марксизму» [3].

Загалом, вищевказані публікації надають непоганий біографічний фактаж та навіть акцентують увагу на виявлених помилкових біографічних даних [17]. Але при цьому інформація є настільки ідеологічно заангажованою і знеособленою, що навіть спогади О. Боцула [3], який особисто зустрічав письменницю в Гадячі в 1914 році, не дають змоги наблизитися до «живої» Олени Пчілки. Зі сторінок цих дописів постає постать провінційної письменниці і науковиці, яка не змогла «осягнути» ідей комунізму, застрягнувши в хибних ідеях і переконаннях, і фактично була «духовно майже самотня, самозаглиблена й мовчазна... ніби заблудилася в часі» [17, с. 92].

Зауважимо, як цей образ різниться від враження М. Щеглова, який також зустрічав пані Олену у Гадячі у 1917 році: «Розмовляти з Пчілкою було справжньою втіхою. Маючи європейську освіту – вона була дуже розумною, ширококультурною й дотепною жінкою, яка багато чого знала й багато чого пережила. Величезна ерудиція, захоплення темою розмови, яскравий національний дух – все це приваблювало до неї найрізноманітніших людей і, особливо, учнівську молодь. Надвечір хата Пчілки була вже повнісінька. Бесіди, суперечки та чай лилися аж до світанку.

Цікаво було спостерігати й саму господиню, яка ніби не відчувала своїх років. Можна було тільки позаздрити її піднесенню енергії й рухливості» [18, с. 17]. Власне, ця кардинальна відмінність у висвітленні образу О. Пчілки не є дивною і пояснюється місцем друку: оскільки спогад М. Щеглова був вміщений на сторінках «ворожого» видання з діаспори, тож і не було необхідності в «ідеологічно правильному» поданні образу письменниці.

Тепер, повертаючись до зауваги Г. Аврахова зробленої на початку 90-х рр. XX ст., ми можемо погодитися із ним щодо нашої «незнаності» Олени Пчілки. Справді, робота з формування бази незаангажованих інформаційних матеріалів, яка б допомагала українцям «розумом і серцем» вивчати постать Олени Пчілки, на той час лише розпочиналася, стаючи відповіддю на суспільний запит зі створення власного пантеону українських національних героїв. З'являються можливості використовувати для літературознавчих досліджень всю наявну інформацію – від закритих фондів і архівів до іноземних видань та видань української діаспори. Різномірні конференції, круглі столи, диспути тощо стають інноваційними майданчиками для оприлюднення результатів наукових досліджень, обговорення та окреслення нових напрямів для подальших розвідок. Починають стиратися концептуальні відмінності між «місцевими» та «зарубіжними» дослідниками-пчілкознавцями, а із текстів дописів зникає необхідна ідеологічна «данина». Самі публікації починають висвітлювати Олену Пчілку як «людину енциклопедичних знань, письменницю, вчену, громадську діячку» [4], якій належить почесне місце серед видатних українців. Одночасно з'являються студії, які започатковують аналіз окремих напрямів її багатогранного таланту [6, 7]. А ми, її земляки, нарешті отримали можливість відкрито висловлювати своє захоплення і гордість: «Олена Пчілка належить до тих славетних полтавок, яких незаслужено призабув рідний край. А жаль! Життя і літературно-громадська діяльність Олени Пчілки – це незабутня сторінка, більше того – ціла смуга

в житті українського відродження культурного, духовного, національного» [2].

Згодом до процесу «олюднення» образу Олени Пчілки долучилася й Всесвітня мережа. На різноманітних сайтах, інтернет-сторінках, блог-платформах, ютуб-каналах тощо почала викладатися інформація із життєпису Олени Пчілки та повнотекстові видання її праць. З'являються авторські просвітницькі програми та канали на кшталт «Слухай/читай». Використання ілюстративного матеріалу, «живий звук», а, головне, доступна, цікава та незаідеологізована подача інформації знаходила гарячий відклик у користувачів: «Ви робити фантастичну працю – розбиваєте сотні стереотипів, нав'язані нам роками», «Дякую, що спонукаєте ще більше цікавитися такими видатними постатями», «Насправді неймовірна і сильна жінка. Дякую вам за розповідь» «Красиве відео! Весна красна! Дякую за вірш».

Відмітимо, що з часом ця діяльність принесла свої плоди. Це підтверджує і перегляд краєзнавчого каталогу – наразі ми маємо достатньо напрацювань по Олені Пчілці, які можемо використовувати в роботі, хоча й з деякими заувагами. Власне, джерела часів відновлення Незалежності та видання української діаспори можна використовувати безумовно як у соціально-культурній діяльності бібліотеки (виставки, огляди, інформаційні години, літературні вечори тощо), так і в науково-видавничій (складання рекомендаційних списків літератури та бібліографічних покажчиків, виконання довідок тощо). Щодо українських радянських видань, то зважаючи на функції наукової бібліотеки, ми не можемо їх бездумно відкидати, хоч, на нашу думку, тут мають бути певні перестороги. Як вже згадувалося, більшість джерел містить непоганий науковий фактаж. Що стосується безпосередньо ідеологічної облямівки матеріалів – то такі видання можуть виступати як ілюстративно-методичний матеріал при дослідженні процесу створення та подання інформації в тоталітарному суспільстві. Тому ці видання можуть бути корисними не лише

для поважних дослідників, які вміють і знають як працювати із таким матеріалом, але й повчальними для юних дослідників, які зможуть оволодівати навичками «... читати підсовецькі твори з олівцем у руках і викреслювати всю «данину», яка мусіла знайтися в українських творах» (О. Вітошинська). Це вміння може стати наступною сходинкою для подальшого розвитку навичок критичного мислення, що є особливо актуальним у наш час.

І звісно ж, не можна забувати про інформаційні набутки Всесвітньої мережі. Додаткове використання перевірених інтернет-джерел у соціокультурній діяльності бібліотеки не тільки допомагає створити цікавий інформативний контент, але й одночасно сприяє створенню необхідного емоційного забарвлення заходу необхідного для кращого взаєморозуміння із користувачами. Як приклад, хочу навести аудіозамальовку із життя родини Драгоманів-Косачів «Леся Українка і слухання книжок під час приготування варення», підготовлену Першою онлайн-радіостанцією аудіокниг в Україні Sluhavka до Всеукраїнського дня читання: «У родині Лесі Українки (Лариси Петрівни Косач) до чайного столу, окрім випічки кшталту англійського кексу, завжди подавали пастилу та найрізноманітніше варення: з барбарису, яблук чи слив. До літнього варіння цих ласощів традиційно були залучені всі члени родини. І доки дорослі й діти вивільняли ягоди і фрукти від кісточок, хтось один брав книжку і читав усім уголос. Оцініть гіперпродуктивність Косачів: знімати солодке шумовиння з варення або солити огірки й водночас студіювати надважливі праці (як от філософів Карлейля і Тена), слухаючи виборного читця» [9]. Цей чудовий приклад-ілюстрація як невимушено залучати дітей до читання може стати родзинкою при підготовці різноманітних інформаційних матеріалів про родину Косачів-Драгоманових та Олену Пчілку зокрема.

Висновки. І на останок, ми б хотіли висловити заувагу з приводу перевидання усіх творів Олени Пчілки «без усіляких скорочень і без цензурних спотворень тексту» [12, с. 13.]. Це стосується

також її мемуарно-епістолярної спадщини і, обов'язково, спогадів про неї. Саме ці матеріали дозволяють ясно і неупереджено вивчати і осягати життя нашої землячки як «повчальний приклад, як у найнесприятливіших умовах треба працювати і боронитися для великої справи національного відродження свого народу» [11, с. 7].

Перелік використаних джерел та літератури

1. Аврахов Г. Олена Пчілка: кольори особистості і феномен духу: (до 140-річчя від дня народження). *Визвольних шлях*. 1993. № 4. С. 436–446.
2. Бабишкін О. Письменниця, етнограф, мати... *Комсомолец Полтавщини*. 1989. 1 серп. С. 5.
3. Боцула О. Слово про Олену Пчілку. *Будівник комунізму*. 1969. 17 лип. С. 4.
4. Гуць М. Немов кошовності у скрині. *Культура і життя*. 1990. 12 берез. (№ 10). С. 6.
5. Дрижеська Л. Олена Пчілка – зірка українського відродження. *Жіночий світ*. 1975. № 10. С. 4–6.
6. Іваненко В.Г. Олена Пчілка як дослідниця народного мистецтва. *Народна творчість та етнографія*. 1989. № 6. С. 69–77.
7. Кондратенко Л. Олена Пчілка – мати, письменниця, педагог. *Дошкільне виховання*. 1990. № 7. С. 20–21.
8. Косач Ольга Петрівна // Історія Академії наук Української РСР: в 2 кн. / ред. Б.Є. Патон. Київ: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1967. Кн. 2. С. 557–558.: фот.
9. Леся Українка і слухання книжок під час приготування варення. Радіо «Слухавка» – аудіокниги українською. URL: <https://www.youtube.com/shorts/VMg0L5Ry0Pc> (дата звернення: 01.04.2024).
10. Одарченко П.В. Видатні українські діячі: Статті. Нариси. Київ: Смолоскип, 1999. 320 с.

11. Одарченко П. Олена Пчілка. *Віра*. 1980. № 11/12. С. 7–8.
12. Одарченко П. Читаючи «Перший вінок». *Наше життя*. 1984. № 7/8. С. 13–14, 40.
13. Павловский И. Ф. Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века: издание Полтавской ученой Архивной Комиссии. Полтава: Типо-лит. И. А. Дохмана, 1912. 238 с.: портр.
14. Пчілка Олена // Українська радянська енциклопедія: в 16 т. / ред. М. П. Бажан. Київ: Головна редакція УРЕ, 1963. Т. 12: Пряшів-Світлофор. С. 41.
15. Пчілка Олена – Косач-Драгоманова Ольга Петрівна // Українські письменники: біобібліографічний словник: в 3 т. / ред. О. І. Білецький. Київ: Держлітвидав УРСР, 1963. Т. 3: Дожовтневий період (19-початок 20 ст.). Н-Я. С. 97–111.
16. Ходосов К. Олена Пчілка. *Зоря Полтавщини*. 1969. 17 лип. С. 3.
17. Чернишов А. Мати невмирущої Лесі. *Прапор*. 1969. № 7. С. 84–92: фот.
18. Чуб Д. Білоруський композитор про Олену Пчілку: М. Щеглов. *Нові дні*. 1984. № 12. С. 16–18.

УДК 821.161.2.09(100):027.53(477.82)

Валерій Дмитрук
(м. Луцьк)

**ПОСТАТЬ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ
НА СТОРІНКАХ ДІАСПОРСЬКИХ ВИДАНЬ
(з фондів Волинської ДОУНБ імені Олени Пчілки)**

Анотація. *Опрацьовано і зроблено аналіз літератури української діаспори, що зберігається у фондах Волинської ДОУНБ імені Олени Пчілки. Введено до наукового обігу низки літературних джерел, які висвітлюють життєвий шлях і літературний доробок Олени Пчілки на сторінках діаспорних видань.*

Ключові слова: *Олена Пчілка, Леся Українка, українська дитяча література, видання діаспори, Петро Одарченко, діячі української діаспори.*

Мета дослідження: висвітлення постаті та літературної творчості Олени Пчілки у виданнях української діаспорної літератури.

Текст статті. У відділі зберігання основного фонду Волинської державної обласної універсальної наукової бібліотеки імені Олени Пчілки є фонд рідкісних і цінних видань, колекції подарованих видань, у тому числі – наших земляків-представників діаспори. На сторінках цих видань, що датуються починаючи з 30-х рр. XX ст. і до видань початку XXI ст. чимало уваги приділяється постаті та творчості нашої видатної землячки Олени Пчілки.

У першу чергу звернемо увагу на енциклопедичні видання української діаспори. Так, у XII книзі Української малої енциклопедії, виданої у Буенос-Айресі у 1963 році, укладач – український енциклопедист і науковець Євген Онацький у статті про Олену Пчілку зазначав, що «найбільший твір Олени Пчілки... це Леся Українка, яку вона не тільки виховала, але й зберігала протягом довгих літ грізної хвороби. Олену Пчілку справедливо вважають першою українською націоналісткою в сучасному розумінні цього слова» [11, с. 1542].

Прізвище Олени Пчілки також було включено до 7-го тому Енциклопедії українознавства, виданого у видавництві «Молоде життя» у Мюнхені у 1973 році, яка згодом перевидавалася вже у незалежній Україні. Так само стаття про Олену Пчілку увійшла до англomовної скороченої версії Енциклопедії українознавства під назвою «Encyclopedia of Ukraine» т. 3, який був виданий у Торонто в 1993 році. У цих виданнях, автором статті був відомий український літературо – та мовознавець, критик та педагог діаспори Петро Одарченко (1903–2006). Саме Петро Одарченко є автором багатьох цінних публікацій про Олену Пчілку та її творчість у різних виданнях української діаспори.

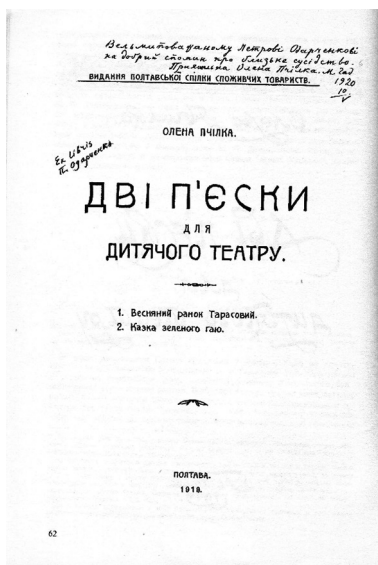
У першу чергу слід виділити статтю цього автора під назвою «Олена Пчілка як дитяча письменниця», яка була надрукована в Торонто у 1965 році в книзі «Ми і наші діти» [9, с. 241–248]. На той час П. Одарченко був членом управи Об'єднання працівників дитячої літератури імені Л. Глібова. Високо оцінюючи внесок Олени Пчілки у розвиток української дитячої літератури, автор одночасно ділиться своїми особистими спогадами про письменницю у 1918–1920 роках. У юнацькі роки Одарченко був учнем гімназії у Гадячі і проживав в будинку Драгоманових, де жила у той час Олена Пчілка. Як згадує автор: «В 1918–1920 рр. учні Гадяцької гімназії – великі і малі – були вихованцями Олени Пчілки, дарма що вона не викладала в гімназії. Поява Олени Пчілки на Шевченківських Святах гімназії, на літературних вечорах, на засіданнях гуртка українознавства Гадяцької Української Шкільної Молоді, її змістовні доповіді про Панаса Мирного, про Михайла Драгоманова, її розмови з учнями, її п'єси, що виконувалися наймолодшими учнями, викликали велике захоплення».

Згодом, Петро Одарченко у своїй публікації «Молодь великої революції. (Спогад)» [7, с. 57–66], згадуючи про проведені Оленою Пчілкою вечори у Гадячі, друкує факсиміле окладинки «Дві п'єси для дитячого театру» з дарчим написом Олени Пчілки для Петра Одарченка (додаток 1). Як згадував автор «...Для національного

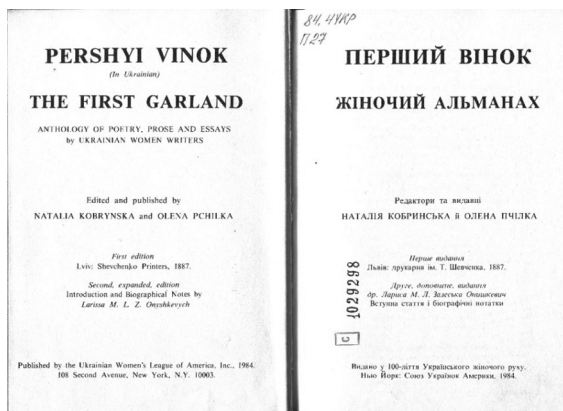
виховання молоді Ольга Петрівна зробила дуже багато. Її дитячі п'єси ставилися на сцені і мали великий успіх... Хоч Олені Пчілці в той час минуло 70 років, проте душею вона була молода, бадьора, дотепна, завзята вольова жінка, наша вчителька, вихователька й порадиця й велика приятелька молоді».

Статті П. Одарченка про творчість та постать Олени Пчілки друкували також періодичні видання діаспори. Так, у щомісячному часописі «Наше життя» – друкованому виданні Союзу Українок Америки (Нью-Йорк) у 1984р. з'явилася публікація літературознавця «Читаючи «Перший вінок», присвячене перевиданню в США Союзом Українок Америки (до 100-річчя Українського жіночого руху) одноіменного жіночого альманаху, який був виданий у Львові у 1887 році, редакторами і видавцями якого були видатні українські письменниці Наталія Кобринська і Олена Пчілка [10, с. 13–14].

Примірник цього рідкого діаспорного фототипійного видання, де зокрема друкувала свої твори Олена Пчілка та Леся Українка зберігається нині у фондах Волинської ДОУНБ імені Олени Пчілки (додаток 2).



Додаток 1



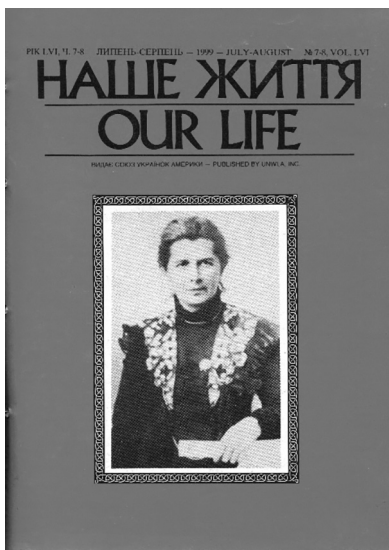
Додаток 2

У іншому журналі – виданні Союзу Українок Австралії «Наше слово» в 2006 році [8, с. 176–181] був надрукований передрук статті Петра Одарченка «Олена Пчілка» з збірної праці «Українки в історії», що була видана у Києві, видавництво «Либідь», 2004 р.

Як вже зазначалося вище, питання ролі Олени Пчілки у розвитку дитячої літератури було висвітлено, зокрема, у збірці «Ми і наші діти». Чимало уваги тут приділено значенню видання Оленою Пчілкою журналу для дітей «Молода Україна» (1908–1914, Київ). Як згадував видавець і дитячий письменник діаспори Юрій Тищенко-Сірий (1880–1953) «...Молода Україна» була призначена для дітей молодшого віку і мала виходити щомісяця одним зошитом. Редагувала його сама Олена Пчілка. Редагувала дуже вміло, з розумінням дитячих потреб і дитячої психології...» [17, с. 230]. Детальну інформацію про авторів та назву творів, що друкувалися у журналі, в збірці зробив інший дослідник – Ілля Чайковський [18, 249–251]. Даючи високу оцінку цього дитячого видання Олени Пчілки, д-р Степан Баран у своїй промові-відкритті I-го з'їзду Об'єднання працівників дитячої літератури (26–27 березня 1946, Карсфельд, Західна Німеччина) зазначив: «На Центральних і Східних землях (України) молоде покоління, виховувана «Молодою Україною»...дало героїв Революції 1917 року, героїв Крут і Базару» [1, с. 325].

Про головну і важливу роль Олени Пчілки у вихованні Лесі Українки зазначається на сторінках книг «Історія української літератури. Підручник для шкіл і курсів українознавства» (Нью-Йорк, 1964) та «Історія української культури.т.1.» (Вінніпег, 1964), де наголошується на тому, що Олена Пчілка «...вціпила в серце своєї доньки любов до рідної мови, до рідної пісні, до свого народу...» [5, с. 450].

Заслугує також на увагу публікація в «Нашому житті» (№ 6–8, 1991) статті Любові Дражевської «Олена Пчілка – зірка українського відродження», написаної на підставі автобіографії Олени Пчілки і розповіді її доньки Ізидори Косач-Борисової [3]. Л. Дражевська (1910–2006) – українська літературознавиця,



Додаток 3

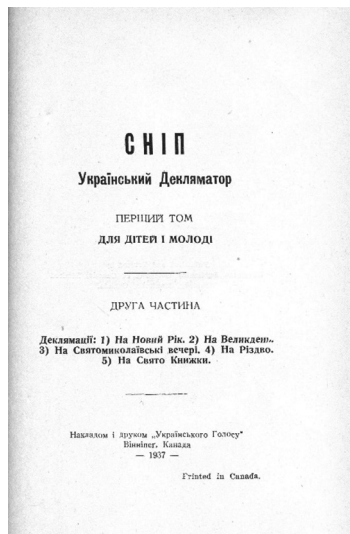
яка містить цікаві факти про висвітлення творчості письменниці на початку XX ст. у США [6, с. 5–7].

Загалом, журнал «Наше життя» протягом багатьох років у своїх літературних рубриках охоче друкував поезію Олени Пчілки та Лесі Українки.

У фондах Волинської ДОУНБ імені Олени Пчілки також зберігається рідкісне видання «Сніп. Український декляматор». Перший том (друга частина) цього видання, присвячений для дітей і молоді, вийшов у Вінніпезі у 1937 році (додаток 4). Сюди увійшли такі вірші Олени Пчілки, як «Вітання від Нового Року» [13, с. 11–12], «Великдень» [13, с. 20–21], «Перші крашанки (народна приповідь)» [13, с. 45–46]. Удругий том цього

редакторка і перекладачка, відома громадська діячка української діаспори. Дослідниця також у цьому жіночому американському журналі опублікувала невелику історичну розвідку «Українські жінки в науці», де увагу приділено також Олені Пчілці та її доньці Ізидорі Косач-Борисовій [4, с. 17–19].

До 150-річчя від дня народження Олени Пчілки «Наше життя» (додаток 3) надрукувала статтю д-ра Осипа Кравченюка «Олена Пчілка (у 150-річчя її народин)»,



Додаток 4

видання (1939), присвяченому для молоді та старших, включений вірш поетеси «До Кобзаря» [14, с. 89–90].

Окрема поезія Олени Пчілки увійшла також до збірника В. Державина «Антологія української поезії» (Лондон, 1957) [2, с. 107–108].

Пізнавальними також є публікації про історію першого перекладу на англійську мову творів Олени Пчілки. Йдеться про започаткування у Канаді у 1998 році видання англomовної серії творів українських письменниць «Дух часу («The Spirit of the Times»). Жіночі голоси в українській літературі». Перший том цієї серії включав вісім оповідань Олени Пчілки та тринадцять оповідань Наталії Кобринської, короткі біографічні нариси про обох письменниць з портретами – рисунками роботи Раїси Соні Чой та передмову до серії від імені Соні Моррис – редактора, і Роми Франко – перекладача серії. Всі, або майже всі включені в книжку оповідання, друкуються англійською мовою вперше. З творів Олени Пчілки тут включені «Чад», «Товаришки», «Соловийовий спів», «Рятуйте», «Біла кицька», «Артишоки», «Пожди бабо, нових правів» та «Півтора оселедця».

Інформація про зазначене видання, його підготовку та видавців була розміщена на сторінках американського місячника «Наше слово» за 1999 рік у публікаціях Марти Тарнавської «Англomовна серія українських письменниць» [15] та «Англomовні переклади творів Олени Пчілки та Наталії Кобринської» [16]. Як зазначала авторка статей «...перший том «Жіночих голосів в українській літературі» є не тільки важливим досягненням Роми Франко і Соні Моррис, але і справжньою подією в історії української літератури...Цей вихід на світовий англomовний книгарський ринок, зроблено якраз напередодні 150 – літнього ювілею Олени Пчілки».

Висновки. Тема висвітлення і вшанування постаті Олени Пчілки та її літературної спадщини на сторінках діаспорних видань є цікавою і перспективною та потребує подальших досліджень та вивчення.

Перелік використаних джерела та літератури

1. Баран С. Промова-відкриття I-го з'їзду ОПДЛ. *Ми і наші діти. Дитяча література. Мистецтво. Виховання*. Торонто; Нью-Йорк, 1965. Збірник I.С. 324–326.
2. Державин В. Антологія української поезії. Лондон: Вид-во Спілки української молоді у Великій Британії, 1957. С. 107–108.
3. Дражевська Л. Олена Пчілка – зірка українського відродження. *Наше життя*. Нью-Йорк, 1991. Ч. 6, 7, 8.
4. Дражевська Л. Українські жінки в науці. *Наше життя*. Нью-Йорк, 1984. Ч. 3/4. С. 17–19.
5. Історія української культури. Вінніпег: Вид-во Івана Тиктора, 1964. Т. 1: Клуб приятелів української книжки. 450 с.
6. Кравченко О. Олена Пчілка (у 150-річчя її народин). *Наше життя*. Нью-Йорк, 1999. Ч. 7/8. С. 5–8.
7. Одарченко П. Молодь великої революції: (спогад). *Календар-альманах Нового Шляху 1978*. Торонто, 1978. С. 57–66.
8. Одарченко П. Олена Пчілка. *Наше слово*. Мельбурн, 2006. Ч. 3. С. 176–181.
9. Одарченко П. Олена Пчілка як дитяча письменниця. *Ми і наші діти. Дитяча література. Мистецтво. Виховання*. Торонто; Нью-Йорк, 1965. Збірник I.С. 241–248.
10. Одарченко П. Читаючи «Перший вінок». *Наше життя*. Нью-Йорк, 1984. Ч. 7/8. С. 13–14.
11. Онацький Є. *Українська мала енциклопедія: накладом Адміністрації УАПЦеркви в Аргентині*. Буенос-Айрес, 1963. Кн. XII: По-Риз. С. 1542.
12. Перший вінок: жіноч. альм. / ред. і вид. Наталія Кобринська й Олена Пчілка. 1-е вид. Львів: друк. ім. Т. Шевченка, 1887; 2-ге вид., доп. др. Лариса М.Л. Залеська Онишкевич; вступ. ст. і біогр. нотат. Нью-Йорк: Союз Українок Америки, 1984. 486 с.
13. Сніп. Український Декляматор. Вінніпег, 1937. Т. 1: ч. 2: Для дітей і молоді. 111 с.

14. Сніп. Український Декляматор. Вінніпег, 1939. Т. 2: ч. 2.: Для молоді та старших. 171 с.
15. Тарнавська М. Англомовна серія українських письменниць. *Наше життя*. Нью-Йорк, 1999. Ч. 6. С. 10–11.
16. Тарнавська М. Англомовні переклади творів Олени Пчілки і Наталії Кобринської. *Наше життя*. Нью-Йорк, 1999. Ч. 12. С. 7–8.
17. Тищенко-Сірій Ю. З історії української дитячої книжки. *Ми і наші діти. Дитяча література. Мистецтво. Виховання*. Торонто; Нью-Йорк, 1965. Збірник І.С. 228–235.
18. Чайковський І. Замітки про «Молоду Україну» Олени Пчілки. *Ми і наші діти. Дитяча література. Мистецтво. Виховання*. Торонто; Нью-Йорк, 1965. Збірник І.С. 249–251.

ОЛЕНА ПЧІЛКА ТА РОДИНА КОСАЧІВ В НАУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ВОЛИНСЬКОЇ ДОУНБ ІМЕНІ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ

Анотація. Проаналізовано головні видавничі проекти Волинської ДОУНБ імені Олени Пчілки, присвячені життю та творчості Олени Пчілки, Лесі Українки та інших членів родини Косачів

Ключові слова: Олена Пчілка, родина Косачів, науково-практичні конференції, бібліографічні покажчики

Мета дослідження. Огляд наукового доробку працівників бібліотеки з популяризації життя та творчості родини Косачів.

Текст статті. Науково-дослідна робота – невід’ємна складова діяльності бібліотеки. Вона спрямована на теоретичне обґрунтування особливостей розвитку бібліотеки на сучасному етапі, визначення шляхів її подальшого вдосконалення на основі впровадження новітніх інформаційних технологій, розробку нових і вдосконалення традиційних методів бібліотечно-інформаційної та методичної роботи, дослідження інформаційних потреб користувачів, розширення спектру послуг та їх удосконалення.

Відповідно до Постанови Ради Міністрів Української РСР від 27 лютого 1991 року № 47 Волинській обласній універсальній науковій бібліотеці присвоєно ім’я письменниці, вченої, етнографа, фольклориста Олени Пчілки (Ольги Петрівни Косач). Цим урядовим документом було підбито підсумок багатого на події етапу функціонування бібліотеки та визначено шлях подальшого розвитку бібліотеки як просвітницького центру. Тому перед головною бібліотекою Волині стоїть важливе завдання вшанування пам’яті, популяризації життєвого та творчого доробку родини Косачів. Ця робота проводиться протягом багатьох років.

Один із напрямків науково-дослідної роботи Волинської ДОУНБ ім. Олени Пчілки – підготовка наукових повідомлень на історико-краєзнавчі конференції, які відбуваються в області та за її межами. Як правило, це дослідження в галузі краєзнавчої бібліографії відповідно до тематики конференцій, наприклад, з історії краю, окремих населених пунктів, про видатних діячів, чий життєвий шлях пролягав через Волинь, діяльність бібліотеки. Своєрідними етапами в пізнанні багатогранного життя родини Косачів є конференції. Працівниками бібліотеки було написано ряд повідомлень на конференції, присвячені родині Косачів.

У 1999 році науково-практична конференція присвячувалася 150-річчю від дня народження Олени Пчілки, української письменниці, етнографа, фольклориста, громадської діячки. Видано науковий збірник «Олена Пчілка і Волинь», до якого ввійшли публікації Клавдії Блащук «З історії Волинської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Олени Пчілки» [4], Емілії Ксендзук «Бібліографія матеріалів про Олену Пчілку» (1994–1999 рр.) [12].

Учасниками II Всеукраїнської науково-практичної конференції «Леся Українка і родина Косачів в контексті української та світової культури» (2001 р.), присвяченої 130-й річниці від дня народження Лесі Українки, була Людмила Стасюк з повідомленням «Волинська обласна універсальна наукова бібліотека і увічнення пам'яті Олени Пчілки» [30] та Емілія Ксендзук з виступом на тему «Бібліографія матеріалів волинських авторів про Лесю Українку» [11].

У 2006 році на III Всеукраїнську науково-практичну конференцію «Леся Українка і родина Косачів в контексті української та світової культури» підготовлено матеріали Валентиною Бабій «Життя і творчість Лесі Українки в дослідженнях волинських авторів (2000–2005 рр.)» [1] та Емілією Ксендзук «Бібліографія матеріалів про Олену Пчілку (1999–2005 рр.)» [13].

Значною подією стала історико-краєзнавча наукова конференція «Олена Пчілка і родина Косачів в історії інтелектуальної

еліти України та Волині» (2009 р.), організована бібліотекою спільно з обласною організацією Національної спілки краєзнавців України, Волинським краєзнавчим музеєм та Колодяжненським літературно-меморіальним музеєм Лесі Українки. Конференція присвячувалася 160-річчю від дня народження Олени Пчілки та 60-річчю з часу створення Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки. Видано науковий збірник матеріалів конференції, до якого ввійшло 59 доповідей та повідомлень науковців, краєзнавців з багатьох міст і сіл України. Працівники бібліотеки представили на цю конференцію повідомлення про історію присвоєння імені Олени Пчілки головній книгозбірні області, про твори письменниці та літературу, їй присвячену, у фондах бібліотеки, про бібліографування цих документів, про регіональні веб-ресурси, які містять інформацію про відому крайнку, та повідомлення про соціокультурну діяльність бібліотек області з вшанування пам'яті Олени Пчілки та родини Косачів. Зокрема: Валентина Бабій «Твори Олени Пчілки та література про неї у фондах Волинської ОУНБ ім. Олени Пчілки» [3], Євгенія Євтушок «Соціокультурна діяльність бібліотек області з вшанування родини Косачів» [7], Емілія Ксендзук «Бібліографування творів Олени Пчілки та літератури про неї у Волинській ОУНБ ім. Олени Пчілки» [16], Наталії Рибачук «Олена Пчілка в регіональних веб-ресурсах» [27]. Людмилою Стасюк, заслуженим працівником культури України підготовлено два виступи «З історії присвоєння імені Олени Пчілки Волинській обласній універсальній науковій бібліотеці» [34] та «Вшанування пам'яті Олени Пчілки бібліотекою її імені» [32].

На IV Всеукраїнській науково-практичній конференції «Леся Українка і родина Косачів в контексті української та світової культури», присвяченій 140-річчю від дня народження Лесі Українки та 100-річчю з часу написання драми-феєрії «Лісова пісня» (2011 рік) Волинська ДОУНБ імені Олени Пчілки була представлена публікацією Валентини Бабій «...Із праці моєї

скористаються люде...»творчість Лесі Українки: бібліографічний аспект» [2]. У матеріалі досліджується література, яка вийшла у період з 2006 по 2010 роки.

Як колективний член Волинської обласної організації Національної спілки краєзнавців України бібліотека з 1985 року є постійним учасником наукових історико-краєзнавчих конференцій, які проходять під загальною назвою «Минуле і сучасне Волині та Полісся». У 2014 році відбулася V Всеукраїнська науково-практична конференція «Минуле і сучасне Волині та Полісся. Олена Пчілка, Леся Українка і родина Косачів в історії української та світової культури», присвячена 165-річчю від дня народження Олени Пчілки та 65-річчю створення Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки. Працівниками бібліотеки було підготовлено ряд повідомлень: Ольга Кушнерик «Популяризація життя і діяльності Олени Пчілки, Лесі Українки та родини Косачів-Драгоманових в книгозбірнях області» [18], Алла Понагайба «Джерельна база Волинської державної обласної універсальної бібліотеки імені Олени Пчілки для дослідження теми «Родина Косачів у громадсько-політичному та культурному житті України та Волині кінець XIX-початок XX ст.» [24], Людмила Стасюк «Історія спорудження погруддя Олени Пчілки в м. Луцьку: хроніка подій» [35].

Науково-дослідну та видавничу краєзнавчу діяльність проаналізовано у виступах Євгенії Євтушок «Науково-дослідна робота Волинської державної обласної універсальної наукової бібліотеки імені Олени Пчілки» [6] та Алли Понагайби «Видавнича діяльність Волинської ДОУНБ імені Олени Пчілки в галузі краєзнавчої бібліографії» [22] на LIV Волинській науковій історико-краєзнавчій конференції, присвяченій 75-річчю від дня заснування Волинської державної обласної універсальної бібліотеки імені Олени Пчілки «Минуле і сучасне Волині та Полісся. Бібліотеки – осередки культури, освіти, науки: шлях довжиною у 75 років» (2015). На VIII Всеукраїнській науково-практичній

конференції, присвяченій 145-річчю від дня народження Лесі Українки «Минуле і сучасне Волині та Полісся. Леся Українка і родина Косачів в історії та культурі України та Волині» (2016) виступила Людмила Стасюк з темою «Чверть століття – з іменем Олени Пчілки» [40]. Наступна конференція, до організації та проведення якої долучилася Волинська ДОУНБ імені Олени Пчілки, це Всеукраїнська науково-практична конференція, присвячена 170-річчю від дня народження Олени Пчілки та 70-річчю з часу створення Колодяженського літературно-меморіального музею Лесі Українки «Олена Пчілка, Леся Українка і родина Косачів в історії української та світової культури» (2019). Працівниками бібліотеки було досліджено теми «Емілія Ксендзук – бібліограф-упорядник видань про родину Косачів» (Євгенія Євтушок) [5], «Соціокультурна діяльність Волинської ДОУНБ імені Олени Пчілки, спрямована на популяризацію життя і творчості родини Косачів-Драгоманових» (Наталія Пилипюк) [21], «Науково-практична конференція «Олена Пчілка і Волинь» (29–30 червня 1999 року) крізь призму часу» (Людмила Стасюк) [38], «Волинська обласна організація Української бібліотечної асоціації і спорудження пам'ятника Олені Пчілці у Луцьку» (Людмила Стасюк) [29], «Віртуальна бібліотечна виставка в контексті популяризації творчості Олени Пчілки для дистантного користувача» (Алла Понагайба) [23], «Олена Пчілка у віртуальному інформаційному просторі» (Наталія Рибачук) [28]. У рік 150-річчя від дня народження Лесі Українки (2021) в с. Колодяжне на Волині відбулася Всеукраїнська науково-практична конференція «Леся Українка і родина Косачів в історії української та світової культури». Волинську ДОУНБ імені Олени Пчілки представляли Людмила Стасюк з темою «Між двома ювілеями (соціокультурні проекти Волинської державної обласної універсальної бібліотеки імені Олени Пчілки, присвячені видатній поетесі Лесі Українці, в 2016–2020 роках)» [37], Наталія Рибачук «Леся Українка: про життя і творчість мовою інтернету» [26], Алла

Понагайба «Леся Українка на сторінках періодичних видань Волині (1945–2020 рр.): (краєзнавча бібліографія Волинської ДОУНБ імені Олени Пчілки)» [25].

Основа наукової видавничої діяльності Волинської ДОУНБ імені Олени Пчілки – науково-допоміжні й рекомендаційні бібліографічні посібники. Упродовж років бібліотекою було підготовлено ряд посібників. Це поточні універсальні посібники літератури про край і біобібліографічні – про видатних діячів краю, в тому числі родину Косачів. Постаті Олени Пчілки надавалася особлива увага. Перший бібліографічний посібник під назвою «Олена Пчілка – талановита письменниця, мудра мати» (упорядник Емілія Ксендзук) [20] був підготовлений у 1993 році. До нього включені твори Олени Пчілки, починаючи з 1876 року, незалежно від наявності їх у фондах бібліотеки. Вони згруповані за такими підрозділами: «Окремі видання творів», «Твори у збірниках», «Твори у періодичних виданнях», «Переклади». Література про життя та діяльність Олени Пчілки відображається у розділах «Книги», «Статті у періодичних виданнях», «Твори художньої літератури». У межах структурних ділень матеріал розміщено у хронологічному порядку. Показчик містив 398 бібліографічних записів. Продовженням праці над спадщиною Олени Пчілки стала підготовка та видання науково-допоміжного ретроспективного біобібліографічного показника «З братами ще я словом поділюсь» (упорядник Валентина Бабій, редактор Емілія Ксендзук) [9], виданого 2009 року на відзначення 160-річчя від дня народження Олени Пчілки. У ньому зібрані матеріали з 1876 по 2009 роки. Показчик знайомить із творчим доробком Олени Пчілки, її етнографічною, фольклористичною, редакторською, публіцистичною, перекладацькою працею, громадською діяльністю, життєвим шляхом. Відкривається він вступною статтею члена Національної спілки письменників України Петра Маха. Далі вміщено «Хронологію життя і діяльності Олени Пчілки». Основні розділи біобібліографії: «Окремі

видання творів», «Твори у збірниках», «Твори у періодичних виданнях», «Переклади», «Література про життя та діяльність Олени Пчілки», «Премія імені Олени Пчілки», «Образ Олени Пчілки в художній літературі». У виданні поданий «Іменний покажчик». Всередині розділів документи розташовані в хронологічному порядку, в межах року – за алфавітом назв творів або прізвищ авторів. Всього 912 записів.

На відзначення 175-річчя від дня народження видатної українки, громадської діячки, письменниці, науковиці, фольклористики, етнографині, видавчині, журналістки – Ольги Петрівни Драгоманової-Косач (Олени Пчілки) підготовлено друге, доповнене видання біобібліографічного покажчика «З братами ще я словом поділюсь» (упорядник Наталія Хомяк, відповідальна за випуск Наталія Граніч). Матеріали у посібнику доповнені з хронологічними рамками 2012–2023 років окремими книгами авторки, поетичними, прозовими творами, публіцистичними нарисами, літературними перекладами в збірниках і періодичних виданнях, редакційною діяльністю письменниці та літературою про життя і творчість Олени Пчілки. Бібліографія складається з восьми основних розділів: «Твори Олени Пчілки. Окремі видання творів», «Твори у збірниках», «Твори у періодичних виданнях», «Переклади», «Література про життя та діяльність Олени Пчілки. Книги», «Статті у періодичних виданнях», «Літературно-мистецька премія імені Олени Пчілки», «Образ Олени Пчілки в художній літературі». Упорядкування матеріалів – хронологічне, в межах року – в алфавіті авторів і назв.

Значна наукова діяльність проведена з видання посібників, присвячених Лесі Українці. У 1990 році до 120-річчя від дня народження Лесі Українки за участі бібліотеки був виданий бібліографічний покажчик «Леся Українка і Волинь». Його упорядкував Олександр Рисак (1939–2003), український літературознавець, поет, доктор філологічних наук, професор. Бібліографічний список «Я житиму сльозою серед співів» (упорядник Емілія

Ксендзук, відповідальна за випуск Людмила Стасюк) [44] підготовлено у 2001 році з нагоди 130-ї річниці від дня народження Лесі Українки. Бібліографічний список є хронологічним продовженням окремих розділів покажчика «Леся Українка і Волинь». Складається з двох розділів: «Літературознавці, мовознавці, історики та краєзнавці Волині про Лесю Українку» і «Твори волинських письменників, присвячені Лесі Українці». До нього включено книги, матеріали зі збірників та періодичних видань 1990–2000 років. Література в розділах розташована в хронологічному порядку, в межах кожного року – за алфавітом прізвищ авторів.

У 2016 році побачив світ буклет «...їм промовляти душа моя буде» (твори Лесі Українки у фондах головної бібліотеки Волині) (автор тексту Людмила Стасюк, упорядники: Наталія Рибачук, Софія Ворожейкіна, Олена Нагайцева) [10]. У виданні представлено 27 унікальних видань творів Лесі Українки, які є у фондах бібліотеки.

На відзначення 150-річчя від дня народження Лесі Українки працівниками бібліотеки було реалізовано декілька видавничих проєктів. Першим у 2020 році було видано біобібліографічний покажчик «Леся Українка на сторінках періодичних видань Волині (1945–2020 рр.)» (упорядник Алла Понагайба, відповідальна за випуск Людмила Стасюк) [19]. Покажчик містить інформацію про 1530 журнальних та газетних публікацій за період 1945–2020 років, відбір яких завершено 1 жовтня 2020 року. Із максимально можливою повнотою представлено інформацію про матеріали, що вийшли друком на Волині. Відкриває посібник вступна стаття лауреата літературної премії Кабінету Міністрів імені Лесі Українки Надії Гуменюк «Леся Українка. Геніальна та актуальна». Замість післямови – публікації про Лесю Українку і Волинь у «Календарях знаменних і пам'ятних дат Волині». Бібліографія складається з таких основних розділів: «Леся Українка: біографічні матеріали», «Дослідження творчості Лесі Українки»,

«Леся Українка в літературі, мистецтві, музейних експозиціях, філателії», «Леся Українка і Волинь», «Леся Українка і світ», «Вшанування пам'яті Лесі Українки». У межах розділів матеріал розташовано за роками видання, а в межах року – в алфавітному порядку прізвищ авторів або назв публікацій.

З метою систематизувати інформацію з відкритих джерел – літератури та інтернет-видань, про пам'ятні дошки та пам'ятники Лесі Українці у 2021 році видано буклет «У камені, мармурі і бронзі» (пам'ятники і пам'ятні дошки Лесі Українці на Волині, в Україні та світі) (упорядники Олена Курило та Інна Ковальчук) [43]. Укладачами зібрана інформація про 40 пам'ятників та 16 дощок, що увічнюють перебування Лесі Українки в Україні та поза її межами. 6 місць пошанування знаходяться на Волині – в Луцьку, Колодяжному, Ковелі, 7 – у Києві, 4 – в Криму (в Ялті, Гурзуфі, Саках, Балаклаві). Встановлено пам'ятники в Саскатуні, Торонто (Канада), Грузії (Батумі, Телаві, Сурамі), в Азербайджані (Баку), Росії (Москва), Австрії (Відень), Італії (Сан-Ремо), Німеччині (Берлін), Естонії (Тарту), Білорусі (Мінськ). Бронзовий барельєф встановлено на стіні Александрійської бібліотеки в Єгипті.

На продовження наукової систематизації видань про Лесю Українку, до 150-ї річниці від дня народження, підготовлено та видано бібліографічний покажчик «Я житиму сльозою серед співів» (упорядник Алла Понагайба, відповідальна за випуск Людмила Стасюк) [45]. До видання включені бібліографічні записи у збірниках, монографіях, періодичних виданнях за 2001-лютий 2021 років, матеріали про її життя та творчість. Бібліографічний покажчик знайомить із доробком, який вміщує 2772 публікації. Відкриває посібник вступна стаття вченого-літературознавця, дослідниці життєвого та творчого шляху Лесі Українки та родини Косачів, письменниці Алли Диби «Продовжуємо йти до джерел Лесі Українки». Післямова Людмили Стасюк, заслуженого працівника культури України «Рік 150-річчя Лесі Українки в Волинській

державній обласній універсальній науковій бібліотеці імені Олени Пчілки». До покажчика включено бібліографічні записи із академічних видань, збірників та публікацій з періодичних видань України, Волині, зокрема. Основні розділи: окремі видання творів Лесі Українки; окремі видання про Леся Українку: монографії, збірники, путівники; Леся Українка: загальні питання. Особистість, доля; дослідження творчості Лесі Українки; Леся Українка і Волинь; Леся Українка і світ; Леся Українка в літературі, мистецтві, документах, експозиціях; вшанування пам'яті Лесі Українки на Волині. У межах розділів матеріал розташований за роками видання, а в межах року – в алфавітному порядку прізвищ авторів або назв публікацій.

4 жовтня 1999 року, в день 69-их роковин смерті Олени Пчілки, відбулося відкриття куточка Олени Пчілки в бібліотеці, де зібрано матеріали, присвячені її життєвому й творчому шляху. Саме тоді було започатковано щорічне відзначення її пам'яті у червні та жовтні. До формування експозиції доклала зусиль науковий працівник Волинського краєзнавчого музею, ветеран музейної справи, багатолітня дослідниця життєвого і творчого шляху Олени Пчілки Тетяна Андреева. Куточок Олени Пчілки є духовним осередком закладу, місцем від якого розпочинаються екскурсії бібліотекою, до якого приходять гості нашого міста. Про документи, представлені на експозиції, розповідається у статті Євгенії Євтушок «Ушанування пам'яті Олени Пчілки Волинською державною обласною універсальною науковою бібліотекою імені Олени Пчілки» [8], опублікованій у Всеукраїнському науковому часописі «Літопис Волині» (2016). У цьому ж виданні представлена публікація Алли Понагайби «Краєзнавча діяльність Волинської державної обласної універсальної наукової бібліотеки імені Олени Пчілки в контексті краєзнавчої освіти». Розповідається про краєзнавчу діяльність бібліотеки як сферу науково-практичної роботи щодо виявлення, збирання, опрацювання, зберігання та надання в суспільне користування краєзнавчих документів,

електронних ресурсів, зокрема віддаленого доступу, а також інформації про них.

Темі діяльності бібліотеки з вшанування пам'яті родини Косачів присвячувалися статті, підготовлені заслуженим працівником культури України Людмилою Стасюк на наукові заходи, які були організовані Волинським інститутом післядипломної педагогічної освіти. Про головні соціально-культурні і видавничі проекти Волинської ДОУНБ імені Олени Пчілки у 2021 році йде мова у публікації «Рік 150-річчя Лесі Українки у Волинській державній обласній універсальній науковій бібліотеці в імені Олени Пчілки» [39] в матеріалах VI Всеукраїнських Косачівських педагогічних читань, приурочених 150-річчю від дня народження Лесі Українки «Освіта та виховання в родині Косачів. Феномен Лесі Українки» (2021).»Діяльність Волинської ДОУНБ імені Олени Пчілки з популяризації педагогічної спадщини родини Косачів» [33] – тема виступу на V Всеукраїнських Косачівських педагогічних читаннях, приурочених до 150-річчя від дня народження Андроника Лазарчука, відомого українського художника і педагога-організатора художньої освіти на Волині та в Україні, і 150-річчя від дня народження Лесі Українки. Темі вшанування пам'яті Олени Пчілки бібліотекою її імені в м. Луцьку присвячувався виступ Людмили Стасюк на науково-педагогічній історико-краєзнавчій конференції «Розвиток освіти на Волині: історія і сучасність: до 100-річчя заснування Ковельської гімназії» [31].

На бібліографічні студії у Харківську державну наукову бібліотеку ім. В.Г. Короленка (м. Харків, 2009 р.) Емілія Ксендзук надіслала доповідь «Бібліографування та розповсюдження інформації про видатних краян у Волинській ОУНБ ім. Олени Пчілки» [14]. Вона ж – автор інформації про бібліотеку та про Олену Пчілку в книзі «Новітня історія України. Волинь» [17].

Ряд публікацій, присвячених родині Косачів було підготовлено та опубліковано у періодичних виданнях. Стаття Емілії

Ксендзук «Бібліографування творчої спадщини Олени Пчілки» публікувалася у журналі «Бібліотечний форум України» [15]. У журналі «Жінка» опубліковано статтю Людмили Стасюк «Краяни шану віддали» (про відкриття погруддя Олени Пчілки) [36]. «Науково-практична конференція «Олена Пчілка і Волинь (29–30 червня 1999 року) крізь призму часу» – назва статті Людмили Стасюк у журналі «Яровиця» [42].

Волинська ДОУНБ імені Олени Пчілки – методичний центр для бібліотек територіальних громад області. На допомогу бібліотечним працівникам у проведенні соціокультурних заходів підготовлено та видано методико-бібліографічні матеріали про членів родини Косачів: «Берегиня родинної пам'яті» (до 125-річчя від дня народження Ольги Косач-Кривинюк), «Високе світло імені та слова» (до 140-річчя від дня народження Лесі Українки), «Спинивши вічність, ожила в граніті» (до 150-річчя від дня народження Лесі Українки), «Гідні сини славетних батьків» (до 145-річчя від дня народження Михайла та 130-річчя від дня народження Миколи Косачів – братів Лесі Українки). У співпраці з Волинською обласною бібліотекою для дітей видано збірник сценаріїв про Олену Пчілку «Лети ж, рідне слово, лети в рідний край».

Інформація про ювілейні дати життя і творчості членів родини Косачів публікуються в «Календарі знаменних і пам'ятних дат Волині», який щороку, починаючи з 1991, спільно з Волинським краєзнавчим музеєм видає бібліотека.

Висновки. Колектив бібліотеки – хранитель пам'яті про Берегиню роду Косачів. Соціокультурна та наукова діяльність бібліотеки з вшанування пам'яті відомої письменниці та громадської діячки Олени Пчілки, усієї високоінтелектуальної родини Косачів особливо важлива сьогодні, коли у нелегкій борні за утвердження державності ми знову й знову надихаємося неугасимим світочем національної ідеї, що її виплекали минулі покоління.

Перелік використаних джерел та літератури

1. Бабій В. Життя і творчість Лесі Українки в дослідженнях волинських авторів (2000–2005 рр.). *Леся Українка і родина Косачів в контексті української та світової культури*: матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф., 24–25 лют. 2006 р., с. Колодяжне: наук. зб. Луцьк, 2006. Вип. 3. С. 150–156.
2. Бабій В. «...Із праці моєї скористають люде...». Творчість Лесі Українки: бібліогр. аспект. *Леся Українка і родина Косачів в контексті української та світової культури*: матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 140-річчю від дня народж. Лесі Українки та 100-річчю з часу написання драми-феєрії «Лісова пісня», 24–25 лют. 2011 р., м. Луцьк, с. Колодяжне на Волині: наук. зб. Луцьк, 2011. Вип. 4. С. 165–172.
3. Бабій В. Твори Олени Пчілки та література про неї у фондах Волинської ОУНБ ім. Олени Пчілки. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Олена Пчілка і родина Косачів в історії інтелектуальної еліти України та Волині*: матеріали XXXIII Всеукр. іст.-краєзн. наук. конф., присвяч. 160-річчю від дня народж. Олени Пчілки та 60-річчю з часу створення Колодяжненського літ.-мемор. музею Лесі Українки, м. Луцьк – с. Колодяжне, 30 черв.–1 лип. 2009 р.: наук. зб. Луцьк, 2009. Вип. 33. С. 176–180.
4. Блащук К. З історії Волинської обласної універсальної бібліотеки імені Олени Пчілки. *Олена Пчілка і Волинь*: до 150-річчя від дня народж. Олени Пчілки та 50-річчя Колодяжненського літ.-мемор. музею: матеріали наук.-практ. конф. 29–30 черв. 1999 р.: наук. зб. Луцьк, 1999. С. 53–55.
5. Євтушок Є. Емілія Ксендзук – бібліограф-упорядник видань про родину Косачів. *Олена Пчілка, Леся Українка і родина Косачів в історії української та світової культури*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 170-річчю

від дня народж. Олени Пчілки та 70-річчю з часу створення Колодяжненського літ.-мемор. музею Лесі Українки, м. Луцьк – с. Колодяжне, 25–26 черв. 2019 р.: наук. зб. Луцьк, 2019. С. 31–35.

6. Євтушок Є. Науково-дослідна робота Волинської державної обласної універсальної наукової бібліотеки імені Олени Пчілки. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Бібліотеки – осередки культури, освіти, науки: шлях довжиною у 75 років*: матеріали LIV Волин. наук. іст.-краєзн. конф., присвяч. 75-річчю від дня заснування Волинської ДОУНБ імені Олени Пчілки, м. Луцьк, 28 трав. 2015 р. Луцьк: б.в., 2015. Вип. 54. С. 48–51.
7. Євтушок Є. Соціокультурна діяльність бібліотек області з вшанування пам'яті родини Косачів. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Олена Пчілка і родина Косачів в історії інтелектуальної еліти України та Волині*: матеріали XXXIII Всеукр. іст.-краєзн. наук. конф., присвяч. 160-річчю від дня народж. Олени Пчілки та 60-річчю з часу створення Колодяжненського літ.-мемор. музею Лесі Українки, м. Луцьк – с. Колодяжне, 30 черв.–1 лип. 2009 р.: наук. зб. Луцьк: Волин. краєзн. музей, 2009. Вип. 33. С. 191–193.
8. Євтушок Є. Ушанування пам'яті Олени Пчілки Волинською державною обласною універсальною науковою бібліотекою імені Олени Пчілки. *Літопис Волині*: всеукр. наук. часоп. Луцьк, 2016. Ч. 16. С. 12–14.
9. «З братами ще я словом поділюсь»: до 160-річчя від дня народж. Олени Пчілки: біобібліогр. покажч. / Упр. культури і туризму Волин. ОДА, Волин. ДОУНБ ім. Олени Пчілки; упоряд. В. Бабій; ред. Е. Ксендзук. Луцьк: Твердиня, 2009. 112 с.
10. «... їм промовляти душа моя буде» (твори видатної української поетеси у фондах головної бібліотеки Волині) / Упр. культури Волин. ОДА, Волин. ДОУНБ ім. Олени Пчілки, Волин. обл. від-ня УБА; авт. тексту Л.А. Стасюк; упоряд.:

- Н.В. Рибачук, С.К. Ворожейкіна, О.Б. Нагайцева. Луцьк, 2016. 31 с.: іл.
11. Ксендзук Е. Бібліографія матеріалів волинських авторів про Лесю Українку. *Лесь Українка і родина Косачів в контексті української та світової культури*: матеріали II Всеукр. наук.-практ.конф., 24–25 лют. 2001 р., с. Колодяжне: наук. зб. Луцьк, 2001. С. 127–128.
 12. Ксендзук Е. Бібліографія матеріалів про Олену Пчілку (1994–1999 рр.). *Олена Пчілка і Волинь: до 150-річчя від дня народж. Олени Пчілки та 50-річчя Колодяжненського літ.-мемор. музею*: матеріали наук.-практ. конф. 29–30 черв. 1999 р.: наук. зб. Луцьк, 1999. С. 13–14.
 13. Ксендзук Е. Бібліографія матеріалів про Олену Пчілку (1999–2005). *Лесь Українка і родина Косачів в контексті української та світової культури*: матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф., 24–25 лют. 2006 р., с. Колодяжне: наук. зб. Луцьк, 2006. Вип. 3. С. 166–168.
 14. Ксендзук Е. Бібліографування та розповсюдження інформації про видатних краян у Волинській ОУНБ ім. Олени Пчілки. *Четверті бібліографічні студії, присвячені 120-річчю Михайла Ясинського* / уклад.: Т.О. Сосновська, В.О. Ярошик. Харків, 2009. С. 26–34.
 15. Ксендзук Е. Бібліографування творчої спадщини Олени Пчілки. *Бібліотечний форум України*. 2009. № 2. С. 26–27.
 16. Ксендзук Е. Бібліографування творів Олени Пчілки та літератури про неї у Волинській ОУНБ ім. Олени Пчілки. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Олена Пчілка і родина Косачів в історії інтелектуальної еліти України та Волині*: матеріали XXXIII Всеукр. іст.-краєзн. наук. конф., присвяч. 160-річчю від дня народж. Олени Пчілки та 60-річчю з часу створення Колодяжненського літ.-мемор. музею Лесі Українки, м. Луцьк – с. Колодяжне, 30 черв.–1 лип. 2009 р.: наук. зб. Луцьк, 2009. Вип. 33. С. 200–201.

17. Ксендзук Е. Олена Пчілка і Волинь. *Новітня історія України: Волинь* / Ін-т біогр. дослідж., Укр. наук. т-во. геральдики і вексилології. Київ, 2006. С. 32.
18. Кушнерик О. Популяризація життя і діяльності Олени Пчілки, Лесі Українки та родини Косачів-Драгоманових в книгозбірнях області. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Олена Пчілка, Леся Українка і родина Косачів в історії української та світової культури*: матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 165-річчю від дня народж. Олени Пчілки та 65-річчю з часу створення Колодяжненського літ.-мемор. музею Лесі Українки, с. Колодяжне на Волині, 26–27 черв. 2014 р.: наук. зб. Луцьк, 2014. Вип. 51. С. 231–235.
19. Леся Українка на сторінках періодичних видань Волині (1945–2020 рр.): біобібліогр. покажч. / Упр. культури, з питань релігій та національностей Волин. ОДА, Волин. ДОУНБ імені Олени Пчілки; упоряд. А.А. Понагайба; відповід. за вип. Л.А. Стасюк; вступ. ст. Н. Гуменюк. Луцьк: Терези, 2020. 166 с.
20. Олена Пчілка – талановита письменниця, мудра мати: бібліогр. покажч. / упоряд. Е.С. Ксендзук; відп. за вип. Г.С. Кухарська. Луцьк, 1993. 35 с.
21. Пилипюк Н. Соціокультурна діяльність Волинської ДОУНБ ім. Олени Пчілки, спрямована на популяризацію життя і творчості родини Косачів-Драгоманових. *Олена Пчілка, Леся Українка і родина Косачів в історії української та світової культури*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 170-річчю від дня народж. Олени Пчілки та 70-річчю з часу створення Колодяжненського літ.-мемор. музею Лесі Українки, м. Луцьк – с. Колодяжне, 25–26 черв. 2019 р.: наук. зб. Луцьк: б.в., 2019. С. 35–39.
22. Понагайба А. Видавнича діяльність Волинської ДОУНБ імені Олени Пчілки в галузі краєзнавчої бібліографії. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Бібліотеки – осередки культури, освіти, науки: шлях довжиною у 75 років*: матеріали LIV Волин.

- наук. іст.-краєзн. конф., присвяч. 75-річчю від дня заснування Волинської ДОУНБ імені Олени Пчілки, м. Луцьк, 28 трав. 2015 р. – Луцьк: б.в., 2015. Вип. 54. С. 70–73.
23. Понагайба А. Віртуальна бібліотечна виставка в контексті популяризації творчості Олени Пчілки для дистантного користувача. *Олена Пчілка, Леся Українка і родина Косачів в історії української та світової культури*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 170-річчю від дня народж. Олени Пчілки та 70-річчю з часу створення Колодяжненського літ.-мемор. музею Лесі Українки, м. Луцьк – с. Колодяжне, 25–26 черв. 2019 р.: наук. зб. Луцьк, 2019. С. 48–53.
24. Понагайба А. Джерельна база Волинської державної обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Олени Пчілки для дослідження теми «Родина Косачів у громадсько-політичному та культурному житті України та Волині кінець XIX – початок XX ст.». *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Олена Пчілка, Леся Українка і родина Косачів в історії української та світової культури*: матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 165-річчю від дня народж. Олени Пчілки та 65-річчю з часу створення Колодяжненського літ.-мемор. музею Лесі Українки, с. Колодяжне на Волині, 26–27 черв. 2014 р.: наук. зб. Луцьк, 2014. Вип. 51. С. 255–261.
25. Понагайба А. Леся Українка на сторінках періодичних видань Волині (1945–2020 рр.): (краєзнавча бібліографія Волинської ДОУНБ імені Олени Пчілки). *Леся Українка і родина Косачів в контексті української та світової культури*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 150-річчю від дня народж. Лесі Українки, с. Колодяжне, 25 лют. 2021 р.: наук. зб. Луцьк, 2021. С. 173–176.
26. Рибачук Н. Леся Українка: про життя і творчість мовою інтернету. *Леся Українка і родина Косачів в контексті української та світової культури*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 150-річчю від дня народж. Лесі

- Українки, с. Колодяжне, 25 лют. 2021 р.: наук. зб. Луцьк, 2021. С. 176–182.
27. Рибачук Н. Олена Пчілка в регіональних веб-ресурсах. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Олена Пчілка і родина Косачів в історії інтелектуальної еліти України та Волині*: матеріали XXXIII Всеукр. іст.-краєзн. наук. конф., присвяч. 160-річчю від дня народж. Олени Пчілки та 60-річчю з часу створення Колодяжненського літ.-мемор. музею Лесі Українки, м. Луцьк – с. Колодяжне, 30 черв.–1 лип. 2009 р.: наук. зб. Луцьк: Волин. краєзн. музей, 2009. Вип. 33. С. 212–217.
28. Рибачук Н. Олена Пчілка у віртуальному інформаційному просторі. *Олена Пчілка, Леся Українка і родина Косачів в історії української та світової культури*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 170-річчю від дня народж. Олени Пчілки та 70-річчю з часу створення Колодяжненського літ.-мемор. музею Лесі Українки, м. Луцьк – с. Колодяжне, 25–26 черв. 2019 р.: наук. зб. Луцьк, 2019. С. 53–59.
29. Стасюк Л. Волинська обласна організація Української бібліотечної асоціації і спорудження пам'ятника Олені Пчілці у Луцьку. *Олена Пчілка, Леся Українка і родина Косачів в історії української та світової культури*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 170-річчю від дня народж. Олени Пчілки та 70-річчю з часу створення Колодяжненського літ.-мемор. музею Лесі Українки, м. Луцьк – с. Колодяжне, 25–26 черв. 2019 р.: наук. зб. Луцьк, 2019. С. 46–48.
30. Стасюк Л. Волинська обласна універсальна наукова бібліотека і увічнення пам'яті Олени Пчілки. *Леся Українка і родина Косачів в контексті української та світової культури*: матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. 24–25 лют. 2001 р., с. Колодяжне: наук. зб. Луцьк, 2001. С. 135–136.
31. Стасюк Л. Вшанування пам'яті Олени Пчілки бібліотекою її імені в м. Луцьку. *Розвиток освіти на Волині: історія*

- та сучасність*: (до 100-річчя заснування Ковельської гімназії): матеріали наук.-пед. іст.-краєзн. конф. Луцьк; Ковель, 2006. С. 249–252.
32. Стасюк Л. Вшанування пам'яті Олени Пчілки бібліотекою її імені в м. Луцьку. *Минуле і сучасне Волині і Полісся: Олена Пчілка і родина Косачів в історії інтелектуальної еліти України та Волині*: матеріали XXXIII Волин. наук. іст.-краєзн. конф., присвяч. 160-річчю від дня народж. Олени Пчілки та 60-річчю з часу створення Колодяжненського літ.-мемор. музею Лесі Українки, м. Луцьк – с. Колодяжне, 30 черв.–1 лип. 2009 р.: наук. зб. Луцьк, 2009. С. 274–275.
33. Стасюк Л. Діяльність Волинської ДЮНБ імені Олени Пчілки з популяризації педагогічної спадщини родини Косачів. *Освіта та виховання в родині Косачів*: матеріали V Всеукр. Косачів. пед. читань, приуроч. до 150-річчя Андроника Лазарчука, відомого укр. художника і педагога-організатора худож. освіти на Волині та в Україні, і 150-річчя від дня народж. Лесі Українки. Луцьк, 2020. С. 103–107.
34. Стасюк Л. З історії присвоєння імені Олени Пчілки Волинській обласній універсальній науковій бібліотеці. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Олена Пчілка і родина Косачів в історії інтелектуальної еліти України та Волині*: матеріали XXXIII Всеукр. іст.-краєзн. наук. конф., присвяч. 160-річчю від дня народж. Олени Пчілки та 60-річчю з часу створення Колодяжненського літ.-мемор. музею Лесі Українки, м. Луцьк – с. Колодяжне, 30 черв.–1 лип. 2009 р.: наук. зб. Луцьк, 2009. Вип. 33. С. 217–218.
35. Стасюк Л. Історія спорудження погруддя Олени Пчілки в м. Луцьку: хроніка подій. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Олена Пчілка, Леся Українка і родина Косачів в історії української та світової культури*: матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 165-річчю від дня народж. Олени Пчілки та 65-річчю з часу створення

- Колодяжненського літ.-мемор. музею Лесі Українки, с. Колодажне на Волині, 26–27 черв. 2014 р.: наук. зб. Луцьк, 2014. Вип. 51. С. 283–285.
36. Стасюк Л. Крайни шану віддали: [про відкриття погруддя Олени Пчілки]. *Жінка*. 2012. № 2. С. 32: іл.
37. Стасюк Л. Між двома ювілеями (соціокультурні проекти Волинської державної обласної універсальної наукової бібліотеки імені Олени Пчілки, присвячені видатній поетесі Лесі Українці, в 2016–2020 роках). *Леся Українка і родина Косачів в контексті української та світової культури*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 150-річчю від дня народж. Лесі Українки, с. Колодажне, 25 лют. 2021 р.: наук. зб. Луцьк, 2021. С. 183–189.
38. Стасюк Л. Науково-практична конференція «Олена Пчілка і Волинь» (29–30 черв. 1999 р.) крізь призму часу. *Олена Пчілка, Леся Українка і родина Косачів в історії української та світової культури*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 170-річчю від дня народж. Олени Пчілки та 70-річчю з часу створення Колодажненського літ.-мемор. музею Лесі Українки, м. Луцьк – с. Колодажне, 25–26 черв. 2019 р.: наук. зб. Луцьк, 2019. С. 43–46.
39. Стасюк Л. Рік 150-річчя Лесі Українки у Волинській державній обласній універсальній науковій бібліотеці імені Олени Пчілки. *Освіта та виховання в родині Косачів. Феномен Лесі Українки*: матеріали IV Всеукр. Косачів. пед. читань, приуроч. 150-річчю від дня народж. Лесі Українки 25 черв. 2021 р. Луцьк: Волин. ІППО, 2021. С. 217–221.
40. Стасюк Л. Чверть століття – з іменем Олени Пчілки. Минуле і сучасне Волині та Полісся. *Леся Українка і родина Косачів в історії та культурі України та Волині*: матеріали VIII Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 145-річчю від дня народж. Лесі Українки, с. Колодажне на Волині, 24–25 лют. 2016 р.: наук. зб. Луцьк, 2016. Вип. 57. С. 207–209.

41. Стасюк Л. Волинська державна обласна універсальна наукова бібліотека ім. Олени Пчілки. *Бібліотечна орбіта інформаційного суспільства*: до 60-річчя заснування Закарпатської обласної універсальної наукової бібліотеки / уклад. Н. Панчук; відпов. за вип. Л. Григаш. Ужгород, 2005. С. 269–272.
42. Стасюк Л. Науково-практична конференція «Олена Пчілка і Волинь (29–30 черв. 1999 р.) крізь призму часу». *Яровиця*. 2019. № 1/2. С. 69–70.
43. У камені, мармурі, і бронзі (пам'ятники і пам'ятні дошки Лесі Українці на Волині, в Україні та світі) / Упр. культури, з питань релігій та національностей Волин. ОДА, Волин. ДОУНБ ім. Олени Пчілки; авт. передм. Л. Стасюк; упоряд.: О. Курило, І. Ковальчук. Луцьк: Терези, 2021. 64 с.: іл.
44. «Я житиму сльозою серед співів»: до 130-ї річниці від дня народження Лесі Українки: бібліогр. список / упоряд. Е. Ксендзук; відп. за вип. Л. Стасюк. Луцьк, 2001. 39 с.
45. «Я житиму сльозою серед співів»: з нагоди 150-річчя від дня народж. Лесі Українки: бібліогр. покажч. / Упр. культури, з питань релігій та національностей Волин. ОДА, Волин. ДОУНБ ім. Олени Пчілки; упоряд. А. Понагайба; відпов. за вип. Л. Стасюк; вступ. ст. А.Г. Диби. Луцьк: Терези, 2021. 323 с.

УДК 811.16.161.161.2

Ія Іванченко

(м. Лозова)

Антоніна Крицька

(м. Одеса)

ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ ЖИТТЯ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ В УКРАЇНІ ТА ЗА КОРДОНОМ ЗАСОБАМИ МУЗЕЇВ ТА БІБЛІОТЕК

Анотація. В статті подано дослідження та популяризацію життя Олени Пчілки засобами музеїв та бібліотек в Україні та за кордоном. Зростання інтересу до культурної спадщини, її збереження та популяризацію національної спадщини набуває особливого значення. Нові можливості, що відкриваються завдяки технологічному прогресу та соціальним мережам, дозволяють ефективніше залучати аудиторію до вивчення, дослідження життя та творчості видатних особистостей, таких як Олена Пчілка. В статті використано широкий спектр джерел, включаючи актуальні англомовні літературні ресурси. Підходи до популяризації культурної спадщини Олени Пчілки через музеї та бібліотеки розглядаються в комплексі з урахуванням сучасних тенденцій у музейній та бібліотечній справі. Аналіз інноваційних методів комунікації та маркетингу, а також використання соціальних медіа для залучення аудиторії свідчить про оригінальний підхід до розв'язання проблеми популяризації культурної спадщини. Висвітлено не лише актуальність теми, але й запропоновано конкретні стратегії та методи, які можуть бути застосовані для ефективної популяризації життя та творчості Олени Пчілки як в Україні, так і за її межами.

Ключові слова: бібліотеки, музеї, культурна спадщина, міжнародна аудиторія, громадська діяльність

Постановка проблеми. У сучасному світі збереження та популяризація культурної спадщини стає все більш актуальною

та важливою задачею. Однією з ключових фігур української літератури та культури є Олена Пчілка, чия творчість і внесок в українську національну ідентичність визнані як в Україні, так і за її межами. Проте, незважаючи на її значущість, існує проблема нестачі належного визнання та розповсюдження інформації про цю видатну особистість як в Україні, так і в світі. Доступ до матеріалів про Олену Пчілку в бібліотеках та музеях нерідко обмежений, а широкі маси громадян, зокрема за кордоном, можуть бути мало ознайомлені з її життєвим шляхом та творчим доробком. Таким чином, існує потреба в ефективних стратегіях дослідження та популяризації життя та спадщини Олени Пчілки, в тому числі через використання музеїв та бібліотек, які мають потенціал стати ключовими інструментами для залучення уваги до її творчості як в Україні, так і за її межами.

Мета дослідження. Головною метою цього дослідження є розробка та обґрунтування стратегій для ефективної популяризації життя та творчості Олени Пчілки в Україні та за кордоном за допомогою музеїв та бібліотек. Конкретні цілі дослідження включають:

- аналіз доступності існуючих матеріалів про Олену Пчілку в бібліотеках та музеях як в Україні, так і за її межами;
- виявлення прогалин та обмежень у доступі до інформації про Олену Пчілку;
- вивчення сучасних підходів до популяризації культурної спадщини через музеї та бібліотеки;
- розробка стратегій для підвищення доступності та привабливості матеріалів про Олену Пчілку в музеях та бібліотеках, включаючи створення виставок, проведення лекцій, публікацію онлайн-матеріалів тощо;
- визначення потенціалу соціальних медіа та інших інноваційних засобів комунікації для просування інформації про Олену Пчілку серед широкої аудиторії;

- проведення аналізу ефективності реалізованих стратегій та розробка рекомендацій для подальших заходів з популяризації життя та творчості Олени Пчілки.

Все це спрямовано на підвищення усвідомлення та інтересу громадськості до Олени Пчілки як в Україні, так і за її межами, забезпечуючи збереження та відтворення культурної спадщини цієї видатної української особистості для майбутніх поколінь.

Дослідження та популяризація життя та спадщини Олени Пчілки є важливим завданням для збереження культурної та історичної пам'яті України. Олена Пчілка – це видатна українська письменниця, громадська діячка та видавець, яка зробила вагомий внесок у розвиток української літератури та культури.

Одним з ефективних засобів для досягнення цієї мети є створення музеїв та бібліотек, присвячених Олені Пчілці. Ці установи можуть бути місцями, де зібрана її особиста колекція, літературні твори, архівні матеріали та інші елементи її спадщини. Музеї та бібліотеки можуть організовувати виставки, лекції, тематичні заходи та інші події, спрямовані на вивчення та популяризацію життя та творчості Олени Пчілки.

У бібліотеках також можуть бути створені спеціалізовані колекції літератури про Олену Пчілку та її творчість, які будуть доступні для вивчення та дослідження для широкої аудиторії. Крім того, можна проводити літературні вечори, дискусії та інші заходи, спрямовані на поглиблене вивчення її спадщини.

Щодо популяризації за кордоном, музеї та бібліотеки можуть співпрацювати з міжнародними культурними установами, організовувати виставки та інші заходи за участю іноземних експертів та дослідників. Також важливим є активне використання інтернет-ресурсів, в тому числі віртуальних екскурсій та онлайн-виставок, для того щоб зробити спадщину Олени Пчілки доступною для міжнародної аудиторії.

Сьогодні я хочу поділитися з вами результатами досліджень щодо життя та спадщини видатної української письменниці

Олени Пчілки та шляхів її популяризації в Україні та за кордоном за допомогою музеїв та бібліотек.

Олена Пчілка, відома своїми літературними творами та активним громадським життям, здійснила значний внесок у розвиток української культури. Її творчість оспівувала українську мову, народні звичаї та культуру, а її громадська діяльність сприяла розвитку освіти та просвітництва серед українського народу.

Дослідження життя та творчості Олени Пчілки виконувалися на основі різноманітних джерел. Наприклад, «*Olena Pchilka: A Ukrainian Woman of Letters and Editor*» авторства Natalia Pylypiuk, пропонує детальний аналіз її творчості та внеску в українську літературу; «*Women Writers in Russian Literature*» редакції Christine D. Tomei містить важливі розділи про роль українських жінок-письменниць, серед яких є і Олена Пчілка.

Щоб зробити спадщину Олени Пчілки доступною широкій аудиторії, музеї і бібліотеки грають важливу роль у популяризації. Наприклад, створення музею або відділу вже існуючого, присвяченого життю та творчості письменниці, дозволить відвідувачам ознайомитися з її особистими речами, літературними творами та архівними матеріалами. Також бібліотеки можуть створювати спеціалізовані колекції літератури про Олену Пчілку, які будуть доступні для вивчення та дослідження.

Створення віртуальних екскурсій та онлайн-виставок також допоможе привернути увагу міжнародної аудиторії до спадщини Олени Пчілки. Книга «*Museum Communication and Social Media: The Connected Museum*» авторства Kirsten Drotner та Kim Christian Schröder пропонує важливі вказівки щодо використання соціальних медіа для залучення аудиторії до музейних колекцій та виставок.

Усі ці заходи спрямовані на те, щоб зберегти та популяризувати спадщину Олени Пчілки як українською, так і світовою спільнотою.

У процесі роботи над матеріалом було знайдено кілька праць іноземних авторів. Наприклад, книга «*Museum Origins: Readings in Early Museum History and Philosophy*» за редакцією

Hugh H. Genoways та Mary Anne Andrei для отримання інсайтів щодо історії та філософії музейної справи. Розуміння еволюції музейної діяльності допомагає нам краще адаптувати стратегії популяризації для спадщини Олени Пчілки. Книга «Museums, Equality and Social Justice» редакції Richard Sandell та Eithne Nightingale надає нам знання про питання рівності та соціальної справедливості в музейній сфері. Це важливо при розробці програм та заходів, спрямованих на доступність та інклюзивність музейних просторів, включаючи експозиції, присвячені Олені Пчілці. Також хочемо відзначити книгу «The Routledge Companion to Museum Ethics: Redefining Ethics for the Twenty-First Century Museum» за редакцією Janet Marstine ставить перед нами важливе питання етики в музейній практиці. Розуміння етичних аспектів збереження та використання культурної спадщини Олени Пчілки допомагає зберегти її спадок для майбутніх поколінь.

Ці джерела спільно доповнюють наше розуміння та підготовку стратегій для дослідження та популяризації життя Олени Пчілки за допомогою музеїв і бібліотек.

Сучасні музеї і бібліотеки все більше стають центрами культурної діяльності та місцями, де просвічується суспільство. З огляду на це, питання популяризації національної спадщини, такої як життя та творчість Олени Пчілки, стає надзвичайно актуальним. Про це говорять багато англомовних видань: книга «Museum Communication and Social Media: The Connected Museum» авторства Kirsten Drotner та Kim Christian Schrøder, розглядає важливість використання соціальних медіа в музейній комунікації, що відкриває нові можливості для залучення аудиторії та популяризації культурної спадщини; у збірці статей «Museum Management and Marketing» редакції Richard Sandell та Robert R. Janes обговорюються стратегії управління музеями та методи музейного маркетингу, які можуть бути використані для просування програм, присвячених Олені Пчілці, як в Україні, так і за кордоном; книга «Cultural Heritage Management: A Global Perspective» авторства

Phyllis Mauch Messenger пропонує глобальний погляд на управління культурною спадщиною та важливість збереження і популяризації культурних цінностей для майбутніх поколінь.

Висновки. Враховуючи сучасні тенденції у музейній та бібліотечній справі, а також нові можливості, що відкриваються завдяки технологічному прогресу, популяризація спадщини Олени Пчілки стає актуальним завданням, яке потребує системного та комплексного підходу.

Перелік використаних джерел та літератури

1. Pylypiuk, Natalia. «Olena Pchilka: A Ukrainian Woman of Letters and Editor.», Lviv 2008.
2. Tomei, Christine D. «Women Writers in Russian Literature.», New York: Garland Publishing, 1999.
3. Drotner, Kirsten, and Schröder, Kim Christian. «Museum Communication and Social Media: The Connected Museum.», Routledge; December 18, 2017
4. Genoways, Hugh H., та Andrei, Mary Anne. «Museum Origins: Readings in Early Museum History and Philosophy.», Routledge; March 15, 2012
5. Sandell, Richard, та Nightingale, Eithne. «Museums, Equality and Social Justice.», Routledge; April 23, 2012
6. Marstine, Janet «The Routledge Companion to Museum Ethics: Redefining Ethics for the Twenty-First Century Museum.», Routledge; June 22, 2011
7. Drotner, Kirsten, та Schröder, Kim Christian. «Museum Communication and Social Media: The Connected Museum.», Routledge; December 18, 2017
8. Sandell, Richard, та Janes, Robert R. «Museum Management and Marketing.», Routledge; February 28, 2007
9. Messenger, Phyllis Mauch. «Cultural Heritage Management: A Global Perspective.», University Pres of Florida; June 13, 2010

УДК 069(441.84–25):929(092)Пчілка

Степан Костюк
(м. Тернопіль)

**ФОНД ОЛЕНИ ПЧІЛКИ У ТЕРНОПІЛЬСЬКОМУ
ОБЛАСНОМУ КРАЄЗНАВЧОМУ МУЗЕЇ:
ОСОБЛИВОСТІ НОВИХ НАДХОДЖЕНЬ**

Станом на квітень 2024 року поміж наявного виокремлюються «конкретизовані» науково-популярні видання: «Літопис Камінь-Каширщини: Історико-краєзнавчий нарис» (Луцьк, 2001 рік, стор. 291; ТКМРК – 10777), «Родина Косачів і волиняни» (Луцьк, 2004; ТКМРК – 11192), «Косачі і Запруддя» (Луцьк, 2016; ТОКМРК-14317).

Харизму, життєве кредо доносить публікація Любові Дражевської «Так жила Олена Пчілка» (Альманах УНС, 1999, Річник 89-ий, стор. 170–174; ТКМРК-75330).

Доповнює висловлене стаття «Таємниці Запруддя (Родина Косачів у Запрудді)» (Дзвін, 1987, стор. 85 – 90; наукова бібліотека музею).

Нехай ксерокопійні, проте оригінально-адресними видаються поштівки родини Косачів-Драгоманових, адресовані Горбачевським (ТКМНД – 17570/2/,17570/3/).

Зацікавлює дарчий підпис групової фотосвітлини: «Тернопільському краєзнавчому музею від внука Клементя Квітки Михайла Лисенка. 22 травня 1966 р. Підпис» / свого часу автор – викладач Тернопільського музичного училища/ (ТКМФ – 10349).

Заслуговують уваги надходження останнього часу. Наприклад, отримано «музичний альбом» сучасної композиторки-виконавиці Тетяни Ціхоцької-Підгайної «Весна-чарівниця. Пісенна збірка на вірші Олени Пчілки.– Луцьк, 2021.– 48 с.) [1].

Доповнить, напевно, низку творчих присвят Олені Пчілці римована вертикаль автора допису «Славній мамі славетної Лесі – на 175-річчя»:

Основою життя обрала – навчати:
Любити серцем щемно й зримо Україну,
Енергію творінь намарно не страчати.
На багатоліття залишила онучатам
Архаїку пісенноскарбну. Солов'їну
Плекала денно, нічно, всюдно – страсно мову,
Чарівність взорів ноші всім єством збагнула
І гідності зорю збудила світанкову –
Людиносутності вінець, і не змигнула,
Коли вплела нащадкам в долю барвінкову.
Аж злотоптахою у пам'ять промайнула [2].

Наостанок, випущено спеціальний тематичний конверт – «Олена Пчілка. 175 років».

Фондова збірка Тернопільського обласного краєзнавчого музею періодично збагачується дотично-рідкісними артефактами означеної тематики.

Принагідно. Життєпис Олени Пчілки «позначено Тернопільщиною» відвідинами весною 1909 року (виповнилося 115-річчя гостини – С.К.) древнього Крем'янця (1226, Іпатіївський літопис – перша писемна згадка) та свято-християнський Почаїв (1450 – перше згадування письмових джерел). Окрім завваженого, одержима Україною видавчиня, етнографиня, поетка, фольклористка оспівала місто долини Ікви на шпальтах часопису «Рідний край». Залишила аналітичну розвідку «Юліуш Словацький, його життя, творчість і зразки творів» [3, с. 160 – 161].

Висновки. Подальше осмислення життєво-творчого набутку непересічних особистостей родини Косачів – Драгоманових наштовхне збагнути тогочасне культурологічне середовище, потуги кожної персоналії зберегти, донести, примножити автентичну національну, самотвірну, неповторну ідентичність.

Перелік використаних джерел та літератури

1. Костюк С. Луцькі мелодії: Про збірники пісень Т. Ціхоцької на вірші Лесі Українки та Олени Пчілки, надіслані у Тернопільський обласний краєзнавчий музей із Луцька. *Вільне життя плюс*. 2024. 16 лют. (Справи музейні).
2. Костюк С. Славній мамі славетної Лесі – на 175-річчя. *Вільне життя плюс*. 2024. 3 трав. (Акровірш).
3. Чернихівський Г. Пчілка Олена // Тернопільський Енциклопедичний Словник. Тернопіль: ВАТ ТВПК «Збруч», 2008. Т. 3. П – Я.

929Пчілка+ 069:929Л.Українка(477.42–21Звягель)]-048.67

Галина Пилипенко
(м. Звягель)

**ВНЕСОК КОЛИШНЬОЇ ЗАВІДУВАЧКИ
ЛІТЕРАТУРНО-МЕМОРІАЛЬНОГО МУЗЕЮ ЛЕСІ
УКРАЇНКИ ВІРИ РИМСЬКОЇ У ПОПУЛЯРИЗАЦІЮ
ПОСТАТІ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ НА ЗВЯГЕЛЬЩИНІ**

(Пам'яті Віри Римської присвячується)

Анотація. *Крізь призму науково-дослідницької і пошукової роботи колишньої очільниці Літературно-меморіального музею Лесі Українки у Звягелі Віри Омелянівни Римської висвітлено її внесок у популяризацію постаті і творчої спадщини Олени Пчілки (Ольги Петрівни Драгоманової-Косач) на Звягельщині та з'ясовано її провідну роль у поповненні фондової колекції музею письменниці реліквіями родини Драгоманових-Косачів, серед яких – автентичні речі Олени Пчілки.*

Ключові слова: *Олена Пчілка, Леся Українка, Є. Кізуб-Листовська, Віра Римська, Ольга Сергіїв, Ніна Альбертус (Косач), м. Звягель.*

Постановка проблеми. До відкриття Музею родини Косачів (нині – Музей родини Косачів-Драгоманових) влітку 1999 року Літературно-меморіальний музей Лесі Українки (далі – ЛММЛУ) був чи не єдиним музеєм у Звягелі (тодішньому Новограді-Волинському), який, окрім життєвого і творчого шляху Лесі Українки, популяризував творчу спадщину Олени Пчілки і висвітлював її внесок у культуру Звягельщини. Однак і після цього ЛММЛУ залишається авторитетним культурним закладом міста, який провадить активну науково-дослідницьку і культурно-освітню роботу. Особливе місце відведено вивченню творчого

спадку знаменитих родичів Лесі Українки. Завдяки зусиллям колишньої очільниці ЛММЛУ Віри Римської, яка напрацьовувала зв'язки із родиною та оточенням Драгоманових-Косачів, фондова колекція закладу за період його існування поповнилася цінними експонатами.

Мета дослідження. На основі творчого спадку В.О. Римської та власних спогадів про Віру Омелянівну як колегу висвітлити її внесок у популяризацію життєвого і творчого шляху Олени Пчілки на теренах Звягельщини. Підкреслити вагому роль Віри Римської у збагаченні фондів ЛММЛУ реліквіями родини Олени Пчілки та архівними матеріалами.

Текст статті. У 2024 році, який у Звягелі та однойменному районі рішеннями міської та районної рад оголошено роком Олени Пчілки, минають перші роковини, як пішла у засвіти знана музейниця Віра Омелянівна Римська – заслужений працівник культури України, кавалер ордена Княгині Ольги III ступеня, ордена «Звягель», знаків «Почесний громадянин Новограда-Волинського», лауреат Житомирського обласного відділення Українського фонду культури. Вона була нагороджена Почесною грамотою Верховної ради України, грамотами Міністерства культури і мистецтв України, Житомирської обласної ради, Житомирської обласної державної адміністрації, управління культури і мистецтв ЖОДА, управління культури і туризму Новоград-Волинської (Звягельської) міської ради, а також численними подяками.

В.О. Римська народилася 16 серпня 1938 року у с. Ясна Поляна Червоноармійського (нині – Пулинського) району на Житомирщині. Її батьки Омелян Макарович і Євдокія Андріївна Римські, які були селянами, дали дочці на той час добру освіту. Початкову освіту В. Римська здобула у Яснополянській семирічній школі. Десятий клас закінчила у Червоноармійській середній школі. Навчалася у Дубнівському бібліотечному технікумі, працювала бібліотекарем Андріївської сільської

бібліотеки. Упродовж 1959–1961 рр. була інструктором-методистом Червоноармійського відділу культури. У 1963 році В. Римська вступила до Житомирського педагогічного інституту ім. Івана Франка, а через два роки – до Київського інституту культури ім. О. Корнійчука на бібліотечний факультет. Навчалася заочно і працювала.

До Новограда-Волинського (Звягеля) переїхала на початку 1960-х рр. Деякий час працювала у школі-інтернаті. Працювала бібліотекарем райпарткому, завідувачкою відділом обліку районної парторганізації. У березні 1965 року після злиття міської та районної організацій їй запропонували очолити музей-бібліотеку Лесі Українки, що була філіалом міської дитячої бібліотеки № 2. До 11 вересня 1970 року музей функціонував на громадських засадах. Коли музей став відділом Житомирського обласного краєзнавчого музею і отримав назву «літературно-меморіальний», Віру Омелянівну призначили на посаду його завідувачки. Музею Лесі Українки вона присвятила 58 років. Її земний шлях завершився 24 лютого, напередодні 152-ї річниці від дня народження Лесі Українки.

Віра Римська ґрунтовно вивчала спадщину Лесі Українку, збирала бібліографічні матеріали про її життя і творчість, Олени Пчілки, Петра Косача, Ольги Косач-Кривинюк, Михайла Косача, Юрія Косача та інших членів родини, підтримувала зв'язок з родичами Олени Пчілки. Зокрема, вона є автором таких публікацій про Олену Пчілку: «Мати Лесі Українки» [6], «Талановита мати геніальної дочки: 150 років від дня народження Олени Пчілки» [8], «Родюча як земля, а робоча, як бджола»: 155 років від дня народження Олени Пчілки» [7], «Ясна зірка письменницького сузір'я» (з нагоди 168-ї річниці від дня народження Олени Пчілки) [9] та інших. Була членом редколегії низки збірників, що вмістили науково-дослідницькі матеріали про близьких родичів Лесі Українки та їхні творчі здобутки.

Віра Римська була особисто знайома з педагогом Романом Яковичем Герасимчуком, який з дружиною Надією Пилипівною і сином Євгеном упродовж 1924–1932 рр. проживав у колишньому будинку міщан Окружків (Окрушків), де народилася Леся Українка, а нині функціонує літературно-меморіальний музей письменниці. Відомо, що у 1925 році Олену Пчілку обрали членом-кореспондентом Етнографічної комісії Всеукраїнської Академії наук. Влітку 1928 року, будучи в науковому відрядженні, вона відвідала Новоград-Волинський. Приїхала з донькою Ольгою Косач-Кривинюк, внуками Михайлом Кривинюком та Ольгою Борисовою, маляркою Вірою Волянською (онучкою Михайла Комарова). Під час перебування у Новограді-Волинському поважна родина гостювала у сім'ї Герасимчуків та викладачів педагогічного технікуму ім. Тараса Шевченка. Розуміючи важливість розповідей матері Лесі Українки, Віра Римська попросила Романа Яковича залишити письмові спогади про його зустріч з Оленою Пчілкою. Коли і за яких обставин були записані мемуари Романа Яковича, невідомо. В особистій розмові Віра Омелянівна розповіла мені, що на момент запису чоловік був поважного віку. Своєю рукою він написав один абзац. Все інше записувала з його слів Віра Омелянівна. Зошит, у якому записано спогади Романа Герасимчука, станом на сьогодні зберігається у сімейному архіві Римських-Кирилюків. Спогади також опубліковані в місцевій міськрайонній газеті «Радянський прапор» в жовтні 1970 року. Там же знаходяться рукописні спогади колишнього директора шкіл № 10 і № 1 Бориса Григоровича Станевича про його зустріч з сестрами Лесі Українки у Києві у червні 1941 року. Цікавим є фрагмент: «На прощання Ольга Петрівна [Косач-Кривинюк – Г. П.] подарувала нам збірник «Українські узори», зібрані Оленою Пчілкою переважно в нашому місті з таким написом: «Дорогим землякам на спомин першої зустрічі. А Ісидора Петрівна подарувала свою фотографію з написом: «На спомин перебування у сестер Лесі

Українки» [10]. Фотопортрет І. Косач-Борисової (1930-х років) нині зберігається у музеї письменниці, доля збірника узорів з автографом Ізидори Петрівни залишається невідомою.

На основі спогадів Р.Я. Герасимчука, а також схеми розташування кімнат у будинку Окружків (Окрушків), яку зі слів Олени Пчілки накреслила її донька Ольга, облаштовували експозиційні зали меморіального будинку. За основу взяли матеріали музею Лесі Українки, створеного в міському Будинку культури Б.Г. Станевичем та Б.Г. Шарварком. Останнє оновлення стаціонарної експозиції ЛММЛУ у Звягелі, у якому взяла участь Віра Омелянівна, відбулося у 2021 році. Приводом і гарною нагодою для реекспозиції став 150-річний ювілей Лесі Українки.

Попри те, що заклад присвячено видатній письменниці, у тематико-експозиційному плані музею постаті Олени Пчілки завжди було відведено особливе місце. Віра Омелянівна, під керівництвом якої облаштовували експозиційний простір, підбирала матеріали, які б представили Олену Пчілку не лише як матір шістьох дітей і дружину правознавця, провідного члена об'єднання українських інтелігентів «Стара громада», але і як видатну письменницю, етнографа, фольклориста, редакторку, педагога і просвітницю національних ідей.

Вестибюль меморіального будинку прикрашено фрагментами узорів, зібраних Оленою Пчілкою на Звягельщині. Композицію у техніці інтарсії виготовили працівники меблевої фабрики «Мірт» (керівник – Олександр Ющенко). В експозиції кімнат «Історія будинку» і «Робочий кабінет Косачів» представлено копії фотопортретів Олени Пчілки і видання її творів різних років. На чільному місці – групове фото, зняте у Новограді-Волинському у 1870 році. На ньому присутні Олена Пчілка, Петро Косач, Євген Колянковський, Олександра Косач, Олександр Аврамов, Євген Судовщиків, Анна (Ганна) Судовщикова. Експонуються збірка перекладів «Українським дітям» (1882), переклад Михайла і Лариси Косачів «Вечерниці. (Оповідання М.Гоголя)» (1885), який

вийшов під редакцією Олени Пчілки, поетична збірка «Думки-мережанки» (1886) та інші твори.

Займаючись упорядкуванням музейних фондів, В.О. Римська приділяла увагу саме друкованим виданням, пов'язаним з О.П. Драгомановою-Косач. Зокрема, журнали «Київская старина» за травень і червень 1903 року, у яких частинами надруковано статтю Олени Пчілки «Українські колядки», комедія у 5-ти діях «Світова річ» (1908) копія автографу поезії Олени Пчілки «Волинські спогади», переписаної власноруч Михайлом Кривинюком у 1928 році, «Українські узори» (1947, 1953), «Оповідання (з автобіографією)» (1930), «Визначні жінки України. Серія І-ша. Олена Пчілка, Старицька-Черняхівська» (1950), збірка «Твори» (1971), книги «Дивна хатка» (1986), «Викинуті українці» (2006), «Золоті дні, золотого дитячого віку»: автобіографічний нарис» (2011), «Український дитячий театр» (2015), «На спогад Шубертової серенади» (2015), «Олена Пчілка і Волинь» (збірник матеріалів науково-практичної конференції 29–30 червня 1999 р.) та інші. У фондовій групі музею «Марки/конверти» є конверт, присвячений 150-річчю ювілею Олени Пчілки.

На тимчасовому експонуванні донедавна була маленька порцелянова чашка, подарована житомирянці Ніні Альбертус (дівоче – Косач) матір'ю Лесі Українки. Чашка є предметом з колекції Житомирського обласного краєзнавчого музею, відділом якого з 1970 по 2023 року був ЛММЛУ у Звягелі. Передати родинні речі обласному музею Ніні Альбертус порадила житомирська журналістка Єлизавета Кізуб-Листовська. У своїй статті «Реліквії з Лесиної оселі» у газеті «Житомирський вісник» журналістка писала: «... В перший же день нашого знайомства [з Ніною Альбертус – Г. П.] (це було десь у 1952 році), побачивши у Ніни Олександрівни чимало безцінних реліквій, я насмілилася попросити щось із них для обласного краєзнавчого музею. Попросила й злякалася: ану ж відмовить... Я тоді ще не уявляла,

які вони, справжні Косачі: «Це чудово! Віддати речі нашого роду до музею, де їх бачитиме широкий загал!» На таку реакцію я не сподівалася. І коли були відкладені вбік рушник, вишитий Лесиними руками, пенал, подарований Ізидорою до дня вступу Ніни до жіночої гімназії, *маленька порцелянова чашечка – дарунок Лесиної матері*, я від хвилювання втратила голос і якось ніяково хрипло подякувала милій жінці, хоча хотілося кричати на ціле місто. Тепер ці речі обласний краєзнавчий музей передав меморіальному музею Лесі Українки» [2]. Віра Омелянівна була особисто знайома з Є. Кізуб-Листовською та неодноразово бувала у неї вдома.

Відомо, що батько Ніни Альбертус-Косач, родич П.А. Косача, був присяжним повіреним у Новоград-Волинському повіті, вів його майнові справи, а молодша донька Ніна доводилася троюрідною сестрою Лесі Українки [11, с. 112–113].

В.О. Римська розповідала, що листувалася з доньками Олени Пчілки – Оксаною Косач-Шимановською та Ізидорою Косач-Борисовою, її онуками – онуками письменниці-академіка – Ольгою Борисовою і Юрієм Косачем. У 1943 році Ольга Борисова (у заміжжі – Сергіїв), донька Юрія Борисова та Ізидори Косач-Борисової, разом з дітьми, матір'ю і тіткою О. Косач-Кривинюк покинула Україну. У 1949 р. через табори ДіПі емігрувала до США. Народжена у нашому місті Ольга Косач-Кривинюк померла в 1945 році в Аугсбурзі. У 1949 році, проживши чотири роки в таборі ДіПі в Баварії, Ольга Борисова і Юрій Косач емігрували до США. Ольга жила у м. Піскатавей (штат Нью-Джерсі). У 1994 р. переїхала у м. Скотсдейл (штат Арізона). Про тепле і шанобливе ставлення О. Сергіїв до В. Римської свідчить фрагмент листа Ольги Юріївни до своєї троюрідної сестри Олени Кушти від 29 липня 1992 р.: «Як-би я могла дозволити собі подорож, то не на фігуруваннядесь .., а тільки побачитися з тобою [Олена Кушта – Г. П.], з Галиною Романівною, з Вірою Римською, заглянути до Музею Л.У. [Лесі Українки – Г. П.]» [4].

На початку 1990-х років Ольга Сергіїв передала до фондів Літературно-меморіальному музею Лесі Українки 10 авторських малюнків, створених у 1980-х рр. Про цю подію О. Сергіїв написала Олені Кушті: «Мені вдалося відправити для Музею Лесі Українки в Новоград-Волинську (Звягіль, як колись він звався) етнографічного змісту (на базі фотогр. 1898 р.) мою виставку з кількох малюнків (переважно акварель). Шкода, що треба було виняти їх з-під рам та скла, а то була б можливість їх одразу на стіні примістити без клопоту. Як будеш мати нагоду вдруге там побувати, то побачиш їх там, сподіваюся. Пані Віра також надзвичайно віддана людина музейній справі. Завдяки їй музей існує. Багатолітня відданість праці й сили для громадського Добра, рідної мови й літературної спадщини Л. Українки, у цьому осередкові тільки завдяки її самопожертвуванню переживають здавалося б непереборні труднощі існування, а тепер доказом цього з'являються нові молоденькі таланти для майбутньої України. Вічна слава скромним працюючим патріоткам таким, як п. Віра, Заслуженим Діячам Української Культури!» [3]. Серед подарованих О. Сергіїв є такі малюнки: «Олена Пчілка», «Хата в Гадячі, де народилася Олена Пчілка».

Ще дві картини з образом Олени Пчілки подарував львівський художник Микола Горда. За мотивом вірша Лесі Українки «Мі. (Колискова)» художник написав картину «Леся Українка та Олена Пчілка» (2006). В основі його іншої роботи «Леся Українка з матір'ю» (2000-ті рр.) лежить спільне фото Лесі Українки і Олени Пчілки 1897 року.

На початку 2000-х рр. до Новограда-Волинського приїздила Ольга Олександрівна Петрова – донька Ольги Сергіїв. Вона мала на меті відвідати музей письменниці, а також зустрітися і поспілкуватися з Вірою Омелянівною, з якою листувалася її мати. Під час своїх візитів Ольга Олександрівна привезла у подарунок родинні реліквії – дерев'яну шкатулку для носовичків, яка належала Олені Пчілці, і дитячу сорочку, вишиту

Ізидорою Косач-Борисовою за мотивами збірки Олени Пчілки «Українські узори».

Віра Омелянівна також налагодила зв'язки з родичами зведеного брата Ольги Олександрівни – Костянтином Петровим, який проживає у Києві. К. Петров подарував музею декілька рамок для фото, 7-томне видання творів Лесі Українки 1923–1925 рр., картонну папку для документів, в якій зберігалися матеріали про Олену Пчілку, туалетний столик з дзеркалом-саше. У листі дарування він зазначив, що столик «належав Ользі Петрівні Косач (Олені Пчілці) під час її проживання у місті Києві по вулиці Овруцькій, 6 та зберігався моїми батьками, які мешкали за тією ж адресою» [1]. Віра Омелянівна розповідала, що колись гостювала у київській квартирі батьків К.О. Петрова по вул. Овруцькій, 6. У приватному листуванні Костянтин Петров розповів мені, що його батько Петров Олександр Павлович був колишнім чоловіком О. Сергіїв. Також додав, що якусь частину малюнків О. Сергіїв привезла в Україну дослідниця Тамара Скрипка, а ще частину він [Костянтин Петров – Г. П.] зустрічав в аеропорту Борисполя.

Під час особистої зустрічі з Вірою Омелянівною у 2000-х рр. дослідниця Тамара Скрипка (США) передала музею журнал «Рідний край» № 1 за 1912 рік, редакторкою-видавницею якого тоді була Олена Пчілка.

У США проживає Світлана Харламова – правнука Наталки Вишинської (у заміжжі – Гроздова), яка була похресницею Олени Пчілки. У сімейному архіві Світлани та її матері Людмили Харламових зберігається оригінал метричного свідоцтва Наталії Вишинської від 7 травня 1878 року, де її хрещеною матір'ю записана «Петра Антоновича Косача жена Ольга Петрова». За хрещеного батька був судовий пристав Олександр Семенович Аврамов. Обряд хрещення відбувся 26 лютого 1875 року в міському Преображенському соборі [11, с. 108]. Петро Косач і батько Наталії І.Р. Вишинський були колегами по роботі. Петро Антонович займав посаду голови Новоград-Волинського-Ровенського з'їзду

мирових посередників, Іван Романович був секретарем з'їзду. Їхні дружини Ольга Петрівна і Надія Григорівна були приятельками. Олена Пчілка завжди турбувалася як хрещена мати навчанням і вихованням своєї похресниці. Віра Омелянівна підтримувала зв'язок із сім'єю Харламових. Для колекції ЛММЛУ у Звягелі було зроблено фотокопію метричного свідоцтва Н. Вишинської.

Ще однією жінкою, чиї родичі були знайомі з Оленою Пчілкою, є згадувана О.П. Кушта, яка проживає у Чернівцях. Олена Павлівна декілька разів приїздила до Звягеля на літературно-музичне засідання «Плеяда паростків Лесиноного краю» з нагоди дня народження Лесі Українки та на міжнародне свято літератури і мистецтв «Лесині джерела». У своєму листі до В. Римської від 14 жовтня 1996 року Олена Павлівна розповіла, що її батько був знайомив з Оленою Пчілкою: «[Павло Кушта – Г. П.] був присутній на весіллі Юрія і Дори [Юрія Борисова та Ізидори Косач – Г. П.], тоді познайомився з Оленою Пчілкою і навіть листувався з нею, бо дуже любив літературу, поезію» [5]. На початку 2024 року зі свого домашнього архіву Олена Кушта передала музею на постійне зберігання фотопортрет свого батька від 1903 року.

У 2001 році вийшов друком збірник наукових праць й розвідок «Вічні Берегині України» (видавництво «НОВОград»), присвячений 150-річчю від дня народження Олени Пчілки та 130-річчю від дня народження Лесі Українки. Віра Римська була у складі редакційної колегії збірника.

З метою популяризації етнографічної та письменницької діяльності Олени Пчілки у 2007 році за ініціативи Віри Римської було здійснено сьоме перевидання збірки Олени Пчілки «Українські узорі». Це видання швидко розійшлося серед жителів і гостей Звягеля. Візерунки одного із аркушів «Узорів» вишив на канві і подарував музею місцевий лікар Юрій Дебич – лауреат літературно-мистецької премії ім. Лесі Українки Житомирського обласного відділення Українського фонду культури.

Влітку 2016 року за ініціатииви В. Римської у приміщенні Школи мистецтв – у будинку, який, за словами деяких краєзнавців, слугував першою оселею молодого подружжя Косачів, відбувся захід «Свято будинку», присвячений 150-річчю з часу приїзду Петра Косача до Звягеля. На ньому Віра Омелянівна розповідала присутнім про діяльність П. Косача, а я (тоді молодша наукова співробітниця) – про діяльність Олени Пчілки на теренах Звягельщини.

Упродовж 2 квітня – 29 червня 2019 року у музеї письменниці пройшла акція «Подаруй музею експонат», приурочена 170-річчю від дня народження Олени Пчілки. Метою заходу було поповнення колекції предметами та документами, які розповідають про життя і діяльність Олени Пчілки.

Наприкінці 2022 року, за декілька місяців до відходу у за-світи, Віра Омелянівна запропонувала прикрасити виставковий зал музею тематичною виставкою «Леся Українка в колі родини та близького оточення». Експозиція була побудована на основі копій чорно-білих фотознімків з науково-допоміжного фонду. Серед них, звичайно, був фотопортрет Олени Пчілки.

Висновки. Отже, за роки роботи Віри Римської у музеї письменниці постаті Олени Пчілки було приділено велику увагу. Справу Віри Омелянівни нині продовжують її колеги. Під час відвідування музею жителі і туристи Звягеля дізнаються не лише про Лесю Українку, а й про членів її родини. Завдяки Вірі Омелянівні фондова колекція закладу поповнилася реліквіями родини Драгоманових-Косачів, серед яких – речі, які належали Олені Пчілці, копіями листів і документів з архівних закладів. В.О. Римська зробила вагомий внесок у збереження і нарощування культурно-освітнього потенціалу Звягельщини. Було б доречно, якби у Звягелі на честь видатної музейниці Віри Омелянівни було встановлено пам'ятну дошку на фасаді музею, у якому вона працювала. Це стало б гідним пошануванням її світлої пам'яті.



Фото 1. Ольга Петрова дарує Вірі Римській шкатулку Олени Пчілки. Новоград-Волинський, 2000-ті рр.



Фото 2. Галина Пилипенко, Віра Римська, Лев Малкін, Костянтин Петров біля туалетного столика, який належав Олені Пчілці. Новоград-Волинський, 9 червня 2021 р.

Перелік використаних джерел та літератури

1. Лист дарування К.О. Петрова. Ф. ЛММЛУ у Звягелі. Арк. 1.
2. Листовська Л. Реліквії з Лесиної оселі. *Житомирський вісник*. 23.02.1996. С.
3. Лист Ольги Юріївни Сергіїв до Олени Павлівни Кушти від 8.04.1992 року. Ф. ЛММЛУ у Звягелі. Папка № 2. Опис 1. Арк. 23.
4. Лист Ольги Юріївни Сергіїв до Олени Павлівни Кушти від 29.07.1992 року. Ф. ЛММЛУ у Звягелі. Папка № 2. Опис 1. Арк. 27.
5. Лист Олени Павлівни Кушти до Віри Омелянівни Римської від 14.10. 1996 року. Ф. ЛММЛУ у Звягелі. Папка № 7. Опис 1. Арк. 28.
6. Римська В. Мати Лесі Українки. *Лесин край*. 1996. 19 черв. С. 7.
7. Римська В. «Родюча як земля, а робоча, як бджола»: 155 років від дня народження Олени Пчілки. *Лесин край*. 2004. 2 черв. С. 5.
8. Римська В. Талановита мати геніальної дочки: 150 років від дня народження Олени Пчілки. *Лесин край*. 1999. 26 черв. С. 6.
9. Римська В. Ясна зірка письменницького сузір'я. *Поліські новини*. 2017. 30 черв. С. 5.
10. Спогади Б.Г. Станевича. З архіву Римських-Кирилюків. Арк. 4.
11. Вітренко В., Вітренко Г. Коло близьких і знайомих сім'ї Косачів у Звягелі та Житомирі. *Вічні берегині України. Наукові праці й розвідки* / гол. ред. М. Іванюк. Новоград-Волинський: НОВОград, 2001. С. 108, 112–113.

УДК 821.161.2Пчілка:027.54:090.1](477.411) НІБУ

Ніна Хівренко
(м. Київ)

ПРИЖИТТЄВІ ВИДАННЯ ТВОРІВ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ: З КОЛЕКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІСТОРИЧНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ

Анотація. У статті представлено огляд прижиттєвих видань творів української письменниці Олени Пчілки, що зберігаються у колекції Національної історичної бібліотеки України, визначено атрибути та особливості побутування окремих примірників.

Ключові слова: прижиттєві видання, книжкові пам'ятки, друкований каталог, часопис «Рідний край», «Зоря», «Киевская старина», «Літературно-науковий вістник», альманах «Акорди».

Постановка проблеми. Творчість відомої української письменниці Олени Пчілки має унікальні ознаки українського літературного процесу кінця XIX – початку XX століття. Її багатогранна літературна спадщина промовисто віддзеркалює уявлення про динаміку розвитку тенденцій української культури і літератури кінця XIX – початку XX століття.

Мета дослідження. Дослідити особливості прижиттєвих видань творів Олени Пчілки, що зберігаються в Національній історичній бібліотеці України.

Текст статті. Національна історична бібліотека України (НІБУ) – одна з найбільших книгозбірень нашої держави. Її фонд нараховує більш як 700 тисяч одиниць наукової літератури з питань світової, вітчизняної історії, суміжних історичних дисциплін. Рідкісні видання XIX–XX ст., стародруки, рукописні книги зібрано у тематичні колекції, які зберігаються у науково-дослідному відділі стародруків, цінних та рідкісних видань. Одна

з таких колекцій – «Прижиттєві видання класиків української літератури ХІХ – початку ХХ ст.». Зібрання колекції є важливим джерелом вивчення літературної спадщини даного періоду, що багатий славетними іменами, самобутніми творами та розмаїттям тем і жанрів.

«Прижиттєві видання українських класиків іще містять у собі дух епохи, могутність їхніх ідей і енергію їхнього творчого завзяття», – стверджує доктор філологічних наук Олена Віталіївна Романенко [7, с. 5].

«Прижиттєві видання класиків апріорі вважаються цінними: саме в них виражається воля автора та за своєю культурно-історичною цінністю мають статус книжкових пам'яток» [4, с. 32].

В колекції прижиттєвих видань зберігається понад двісті примірників, серед яких рідкісні видання творів Т.Г. Шевченка, І.П. Котляревського, Г.Ф. Квітки-Основ'яненка, І.К. Карпенка-Карого, Марка Вовчка, І.Я. Франка, Олени Пчілки та багатьох інших письменників.

Літературна спадщина славетної українки, визначної письменниці Олени Пчілки (Ольги Петрівни Косач) багатогранна: вона автор прозових і драматичних творів, перекладів, літературознавчих, фольклористичних та етнографічних праць. Письменниця відстоювала українську мову в усіх сферах культурного і громадського життя, вболівала за розвиток українських шкіл, за поширення української книжки серед народу.

«Її особистість – дивовижна, а все її життя – то свідомо боротьба за Україну, відстоювання її культурних та історичних надбань. Вражає в Олені Пчілці все: і безкомпромісність, і тверда віра, і незрадлива переконаність. Своїм життям вона пов'язала два такі різні століття. У ХІХ – культивувалися глибока освіченість, шанобливе ставлення до родовитості, у ХХ ст. – різке знищення людської гідності, розчинення в масовості, малокультурності, випинання сірості, аж до фізичної розправи над українською елітою» [2, с. 9].

Перше і єдине зібрання поезій Олени Пчілки «Думки-мережанки» надруковане у київській друкарні Г.Т. Корчак-Новицького 1886 року. Збірка складається з чотирьох розділів та містить поетичні твори, написані протягом 1880–1896 років. До першого розділу (без назви) увійшли оригінальні поезії; другий розділ – «Переспіви»; третій – «Байки»; четвертий – «Жарти». Кожен розділ збірки писався в різні часи, про це пише сама авторка: «Так як «Думки-мережанки» писані в різні часи, під різними настроями душі, то зміст книжки вийшов дуже піристий: і тенденційні вірші, і біблійські теми, і байки, і жарти, і чиста лірика – все в купі!» [7, с. 56].

Любов до рідного краю, його історії, культури, біблійні легенди – такі основні мотиви поезії Олени Пчілки. Її пісні, сонети, байки сповнені філософського змісту (думки) і виконані одним способом (мережками). Епіграфом до збірки стала строфа з вірша «Співець» польського поета Владислава Сирокомлі.

В колекції НІБУ зберігається один примірник прижиттєвого видання поетичної збірки письменниці:

Думки-мережанки Олены Пчилкы. Волянь, 1885 р. Киев: Тип. Г.Т. Корчак-Новицкого, 1886. 97, II с.

Інше видання, що вийшло за життя Олени Пчілки – оповідання «Тарасове свято», надруковане у полтавському приватному видавництві Григорія Іпатійовича Маркевича.

Тарасове свято: оповідання. Полтава: Друк. Г.І. Маркевича, 1907. 21 с.

Зі статті: Легкий М. Художня проза Олени Пчілки:

«Оповідання «Тарасове свято (Різдвяна пригода)» (перша назва «Трубочист», 1907) через фрагментарність сюжету тяжіє до ескізу. Варто зауважити, що окремі твори Пчілки початку ХХ ст. (наприклад, «За двором») позбавляються завершеності фабул, апелюють більше до настроєвості у сприйнятті. На Різдво

в душі юнака-коминяра Тараса, автора вдалих привітальних різдвяних віршів, зароджується перше взаємне кохання, яке стає апофеозом його святкових відчуттів» [5, с. 485].

Олена Пчілка зробила значний внесок у розвиток дитячої літератури – її вважають родоначальницею української дитячої літератури. Це вірші, переклади й переспіви, поеми, казки, оповідання, байки, п'єси. Зберігаємо в колекції видання дитячої п'єси 1919 року:

Дві п'єски для дитячого театру / Олена Пчілка. Полтава: [Вид-во Спілки Споживчих Товариств], 1919. 48 с.

Чимало дитячих творів письменниці друкувала у заснованому нею журналі «Молода Україна» – першому у Наддніпрянській Україні дитячому часописі, який почала видавати з 1908 року як додаток до журналу «Рідний край». В НІБУ зберігається комплект часопису «Рідний край» за 1906, 1908, 1910–1916 роки та додаток «Молода Україна» за 1910–1911 роки. Варто відзначити, що наші примірники часописів мають свої особливості – провенієнції, які ілюструють їх побутування:

1. Штамп «Всеукраїнський історичний музей ім. Т. Шевченка» (Таку назву мав Національний музей історії України у 1924–1935 роках.

2. Штамп «Бібліотека Державного Українського музею». У 1934 році Всеукраїнський історичний музей виселили з його першої будівлі, залишивши лише експонати художнього та, частково, художньо-промислового відділів. У 1936 році на їхній основі був створений Державний український музей, а Історичний музей переміщено до Музейного містечка – на територію Києво-Печерської лаври.

У листопаді 2022 року часопис «Рідний край» отримав своє «друге життя» – громадські активісти, краєзнавці міста Гадяч, земляки Олени Пчілки відродили роботу газети. «Це була наша відповідь на російську агресію, на бажання росії знищити нас,

як націю. І це видається нам дуже символічним», – говорять члени редколегії. Приємно відзначити, що Національна історична бібліотека України отримала у подарунок від редакції «Рідного краю» січневі комплекти поновленої газети за 2024 рік.

Олена Пчілка публікувала свої твори також в інших популярних часописах 19-початку 20 ст., зокрема «Зоря», «Киевская старина», «Літературно-науковий вістник», альманасі «Акорди». Вірші, оповідання письменниця підписувала псевдонімами Анело, Бабуся, Бабуся Олена, Кочубеївна, Хтось, Цяцька тощо.

У фонді НІБУ дбайливо зберігаються ці українські літературно-наукові та громадсько-політичні часописи, які «об'єднували навколо себе кращі культурні й літературні сили нації незалежно від їх ідейно-естетичних поглядів та уподобань».

У 2018 році фахівці Науково-дослідного відділу стародруків, цінних та рідкісних НІБУ підготували друкований каталог колекції «Прижиттєві видання класиків української літератури ХІХ – початку ХХ ст.».

Сподіваємось, що наш каталог допоможе дослідникам національної книги, бібліографам, книгознавцям, літературознавцям та усім, хто цікавиться історією літератури ХІХ – початку ХХ ст. ознайомитись з рідкісними виданнями нашої колекції, які стали окрасою українського художнього слова доби модернізму.

Перелік використаних джерел та літератури

1. Вічні берегині України: наукові праці й розвідки до 150-річчя від дня народження Олени Пчілки та 130-річчя від дня народження Лесі Українки / ред. кол.: М. Іванюк (голова), В. Матвійчук, В. Римська (наук. ред.) та ін.. Новоград-Волинський: НОВОГрад, 2001. 158 с.
2. Дрофань Л.А. Берегиня: Життєва і творча біографія Олени Пчілки. Київ: Молодь, 2004. 206 с.: іл.

3. «З братами ще я словом поділюсь»: біобібліогр. покажч. / Упр. культури і туризму Волин. ОДА; Волин. ДОУНБ ім. Олени Пчілки; упоряд. В. Бабій; ред. Е. Ксендзук. Луцьк: ПВД «Твердиня», 2009. 112 с.
4. Ковальчук Г. І. Прижиттєві та посмертні видання Т.Г. Шевченка у фондах відділу стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. *Бібліотечний вісник*. 2014. № 6 (224). С. 33–38.
5. Легкий М. З. Художня проза Олени Пчілки (історико-літературний шкiц) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів: ЛНУ, 2012. Вип. 21. С. 485.
6. Мікула О.І. Творчість Олени Пчілки і фольклор: монографія. Ужгород: Гражда, 2011. 312 с.
7. Прижиттєві видання класиків української літератури ХІХ – початку ХХ ст.: каталог колекції наук.-дослід. від. стародруків, цінних та рідкісних видань / Нац. іст. б-ка України; уклад. Н.Д. Хівренко; авт. вступ. слова О.В. Романенко; ред. О.І. Марченко, С.І. Смілянець. Київ, 2018. 104 с.
8. Пчілка О. «Золоті дні золотого дитячого віку...»: автобіографічний нарис. Київ: Веселка, 2011. 80 с.: фот.
9. Русова С.Ф. Наші визначні жінки: літературні характеристики-силуети. Виннипег: Видано заходом Союзу українок Канади, 1945. 105 с.: фот.
10. Хорунжий Ю.М. Шляхетні українки: есеї-парсуни. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2004. 208 с.: фот.

УДК 821.161.2:0691:021.2

Інна Чикаленко
(м. Житомир)

ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНОСТІ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ В УКРАЇНІ ЗАСОБАМИ МУЗЕЇВ ТА БІБЛІОТЕК

Анотація. У статті досліджено, як музеї та бібліотеки в Україні впроваджують програми та ініціативи, спрямовані на дослідження та популяризацію життя та діяльності Олени Пчілки.

Ключові слова: Олена Пчілка, музей, бібліотека, родина, портрет, національний культурний доробок.

Олена Пчілка – видатна українська письменниця, громадська діячка та націоналістка. Її життєвий шлях, яскраві твори та внесок в українську культуру варто вивчати та популяризувати як на рідній землі, так і за її межами.

Історія Олени Пчілки – це історія відданості своїй нації, боротьби за її права та свободу слова. Її творчість сповнена любові до рідної землі, глибоким розумінням народних традицій та неперевершеністю майстерного слова. Вивчення та розповсюдження її спадщини відіграє ключову роль у збереженні та розширенні культурного доробку України.

Музеї та бібліотеки виступають важливими агентами для цього, створюючи платформи для дослідження, виставок, лекцій та інших форм публічного обговорення її спадщини.

Популяризування творчості Олени Пчілки, Ольги Косач, до шлюбу Драгоманової – письменниці, громадської діячки, матері Лесі Українки важливе для нашої України й сьогодні.

Метою статті є вивчення життя, творчості та внеску Олени Пчілки в українську культуру та історію, поширення знань про неї серед широкого загалу, створення платформи для обговорення

її спадщини як частини національного культурного доробку та збереження цінностей для майбутніх поколінь.

Проведення цієї конференції викликає бажання дізнатися більше про жінку, яка стояла біля витоків української нації та сприяє залученню науковців до дослідження спадщини Олени Пчілки та подальшої популяризації її творчості, організації виставок, лекцій, семінарів та інших культурно-освітніх заходів.

Дослідниця Оксана Забужко писала: «Олена Пчілка втілювала в собі той маркантний для європейської історії XIX століття тип націєтворця <...> де їй не вдавалося скорити світ, вона завзято «творила собі новий» і поряdkувала в ньому за власними правилами. У кожному разі, свою країну вона, що називається, здала нащадкам у цілком іншому вигляді, ніж прийняла».

Письменниця велику увагу приділяла творам дитячої літератури. Ці твори, які заслужено вважаються частиною культурного надбання України, й сьогодні несуть високу естетичну та пізнавальну цінність, розширюючи уявлення українців про художню спадщину Ольги Драгоманової.

Вивчення та поширення інформації про життя та діяльність Ольги Драгоманової пов'язане з творчістю її дочки Лариси Косач. Як правило, це музеї чи бібліотеки, присвячені родині Косачів або ж Лесі Українці.

Такими музеями є:

- Музей родини Косачів у Звягелі;
- Літературний меморіальний музей-садиба Лесі Українки у с. Колодяжному (Волинська область);
- Літературно-меморіальний музей Лесі Українки у Звягелі;
- Музей Лесі Українки у Києві.

Також є заклади освіти, які займаються популяризацією творчості Олени Пчілки. Це, зокрема, Гадяцька гімназія імені Олени Пчілки Гадяцької районної ради (Полтавська область). У гімназії 22 травня 2009 року було відкрито кімнату-музей Олени Пчілки. Ініціатором вшанування пам'яті Ольги Драгоманової був актор

та режисер кіностудії імені Олександра Довженка Володимир Костюк. Також у Гадячі був встановлений пам'ятник із барельєфами знаменитих діячів культури сім'ї Косач.

У Луцьку біля обласної наукової бібліотеки імені Олени Пчілки відкрито перший в Україні пам'ятник Олені Пчілці. Автор погруддя – Микола Обезюк, автор пам'ятників Лесі Українці в Луцьку та Звягелі. Пам'ятник споруджено на кошти волинян.

У лютому 1991 року Волинській державній обласній універсальній бібліотеці було присвоєно ім'я Олени Пчілки. А 1999 року там було проведено конференцію «Олена Пчілка і Волинь».

Вулиці, які названі на честь Олени Пчілки є у Києві, Львові, Калуші, Ковелі, Рівному, Чернівцях та, звісно ж, у Гадячі.

Музей родини Косачів у Звягелі був започаткований у 1999 році за почином творчої інтелігенції міста. Тут родина Косачів прожила одинадцять років. У цьому місті Олена Пчілка захопилася вивченням народного побуту, записувала пісні, збирала зразки вишивок.

У музеї проводиться оглядова екскурсія про перебування родини Косачів у Звягелі, є різні інтерактивні програми щодо життя та громадської діяльності Олени Пчілки, членів її родини. Тут заохочують доєднатися до акції «Узори Олени Пчілки». Таким чином музей популяризує творчий та культурний доробок Ольги Косач.

Також проводяться такі цікаві заходи, як «Ніч у музеї з Косачами» для дорослих та «Вечірня екскурсія-квест з каганцями» для старшокласників та студентів для занурення в історію сім'ї. Учасники квестів мають змогу виграти сувеніри.

Вистава молодіжного театру міського Палацу Культури ім. Лесі Українки під назвою «Олена Пчілка і театр» допомагає глибше зрозуміти творчість цієї видатної письменниці. Також є програми, присвячені іншим членам родини Косачів.

Однією з цікавих форм популяризації родини є музейні уроки під назвою «Родинне дерево Косачів», під час яких учні мають

можливість побудувати родоводи Косачів та Драгоманових, ознайомившись з історією цих видатних родин та дізнавшись про їхні родинні зв'язки.

Музей Лесі Українки в Колодяжному заснований 1949 року в садибі, в якій свого часу проживала сім'я Косачів. 1842 року вони переїхали з Луцька до Колодяжного. У цій садибі народилися молодші сестри Ізидора й Оксана та брат Микола. Косачі дуже любили це помешкання, про що неодноразово згадували у листах.

Протягом 1882–1891 рр. у цій садибі жила Леся Українка. Туди приїжджав гостювати Іван Франко. Плідно працювала у Колодяжному Олена Пчілка. Тут вона написала лялькові п'єси «Кармелюк» та «Світова річ».

Заходимо у передпокій «Сірого будинку», перед нами вимальовується постать Лариси Косач. Кімната перша: в експозиції музею світлини Косачів, меморіальні речі Лариси та її сім'ї, також видані за життя твори Олени Пчілки та її доньки, різні побутові та етнографічні речі Волині, відтворені робочий кабінет та сільська хатина.

В садибі були зведені два будиночки: «білий», його ще називали Лесиним, та «сірий», який називався батьківським.

Щодо літературно-меморіального музею Лесі Українки у Звягелі, то його експозиція зосереджена переважно на творчості доньки Олени Пчілки, але є чимало згадок про сім'ю Косачів, фото, особисті речі тощо.

Музей у Києві, який присвячений творчості Лесі Українки, містить різні матеріали, розповіді, що стосуються матері Лесі – Олени Пчілки. Відтворено інтер'єр квартири Косачів, кімната Олени Пчілки містить зразки вишивок, які вона збирала. Найголовніше, що цей музей має віртуальний тур, озвучений як українською, так і англійською. Це дозволяє популяризувати творчість Косачів, зокрема Олени Пчілки для більш широкої аудиторії.

Сприяють популяризації творчості Олени Пчілки бібліотека для дітей та Волинська обласна бібліотека імені Олени Пчілки у Києві.

Висновки. Маємо зазначити, що й сьогодні ще багато хто сприймає Олену Пчілку лише як матір Лесі Українки. Але її спадщина сьогодні надзвичайно актуальна, адже це людина-епоха, людина-стрижень, жінка-академік, видавчиня, журналістка та націоналістка.

Стаття підкреслює важливість дослідження та популяризації життя і творчості Олени Пчілки в контексті української культури та історії. Її внесок у розвиток літератури, зокрема для дітей, є надзвичайно важливим і заслуговує на увагу як на рівні національної, так і міжнародної спільнот. Створення нових музеїв, бібліотек та інших культурних інституцій, присвячених Олені Пчілці, сприятиме поширенню знань про неї серед різних прошарків суспільства та збереженню її спадщини для майбутніх поколінь. Такі дослідження та ініціативи мають велике значення для підтримки національної ідентичності та розширення культурного розмаїття України.

Перелік використаних джерел та літератури

1. Баран Олена. Відкрито перший в Україні пам'ятник Олені Пчілці. *Віче-інформ*. 2011. 30 черв.
2. Іскорко-Гнатенко В.М. Сторінками київського життя Олени Пчілки (до 170-річчя від дня народження). *Слово і час*. 2019. № 7. С. 33–52.
3. Мержвинська Л. «Недаром звалась Пчілка – від Бога трудівниця»: сцен. театраліз. екскурсії по літ.-мемор. музею Л. Українки в с. Колодяжному. *Українська мова й література в сучасній школі*. 2013. № 9. С. 65–71.
4. Моклиця М.В. Наукова конференція «Олена Пчілка в літературному процесі кінця ХІХ – початку ХХ століття».

- Слово і час*. 2019. № 7. С. 120. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sich_2019_7_19
5. Музей-садиба Лесі Українки в Колодяжному: путівник / авт. тексту: Йосип Струцюк, Іван Чернецький. Вид. 2-ге, зі змін. і допов. Львів: Каменяр, 1976. 42 с.
 6. Олена Пчілка – аристократка української літератури. URL: <https://uain.press/blogs/olena-pchilka-arystokratka-ukrayinskoyi-literatury-1278339>
 7. Олена Пчілка – «образ української жінки»: рекомендаційний бібліографічний список до 160-річчя від дня народження / склала Н. Гажаман. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2009. № 6. С. 121–125.
 8. Онлайн-екскурсія музеєм видатних діячів української культури. URL: <https://guide.kyivcity.gov.ua/virtual-tours/onlajn-ekskursia-muzeem-vidatnih-diaciv-ukrainiskoi-kulturi>
 9. Прокіп В.А. «Небуденна» жінка залізної вдачі: Олена Пчілка очима сучасників (на матеріалі спогадів про письменницю). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2019. Вип. 32. С. 341–351. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uks_2019_32_29
 10. Рідне слово. Українська дитяча література: хрестоматія: у 2 кн.: навч. посіб. для студ. пед. вищ. закл. освіти I–II рівнів акредитації; упоряд.: З.Д. Варавкіна, А.І. Мовчун, М.Ф. Черній. Київ: Либідь, 1999. Кн. 2. 550 с.
 11. Скрипка Т. Берегиня роду. *Початкова школа*. 1996. № 3. С. 41–44.
 12. Струцюк Й. Колодяженський літературно-меморіальний музей Лесі Українки: путівник / Йосип Струцюк, Іван Чернецький. Львів: Каменяр, 1984. 69 с.

РОЗДІЛ VII

Висвітлення літературного надбання і громадської діяльності Олени Пчілки та членів Косачівської родини засобами масової інформації

УДК 821.161.2.09:654.19

Ольга Козленко

(с. Павлиш
Онуфріївської селищної ради
Кіровоградської обл.)

ВИСВІТЛЕННЯ ЛІТЕРАТУРНОГО НАДБАННЯ І ГРОМАДСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ В ТЕЛЕ- ТА РАДІОПРОЄКТАХ

Анотація. *Стаття присвячена висвітленню літературного надбання і громадської діяльності Олени Пчілки в засобах масової інформації. Актуальність дослідження обумовлена необхідністю акцентування уваги на питаннях культури, зокрема висвітлення життя та творчості знакових особистостей, які є рушійною силою у становленні нашої держави. Проаналізовано теле- та радіопроєкти, присвячені Олені Пчілці.*

Ключові слова: *засоби масової інформації, культура, література, письменниця-патріотка.*

Постановка проблеми. Засоби масової інформації є не лише важливим інструментом висвітлення економічного, політичного, соціального життя суспільства, а й такого складного середовища як сфера культури. Адже саме медіапростір дає поштовх

для розвитку культурно-мистецького світу, інформуючи про процеси і явища, які відбуваються, стає своєрідною платформою для суспільного обговорення, даючи можливість визначити світоглядні орієнтації та культурні запити аудиторії. Водночас на практиці спостерігаємо ситуацію, коли засоби масової інформації відводять пріоритетне місце не публікаціям культурного змісту, а зовсім іншого спрямування, тим самим автоматично відносять культуру до «немодного», «неформатного» явища [2]. Перед нами стоїть завдання не лише зробити культуру модною, але і вивести із тіні знакові постаті, які є рушійною силою створення української історії.

Мета статті полягає у дослідженні висвітлення літературного надбання і громадської діяльності Олени Пчілки в засобах масової інформації, зокрема теле- та радіопроєктах.

Текст статті. Приємно, що Незалежна Україна нарешті із припорошених архівів відкриває для себе імена визначних українських жінок, що твердо відстоювали свою національну ідентичність: мову, культуру, традиції. Серед цієї плеяди – Олена Пчілка – постать якої не так давно стала відкриватися для широкого кола читачів. Ольга Петрівна Косач (Олена Пчілка) – талановитий педагог, письменниця, редакторка, етнограф, фольклорист, пристрасна патріотка, борець проти русифікації, яку Софія Русова у своїй монографії «Наші визначні жінки» (Коломия, 1934) називає «мармуровою, непохитною жінкою» – вартує того, щоб бути визнаною не лише в Україні, а й у світі.

У зв'язку із подіями Євромайдану, АТО, а тепер і повномасштабної війни як ніколи важливо активізувати засадничу роль культури у просуванні цінностей та ідентичностей, із яких формує себе сучасне українське суспільство, що транслюється не лише в нашому медіапросторі, а й світовому, тому актуально говорити про людей, які є лідерами думок.

Оскільки інтернет – невіддільна частина сучасної комунікації, варто констатувати, що у «глобальному павутинні» українських

сайтів, присвячених культурній тематиці, більше, ніж друкованих ЗМІ. Тому проаналізувавши радіо та відеопублікації у мережі, зауважили, що життям та творчістю Олени Пчілки в українських медіа зацікавилися 2004 року: Радіо «Свобода» в рубриці «Культура» випустило програму «Країна Інкогніта: Олена Пчілка, спроба портрета» – масштабне знайомство із видатною українкою.

2009 року ТРК «Буковина» 14-й випуск циклу фільмів про життя видатних людей «Невигадані історії» присвятила Ользі Косач – жінці, яка була не лише матір'ю Лесі Українки. 2013 року телеканал «Суспільне Вінниця» продовжив популяризацію у випуску № 133 «Нової енциклопедії Поділля».

2014 року у програмі «Велич Особистості» з Іриною Фаріон на телеканалі «Рада» студія відверто та ґрунтовно говорила про Олену Пчілку – особистість, якій і досі влада не простила того, що вона зробила для України, особистість, велич якої не вміщалася в голови ні тогочасного, ні теперішнього покоління». Пізніше, у 2020 році, у своєму проєкті «Ген українців» мовознавця продовжила дослідження шляху письменниці.

2022 року ютуб-канал «Шалені авторки» транслює випуск «Як Олена Пчілка Емський указ відмінила» – діалог за участі Ростислава Семківа, літературознавця, директора видавництва «Смолоскип» та Віри Агеєвої, професорки та викладачки Києво-Могилянської академії. Цього ж року подкаст «Шева, Леся і Франко» (автори: Дарина Романська та Андрій Богданович) представляє випуск «Олена Пчілка – аристократка, націоналістка і модниця, а не тільки мати Лесі Українки». Ukr. radio пропонує увазі слухачів радіофільм про Олену Пчілку – аристократку української літератури «І правду, й боротьбу благословити».

2023 року вийшли одразу кілька проєктів:

1. Медіакомпанія «Золочів.нет» «Неймовірні українки: Олена Пчілка».

2. Канал «Ми – Україна». Науково-популярний історичний проєкт у форматі студійного ток-шоу «Параграф» випуск «ДРАГОМАНОВ проти ПЧІЛКИ. Сімейний батл або як шляхи брата та сестри розійшлися через Росію». Де ведучі разом з провідними істориками раз на тиждень досліджують ключові події та факти з української історії, які росіяни століттями намагались приховати або переписати.

3. «Сніданок 1+1» проєкт «Постаті» випуск «Мати Лесі Українки й сестра Драгоманова: історія Олени Пчілки».

Висновки. Сьогодні культурна тематика у медіапросторі, який переповнений політичними й економічними новинами, тісно пов'язана з культурно-історичним процесом – і цей зв'язок тісніший, аніж може видатися, на перший погляд, адже царина культури залишається важливим сегментом, інтелектуальним простором для розвитку особистості. Журналістика покликана інформувати про мистецьке життя і формувати світогляд та духовну культуру аудиторії, прищеплювати розуміння культурних процесів, що відбуваються у суспільстві [2].

Однак ефективність цього сегменту недостатня. Досліджуючи популяризацію літературного надбання і громадської діяльності Олени Пчілки в засобах масової інформації, впевнилися, що кількість проєктів на дану тему в теле- та радіосюжетах мінімальна. Перспективним вважаємо пошук нових можливостей зацікавлення аудиторії винятковими особистостями, зокрема популяризації літературного доробку та громадської діяльності родини Косачів. Адже їхній внесок у розвиток української культури маловідомий та недооцінений сучасниками.

Перелік використаних джерел та літератури

1. Аврахов Г. Олена Пчілка: Барви особистості і феномен духу. *Дзвін*. 1993. № 10–12. С. 140–144.
2. Гарматій О. Кисіль С. Тема культури в українських ЗМІ: основні тенденції подання // Вісник Національного

університету «Львівська політехніка». Серія: Журналістські науки. – 2018. – № 896. – С. 18–25. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpjn_2018_896_5

3. Косач-Борисова Ізидора. Спогади про Олену Пчілку. *Українська культура*. 1966. № 1. С. 27–28.

Посилання на джерела:

1. <https://www.radiosvoboda.org/a/917165.html>
2. <https://www.youtube.com/watch?v=-HBWebVZsq8>
3. <https://www.youtube.com/watch?v=46T3S9VMun8&t=170s>
4. <https://www.youtube.com/watch?v=Kba-0mlEKM0&t=5s>
5. <https://www.youtube.com/watch?v=42j4ry2wuWU&t=154s>
6. <https://www.youtube.com/watch?v=W3KmJJZVd6E&t=22s>
7. https://www.youtube.com/watch?v=cL090t3_6XU&t=11s
8. <https://ukr.radio/schedule/play-archive.html?periodItemID=3316826&fbclid=IwAR1ATn2jx3fgQrgYsrMRC5B5fXrgj455-kSJRNslpomzn61A949TWvidfsQ>
9. <https://www.youtube.com/watch?v=oagDa6sZ-jE&t=3s>
10. <https://www.youtube.com/watch?v=kbPzb7vqzCM&t=515s>
11. <https://www.youtube.com/watch?v=dKUUh-zuJjYQ&t=30s>

УДК 070(477.82)»1921/1939»: 929.52(477)

Оксана Новосад
(с. Глухи Дубечненської
сільської ради
Ковельського району
Волинської області)

ЧАСОПИСИ ВОЛИНІ (1921–1939 рр.) ПРО ОЛЕНУ ПЧІЛКУ ТА РОДИНУ КОСАЧІВ

Анотація. *Ідеться про видання, які брали активну участь у популяризації нових досліджень. Часописи міжвоєння – вагоме джерело інформації про рід Косачів. Журналісти, краєзнавці на сторінках видань ділилися своїми розвідками з читачем.*

Ключові слова: *Волинь, преса, видання, журналісти, культура, матеріали, дослідження, інтелігенція.*

Постановка проблеми. Дослідження певною мірою репрезентує осмислення життєвого і творчого шляху Олени Пчілки, зокрема представлено матеріали часописів Волині (1921–1939 рр.) про родину Косачів. В основі дослідження – маловідомі статті про зустрічі кореспондентів з представниками славетної родини.

Метою дослідження є висвітлення літературного надбання і громадської діяльності Олени Пчілки та членів Косачівської родини засобами масової інформації.

Текст статті. Сторінки міжвоєнних видань повнилися спогадами очевидців про рід Косачів. Пізніше, у часи більшовицького терору, покреслені червоним олівцем матеріали були заховані від дослідників. За радянських часів нівелювалася майже вся значима українська культура. Настали роки і свідомого замовчування про родину Лесі Українки. Про берегиню славетного роду, про відому українську поетесу, прозаїка, драматурга, улюблену дитячу письменницю, науковця, етнографа, фольклориста, перекладача, публіциста, редактора, видавця, педагога, громадського

діяча, члена-кореспондента Ольгу Петрівну Драгоманову-Косач забули або говорили упереджено. З огляду на це, певний інтерес становить надрукована у 20-х роках у часописі «Плуг» стаття «Косачі в Новограді-Волинському» [8]. Матеріал додає нові штрихи до портрета не лише Олени Пчілки, але й Лесі Українки. Йдеться про відвідини Олени Пчілки, її дочки Ольги та онуків Новограда-Волинського у липні 1928 року. Ольга Петрівна мала зустрічі зі студентством педтехнікуму. «Старенька бабуся почувала себе бадьоро й ходила з молоддю по вулицях Новограда-Волинського. Оповідала про те, як намагалася виховати в своїх дітях любов до України й до української мови, і як тяжко було в ті часи це зробити, бо скрізь було російське оточення, яке довелося взнати» [8]. У статті розповідається, яким чином Олена Пчілка боролася з російським впливом. Один із методів: «Природа села Жабориці, що за 40 верстов від Новограда-Волинського (маєток Орловського – О. Н.), селянські діти, народні українські звичаї спричинилися до того, що Леся швидко забула про російський уплив і цілком пройнялась українським» [8]. Подаються також спогади Олени Пчілки про захоплення юної Лесі історією України, філологічними науками, до яких мала великі здібності. Ольга Петрівна Косач розповіла студентам про народження драмифеєрії «Лісова пісня». Зі слів Олени Пчілки: «Леся, перебуваючи в різних місцях, далеко від свого милого Полісся, нудьгуючи, пригадувала старий дуб, кучерявого Лукаша й діда, що так чудово вмів оповідати казки. Згодом всі ці дитячі вражіння Леся чудово змалювала в своєму творі, взявши за героїв своїх давніх знайомих – діда й кучерявого онука того – Лукаша» [8]. Спогади матері Лесі Українки, надруковані у часописі «Плуг», становлять безсумнівний інтерес для дослідників, краєзнавців, є важливим документом у системі дальшого вивчення життя та діяльності родини Косачів, зокрема її чільних представників – Олени Пчілки та її геніальної доньки-письменниці. Навіть у часи польського панування національно свідомо громадськість мала право

на власну думку, засновуючи національні видання, друкуючи твори патріотів. У радянському ж задушливому мороці панувало наукове мовчання про берегиню, творця національної культури – Ольгу Петрівну Драгоманову-Косач та про її родину. З минулих літ зринають факти, які у совітську епоху були недоступні, а для сучасної науки – важливі. У часописі «Шлях» (1938 р.) про маму Лесі Українки читаємо: «В часи, коли серед інтелігенції панували космополітичні ... ідеали, Олена Пчілка висувала на перший план гасла та справи національні» [1]. Подібних висловів ми не побачимо в жодному радянському часописі.

Журналістика підпольського двадцятиліття була інформативно багатою, широкотематичною. Публіцисти цікавилися життям та діяльністю інтелігенції. Краєзнавча журналістика не мала морального права оминати яскравих особистостей Волині, навпаки, вона зобов'язана була повернути їх імена суспільству, а іменам – визнання суспільством. У 20–30 рр. обійстя родини Косачів усе більше приходило у запустіння. На тодішній час єдиним господарем його був Микола Косач. На шпальтах волинської преси з'явився спогад про нього. Середнюк розповів читачам про відвідини резиденції родини найбільшої української поетеси. Журналіст зізнався, що до Колодяжна дістався велосипедом. Сам текст статті свідчить про те, що автор був захоплений зустріччю з людиною, яка мала родинні стосунки з Лесею Українкою: «Біля хати зауважую при праці вже посивілого, але ще енергійного, з лагідною усмішкою мушину в окулярах – брата Лесі Українки, Миколу Косача. Запущений, старий, ще досить гарний будинок Косачів наганяє в душу спомини минулого. М. Косач дещо оповідає про сестру Лесю. Слухаю уважно й стараюся запам'ятати кожне слово» [9]. Під час розмови з кореспондентом Микола поділився і спогадами про маму. Болісно він говорив про те, що родина невизнана суспільством. «Є сестри, – веде далі розмову Микола з журналістом, – одна в Чехії, а дві в Києві. Там у Києві при них замешкувала до кінця життя й мама – Олена Пчілка.

Жили у великій нужді і недостатках. Спочатку большевицький уряд признав мамі, як визвольній поетці, місячну державну за-помогу... А вкінці, як письменницький гонорар, мама отримала в натурі маленьке худе ягня» [9]. Надто трагічно звучить остання фраза. Без сумніву, журналіст був прикро розчарований почутим.

Про своє буття Микола лише додав: «А тепер, як самі бачите, живемо та й тільки» [9]. Очима журналіста читач побачив Миколу Косача з еллінського роду (так називала його Леся – О. Н.). Він любив життя, поліську природу, унаслідував батьківську любов до коней, був здатний і до іноземних мов, з раннього дитинства Микола – хороший поради́ник, розважли́вий чоловік. Початок ХХ ст. приніс чимало випробувань на долю його родини. Безлад у владі совітській та тиск влади польської поступово руйнували міць зв'язків між близькими Миколи Косача. Він до останнього беріг родинне вогнище. У такому гнітючому світлі побачив М. Середнюк власника косачівського маєтку. Прикро стало кореспондентові за волинян, про це він напише в статті, але думка про те, «що власне наша Волинь дала Україні Лесю Українку» [8], пробудила у журналіста снагу до життя.

У часописі «Шлях» було надруковано спогад і посмертну згадку про Миколу Косача [7]. Про похорон розповідається, що він відбувся дуже скромно й тихо, як бажав собі цього небіжчик. Потому в періодичних виданнях ще подекуди друкувалися матеріали про Лесю Українку та її родину. Здебільшого то були про пам'ятні статті про поетесу. Наприклад: «У неділю, 9 жовтня, відбулася у Львові, в салі Народного Дому, святочна академія у честь славної пам'яті Лесі Українки, поетки України, з нагоди 25-ліття її смерті», – повідомлялося в часописі «Новий час» (1938 р.) [1]. Справу оновлення свідомості української нації перебрали на себе нащадки Косачів. Племінник Лесі Українки Юрій, будучи ще студентом, заснував у Колодяжному читальню, яка працювала на освітньо-національній ниві. Про це повідомляла «Українська громада» ще у 1928 році. Далі про літературний

талант Юрія написали журналісти часопису «Шлях» (1938 р.). У статті йдеться про те, що Товариство письменників та денників імені Івана Франка у Львові призначило першу літературну нагороду за 1937 р., 600 злотих, молодому письменникові Юрію Косачу за три збірки оповідань – «Чарівна Україна», «Клубок Аріядни» та «Тринадцята дружина». Відзнака була надзвичайно висока у міжвоєнний час, у період бездержавності. Саме Львів став осередком культурного світу нації, її оберегом і фортецею. Журналістський досвід 20–30-х рр. ХХ ст. переконливий, вартісний для історії української журналістики. Повідомлення, замітки, спогади зі сфери літератури містять надзвичайно цінну та об'єктивну інформацію, наповнену фактами, потрібну для дослідницького пошуку. Зокрема редакційна колегія релігійно-громадського часопису «Шлях», пресового органу Товариства імені Митрополита Петра Могили, особливо уважно ставилася до новинок книговидавання. Характерне в цьому сенсі таке повідомлення у цьому журналі (1939 р.): «У Варшаві стараннями Українського наукового інституту вийшов друком перший том «Архіву Михайла Драгоманова». Всебічна його діяльність, як ученого професора, громадського діяча – будителя народного духу, робила великий вплив не лише на сучасників, але й на дальші покоління наших культурних діячів» [1]. Численна в кількісному, добротна в якісному плані автора цього часопису належно відслідковувала здобутки українців на терені культури і несла до читача просвітницьку інформацію, аби пересічні громадяни знали про тих, хто є творцями художнього слова. У «Волинському слові» (1938 р.) вміщено повідомлення про 10-томне видання творів Лесі Українки. Інформація про цю надзвичайну подію мала дещо рекламний характер, адже вказувалася адреса видавництва: місто Львів, вулиця Оборони Львова, будинок № 14, та вартість 10 книжок – 35 злотих. Таким чином, журналісти та книговидавці спонукали українців до активної участі в культурному житті краю.

На жаль, керуючись догмами радянського часу, про жінку-матір, жінку-науковця, літературознавця, публіциста, громадського діяча наукова та журналістська сфери дещо призабули. Наприкінці 80-х років, коли панівний режим зазнав краху, пам'ять про національних діячів почала відновлюватися. У «Радянській Волині» з'явилося повідомлення про те, що у Луцькому будинку культури відбувся літературно-мистецький вечір, присвячений 140-річчю з дня народження Олени Пчілки: «Прикро, але мусимо сказати, що за останні десятиліття це перший такий вечір, таке щире велелюдне вшанування славетної діячки на ниві української культури» [2]. За матеріалами газети можна простежити, як вшановували волиняни родину Косачів. На сторінках «Радянської Волині» публікуються статті Олени Пчілки, зокрема «Волинська болячка» [2], в якій ідеться про «ревнителя православ'я і обмоласалення на Волині» [2], «Український національний скарб» [2], у якій розповідається про творчість Тараса Шевченка та про його боротьбу проти русифікації, «Волинський пам'ятник» [2], у якій згадуються Козацькі могили. Поява статей Олени Пчілки у періодиці – свідчення відродження незаангажованої журналістики. 23 лютого 1991 року напередодні роковин Лесі Українки у «Радянській Волині» з'явилася особливо цікава добірка Євгена Грушки «3 минулих літ» [1], у якій були вміщені уривки зі статей колишньої волинської преси, зокрема з часопису «Наш світ» (1935): «Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка – це чоловіча трійця українського красного письменства. Молода поетеса виховувалася під старанним доглядом матері – Олени Пчілки, яка прищеплювала їй глибоке національне почуття та любов до рідної країни» [6].

Висновки. Проаналізувавши деякі присвячені Лесі Українці часописні матеріали міжвоєнного періоду, зауважимо, що з'являлися вони переважно напередодні дня народження або ж у роковини смерті нашої землячки. Незмінними авторами віншувальних статей про родину Косачів були: Макар Лідченко – журнал

«Наш світ», М. Середюк (Середнюк) – часопис «Шлях», Микола Ільницький – видання «Українська громада». Їх підписи стоять під багатьма літературними матеріалами. Шкода, що чимало номерів газет, журналів міжвоєнного періоду втрачено, можливо, що разом з ними канули у небуття і цікаві статті про нашу талановиту землячку. Відносна незаангажованість преси Волині (1921–1939 рр.), на відміну від радянської, давала можливість об'єктивно висвітлювати життя видатних людей, особливо це стосувалося родини Косачів, адже українська інтелігенція того часу сприяла формуванню національної свідомості, була потужною націєтворчою силою.

Перелік використаних джерел та літератури

1. Грушка Є. З минулих літ. *Волинь*. 1991. 1 берез.
2. Вшануймо Лесю Українку. *Радянська Волинь*. 1991. 25 черв. № 115.
3. Г.С. Мотиви творчості Лесі Українки. *Культурне життя*. 1939. Берез. № 1.
4. Ільницький М. Леся Українка. *Українська громада*. 1927. Ч. 31.
5. Кость С. Літературний процес 20–30-х років: деморалізація літератури як закономірність. *Вісн. Львів. ун-ту. Сер. «Журналістика»*. 1992. Вип. 17. С. 79–85.
6. Лідченко М. Леся Українка. *Наш світ*. 1935. 15 верес. Ч. 3.
7. Микола Косач. *Шлях*. 1937. Ч. 3.
8. Мороз Я. Косачі в Новограді-Волинському. *Плуг*. 1928. № 9.
9. Середнюк М. Година в Колодежному. *Шлях*. 1937. Ч. 3.
10. Середюк М. Леся Українка. *Шлях*. 1938. Ч. 10.
11. Леся Українка. *Волинське слово*. 1937. № 24.

ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДИТЯЧИХ ТВОРІВ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ

Анотація. *Стаття окреслює виховний потенціал творчої спадщини Олени Пчілки для дітей. Визначено жанрову різноманітність дитячих творів письменниці: загадки, потішки, вірші, байки, оповідання. Окреслено провідну тематику названих творів. Зазначено, що твори Олени Пчілки є складовою навчальної програми п'ятого класу. Виокремлено виховний потенціал творчої спадщини письменниці.*

Ключові слова: *Олена Пчілка, твори для дітей, виховний потенціал, тематика творів, прозові твори, поезії.*

Постановка проблеми. Олена Пчілка, видатна українська письменниця XIX століття, відома своїм непересічним вкладом у дитячу літературу. Твори для дітей відіграють значну роль у багатогранній спадщині Олени Пчілки, що становить половину її творчого доробку. Її творчість надихала та виховувала покоління, нагадуючи про значущість чистоти почуттів та внутрішньої краси. Завдяки своїм казкам, оповіданням та віршам письменниця дарувала маленьким читачам казковий світ, наповнений радістю та мудрістю. Серед її творів для дітей представлені вірші, переклади й переспіви, поеми, казки, оповідання, байки та п'єси. Багато з цих творів було опубліковано у журналі «Молода Україна», який Олена Пчілка заснувала в 1908 році як перший дитячий часопис у Наддніпрянській Україні, який виходив як додаток до журналу «Рідний край». Її літературна спадщина стала плідним ґрунтом для подальшого розвитку літературного світу для молодших читачів.

Мета дослідження – висвітлити тематику творів Олени Пчілки для дітей та окреслити їх виховний потенціал.

Виклад основного матеріалу. У творчості Олени Пчілки особливе місце належить її літературним творам для дітей, які становлять значну частину спадщини письменниці. Ці твори виявили значний вплив на розвиток літератури для дітей. Початковим етапом у літературній діяльності Олени Пчілки в цьому напрямі стала збірка перекладів «Українським дітям», що побачила світ у Києві в 1882 році. Пізніше вона видає книгу різножанрових творів під назвою «Зелений гай», спершу – у Гадячі в 1914 році, а потім – у Катеринославі в 1917 році, уже в другому виданні. У 1918 році вийшли п'єси «Весняний ранок Тарасовий» і «Казка Зеленого Гаю», а в 1919 році була створена дитяча опера «Дві чарівниці». Також у 1919 році була опублікована збірка оповідань і віршів для дітей «Книжка-Різдвянка» та «Дві п'єски для дитячого театру» [7].

Дитячі твори письменниці неодноразово перевидавалися. Так, у кінці ХХ ст. вірші, оповідання, казки та фольклорні записи Олени Пчілки, спрямовані на молодшу аудиторію, зібрані у книзі «Годі, діточки, вам спати!», яка побачила світ у 1991 році. «Казочка про дідову рукавичку» вийшла у світ у 1996 році, а збірка віршів «Гарбузова родина» була видана в 1998 році [4].

Прозові та віршовані дитячі твори письменниці є обов'язковим компонентом навчальної програми з української літератури. Так, у п'ятому класі програмовим твором є поезія «З гринджолятами», яка оспівує красу зимової природи та відкриває перед дітьми чарівний світ зимових розваг. У віршах Олени Пчілки природа завжди зображується з любов'ю та яскравими барвами; багато віршів присвячено порам року, кожна з яких має свою особливу привабливість. Письменниця вдало поєднує захоплення рідною природою з гордістю за Батьківщину та красивою мовою.

Оповідання «Сосонка» є твором для позакласного читання в п'ятому класі. Твір яскраво змальовує взаємодію людини і природи через переживання головного героя Івасика. Оповідь закликає юних читачів до бережливого ставлення до природи

та змальовує емоції малого Івасика, який опинився в чужому будинку, так само як і сосонка – вирвана з рідної стихії [6].

Ще одна важлива тема у творах Олени Пчілки – це спілкування людини з тваринами. Вона розглядає різні аспекти цієї взаємодії, такі як дружба, турбота та особливості поведінки тварин, що мають на меті виховати в дітей відповідальність та співчуття до інших істот. Узаємодія між дитиною та твариною розглядається з різних точок зору. Це може бути як дружба між ними, так і турбота про «менших братів», а також відображення особливостей поведінки тварин, іноді в порівнянні з характером або поведінкою дитини.

Наприклад, вірші «Котик-мурчик» та «Хатні музики й слухачі» присвячені темі дружби дитини з тваринами. Головний ліричний герой та його улюблений котик нерозлучні. У своїй взаємодії з котиком, головний герой використовує тільки лагідні слова, такі як «котик-мурчик», «голубчик». Подібні привітні вислови про його маленького друга зустрічаються й у вірші «Зимовий вечір», де завдяки присутності котика дитині не страшно в хаті, коли на вулиці буря. Тут домашнього улюбленця називають «чудове сіре котенятко». У вірші «Хатні музики й слухачі» хлопчику необхідно мати цуценя та котика, щоб прослуховувати його домашній «концерт» [5].

Тема родинних стосунків також відіграє важливу роль у творчості Олени Пчілки. У її поезіях діти оточені любов'ю та турботою дорослих, учаться відповідальності та повазі до рідних. Поезії Олени Пчілки, що присвячені сімейним зв'язкам, зазвичай промальовують ці відносини в ідилічних кольорах. Діти, які зустрічаються у цих віршах, оточені ніжністю та увагою дорослих і водночас відчувають відповідальність за молодших членів родини, виявляючи повагу до батьків. Ці твори допомагають маленьким читачам учитися правильно поводитися в сім'ї, поважати старших і цінувати їхню любов і турботу [4].

Байки Олени Пчілки також мають педагогічний зміст. Тварини та інші персонажі, що зустрічаються в її творах,

уособлюють різноманітні людські якості, проте кожен з них має своє унікальне вираження характеру й спосіб мислення. Байки цієї письменниці спрямовані на різноманітні виховні цілі: деякі стимулюють до працьовитості й наполегливості в навчанні, інші вчать, як поводитися в міжособистісних відносинах, які моральні якості важливо розвивати і які недоліки слід подолати.

Також варто зазначити, що Олена Пчілка писала байки з педагогічною метою, які спонукали дітей бути працьовитими та наполегливими, учили правильним стосункам між людьми та розвивали духовні якості.

Письменниця також успішно діяла у жанрі прози, створивши низку оповідань призначених для молодшого читача. Їх відрізняє лаконічна будова та чітко виражені образи, здебільшого з моральним підтекстом. Деякі з цих оповідань Олени Пчілки мають підзаголовок «приповідка». Це короткі прозові твори з яскраво вираженим моральним змістом, що відображають стиль письменниці в роботі з літературою для дітей. До них варто віднести твори, такі як «Рябко», «Найгірші вороги», «Премудра приповідь», «Мар'їне багатіння», «Мишача рада» [5].

Будучи прихильницею народної творчості та розуміючи її виховний потенціал, Олена Пчілка залюбки використовувала народнопоетичні мотиви у своїх творах. Вона самобутнім чином адаптувала сюжети народних казок та легенд, майстерно оформлюючи їх художньо. Велике значення вона надавала народним прислів'ям та приказкам як практичному кодексу народної моралі, скарбниці мудрості, яка збереглася від покоління до покоління. Також у творчості Олени Пчілки можна відшукати кілька власних казок, що вчать добру та справедливості, осуджують жадібність та жорстокість [2].

Поетеса також запропонувала своїм молодим читачам цікаві загадки для вирішення. Серед них є як народні, так і створені самою письменницею, переважно у віршованій формі та з винахідливим підходом. Ігри, загадки та інші розвивальні завдання,

пропоновані Оленою Пчілкою, були спрямовані не лише на розвагу, а й на розвиток уваги, логіки та пам'яті.

Таким чином, творчий внесок, залишений Оленою Пчілкою для юних читачів, приваблює своєю різноманітністю жанрів. Збірки її творів уключають вірші, оповідання, байки, казки, приповістки, загадки, сміховинки, скоромовки та ігри. Багатогранність творчості видатної письменниці вражає.

Висновки. Отже, Олена Пчілка в якості дитячої письменниці виявила неймовірну здатність розуміти та передавати найтонші аспекти дитячої психіки у своїх творах. Вона вважала головною метою своїх літературних творінь осяяння чистої дитячої душі прекрасним, етичним та духовним. Поезії та прозові твори Олени Пчілки, адресовані дітям, пронизані радістю, оптимізмом та любов'ю до життя, вони вчать доброті. Її ліричний світ насичений образністю та народно-поетичними мотивами.

Перелік використаних джерел та літератури

1. Антипчук Н. Часопис для дітей «Молода Україна» Олени Пчілки. *Дивослово*. 2010. № 6. С. 39–43. С. 43.
2. Кондратенко Л. Олена Пчілка – мати, письменниця, педагог. *Дошкільне виховання*. 1990. № 7 (липень). С. 20–21.
3. Новаківська Л. Олена Пчілка і українські діти. *Рідна школа*. 1998. № 11. С. 8–9.
4. Олена Пчілка – дітям / упоряд., передм. В. Комзюк, Н. Пушкар; худож. Л. Іванова. Львів: Апріорі, 2015. 79 с.
5. Пчілка О. Годі, діточки, вам спать!: вірші, оповідання, казки, фольклорні записи / худож. І. Литвин; упорядкув. та передм. О. Таланчук. Київ: Веселка, 1991. 334 с.
6. Пчілка О. Сосонка: для мол. та серед. шк. віку / упорядкув. та передм. О.М. Шевченко. Київ: Школа, 2007. 175 с.
7. Росінська О.А. Олена Пчілка (Ольга Петрівна Драгоманова-Косач) (1849–1930) / Українська література: сучас. довід. школяра і студ. Донецьк: БАО, 2009. С. 198–200.

This image shows a single sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

This image shows a single sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

Науковий збірник матеріалів

*Всеукраїнської науково-практичної конференції,
присвяченої 175-річчю від дня народження Олени Пчілки
Звягель, 30 травня 2024 року*

«ОЛЕНА ПЧІЛКА: барви особистості та феномен національного духу»

Коректор: *Ірина Рожок*

Дизайн обкладинки: *Оксана Кондрат'єва*

Верстка: *Вадим Воронюк*

Підписано до друку 30.10.2024.

Формат 60х84/16. Папір офсетний.

Друк цифровий. Гарнітура Minion Pro.

Друк. арк. 38,75. Умов. друк. арк. 36,04. Обл.-вид. арк. 26,03.

Наклад 120 прим. Зам. № 5563/1.

Віддруковано з оригіналів замовника.

ФОП Корзун Д.Ю.

Свідоцтво про державну реєстрацію фізичної особи-підприємця
серія В02 № 818191 від 31.07.2002 р.

Видавець ТОВ «ТВОРИ».

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 6188 від 18.05.2018 р.

21034, м. Вінниця, вул. Немирівське шосе, 62а.

Тел.: 0 (800) 33-00-90, (096) 97-30-934, (093) 89-13-852, (098) 46-98-043.

e-mail: info@tvoru.com.ua

<http://www.tvoru.com.ua>